

Міністерство юстиції України
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник матеріалів
міжнародної науково-практичної конференції
з нагоди 100-річчя Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(Харків, 10 листопада 2023 року)

Харків
2023

УДК 343.98
А43

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(протокол № 9 від 27.09.2023 р.)

Проведення міжнародної науково-практичної конференції зареєстровано
Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації
(посвідчення № 272 від 22.05.2023 р.)

Редколегія збірника матеріалів:

Голова

Сергій Тюленев, директор ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидат економічних наук.

Редколегія:

Ганна Спіцина, перша заступниця директора ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
докторка юридичних наук, професорка;

Елла Сімакова-Єфремян, заступниця директора з наукової роботи ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса», докторка юридичних наук, професорка, заслужена діячка науки і техніки України;

Віктор Шевчук, в.о. завідувача кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор;

Олег Узровецький, головний науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної,
редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
доктор юридичних наук, професор;

Андрій Лубенцов, заступник директора з експертної роботи ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
кандидат юридичних наук;

Лариса Дереча, вчений секретар ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидатка біологічних наук,
старша наукова співробітниця;

Олена Агапова, в.о. завідувача лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої
та науково-методичної діяльності ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидатка юридичних наук;

Олег Михальський, завідувач лабораторії економічних, товарознавчих та досліджень об'єктів
інтелектуальної власності ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидат юридичних наук, старший
дослідник.

А43 **Актуальні питання судової експертизи і криміналістики** : зб.
мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Націо-
нального наукового центру «Інститут судових експертиз ім.
Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10.11.2023). — Харків :
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. — 447, [1] с.

Збірник містить матеріали, у яких висвітлено сучасні
проблеми судової експертології та криміналістики. Розгля-
нуто актуальні питання криміналістики та нормативно-пра-
вового регулювання сфери експертного забезпечення пра-
восуддя, методології та методики судової експертизи.

Для науковців, суддів, судових експертів, працівників пра-
воохоронних органів, викладачів, здобувачів вищої освіти, .

УДК 343.98

ЗМІСТ

Gediminas Buciuнас. Technical Specification Versus Criminal Procedure Law.....	14
Olga Cataraga, Victoria Prisacaru, Peter Petkovich. Observations on the Principles of Activity in the Field of Judicial expertise in the Republic of Moldova.....	17
Aleksandar Ivanović, Nataliia Filipenko. Acceptance of Forensic Evidence — Are There Standards?....	22
M. Alejandra Perotti, Olga Pashkova, Henk R. Braig. Mass Graves Constitute a Unique Niche for Forensic Biological Traces.....	27
Valery Shepitko, Mykhaylo Shepitko. The International Cooperation in the Field of Criminal Investigation and Forensic Activities: Informative Support and Instruments	32
Serhii Tiulieniev. Resilience of the Expert Justice Support System to Contemporary Challenges.....	36
Elżbieta Żywucka-Kozłowska, Rossana Broniecka. Skin Horn Formations from the Perspective of Toxicological Studies.....	38
Elżbieta Żywucka-Kozłowska, Liubov Spilchak. Identification of Human Corpses (Remains) Based on Bone Fragments	41
Геннадій Абаза, Альона Абаза. Перспективи розвитку дактилоскопічного обліку в Україні....	45
Галина Авдєєва. Цифрові докази у розслідуванні кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	48
Меріам Айвазян, Дмитро Максичко, Ірина Пугачова. Методи оцінювання об'єктів культурної спадщини.....	51
Олена Александренко. Особливості криміналістичного забезпечення розслідування колабораційної діяльності.....	54
Вікторія Алексейчук. До питання незалежності судового експерта в системі принципів судово-експертної діяльності.....	56
Сертан Алібекіроглу, Тетяна Дрощенко, Наталя Сердюк. Конфіденційна інформація під час режиму воєнного стану.....	60
Світлана Андренко, Олег Курдес, Андрій Бубликов. Щодо професійної компетентності судового експерта.....	64
Поліна Антонюк. Щодо суб'єктів судово-експертної діяльності.....	66
Андрій Антощук, Лариса Басюк. Окремі тактичні основи отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання.....	68
Андрій Антощук, Діна Русанівська. Призначення та проведення експертизи матеріалів і засобів відео- та звукозапису під час розслідування втручання в діяльність захисника або представника особи	71
Дмитро Асхабов, Вікторія Булавіна, Руслан Колобнев. Динаміка руйнування меланіну волосся різних видів тварин за його обробки розчином пероксиду водню.....	73
Олена Бабкіна. Документування випадків насильства щодо цивільного населення в умовах збройного конфлікту	75
Петро Баранов, Володимир Коротаєв, Олена Сливна. До питання створення програмного забезпечення з визначення вартості бурштину-сирцю з урахуванням його споживчих властивостей.....	78
Василь Баранчук. Інформаційні ресурси в судово-експертній діяльності: сучасний стан та перспективні напрями розвитку.....	81
Леонід Бараш. Особливості проведення окремих процесуальних дій під час вилучення та огляду документів у розслідуванні злочинів, передбачених ст. 200 Кримінального кодексу України.....	83
Дар'я Барбаш. Оцінка висновку експерта судом у кримінальному провадженні: теоретичні та прикладні аспекти у світлі судової практики	87
Олег Баулін. Розумність строків у кримінальному провадженні: актуальні питання	89

Андрій Біляков, Борис Михайличенко, Тамара Личман. Судово-медичні аспекти ДНК-ідентифікації загиблих осіб	92
Юрій Бодоряк, Юрій Шмидюк, Юрій Пупко. Використання програми <i>Cybid V-SIM 4.0</i> під час проведення автотехнічної експертизи	94
Юрій Божко. Журнали подій операційних систем <i>Windows</i> у комп'ютерно-технічній експертизі	97
Юлія Браїлко, Наталія Кисла. Проблеми ідентифікації об'єкта глорифікації в судовій лінгвістичній експертизі	100
Олександр Бублик, Юрій Чайка. Особливості експертного дослідження технічного стану теплових мереж та причин нещасних випадків, пов'язаних із виконанням ремонтних робіт....	102
Максим Будзієвський. Удосконалення методології дослідження підпису в сучасному контексті	105
Віталій Варлахов. Відвід спеціаліста та експерта у кримінальному судочинстві.....	107
Олена Галкіна. Деякі питання історії розвитку судово-експертних установ	109
Ольга Гамуля, Ігор Сич, Юрій Гамуля. Особливості будови кірки як комплексна ознака для встановлення таксономічної належності деяких поширених листяних порід дерев у безлистому стані	112
Павел Гіверц, Олександр Коломійцев, Віталій Нікітюк. Техногенні аспекти ідентифікаційних і діагностичних досліджень вогнепальної зброї.....	115
Сергій Гнетнев, Євген Аккужин, Денис Новоспаський. Визначення вартості будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, що є складовою вартості будівельних робіт із залученням державних коштів	118
Ірина Гордієнко. Особливості проведення судових економічних експертиз використання бюджетних коштів щодо закупівлі товарів, робіт і послуг за ринкових коливань цін	121
Олексій Горлачук. Спеціальні знання експерта-економіста в контексті трансформації економічних відносин	123
Олександр Груздь, Ольга Литвиненко. Окремі аспекти проведення судово-медичних експертиз в умовах воєнного стану	125
Сергій Губаль. Теоретичні основи судово-економічної експертизи.....	128
Микола Губін, Василь Ольховський. Судово-медичне визначення тяжкості тупої травми органів апарату зовнішнього дихання	130
Дарія Гуріна. Можливості використання різних видів реєстрів у судово-експертній діяльності.....	132
Ігор Давиденко. Судові експертизи у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані зі збройною агресією проти України	134
Дар'я Давиденко, Юлія Костенко. Щодо змін у підготовці судово-експертних кадрів вищої кваліфікації	137
Євгенія Демидова. Проблеми використання штучного інтелекту під час розслідування кримінальних правопорушень	138
Катерина Дзюбак. Дослідження електронних документів під час проведення судово-економічних експертиз	140
Тетяна Дмитренко. Деякі питання аналізування банківського ризику в межах судової експертизи (експертного дослідження).....	143
Олена Дробишева, Оксана Смоліна, Оксана Мацюк. Із практики почеркознавчих досліджень підписів, виконаних зі значним розривом у часі	145
Світлана Євдокіменко. 100-річчя розвитку теоретичних засад судово-економічної експертизи в Україні	148
Тетяна Єгорова. Дискурсивний вимір як основа психологічного аналізу в контексті проведення комплексної психолого-лінгвістичної експертизи	152

Олександр Жеребко. Праця слідчого під час планування й організації розслідування крадіжок	155
Наталія Жила, Софія Карпова, Анастасія Кондренко. Застосування штучного інтелекту в проведенні судових експертиз	158
Максим Зарченко. Проблеми й перспективи розвитку судової інженерно-екологічної експертизи під час повномасштабного вторгнення російського агресора	160
Дмитро Затенацький. Використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів	162
Григорій Іваненко, Світлана Іванова. Шахрайство в інтернеті. Проблемні аспекти державного регулювання	164
Ніка Ількова. Розрахунок упущеної вигоди від неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності внаслідок збройної агресії	166
Елечка Казарян. Електронні (віртуальні) сліди в розслідуванні умисних убивств із мотивів расової, національної чи релігійно нетерпимості	168
Оксана Капліна. Кримінальні процесуальні проблеми судової експертизи	170
Марієтта Капустіна. Інформаційно-аналітичне забезпечення протидії кримінальним правопорушенням	174
Іван Каркоцький. Деякі питання науково-методичного забезпечення реалізації принципу об'єктивності та повноти дослідження в судово-експертній діяльності	177
Тетяна Кіпушева, Дарина Духненко, Інна Копитіна. Оптимальні шляхи українізації термінологічного апарату судової експертизи	180
Артем Коваленко. Перспективи використання 3D-друку для розслідування та розкриття кримінальних правопорушень	182
Володимир Коваленко. Призначення судової дендрологічної експертизи під час розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу	184
Євгенія Ковкіна, Кристина Зайчик. Особливості призначення й проведення судових лінгвістичних експертиз мовлення у кримінальних провадженнях за ст. 436-2 КК України ...	186
Валерій Кожевников. Штучний інтелект як інструмент криміналістики та судової експертизи	189
Ігор Козаченко. Методологічні аспекти визначення взаємного розташування постраждалого і пневматичної зброї в мить заподіяння поранення	192
Інна Колеснікова. Значення цифрових слідів під час розслідування кримінальних правопорушень	194
Анастасія Компанієць. Пізнавальна діяльність слідчого в структурі методики розслідування службових злочинів, учинених працівниками поліції	197
Наталія Кондратенко. Мовленнєві акти репрезентації глорифікації в семантико-текстуальній лінгвістичній експертизі	198
Валентина Корж. Сучасні проблеми криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів	201
Тетяна Коршикова. Види судових експертиз, які призначають під час розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки	204
Марина Костенко. Особливості використання інноваційних технологій у криміналістиці ...	207
Артем Кошкарів. Проблемні аспекти під час розслідування дорожньо-транспортних пригод, пов'язаних із несправностями транспортного засобу	209
Ігор Крайнов. Питання визначення найбільш вагомого чинника забруднення атмосфери та впливу на здоров'я людини за масового застосування бойових вибухових речовин	211
Галина Кривоножка. Методичні рекомендації щодо проведення експертних досліджень баз даних і систем управління базами даних як об'єктів авторського права	214

Олександр Курман. Проблемні питання використання спеціальних економічних знань на досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану	216
Ірина Кучинська. Питання нормативно-правового регулювання нових напівсинтетичних канабіноїдів.....	218
Андрій Лис, Марія Ярмусь. Результати огляду місця події та експертних досліджень як важливий чинник боротьби із злочинністю.....	220
Олег Литвицький, Олена Литвицька. Використання методів математичної статистики у фототехнічних дослідженнях	223
Світлана Лісун, Катерина Михайличенко, Дарія Романова. Нестандартні випадки в роботі автоматизованої системи для швидкого аналізу ДНК <i>RapidHIT ID System</i>	224
Наталія Лукашевич, В'ячеслав Балановський. Домашнє насилля та проблема попередження побутових злочинів.....	226
Сергій Лукашевич, Карина Салаєва. Експертно-криміналістичні засади визначення об'єктів запобіжного впливу.....	229
Христина Луценко, Анна Роман. Роль експертизи відео-, звукозапису в розслідуванні злочинів із використанням інтернету та засобів мобільного зв'язку.....	231
Андрій Любченко. Належність тимчасової споруди до об'єкта рухомого майна з огляду впливу на земельну ділянку, на якій об'єкт розташований.....	233
Наталія Мартиненко, Лариса Дереча. Щодо запровадження електронної системи проведення автоматизованого тестування осіб, які виявили намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта.....	236
Тетяна Матюшкова. Особливості огляду місця події в умовах воєнного стану	238
Олег Мешков. Електротехнічна експертиза: роль у відновленні енергетичної галузі країни	241
Борис Михайличенко, Олександр Волобуєв, Олексій Артеменко. Об'єктивізація судово-медичного діагнозу в разі смерті від повішення	243
Юлія Михайлова. Значення судової експертизи у забезпеченні справедливого судочинства: аналіз сучасних проблем та перспектив.....	246
Марина Міхеєва. Теоретико-методичні та процесуально-правові аспекти посмертної судової психологічної експертизи самогубств військових під час воєнного стану.....	249
Юрій Мороз, Альона Ясенюк. Особливості дактилоскопічних досліджень під час проведення комплексних судових експертиз.....	251
Ірина Найвер. Проблематика проведення судових товарознавчих експертиз з оцінювання домашніх тварин під час воєнного стану	254
Владислав Негребецький. Боротьба із поширенням неправдивої інформації за допомогою цифрових технологій: європейська практика.....	257
Ольга Недашківська. Системні можливості штучного інтелекту як вектор розвитку сучасної товарознавчої експертизи	259
Наталія Нестор. Актуальні питання вдосконалення правового статусу потерпілого у кримінальному провадженні України	261
Віталій Нікітюк, Олександр Коломійцев, Олександр Герман, Владислав Ходорич. Підходи до криміналістичної класифікації бойових лопат.....	264
Інесса Овсянникова. Правовий моніторинг як механізм контролю ефективності нормативно-правового регулювання у сфері судово-експертної діяльності в Україні.....	266
Ірина Окуневич. Чи може аналітичний продукт замінити висновок експерта у кримінальному провадженні	268
Валерія Онацька, Тетяна Савкіна, Оксана Русанова. Розвиток критичного мислення як інструменту протидії інформаційній війні в інформаційному просторі України	271
Сергій Перепелиця. Проблеми розслідування та протидії колабораційній діяльності в умовах російської агресії.....	274

Ірина Петрова. Визначення напрямів процесу оптимізації кадрового забезпечення судово-експертної установи	277
Ірина Петрова, Лариса Дереча. Історія розвитку судово-експертних установ	280
Ігор Пиріг. Особливості експертної діяльності під час збройної агресії РФ та післявоєнної відбудови України	284
Євген Півнюв. Питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи під час війни	287
Наталія Піддубна, Віталій Переяслов. Імплікації соціальних кнопок у соціальних мережах під час розв'язання питань лінгвістичної експертизи мовлення	290
Андрій Полтавський. Уніфікування процесів застосування спеціальних знань у міжнародній правоохоронній діяльності	292
Антон Полянський, Юлія Шпак. Статус Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України в контексті тлумачення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	298
Анатолій Полях, Андрій Синовєрський. Особливості проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану	302
Олександр Посашков. Методи контролю якості з'єднувальних швів металопластикових вікон	304
Григорій Прохоров-Лукин. До питання про судову експертизу об'єктів права інтелектуальної власності	306
Оксана Пчеліна, Віталій Пчелін. Формування та реалізація методики розслідування воєнних злочинів	310
Сергій Рогалін. Алгоритм виконання експертного дослідження індикаторів впливу магнітного поля	312
Альона Рубленко. Судова експертиза як один із видів джерел доказів у кримінальному провадженні	319
Олександр Рувін. Актуальні питання дослідження стратегічних крилатих ракет Х-101	321
Катерина Руднева, Алла Клімчук. Використання методу газової хроматографії під час ідентифікації пальмової олії	324
Ірина Савченко, Ольга Сидоренко, Світлана Бабич. Інтеграційний підхід до визначення об'єкта і предмета комплексної психолого-лінгвістичної експертизи комунікативної взаємодії суб'єктів підвищеного злочинного впливу	326
Наталія Сапун, Вадим Романець. Основні аспекти ідентифікації піддакцизного товару	328
Катерина Сербінова. Проблемні питання, які виникають під час проведення судово-економічних експертиз	331
Олег Сидоренко. Окремі питання, що виникають під час визначення обсягів будівельно-монтажних робіт	333
Катерина Силенок. Щодо питання тлумачення понять «знищення», «руйнування», «пошкодження» об'єктів культурної спадщини або їхніх частин	335
Вікторія Симоненко, Ірина Демуженко. Щодо застосування методик під час проведення будівельно-технічних експертиз	337
Олена Сліпець. До питання вихідних даних судово-психологічних експертиз неповнолітніх, призначених в кримінальних провадженнях	340
В'ячеслав Сокол, Василь Ольховський. Судово-медична експертиза переломів стегнової та великогомілкової кісток нижніх кінцівок у разі механічної травми	342
Ганна Спіцина, Олена Агапова. Сучасні підходи до оцінювання кадрового потенціалу судово-експертної установи	345

Іван Старенький, Олександра Донченко. Автоматизація експертної діяльності під час виконання комп'ютерно-технічних експертиз	347
Василина Стасюк. Основні вимоги присвоєння кваліфікації судовим експертам експертної служби Міністерства внутрішніх справ України	349
Руслан Степанюк, Світлана Лозова. Деякі тенденції незаконного ринку наркотиків в Україні в умовах війни	352
Ярослав Столяров. Оптимізація обмежень швидкості руху в умовах воєнного стану	353
Василь Стратонов, Володимир Рибалко. Семантико-текстуальна експертиза під час вирішення питання про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя	356
Анастасія Суворова. Окремі аспекти призначення судово-психіатричних експертиз щодо неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку.	359
Ірина Супрунова, Валентина Абросимова. Сучасний стан та актуальні питання організації та проведення судово-почеркознавчої експертизи	361
Євгеній Тарасенко. Інформація стосовно активності користувача в операційній системі <i>Windows</i> як джерело доказів під час досудового розслідування.	364
Дмитро Тичина, Роман Перцев. Використання безпілотного літального апарату (дрона) під час розслідування кримінальних правопорушень.	365
Валерій Тищенко. Розроблення методик розслідування кримінальних правопорушень у воєнній криміналістиці	369
Анатолій Тяпкін, Ігор Лущик. Передумови та сьогодення лабораторії теоретичних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»	371
Олег Угровецький. Напрями впровадження зарубіжної практики інновацій в кадрове забезпечення судово-експертних установ України	376
Дмитро Ус. Актуальні питання судової експертизи і криміналістики	378
Тетяна Федорченко. Використання аналітичних методів для забезпечення повноти дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів	381
Наталія Філіпенко, Наталія Язан. Міжнародний досвід протидії організованій злочинності у сфері сексуального насильства та експлуатації дітей	383
Андрій Фролов, Віталій Варлахов, Владислав Федорченко. Застосування сучасного програмного забезпечення під час дослідження зіткнень транспортних засобів	386
Оксана Хомин. Актуальні питання удосконалення процесуального порядку призначення експертизи	388
Павло Хоробрих. Аналіз змін у вимогах Правил дорожнього руху України стосовно класифікацій категорій транспортних засобів, зокрема мікромобільних засобів переміщення.	391
Вадим Хоша. Доказове значення несудових експертиз у судочинстві	394
Катерина Царьова. Алекситимія: психологічний зміст «маски нормальності»	398
Дмитро Цехан, Антоніна Черемнова. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.	400
Костянтин Чаплинський. Особливості застосування технічного приладу <i>Rapid DNA «ANDE»</i> у правоохоронній практиці.	402
Денис Чекін. Застосування цифрових технологій у виявленні на комп'ютерах і мобільних пристроях слідів незаконного обігу наркотиків	406
Сергій Чернявський, Володимир Юсупов. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»: головні віхи столітнього розвитку.	407
Юрій Чечіль, Вікторія Біла. Судово-експертна етика: досвід ЄС.	411

Сергій Чорний, Ольга Брендель, Роман Соломаха. Дослідження автентичності цифрових зображень з використанням методів штучного інтелекту з попередньою обробкою інформації методами фільтрації	413
Юлія Черноус, Тетяна Лелюк. Актуальні питання організації проведення судових експертиз у кримінальному провадженні	416
Володимир Чупрун, Олександр Гур'єв, Максим Шипілов. Застосування безпілотних повітряних суден під час проведення військових досліджень	418
Олена Шарапова, Тетяна Чирва, Олена Джалова-Фісун. Оцінка відповідності засобів вимірювальної техніки, які застосовують в судово-експертній діяльності	421
Світлана Шаренко. Окремі аспекти реалізації компетенції слідчого судді під час вирішення питання про відібрання зразків для експертизи	423
Віктор Шевчук. Зміна пріоритетів завдань криміналістики в сучасних умовах воєнних загроз та трансформації злочинності	426
Валерія Шульга. Судові експертизи на початковому етапі розслідування масових заворушень	430
Ассоль Шульженко. Використання спеціальних знань під час розслідування проваджень за фактами розкрадання гуманітарної допомоги	432
Олександр Юнацький. Установлення достовірності висновку експерта під час його оцінки	434
Микола Янковий. Особливості огляду місця події за фактами виявлення трупів у водоймах	437
Юрій Ярослав, Олег Голубенко. До питання державного регулювання судової експертизи в Україні	439
Іван Яценко, Нінель Козакова. Можливості судової експертизи у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку із виробництвом та обігом харчових продуктів, що не відповідають вимогам нормативних документів	441
Іван Яценко, Елла Сімакова-Єфремян. Наукові розробки в судово-ветеринарній експертизі та їх вплив на перспективи удосконалення кримінального законодавства України щодо жорстокого поводження з тваринами	444

Шановні колеги та учасники конференції!

Вітаю вас із відкриттям міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» з нагоди 100-річного ювілею Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ІСЕ*).

Уже другий рік поспіль наші конференції проходять під час війни, однак це нас не зламало, а тільки загартувало. Науковці й практики в галузі судової експертизи продовжують працювати, розвивати та підвищувати рівень судового-експертного забезпечення в нашій країні. Дякую Збройним силам України та іншим військовим підрозділам за можливість продовжувати жити та працювати в рідній країні.

100-річна історія ННЦ ІСЕ є надзвичайно насиченою: він пройшов шлях від Кабінету науково-судової експертизи до єдиної у країні експертної установи зі статусом Національного наукового центру. У Центрі проводиться близько ста видів експертних досліджень, причому поява деяких із них була ініційована саме нашою установою. Метою щоденної наполегливої праці усіх членів професійного, досвідченого колективу є сумлінне служіння істині, завдяки чому Центр став одним із гарантів забезпечення справедливого правосуддя в Україні.

Понад мільйон проведених експертиз, питома вага яких у гучних і резонансних справах, започаткування одними із перших серед усіх експертних установ Міністерства проведення ДНК-аналізу, функціонування розгалужених територіальних відділень, організація понад двох тисяч науково-практичних заходів, співпраця з фахівцями понад 40 країн світу, отримання акредитації на програму підготовки здобувачів третього рівня вищої освіти — це далеко не вичерпний перелік, що свідчить про впевнені кроки до прогресу та самовдосконалення.

За традицією ми презентуємо збірник матеріалів цієї міжнародної науково-практичної конференції, що відбувається сьогодні на базі нашої установи. До участі у конференції приєдналися науковці й судові експерти України, Сполучених Штатів Америки, Латвії, Естонії, Чорногорії, Польщі, Іспанії, Молдови, Литви, Ізраїлю та інших країн. Загалом до організаційного комітету надіслано понад 160 тез доповідей.

Організаційний комітет та я особисто щиро вдячні усім авторам і спікерам, які виявили бажання взяти участь у роботі заходу з нагоди 100-річного ювілею, а також нашим колегам та іноземним партнерам, які підтримують та плідно співпрацюють із Центром.

***Вдячний вам усім! Успіхів і наснаги!
Разом ми переможемо! Слава Україні!***

***Сергій ТЮЛЕНЬВ,
директор ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України***

Вітання з нагоди 100-річчя ННЦ ІСЕ!

Вітаю колектив Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» зі 100-річним ювілеєм. Ця знакова подія в історії однієї з найпотужніших судово-експертних установ нашої держави свідчить про неперпинний розвиток, наполегливу працю й вагомий внесок ННЦ ІСЕ у забезпечення правосуддя України незалежною та об'єктивною судовою експертизою. Високі стандарти досліджень і неупередженість висновків експертів — гарантія утвердження справедливості.

За століття ННЦ ІСЕ довів усьому світові свої високу професійність і беззаперечну відданість своєму гаслу — «Сумлінне служіння істині». Здобуті колективом Центру досягнення сприяли потужному розвитку не тільки судової експертизи (як у науковій, так і в практичній галузі), а й системи правосуддя загалом, стали запорукою відновлення справедливості в усіх видах судочинства. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» є передовим осередком судово-експертних і наукових установ усього Харківського регіону. До того ж, завдячуючи відділенням у Києві, Полтаві й Сумах, експертна діяльність ННЦ ІСЕ охоплює більшу частину України.

Стрімкий розвиток експертних досліджень, неперпинне оновлення методів, методик і обладнання, наполегливі інноваційні наукові розвідки, завбачливий розрахунок на довгострокову перспективу — це потужне підґрунтя для подальшого вдосконалення роботи судових експертів і науковців як Вашої установи, так і подібних у складі Міністерства юстиції України.

Усвідомлюю, що 100 років історії — це 100 років завзяття та праці, пошуків та знахідок, випробувань та перемог. Цей ювілей — свідчення Ваших наполегливості, стійкості й визначних здобутків. Нехай ця подія стане лише початком нового етапу у Вашій історії!

Бажаю керівництву й колективу Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» безмежного натхнення, нових досягнень, сталого розвитку, стабільного процвітання, миру та благополуччя!

Зі святом Вас, ми вдячні та пишаємося Вами.

Віримо у Вас та нашу Перемогу.

Слава ЗСУ! Слава Україні!

***Олег СИНЕГУБОВ,
начальник Харківської обласної військової адміністрації***

***Вітання потужній науковій установі
з нагоди 100-річчя від дня створення!***

Щиро вітаю керівництво та колектив Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» зі 100-річним ювілеєм!

Сьогодні, мужньо та гідно долаючи виклики війни, ви знову в авангарді судово-експертної діяльності, знову на передньому краї в забезпеченні правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою. Доказом цього є надання 2020 року Указом Президента України Харківському науково-дослідному інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України статусу національного наукового центру.

Ваші старання та професійність, ваші завзятість та відданість справі є запорукою справедливості здійснення судочинства в нашій державі. Кожен із вас щодня сумлінно служить істині, відмежовуючи факти від вигадок, докази від підробок, добро від зла, захищаючи правду.

100 років — це ще одна сторінка багатой історії Національного наукового центру. Ми живемо у час, коли важливо об'єднатися задля перемоги над агресором, для збереження життя кожної людини, кожного українського воїна. Ви провадите експертизи й дослідження, які сприяють правоохоронним органам у розслідуваннях і органам юстиції у здійсненні судочинства, отже — відновлюєте справедливість та рятуєте життя невинних. Ваша невпинна й наполеглива наукова діяльність стверджує перед усім світом, що українці — нація розумна, освічена, відкрита до опанування інновацій і здатна сама їх створювати. Особливо маю відзначити, що співробітники вашої установи на високому рівні не тільки виконують експертні дослідження, а й просувають вітчизняну науку вперед, видаючи друком свої наукові напрацювання, беручи участь у наукових конференціях і симпозіумах із міжнародним статусом: усе це робить ваш Центр компасом справедливості, що завжди вказує правильний шлях.

Серце Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» б'ється в унісон з усією Україною. Нехай цей ювілейний рік стане початком нового століття експертних досягнень, наукових відкриттів, інноваційних досліджень задля скорішої перемоги України, в ім'я розвитку та процвітання нашої держави.

Захоплююсь єдністю вашого колективу та зичу вашій установі й особисто кожному з вас подальших успіхів, наснаги та зростання, щоб і надалі бути символом якості й динаміки у світі експертного забезпечення правосуддя!

***Тетяна ЄГОРОВА-ЛУЦЕНКО,
голова Харківської обласної ради***

***До ювілею потужної фортеці
експертного забезпечення правосуддя!***

Харків — це місто з видатною, складною історією та могутнім потенціалом для розвитку різних галузей, місто, що стало центром промисловості, науки, культури й освіти. За останні десятиліття Центр Слобожанщини здолав важкий шлях розвитку та зростання і навіть сьогодні, всупереч воєнним умовам, набирає обертів як у науці загалом, так і в судово-експертній діяльності зокрема. Харків'яни поважають свою спадщину — історичну, наукову, культурну й освітню — і щоденними надбаннями підтверджують статус одного з провідних центрів України.

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» традиційно є предметом гордості харків'ян. Заснований 100 років тому видатним ученим, педагогом, медиком, Заслуженим професором Миколою Сергійовичем Бокаріусом, цьогоріч Центр відзначає свій ювілей, з яким я маю честь привітати керівництво й колектив установи.

В Основному Законі України наголошено, що за будь-яких обставин найвищою цінністю для держави є людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека, на сторожі яких стоїть, зокрема, і ННЦ ІСЕ — потужна фортеця експертного забезпечення правосуддя в нашій державі.

Підґрунтя високих здобутків співробітників Центру — їхній високий науковий потенціал, що реалізується під час проведення судових експертиз, і професійність фахівців. У стінах цієї установи науковці, експерти докладають усі свої таланти, уміння, навички та знання до розв'язання найскладніших і найактуальніших питань судової експертизи. Ваша праця на благо суспільства сприяє встановленню істини й гарантує справедливе правосуддя і захист прав громадян.

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» має визначний авторитет не тільки в Україні, а й на міжнародному рівні: активно співпрацює з іноземною експертною спільнотою, бере участь у різноманітних міжнародних заходах, виборює міжнародні гранти в цій галузі та організовує масштабні міжнародні науково-практичні конференції.

Під час навали російського агресора, незважаючи на безпрецедентно тяжкі умови прифронтового міста, Центр жодного дня не припиняв своєї роботи, активно реагуючи на виклики війни.

Висловлюю щирю вдячність керівництву й колективу ННЦ ІСЕ за невтомну працю на ниві експертного забезпечення правосуддя України та потужні результати навіть в умовах повномасштабного вторгнення рашистів, що свідчить про вашу неймовірно важливу роль у забезпеченні правопорядку в нашому місті й усій Україні.

Бажаю вам подальших звершень і процвітання, зростання і розвитку! І найголовніше — найскорішої перемоги України та мирного неба!

***Ігор ТЕРЕХОВ,
Харківський міський голова***

Technical Specification Versus Criminal Procedure Law

Gediminas Buciuнас,

Dr, in position of assoc. prof., Academy of Public Security at Mykolas Romeris University, Law Faculty of Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1826-0527>, e-mails: gediminas1967@mruni.eu, gediminas.buciuнас@vdu.lt,

The author of this paper is going to present specifics of an interview with children at the court during pre-trial investigation stage. Main focus is technical specifications of interview premises, technical equipment in usage for conducting pre-trial investigative actions and its impact on provisions of criminal procedures laws on peculiarities of a child interview. The author shares his observations obtained during his performance of prosecutor's functions during interviews of children mainly victims who suffered sexual violence in the Republic of Lithuania. The interview procedure of a child is regulated in detail by criminal procedures laws, and standard operation procedures approved by the order of the General Prosecutor of the Republic of Lithuania. It creates an illusion that the rights of the child victim are protected, and no way for revictimization. Although practice proves once more that detailed and precious legal regulation of an interview procedure vulnerable group of human beings can't stop from becoming a victim once more. Questions may arise. Why? What are the reasons stand behind it? The answer to above-mentioned questions is simple. Technical specifications of equipment in usage during an interview, location of an interview room at the court, an interview room location in the building, an acoustics of premises may create suitable conditions for revictimization.

Keywords: a child; criminal procedure; interview; technical equipment; green room.

Технічна характеристика в контексті кримінально-процесуального законодавства Гедимінас Бучунас

Автор цієї статті має намір висвітлити специфіку інтерв'ю з дітьми в суді під час досудового розслідування. Основний акцент зроблено на технічних характеристиках приміщень для інтерв'ю, технічному обладнанні, яке використовують для проведення досудових слідчих дій, та його впливі на положення кримінально-процесуального законодавства щодо особливостей інтерв'ю з дитиною. Автор ділиться своїми спостереженнями, отриманими за час виконання функцій прокурора під час інтерв'ю з дітьми, які є жертвами, зокрема тими, хто зазнав сексуального насильства в Республіці Литва. Процедуру інтерв'ю з дитиною ретельно врегульовано кримінально-процесуальним законодавством, а також стандартними робочими процедурами, затвердженими розпорядженням Генерального прокурора Республіки Литва. Це створює ілюзію, що права дитини-жертви захищені та повторна віктимізація не має місця. Однак практика знову доводить, що докладне та точне правове регулювання процедури інтерв'ю з уразливою групою людей не може вберегти від повторної віктимізації. Чому? Якими є причини цього? Відповідь на зазначені вище питання проста. Технічні характеристики обладнання, використовуваного під час інтерв'ю, розташування приміщення для інтерв'ю в суді, розташування приміщення для інтерв'ю в будівлі, акустика приміщення можуть створити сприятливі умови для повторної віктимізації.

Ключові слова: дитина; кримінальний процес; інтерв'ю; технічне обладнання; «зелена кімната».

The one who knows all the answers has not been asked all the questions
Confucius

Main legal document — the Constitution of many countries contains a provision on the protection human being's dignity. For example, Article 21 of The Constitution of the Republic of Lithuania states that *the person of the human being shall be inviolable. The dignity of the human being shall be protected by law. It shall be prohibited to torture, injure a human being, degrade his dignity, subject him to cruel treatment as well as establish such punishments.* The author of this paper is going analyze how the specification of technical equipment, and location of an interview room and its acoustics can impact the main principle of a child

interview set up in criminal procedure laws. The article 1 of the United Nations Convention on the Rights of the Child states that *a child means every human being below the age of eighteen years unless under the law applicable to the child, majority is attained earlier*. International and national legal acts set up additional safeguards for protection a child during criminal proceedings. For example, Article 186 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Lithuania set up rules for minor witness and victim interviewing 1. *A minor witness or a minor victim shall be questioned by the pre-trial judge in accordance with the procedure laid down in Article 184(3), (4), (5) of this Code, when his representative, the public prosecutor or the defence counsel requests it in the interests of the child, or in the cases provided for in Article 184(1) of this Code. 2. A minor witness or a minor victim shall be questioned during a pre-trial investigation in premises adapted for the questioning of children and, as a rule, not more than once. In cases where it is necessary to re-interview a minor witness or a minor victim during a pre-trial investigation, they shall normally be interviewed by the same person. A video and audio recording shall be made of their questioning. A minor witness and a minor victim shall be summoned to the hearing only in exceptional cases. 3. The examination of a minor witness or a minor victim at all times, as well as the examination of a minor witness or a minor victim in connection with offences against human life, health, liberty, freedom and inviolability of sexual decision, child and family, profiting from prostitution of a minor, or involvement of a minor in prostitution, or in any other cases, when requested by the parties to the proceedings or on the initiative of the pre-trial investigation officer, the public prosecutor or the pre-trial judge, a psychologist must be invited to assist in the questioning of the minor, taking into account the minor's socio-psychological maturity, as well as a representative of the State authority for the protection of the rights of the child, who shall observe from a different room to check that the rights of the witness or the victim of the proceedings are not being infringed during the questioning of a minor. ...4. The suspect and other participants in the proceedings, with the exception of the psychologist and the representative of the minor witness or the minor victim, shall not be allowed to be present in the room where the interview is being conducted. In such a case, an audio-visual recording must be made and the suspect and other participants in the proceedings must be able to observe and hear the interrogation from another room and to ask questions of the person being interrogated through the pre-trial judge.*

Paragraph 1 of Article 3 of the United Nations Convention on the Rights of the Child states that *in all actions concerning children, whether undertaken by public or private social welfare institutions, courts of law, administrative authorities or legislative bodies, the best interests of the child shall be a primary consideration*.

Although reality sometimes differs from legal rules. The author of this paper is an acting prosecutor and participated many times as a prosecutor during a child interview conducted by pre-trial investigation judge at first-instance courts in the Republic of Lithuania. A pre-trial investigator, a prosecutor has two options when it comes to recording interviews of victims, or witnesses: bring them into premises and record testimony of participants of criminal procedure or record them remotely over a phone or video chat. Remote interview and onsite interview during criminal proceedings comes with its pros and cons in terms of convenience.

The author of this paper is going to analyze onsite interviews from the point of view of the best interest of children through the lenses of practitioners. An onsite interview contains some elements of a remote interview due to the simple fact that an interviewee is in a separate premise during interview, the same time other participants of criminal proceedings are in another premise. They have the right to ask questions through an official who conducts an interview. For example, an investigating judge conducts the interview. In a given case all questions have to be given to an interviewee only through a an investigative judge (the author's notice — according to the Criminal Procedure Code of the Republic of Lithuania an investigative judge is a passive participant in criminal proceedings and may be involved in procedure only if one of the participants of the criminal case initiated it through submission of a request to a first instance court to interview at the court. During

interview, the principle of the best interests of the child must be followed. It means that pre-trial investigation bodies, and prosecution offices should take all possible and impossible steps to prevent a child from revictimization. It leads us to the next provision of criminal procedure law that an interview should be conducted only one time through all stages of criminal proceedings set up by international and national laws.

The author of this paper would like to highlight the importance of technical elements of interviews, which hugely impact the legal part of the interview procedure and human rights. The success of a child interview depends on many various by its nature technical specifications related to the interview premise and technical equipment. The author would like to raise a simple question. Do we have clear rules describing requirements for the interview room, entrance to it and its location in the building of institution. For example, the premise for the interview has to be located in a calm area of the building. It should be located far from the noisy street, if possible with a good panoramic view. The next important issue is safeguards which allows one to avoid any contact even visual with other participants of criminal proceedings mainly with suspects in the interview room and around it. It prevents from revictimization of a child-victim. Another important issue is the room itself: acoustics, colour of walls and ceiling, lighting, soundproofing of premises, furniture etc. An effective acoustic premise should create the right and comfortable conditions for the interview. Another essential element for onsite interviews which may bring the maximum audio and/or video quality is a microphone. The author of this paper would like to highlight the importance of microphones during the interview of a child. There are many kinds of microphones. They can be classified into two categories: directional and omnidirectional. Directional microphones pick up sound from a specific direction, while omnidirectional microphones capture sound from all around. Each kind of microphone has its own advantages and disadvantages. Directional microphones are better for isolation the interviewee's voice from background noise, and unwanted sounds going from different sources of noise. For example, prevent noise going into the interview room from the noisy street. Above mentioned kind of microphone requires one to be close to an interviewee. Omnidirectional microphones are more versatile and flexible, but they can also pick up unwanted sounds and create an echo. Due to the interview room size, specifics of the functioning microphone (the author's notice – a microphone catches or does not catch unwanted sounds, echo effects in the premise) during the interview of a child on circumstances of sexual violence could hardly be understandable for an investigating judge, other participants including a suspected. It leads to the following steps – to ask a victim to repeat the same part of testimony once more and once more the same thing several times in a row. It creates huge stress for a child. Why does an official ask the same question several times? The answer is in paragraph 3 article 6 of the the European Convention on Human Rights. It states that *everyone charged with a criminal offence has the following minimum rights. (d) to examine or have examined witnesses against him and to obtain the attendance and examination of witnesses on his behalf under the same conditions as witnesses against him.* The European Court on Human Rights in case *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* 2011, § 118 states that *the admissibility of evidence is a matter for regulation by national law and the national courts, the Court's only concern under Articles 6 §§ 1 and 3 (d) of the Convention is to examine whether the proceedings have been conducted fairly.* The European Court on Human Rights in cases *Hümmer v. Germany*, 2012, § 38; *Lucà v. Italy*, 2001, § 39; *Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2001, § 57 state that pursuant to article 6 § 3 (d), *before an accused can be convicted, all evidence against him must normally be produced in his presence at a public hearing with a view to adversarial argument.*

Criminal proceedings concerning sexual offenses are often conceived as an inquisition by the victim. The choice of the proper kind of microphone to use during an interview of a child, the peculiarities of the interview room, acoustic effects have an enormous affect on a victim's mental health. It also can be considered as revictimization done officially by an investigating judge, a police investigator or a prosecutor.

The author of this paper would like to highlight the importance of requirements for an interview room and technical equipment as essential preconditions for successful interview of a child suffering from sexual violence, and the same time as a preventive measure against the revictimization of a child. It also leads to sum up that principles on interview of a child who suffered sexual violence must prevail under technical requirements for premises, and technical equipment.

References

1. The Constitution of the Republic of Lithuania. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Lithuania_2006 (date accessed: 04.09.2023).
2. A criminal procedure code of the Republic of Lithuania. URL: <https://www.infolex.lt/ta/10708:str186> (date accessed: 04.09.2023).
3. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial (criminal limb). Updated on 31 August 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_6_criminal_eng (date accessed: 04.09.2023).
4. The European Court on Human Rights judgment in case Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom 2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}) (date accessed: 04.09.2023).
5. The European Court on Human Rights judgment in case Hümmer v. Germany, 2012. URL: <https://jurinfo.jep.gov.co/normograma/compilacion/docs/pdf/CASE%20OF%20HUMMER%20v.%20GERMANY.PDF> (date accessed: 04.09.2023).
6. The European Court on Human Rights judgment in case Lucà v. Italy, 2001. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-5791%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-5791%22]}) (date accessed: 04.09.2023).
7. The European Court on Human Rights judgment in case Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, 2001. URL: https://jurinfo.jep.gov.co/normograma/compilacion/docs/pdf/CASE%20OF%20SOLAKOV%20v.%20THE%20FORMER%20YUGOSLAV%20REPUBLIC%20OF%20MACEDONIA_.pdf (date accessed: 04.09.2023).
8. The United Nations Convention on the rights of the child. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (date accessed: 04.09.2023).
9. What's the best microphone for your video? URL: <https://www.linkedin.com/advice/3/whats-best-microphone-your-video-skills-videography> (date accessed: 04.09.2023).
10. 15 Great Quotes About Questioning. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/15-great-quotes-questioning-joe-iarocci> (date accessed: 04.09.2023).

Observations on the Principles of Activity in the Field of Judicial Expertise in the Republic of Moldova

Olga Cataraga,

Doctor of Legal Sciences, National Centre for Judicial Expertise Ministry of Justice, Mun. Chisinau,
Republic of Moldova, e-mail: olga.cataraga@justice.gov.md

Victoria Prisacaru,

National Anticorruption Center, mun. Chisinau, Republic of Moldova, e-mail: victoria.prisacaru@cna.md

Peter Petkovich,

National Centre for Judicial Expertise Ministry of Justice, Mun. Chisinau, Republic of Moldova,
e-mail: piotr.petkovic@justice.md

This article aims to explain the activity of judicial expertise in the Republic of Moldova. The central problem of the paper is the principles that guide the judicial expert in his professional work and how to approach them. The activity of judicial expertise in the Republic of Moldova is a licensed one, however, in some circumstances, the legislator provides for the possibility of training persons with recognized competence as ad hoc experts. The benefits of this provision are obvious, but it is necessary to discuss the risks generated, starting from the approach of judicial practice in the sense presented. In this sense, in this article the authors present reasoning on how to approach the principles of activity in the field of judicial expertise, their impact

on the evidence obtained scientifically and the entire judicial process. As a result of the analyses carried out by the authors of the paper, a clear vision is put forward in the approach by the judicial body and the judicial expert of the principles governing the activity of judicial expertise in the Republic of Moldova, so as to fully serve the expected purpose – providing solid scientific support in solving judicial cases.

Keywords: *judicial expertise; principles of activity; activity of judicial expertise; judicial body; ad hoc judicial expert.*

Деякі спостереження щодо принципів діяльності у сфері судової експертизи в Республіці Молдова

Ольга Катарга, Вікторія Прісакару, Петр Петковіч

Ця стаття має на меті пояснити особливості судово-експертної діяльності в Республіці Молдова. Центральною проблемою є принципи, якими судовий експерт керується у своїй професійній роботі, та те, як їх застосовувати. Судово-експертна діяльність в Республіці Молдова є ліцензованою, однак за деяких обставин законодавець передбачає можливість навчання осіб із визнаним рівнем компетентності як ad hoc експертів. Перевага цього положення є очевидною, але необхідно обговорити ризики, які воно породжує, зважаючи на підхід до судової практики, який тут висвітлено. Автори пропонують своє бачення принципів діяльності у сфері судової експертизи, висвітлюють їхній вплив на науково отримані докази та весь судовий процес. У результаті проаналізованого авторами матеріалу запропоновано чітке бачення підходу судового органу та судового експерта до принципів, що регулюють діяльність судової експертизи в Республіці Молдова, для того щоб повною мірою виконати поставлену мету — надати потужну наукову підтримку для розв'язання судових справ.

Ключові слова: *судова експертиза; принципи діяльності; діяльність судової експертизи; судовий орган; судовий експерт ad hoc.*

In the Republic of Moldova, the principles of activity in the field of judicial expertise are provided by the legislation dedicated to the field [1, Articles 4—10]. According to these principles, judicial expertise is carried out within a legal framework, respecting the rights and freedoms of the president, the independence of the expert, objectivity and completeness of research, confidentiality, impartiality and fairness [1, art. 4]. The activity of judicial exercise is guided by these principles in both civil and criminal proceedings.

It is important that the court expert, in the exercise of his professional activity, strictly observe and be guided by these principles, since in case-law, the opinions of court experts have a role of «scientific judgment,» and, respectively, given their scientific basis, expert opinions nevertheless constitute evidence of particular value [2, p. 20].

Next, we will focus on some practical aspects related to this topic, given the need for the correct approach of principles in the activity of judicial expertise by both judicial experts and judicial bodies.

At present, the legislative regulations in the Republic of Moldova on the discussed issue are quite discreet, but there is a practical misunderstanding of the meaning of principles on the part of the subjects of expertise and much more on the part of the judicial body. Among practicing legal experts, although they are the first to know them in order to apply them in their daily work, we meet many who approach in a somewhat «strange» way the principles of activity in the field of forensic expertise and act as they think, based on individual reasons, based on their own experience or that of colleagues, etc.

In this regard, we note that in the judicial practice of the Republic of Moldova there are situations when the judicial expert is invited to a court session or before the criminal investigation body in the phase prior to conducting the judicial expertise to provide help in formulating questions, preparing the necessary objects for expertise, collecting samples for comparison and other activities, at the discretion of the judicial body. If, in the case, when the court expert had appeared to formulate the questions, we can find that there is a basis for recusing him, given that the judicial expert has a different status from that of other participants in the proceedings. He is neutral towards the parties to the trial, he does

not have the role of presenting someone's interests by conducting expertise [3, p.17]. Thus, the given circumstances indicate the violation of the principle of non-bias in the activity of judicial expertise [1, art.10].

In the practice of our institution, whenever it happens that experts are invited to the judicial body or to court at the stage of actions prior to carrying out the judicial expertise, the respective body is informed of the justified reasons regarding the impossibility of delegating/appointing the judicial expert under the conditions set out above, some judges unjustifiably qualify the «impossibility» as refusal to perform the procedural act, imposing judicial fines on the management in this regard. Furthermore, guided by the principle that the application of the sanction does not exempt from the obligation to perform the procedural act, it continues to insist on the presence of the judicial expert at the stage prior to carrying out the expertise.

The same is observed with regard to court decisions requiring the appointment of the judicial expert prior to ordering the expertise, even though the procedural legislation expressly provides for the cases and manner of appointing the expert, namely: 1. By the court: The expert chosen by mutual agreement of the parties or ex officio, in the absence of agreement of the parties; 2. By the head of the institution: If only the institution that is to carry out the expertise is indicated in the conclusion on carrying out the judicial expertise [4, 5 Art. 149, para (2) — (3)].

Taking into account the provisions of the procedural legislation [5, Art. 148—150], the meeting, regarding the actions prior to the judicial expertise, is organized only with the participation of the parties and only after ordering the expertise, appointing the expert, asking questions before the expert, etc., not vice versa, in the absence of conclusion, regarding the carrying out of the expertise, the head of the expertise institution being unable to designate the expert who will carry out the respective expertise / «in order to carrying out the expertise requested».

We have brought up these situations by way of example, in order to show how, in practice, the application of procedural rules actually takes place. We note that in the circumstances described, apart from the fact that the procedural provisions are not correctly applied, the principles of activity in the field of judicial expertise are also not taken into account, taking an unprofessional approach to the activities related to the performance of judicial expertise. However, such treatment of the discussed subject has negative consequences on the process of investigating judicial cases, as it creates deficiencies in providing them with scientific evidence, considerably extending the terms of settlement, etc.

In the context of the principle of expert independence, we observe situations in which the independence of the expert from the authorising officer is misunderstood as an organizational one, this, in the case of the expert, being a much more complex one. From a scientific point of view, the independence of the expert must be regarded as one of the forms of his conviction, namely the inner form, called «intimate conviction». The expert's intimate conviction is based on his procedural independence, being free from any interference in his activity of the authorising officer and those interested. This means that the expert's conclusions must reflect not only the objectivity of the research, but also be based on his conviction [3, p. 52].

Respectively, the principle of independence of the judicial expert, including in itself a complex, multilateral formation, with a number of interspersed aspects: gnoseological and psychological related to his knowledge activity, is not related to the organization of the activity in the sense of departmental membership (belonging to the same organizational structure as the authorizing officer).

Thus, we believe that the principle of expert independence must be understood in accordance with the statement in the law, namely: «... to the authorising officer of the judicial expertise, to the parties to the judicial process, as well as to other persons interested in the outcome of the judicial expertise.' [1 Art.7, para. (1)]. Respectively, it is necessary to avoid the involvement of the judicial expert in activities that may prejudice this principle, including

in activities involving knowledge of the parties to the process, the object of expertise, the formulation of objectives (for himself), the preparation of material for expertise, etc., which is insisted upon, as it would not be sad, namely by those who are invested by law to «watch» over compliance with all legal rigors throughout the investigation of judicial cases.

According to the logic of things, if we proceed according to the systemic principle of applying legal norms, on the subject covered in the article, there should be no problems in ordering and carrying out judicial expertise. However, as daily practice shows, the actors of the justice process give different interpretations to the principles of activity in the field of judicial expertise, stipulated in the legislation.

Next, we will present some reasoning about issues in judicial practice related to the application and other principles that guide the activity of judicial expertise.

In this context, we often observe an erroneous understanding of the principle of objectivity and fullness of research, because the authorizing officers, in their acts of ordering judicial expertise, indicates the methods to be applied by the judicial expert in order to solve the objectives submitted. Also, in the ordering acts we find, lately, limits placed on the expert, indicating the way to go in order to reach his conclusions. It is very ridiculous when we meet such provisions in prosecutors' orders or in court settlements. How then to look at the principle of objectivity and fullness of the research that the judicial expert is obliged to respect when performing the expertise or what we do with his independence from the authorizing officer in the gnoseological and procedural sense to which we have warned above in our work?

As we see, the situation with the attitude towards the obligation to carry out the activity of judicial expertise in accordance with the principles stipulated in the legislation, which begins with the stage of arrangement of the expertise — governed by the judicial body (coordinator) [6, p. 28], currently in R. Moldova is one that leaves much to be desired.

We warn on the fact that, according to the legal provisions, the given prince must be understood as a development of the activity by the judicial expert "... correctly and conducts research on the objects of expertise on the basis of objective, complete and all aspects, applying modern achievements of science and technology and choosing, to the extent necessary, appropriate research methods for solving problems submitted". We see that there is no room for provisions from the judiciary on research issues and methods. In the gnoseological and procedural sense of the problem, we find voices from local and foreign scientific researchers who very clearly state that courts or other judicial bodies cannot dispose of the working methods to be used in carrying out expertise, their choice being the exclusive attribution of the expert [7, p. 62]. According to the legislation of R. Moldova, nor the head of laboratory, under whose subordination the expert is, is entitled to indicate them on the working methods and procedures to apply when performing the expertise. It can only return to the judicial expert the report to be completed [1, art. 17 lit. d)]. Moreover, this should not be done by the expert officer, who, unlike the head of the laboratory, does not have the necessary knowledge and skills in this regard.

Therefore, the ordering by the authorizing officer of the mode of operation, which must be followed by the judicial expert in carrying out the expertise or reasoning from which he must appear in formulating the conclusions, it is nothing more than an interference with his professional activity and a flagrant violation of the principle of objectivity and fullness of research. It is the duty of the judicial expert to decide on the methods of examination and the aspects under which the research will be carried out in order to formulate the conclusions, being the only one competent to present the specialized scientific opinion regarding the expert task and fully responsible for it.

At the same time, the reality shows that, on the independence of the expert's reasoning and the activity of judicial expertise, it influences a lot of factors and the existence only of procedural provisions in this respect, obviously not enough. Finding out state institutions of judicial expertise under the same bodies of executive power, as well as the judiciary, for example, within the Ministry of Internal Affairs. Those circumstances, of course, have

a negative influence on both the independence of the judicial expert and the institution of expertise, generally [3, p. 94].

On this subject, there is a lot of research, the authors of whom, in the end, are concerned about the need to take into account that the solution is not to ensure absolute independence, which, like any other abstraction, in the conditions of real society, it is untouchable, although to it, of course, it must be [3, p. 95].

We would like to present our opinion on the situations recorded in practice, when the judiciary erroneously addresses the principle of independence on its person, although there should be no such cases, based on the fact that the judicial expert should have understood him best. The independence of the judicial expert is seen by many of those who carry out the professional activity of expert, as a "permission" to act at will. Of course, the given attitude is not correct, the judicial expert having to perform a cognitive activity, which presents itself as a relationship between creativity and standardization, depends on the scientific level of the elaborated methods and the methods of solving the expert tasks of a certain kind, specialty [3, p. 94]. As we see, the judicial expert, in addition to having certain limitations in his activity, dictated by the procedural law, is obliged to respect the methods of performing the expertise. Independence, in this case, manifesting itself in selecting according to the principle of objectivity and fullness of research, that methodical and within the methods recommended by it "... choosing, to the extent necessary, appropriate research methods for solving problems". Every choice of judicial expert, in the sense of method, must be scientifically argued, as well as any deviation from the conditions of its application. The given things are required to be set out in the expert report, based on the fact that the judicial expert conducts examinations on objects with a status "unical" and will formulate scientific opinions, which will be recognized as such, only to the extent that the techniques (methods) used are generally accepted as appropriate by the scientific community in the field in which the expertise [7 is performed, p. 27].

Likewise, the independence of the judicial expert does not mean that he is free to examine what he wants. Unfortunately, there are situations in the practice of judicial expertise, where the scientific opinions of experts are not based on the results of examinations of material evidence submitted by the judicial body or obtained in accordance with the procedure for conducting the judicial experiment, or the examination procedure, etc., the data being taken from various dubious sources. Such an approach is unprofessional and has nothing in common with the activity of judicial expertise. However, the judicial expertise presupposes "... scientific-practical research activity, ... by performing methodical research with the application of special knowledge and technical-scientific procedures for formulating reasoned conclusions ..." [1, art. 2].

Therefore, the judicial expert does not have "permission," to examine what he wants and wants, but has clear responsibilities given by law to conduct research on the objects of expertise, according to the methodology, using special knowledge, techniques (methods) and technical-scientific processes and to formulate, based on this research, conclusions argued on scientific criteria with reference to the problems submitted.

Incorrect approach to the principles of activity in the field of judicial expertise, both by the judicial bodies and by the judicial experts, leads to enormous difficulties faced by the judiciary in using the evidence with expertise in the causes it investigates.

Based on the above, with reference to the approach of the principles of activity in the field of judicial expertise in the process of conducting judicial expertise, we consider that the following aspects must be taken into account:

1. The independence of the judicial expert in the sense of freedom of knowledge presupposes his sovereignty (of the expert) regarding the choice of research methods, although he is obliged to argue logically and scientifically this choice.
2. The principle of objectivity and fullness and expert research is outlined only in connection with the free choice of research methods, in a unique algorithm of scientific activity of knowledge of the object of the exhibition, meaning a certain chained series of

methodical, consistent examinations, based on the scientific methods in the necessary field, appropriate for solving the objectives of the expertise.

References

1. On judicial expertise and expert status of judicial expert : Law R. Moldova no. 68 of Aprilie 14, 2016.
2. Cataraga O. Judicial expertise. Bucharest : Pro Universitaria publishing house, 2022.
3. Cataraga O., Prisacaru V., Petcovich P. Reasonings on the use of the expert's right of initiative in judicial expertise. *Scientific-Practical Journal Law and Life*. June 2023. Pp. 15—19.
4. Code of Criminal Procedure R. Moldova.
5. Code of Civil Procedure R. Moldova.
6. Cataraga O. et al. Guide to the authorizing officer of judicial expertise. Chisinau, 2022. Pp. 851.
7. Alămoreanu S. The issue of forensic expertise. Bucharest : Hamangiu, 2013.

Acceptance of Forensic Evidence — Are there Standards?

Aleksandar Ivanović,

PhD, full university professor, Police Administration of Montenegro, e-mail: ialeksandar@t-com.me

Nataliia Filipenko,

Doctor of Law, Professor, Law Department of National Aerospace University — «Kharkiv Aviation Institute» NAU «KhAI», Kharkiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9469-36>,
e-mail: filipenko_natalia@ukr.net

This paper will present a proposal for the introduction of standards in order to apply forensic methods in the judiciary. A proposal for the application of forensic methods in the United States of America will be presented, as a good practice for its implementation in European countries. This mostly refers to the Fray standards from 1923 and finally the Dauber standard from 1993, which is still used in the United States of America, as a reliable method for verifying the application of forensic methods in the judiciary.

Keywords: *forensic methods; standardization in forensics; Fray's rule; Dauber's rule.*

Прийняття судових доказів — які стандарти існують?

Александр Иванович, Наталья Філіпенко

Висвітлено пропозицію щодо впровадження стандартів для застосування судово-експертних методів у судовій системі. Представлено пропозицію щодо імплементації судово-експертних методів, запозичених у Сполучених Штатах Америки, як приклад вдалої практики, гідної впровадження в європейських країнах. Здебільшого це стосується стандартів Фрая (1923) та Даубера (1993), які до сьогодні використовують у США як надійний метод для перевірки застосування судово-експертних методів у судовій системі.

Ключові слова: *судово-експертні методи; стандартизація у судовій експертизі; правило Фрая; правило Даубера.*

At the end of the twentieth century, the foundations were laid for the modern understanding of the acceptance of forensic sciences in the judiciary. Judicial proceedings are becoming more and more diverse and require specific and sophisticated knowledge, and scientists as forensic experts, protected by the authority of science, give statements that judges, prosecutors, lawyers and interested parties in the proceedings simply cannot understand. A legitimate question arises, who and how can determine the reliability of the method used by the forensic expert in a particular case?

In the legal systems of individual countries, there are certain restrictions on the application and use of forensic findings, that is, scientific evidence. Judges are relatively free to evaluate any evidence that is relevant to the resolution of real-factual issues in a particular case and procedure. The majority of courts in individual countries traditionally require that the proposer of scientific testimony (forensic expertise) must prove that this

testimony-forensic expertise is based on a scientific method that is generally accepted within the relevant scientific community. In certain legal systems, scientific testimony-forensic evidence was treated as some form of «expert opinion».

Rule of Friars

A good example of the method of acceptance and recognition of scientific evidence in the form of forensic expertise is the so-called Fry rule in the United States of America. The Fry rule dates back to 1923, based on the case *Frey v. United States*, 293 F. 1013, D.C. Cir 1923. The defense of the accused Fraj, who was convicted of murder in the federal court in Washington, offered (then for the first time) proof that Fraj was not guilty, an examination based on the forerunner of the modern polygraph (lie detector). The evidence was based on the examination of Fraj's systolic blood pressure and was based on the periodic reading of the value through an ordinary blood pressure cuff, during the interview with the accused about his alleged crime. The prosecutor complained about the evidence presented by the defense. The court accepted the appeal of the prosecutor, and the defense of Fraj offered to conduct the aforementioned test (the forerunner of the modern polygraph-lie detector) in the presence of the jury. This proposal was rejected. The reasoning given in this case by the Court of Appeals of the United States of America becomes a general rule that refers to the way scientific evidence is accepted in court proceedings. This rule is also known as «The Friar's Test». The «Fray's test» referred not only to polygraph evidence, but to all new evidence presented in judicial proceedings:

It is difficult to define where the boundary is between the experimental and evidentiary level of a scientific principle and discovery. Somewhere in this twilight zone must be found the probative force of the principle, and although it will take a long time for the courts to accept expert testimony derived from a generally accepted scientific principle or discovery, the basis on which the conclusion is reached must be sufficiently corroborated to be generally accepted in its areas.

The majority of courts traditionally require that the proposer of scientific testimony must prove that the testimony (in the form of providing findings and opinions, that is, expert testimony) is based on a scientific method that is already generally accepted within the scientific community. So, proof of the general acceptance of the scientific method is a prerequisite for the acceptance of scientific evidence in a judicial dispute! This way of accepting scientific testimony-expert testimony in court enables decision-making about the possibilities of evidence in the scientific community. Namely, the proponent of the evidence must prove that the majority of experts within the relevant scientific discipline accept that theory. Furthermore, the acceptance of the «Fraj test» is justified for the reason that scientific witnesses-experts, forensic experts can, as a rule, impress the participants in the judicial process who, of course, do not have knowledge and experience in the scientific fields from which certain expertises originate. These are judges, prosecutors and lawyers who are laymen from non-legal fields, so there is a justified fear that the forensic expert can impress the participants in the judicial process with his scientific interpretation of the evidence and thus cause them to overestimate the probative value of the forensic expert's testimony. The «Fray test» in such cases leads to certainty in the application of scientific evidence, because judges, prosecutors and lawyers expect scientific testimony by forensic experts to be reliable and valuable evidence. This means that the «Fray test» as the only permitted scientific testimony implies that which justifies such expectations.

Although the «Fray Test» has been a common position of American courts, it has been a central topic of criticism for just as long. It is a generally accepted opinion that in deciding on the acceptance of evidence on the scientific method, the court considers certain assessments of methods among experts. However, the «Fray's test» goes beyond the acceptance of certain methods among scientists and scientific associations (chambers). The rule derived from the Fraja case can influence scientists' decisions. In this way, critics of the «Fray test» prove that the test represents the exclusion of judicial responsibility for the rendered judgment. Similarly, critics attack other arguments for the application of the «Fray

test», concluding that scientific evidence will intimidate judges, prosecutors and lawyers who are inexperienced in the field of forensic science.

Criticisms of the «Fray Test» began to be applied in practice in the eighties of the last century. In 1975, the United States Congress enacted a comprehensive set of rules of evidence for federal courts. It is a document called Federal rules of evidence. Article 7 of the aforementioned rules allows a number of liberal standards that enable the application of scientific evidence-forensic expertise. The term «general acceptance», which was the basis of the «Fray test» and, according to many experts, prevented the application of certain scientific testimonies-forensic expertise in the judiciary, does not appear anywhere in the mentioned article. The omission of the phrase «general acceptance» from Article 7 becomes the most important item in order to apply Federal Regulations 402 on evidence. This regulation generally determines that all types of logically relevant evidence are admissible, unless there is a basis to exclude some rules based on the law. Regarding the application of the aforementioned rule, the court will, without hesitation, when making a decision consider the extent to which a forensic method is already accepted within the existing scientific field. If a large number of experts in the field in question reject the applied theory, the court will stop the proceedings before allowing the testimony of the forensic expert. However, after the adoption of the Federal Rules of Evidence, there are no longer any firm rules that would oblige the court to exclude any scientific testimony-forensic expertise, as well as any testimony of a forensic expert that is based on some new scientific method. Which means that the application of the testimony of the forensic expert is directed directly towards the scientific value of the testimony itself, presented by the findings and opinion of the forensic expert.

Dauber's rule

A new approach, or a turning point in the direction of accepting scientific evidence in the form of testimony of forensic experts in the United States of America, is the Dauber Case, which replaced the «Fray test» in 1993. It is the case of *Daubert v. Mereel Dow Pharmaceuticals*. In the aforementioned case, the plaintiffs were the parents and children of the Daubert family, and the defendant was a pharmaceutical company that, among other things, produced the drug Bendectin.

Namely, during her pregnancy Mrs. Daubert used the medicine Bendectin produced by Mereel Dow Pharmaceuticals. Her children were born with serious limb deformities, and the prosecutors blamed the deformities of their children, citing as the main and only reason the influence of the drug Bendectin, which is normally recommended to relieve nausea during pregnancy! The defendant company Mereel Dow Pharmaceuticals asked the defendants to present their claim, namely that the drug Bendectin causes deformity of the fetus during pregnancy, through the scientific testimony of a forensic expert. In response to the requested circumstances, the defendants present the testimony of eight experts who conclude that Bendectin can cause damage to the fetus during pregnancy. The conclusions of the mentioned experts are based on research carried out on animal cells, then on individual pharmacological studies and even on published epidemiological studies. However, at the trial, the company Mereel Dow Pharmaceuticals presents the testimony, that is, the findings of Dr. Steven Lam, a physician and epidemiologist, as an experienced expert in the field of studying various chemical substances, including medicines. Dr. Lam's testimony referred to 30 published studies on the impact of Benectin on the human body. The mentioned studies included about 130,000 patients and from them he concluded that Benectin cannot cause fetal defects. How should the court act now, when it has two different opinions from experts-experts, who were hired by the prosecutor and by the defendant? The court accepts the then valid «Fraj test» in connection with the recognition of scientific testimony. This means that the key evidence presented in the Dauber case can only be accepted if the principle on which it is based is generally accepted in the scientific field to which it belongs and ultimately concludes that the applicants (prosecutors) did not meet this standard («Fray test»). In a word, in order for some expert claim to be accepted as evidence in court, it

must be generally accepted as reliable in the relevant scientific community! The further explanation of the court was that the epidemiological studies cited by the prosecutor were not accepted for the reason that they were not published in relevant peer-reviewed scientific journals.

After the Dauber case, the Supreme Court of the United States of America agreed that from that case (1993), the provisions of the Rules of Evidence (Federal Rules of Evidence) should be applied to the acceptance of scientific testimony in court, and not the «Fry test». Thus, after a full 70 years, the «Fraj test» is replaced by the rule that the evidence presented in a particular case must meet the following five conditions:

1. Can the theory or technique on which the critical scientific testimony is based be verified;
2. Does the technique in question have a known error rate in its application. The professional term for the aforementioned is measurement uncertainty, and it implies the percentage of error in the performance of individual forensic tests, analysis and expertise;
3. Whether the theory or technique in question has been discussed in professional circles and whether it has been published in the form of a peer-reviewed book and/or in the form of a peer-reviewed scientific paper;
4. What is the level of acceptance of the theory or technique in the relevant scientific community;
5. To what extent are there standards for determining the acceptable use of the technique in question.

The sixth condition was added in 1997, and after the case of *Joiner v. General Electric CO*. Namely, Robert Joiner worked as an electrician maintaining electrical transformers in the aforementioned company. The company General Electric CO used mineral-based diametric liquid as a means of cooling the transformer. During work, Robert Joiner often had to keep his hands in the liquid for cooling the transformer, and often this liquid would come into contact with his clothes and there was a high probability that he would inhale tiny drops of the liquid into his lungs! In 1983, the presence of a PCB substance was discovered, which was considered dangerous to human health and was banned for production and sale in 1978. The plaintiff in this case, Robert Joyner, was diagnosed with lung cancer and accused the company he worked for, General Electric CO, of being responsible for his illness. This is due to the fact that during work he was exposed to the PCB substance and its derivatives, which are dangerous for human health. The lawsuit that was filed against the company General Electric CO is supported by four expert studies, which indicate that the PCB substance caused Robert Joiner's lung cancer. However, the defendant (General Electric CO) points out in his statement that the studies in question are nothing more than scientific speculation, emphasizing the absence of any expert scientific epidemiological study. They also add that the expert testimony offered by the prosecutor is based on unrelated studies performed on laboratory animals. The first-instance court agreed with the position of the defendant (General Electric CO) and did not support the position of the experts hired by the prosecutor, thus ruling that the PCB substance did not cause lung cancer in Robert Joiner. After the verdict of the first-instance court, the prosecutor appealed to the competent District Court, which stated the following in the verdict, regarding the admissibility of expert evidence:

In trials, sometimes it will be necessary to give subtle and sophisticated determinations about scientific methodology and their relationship with the conclusions of experts. This will be especially necessary in cases involving an area of science that is uncertain or uncertain, or in cases where epidemiological or laboratory testing is not generally accepted as evidence in court.

In connection with this case, the competent scientific community announced itself through its scientific and professional magazine *New England Journal of Medicine*, with the following statement:

The judge will fulfill his duty better if he has the help of scientists. Judges should be encouraged to use more and more experts from relevant scientific organizations, such as the National Academies of Sciences, associations for the advancement of science...

Thus, the sixth condition that must be met by the evidence presented in court (which arose from the case of *Joiner v. General Electric CO*, 1997), reads:

Relevance, which implies testing the validity of conclusions drawn between theoretical analyzes and practical examples on the given problem.

This rule is also interpreted in such a way that the judge must reject the conclusions reached by the expert, which are not accepted by the relevant scientific community.

The new method of accepting scientific testimony foresees that none of the factors mentioned above be rigidly applied, and that the questioning during the testimony be flexible with constant awareness of the need to not present unreliable pseudoscientific evidence before the court, and that the courts remain open to new scientific achievements. This means that the rigid, exclusive attitude imposed by the «Fray test» that was accepted until then is no longer justified and a new type of analysis of scientific testimony is needed based on the Dauber case. A legitimate question arises here, whether certain evidence will mislead and confuse judges, prosecutors and lawyers, as persons who do not understand scientific and professional fields such as toxicology, biology, chemistry, ballistics, graphology, dactyloscopy and others? The question is justified for the reason that judges, prosecutors and lawyers are simply not capable of rationally considering the testimony of experts from various fields of science, who would be surrounded by «an aura of infallibility, similar to the ancient prophetesses from Delphi». However, abandoning the «Fry test» in *Dauber v. Mereel Dow Pharmaceuticals*, this argument is rejected with the following rationale:

The Court expresses its fear that abandoning «general acceptance» as the sole requirement for guilty pleas will have the effect of «permission-for-all» in which judges and prosecutors may be confused by absurd and irrational pseudo-scientific claims. The appropriate means of combating shaky but admissible evidence would be vigorous cross-examination by the court, the prosecutor, and counsel, the presentation of contrary evidence, and the careful presentation of all evidence.

As stated in the previous text, with the development of science, technique and technology (this mostly refers to the development of information technologies), judicial procedures become more complex and complicated. Almost every branch of science got its forensic dimension. In judicial proceedings, there was a need to engage forensic experts of various specializations, who apply modern, specific and sophisticated methods in their work. By applying this forensic science, the question arises as to how and in what way the courts should determine the scientific reliability of the applied forensic methods. This paper presents a proposal for the introduction of a standard, which is applied in the United States of America. It was stated in the paper that in order for a forensic method to be accepted by the court, it should meet the conditions of verifiability, measurement uncertainty, i.e. the percentage of error in its application, whether it has been published as a scientific and/or professional work in publications that include reviews, what is the level of acceptance of the subject method in the relevant professional and scientific community, whether there are standards and which ones for the application of the subject phoresic method and the relevance of the method, i.e. the relationship between theoretical analyzes and practical examples of the subject method.

References

1. Ivanović A. B., Ivanović A. R. Kriminalističke procedure. Policijska Akademija Danilovgrad, 2013.
2. Pravni aspekti prihvatanja poligrfa u SAD. Bezbednost. Beograd, 2004. Vol. 45.
3. Imwinkelried E. The evolution of the American Test for Admissibility of Scientific Evidence. *Medicine Science and Law*. 1990. Vol. 30.
4. Fiske R. Reporet of the Independent Counsel in Re Vinsent Foster Jr. Heargins, 1994.
5. Boas G. Creating laws of evidence for international criminal law: the ICTY and the principle of flexibility. *Criminal Law Forum*. 2001.
6. Lee H. Crime Scene Handbook. Academic Press, 2001.
7. Lee H. Materijalni tragovi. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, 1998.

8. Lee H., Labriola J. Povratak na mjesto zločina. Nakladni Zavod Matice Hrvatske-Zagreb, 2002.
9. Leigh L. J. Political Scientists as Expert Witnesses. Political Science and Politics. 1991.
10. Huber P. Galileo's Revenge: Junk science in the courtroom, Basic Books, New York, 1991.
11. Smith R., Wayan B. Expert Evidence; Interpreting Science in the Law, Routledge, London and New York, 1989.
12. Feinberg S. E. Ethics and the Expert Witness: Statistics on Trial. Journal of the Royal Statistical Society. 1997.
13. Golan T. The history of scientific expert testimony in England and America. Harvard university press; Cambridge, 2004.
14. Petrović V. Društveni naučnici kao veštaci u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju i drugde. *Filozofija i društvo*. Institut za savremenu istoriju. 2007. No 3.

Mass Graves Constitute a Unique Niche for Forensic Biological Traces

M. Alejandra Perotti,

Lic., PhD; Associate Professor, School of Biological Sciences, University of Reading, Reading, England, United Kingdom, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3769-7126>, e-mail: m.a.perotti@reading.ac.uk

Olga Pashkova,

BSc; NSC «Hon. Prof. M. S. Bokarius FSI», Kharkiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0222-9995>, e-mail: olgapashkova151001@gmail.com

Henk R. Braig,

PharmD, PhD, School of Environmental and Natural Sciences, Bangor University, Bangor, Wales, United Kingdom, Institute and Museum of Natural Sciences, National University of San Juan, San Juan, Argentina, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9592-1141>, e-mail: hrbraig@icloud.com

Mass graves constitute a unique depositional environment. Each individual human body introduces its own diversity of biological traces in the form of microscopic invertebrates, mites being the most prevalent. The probative value of these mites as forensic evidence has not yet been appreciated.

Keywords: mass burials; grave pits; arthropods; insects; mites; Acari; micropalaeontology; pollen; biotaphonomy.

Братські могили — унікальна ніша для криміналістичних біологічних слідів

Марія Алехандра Перотті, Ольга Пашкова, Хенк Ар. Брейг

Братські могили — це унікальне середовище для осаду мікроорганізмів. Кожен людський організм додає своє різноманіття біологічних слідів у вигляді мікроскопічних безхребетних, серед яких найпоширенішими є кліщі. Доказова цінність цих кліщів як судових доказів дотепер не оцінено.

Ключові слова: масові поховання; могильні ями; членистоногі; комахи; кліщі; Акарі; мікропалеонтологія; пилок; біотафономія.

Modern mass graves, grave pits, and sites of mass burials are investigated widely [1, 2]. Examples of the survey of historical mass grave sites carried out by Ukrainian researchers range from the late Roman time near Komariv in Middle Transnistria [3], the Netaylovka cemetery of the Saltovo-Mayatskoe culture of the 8th and 9th Centuries [4], to the early medieval necropolis of Shestovytsia in Chernigov, Ukraine [5].

Recent studies are showing that mass graves are in many ways different from single graves. The increasing use of simulated mass graves including ones containing human remains, is driving research that reveals these differences. Geophysical imaging using ground penetrating radar (GPR), electrical resistivity tomography (ERT), and electromagnetics (EM) show that physical properties of the soil differ between mass graves and individual burials [6—9]. ERT showed still differences to the surrounding environment after 8 years of burial in southwestern Nigeria [10]. Thermal imaging detects mass graves in arid environments for 7 months [11]. The dynamics of gases emitted by mass graves causes changes in soil

pores [12]; the microbiology alters as well [13], so does the chemistry of the soil [14]. Surface anomalies such as differences in vegetation can last for more than 3 years [15].

Mass graves are characterized by differential decomposition or differential preservation, also known as the feather(ed) edge effect, where decomposition progresses much faster at the periphery leading to the skeletonization of corpses while in the centre of the mass grave, the soft tissue of corpses is still well preserved [16—21]. The misinterpretation of differential decomposition in a mass grave by the defence in the trial of Radovan Karadžić is exemplified in Barker, Alicehajic and Naranjo Santana [16].

Adipocere persists longer in mass graves than in single graves [22—25]. Brain tissue is one of the soft tissues to autolyse first and most completely during decomposition [26]. Yet, there are many reports about the preservation of the brain where other soft tissues have gone [27—29]. We propose that preservation of the brain is much more common in mass graves than in individual graves [30—32].

The examination of mass graves requires an interdisciplinary effort to secure a maximum of forensic evidence [33].

The forensic importance of biological traces found in mass graves has been realized early on. In 1994, the skeletons of 32 young males were found in a common grave in the centre of the city of Magdeburg, Germany. It was estimated that the mass grave was 40 to 50 years old, which led to two competing hypotheses. The victims were killed at the end of World War II in the spring of 1945 by the secret police of Nazi Germany (GESTAPO) or the skeletons belonged to Russian soldiers killed in the summer of 1953 by the Soviet secret police following the suppression of an uprising in the former German Democratic Republic (DDR). Analysis of the pollen of the nasal cavities showed that the victims died during midsummer [34].

Pollen was also instrumental in proving that the corpses of seven primary mass graves in northeast Bosnia were relocated to many secondary mass graves three months after the first interment [35, 36]. Pollen in mass graves became crucial evidence in the United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).

One would expect that the forensic analysis of insects, and mites and ticks (Acari) in mass graves would have followed suit. Forensic entomology [37—40] and more and more forensic acarology have demonstrated their value in legal investigations [41—47]. Yet, this has not yet translated to mass graves. Protocols for forensic entomological work on mass graves are in place since quite a while, but have not seen much application [48]. Body lice were recovered from a mass grave in Vilnius, Lithuania, of soldiers of Napoleon's army [49]. Charabidze, Lavieille and Colard [50] proposed that the pupation chambers the larvae of larder beetles create in human bones can help in resolving the chronology of depositions in mass graves. This is pretty much it.

Mites have been reported from mass graves but not identified [51]. The decomposing bodies in a mass grave create a microenvironment different from single graves [2]. Mass graves form a unique biological niche different from other environments of human decomposition. While biological traces like pollen will likely stay the same as they had been introduced during interment, insects and fungi might develop to a limited degree, while mites and other microinvertebrates and microorganisms will reproduce and go through numerous generations affecting the decomposition process. Forensic research into mites and other non-human biological traces in mass graves is urgently needed to extract as much forensic evidence as possible from these crime scenes.

References

1. Smith E., Klinkner M., editors. *Mass Graves, Truth and Justice. Interdisciplinary perspectives on the investigation of mass graves.* 2023. Edward Elgar Publishing, Cheltenham. 186 pp.
2. Haglund W. D. Recent mass grave, an introduction. In: *Advances in Forensic Taphonomy. Methods, theory, and archaeological perspectives.* Haglund W. D., Sorg M. H., editors. 2002. CRC Press, Boca Raton. Pp. 243—262.

3. Бондар К. М., Петраускас О. В., Хоменко Р. В., Попов С. А. Геомагнітне знімання та петромагнітна характеристика ґрунтів та археологічних об'єктів пам'яток пізньоримського часу біля Комарова у Середньому Подністров'ї. *Geophysical Journal*. 2022. Вип. 44. С. 29—52.
4. Аксёнов В. С. К изучению погребального обряда Салтово-Маяцкой культуры: Нетайловский могильник VIII—IX вв. *Российская Археология*. 2017. Вип. 2017. С. 38—56.
5. Скороход В. М., Блажчек Д. Дослідження Шестовицьких курганів. *Археологія*. 2020. Вип. 2020. С. 94—100.
6. Doro K. O., Emmanuel E. D., Adebayo M. B., Bank C.-G., Wescott D. J., Mickleburgh H. L. Time-lapse electrical resistivity tomography imaging of buried human remains in simulated mass and individual graves. *Frontiers in Environmental Science*. 2022. Vol. 10. Art. No 882496.
7. Doro K. O., Kolapkar A. M., Bank C.-G., Wescott D. J., Mickleburgh H. L. Geophysical imaging of buried human remains in simulated mass and single graves: Experiment design and results from pre-burial to six months after burial. *Forensic Science International*. 2022. Vol. 335. Art. No 111289.
8. Molina M. C., Wisniewski K., Heaton V., Pringle J. K., Avila E. F., Herrera L. A., ..., Baena A. Monitoring of simulated clandestine graves of dismembered victims using UAVs, electrical tomography, and GPR over one year to aid investigations of human rights violations in Colombia, South America. *Journal of Forensic Sciences*. 2022. Vol. 67. Pp. 1060—1071.
9. Ifimov G. Detection of an Experimental Mass Grave over Time and at Different Spatial Scales in a Temperate Environment. PhD thesis, Department of Geography. 2015. McGill University, Quebec. 133 pp.
10. Bawallah A. M., Ilugbo S. O., Adebo B. A., Kehinde O. A. Geophysical investigation for detecting buried human remains after eight years of burial in Owo, Southwestern Nigeria. *Journal of Forensic Sciences*. 2022. Vol. 67. Pp. 786—794.
11. Alawadhi A., Eliopoulos C., Bezombes F. The detection of clandestine graves in an arid environment using thermal imaging deployed from an unmanned aerial vehicle. *Journal of Forensic Sciences*. 2023. Vol. 68. Pp. 1286—1291.
12. Dalva M., Moore T. R., Kalacska M., Leblanc G. Nitrous oxide, methane and carbon dioxide patterns and dynamics from an experimental pig mass grave. *Forensic Science International*. 2017. Vol. 277. Pp. 229—240.
13. Pratt D. L., Dumonceaux T. J., Links M. G., Fonstad T. A. Influence of mass burial of animal carcasses on the types and quantities of microorganisms within a burial site. *Transactions of the ASABE*. 2012. Vol. 55. Pp. 2195—2212.
14. Zychowski J. Selected elements in the soils covering mass graves from World Wars I and II in Southeastern Poland. *Minerals*. 2021. Vol. 11. Art. No 275.
15. Watson C. J., Ueland M., Schotsmans E. M. J., Sterenberg J., Forbes S. L., Blau S. Detecting grave sites from surface anomalies: A longitudinal study in an Australian woodland. *Journal of Forensic Sciences*. 2021. Vol. 66. Pp. 479—490.
16. Barker C., Alicehajic E., Naranjo Santana J. Post-mortem differential preservation and its utility in interpreting forensic and archaeological mass burials. In: *Taphonomy of Human Remains: Forensic Analysis of the Dead and the Depositional Environment*. Schotsmans E. M. J., Márquez-Grant N., Forbes S. L., editors. 2017. John Wiley & Sons, Chichester. Pp. 251—276.
17. Troutman L., Moffatt C., Simmons T. A preliminary examination of differential decomposition patterns in mass graves. *Journal of Forensic Sciences*. 2014. Vol. 59. Pp. 621—626.
18. Ferreira M. T., Cunha E. Can we infer post mortem interval on the basis of decomposition rate? A case from a Portuguese cemetery. *Forensic Science International*. 2013. Vol. 226. Pp. 1—3.

19. Loe L., Barker C., Brady K., Cox M., Webb H. 'Remember Me to All': The archaeological recovery and identification of soldiers who fought and died in the battle of Fromelles, 1916. 2014. Oxford Archaeology, Oxford. 288 pp.
20. Mant A. K. Knowledge acquired from post-War exhumations. In: Death, Decay and Reconstruction: Approaches to archaeology and forensic science. Boddington A., Garland A. N., Janaway R. C., Editors. 1987. Manchester University Press: Manchester. Pp. 65—78.
21. Mant A. K. A Study in Exhumation Data. PhD thesis, University of London (Imperial College London), London, 1950.
22. Connor M. A. Forensic Methods. Excavation for the archaeologist and investigator. 2007. AltaMira Press, Lanham. 272 pp.
23. Fiedler S., Graw M. Decomposition of buried corpses, with special reference to the formation of adipocere. *Naturwissenschaften*. 2003. Vol. 90. Pp. 291—300.
24. Froentjes W. Kurzer Bericht über unvollständige Leichenzersetzung auf Friedhöfen und die Adipocirebildung. *Deutsche Zeitschrift für die gesamte gerichtliche Medizin*. 1965. Vol. 56. Pp. 205—207.
25. Salihbegović A., Clark J., Sarajlić N., Radović S., Finlay F., Jogunčić A., ..., & Tuco V. Histological observations on adipocere in human remains buried for 21 years at the Tomašica grave-site in Bosnia and Herzegovina. *Bosnian Journal of Basic Medical Sciences*. 2018. Vol. 18. Pp. 234—239.
26. Hayman J, Oxenham M. Estimation of the time since death in decomposed bodies found in Australian conditions. *Australian Journal of Forensic Sciences*. 2017. Vol. 49. Pp. 31—44.
27. O'Connor S., Edwards H. G., Ali E. M. The preservation of archaeological brain remains in a human skeleton. *Philosophical Transactions of the Royal Society A Mathematical, Physical and Engineering Sciences*. 2016. Vol. 374. Art. No 20160208.
28. Chudá E. P., Dörnhöferová M., Harčar P., Uličný M., Beňuš R., Varga I. A unique case of human naturally mummified cerebellum from Slovakia found in two skulls in St. Martin cathedral (Spisska Kapitula, eastern Slovakia). *Česká Antropologie*. 2010. Vol. 60. Pp. 16—19.
29. Papageorgopoulou C., Rentsch K., Raghavan M., Hofmann M. I., Colacicco G., Gallien V., ..., Rühli F. Preservation of cell structures in a medieval infant brain: A paleohistological, paleogenetic, radiological and physico-chemical study. *NeuroImage*. 2010. Vol. 50. Pp. 893—901.
30. Morton-Hayward A. L., Thompson T., Thomas-Oates J. E., Buckley S., Petzold A., Ramsøe A., ..., & Collins M. A conscious rethink: Why is brain tissue commonly preserved in the archaeological record? Commentary on: Petrone P, Pucci P, Niola M, et al. Heat-induced brain vitrification from the Vesuvius eruption in C.E. 79. *N Engl J Med*. 2020;382:383-4. *STAR: Science & Technology of Archaeological Research*. 2020. Vol. 6. Pp. 87—95. DOI: 10.1056/NEJMc1909867 (date accessed: 01.09.2023).
31. Serrulla F., Herrasti L., Navarro C., Cascallana J. L., Bermejo A. M., Marquez-Grant N., Etxeberria F. Preserved brains from the Spanish Civil War mass grave (1936) at La Pedraja 1, Burgos, Spain. *Science & Justice*. 2016. Vol. 56. Pp. 453—463.
32. Moller B., Buckley H. R., Petchey P., Hil G., Kinaston R., King C. L. Preservation of brain material in the archaeological record: A case study in the New Zealand colonial context. *Journal of Archaeological Science*. 2023. Vol. 156. Art. No 105774.
33. Colleter R., Bataille C. P., Dabernat H., Pichot D., Hamon P., Duchesne S., ..., Jaouen K. The last battle of Anne of Brittany: Solving mass grave through an interdisciplinary approach (paleopathology, biological anthropology, history, multiple isotopes and radiocarbon dating). *PLoS ONE*. 2021. Vol. 16. Art. No e0248086.
34. Szibor R., Schubert C., Schöning R., Krause D., Wendt U. Pollen analysis reveals murder season. *Nature*. 1998. Vol. 395. Pp. 449—450.

35. Brown A. G. The use of forensic botany and geology in war crimes investigations in NE Bosnia. *Forensic Science International*. 2006. Vol. 163. Pp. 204—210.
36. Brown, T. Forensic applications of micropalaeontology. In: *Archaeological and Forensic Applications of Microfossils: A deeper understanding of human history*. Williams M., Hill T., Boomer I., Wilkinson IP., editors. 2017. Geological Society of London, London. Pp. 245—260.
37. Charabidze D., Gosselin M., editors. *Insectes, Cadavers et Scènes de Crime. Principes et applications de l'entomologie médico-légale*. 2014. De boek, Louvain-la-Neuve. 262 pp.
38. Byrd J. H., Tomberlin J. K., editors. *Forensic Entomology: The Utility of Arthropods in Legal Investigations*. 3rd ed. 2019. Taylor & Francis, Boca Raton. 620 pp.
39. Haskell N. H. *Practical Forensic Entomology: Time of death, decomposition, and the insects used in death investigation*. 2023, CRC Press, Boca Raton. 424 pp.
40. Valera Hurtado E. E. *Ecosistema cadavérico. Instructivo en entomología forense*. 2023. O! Edición, San Juan Cuautlancingo. 148 pp.
41. Perotti M. A., Braig H. R. *Acarology in crimino-legal investigations: The human acarofauna during life and death*. In: *Forensic Entomology: The utility of arthropods in legal investigations*. Byrd J. H., Tomberlin J.K., editors. Taylor & Francis, Boca Raton, 2019.
42. Perotti M. A., Goff M. L., Baker A. S., Turner B. D., Braig H. R. *Forensic acarology, an introduction*. *Experimental and Applied Acarology*. 2009. Vol. 49:. Pp. 3—13.
43. Braig H. R., Perotti M. A. *Carcasses and mites*. *Experimental and Applied Acarology*. 2009. Vol. 49. Pp. 45—84.
44. Heo C. C., Teel P. D., OConnor B. M., Tomberlin J. K. *Acari community in association with delayed pig carrion decomposition*. *Experimental and Applied Acarology*. 2021. Vol. 85. Pp. 223—246.
45. Szelecz I., Lösch S., Seppey C. V. W., Lara E., Singer D., Sorge F., ..., Mitchell E. A. D. *Comparative analysis of bones, mites, soil chemistry, nematodes and soil micro-eukaryotes from a suspected homicide to estimate the post-mortem interval*. *Scientific Reports*. 2018. Vol. 8. Art. No 25.
46. Hani M., Thieven U., Perotti M. A. *Soil bulb mites as trace evidence for the location of buried money*. *Forensic Science International*. 2018. Vol. 292. Pp. e25—e30.
47. Perotti M. A. Braig H.R. *The arthropods of corpses from above ground and from deep below*. *Zoosymposia*. 2022. Vol. 22. Pp. 149—152.
48. Hall M., Brown T., Jones P., Clark D. *Forensic sciences*. In: *The Scientific Investigation of Mass Graves. Towards protocols and standard operating procedures*. Cox M., Flavel A., Hanson I., Laver J, Wessling R, editors. 2007. Cambridge University Press, Cambridge. Pp. 463—497.
49. Raoult D., Dutour O., Houhamdi L., Jankauskas R., Fournier P.E., Ardagna Y., ..., Aboudharam R. *Evidence for louse-transmitted diseases in soldiers of Napoleon's Grand Army in Vilnius*. *Journal of Infectious Diseases*. 2006. Vol. 193. Pp. 112—120.
50. Charabidze D., Lavieille V., Colard T. *Experimental evidence of bone lesions due to larder beetle Dermestes maculatus (Coleoptera: Dermestidae)*. *Biology*. 2022. Vol. 11: Art. No 1321.
51. Guedes L., Borba V. H., Camacho M., Neto J., Dias O., Iniguez A. M. *African helminth infection out of Africa: Paleoparasitological and paleogenetic investigations in Pretos Novos cemetery, Rio de Janeiro, Brazil (1769—1830)*. *Acta Tropica*. 2020. Vol. 205: Art. No 105399.

The International Cooperation in the Field of Criminal Investigation and Forensic Activities: Informative Support and Instruments

Valery Shepitko,

Doctor of Law, Professor, Professor of Criminalistic Department of the Yaroslav Mudryi National Law University, Head of the Laboratory of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-2151>, e-mail: shepitko.valery@gmail.com

Mykhaylo Shepitko,

Doctor of Law, Professor, Professor of Criminal Law Department of the Yaroslav Mudryi National Law University, Leading Staff Researcher of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, ORCID: 0000-0002-7164-8037, e-mail: shepitko.michael@gmail.com

This paper explores the various forms of international cooperation in the field of criminal investigation and forensic practice. It defines the roles of INTERPOL and the International Criminal Court in conducting investigations into international crimes, including those occurring during the Russian-Ukrainian war. It focuses on the international collaboration during forensic practice, the systematization of international forensic science institutions networks, and their competencies. International institutions play a crucial role in standardizing forensic methodologies and introducing advanced technologies and modern tools for conducting forensic examinations. Specifically, ENFSI serves a vital function in certifying and standardizing forensic laboratories and research for European forensic science organizations, optimizing the conduct of forensic examinations, and providing better forensic output.

Keywords: international cooperation; criminal investigation; forensic practice; information support; information tools; international standards.

Міжнародне співробітництво у сфері кримінального розслідування та судово-експертної діяльності: інформаційна підтримка й інструментарій

Валерій Шепітько, Михайло Шепітько

Розглянуто форми міжнародного співробітництва в галузі кримінального розслідування та судово-експертної діяльності. Визначено роль Інтерполу та Міжнародного кримінального суду у здійсненні розслідування воєнних та інших злочинів міжнародного характеру під час російсько-української війни. Приділено увагу міжнародній взаємодії під час проведення експертної діяльності, систематизації міжнародних судово-експертних мереж і їхньої компетенції. Міжнародні інституції мають важливе значення в стандартизації експертних методик, запровадженні новітніх технологій і сучасного інструментарію проведення експертних досліджень. Зокрема, ENFSI для експертних організацій європейських країн виконує важливу функцію із сертифікації та стандартизації експертних лабораторій і досліджень та сприяє оптимізації проведення судових експертиз, підвищує якість результатів експертної роботи.

Ключові слова: міжнародне співробітництво; кримінальне розслідування; судово-експертна діяльність; інформаційна підтримка; інформаційний інструментарій; міжнародні стандарти.

International cooperation in criminal investigation is important and essential. International cooperation requires the national efforts of individual states to comply with international standards, promote the convergence and compatibility of national laws, and conduct comprehensive procedural reformations in the field of investigation and prosecution at the national and international levels.

Mechanisms for international cooperation in the criminal investigation is included mutual legal assistance, extradition, transfer of prisoners, transfer of criminal proceedings, international cooperation for the purpose of confiscation of proceeds of crime and return of assets, and so on. Mechanisms for international cooperation are based on bilateral and multilateral agreements or arrangements, and in some cases on the national law. In this sense, the United Nations Conventions are important: 1) Convention against Transnational Organized Crime; 2) Convention against Corruption; 3) Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism; and others.

A special role in combating modern (transnational) crime belongs to international law enforcement agencies. One such body is the International Criminal Police Organization (INTERPOL). INTERPOL is an international law enforcement organization of the criminal police, which coordinates the international cooperation of police bodies (institutions) of different countries in the fight against general criminal offences.

The records of INTERPOL and the NCBs of the states that are members of this international organization are: 1) an alphabetical file of persons with a criminal record suspected of committing crimes; 2) file of data on the appearance of the offender (file «S»), which contains 177 indicators, including the place of the crime, race, nationality. The «S» file is used in cases when the identity of the offender cannot be established either by dactyloscopic or by the photo file; 3) file of documents and names. In particular, in the section of documents the information on passports, identity cards which were used by criminals is placed; documents for the right to own an aircraft, car, firearms; 4) file of crimes (especially the method of commission); 5) dactyloscopic file; 6) photo library (photos of more than 20 thousand most dangerous criminals); 7) file of missing persons; 8) file of stolen cars; 9) file of pieces of art, cultural values, antiques, precious jewelry; 10) reference file of hand-held firearms.

Counteracting international crimes (crime of aggression, crime of genocide, crimes against humanity, war crimes) has always been the subject of cooperation of the international community. At the same time, quite often the states cannot prove the guilt and bring to justice specific persons (the highest officials of the state) who committed mass extermination.

In Art. 17 of the Rome Statute refers to the principle of complementary («additional»). It means that the International Criminal Court is accepted jurisdiction only in those cases, which state did not have a will or ability to investigate independently. Today, the jurisdiction of the International Criminal Court is already partially recognized by Ukraine. At the beginning Ukraine took part in the preparation of the Rome Statute and signed it on January 20, 2000 but has not ratified it yet.

Ukraine has twice applied to the International Criminal Court for recognition of its jurisdiction in February 2014 and 2015 under part three of Article 12 of the Rome Statute. The first statement concerned the commission of crimes against humanity by senior government officials during peaceful protests between November 2013 and February 22, 2014. The second alleges crimes against humanity and war crimes by senior Russian officials and leaders of the Donetsk Peoples Republic and Luhansk Peoples Republic terrorists organizations, as well as aggression that had a goal the annexation of Autonomous Republic of Crimea.

The reports of the International Criminal Court on the actions of the preliminary investigation of 2017, 2018 and 2019 on these issues are remarkable. In 2020 was made Independent Expert Review of the International Criminal Court and the Rome Statute System Final Report [1, P. 137-154].

Article 15 of the Rome Statute provides that the Prosecutor may initiate investigations proprio motu on the basis of information on crimes within the jurisdiction of the Court (part 1). The Prosecutor shall analyse the seriousness of the information received. For this purpose, he or she may seek additional information from States, organs of the United Nations, intergovernmental or non- governmental organizations, or other reliable sources that he or she deems appropriate, and may receive written or oral testimony at the seat of the Court (part 2). In addition, in Part 3 of Art. 15 of the Rome Statute states that «victims may make representations to the Pre-Trial Chamber, in accordance with the Rules of Procedure and Evidence».

The activities of the International Criminal Court is provided for the possibility of applying special knowledge. A form of international cooperation in the field of forensic activities is the participation of forensic experts from different countries in the investigation and trial of violations of humanitarian law and other crimes of an international nature.

The Regulation of the International Criminal Court is contained Regulation 44 «Experts». It provides the possibility of involving experts in the activities of the International Criminal

Court. Paragraph 2 of this Regulation states that «the Chamber may direct the joint instruction of an expert by the participants». Paragraph 5 is paid attention to next formulation: «the Chamber may issue any order as to the subject of an expert report, the number of experts to be instructed, the mode of their instruction, the manner in which their evidence is to be presented and the time limits for the preparation and notification of their report».

The Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Court are also included possibilities of using special knowledge. Rule 19 «Expertise in the Unit» regulates the possibility of requesting an examination in the different cases.

The International Criminal Court must be a symbol of international justice that makes fair decisions. The International Criminal Court is one of the most important institutions of international criminal law, which uses mechanisms to investigate international crimes and protects human rights at the international and national levels.

There are various forms of international cooperation in the field of forensic sciences. The main ones are: 1) exchange of information (scientific and information exchange); 2) holding joint scientific and scientific-practical events (conferences, symposia, congresses, etc.); 3) training of expert staff and advanced training abroad; 4) cooperation within the framework of improving the quality of forensic sciences in different countries; 5) international standardization of forensic activity; 6) interaction within international forensic associations (organizations); 7) involvement of forensic experts from different countries in the investigation and trial of crimes of an international nature (for example, in the activities of the International Criminal Court).

The exchange of information on improving the quality and training of non-governmental organizations (for example, the European Network of Forensic Institutions (ENFSI) [2], the International Association for Identification (IAI) [3], etc.) is important in international cooperation in the field of forensic activities. Significant influence on the development of forensic activities is the development of relations within the European Network of Forensic Institutions (ENFSI), which includes participation in the organization of thematic conferences, exchange of methods and reference materials, replenishment of the list of members.

Today the national Forensic Examination cannot exist in isolation from the institutions of Forensic examination and Criminalistics of other states. International cooperation of expert institutions is necessary for the exchange of experience, professional development of forensic experts, considering modern advances in science and technology, the creation of standardized expert methods.

Forensic examination activities of states must comply with national principles and international legal and professional standards. The problem of using uniform methods of conducting forensic examinations, expert methods, defining a unified system of training within the framework of international cooperation is relevant in the countries of Eastern Europe.

Today there are ten international forensic networks, which unite the scientific reserves of forensic institutions of different countries:

- 1) European Network of Forensic Science Institutes, ENFSI (since 1995) is recognized as the pre-eminent voice in Forensic Sciences throughout Europe [4];
- 2) Southern Africa Regional Forensic Science Network, SARFS (since 2008), which includes the African region [5];
- 3) Asian Forensic Sciences Network, AFSN (since 2008), which includes 64 member institutes from 17 countries (as at November 2022) and has 9 technical workgroups (Crime Scene, Investigation, Digital Forensics, DNA, Fingerprint, Forensic Medicine, Illicit Drugs, Toxicology, Trace Evidence, Questioned Document), a Quality Assurance and Standards Committee [6];
- 4) International Network of Environmental Forensics, INEF (since 2008), with mission to assist for forensic experts in the field of ecology and specialists in the investigation of environmental crimes [7];

- 5) TRACE the Wildlife Forensics Network, TWFN (since 2006) is a non-profit organization dedicated to promotion of Forensic Science in wildlife conservation and law enforcement [8];
- 6) DNA for Africa (since 2005) is a unique platform created to facilitate an all-African network around Forensic DNA profiling [9];
- 7) Latin American Academy of Criminalistics and Forensic Studies, AICEF (since 2004) is composed of 27 research institutions representing 18 Latin American countries and Spain and Portugal [10];
- 8) American Society of Crime Laboratory Directors, ASCLD (since 1973) is a nonprofit professional society of crime laboratory directors and Forensic Science managers dedicated to providing excellence in Forensic Science through leadership and innovation [11];
- 9) National Institute of Forensic Science Australia New Zealand, NIFS ANZ (since 1992) is a peak body forensic representation from Australia and New Zealand. NIFS ANZ strategic intent is to promote and facilitate excellence in Forensic Science [12];
- 10) International Forensic Strategic Alliance, IFSA (since 2021) – is multilateral partnership between regional networks of operational Forensic laboratories across the global. IFSA is composed 6 distinct regional networks of Forensic Science professionals. The networks represented on IFSA are: AICEF, ASCLD, AFSN, ENFSI, NIFS ANZ, and SARFS [13].

Today, many countries around the world are addressing the need for standardization and unification of forensic science. Verification of the results of expert research and certification of expert methods is required.

A form of international cooperation in the field of forensic activities is the participation of forensic experts from different countries in the investigation and trial of violations of humanitarian law and other crimes of an international nature.

Membership in ENFSI is included two different approaches – membership of forensic institutions of EU countries and membership of forensic institutions of non-EU countries. The activities of ENFSI are as follows: 1) organization of meetings and scientific seminars, exchange programs and vocational training; 2) recommendation of relevant partners in the field of forensic science; 3) publication of practical publications and dictionaries in the field of forensic science in several languages.

The main activity of ENFSI is to try to achieve a high level of organization in the field of Forensic Science in Europe and the world by developing the quality of forensic services at all stages of the proceedings. This is ensured by the following conditions: a) membership in ENFSI combines production, scientific and methodological capabilities of forensic institutions; b) the expansion of ENFSI membership strengthens the credibility of this organization by law enforcement agencies and courts; c) business relations with other organizations, the activity of which is connected with criminology and forensic examination, are established and maintained in an organized manner; d) the activities of all ENFSI member institutions that implement modern research methods, international standards and ensure the competence of experts in certain types of examinations are strongly encouraged.

References

1. Independent Expert Review of the International Criminal Court and the Rome Statute System Final Report. *A first Printed Criminalist*. 2020. № 2. P. 137—154.
2. European Network of Forensic Institutions (ENFSI). URL: <https://enfsi.eu> (date accessed: 03.09.2023).
3. International Association for Identification (IAI). URL: <https://www.theiai.org> (date accessed: 03.09.2023).
4. European Network of Forensic science Institutes (ENFSI). URL: <https://enfsi.eu> (date accessed: 03.09.2023).
5. Southern Africa Regional Forensic Science Network (SARFS). URL: <https://www.ifsa-forensics.org> (date accessed: 03.09.2023).

6. Asian Forensic Sciences Network (AFSN). URL: <https://www.asianforensic.net> (date accessed: 03.09.2023).
7. International Network of Environmental Forensics (INEF). URL: www.rsc-inef.net (date accessed: 03.09.2023).
8. TRACE the Wildlife Forensics Network (TWFN). URL: <https://www.tracenet.org> (date accessed: 03.09.2023).
9. DNA for Africa. URL: <https://www.dnaforafrica.com> (date accessed: 03.09.2023).
10. Latin American Academy of Criminalistics and Forensic Studies (AICEF). URL: <https://www.aicef.info> (date accessed: 03.09.2023).
11. American Society of Crime Laboratory Directors (ASCLD). URL: <https://www.ascl.org> (date accessed: 03.09.2023).
12. National Institute of Forensic Science Australia New Zeland (NIFS ANZ). URL: <https://www.anzpa.org.au/nifs> (date accessed: 03.09.2023).
13. International Forensic Strategic Alliance (IFSA). URL: <https://www.ifsa-forensics.org/wp-content/uploads/2022/03> (date accessed: 03.09.2023).

Resilience of the Expert Justice Support System to Contemporary Challenges

Serhii Tiulieniev,

PhD in Economics, NSC «Hon. Prof. M. S. Bokarius FSI», Kharkiv, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>, e-mail: tiulieniev1976@gmail.com

The paper examines the concept of resilience in the field of expert support of justice, the impact of crisis situations on expert institutions and ways of their adaptation to emergency situations. Given the academic interest in public administration in the context of resilience, there is a lack of consensus on its definition and how it works, highlighting the need for additional knowledge on the possibilities and conditions that constitute resilience in the field of expert support of justice. This paper proposes tools for restoring the stability of expert institutions in crisis situations. The author emphasizes the importance of developing the resilience of forensic research institutions, especially in times of uncertainty, to ensure the continuity of their activities in military invasion conditions.

Keywords: *resilience; military intervention; forensic research institutions; crisis situations.*

Стійкість сфери експертного забезпечення правосуддя до викликів сучасності

Сергій Тюленів

Досліджено концепцію стійкості у сфері експертного забезпечення правосуддя, вплив кризових ситуацій на експертні установи та шляхи їх адаптації до надзвичайних ситуацій. Зважаючи на академічний інтерес до публічного адміністрування в умовах стійкості, бракує консенсусу щодо її визначення та того, як вона працює, підкреслюючи потребу в додаткових знаннях щодо можливостей та умов, які складають стійкість у сфері експертного забезпечення правосуддя. Запропоновано інструменти відновлення стабільності експертних установ у кризових ситуаціях. Підкреслено важливість розвитку спроможності судово-експертних установ до стійкості, особливо в часи невизначеності, щоб гарантувати безперервність їхньої діяльності в умовах військового вторгнення.

Ключові слова: *стійкість; військова інтервенція; судово-експертні установи; кризові ситуації.*

Resilience plays a crucial role in ensuring the viability of any sphere of state activity, including the field expert support of justice. Challenges of our time: COVID-19, emergencies and terrorist attacks, and military intervention, require rapid adaptation, and development of proposals for effective crisis management. The field of expert support of justice in Ukraine has demonstrated extraordinary adaptive potential in difficult conditions. However, there are still issues that need to be resolved promptly in the conditions of martial law.

In recent years, the concept of resilience has gained relevance. The process of restoring the resilience of the Ukrainian sphere of expert support of justice is currently being implemented in military conditions. It is doubtful that the sphere of expert support of justice

will be able to return to its pre-war functioning. Therefore, there is a crucial need to develop new approaches to ensure its resilience.

Resilience is the ability of a system to withstand environmental shocks and maintain its core functions [1, p. 5—26]. Andreas Duit presented the factors of building the resilience of public administration, thanks to which its resilience is ensured, namely: the organization of the activities of public administration subjects in non-hierarchical networks that can cross jurisdictions, the acquisition of different types of knowledge, the use of different sources of information, the involvement of citizens and different types of stakeholders parties to the decision-making process, social learning and experiments containing “Politics by Trial and Error” [2, p. 5—26]. The proposed approach consists in replacing the managerial approach, which does not focus on hierarchy, and subjects of public administration create communication networks at different administrative levels with the active participation of citizens in the decision-making process.

We consider it appropriate to note that the issue of building resilience is reflected in the following documents: NATO Strategic Compass 2022 and the new NATO Strategic Concept [3]; European strategy of international cooperation in a changing world [4]; Regulation (EU) 2021/241 of the European Parliament and the Council of February 12, 2021 on the establishment of the Recovery and Resilience Fund [5]; UN Sustainable Development Goals [6]; in the final document of the Ukraine Recovery Conference (URC2022) “Lugano Declaration” [7].

Resilience is a priority of the EU and NATO, as mentioned in the Strategic Compass 2022 and the new NATO Strategic Concept. According to the provisions of Strategic Compass 2022, ensuring security requires a significant step forward increasing capacity and readiness for action, strengthening resilience, and ensuring solidarity and mutual assistance. In this context, strengthening individual mutually beneficial partnerships, where there is a shared commitment to an integrated approach to conflict and crisis response, contributes to capacity building, resilience and is in the EU’s interests.

The final document of the Ukraine Recovery Conference (URC 2022), the Lugano Declaration, emphasized that the recovery process should contribute to the acceleration, deepening, expansion and achievement of Ukraine’s reform and resilience efforts in line with Ukraine’s European path.

The relevance of building resilience in the field of expert support of justice is obvious because it is the court experts who are the guarantors of ensuring the fairness of justice during the formation of the evidence base regarding the war crimes of the Russian Federation. We would like to note that expert institutions have to overcome various challenges and maintain a high level of quality in the provision of their services. We propose to formulate several recommendations for building resilience, which contribute to the conduct of forensic expert activities in crisis conditions.

1. The ability to quickly adapt to changes. The effectiveness of management in the field of expert support of justice during crisis situations depends on dynamic and prompt decision-making. One of the ways to ensure the stability of the functioning of a forensic expert institution can be the development of an action plan for employees of expert institutions in case of crisis situations, in which to determine the order, procedures, and a set of emergency measures in response to various challenges. At the same time, we consider it necessary to provide measures to ensure the security of data and confidential information, which are important for the stability of the institution.
2. Ensuring the continuity of forensic expert activity and regularity in improving the qualifications of employees. The availability of highly qualified specialists is an important component of sustainability. Regular training, and conducting training on issues of stability and actions during crisis situations will contribute to the preservation of professional skills and continuity of forensic activity.
3. Promoting innovation and collaboration. Establishing cooperation with other organizations and industry leaders at the national and international levels will facilitate the exchange of

ideas, resources and best practices, the search for the most effective approaches, which will contribute to innovative development and commercialization of research results.

In the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine, ensuring resilience in the field of expert support of justice should be perceived as a trigger for seeking new forms of organization and management under crisis conditions. The process of ensuring resilience of forensic activities allows to optimally attract and combine resources, and external assistance, define priorities and sequence of processes, and have stable value orientations towards integration into the European Forensic Area, regardless of existing barriers.

References

1. The NATO 2022 Strategic Concept. Adopted at the Madrid Summit. 29—30 June 2022. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf (date accessed: 05.09.2023).
2. Duit A. Resilience Thinking: Lessons For Public Administration. Public Admin. 2016. Vol. 94. Pp. 364—380. DOI: 10.1111/padm.12182 (date accessed: 05.09.2023).
3. A Strategic Compass for Security and Defence — For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security. Council of the European Union. Adopted in Brussels. 21 March 2022. № 7371/22. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> (date accessed: 05.09.2023).
4. Europe's strategy for international cooperation in a changing world (2021). European Commission, Brussels, COM(2021) 252 final/2. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=COM:2021:252:REV1&rid=2> (date accessed: 05.09.2023).
5. Regulation (EU) 2021/241 of the European Parliament and of the Council of 12 February 2021 establishing the Recovery and Resilience Facility (2021). Official Journal of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R0241&qid=1667997764795> (date accessed: 05.09.2023).
6. The Sustainable Development Goals (2023). Official UNDP Web-page. URL: <https://www.undp.org/sustainable-development-goals> (date accessed: 05.09.2023).
7. Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022 «Lugano Declaration» (2022). URL: https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62c68e41bd53305e8d214994_URC2022%20Lugano%20Declaration.pdf (date accessed: 05.09.2023).

Skin Horn Formations from the Perspective of Toxicological Studies

Assoc. Prof. Elżbieta Żywucka-Kozłowska,

Department of Criminal Procedure and Executive Penal Law, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Goleniów, Poland, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6039-5580>, e-mail: malerude@poczta.onet.pl

Dr. Rossana Broniecka,

Department of Criminal Procedure and Executive Penal Law, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Goleniów, Poland, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7967-0143>

Toxicological studies have become a permanent part of the medical practice. The most common test material is blood, followed by urine (excretion) and sometimes vomit or stomach contents. Studies of skin horns are relatively rare (hair and nails). The results of the latter tests often show the presence of various substances of toxic nature.

Keywords: *hair, nails, toxicology, examination of myological material.*

Шкірні рогові утворення з точки зору токсикологічних досліджень

Ельжбета Живуцька-Козловська, Россана Бронієцька

Токсикологічні дослідження стали невід'ємною складовою медичної практики. Найпоширеніший тестовий матеріал — це кров, менш поширені — сеча (виділення) та іноді блювота або вміст шлунка. Дослідження шкірних рогов є доволі рідкісними (волосся та нігті). Результати останніх тестів часто свідчать про наявність різних речовин токсичного походження.

Ключові слова: *волосся; нігті; токсикологія; дослідження біологічного матеріалу.*

Toxicological studies are closely linked to forensic medicine and criminal sciences, in particular criminal law, criminology, criminology. The value of these results allows us to establish not only in the field of medical sciences, but also in the process of detecting and proving crimes. Suicides, in particular those committed (or attempted) under the influence of alcohol or drugs, are a separate issue. Acts of self-destruction include those in which all kinds of toxic substances were used. From the point of view of the foregoing considerations, the usefulness of these studies, which are carried out on living persons and on material taken from cadavers, cannot be overemphasised.

The most common test material is blood (presence of alcohol, psychoactive substances), hair and nails (presence of psychoactive substances, heavy metal poisons), stomach contents (vomit) — presence of poisons, alcohols, drugs, etc. The literature of the subject has described many extremely interesting cases of poisoning with various substances, including drugs [1]. Determining the presence of alcohol, drugs, psychoactive substances and toxins (including plant and animal origin) in material taken from a living person and from a corpse is of great importance in the treatment procedure (living person) and investigation procedure (determining the circumstances of death and possible involvement of other persons in the cause of death). Hair and nails are horny products of the skin, which have specific morphological characteristics, which does not raise any doubts. L. Brzezińska-Wcisło, A. Lis, G. Kamińska, D. Wcisło-Dziadecka emphasize that no other skin product is as useful for forensic medicine or toxicology as hair [2]. K. Świech, among others, agrees with this view, who, referring to numerous sources, stresses that hair, like no other biological trace, is very durable [3]. From a forensic perspective, hair is a valuable research material for individual identification purposes. Distinguishing human hair from animal hair does not pose many difficulties. B. Holyst, presenting the essence of forensic examinations of hair, stresses that it is possible to determine the location of the human body from which it came. The author writes of toxicological studies of hair, referring to the example of thallium poisoning, and of characteristic hair soiling, which “indicates the environment in which a person has recently lived” [4]. Human hair is also the biological material that allows you to determine the sex of the person from whom it comes. In the light of recent hair research, more and more new methods are used, including radioimmunoassay, which allows the determination of morphine in this biological material [4]. Hair is a research material in cases of poisoning and poisoning. In the literature of the subject there is no shortage of case studies of these horny skin products in order to determine the presence (or absence) of various substances, including psychoactive substances [5]. Sebastian Rojek, Małgorzata Kłys and Tomasz Konopka conducted segmental studies of hair collected from corpses of persons whose death was the result of intoxication with psychoactive substances. The authors state that these studies and the results obtained confirm the results of studies by other authors. Determining the presence of such substances in the hair (and their concentration), allows to identify the psychoactive agent [6].

The second horny product of the skin (sometimes called appendage) is the nail. An extremely interesting issue is the change in the appearance of a man's nail after the use of certain drugs. Danuta Kaczmarek and Piotr Brzeziński described yellow nail syndrome after carbamazepine use. In the present article, they pointed out the dependence of the occurrence of YNS symptoms on the use of this drug [7]. The appearance of nails can therefore be a valuable clue as to the existence of diseases, as well as taking certain medications, which are available only with a doctor's prescription. Nails and hair are a biological material that is described as very durable (compared to soft tissues). Both of these horny skin products deposit chemical compounds that may be important to determine the cause of poisoning or death. They are also useful for determining the living environment (also profession, workplace) of the person from whom they come. A classic and well-known example is the accumulation in the hair of chemicals absorbed from the environment (aromatic carbon compounds). There is nothing revealing about it, because it has long been known that some professions leave their mark on the human body. Perhaps the most famous are the «lungs

of a hairdresser», «lungs of a metallurgist (miner)» and «hands of a carpenter». In the first of the above-mentioned examples, there are microscopic hair fragments in the lungs, in the second, the most common cases are coalconiosis and emphysema, and in the third, cavities of the distal parts of the hands. Toxicological studies (usually blood) have permanently entered the canon of modern forensic toxicology and forensic medicine sensu largo. These tests are also performed by analyzing hair and nails. The literature on the subject does not lack descriptions of such studies, the results of which allowed the identification of various compounds and poisons that led to human death [8]. Marzena Sykutera, Ewa Pufal, Elżbieta Bloch-Bogusławska state that the toxicological analysis of biological material, including nails, is a valuable source of knowledge in the case of suicides, because it allows to determine whether before death, the victim of this act took phenothiazine derivatives such as and tricyclic antidepressants. According to the authors, in the studied biological material (blood, hair and nails), in some cases the presence of drugs from this group was detected [9]. It is impossible not to notice that in hair and nails the longest persist not only above substances, but also others, including drugs and boosters, as well as alcohols, although the latter are extremely rarely isolated from horny products of the skin. However, it is worth paying some attention to the most common drugs in forensic and medical practice in Poland. Cocaine is one of the drugs that, like amphetamine, marijuana and morphine, is on the list of substances identified in forensic trials. The most frequently mentioned are detected in blood, but also in urine, hair and nails. In the light of toxicological studies, these substances are successfully detected in dermal horn products, where they may persist for up to several months [10]. At this point, it should be stressed that toxicological testing of hair and nails is of particular importance in cases of sudden deaths of unknown cause, as well as after a prolonged period of time since death. Sometimes the collection of material for examination takes place after the removal of the corpse from the grave, which is not common in law enforcement practice. Drug-induced homicides are very rare in investigative practice. This is described by Elżbieta Bloch-Stanisławska, Ewa Wolska, Piotr Engelgardt and Ewa Pufal. The authors present findings on the cause of death of a man whose mummified corpse was found in an apartment (the corpse was hidden) in a specially built brick structure. As a result of forensic examinations it was established that the man's death was the result of criminal ergot poisoning [11]. In practice, poisoning occurs (with different effects) with other agents, including acids, alkalis, chlorine, ammonia, sodium hypochlorite, sodium hydroxide, phenol or non-food alcohols, not excluding from this catalog also dopants, which for several years have been the causative factor of acute poisoning and death. In the literature of the subject it is emphasized that in toxicological studies the basic test material is "whole blood". „I.e. one which contains all the forms and non-formants, as well as serum and plasma. In the case of sectional blood, it is only possible to test whole blood with haemolysed blood cells. The blood sample is routinely used for the analysis of drugs and other xenobiotics" [12]. In forensic medicine, there are such cases when, despite great care and research meticulousness, it is difficult to determine the cause of death of a person. Then the chance is a toxicological study of horny skin products. Forensic toxicology belongs to forensic science to the same degree as Thanatology or Pathomorphology. Anatomy is a fundamental field, which is the foundation of knowledge about the structure of the human body. It is relatively rare (compared to blood) to examine nails or hair to detect exosubstances. Traces of drugs, drugs, boosters or poisons remain the longest in the horny skin formations. Even many years after death, it is possible to detect poison in the hair, sometimes in the nails Only hair and nails are so durable, so morphologically specific that they do not decompose at the same rate as other tissues of the human body.

References

1. Adamowicz P. Analiza toksykologiczna w sprawach o ułatwienie dokonania zgwałcenia przez podanie środka farmakologicznego. *Problemy Kryminalistyki*. 2005. Nr 248. S. 26—30 ; R. Celiński, R. Skowronek, C. Chowaniec, Niezwykły przypadek podania ranitydyny. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii*. 2010. Nr LX. S. 159—163.

2. Brzezińska-Wcisło L., Lis A., Kamińska G., Wcisło-Dziadecka D. Fizjologia i patologia wzrostu i utraty włosów na głowie u człowieka. *Post Dermatol Alergol.* 2003. Nr 20. S. 260—266.
3. Świech K. Ultrastrukturalne badania włosów metodą SEM. *Prokuratura i Prawo.* 2012. Nr 12.
4. Hołyst B. Kryminalistyka. Warszawa : Wydawnictwa Prawnicze PWN. 1996. S. 643—645.
5. Kłys M., Rojek S., Ścisłowski M., Bolechała F. Znaczenie analizy włosów w ocenie kompleksowych zatruc śmiertelnych lekami dla celów orzecznictwa sądowo-lekarskiego. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii.* 2004. Nr 54/2. S. 125—138.
6. Rojek S., Kłys M., Konopka T. Zastosowanie analizy wybranych substancji psychoaktywnych we włosach dla celów dla opiniowania sądowo-lekarskiego ; Część I. Analiza segmentowa włosów w przypadkach śmiertelnych zatruc opioidami i amfetaminami. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii.* 2009. Nr LIX. S. 273—278.
7. Kaczmarek D., Brzeziński P. Zespół żółtych paznokci po karbamazepinie. Opis przypadku. *Forum medycyny Rodzinnej.* 2011. Nr 5 (6). S. 616—620.
8. Pufal E., Sykutera M., Piotrowski P. Opracowanie metody oznaczania leków przeciwdepresyjnych w paznokciach i jej wykorzystanie w toksykologii sądowej. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii.* 2008. Nr 58. S. 167—170 ; Pufal E., Piotrowski P. Oznaczanie haloperidolu w paznokciach metodą LC-ESI-MS. *Ibid.* 2006. Nr LVI. S. 187—190 ; Dabkowska E., Machoy Z., Mandat A., Bielicki D., Starzyska T. Zawartość fluorków w paznokciach u pracowników Zakładów Chemicznych Police. *Bromatologia i Chemia Toksykologiczna.* 1993. Nr 26 (1) ; Pufal E. Determination of medicines in epidermis products and their usefulness in forensic toxicology. *Problems of Forensic Sciences.* 2002. Nr 52. S. 7—20.
9. Sykutera M., Pufal E., Bloch-Bogusławska E. Oznaczanie leków przeciwdepresyjnych w materiale biologicznym pobranych od osób , których zgon był skutkiem samobójstwa przez powieszenie. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii.* 2008. Nr LVIII. S. 177—181.
10. Sykutera M., Piotrowski P., Bloch-Bogusławska E. Determination of cocaine and benzoylecgonine in nails by liquid chromatography-electrospray ionization-tandem mass spectrometry. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii.* 2015. Nr 64 (3). S. 165—174.
11. Bloch-Bogusławska E., Wolska E., Engelhardt P., Pufal E. Przypadek zabójstwa przez zatrucie ergotaminą. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii.* 2008. Nr LVIII. S. 218—220.
12. Szopa M., Prudlak K., Zawadzki M., Markowska J., Piekoszowski W., Pędłowski M., Futoma-Kołoch B. Krew jako materiał diagnostyczny. *Laboratorium.* 2015. Nr 9—10. S. 78.

Identification of Human Corpses (Remains) Based on Bone Fragments

Assoc. Prof. Elżbieta Żywucka-Kozłowska,

Department of Criminal Procedure and Executive Penal Law, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Goleniów, Poland, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6039-5580>, e-mail: malerude@poczta.onet.pl

Dr Liubov Spilchak,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6144-2430>

The process of identifying remains as well as human corpses is a complex research procedure. It all depends on the state of the biological material. Today, the genetic method is most often used, which is considered the most accurate. However, this does not mean that other studies have gone down in history. Bone-specific testing methods also work well.

Keywords: human remains, bones, bone fragments, identification.

Ідентифікація людських трупів (залишків) за фрагментами кісток

Ельжбета Живуцька-Козловська, Любов Спільчак

Процес ідентифікації залишків, а також людських трупів, є складною дослідницькою процедурою. Усе залежить від стану біологічного матеріалу. Сьогодні найчастіше використовують генетичний метод, який уважають найточнішим. Проте це не означає, що інші методи застаріли. Методи, специфічні для дослідження кісток, також добре себе зарекомендували.

Ключові слова: людські залишки; кістки; фрагменти кісток; ідентифікація.

The memory of the deceased is written in the bones...

There's no problem with recognizing a human skeleton. It is much more difficult to recognize individual bones, especially those that are damaged. Identification as a research process is the domain of forensics, but it should be remembered that in the case of biological material (and bone fragments are such material), cooperation with medical professionals is essential. There is nothing new, and even more revealing, because forensic medicine and forensics have been closely linked for many years. No one here competes with anyone, but they work together to find out the truth.

Identification of human remains on the basis of individual bones is sometimes easy (especially long bones), other times much more complicated (hand bones, metatarsal bones). The identification process is multi-stage (the level of determining species affiliation — group identification and the level of individual identification equivalent to the identity of the subject of research). The purpose of this report is to draw attention to the possibilities of modern science in this area. Bone remains or bone fragments are not unique in forensic research. They are found in different places, different circumstances. They require species and, if possible, individual identification.

The human skeleton is made up of bones, like other mammals. It is worth pointing out here that “In an adult, the skeleton consists of about 206 bones — this number is higher in children due to the many ossification points (about 270 in a newborn and 350 in a 14-year-old); it only falls when, for example, the stems have joined the roots. In older people, there may be less than 206 bones due to the fusing of the skull bones. The average skeletal weight is 10 kilograms in women and 12 kilograms in men” [1].

The literature shows that bones are made of two basic components: osine (organic component) and phosphoric and carbonic acid (mineral component). In terms of the structure of (bone) two beings can be distinguished — the clumped and the spongy [2, p. 53]. In anatomy textbooks dedicated to medical students, human bones are divided into: long, flat, short and pneumatic. Examples of long bones are the femur, humerus or tibia. Each long bone consists of a stem and two roots (articular surfaces). Inside the stem of the long bone there is a marrow cavity with bone marrow. Flat bones consist of two plaques of compacted bone, between which there is a sponge. Short bones have different shapes and are built “like the base of a long bone and a flat bone” [3, p. 21]. Pneumatic bones are characterized by the fact that they contain spaces lined with mucous membrane and filled with air [3, p. 20—21].

Human bones are connected to each other by joints or sutures. Recognizing a complete human skeleton is not a problem. It's a little different for single bones (vertebral bone, metatarsal bone, metatarsal bone or rib bone). Such bones show some resemblance to animal bones and only medical osteologists are able to accurately determine the species affiliation. Bones carry a lot of information, including genetic code. They are also a very durable and relatively resistant to destruction biological material. Of course, they are destructible under the influence of high temperature and as a result of the action of strong liquors [4, pp. 254—262 ; 5, pp. 163—165]. In forensic examinations, in particular of dismembered corpses (debris), bones are a carrier of information about how the body is dismembered. On the bones there are traces of tools used for the dismemberment of corpses [5].

In the literature of the subject there is no shortage of descriptions of homicides in which the perpetrator (or perpetrators) after committing the crime remove the corpse by destroying it (chipping, burning, using chemical substances — e.g. burnt lime, strong acids, pouring concrete) [6, p. 13—16].

Human bones are a common material that forms the basis of the identification process. In the case of a complete skeleton, this is relatively simple in that it can be measured, the sex of the person from whom it originates, and the living age of the deceased.

It is also possible to determine the time elapsed to death, if only on the basis of the forensic caesories of the decomposition of corpses. Single long bones (the femur, humerus or tibia) are useful for calculations to determine the height of the individual from which they originate. T. Marcikowski writes that in order to assess the growth of an individual (based on preserved long bones), the most important is the correlation between bone length and height of a person. The author states that when there is doubt as to the origin of carcasses (or from the same person) the elbow-thigh index is calculated (the value of the ulna length is divided by the value of the femur length. According to the author, the index is 0.57. If this value deviates significantly from the accepted pattern, it is assumed that the bones do not come from the same person. When determining the height of an individual (on the basis of long bones — separately for men and separately for women), the tables of Rollet (according to Baltazard) and Manouvier are used [7, p. 102—105]. This method is very useful not only in forensic medicine, but also in archaeology. D. Lorkiewicz-Muszyńska is of the opinion that “Bone material testing methodology, particularly in the identification aspect, has been significantly expanded and modernized, largely due to the possibility of cooperation with other fields of medical, biological or technical sciences. The basic methods of research in human identification are based on the assumptions and research procedures of anthropometry and anthroposcopy, sciences forming part of the Department of General Anthropology. These sciences deal with the description and classification of the characteristics of the human body according to specific rules and research procedures. With respect to human bone remains, using descriptive and metric methods, we can describe the characteristics, measure, calculate indicators, estimate and then reconstruct the morphological characteristics and properties that make up the biological profile of humans. Studies of the qualitative (descriptive, non-measurable) and metric features of the skeletal system, as well as the opportunity to look into their structure, allow to establish a lot of valuable information about a person who died hundreds ... or even thousands of years earlier. Identification studies conducted in a comprehensive and interdisciplinary way, including the use of the latest technological advances, are therefore also applicable to the historical investigation of human bone remains, and thus to archaeology” [8]. Experiments in this regard allow for more and more precise determination of the age of an individual at the time of death and other characteristics. In the 21st century, DNA is isolated from bone material, which, of course, allows individual identification, provided that comparative material is available. Narrowing down the essence of genetic research on humans and human cadavers, examination of bone-isolated material is infrequent. The human skeleton is characterized by certain individual elements within the human races. Despite belonging to the same species, the bones of people of different races are distinctly different, although, it should be stressed, these differences are noticeable to anthropologists and forensic scientists.

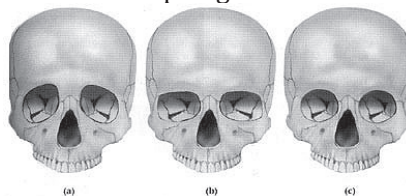

Fig. 1. Skull bones: white race, black race and yellow race [«Cranial construction, differences A - white race, B - black race, C - yellow race « Source:»Introduction to Forensic Anthropology: A Textbook (2nd Edition) (Hardcover) - Steven N. Byers»]

In practice, the most difficult are the examinations of small bone fragments, for example the orbital bone or the lunate bone. The latter is small in size with a characteristic appearance, and its small fragment is even smaller. In the case of the bones of the skull cap, suture synechiae are of importance. If the subject of the examination is a bone (fragment) in which there is union, it can be identified and on this basis the approximate age of the individual can be indicated.

The suture bones of the skull are divided into real and pseudo. Within the former, suture bones, fontanelle bones and isolated bones are distinguished.

J. Nowak, S. Pawlak, W. Poniewierski, M. Adamiec, B. Iwańczyk and A. Wojtowicz write «The suture bones (ossa Suturalia), also known as the worm bones (ossa Wormiana) are non-permanent but fairly common bones within the sutures of the skull. Statistical data indicate the presence of suture bones in approx. 8—15% of the general population. Their presence causes the formation of additional ossification points (punctum ossificationis) within the non-mineralized mesenchymal membrane – the matrix on which all bones of the skull are formed. The formation of suture bones is possible only as long as there is a mesenchymal membrane between the forming bones of the skull. The factors inducing the formation of said additional ossification points may be mechanical external stimuli, and genetic factors are also suspected. Often worm bones are present in patients who have been diagnosed with a genetic disease of the bone system. In themselves, they are treated as anatomical variability and do not give any symptoms, but they arouse the interest of, among others, anthropologists, anatomists, maxillofacial surgeons, neurosurgeons and radiologists. They are also used in radiological diagnostics and forensic medicine» [9].

The cited authors indicate that worm bones are found only in some representatives of a certain population and do not have pathological features in themselves. Moreover, the etiology is still unknown [9]. From the perspective of individual identification, establishing the presence of worm bones can be extremely valuable, as these bones are not common. They are definitely more often associated (coupled) with diseases of genetic origin. The authors referred to above are of the opinion that worm bones are associated with clavicle-cranial dysplasia [9]. Such an anomaly may be a guideline for searches in radiograph collections of medical facilities or genetic disease clinics. Crouzon and Saethre-Chotzen syndromes are other cases of cranial suture ossification anomalies. Both syndromes are characterized by premature ossification of cranial sutures and are genetically determined [10]. In addition to these syndromes, there are also others, including Aperta syndrome. For skeletal corpses or single human bones, they are valuable research material. The determination of the surviving age is not a major problem at present, as is the determination of sex (especially when it is a complete bone).

Interesting are the research experiments on the morphology of the hip bones, which have been obtained in Japan. The authors of these studies emphasize the anthropological nature of the research. The results obtained are useful for individual identification [11].

Osteological (anthropological - including anthropometric) studies are used to identify victims of armed conflicts and homicides. Andrzej Ossowski, Jarosław Piątek, Piotr Brzeziński, Grażyna Zielińska and Mirosław Parafiniuk described a case of identification of the skeletons of three men buried next to each other. According to the authors, “age was determined on the basis of assessment of cranial sutures, analysis of tooth clashes by Gierasimov method, analysis of pubic junction by Todd and Vandervel method” [12]. They emphasize that in some cases it was possible to use historical as well as anthropological and genetic research. The cited work presents cases that were identified individually on the basis of identity marks found on the skeletons [12]. It is impossible not to pay attention to an extremely important problem from the perspective of not only forensic medicine, criminology, but also other areas of law, including civil law. Jarosław Bednarek presented methods of assessing the age at death based on histomorphometry of the compact bone tissue [13]. The particular importance of the tests in question is that they do not require a large amount of test material [13]. Examination of human bone remains accounts for

a small proportion of forensic expertise. During wars, exhumations from mass graves, bone fragments are very numerous. Some are small, some are bigger. Each such element requires an assessment, an examination of how the results contribute to the identification of the remains. It should be emphasized here that these fragments are just as valuable a source of material for genetic research, as are complete (whole bones).

References

1. URL: <http://www.doctormed.pl/info/ortopedia/szkielet-lac-skeleton/> (date accessed: 14.08.2023).
2. Sylawanowicz W., Michajlik A., Ramotowski W. Anatomia i fizjologia człowieka. Warszawa, 1980.
3. Sokołowska-Pietuchowa J. Anatomia człowieka : Podręcznik dla studentów medycyny. Warszawa, 1983.
4. Czeczot Z. Zniszczyłem ją kwasem. Niezwykły mechanizm zbrodni Johna George'a Haigha. *Probl. Krym.* 1967. Nr 66.
5. Konopka T., Bolechała F., Strona M. An unusual case of corpse dismemberment. *Am J. Forensic Med. Pathol.* 2006. Nr 27.
6. Konopka T., Kaczor A., Gross A., Bolechała F., Woźniak K., Strona M., Moskała A. Zabójstwa sprzed lat badane we współpracy z policyjnym Archiwum X. *Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie.* 2007. Nr 53, suplement 2.
7. Marcinkowski T. Medycyna sądowa dla prawników. Warszawa, 1993.
8. Lorkiewicz-Muszyńska D. Zapisane w kościach, wyczytane z kości. URL: https://www.researchgate.net/profile/Dorota_Lorkiewicz-Muszynska/publication/278037063_Zapisane_w_kosciach_Wyczytane_z_kosci/links/56be220008ae44da37f89175/Zapisane-w-kosciach-Wyczytane-z-kosci.pdf (date accessed: 14.08.2023).
9. Nowak J., Pawlak S., Poniewierski W., Adamiec M., Iwańczyk B., Wojtowicz A. Kości Worma-anatomia czy patologia. *Impalnts anatomia.* 2018. Nr 1.
10. Darczuk D., Radwańska E., Węgrzyn M. Zespół Crouzona. *Stomatologia Kliniczna.* 1993. Nr 14.
11. Biwasaka H., Aoki Y., Takahashi Y., Fukuta M., Usui A. et al. A quantitative morphological analysis of three-dimensional CT coxal bone images of contemporary Japanese using homologous models for sex and age estimation. *Legal Medicine.* 2019. Nr 36.
12. Ossowski A., Piątek J., Brzeziński P., Zieliński G., Parafiniuk M. Identyfikacja stanowiska szkieletowego z okresu II wojny światowej. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii.* 2009. Nr LIX.
13. Bednarek J. Metody oceny wieku w chwili śmierci w oparciu o histomorfometrię istoty zbitej tkanki kostnej. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii.* 2008. Nr LVIII.

Перспективи розвитку дактилоскопічного обліку в Україні

Геннадій Абаза,

Одеський НДІСЕ, м. Одеса, Україна, e-mail: trasologia@ondise.od.ua

Альона Абаза,

Одеський НДІСЕ, м. Одеса, Україна, e-mail: trasologia@ondise.od.ua

Розглянуто деякі актуальні питання дактилоскопічного обліку й ефективність його застосування. Проаналізовано можливості передавання цифрової інформації за допомогою робочого місця (АРМ) експерта для розкриття і розслідування злочинної діяльності, а також необхідність унесення змін у чинний наказ МВС № 785-01 або розроблення нового наказу з додаванням пункту про обов'язкове поповнення слідотеки всіма державними спеціалізованими установами судових експертиз.

Ключові слова: дактилоскопічний облік; ідентифікація злочинця; робоче місце (АРМ) експерта; поповнення слідотеки.

Prospects for Developing Fingerprint Records in Ukraine

Hennadii Abaza, Alona Abaza

This paper addresses some pertinent issues surrounding fingerprint records and assesses the efficacy of their application. The authors examine the possibilities of digitally transmitting information via a forensic examiner's workstation for crime detection and investigation. Furthermore, they discuss revising the actual Order No. 785-01 of Ministry of Internal Affairs or drafting a new order including a provision for fingerprint database mandatory augmentation by all state forensic science authorities.

Keywords: *fingerprint records; criminal identification; forensic examiner's workstation; fingerprint database augmentation.*

Важливість подальшого розвитку інституту дактилоскопічної експертизи обумовлена масштабами сучасної злочинності, несприятливими тенденціями її динаміки, збільшенням організованості, професіоналізму й технічної оснащеності. Удосконалення криміналістичних засобів і методів стає одним із найбільш результативних заходів боротьби зі злочинністю. Особливого значення з-поміж них набуває дактилоскопічна експертиза. Сліди пальців і долонь є одним із підтверджень причетності до злочину [1].

Система криміналістичної реєстрації нині функціонує в Міністерстві внутрішніх справ України (далі — МВС України) та в Національній поліції України (далі — НПУ) і складається:

- з оперативно-довідкових і автоматизованих інформаційно-пошукових систем розшукового значення, які ведуть у Департаменті інформатизації МВС України, Департаменті інформаційно-аналітичної підтримки НПУ і Управлінні інформаційно-аналітичної підтримки Головних управлінь НПУ в областях та відділі формування оперативно-довідкових картотек і дактилоскопічних баз даних УІАП ГУНП;
- із криміналістичних обліків, які ведуть у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України (далі — ДНДЕКЦ) та в обласних Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах МВС України (далі — НДЕКЦ) [2].

Базу даних оперативно-довідкових обліків складають об'єкти, які безпосередньо пов'язані з подією злочину; до них належать колекції слідів рук, дактилоскопічних карт, ДНК-профілів, слідів злomu, взуття, транспортних засобів, підроблених бланків документів, колекції куль і гільз, суб'єктивних портретів та ін. [3].

Останніми десятиліттями у практичній діяльності органів внутрішніх справ України активно застосовують автоматизовані дактилоскопічні ідентифікаційні системи (далі — АДИС).

В Україні дактилоскопіювання населення ґрунтується на Конституції України [4], ст. 245 Кримінального процесуального кодексу України [5], Законах України «Про Національну поліцію» [6] та «Про оперативно-розшукову діяльність» [7].

Згідно з п. 45 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» працівник поліції має право з метою формування інформаційних ресурсів під час наповнення баз (банків) даних, забезпечувати збирання, накопичення біометричних даних (дактилокарт) осіб [6].

Дактилоскопічний облік, який ведуть у ДНДЕКЦ МВС України та на територіальному рівні в обласних НДЕКЦ МВС України, призначений для:

- розшуку людей, які зникли безвісти;
- установлення за невізнаними трупами особи людини;
- підтвердження особи людини, яку раніше було піддано дактилоскопіюванню;
- установлення осіб, які залишили сліди рук на місці події;
- установлення фактів залишення однією особою слідів рук у разі вчинення різних злочинів [2].

В Україні нині, на жаль, не створено Національної єдиної бази біометричних даних в частині дактилоскопічної інформації, але використовують АДІС «Дакто-2000».

Доцільно створити на базі АДІС «Дакто-2000» єдину пошукову цифрову систему або спосіб надання до неї слідової інформації в усіх державних експертних організаціях.

Для доступу до АДІС «Дакто-2000» необхідно створити додаткові робочі місця (автоматизовані робочі місця (далі — АРМ) експерта з правом введення) у кожній державній експертній установі, які мають містити:

- програму АДІС «Дакто-2000»;
- робоче місце оператора із введення слідів пальців рук, вилучених із місць нерозкритих злочинів (комп'ютер і сканер зі встановленою на ньому програмою АДІС «Дакто-2000»);
- авторизацію — отримання логіну та паролю із правом входу до АДІС.

Існує інший, найменш затратний спосіб: надання слідової інформації електронною поштою або інших закритих (захищених) каналах до обласних НДЕКЦ або ДНДЕКЦ МВС України у форматі *.jpg* з електронною карткою встановленого зразка [2] у форматі *Microsoft Word*, у якій зазначено фабулу злочину, місце вилучення слідів рук та номер кримінального провадження.

Це сприятиме утворенню у майбутньому Національної єдиної бази біометричних даних в частині дактилоскопічної інформації та дасть змогу в повному обсязі відпрацьовувати слідову інформацію.

З метою покращення поповнення дактилоскопічної інформації, яку використовують для розслідування й розкриття злочинів, необхідно внести зміни в наказ МВС України [2] або в процесі розроблення нового наказу додати пункт про обов'язкове розміщення в картотеці слідів рук, залишених особою, усіма державними спеціалізованими установами судових експертиз. Прописати, що картотеки мають формуватися на електронних носіях, а сліди рук, які надходять до центральних і обласних картотек, мають попередньо відцифрувати за допомогою цифрового фотоапарату або сканеру. Також слід зазначити, що облік слідів рук, вилучених із місць нерозкритих злочинів та дактилоскопічних карт підоблікових осіб слід вести в електронних журналах експертних підрозділів МВС.

Уся інформація дактилоскопічного походження після проведення дактилоскопічної експертизи підлягає обліку [2]. Облік дактилоскопічних карт осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень, осіб, до яких застосували адміністративний арешт, невпізнаних трупів та осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, покладено на слідчих та карний розшук. Облік слідів рук, залишених іншою особою, після проведення експертизи має бути покладений на експертів усіх державних спеціалізованих установ судових експертиз.

Отже, сьогодні криміналістична наука активно розвивається, не зупиняється на досягнутому й розширює перелік біометричних ідентифікаторів, відомості про яких розміщено в базі даних правоохоронних органів України. У майбутньому до відомостей про відбитки пальців та долоні й ДНК додаватимуть інформацію про райдужні оболонки очей, а також відбитки ступнів ніг і дані про голос людини.

Перелік джерел посилання

1. Разумов Э. А., Молибога Н. П. Осмотр места происшествия. Киев, 1994. 672 с.
2. Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби України : наказ МВС України від 11.09.2001 р. № 785 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1066-01#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : затв. наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 04.09.2023).

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 04.09.2023).

Цифрові докази у розслідуванні кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Галина Авдєєва,

канд. юрид. наук, ст. наук. співробітн., НДІ вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4712-728x>, e-mail: gkavdeeva@gmail.com

Важливу роль у розслідуванні дорожньо-транспортних пригод відіграють цифрові відеозаписи фактів порушень правил дорожнього руху, які здійснюються в автоматичному режимі системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, камерами відеоспостереження, відеореєстратори транспортних засобів та ін. Такі відеозаписи часто є об'єктами дослідження автотехнічної експертизи й експертизи аудіо- та відеозапису. Дослідження цифрових записів із відеореєстратора автомобіля іноді дає змогу встановити, що особою, яка спричинила аварійну ситуацію, був не водій, а пішохід. За результатами узагальнення судової практики виокремлено проблеми використання цифрових доказів під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. З'ясовано, що в Україні під час розгляду справ про порушення правил безпеки дорожнього руху в судах різних юрисдикцій виникають певні труднощі щодо визнання інформації в цифровій формі допустимими доказами. За однакових умов використання слідчими цифрових доказів судді у справах щодо дорожньо-транспортних пригод приймають протилежні рішення з тих самих питань. В одних випадках вони визнають копії цифрових записів недопустимими доказами, в інших — допустимими. Доведено, що процесуальні кодекси України потрібно доповнити визначенням терміна «цифрові докази», зазначити докладний порядок їх вилучення, огляду, фіксації та зберігання.

Ключові слова: дорожньо-транспортна подія; цифрові докази; допустимість доказів; джерела доказів; цифрова інформація; кримінальне провадження; фіксація доказів.

Digital Evidence in the Criminal Offenses Investigation Against Road Safety and Transport Operation

Galina Avdeeva

Digital video recordings of road traffic rule violations, which are automatically captured by systems monitoring administrative offenses in road safety, surveillance cameras, vehicle video recorders, etc., play a significant role in the investigation of road traffic accidents. Such video recordings often become subjects of forensic examinations, including vehicle technical examination and audio-video examination. Analyzing digital recordings from a vehicle's dashboard camera sometimes enables the identification of pedestrians as the individuals responsible for accidents, rather than the drivers. An analysis of judicial practice highlights issues related to the use of digital evidence in the investigation of road traffic accidents. It has been found that in Ukraine, during proceedings related to violations of road safety rules in courts of various jurisdictions, there are difficulties in recognizing digital information as admissible evidence. Under identical circumstances, judges may issue conflicting decisions regarding the admissibility of digital copies as evidence. It has been established that Ukraine's procedural codes should be amended to include a definition of the term «digital evidence» and to specify the detailed procedure for their seizure, examination, recording, and preservation.

Keywords: *road traffic accident; digital evidence; admissibility of evidence; sources of evidence; digital information; criminal proceedings; evidence collection.*

Протягом 2022 р. в Україні відбулося понад 18 тис. дорожньо-транспортних пригод (далі — ДТП), унаслідок яких майже 3 тис. осіб загинуло та приблизно 2 тис. травмовано. Причини цих ДТП: перевищення швидкості руху; порушення правил маневрування, проїзду перехресть або пішохідних переходів; недотримання дистанції та ін. [1]. Ці показники є значно меншими, аніж у попередні роки, проте таку статистику не можна вважати позитивною динамікою. До зменшення кількості ДТП у 2022 р. призвело повномасштабне вторгнення РФ в Україну, внаслідок якого було окуповано значну територію нашої країни, понад 14,5 млн громадян змушено виїхали за межі країни та рух транспортних засобів різко зменшився.

У 2022 р. обліковано майже 13 тис. кримінальних правопорушень проти безпеки руху й експлуатації транспорту, понад 4 тис. осіб повідомлено про підозру, понад 3,5 тис. проваджень з обвинувальним актом направлено до суду [2].

Прийняття певних процесуальних рішень у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти безпеки руху й експлуатації транспорту (ст. 286 Кримінального кодексу України, далі — *КК України*) залежить від установлення таких фактів порушень особою Правил дорожнього руху (далі — *ПДР*), які безпосередньо спричинили суспільно небезпечні наслідки, передбачені ч. 1—3 ст. 286 КК України і перебувають із ними у причиновому зв'язку [3, 4].

Слідчий (суд), установлюючи причинний зв'язок між діями водія та шкідливим наслідком, ураховує як дії (бездіяльність) водія транспортного засобу, так і неналежне поведіння інших учасників дорожнього руху (зокрема, пішохода). Окрім того, розв'язуючи питання про встановлення причинового зв'язку, установлюють особу, яка спричинила аварійну ситуацію, та враховують наявність у водія технічної можливості уникнути ДТП. Такий підхід в окремих випадках призводить до виключення відповідальності водія [5, с. 10].

Важливу роль у розслідуванні ДТП відіграють цифрові відеозаписи фактів порушень ПДР, що їх здійснюють в автоматичному режимі системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, камери відеоспостереження, відеореєстратори транспортних засобів та ін. Такі відеозаписи часто стають об'єктами дослідження автотехнічної експертизи й експертизи аудіо- та відеозапису.

Співробітникам НДІ ВПрЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України довелося проводити комплексне дослідження матеріалів кримінального провадження щодо наїзду на пішохода. Матеріали цього провадження містили відеореєстратор автомобіля, який здійснив наїзд на пішохода, карту пам'яті із відеозаписом ДТП, протокол огляду автомобіля та численні фотознімки всіх ушкоджень. Матеріали кримінального провадження також містили автотехнічну експертизу, у якій дії пішохода, відеореєстратор і відеозаписи взагалі не досліджували, але у висновку експерта зазначено, що дії водія не відповідали п. 18.1 ПДР, що і спричинило ДТП [4].

За результатами додаткового комплексного дослідження всіх матеріалів кримінального провадження (зокрема, відеозаписів із відеореєстратора автомобіля) спеціалісти дійшли висновку, що дії пішохода не відповідали ПДР. Тобто дослідження цифрових записів з відеореєстратора автомобіля дало змогу змінити уявлення про причини ДТП і довести, що особою, яка спричинила аварійну ситуацію, був не водій, а пішохід.

Останнім часом у судах України часто досліджують цифрові відеозаписи, однак у справах про порушення ПДР іноді виникають певні труднощі щодо визнання їх допустимими доказами. Нерідко адвокати заявляють клопотання про визнання недопустимими цифрових доказів через те, що зазвичай до суду подають копії записів на оптичному диску або флеш-накопичувачі. За таких умов захисники стверджують, що

копія цифрового запису не ідентична оригіналові тому, що зміна носіїв файлу змінює його формат [6]. Це є хибним твердженням, тому що однією з основних ознак інформації у цифровій формі є те, що всі її копії, зафіксовані на різних носіях, є ідентичними оригіналами (цілком співпадають за всіма ознаками, включно із форматом файлу) [7, с. 133].

За результатами узагальнення судової практики встановлено, що суди України в одних випадках визнають копії цифрових записів недопустимими доказами, в інших — допустимими, тобто за однакових умов вони ухвалюють протилежні рішення. Зокрема, Верховний Суд (далі — ВС) у справі № 404/700/17 копію цифрового відеозапису з камери відеоспостереження та висновок автотехнічної експертизи визнав недопустимими доказами, обґрунтовуючи це тим, що «за копією встановити технологічні властивості відеограми за відсутності оригіналу та оригінального пристрою неможливо» [8]. А у справі № 754/2178/18 про порушення правил безпеки дорожнього руху копії відеозаписів із двох камер відеоспостереження та висновок автотехнічної експертизи той самий суд визнав належними доказами, хоча не було встановлено технічних характеристик пристроїв, на які було здійснено відеозаписи [9].

Водночас судді в Україні вважають, що, хоча цифрові відеозаписи мають важливе значення у процесі доказування, їх використання у судочинстві є обмеженим через те, що процесуальне законодавство й методичні рекомендації щодо збирання та фіксації цифрових доказів слідчими і правоохоронними органами є недосконалими [10]. Це є справедливим тому, що алгоритм дій наряду поліції в разі ДТП не містить збирання будь-яких відеозаписів [11], а в процесуальних кодексах України відсутнє визначення терміна «цифрові докази», не зазначено докладного порядку їх вилучення, огляду, фіксування та зберігання. Ці недоліки потрібно негайно усунути, оскільки вони можуть призвести до помилок у роботі із цифровою інформацією й ухвалення неправомірних процесуальних рішень.

Перелік джерел посилання

1. Найпоширеніші причини ДТП у 2022 році: поліція показала статистику / Судово-юридична газета в Україні. 26.02.2023. URL: <http://autoconsulting.ua/article.php?sid=53336> (дата звернення: 03.09.2023).
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіційний сайт генеральної прокуратури України. URL: https://old.gr.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 04.09.2023).
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
4. Правила дорожнього руху : затв. постановою КМУ від 20.10.2001 р. № 1306 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
5. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у кримінальних провадженнях щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 Кримінального кодексу України) / упоряд. заст. голови ККС у складі ВС, канд. юрид. наук В. В. Щепоткіна ; правове управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи апарату ВС. Київ, 2020. 43 с.
6. Судді ККС ВС обговорили проблемні питання допустимості електронних доказів під час судового розгляду / Верховний Суд України : офіційний сайт. 28.10.2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1202347/> (дата звернення: 01.09.2023).
7. Авдєєва Г., Живуцька-Козловська Е. Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 1 (30). С. 126—143. DOI: 10.32353/khrife.3.2022.08 (дата звернення: 01.09.2023).

8. Постанова ВС від 31.10.2019 р. Справа № 404/700/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85390646> (дата звернення: 03.09.2023).
9. Ухвала ВС від 25.03.2019 р. Справа № 754/2178/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80716282> (дата звернення: 03.09.2023).
10. Процедура збору та фіксації е-доказів обов'язково має включати фахівців комп'ютерних технологій : суддя Яновська / Інформаційне агенство «Advokat Post». 31.10.2021. URL: <https://advokatpost.com/protsedura-zboru-ta-fiksatsii-e-dokaziv-obov-iazkovo-maie-vkliuchaty-fakhivtsiv-komp-iuternykh-tekhnologij-suddia-ianovska> (дата звернення: 01.09.2023).
11. Червінчук А. В., Пилипенко Є. О., Атаманенко Ю. Ю. Алгоритм дій наряду поліції при ДТП (науково-практичний порадник). Київ, 2021. 42 с.

Методи оцінювання об'єктів культурної спадщини

Меріам Айвазян,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, e-mail: ajvazanm3@gmail.com

Дмитро Максичко,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, e-mail: mdaukrnet2017@ukr.net

Ірина Пугачова,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, e-mail: pugachova-i-l@ukr.net

Розглянуто методи, які впливають на оцінку об'єктів культурної спадщини. Визначено ключові чинники, критерії, способи використання будівель, складники вартості об'єктів.

Ключові слова: *об'єкти культурної спадщини; пам'ятка; вартість; оцінка; знос; методику; технічний стан.*

Methods for Evaluating Cultural Heritage Objects

Meriam Aivazian, Dmytro Maksichko, Iryna Pugachova

This article examines the methods that influence the evaluation of cultural heritage objects. It identifies key factors, criteria, buildings utilization, and object value components.

Keywords: *cultural heritage objects; monument; value; assessment; wear and tear; methodologies; technical condition.*

Об'єкти культурної спадщини — це різноманітні пам'ятки минулих епох, які мають особливу культурну цінність для сучасного й майбутніх поколінь. Вони підлягають особливому захисту [1, с. 1].

Оцінювання вартості об'єктів культурної спадщини здійснюють шляхом використання традиційних методичних підходів до оцінювання нерухомості: витратного, порівняльного й дохідного. Чинне законодавство про оцінку діяльність вимагає обґрунтування у звіті неможливості або обмеження щодо застосування будь-якого з методичних підходів.

Пам'ятка культурної спадщини (далі — *пам'ятка*) — об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [1, с. 1].

Вартість будівель — пам'яток архітектури складається із двох чинників:

- 1) матеріальний носій — земельні ділянки з поліпшенням у вигляді будівель, споруд і т. д.;
- 2) нематеріальний носій — історична, художня, меморіальна цінність, авторство, зазначення оцінюваної пам'ятки в архітектурному ансамблі, наявність предметів декоративно-прикладного мистецтва у внутрішньому оздобленні.

Нематеріальні носії підвищують споживчі властивості пам'яток архітектури. Їх ураховують у процесі оцінювання. Беруться до уваги матеріальні та нематеріальні

чинники, які мають значення для покупця чи користувача, а саме: ступінь зношення і наявність обмежень та обтяжень.

До об'єктів нерухомості належать будівлі, які мають історико-культурну цінність, що з інвестиційного боку використовують неоптимально через обмеження державних органів охорони та контролю. Державні органи накладають на будівлі охоронні зобов'язання як на об'єкти культурної спадщини. Саме це істотно впливає на ринкову та ін. вартість будівель-пам'яток.

Заборони щодо використання будівель-пам'яток:

- знесення будівлі;
- зміна цільового призначення (заборона повна або часткова);
- зміна об'ємно-планувальних параметрів;
- ведення будівельних робіт на земельній ділянці.

На підставі акту технічного стану та інших документів, що містять відомості про обстеження будівлі фахівцями, уповноваженими виконувати такі роботи, визначають технічний стан пам'ятки. Відповідність документації та акту технічного стану пам'ятки на дату оцінки підтверджує особисто експерт на підставі візуально-інструментального обстеження. Самостійне визначення технічного стану оцінюваного об'єкту експертом, який має кваліфікацію за експертною спеціальністю 10.6. «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів», може виконуватися в умовах відсутності наданих даних.

Під час проведення грошової оцінки пам'ятки слід ураховувати такі критерії:

- дата створення;
- категорія, до якої належить пам'ятка;
- стильова характеристика;
- особливості архітектурного рішення;
- раритетність;
- схоронність (автентичність) та технічний стан головних конструктивних елементів;
- умови охоронного договору [3, с. 4].

Ціноформувальний (і значною мірою суб'єктивний) чинник «престижність» утворює іміджеву складову нерухомого об'єкта культурної спадщини і його особливу привабливість для інвестора. Високий ступінь зносу, характерний для історичних будівель, відрізняє будівлі-пам'ятки від «типових» об'єктів нерухомості. Передусім це стосується зносу фізичного. Зазвичай, чим старіша будівля пам'ятки, тим вона цінніша як об'єкт культурної спадщини, що суперечить традиційному уявленню в оцінюванні зносу, яке визначається, як втрата вартості.

Типові для будівель-пам'яток особливості під час розгляду функціонального зносу:

- невідповідність планування приміщень сучасним вимогам;
- масивні конструктивні елементи будівель, високі стелі (до 5 м), просторі холи, величезні каміни, широкі (часто подвійні) сходи та ін., які іменують в оцінюванні нерухомості «надпокращеннями».

Вони впливають на ризики вкладення коштів у придбання або оренду таких об'єктів і збільшують експлуатаційні витрати, формуючи значне операційне функціональне старіння, що, як вважається в класичній теорії оцінки, має знижувати вартість об'єкта пам'ятки. Саме «надпокращення» часто залучають інвесторів та впливають на формування фактора престижності об'єкта.

За способом використання пам'ятки архітектури бувають:

- комерційного призначення (банки, офіси, готелі та ін.);
- некомерційного (музеї та ін.);
- культові (церкви, собори);
- представницькі (розміщення служб);
- для державних цілей (розміщення уряду, чиновників) [2, с. 82].

Методики грошової оцінки пам'яток визначають такі основні етапи проведення оцінки:

- визначення мети оцінки;
- ідентифікація пам'ятки та пов'язаних з нею прав;
- збирання необхідної інформації для забезпечення робіт з оцінки пам'ятки;
- проведення експертизи історичної, архітектурної, художньої, наукової та іншої культурної цінності пам'ятки;
- проведення експертизи технічного стану пам'ятки;
- визначення вартості пам'ятки;
- складання звіту про оцінку пам'ятки та висновку про її вартість [3, с. 5].

Залучають відповідних спеціалістів або експертні комісії, створені спеціально уповноваженими органами охорони культурної спадщини, або організації, уповноважені проводити експертизи історичної, архітектурної, містобудівної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності пам'ятки, збереження її первісного (автентичного) вигляду та технічного стану. Проведення оцінювання необхідне для визначення інтегрального коефіцієнта, що враховує цінність пам'ятки як об'єкта культурної спадщини та визначає показник схоронності.

Для визначення вартості творів монументального образотворчого мистецтва та елементів декоративно-прикладного мистецтва, які не можна відокремити від пам'ятки без завдання їй шкоди (фрески, мозаїки, вітражі тощо), залучають експертів-мистецтвознавців та фахівців, уповноважених виконувати такі роботи. Слід зазначити, що вказана вартість урахується лише за умови визначення залишкової вартості відтворення пам'ятки (у межах витратного методичного підходу).

Технічний стан пам'ятки визначають на підставі акта технічного стану та інших документів, що містять відомості про обстеження технічного стану фахівцями, уповноваженими виконувати такі роботи [3, с. 5]. Відповідність даних акта технічного стану пам'ятки та іншої наданої документації підтверджує особисто експерт шляхом візуально-інструментального обстеження. Також за відсутності наданих замовником даних не є винятком самостійне визначення технічного стану оцінюваного об'єкта експертом, який має кваліфікацію за експертною спеціальністю 10.6. «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів».

Перелік джерел посилання

1. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1805-14> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Калініченко Ю., Назарян Д. Методичні аспекти оцінювання комерційних приміщень, розташованих у будівлі пам'ятки архітектури. *Економічний аналіз*. 2019. Том 29. № 1. С. 78—84. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/7f89/7d370c140995b54c88aea3c9f89d8ebbf8b4.pdf> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Методика грошової оцінки пам'яток : затв. пост. Кабміну України від 26.09.2002 р. № 1447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

Особливості криміналістичного забезпечення розслідування колабораційної діяльності

Олена Александренко,

канд. юрид. наук, доц., Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2592-7593>, e-mail: A_E_V@i.ua

Досліджено особливості криміналістичного забезпечення розслідування колабораційної діяльності. Розглянуто можливості використання спеціальних знань і судових експертиз під час розслідування колабораціонізму.

Ключові слова: колабораційна діяльність; розслідування; криміналістичне забезпечення; спеціальні знання; судова експертиза.

Features of Forensic Maintenance During Collaborationism Crime Investigation

Olena Aleksandrenko

This article examines the features of forensic maintenance during collaborationism crime investigation. It discussed whether it applicable using specialized knowledge and forensic examinations while investigating collaborationism crime.

Keywords: collaborationism; investigation; forensic maintenance; specialized knowledge; forensic examination.

Факти підтримки і співпраці громадян України з російською федерацією (далі — рф) як проросійських агітаторів, колаборантів, державних зрадників правоохоронні органи відзначали ще з 2014 року, після початку так званої «гібридної війни»: з анексії Криму і захоплення окремих районів Донецької та Луганської областей. Повномасштабне вторгнення рф на територію України в лютому 2022 року, скоєння армією країни-агресора, її спецслужбами воєнних злочинів і злочинів проти людства, екоциду, інших злочинів проти України та її народу унаочнило масштаби колабораціонізму й небезпеку національній безпеці України від цієї діяльності. За інформацією Офісу Генерального прокурора України відкрито приблизно 5 тисяч кримінальних проваджень за фактом колабораціонізму [1].

Розслідувати такий значний масив кримінальних проваджень якісно практично неможливо, беручи до уваги не розраховану на такий обсяг роботи кількість особового складу органів досудового розслідування Служби безпеки України, а також зважаючи на труднощі розслідування, обумовлені латентністю цієї категорії злочинів, воєнним станом та іншими обставинами, які впливають із цього. Таке положення обумовлює невідкладний розгляд цього питання та прийняття відповідних рішень на урядовому рівні. Водночас розв'язання цього питання ми вбачаємо не лише у збільшенні кількості слідчих і оперативних працівників СБУ. Важливим є належне криміналістичне, зокрема методичне, забезпечення згаданої діяльності із розслідування злочинів аналізованої категорії. Справедливо зазначено, що зміст криміналістичного забезпечення розслідування злочинів змістовно пов'язаний із системою криміналістики та реалізується через техніко-криміналістичну, тактико-криміналістичну й методико-криміналістичну складову [2].

Аналіз наукової літератури з порушеного питання свідчить, що проблемами криміналістичного, зокрема експертного, забезпечення розслідування злочинів проти національної безпеки України переймалися лише окремі науковці (І. В. Гора, І. В. Гловюк, В. А. Колесник, С. В. Албул та ін.). Питання стосовно криміналістичного забезпечення розслідування колабораціонізму до сьогодні не привернули належної уваги вчених і практиків, окрім деяких публікацій із питань окремих видів судових експертиз у таких кримінальних провадженнях (В. Біла, А. Сидорук). Незважаючи на наявність певного масиву наукових робіт, зазначений напрям досліджень слід визнати ще далеким до свого завершення. Ситуація, що склалася в Україні після широко-масштабного вторгнення рф, наочно показала проблеми протидії злочинам проти

основ національної безпеки, зокрема, колабораціонізму: відсутність належної уваги до цієї теми з боку відповідних державних урядових і правоохоронних органів, відповідно — брак наукових досліджень і методичного забезпечення діяльності співробітників СБУ; відсутність достатньої практики із запобігання й розслідування злочинів цієї категорії, проблеми із кваліфікацією співробітників на тлі частих реформувань правоохоронних органів; недостатнє криміналістичне забезпечення діяльності із розслідування цих злочинів та інше, що впливає із наведеного вище.

Зважаючи на особливості колабораційної діяльності, специфіка її розслідування полягає в тому, що традиційний шлях від факту вчинення злочину, особливо в теперішніх умовах воєнного стану, може виявитися неефективним. За свідченнями фахівців, специфіка статей щодо національної безпеки [зокрема, і колабораційної діяльності— Прим. О. Александренко.] полягає у необхідності здійснювати оперативно-пошукові заходи для їх документування [3]. Оскільки зазначена норма є новою для вітчизняної правозастосовної практики, виникають проблемні питання щодо напрямів оперативно-розшукового документування злочинної діяльності осіб і груп, які вчинюють ці кримінальні правопорушення [4, с. 7]. Також після аналізу практики застосування ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) обов'язковим є розроблення відповідної криміналістичної методики розслідування, чого наразі суттєво бракує і що створює певні труднощі в розслідуванні на практиці [5].

Хоча ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» запроваджено лише 2022 р. [5], вияви колабораціонізму фіксують ще із 2014 р., тож законодавці й відповідні органи мали час ужити певних заходів щодо криміналістичного забезпечення протидії цим злочинам: зокрема, провести відповідні дослідження складу цього кримінального правопорушення, проаналізувати наявну практику, розробити основи методики їх розслідування, методичні рекомендації, напрацювати практику розслідування, у чому наразі відчувається суттєва потреба. Задля справедливості зазначимо, що певних заходів у цьому напрямі уживають, хоча їх не можна вважати достатніми: видано навчальний посібник «Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів» (2022), у якому, зокрема, розглянуто особливості досудового розслідування колабораційної діяльності; 2023 р. проведено науково-практичну конференцію «Державна безпека України в умовах російської агресії: актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення» і тренінговий курс «Колабораційна діяльність: кваліфікація та особливості досудового розслідування» для прокурорів. Проте для ефективної протидії колабораціонізму потенціалу цього явно недостатньо: заходи й відповідні дослідження необхідно продовжувати, не полишаючи цієї справи на післявоєнний час.

За час, що минув з початку «гібридної війни» проти України, із 2014 р., науково-технічний прогрес зробив значний крок уперед: сьогодні чи не кожна людина має в особистому користуванні нові види електронних пристроїв (смартфони, планшети та інші гаджети) і численні функційні додатки до них; суттєво розширено можливості інтернету щодо спілкування й обміну інформацією (поява соціальних мереж *Telegram, Viber, WhatsApp, Signal* та ін.), можливості яких використовують у злочинних цілях на шкоду Україні. Відомі непоодинокі факти використання таких соцмереж для передавання окупантам координат цивільної інфраструктури, місць розташування українських військових об'єктів, маршрутів переміщення техніки ЗСУ для нанесення по них ураження ворогом, для збору коштів для окупантів; установлені факти вербування через соцмережі громадян співробітниками спецслужб країни-агресора. Натомість належне використання правоохоронними органами (СБУ та ін.) поширеності й легкого доступу населення до сучасних засобів передавання інформації (мобільні телефони, гаджети з багатофункційними додатками), які також використовують у злочинних цілях, може зробити ефективним виявлення та розслідування колабораційної діяльності, але це потребуватиме дослідження таких можливостей і розроблення за їхніми результатами відповідних методичних рекомендацій.

Особливістю криміналістичного забезпечення розслідування колабораціонізму є також необхідність активного використання сучасних можливостей судових експертиз і спеціальних знань у розслідуванні (використання штучного інтелекту, дослідження цифрових доказів та ін.) і необхідність удосконалення окремих положень КПК України, які стосуються проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, участі спеціаліста, призначення судових експертиз, оскільки якість процесуального закону є одним із ключових чинників швидкого й ефективного розслідування.

Ми розглянули лише основні проблеми криміналістичного забезпечення розслідування колабораціонізму та визначили напрями їх розв'язання. Зважаючи на актуальність і масштабність порушеної проблематики, уважаємо за необхідне продовжити її розгляд надалі, зацікавити наукову спільноту й відповідні правоохоронні органи проведенням комплексного дослідження.

Перелік джерел посилання

1. Коломієць В. У Мін'юсті назвали кількість відкритих справ щодо колабораціонізму / Радіо Свобода. 07.04.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-minyust-spravu-shchodo-kolaboratsionizmu/32353935.html> (дата звернення 02.09.2023).
2. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: наукові засади та напрями реалізації / Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Харків, 2017. С. 220—222.
3. Карман А. Перейшли на бік ворога: скільки злочинів проти основ національної безпеки було у 2022? / Жіночий Антикорупційний Рух : офіц. сайт. 28.02.2023. URL: <https://zhar.org.ua/perejshly-na-bik-voroga-skilky-zlochyniv-proty-osnov-natsionalnoyi-bezpeky-bulo-u-2022/> (дата звернення 28.07.2023).
4. Албул С. В. Теоретичні аспекти оперативно-розшукового документування колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 21.07.2022). Одеса, 2022. С. 7—11.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

До питання незалежності судового експерта в системі принципів судово-експертної діяльності

Вікторія Алексейчук,

канд. юрид. наук, доц., член дисциплінарної палати ЦЕКК при Міністерстві юстиції України,
Київське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7579-3322>, e-mail: alexeychukviktoriya@gmail.com

Розглянуто проблемні питання забезпечення незалежності судового експерта та дотримання інших принципів судово-експертної діяльності в експертній практиці. Запропоновано шляхи посилення гарантій незалежності судового експерта.

Ключові слова: незалежність судового експерта; гарантії незалежності судового експерта; судово-експертна діяльність; принципи судово-експертної діяльності.

Addressing the Forensic Examiners' Independence within the Framework of Forensic Practice Principles

Viktoriia Aliksieichuk

This paper examines the challenges surrounding the assurance of the forensic examiners' independence and the adherence to other forensic activity principles in forensic practice. It suggests methods to reinforce the assurances of forensic examiner's independence.

Keywords: forensic examiner's independence, guarantees of forensic examiner's independence, forensic practice, forensic activity principles.

Принцип незалежності посідає важливе місце в системі принципів судово-експертної діяльності, визначених ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» (далі — *профільний Закон*), а його порушення зазвичай позначається на дотриманні інших принципів: законності, повноти та об'єктивності дослідження [1].

Незважаючи на окрему статтю профільного Закону про гарантії незалежності судового експерта та правильність його висновку, експерт не завжди повною мірою залишається захищеним під час своєї діяльності та поза її межами від тиску, спокуси, а іноді просто від різного тлумачення норми закону різними суб'єктами.

Незалежність судового експерта виявляється в наданні висновку поза будь-яким впливом, тиском, підкупом, навіюванням шляхом самостійного вибору методів дослідження.

Із цією метою законодавець установлює гарантії:

- 1) *визначений законом порядок призначення судового експерта* (судовий експерт залучається судом, призначається керівником науково-дослідної установи судових експертиз, що запобігає прямому контакту судового експерта із особою, зацікавленою в проведенні експертизи). Водночас приватні судові експерти контактують із замовником експертизи безпосередньо, а оскільки йдеться про проведення експертиз за кошти, оплачені замовником, ризик упередженості експерта збільшується. Також експерт державної спеціалізованої установи через службову підлеглість може виявляти конформність щодо позиції керівника. Свого часу в Кримінальному процесуальному кодексі України [2] (далі — *КПК України*) (зміни до ст. 243 КПК України, які набули чинності на початку 2018 р.) була запроваджена запобіжна практика з метою уникнення упередженості експертів: усі експертизи призначались (залучались) за ухвалою слідчого судді, як це практикують у деяких інших країнах, наприклад, Франції. Але таке нововведення-запобіжник призвело до неймовірного навантаження на судові органи, які в умовах кадрових нестач із об'єктивних причин не встигали розглядати всі питання щодо призначення судових експертиз, які надходили, утворювались черги, що призводило до затягування розслідувань, витоку інформації про хід слідства та інших негативних наслідків. Цю норму було скасовано, хоча вона є прогресивною;
- 2) *заборона під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи* (ст. 386 Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) «Перешкоджання з'явленню експерта, спеціаліста до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих та спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, або підкуп експерта з тією самою метою, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновок»; ст. 343 КК України: «Вплив у будь-якій формі на судового експерта з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків, здійсненню судово-експертної діяльності тягнуть кримінальну відповідальність») [3];
- 3) *існування установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду* (на сьогодні є експертні установи в системі МВС, СБУ, де одночасно в підпорядкуванні перебувають слідчі підрозділи. У професійному середовищі висловлюють пропозиції та ініціативи щодо створення експертних установ ДБР, БЕБ, НАБУ, що своєю чергою має великі ризики щодо незалежності та об'єктивності судових експертів. Судові експерти системи Міністерства юстиції (як державні, так і приватні), незважаючи на свій нейтральний статус відносно органів досудового розслідування, інколи відчувають тиск через подання скарг на них, відкриття кримінальних проваджень, які не завжди є обґрунтованими, що свідчить про потребу посилення

гарантій незалежності судового експерта та опрацювання відповідних положень законодавцем;

4) створення необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальне і соціальне забезпечення (незалежність матеріальна є важливою умовою незалежності будь-якого суб'єкта публічної діяльності у здійсненні своїх професійних завдань. Ця гарантія стосується нині лише експертів державних і комунальних установ і не поширюється на приватних судових експертів, які вимушені самі піклуватися про себе). Стосовно державних судових експертів, невинуватим є розмір їхньої заробітної плати (посадових окладів), в той час як важливість, відповідальність, складність і небезпечність роботи судового експерта є не меншою, ніж робота судді, прокурора. Для порівняння: відповідно до ч. 3 ст. 81 Закону України «Про прокуратуру» [4], посадовий оклад прокурора окружної прокуратури з 01.01.2022 р. складає 25 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року (сьогодні це — 67 100 грн.); відповідно до ч. 4 ст. 20 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [5], слідчий, дізнавач, оперуповноважений органу Державного бюро розслідувань має посадовий оклад 20 прожиткових мінімумів (сьогодні це — 53 680 грн.). Суттєва різниця в посадових окладах є необґрунтованою, призводить до відтоку професійних досвідчених кадрів із експертної спільноти. Жо того ж завантаженість судових експертів в умовах війни «безоплатними експертизами» збільшилась у десятки разів. Унесені свого часу (2017 р.) зміни до ст. 18 профільного Закону щодо визначення мінімального розміру посадових окладів «цивільних» судових експертів не менше 10 прожиткових мінімумів, установлених для працездатних осіб на 1 січня календарного року (сьогодні мало б складати щонайменше 26 840 грн.), і досі не набули чинності, і кожного року підпадають під мораторій. Така ситуація негативно впливає на якісний і кількісний стан кадрового забезпечення експертизи та експертного забезпечення правосуддя загалом.

Принцип об'єктивності дослідження передбачає, що судовий експерт має надавати висновок за результатами дослідження без урахування характеристик особистостей учасників провадження, їх матеріального та соціального статусу, віку, статі, морального обліку, їх поведінки тощо, а також залишаючи осторонь своє суб'єктивне ставлення до них. Нерідко під час ознайомлення з матеріалами справи (провадження) в експерта можуть виникати емоції, сформувавшись особиста думка стосовно конкретної ситуації, особи, яка не може впливати на проведення експертизи, де має бути лише холодний розум, професійність і буква закону. Як би не хотілося допомогти державним органам засудити «корупціонера», економіст має виходити з наданих документів, і якщо їх достатній обсяг відсутній, він не може спиратися на своє почуття справедливості, інтуїцію, переконання.

Принцип повноти дослідження зобов'язує судового експерта перевірити всі можливі варіанти відповіді. Якщо експертів не були надані матеріали в достатньому обсязі, він має подати клопотання і в такий спосіб інформувати замовника експертизи, які конкретно матеріали необхідні для всебічного й повного висновку. У такому випадку судовий експерт, не зважаючи на те, що клопотання про витребування додаткових матеріалів є правом, а не обов'язком експерта, уживає заходів з метою дотримання принципу повноти дослідження. Нерідко замовник може бути зацікавлений висвітлити ситуацію у вигідному для себе сенсі й надає односторонню інформацію. Судовий експерт, своєю чергою, не може примусити замовника надати ті матеріали, які він приховує або не бажає їх використання в дослідженні. Дотримання експертом принципів діяльності, визначених законом, буде полягати в інформуванні замовника експертизи про потребу дослідження додаткових об'єктів або про необхідність проведення безпосереднього огляду (дослідження) об'єкту, а в разі відсутності позитивної реакції замовника на клопотання — у наданні відповіді в некатегоричній

(імовірній) формі або з конкретним застереженням щодо надання відповіді в межах представлених об'єктів (матеріалів). Подібна ситуація може бути підставою реалізації права судового експерта щодо неможливості надання висновку.

Своєрідними формами тиску на судового експерта, експертну установу є поширена практика серед замовників експертиз (особливо з боку правоохоронних органів): так званий «спам з призначення експертиз» (коли ту саму експертизу призначають у декількох експертних установах). У такому випадку йдеться не лише про ризик необ'єктивності провадження, а й призводить до економічно невиправданого витрачання бюджетних коштів, оскільки проведення судових експертиз державними науково-дослідними установами у кримінальному провадженні та у справах про адміністративні правопорушення здійснюють за рахунок цільових коштів Державного бюджету України.

Також негативною практикою з боку зазначених категорій замовників є ініціювання повернення матеріалів експертизи без виконання (саме тоді, коли експертиза вже фактично проведена, але висновок замовника вже не цікавить). На жаль, відсутня будь-яка система реєстрації судових експертиз, за допомогою якої можна було б це проконтролювати.

З метою порівняння доцільно розглянути положення Проекту закону «Про судово-експертну діяльність» [6], у якому пропонують більш широкий перелік гарантій незалежності судового експерта, зокрема, з метою забезпечення незалежності судового експерта:

- 1) встановити в законі відповідальність за будь-який незаконний вплив не лише на судового експерта, а й його близьких родичів у зв'язку зі здійсненням судовим експертом судово-експертної діяльності;
- 2) закріпити в законі єдиний для судових експертів різних відомств порядок проведення судової експертизи та оформлення її результатів, рівні умови для навчання, отримання та підвищення кваліфікації, здійснення професійної діяльності як судових експертів;
- 3) передбачити в законі право судового експерта самостійно обирати методи дослідження, спосіб отримання професійних компетентностей, знань і навичок;
- 4) визначити статус самоврядної організації приватних судових експертів та можливість залучення її представників до діяльності колегіальних органів із питань судової експертизи, що діють при органах державного регулювання.

З-поміж умов, які могли б суттєво сприяти укріпленню засад незалежності судового експерта, можна виокремити також:

- 1) усунення ситуації невизначеності в законодавстві щодо змісту деяких термінів і понять, які в ньому вжито (зокрема, що слід розуміти під «питаннями права», чим визначають «межі експертних спеціальностей», що вважають «самостійним збиранням матеріалів» в аспекті змісту чинних окремих експертних методик, які передбачають збір і використання експертом порівняльної інформації із загальнодоступних джерел тощо);
- 2) урегулювання конфлікту норм (наприклад, коли судовий експерт, зобов'язаний не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків (проведенням експертизи), або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, про хід проведення експертизи та її результати (ч. 5 ст. 69 КПК України [2], ч. 2 ст. 107 ЦПК України [7]), стає учасником дисциплінарного провадження, стосовно якого розглядається скарга, має захищати себе, надавати пояснення щодо своїх дій під час проведення експертизи і складання висновку експерта);
- 3) визнання на законодавчому рівні недержавних судово-експертних установ як суб'єктів судово-експертної діяльності, визначення їх статусу, прав і обов'язків керівника.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20180316#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
4. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
6. Проект закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 15.09.2023).
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20191018#n2265> (дата звернення: 15.09.2023).

Конфіденційна інформація під час режиму воєнного стану

Сертан Алібекіроглу,

доц., Газіантепський університет, Туреччина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5820-8723>,
e-mail: alibekiroglu@gante.edu.tr

Тетяна Дрощенко,

ННЦ«ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1000-9733>, e-mail: droshchenko20@gmail.com

Наталія Сердюк,

ННЦ«ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
e-mail: natasharostova727@gmail.com

Важливою умовою правомірної обробки персональних даних у період воєнного стану є забезпечення громадянам належного рівня захисту їхніх прав, пов'язаних із персональними даними. Україна, яка поступово інтегрує до Європейського Союзу, має відповідне законодавство, спрямоване на створення якісної системи правового захисту персональних даних відповідно до стандартів ЄС. Конфіденційна інформація, розміщена в базах даних правоохоронних органів та силових структур, під час війни має велике значення для національної безпеки країни.

Ключові слова: правомірна обробка персональних даних; система правового захисту персональних даних; конфіденційна інформація; інформація з обмеженим доступом.

Confidential Information During Martial Law

Sertan Alibekiroğlu, Tetiana Droshchenko, Natalia Serdiuk

Ensuring the lawful personal data processing during martial law status is contingent upon safeguarding citizens' personal information rights. Ukraine, progressively integrating with the European Union, has enacted legislation to establish a robust legal framework for personal data protection following EU standards. Confidential information housed in the databases of law enforcement agencies and security forces holds significant importance for state security.

Keywords: lawful personal data processing; personal data legal protection system; confidential information; restricted access information.

XXI століття — століття інформації та сукупності даних. Сьогодні звичайні дані стали надзвичайно важливим і дорогоцінним активом, і ця тенденція продовжує зростати. Як і будь-який важливий актив, дані необхідно захищати від агресорів, зломисників, втрати, руйнування, крадіжки тощо.

Загальний підхід до роботи з конфіденційною інформацією визначає Закон «Про інформацію» [1] (далі — *Закон № 2657*). Відповідно до ст. 20 Закону № 2657 за порядком доступу інформація буває відкритою та з обмеженим доступом. Згідно з п. 2 ст. 21 Закону № 2657 конфіденційна інформація — це інформація про фізичну особу (персональні дані) або юридичну особу, доступ та поширення якої можливі лише за згодою її власників (тобто тих, кого ця інформація безпосередньо стосується) та на тих умовах, які вони вкажуть. Тобто вона є конфіденційною, таємною та службовою.

До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, адресу проживання, дату й місце народження, паспортні дані, інформація про місце роботи, рівень доходу.

Документи, що містять конфіденційну інформацію, прийнято називати конфіденційними, а процес виготовлення таких документів і організацію роботи з ними — конфіденційним діловодством. Усі ці джерела інформації можуть бути об'єктами неправомірних посягань, а тому підлягають відповідному захисту [2].

Конфіденційна інформація, незалежно від того, предметом яких відносин вона виступає, має певну цінність для суб'єкта інформації: держави, фізичної або юридичної особи. Цінність інформації зумовлена її використанням у публічній сфері для забезпечення державного управління в різних сферах суспільного життя, у приватній сфері — для реалізації та захисту прав фізичних та юридичних осіб. В умовах воєнного стану розголошення конфіденційної інформації може завдати істотної шкоди як національним, державним, приватним, так і публічним інтересам.

Правоохоронні органи, здійснюючи свою діяльність, є розпорядниками інформації, розповсюдження якої матиме негативні наслідки для різних категорій фізичних осіб, юридичних осіб, інтересів та цілісності держави. Окрім того, працівники поліції, що мають доступ до технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, не повинні незаконно використовувати її у власних цілях та передавати її третім особам за умови, що ця інформація має комерційну цінність, тому що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а власник інформації вживає належних заходів для охорони її конфіденційності. Будь-яка конфіденційна інформація, розголошення якої в умовах воєнного стану може призвести до обізнаності противника щодо громадян, військовослужбовців, поліцейських та ін., може негативно вплинути на виконання завдань за призначенням [3].

Підвищена суспільна небезпека інформації з обмеженим доступом, що міститься в різних джерелах та базах даних Національної поліції України, полягає в тому, що з володіння держави втрачаються відомості, що мають конфіденційний характер, потрапляючи до іноземних спецслужб і будучи використаними проти інтересів України, можуть звести нанівець багаторічну працю державних органів, підприємств, установ та організацій зі створення новітніх технологій, видів озброєнь, розроблення планів оборони країни в особливий період тощо [4]. Необхідність захисту прав суб'єктів персональних даних в умовах дії правового режиму воєнного стану вкрай висока. Навіть в умовах бойових дій право на життя, право на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, визначені в Конституції України, мають бути дотримані. Україна, яка поступово інтегрується до Європейського Союзу, має відповідне законодавство, спрямоване на створення якісної системи правового захисту персональних даних відповідно до стандартів Європейського Союзу [5].

24 лютого 2022 р. відбулося широкомасштабне вторгнення в Україну збройних сил Російської Федерації. За пропозицією Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий

режим воєнного стану» [6], Президент України увів в Україні воєнний стан із 05 год. 30 хв. 24 лютого 2022 р. Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [7] було тимчасово (на період дії правового режиму воєнного стану) передбачено можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Серед конституційних прав були й права, гарантовані ст. 34 Конституції України, а саме: вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Оскільки нині йдеться про інтереси національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку, закономірним є обмеження саме цих прав.

Уведення воєнного стану значно вплинуло на організацію роботи всіх силових структур. Особливості організації діяльності поліції щодо роботи з конфіденційною інформацією в умовах воєнного стану визначено чинним законодавством, насамперед Законом України «Про правовий режим воєнного стану».

12.03.2022 р. набрала чинності постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» [8]. На період дії воєнного стану органи Національної поліції України, як і інші суб'єкти, можуть уживати додаткові заходи: 1) розмішувати державні інформаційні ресурси та публічні електронні реєстри на хмарних ресурсах та/або у центрах обробки даних, розташованих за межами України, та реєструвати доменні імена у домені gov.ua для такого розміщення; 2) створювати додаткові резервні копії державних інформаційних ресурсів та публічних електронних реєстрів із дотриманням установлених для таких ресурсів вимог щодо цілісності, конфіденційності та доступності; 3) зберігати резервні копії державних інформаційних ресурсів та публічних електронних реєстрів у зашифрованому вигляді, зокрема за межами України, на хмарних ресурсах та/або окремих фізичних носіях, та/або в ізольованому сегменті центрів обробки даних із дотриманням установлених для таких ресурсів вимог щодо цілісності, конфіденційності та доступності.

Заборонено використання хмарних ресурсів та/або центрів обробки даних, розташованих на тимчасово окупованій території України, або тих, що належать державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором чи державою-окупантом, або належать державі чи суб'єктам, діяльність яких підпадає під дію Закону України «Про санкції» [9], щодо яких прийнято рішення про застосування санкцій в Україні та/або іншій державі та на територіях держав, що входять до митних та воєнних союзів із такими державами.

Будь-яка конфіденційна інформація, розголошення якої в умовах воєнного стану може призвести до обізнаності противника щодо громадян, військовослужбовців, поліцейських та інших складників сил оборони може негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням.

Із метою попередження випадків з оприлюднення інформації, зокрема і конфіденційної, Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [10].

Конфіденційна інформація до правоохоронних органів може потрапити через волонтерів, які надають гуманітарну, консультаційну допомогу як громадянам, що опинилися у скрутному матеріальному становищі, так і вимушеним переселенцям.

Важливою умовою правомірної обробки персональних даних у період дії правового режиму воєнного стану є забезпечення громадянам належного рівня захисту їхніх прав, пов'язаних із персональними даними. В умовах бойових дій право на

життя, право на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, визначені в Конституції України, мають бути дотримані. Україна, яка поступово інтегрується до Європейського Союзу, має відповідне законодавство, спрямоване на створення якісної системи правового захисту персональних даних відповідно до стандартів ЄС.

Перелік джерел посилання

1. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Резнікова Г. Мовчання — золото: яка відповідальність передбачена за несанкціоноване розповсюдження інформації під час війни. Arzinger. 2022. URL: <https://mind.ua/openmind/20238650-movchanniazoloto-yaka-vidpovidalnist-peredbachena-zanesankcionovane-rozprovsvyudzhennya-informaciyi-pid> (дата звернення: 01.09.2023).
4. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
7. Про введення воєнного стану в Україні : указ Президента України № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 01.09.2023).
8. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану : пост. Кабміну України від 12.03.2022 р. № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
9. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>. (дата звернення: 01.09.2023).
10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text> (дата звернення: 01.09.2023)

Щодо професійної компетентності судового експерта

Світлана Андренко,

канд. юрид. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2900-3120>, e-mail: sweta-a@ukr.net

Олег Курдес,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2736-4616>, e-mail: oleg700615@ukr.net

Андрій Бубликов,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, e-mail: andriy.bublikov7@gmail.com

У тезах висвітлено наукові підходи щодо визначення поняття професійної компетентності судового експерта, запропоновано її структуру, визначено роль післядипломної освіти в професійному становленні експерта як фахівця.

Ключові слова: професійна компетентність; судово-експертна діяльність; судовий експерт; професійна підготовка; освіта; особистісні характеристики.

As for Forensic Expert Professional Competence

Svitlana Andrenko, Oleg Kurdes, Andriy Bublikov

This paper highlights scientific approaches to defining the concept of professional forensic expert competence, propose its structure, define the role of postgraduate education in the professional development of forensic expert as a professional.

Keywords: professional competence; forensic science activity; forensic expert; professional training; education; personal characteristics.

На сучасному етапі розвитку суспільства прискорюються соціально-економічні та соціокультурні процеси, які зумовлені науково-технічним прогресом, демократизацією суспільного життя та мають незворотний характер, що потребує відповідного рівня професійної компетентності будь-якого фахівця, зокрема судового експерта. Оскільки основний безпосередній вплив на становлення особистості протягом усього життя має саме освіта, необхідно створити дієвий нормативно-правовий механізм її функціонування.

«Академічний тлумачний словник української мови» визначає «компетентність» як володіння достатніми знаннями в якій-небудь галузі [1].

Погодимось із наданим М. Г. Щербаківським загальним визначенням компетентності як готовності експерта до практичного проведення експертних досліджень. Цікавим є запропонований ним поділ компетентності судового експерта на такі рівні:

- *базовий* (здатність експерта проводити експертні дослідження завдяки здобутим знанням у закладі вищої освіти та під час первинної підготовки за певною експертною спеціальністю);
- *особистий* (удосконалення знань, умінь і навичок експерта у процесі судово-експертної діяльності впродовж певного часу);
- *у конкретному експертному дослідженні* (характеризується здатністю експерта розв'язувати поставлене питання під час проведення конкретного експертного дослідження) [2].

На нашу думку, другий і третій рівні доцільно об'єднати, оскільки свої знання, уміння та навички судовий експерт повсякчас удосконалює у процесі судово-експертної діяльності завдяки кількості проведених ним експертних досліджень, з одного боку, і їх складності — з іншого. Водночас пропонуємо такий поділ компетентності судового експерта, зважаючи на етапи навчального процесу згідно з чинною нормативно-правовою базою, що регулює судово-експертну діяльність в Україні:

- перший рівень — *базовий* (відповідає здобуттю повної вищої освіти у закладі вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»);
- другий рівень — *початкова підготовка* (відповідає підготовці за певною експертною спеціальністю під час прийому на роботу);

- третій рівень — *підвищення кваліфікації* (періодичне проходження підготовки (стажування) через нормативно встановлені проміжки часу й отримання практичного досвіду під час здійснення судово-експертної діяльності).

Наголошуємо, що найбільш тривалим рівнем удосконалення професійної компетенції судового експерта є третій — *підвищення кваліфікації*, яке варто здійснювати протягом усієї професійної діяльності експерта, адже стрімкий науково-технічний прогрес зобов'язує кожного фахівця постійно вдосконалювати свої професійні знання, навички й уміння. Погоджуємося з О. І. Федоренком та С. О. Шевцовим, що саме в процесі навчання та практичної діяльності за певною спеціальністю набувають спеціальні знання [3].

Запропонована нами структура рівнів компетентності судового експерта ґрунтується на освітньому процесі професійної підготовки цієї категорії фахівців системи Міністерства юстиції України.

Заслужують на увагу висновки І. А. Петрової та О. С. Донцової про необхідність наявності в судового експерта таких особистісних характеристик, як спостережливість; уважність; глибина, логічність, критичність і гнучкість розуму; правосвідомість; здатність здолати упередженість; самостійність мислення; концентрування уваги; спостережливість; прагнення до істини; принциповість; акуратність; самоорганізованість; емоційна стійкість; зібраність; пунктуальність; наполегливість; цілеспрямованість; високі орієнтири тощо [4].

Завдяки професійному досвіду судовий експерт формує та вдосконалює свою комунікативну компетенцію як різновид професійної компетенції. Так, упродовж здійснення судово-експертної діяльності в судового експерта розвиваються такі особистісні характеристики, які дають йому змогу створювати й підтримувати ділову комунікацію з колегами по роботі та керівництвом, а також із учасниками судового процесу. Складовими комунікативної компетентності слід вважати: уміння доносити інформацію та слухати, відсутність агресивності, конструктивність під час спілкування, уміння добирати стиль спілкування залежно від співрозмовника тощо.

Іншим різновидом професійної компетенції є емоційна компетентність судового експерта, яка полягає у наборі особистісних характеристик, що складають емоційну відповідь на зовнішні чинники, сприяють їх аналізу з метою прийняття оптимального й правильного рішення. Саме сформований протягом життя емоційний інтелект формує емоційну відповідь на зовнішні подразники, сприяє аналізу власних емоцій і формує рішення з подальшою дією.

Інформаційна компетентність судового експерта формується й удосконалюється у процесі професійної діяльності, що полягає в умінні взаємодіяти з усіма засобами інформаційного поля з метою покращення судово-експертної діяльності. Кожен експерт повинен мати навички пошуку необхідної інформації (нормативно-правової, методичної тощо) під час проведення експертних досліджень.

Останнім часом стає актуальним розвиток міжкультурної компетенції судового експерта як комплекс навичок, що сприяють позитивній комунікації з іншими суб'єктами судово-експертної діяльності, правоохоронними органами й судом. Саме завдяки міжкультурній компетентності робочий процес набуває конструктивності, що сприяє досягненню позитивного результату.

Ми вважаємо освітню компетентність судового експерта базовою складовою його професійної компетенції, що містить обсяг знань, навичок, умінь як результат навчального процесу завдяки вищій і післядипломній освіті. Якісний рівень освітньої компетенції сукупно з іншими різновидами професійної компетенції (комунікативною, емоційною, інформаційною, міжкультурною тощо) є показником рівня компетентності судового експерта загалом.

Наголошуємо, що якщо певного рівня освітньої компетентності досягають упродовж навчального процесу та він має спланований характер, то інші додаткові різновиди професійної компетенції розвивають найчастіше під час здійснення експертом

судово-експертної діяльності. До того ж варто зауважити, що всі різновиди професійної компетенції формуються з початку навчання у закладі вищої освіти й удосконалюються протягом всієї професійної діяльності фахівця. Підкреслюємо, що саме освітня компетентність є базовою щодо решти різновидів професійної компетентності, а це висуває підвищені вимоги до організації післядипломної освіти фахівця протягом всієї його професійної діяльності. Зазначене потребує покращення нормативно-правового механізму підготовки й підвищення кваліфікації експертів, належного матеріально-технічного забезпечення навчального процесу.

Отже, компетентність судового експерта — це набута інтегрована здатність експерта проводити експертні дослідження, що складається зі знань, навичок, умінь, практичного досвіду та його особистісних характеристик, набутих ним протягом дипломної і післядипломної освіти, а також під час здійснення судово-експертної діяльності.

Перелік джерел посилання

1. Академічний тлумачний словник української мови (1970—1980) : в 11 т. Т. 4. 1973. С. 250. URL: <http://sum.in.ua/s/kompetentnistj> (дата звернення 01.08.2023).
2. Щербаковський М. Г. Компетенция и компетентность судебного эксперта. *Криміналістика и судебная экспертиза* : межведом. науч.-метод. сб. 2013. Вып. 58. Ч. 2. С. 95—104. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/d3e3dffa-b045-48ed-b4ad-ce7e61bc5c69> (дата звернення 01.08.2023).
3. Федоренко О., Шевцов С. Зміст професійної компетентності працівників експертної служби МВС України. *Військова освіта* : зб. наук. пр. 2017. № 1 (35). С. 192—199. DOI: 10.33099/2617-1783/2017-1/192-199 (дата звернення 01.08.2023).
4. Петрова І. А., Донцова О. С. Особливості формування професійної компетенції судового експерта-товарознавця. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 21. С. 165—178. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_11 (дата звернення 01.08.2023).

Щодо суб'єктів судово-експертної діяльності

Поліна Антонюк,

канд-ка юрид. наук, доц., Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1269-6992>, e-mail: polinusla@meta.ua

Розглянуто суб'єкти судово-експертної діяльності. Наголошено на потребі розмежувати сутність і зміст судової й несудової експертизи та узгодити нормативно-правові акти, що складають законодавство України про судову експертизу.

Ключові слова: суб'єкти судово-експертної діяльності; судова експертиза; інші фахівці.

Regarding Forensic Science Services Providers

Polina Antoniuk

This article discusses the forensic science services providers, emphasizing the need to differentiate between the essence and content of forensic and non-forensic examination and to harmonize the regulatory acts that constitute Ukraine's legislative framework on forensic examinations.

Keywords: forensic science services providers; forensic examination; other professionals (non-forensic ones).

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» (далі — Закон) судово-експертну діяльність в Україні здійснюють на принципах законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження [1].

Принципи судово-експертної діяльності не лише задекларовані в Законі, а й закладені у визначений порядок її здійснення всіма уповноваженими суб'єктами.

У ч. 1 ст. 7 Закону визначено суб'єктів судово-експертної діяльності: державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної

форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених Законом [1].

Далі, у ч. 2 ст. 7 Закону названо державні спеціалізовані установи, а організаційно-управлінські засади їх діяльності та науково-методичне забезпечення здійснення ними судово-експертної діяльності, відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону, покладено на міністерства й інші державні органи, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи [1].

Згідно із ч. 3 ст. 8 Закону науково-методичне й організаційно-управлінське забезпечення діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, покладено на Міністерство юстиції України.

Водночас про інших фахівців (експертів) із відповідних галузей знань, яких також визначено як суб'єктів судово-експертної діяльності, законодавець не згадує. Натомість у ч. 5 ст. 10 Закону зазначено, що до фахівця у відповідній галузі знань, який проводить судову експертизу, застосовуються положення Закону щодо гарантій, прав, обов'язків, відповідальності судового експерта, окрім відповідальності за відмову від проведення експертизи та положень розд. III Закону.

У ч. 2 ст. 9 Закону закріплено, що *«особа або орган, які призначають або замовляють судову експертизу, можуть доручити її проведення тим судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів, або іншим фахівцям з відповідних галузей знань, якщо інше не встановлено законом»*.

Отже, законодавець прирівнює повноваження інших фахівців (експертів) і судових експертів під час здійснення судово-експертної діяльності, окрім такої діяльності, що пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, яку здійснюють винятково державні спеціалізовані установи (ч. 3 ст. 7 Закону).

На нашу думку, така позиція законодавця є прикладом ототожнення судової й несудової експертизи — кваліфікованого фахового дослідження будь-якого об'єкта у зв'язку зі здійсненням іншого виду суспільної діяльності, не пов'язаної з правосуддям [2, с. 63—65].

Проведений нами раніше аналіз норм Закону також виявляє [3, с. 89—91]:

- відсутність закріплених законодавцем вимог щодо кваліфікації інших фахівців (експертів) на відміну від судових експертів (як працівників державних спеціалізованих установ, так і тих, хто не є працівниками державних спеціалізованих установ);
- відсутність визначеного документа, який складають інші фахівці (експерти) за результатами своєї діяльності, і його значення для процесу доказування;
- відсутність визначеного порядку залучення таких інших фахівців (експертів) до здійснення судово-експертної діяльності;
- наявність суттєвих корупційних ризиків, пов'язаних із відсутністю визначеного суб'єкта контролю за діяльністю таких інших фахівців (експертів), їх компетенцією та компетентністю.

Випереджаючи зауваження, що таких інших фахівців (експертів) можна залучати лише до здійснення судово-експертної діяльності, не пов'язаної з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, необхідно зазначити, що некриміналістичні експертизи є вагомою складовою кількох класів судових експертиз, необхідність у проведенні яких виникає, зокрема, і в кримінальному провадженні [4].

Водночас (окрім судової експертизи) існують інші способи використання спеціальних знань у судочинстві, наприклад, залучення спеціаліста: коли особа є фахівцем у певній галузі знань, але не атестована як судовий експерт, її можна залучити до провадження як спеціаліста з відповідним оформленням результатів такого залучення, що знайдуть своє місце в системі доказів.

Ми вважаємо, що встановлений порядок визначення суб'єктів судово-експертної діяльності спотворює сам інститут судової експертизи й порушує принцип незалежності судово-експертної діяльності.

Для відновлення довіри до інституту судової експертизи, на нашу думку, неправильно встановлювати якісь кваліфікаційні характеристики для інших фахівців (експертів) і «притосовувати» норми Закону до таких суб'єктів (як-от: унесення відомостей про таких осіб до відповідного Реєстру, визначення рівня освіти таких фахівців, обумовлення форми документа, який оформлюють за результатами їхньої діяльності, тощо).

Ми наполягаємо на необхідності розмежування змісту й сутності судової експертизи та несудової експертизи як іншого виду експертної діяльності та приведення у відповідність нормативно-правових актів України про судову експертизу.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. Київ, 2007. 528 с.
3. Антонюк П. Є., Щербанюк Д. В. Фахівці як суб'єкти судово-експертної діяльності. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* : мат-ли міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25.11.2021). Київ, 2021. С. 89—91.
4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства України від 08.10.1998 р. № 53/508 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 04.09.2023).

Окремі тактичні основи отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання

Андрій Антощук,

канд. юрид. наук, доц., Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-4372>, e-mail: antoshchuk2015@gmail.com

Лариса Басюк,

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна

Із наукових позицій розглянуто окремі тактичні прийоми, які доцільно застосовувати на кожному з етапів отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання.

Ключові слова: зразки для експертизи; біологічні зразки; тактичний прийом; примусовий порядок.

Specific Tactical Foundations for Obtaining Biological Samples from an Individual under Compulsory Collection Conditions

Andrii Antoshchuk, Larisa Basuk

From a scientific perspective, certain tactical techniques that are advisable to apply at each stage of obtaining biological samples from an individual under compulsory collection conditions are examined.

Keywords: samples for examination, biological samples, tactical technique, compulsory procedure.

Усебічне й повне застосування сучасних наукових і технічних напрацювань у практичній діяльності зі збирання, оцінювання й перевірки доказів є запорукою підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень органами досудового розслідування України та направлення до суду для ухвалення справедливих рішень. Одним із таких засобів є отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання, процедуру якого чітко не унормовано та практикою не напрацьовано. Саме тому правоохоронні органи для отримання зразків мають використовувати

комплекс тактичних прийомів для отримання доказів, не порушуючи прав людини. Тактична комбінація підготовчого етапу примусового відібрання біологічних зразків особи містить сукупність тактичних прийомів, спрямованих на переконання слідчого судді, суду в необхідності винести ухвалу про примусове відібрання біологічних зразків особи без присутності особи, зразки якої планується відібрати, а також на максимальне зменшення часового проміжку між зверненням до суду з відповідним клопотанням і винесенням ухвали.

На наше переконання, саме такій підхід до підготовчого етапу забезпечить можливість планування проведення примусового відібрання біологічних зразків особи та розслідування загалом.

Щодо робочого етапу примусового відібрання біологічних зразків особи, то вважаємо, що, незважаючи на наявність ухвали слідчого судді, суду на примусове відібрання зразків, оптимальною лінією поведінки слідчого, прокурора є спрямованість на схилення особи до добровільного надання біологічних зразків.

Так, С. Г. Качурін пропонує такі тактичні прийоми для налагодження психологічного контакту з особою, зразки якої планують отримати: бесіда на вільну тему; позитивна оцінка громадських, особистих, професійних якостей особи; висловлення співчуття й розуміння стану підозрюваного; з'ясування умов перебування особи у слідчому ізоляторі тощо [1, с. 83].

Водночас В. І. Галаган і О. В. Козак вважають, що запропонований С. Г. Качуріним тактичний прийом використання переконання у формі наказу є нелогічним, оскільки поняття «наказувати» протирічить за своєю сутністю поняттю «переконувати» [2, с. 163]. Ми погоджуємось у цьому разі з В. І. Галаганом та О. В. Козак і вважаємо, що переконання із застосуванням різних способів впливу на особу (окрім наказу) можна вважати тактичним прийомом — засобом криміналістичної тактики, який передбачає добровільне виконання особою певних дій, що збігаються з інтересами суб'єкта розслідування (за наявності вибору виду поведінки). Якщо вплив на особу відбувається у формі наказу, то не йтиметься про вільний вибір особою виду поведінки: виконання наказу буде вимушеною дією, а невиконання — порушенням запропонованих умов, тобто протидією.

Ми погоджуємось з П. Є. Антонюк, що, пропонуючи особі надати необхідні біологічні зразки добровільно, слідчий, прокурор мають чітко роз'яснити особі або її захисникові, що саме передбачає механізм примусу та в який спосіб його буде реалізовано в разі відмови особи добровільно надати необхідні зразки. Так, пропонувано вдатися до деталізації уявного перебігу цієї процесуальної дії, зазначивши, скільки працівників спецпідрозділу залучено до її проведення, які вони мають повноваження щодо обмеження особи тощо. П. Є. Антонюк акцентує увагу на тому, що така деталізація не повинна мати погрозливий характер, а визначає її мету винятково як інформування особи про некомфортність і невідворотність такої дії в разі її примусового характеру. В окремих випадках більш раціональним є вплив на особу через її захисника — учасника провадження, до якого у підозрюваного, свідка або обвинуваченого підвищений ступінь довіри порівняно зі слідчим, прокурором. Водночас, як зазначає П. Є. Антонюк, пропозиція про добровільне надання зразків буде переконливішою за умови здійснення рекомендованих організаційних заходів, що підтверджують неминучість застосування механізму примусу [3, с. 38].

Ми погоджуємось, що після інформування про невідворотність примусу і демонстрування готовності слідчого, прокурора до примусового відбирання зразків більшість осіб погодиться на добровільне їх надання.

Якщо після застосування тактичної комбінації, спрямованої на переконання особи щодо добровільного надання біологічних зразків, вона підтвердила своє незгоду добровільно надати біологічні зразки, застосовують легітимний примус, і біологічні зразки відбирають примусово, якщо це не стосується зразків почерку, голосу й мовлення.

Перед застосуванням до особи примусу слідчий, прокурор обов'язково мають чітко інструктувати співробітників спеціальних підрозділів поліції, яких залучено до проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Такий інструктаж проводять на підготовчому етапі, ще до переконання особи надати біологічні зразки добровільно.

У процесі такого інструктажу слідчий, прокурор мають чітко окреслити:

- мету слідчої (розшукової) дії, що проводиться, і вид біологічних зразків особи, які планується відібрати;
- мету залучення співробітників спеціальних підрозділів поліції;
- межі застосування примусу, зокрема застосування заходів фізичного впливу та спеціальних засобів, обумовлених метою слідчої (розшукової) дії;
- особу, яка віддаватиме команди співробітникам спеціального підрозділу (або сам суб'єкт проведення слідчої (розшукової) дії, або особа з-поміж залучених співробітників спеціального підрозділу поліції);
- процедуру відібрання конкретних біологічних зразків;
- обмеженість співробітників спеціального підрозділу щодо вчинення самостійних дій, які не відповідають командам, або виходять за їх межі.

Якщо примусове відібрання біологічних зразків особи пов'язане з її оголенням, то залучені співробітники спеціального підрозділу повинні бути однієї статі з особою, біологічні зразки якої відбираються.

Подібний інструктаж необхідно провести також зі спеціалістом, якого залучають до відібрання біологічних зразків особи для надання безпосередньої технічної допомоги.

Визначальним чинником, яким, на нашу думку, повинні керуватися слідчий, прокурор під час організації та проведенні примусового відібрання біологічних зразків особи, є безпека для всіх учасників цієї слідчої (розшукової) дії.

Саме з метою забезпечити учасників слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор повинен:

- вибрати відповідне місце примусового відібрання біологічних зразків особи (державна спеціалізована установа, що здійснює судово-експертну діяльність; медичний заклад; кімната для проведення слідчих (розшукових) дій за місцем розташування органу досудового розслідування; приміщення медичної частини в місцях тимчасового тримання тощо);
- визначитися щодо кола необхідних учасників із урахуванням виду біологічних зразків, що відбираються;
- забезпечити відповідні умови відібрання біологічних зразків особи (стерильність, освітлення, гігієну, повагу до честі й гідності особи тощо);
- забезпечити надійні науково-технічні та спеціальні засоби;
- забезпечити умови для належного зберігання відібраних біологічних зразків;
- забезпечити надання необхідної допомоги учасникам слідчої (розшукової) дії, якщо виникне така необхідність.

Так, наприклад, ігнорування прокурором окремих зазначених аспектів у разі примусового відібрання біологічних зразків особи під час розслідування вбивства українського журналіста Олеся Бузини 2016 р. призвело до виникнення певного суспільного резонансу [4], який надалі поставив під сумнів результати висновку експерта, зробленого у процесі дослідження відібраних зразків.

Прокурор провів відібрання крові підозрюваних не в медичному закладі, застосував примус не лише до осіб, зразки яких відбиралися, а й до їхніх адвокатів, не розділив відібрання зразків у двох осіб на дві різні процесуальні дії тощо [5].

Наведений приклад яскраво демонструє необхідність дотримання запропонованих криміналістичних рекомендацій щодо тактичного забезпечення примусового відібрання біологічних зразків особи для експертизи.

Перелік джерел посилання

1. Качурін С. Г. Системи тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів. *Право України*. 2007. № 7. С. 81—85.
2. Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : монографія. 2-ге вид., перероб. та допов. Краматорськ, 2015. 224 с.
3. Антонюк П. Є. Організаційно-тактичні аспекти примусового відбирання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1 (27). С. 38. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/16430/1/Visnik_1-27-2017-34-39.pdf (дата звернення: 10.08.2023).
4. У підозрюваних у вбивстві Бузини у «найменш інвазивний спосіб» відбирали біологічні зразки / Конфлікти і закони. 12.07.2016. URL: <https://k-z.com.ua/ukrayna/38686-u-pidozryuvanikh-u-vbivstvi-buzini-u-najmensch-invazivnij-sposib-vidbirali-biologichni-zrazki> (дата звернення: 10.08.2023).
5. Медики: у Медведька і Поліщука безліч травм після «допиту» / Українська правда. 13.07.2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/07/13/7114652/> (дата звернення: 10.08.2023).

Призначення та проведення експертизи матеріалів і засобів відео- та звукозапису під час розслідування втручання в діяльність захисника або представника особи

Андрій Антошук,

канд. юрид. наук, доц., Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-4372>, e-mail: antoshchuk2015@gmail.com

Діна Русанівська,

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна

Виокремлено перелік питань і завдання, які необхідно розв'язати у разі призначення та проведення експертизи матеріалів і засобів відео- та звукозапису під час розслідування втручання в діяльність захисника або представника особи.

Ключові слова: експертиза матеріалів і засобів відео- та звукозапису; діяльність захисника; втручання в діяльність; спеціальні знання.

Appointment and Execution of Forensic Audio-Video Examination in Investigating Interfering Offences Against Legal Representatives' Actions

Andrii Antoshchuk, Dina Rusanivska

This article has outlined the scope of aims and issues to be resolved for the appointment and execution of forensic examination during investigating interfering offences against legal representatives.

Keywords: audio-video devices and audio files forensic examination; legal representative's acting; interference; specialized knowledge.

Спеціальні знання тісно пов'язані із застосуванням науково-технічних і техніко-криміналістичних засобів. У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — *КПК України*) про спеціальні знання йдеться у ст. 71 («Спеціаліст») і у ст. 242 («Підстави проведення експертизи»), де зазначено, що експертизу проводить експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках і порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [1].

Водночас у науковій літературі немає однозначної відповіді на питання про форми використання спеціальних знань у процесі розслідування втручання в діяльність

захисника або представника особи. Аналізування кримінальних проваджень довело, що важливою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом утручання в діяльність захисника або представника особи, є залучення експерта та проведення експертизи. Особливе місце у розслідуванні таких кримінальних проступків посідають криміналістичні експертизи: почеркознавча (рукописних текстів і підписів, вилучених під час обшуку або огляду, які належать до предметів кримінального провадження (державна таємниця, конфіденційна інформація та ін.)); технічна експертиза документів, які становлять адвокатську таємницю; дактилоскопічна (сліди, вилучені під час огляду, обшуку приміщень; сліди, залишені на документах, інших предметах); фототехнічна (фотоматеріали, вилучені під час огляду, обшуку); матеріалів і засобів відео- та звукозапису (фонограма запису розмов; оригінальний пристрій, яким фонограму зафіксовано, додаткове обладнання). Окрім цього, доволі часто проводять комп'ютерно-технічну експертизу для встановлення слідів кримінального проступку або іншої значущої для кримінального процесу інформації.

Зважаючи на практику розслідування втручання в діяльність захисника або представника особи, розглянемо окремі аспекти призначення та проведення експертизи матеріалів і засобів відео- та звукозапису. Доволі часто під час досудового розслідування втручання в діяльність захисника або представника особи в разі огляду мобільного телефону слідчі виявляють аудіофайли, під час прослуховування яких чутно розмову двох осіб — захисника / представника з підозрюваним. Водночас підозрюваний заперечує факт такої розмови. У зв'язку з тим, що такі файли містять фонограмні розмови, виникає потреба з'ясувати, чи справді підозрюваний брав участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які саме слова та фрази він вимовив. У цьому разі призначають експертизу матеріалів і засобів відео- та звукозапису, за допомогою якої можна визначити, чи містить наданий на дослідження аудіофайл ознаки монтажу та чи брав підозрюваний, захисник участь у зафіксованій на фонограмі розмові, які конкретно слова та фрази він вимовив (згідно із наданою стенограмою розмови), що безпосередньо впливають на протидію законній діяльності захисника або представника особи. Для цього експертові слід надати відповідний носій інформації, який містить файл, що підлягає дослідженню; оптичний носій (лазерний диск) у паперовому конверті, який містить відеозапис проведення допиту журналіста (або його близьких родичів, членів сім'ї); оптичний носій (лазерний диск) у паперовому конверті, який містить відеозапис проведення допиту підозрюваного; копію протоколу огляду зі стенограмою файлу, який надано на дослідження, а також (за потреби) матеріали кримінального провадження [2, с. 173].

Тому експертизу матеріалів і засобів відео- та звукозапису проводять зазвичай для розв'язання таких завдань: ідентифікації голосу; виключення монтажу, тобто штучного створення розмови на магнітній стрічці (шляхом склеювання стрічки, електроакустичного або цифрового монтажу тощо); установлення кількості учасників розмови; виявлення ознак інсценування розмови; з'ясування приміщення або місця, у якому могла відбуватися записана розмова; визначення апаратури, яку використовували для звукозапису, та ін. Необхідність призначення такої експертизи пояснюється тим, що обвинувачений може в суді повністю відкинути автентичність аудіозапису зі своїм голосом. Особливо це важливо, коли звукозапис є одним із важливих елементів в системі доказів вини особи на втручання в діяльність захисника або представника особи. У цьому разі (якщо у провадженні не проведено експертизи на предмет виключення монтажу) суду буде доволі складно оцінити цей вид доказу, оскільки він має певні технічні параметри [3, с. 208—209].

Водночас варто пам'ятати, що істинність висновків — це правильне й адекватне відображенням суб'єктом (експертом) результатів проведеного дослідження та проміжних висновків, які цілком вичерпують предмет пізнання. Критерієм істинності, як відомо, є практика. Проте експертна практика характеризується не тільки

пізнавальною, а й розумовою діяльністю, а також наявністю набутого досвіду, впливом суспільної практики на формування внутрішніх настанов експерта тощо, що дає змогу під час оцінки експертом висновків визначити кореляцію й достатність ознак, що характеризують досліджуваній об'єкт і відображають його зміст.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Ковтун О. В. Слідчі (розшукові) дії як засоби збирання доказів про злочини, пов'язані із перешкодженням законній професійній діяльності журналістів: окремі проблемні аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. С. 167—174.
3. Шумейко Д. О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 240 с.

Динаміка руйнування меланіну волосся різних видів тварин за його обробки розчином перексиду водню

Дмитро Асхабов,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: http://orcid.org/0009_0007_0940_6575, e-mail: royjonsjunior257@gmail.com

Вікторія Булавіна,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: http://orcid.org/0000_0001_8746_96793, e-mail: viktoriyabulavina84@gmail.com

Руслан Колобнєв,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: http://orcid.org/0000_0002_4343_4728, e-mail: kolobnev@ukr.net

Визначено оптимальний час оброблення волосся та його фрагментів для виявлення малюнка кутикули. Зазначено, що у випадках дослідження малюнка кутикули волосся та його фрагментів світлих кольорів не завжди необхідно проводити оброблення перексидом водню або робити зліпки кутикули.

Ключові слова: меланін; волосся; малюнок кутикули; перексид водню.

Melanin Degradation Dynamics in Hair of Various Animal Species upon Treatment with Hydrogen Peroxide Solution

Dmytro Askhabov, Victoriya Bulavina, Ruslan Kolobnev

The optimal processing duration for hair and its fragments to reveal the cuticle pattern has been established. It should be noted that when studying the cuticle pattern of light-colored hair and its fragments, it is not always necessary to apply hydrogen peroxide treatment or create cuticle imprints.

Keywords: melanin; hair; cuticle pattern; hydrogen peroxide.

Відомо, що для руйнування меланіну використовують реакцію Фентона. Під час обробки волосся тварин перексидом водню останній взаємодіє з іонами металів (Fe^{3+} і Cu^{2+}) меланіну волосся із утворенням гідроксильного радикалу (OH), гідропероксильного радикалу (HO_2) та супероксид-аніону (O^{2-}), які призводять до руйнування меланіну [1, 2, 3, 4].

Наукова новизна даного дослідження полягає у використанні запропонованих схем обробки волосся розчином перексиду водню і дає змогу дослідити кутикулу волосся з великою кількістю пігменту без необхідності виготовлення зліпків кутикули.

Об'єктами дослідження було остьове та пухове волосся чорного, темно-коричневого, темно-сірого кольорів, а також його фрагменти таких видів тварин: кози свійської (*Capra hircus*), kota свійського (*Felis silvestris catus*), собаки свійської (*Canis domesticus*) та свійської свині породи в'єтнамська вислобрюха (*Sus scrofa domesticus*).

Предметом дослідження був малюнок кутикули волосся та його фрагментів перед та після обробки 35 % розчином пероксиду водню, час експозиції.

Мета роботи — визначення часу обробки волосся та його фрагментів для визначення малюнка кутикули.

Волосся та його фрагменти були об'єднані в 4 групи залежно від виду тварин. Перша група — десять фрагментів волосся і десять волосин кози свійської (*Capra hircus*). Друга група — десять фрагментів волосся і десять волосин kota свійського (*Felis silvestris catus*). Третя група — десять фрагментів волосся і десять волосин собаки свійської (*Canis domesticus*). Четверта група — десять фрагментів волосся і десять волосин свійської свині породи в'єтнамська вислобрюха (*Sus scrofa domesticus*).

Під час розподілення волосся та його фрагментів по певних групах відбирали лише те волосся та його фрагменти, малюнок кутикули якого не було видно в полі зору мікроскопа без обробки розчином пероксиду водню.

Перші позитивні результати було отримано після 5 годин експозиції досліджуваних зразків у 35 % розчині. Малюнок кутикули стало видно в полі зору мікроскопа локально, на одній або декількох ділянках волосся для всіх чотирьох груп, але ці ділянки були дуже малі. Було визначено оптимальний період обробки для усіх досліджуваних груп, за якого, за використання 35 % розчину пероксиду водню, стало чітко видно малюнок на достатній кількості ділянок кутикули, щоб визначити таксономічну належність волосся.

Слід зауважити, що час експозиції досліджуваних зразків, більший за визначений період, призводив до сильного руйнування кутикули зі змінами в малюнку. Локально кутикули не було видно, замість цього було видно серцевину, її структуру і розмір. Тобто пероксид водню має дію, подібну лугам, які використовують для дослідження внутрішньої будови волосся. Експозиція, менша за визначений період, не давала необхідних результатів.

Оптимальний період оброблення 35 % розчином пероксиду водню волосся та його фрагментів для усіх досліджуваних груп був таким: для першої групи цей період складав 10—15 годин, для другої — 8—15 годин, для третьої — 12—15 годин, для четвертої — 15—20 годин. У четвертій групі не всі фрагменти і волосини вдалося добре дослідити, малюнок кутикули було видно в полі зору мікроскопа не завжди чітко, лише на декількох незначних за розміром ділянках.

Узагальнивши отримані результати, можна зазначити таке: успішність оброблення волосся і його фрагментів розчином пероксиду водню з метою визначення малюнка кутикули залежить від концентрації розчину, часу експозиції, а також індивідуальних таксономічних характеристик волосся, тобто ширини, кількості пігменту меланіну, накопичення металів у волоссі, цілісності волосся та його фрагментів.

Час експозиції для кожного виду тварин індивідуальний. Слід зазначити, що у випадках дослідження малюнка кутикули волосся та його фрагментів світлих кольорів не завжди необхідно проводити оброблення пероксидом водню або робити зліпки кутикули, тому що малюнок видно в полі зору мікроскопа без застосування цих методів дослідження.

Перелік джерел посилання

1. Li Q., Wei Z., Mohan L., Li M., Li S., Ni L., Quan H., Zhou Y. An efficient ultrasonic-assisted bleaching strategy customized for yak hair triggered by melanin-targeted Fenton reaction. *Ultrasonics Sonochemistry*. 2022. Vol 86. DOI:10.1016/j.ultsonch.2022.106020 (дата звернення: 07.09.2023).
2. Smith R., Garrett B., Naqvi K., Fülöp A., Godfrey S., Marsh J., Chechik V. Mechanistic insights into the bleaching of melanin by alkaline hydrogen peroxide. *Free Radical Biology and Medicine*. 2017. Vol. 108. Pp. 110—117. DOI: 10.1016/j.freeradbiomed.2017.03.014 (дата звернення: 07.09.2023).
3. Grosvenor A., Deb-Choudhury S., Middlewood P., Thomas A., Lee E., Vernon J., Woods J., Taylor C., Bell F., Clerens S. The physical and chemical disruption of human hair

after bleaching-studies by transmission electron microscopy and redox proteomix. *International Journal of Cosmetic*. 2018. Vol. 40. Pp. 536—548. DOI: 10.1111/ics.12495 (дата звернення: 07.09.2023).

4. Jeong M., Lee C., Jeong W., Kim S., Lee K. Significant damage of the skin and hair following hair bleaching. *The Journal of Dermatology*. 2010. Vol. 37. Is. 10. Pp. 882—887. DOI: 10.1111/j.1346-8138.2010.00916.x (дата звернення: 07.09.2023).

Документування випадків насильства щодо цивільного населення в умовах збройного конфлікту

Олена Бабкіна,

д-ка мед. наук, проф., Національний медичний університет імені О. О. Богомольця та Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8120-6526>, e-mail: hpbsme@gmail.com

В Україні на законодавчому рівні розроблена та постійно вдосконалюється система заходів щодо запобігання, протидії та профілактики фізичного, психологічного й сексуального насильства. Для фіксування та документування факту насильства / травми та їхніх наслідків вельми важливим є залучення працівників усіх структур, зокрема судових експертів / медичних працівників / психологів. Своєчасні фіксування та документування фактів насильства у постраждалих цивільних осіб в умовах воєнного конфлікту із дотриманням їхніх прав і їхнім забезпеченням сприятимуть збиранню доказів злочину / насильства і, відповідно, розслідуванню кримінальних справ.

Ключові слова: збройний конфлікт; фізичне, психологічне й сексуальне насильство; ушкодження; фіксування й документування насильства.

Documenting Cases of Violence Against Civilian Population in Armed Conflict

Olena Babkina

In Ukraine, at the legislative level, a system of measures to suppress, counteracting and preventing physical, psychological and sexual violence has been developed and is constantly being improved. In order to record and document the fact of violence / trauma and their consequences, it is very important to involve employees of all structures, in particular forensic experts / medical professionals / psychologists. Timely recording and documentation of the facts of violence against civilian victims in conditions of a military conflict, with respect for their rights and their security, will contribute to collection of evidence of crime / violence and, accordingly, to investigation of criminal cases.

Keywords: armed conflict; physical, psychological and sexual violence; damage; capturing and documenting violence.

Станом на сьогодні в Україні в умовах міжнародного збройного конфлікту відзначається постійне зростання випадків фізичного, психологічного та сексуального насильства проти цивільного населення. Усі види насильства щодо цивільного населення під час збройного конфлікту є не лише кримінальним злочином, а й порушенням міжнародного гуманітарного права та прав людини. Тому доволі важливим аспектом є проведення своєчасного фіксування й документування всіх видів насильства із дотриманням прав постраждалих і їхнім забезпеченням.

В Україні, особливо в умовах міжнародного збройного конфлікту, спостерігається тенденція до орієнтування на європейські стандарти за багатьма питаннями, зокрема в галузі запобігання та протидії насильству й дотримання прав людини. На законодавчому рівні в Україні розроблено нормативні документи щодо запобігання та протидії насильству, захисту й дотримання прав людини; відбувається всебічна взаємодія між правоохоронними органами, медичними установами, судовими експертами й іншими службами для надання своєчасної повноцінної допомоги постраждалим особам у разі виявлення фактів насильства. Важливим і одним із головних аспектів у випадках насильства щодо цивільного населення під час збройних конфліктів є

право на звернення постраждалих осіб по допомогу до державних органів, правозахисних організацій, медичних працівників, психологів, міжнародних інституцій. Також одним із сучасних інструментів боротьби з насильством є Стамбульська конвенція, яку Україна ратифікувала 20.06.2022 р. [1—5].

Через збройний конфлікт фіксування фактів насильства й експертизи (судово-медичні, судово-психологічні тощо) неможливо здійснювати одразу після вчинення насильства: станом на сьогодні це можна зробити лише за деякий час після надання медичної допомоги, загоєння ушкоджень або навіть тоді, коли первинну картину ушкоджень уже змінено оперативним утручанням. Відповідно, експертизу проводять за даними медичної документації, тому кожний лікар має ретельно описувати всі наявні в постраждалій особі тілесні ушкодження, заповнюючи медичну карту амбулаторного або стаціонарного хворого. На жаль, в окремих випадках тілесних ушкоджень у постраждалих осіб або не зафіксовано зовсім, або їх фіксування є неповним, не відповідає загальноприйнятій схемі опису тілесних ушкоджень, що не дає змоги експертові дати відповіді на всі запитання правоохоронних органів, визначити локалізацію, механізм, давність виникнення ушкодження, взаєморозташування потерпілої особи та злочинця тощо. Тому обов'язковим під час звернення постраждалих осіб або їхніх законних представників по медичну допомогу є фіксування їхніх скарг медичними працівниками, збір анамнезу, проведення медичного огляду з фіксуванням і документуванням тілесних ушкоджень, оцінюванням стану постраждалої особи та (за потреби) надання медичної допомоги та призначення додаткових інструментально-лабораторних обстежень і заходів з метою запобігти наслідкам насильства. До того ж усім постраждалим особам завжди необхідно роз'яснити, що згадані вище кроки допоможуть зібрати докази злочину / насильства на той випадок, якщо постраждала особа змінить думку й наважиться повідомити про нього пізніше.

Співробітники всіх галузей, які надають допомогу постраждалим від насильства цивільним особам, мають проводити опитування, огляд, обстеження із дотриманням морально-етичних норм, ураховуючи можливі негативні ситуативні чинники, які можуть нагадати постраждалій особі про обставини вчинених проти неї насильницьких дій / травми. Необхідно виявляти чемність до постраждалої особи, коректно формулювати питання, намагатися створити довірливу обстановку з метою збору повної інформації про обставини насильства / травми. Слід пояснити постраждалій особі, що вся надана нею інформація конфіденційна й не буде розголошена іншим особам (оброблення персональних даних про постраждалу особу здійснюють працівники закладу охорони здоров'я із дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних» [6]).

У всіх випадках в обов'язковому порядку особу встановлюють найчастіше шляхом перевірки паспорта або іншого документа з фотографією, що його заміняє. У виняткових випадках можливе проведення огляду постраждалої особи без пред'явлення паспорта або документів, що його заміняють, після обов'язкового попереднього фотографування. Варто зауважити, що під час надання медичної / психологічної допомоги від постраждалої особи (для запобігання психологічній травматизації) також необхідно отримати добровільну й поінформовану згоду на опитування, огляд і проведення будь-якого обстеження або іншої процедури, лікування, профілактики; на фотографування ушкоджень під час огляду для документального підтвердження фактів; на відеознімання під час збору анамнезу й огляду із метою подальшого використання здобутих даних для проведення подальших слідчих дій.

Потрібно фіксувати в повному обсязі всі скарги постраждалої особи; у випадках імовірного сексуального насильства звернути увагу на наявність додаткових симптомів (кровотеча, виділення з піхви або заднього проходу, локалізація болю тощо). Під час збору анамнезу необхідно стежити за тим, як почувається постраждала особа. Слід пояснити, що вона має право зробити паузу й має право не відповідати на запитання, які викликають негативні емоції. Не варто випитувати силоміць будь-яку

інформацію про обставини справи. Розмовляти із постраждалою особою потрібно спокійним тоном голосу, навіть у разі, якщо вона нічого не відповідає.

Збираючи інформацію про обставини заподіяння насильства, необхідно зафіксувати інформацію про таке:

- місце (конкретну адресу або позначку на мапі), дату й час учинення (якщо відбувалося тривалий час, то зазначити всі дати та час);
- особу / осіб, які вчинили насильство (кількість; якщо відомо — прізвище, ім'я та по батькові; якщо були в уніформі, то в якій; мали при собі зброю або ні тощо);
- учинені проти постраждалої особи дії (погрози, залякування, побиття, обставини сексуального насильства та ін.) із конкретизацією особи / осіб (хто саме та які дії вчиняв: якими предметами наносили ушкодження, по яких ділянках тіла, скільки разів);
- те, чи втрачала постраждала особа свідомість (якщо так, то на який приблизно термін: секунди, хвилини, години);
- наявність у постраждалої особи блювоти, кровотечі тощо;
- звернення по медичну допомогу (до якого медичного закладу, яку саме медичну допомогу надано, чи має оригінали / копії медичної документації);
- звернення по психологічну допомогу (до якого закладу, яку саме допомогу надано, оригінали / копії документації);
- звернення до співробітників поліції або інших установ щодо фіксування цього факту;
- зміну / незміну одягу / взуття, у яких постраждала особа перебувала в момент заподіяння ушкоджень.

Огляд постраждалої особи слід проводити в комфортних умовах, за достатнього освітлення й комфортної температури повітря у приміщенні. Обов'язково потрібно задовольнити прохання постраждалої особи проводити огляд за зачинених / відчинених дверях (створити відчуття безпеки). За наявності пошкоджень або інших змін одягу / взуття постраждалої особи слід зазначити це та рекомендувати постраждалій особі зберегти одяг, скласти його до чистого пакета й передати правоохоронним органам для призначення та проведення судово-медичної і/або криміналістичної експертизи.

Огляд необхідно проводити за загальноприйнятою схемою, починаючи з дослідження загального соматичного стану. Потрібно ретельно оглянути всі частини тіла на предмет виявлення тілесних ушкоджень, які можуть бути наслідком насильства. Слід визначити характер, вид, локалізацію, кількість, морфологічні особливості тілесних ушкоджень (за наявності), зафіксувати всі наявні ушкодження (синці, садна, подряпини, крововиливи, рани, рубці тощо) у медичній документації (відповідно до загальної схеми опису); за потреби — провести дослідження в ультрафіолетових променях тощо.

Після проведення огляду всі відомості про постраждалу особу необхідно занести до медичної документації, належно її заповнюючи. Після надання постраждалій особі медичної допомоги, її (за потреби) необхідно скерувати до фахівця в галузі психічного здоров'я для проведення необхідних психотерапевтичних дій або медикаментозного лікування, а також надати рекомендації щодо отримання першої психологічної допомоги, необхідності звернутися з паспортом до територіального відділу поліції, районної прокуратури для отримання відповідної постанови / відповідного направлення на проходження судово-медичної експертизи з метою своєчасного документування та фіксування фактів заподіяння тілесних ушкоджень.

У низці нормативно-законодавчих актів України передбачено, що в разі порушення законних прав і інтересів громадян у випадках фізичного, сексуального, психологічного насильства відповідні державні, громадські або інші органи, підприємства, установи й організації, їхні посадові особи та громадяни зобов'язані вжити заходів щодо

поновлення порушених прав, захисту законних інтересів і відшкодування заподіяної шкоди (зокрема, із застосуванням міжнародних рекомендацій та норм міжнародного права). Своєчасне фіксування й документування фактів насильства, зокрема за участі судових експертів і медичних працівників, діагностика наслідків насильства / ушкоджень допоможуть зібрати докази злочину / насильства і, відповідно, сприятимуть розслідуванню кримінальних злочинів.

Перелік джерел посилання

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р. : ратифік. Законом України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 10.08.2023).
4. Возніцина К., Сіренко Т. Особливості роботи з пацієнтами, які пережили полон та тортури, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Рекомендації для фахівців медичної сфери. Київ, 2023. 54 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Z3bvEsmOomg0YbWFTeQuj4004cvlV5-d/view> (дата звернення: 10.08.2023).
5. Бабкіна О. П., Ткачов А. С., Данильченко С. І. Правові та судово-медичні аспекти домашнього насильства в Україні. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2020. № 4 (26). Т. 5. С. 336—342. DOI: 10.26693/jmbs05.04.336 (дата звернення: 10.08.2023).
6. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

До питання створення програмного забезпечення з визначення вартості бурштину-сирцю з урахуванням його споживчих властивостей

Петро Баранов,

д-р геол. наук, проф., Дніпропетровський НДЕКЦ МВС України, м. Дніпро, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3367-4277>,
e-mail: pn2dsbaranov@gmail.com

Володимир Коротасєв,

канд. юрид. наук, доц., Дніпропетровський НДЕКЦ МВС України, м. Дніпро, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0269-0389>

Олена Сливна,

канд. геол. наук, Дніпропетровський НДЕКЦ МВС України, м. Дніпро, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7063-1938>,
e-mail: e.slivna@gmail.com

Розглянуто алгоритм роботи програми Amber1 і можливість скласти альтернативні преїскуранти на бурштин-сирець на підставі наявного ринку виробів та формування банку даних. В основу розглянутої методики покладено сучасні дані реального ринку бурштину, оброблені за допомогою програмного забезпечення Amber1. Створений і постійно поповнюваний банк даних програми, а також декларативна мова програмування SQL забезпечують широкі можливості в експертній діяльності під час проведення гемологічних експертиз.

Ключові слова: експертна оцінка; бурштин; преїскурант; алгоритм формування; мови програмування; програмне забезпечення.

On the Issue of Creating Software for Determining Value of Raw Amber, Taking into Account its Consumer Properties

Petro Baranov, Volodymyr Korotaiev, Olena Slyvna

Working algorithm of the Amber1 software and possibility of compiling alternative price lists for raw amber on the basis of existing product market and formation of a data bank are considered. Methodology considered is based on modern data of the real amber market, processed using the Amber1 software. The created and constantly replenished software data bank, as well as the declarative SQL programming language provide wide opportunities in forensic science activities during gemological examinations.

Keywords: forensic expert evaluation; amber; price list; formation algorithm; programming languages; software.

Одним зі складних і відповідальних завдань в оцінній діяльності бурштину є визначення його вартості. Це пов'язано з тими умовами, у яких сьогодні опинився вітчизняний бурштиновий ринок. По-перше, бурштин в Україні є дорогоцінним камінням органогенного походження [1], що накладає певні вимоги до його оцінки. По-друге, на території України, окрім легального видобутку, здійснюють нелегальний, який за своїми обсягами багаторазово перевищує перший [2]. По-третє, чинні прейскуранти Довідника цін коштовного та декоративного каміння [3] не дають змоги повною мірою визначити якість і вартість бурштину-сирцю. Окрім недосконалості діагностичних, цінових та термінологічних характеристик, вони не прив'язані до конкретних українських родовищ і не враховують інтереси їхніх власників і виробників.

Ситуація, що склалася, залишає експерта наодинці з ринком готових виробів із бурштину з незрозумілими цінами, тому що жодної іншої інформації отримати неможливо. Однак відомо, що вартість товару складають витрати на видобуток, перероблення (виготовлення виробів) і їх реалізацію. Тому, використовуючи принцип успадкування властивостей (колір, прозорість, наявність або відсутність включень) бурштину від сировини до виробу, автори розробили програмне забезпечення з визначення вартості бурштину-сирцю [4].

Алгоритм роботи цієї програми передбачає обов'язкову наявність джерела інформації (сайтам провідних бурштинових організацій у цьому напрямі відведено провідну роль), даними із якого (щодо споживчих властивостей бурштину у виробках та їхньої вартості) послуговуються під час роботи. Не вдаючись у подробиці складання кодів, формул, розрахунків, первинна інформація перетворюється на нову інформацію із ціною сировини, необхідної для виготовлення досліджуваного виробу. Потім цю саму інформацію програма трансформує в текстовий формат для створення бази даних у вигляді панелі «Статистика». Паралельно цю саму інформацію переводять у табличний формат для створення бази даних у SQL, яка працює за допомогою спеціальних запитів.

Робота програмного забезпечення *Amber1* не потребує спеціальної ІТ-освіти та зрозуміла для фахівців-геологів, товаровзнавців, маркетологів та ін.

Розгляньмо роботу програми на прикладі намист із бурштину. Намиста є найпоширенішим товаром на ринку бурштину, серед яких товаровзнавці виокремлюють приблизно 2000 різновидів намист (бус), а за способом оброблення виокремлюють 8 їхніх різновидів, кожен із яких має певну вартість сировини. Розгляньмо інформаційні листи, що демонструють практичне застосування програми.

Визначення вартості бурштину-сирцю для конкретного виду виробу. Результати вивчення, як зазначено вище, записують і зберігають у статистиці та в базі даних. Аналогічну інформацію зберігають у базі даних, але в табличному варіанті: вона призначена для роботи із SQL-запитами. База даних є надійним помічником для експерта й оцінювача.

Розрахунки, отримані під час роботи зазначеного програмного забезпечення, дають змогу формувати альтернативні прейскуранти для бурштину, що розробляються

шляхом розв'язання зворотної задачі — розрахунок вартості бурштину-сирцю на основі успадкування споживчих властивостей виробів із бурштину.

Складання прайс-листів починається з оформлення запиту з урахуванням поставлених завдань. Запит дає змогу отримати інформацію з бази даних у вигляді таблиці, на основі якої і складають прайс-лист, об'єктивність якого залежатиме від кількості проб (статистики). Результати запитів дають змогу аналізувати дані за найменуванням виробів, за кольором, за вартістю виробів і сировини. До того ж найменування виробів і колір згруповано за абеткою, вартість для кожної групи від найменшого значення до найбільшого, тобто одержувану інформацію можна сортувати, групувати залежно від поставленого завдання.

Виявлення закономірностей формування цін на бурштин-сирець. Алгоритм аналогічний до викладеного вище, тобто оформляють запит, який дає змогу отримати потрібну інформацію у вигляді таблиці. На основі цієї таблиці будують графіки: або *SQL*, або *Excel*. Наприклад, за графіком «Залежність вартості бус-кулі від кольору бурштину» найвищу вартість має пейзажний бурштин, потім медовий. Лимонний і коньячний мають однакові значення вартості. Сіро-чорний бурштин має найнижчу вартість.

Слід зауважити, що виявлені закономірності ціноутворення бурштину в перспективі дадуть змогу створити фундаментальні основи розвитку бурштинової галузі.

Висновки. Запропоноване програмне забезпечення цілком дієздатне й випробуване, його застосовували під час проведення гемологічної експертизи індивідуальних зразків бурштину, воно сприяє розв'язанню чималої кількості практичних завдань.

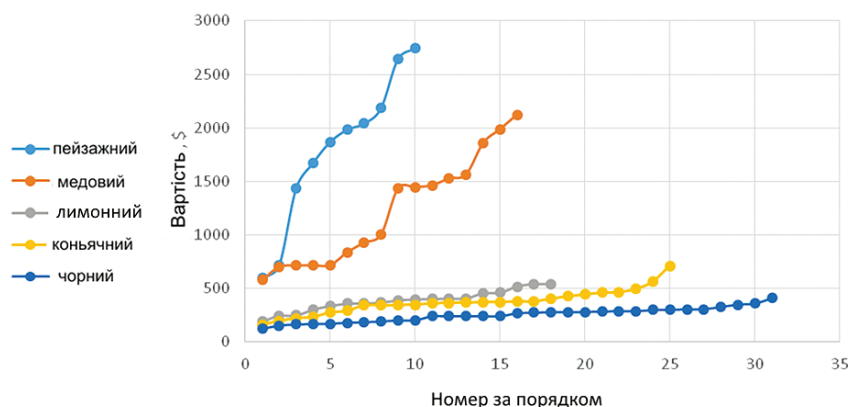

Рис. 1. Залежність вартості бус-кулі від кольору бурштину

Варто зазначити, що об'єктивність і достовірність досліджень досягнуто завдяки значній кількості даних у базі даних і достовірних джерел, що, своєю чергою, потребує її постійного наповнення.

Перелік джерел посилання

1. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 18.11.1997 р. № 637/97-ВР (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-вр#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Lebid I. V., Piddubny O. Yu. Amber issue in Ukraine: prevention and consequences. *Law Human. Environment*, 2022. 13(3). С. 37—43. DOI: 10.31548/law2022.03.004 (дата звернення: 04.09.2023).
3. Довідник цін коштовного та декоративного каміння / Державний гемологічний центр України. Міністерство фінансів України : офіц. сайт. 2021. № 1(48). URL: <http://gems.org.ua/ua/s6.php> (дата звернення: 04.09.2023).
4. Баранов П. М., Кірін Р. С., Коротаяєв В. М., Сливна О. В. Комп'ютерна програма «Amber1: Визначник вартості бурштину-сирцю» (авторське право № 113069 від 25.05.2022). *Авторське право і суміжні права*. 2022. № 71. С. 111.

Інформаційні ресурси в судово-експертній діяльності: сучасний стан та перспективні напрями розвитку

Василь Баранчук,

канд. юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3643-2484>, e-mail: vvbaranchuk@gmail.com

Розглянуто сучасний стан інформаційних ресурсів судово-експертної діяльності та запропоновано окремі напрями їх удосконалення, визначено вплив інформатизації та автоматизації на процес їх створення та функціонування.

Ключові слова: інформаційні ресурси; експерт; експертиза; експертна діяльність; база даних; банк даних; база знань.

Information Resources in Forensic Practice: Current Status and Future Development Directions

Vasyl Baranchuk

This paper explores the contemporary status of information resources in forensic practice and suggests various avenues for their enhancement. It assesses how informatization and automation influence the creation and functionality of these resources.

Keywords: information resources; forensic examiner; forensic examination; forensic practice; database; data repository; knowledge base.

Процес розслідування кримінальних правопорушень є комплексом слідчої, оперативно-розшукової та експертної діяльності. Необхідно зазначити, що всі названі суб'єкти розслідування здійснюють діяльність, спрямовану на забезпечення інформаційних ресурсів та їх використання під час розслідування кримінальних правопорушень. Успіх процесу розслідування значною мірою залежить від координації зусиль усіх органів та підрозділів, які беруть участь у ньому, а також від рівня та якості інформаційних ресурсів, із якими працюють слідчі, оперативні співробітники та експерти [1, с. 179—180].

Судово-експертну діяльність здійснюють експертні установи та державні експерти. Вона полягає в організації та проведенні судової експертизи, наданні допомоги суддям, слідчим, прокурорам у встановленні обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, шляхом розв'язання питань, які потребують спеціальних знань. Суб'єктами спеціальних знань є також спеціалісти, які можуть допомогти слідчому в пошуку, виявленні, фіксуванні та вилученні слідів або об'єктів із метою отримання доказів [1, с. 183].

Робота інформаційних ресурсів тісно пов'язана із процесами інформатизації та автоматизації. Завдяки процесу інформатизації створені та функціонують електронні реєстри, обліки, слідотеки, каталоги, колекції тощо. Автоматизація експертної діяльності підвищує ефективність криміналістичних обліків, експертних досліджень і оброблення іншої інформації, допомагає у створенні єдиної автоматизованої бази криміналістичних даних, дає змогу використовувати засоби й методи, які пройшли апробацію, під час накопичення й оброблення криміналістичної інформації. Результатом автоматизації є поява програмних продуктів у вигляді автоматизованих інформаційно-пошукових систем, автоматизованих інформаційно-впізнавальних систем, програмно-апаратних комплексів, автоматизованих баз даних, автоматизованих робочих місць судового експерта та ін.

Поняття «інформаційний ресурс» складається з таких взаємопов'язаних категорій, як «інформація» та «ресурс». *Інформація* — сукупність довідково-інформаційних фондів. *Ресурс* — засіб, можливість, якими можна скористатися в разі необхідності, або запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби. *Інформаційний ресурс* — сукупність довідково-інформаційних фондів із необхідним довідково-пошуковим апаратом і відповідними технічними засобами зберігання, оброблення

й передавання, що є у володінні, розпорядженні, користуванні державних органів і служб науково-технічної інформації, наукових і науково-технічних бібліотек, комерційних центрів, підприємств, установ і організацій [2]. У судово-експертній діяльності *інформаційні ресурси* — сукупність текстової, графічної та аудіовізуальної інформації, яка необхідна експерту для її довідкового, методологічного чи наукового використання під час проведення експертизи та спеціалісту під час здійснення підготовки та участі у слідчих (розшукових) діях, наданні усних чи письмових пояснень, консультацій [3].

Перспективним напрямом удосконалення судово-експертної діяльності є формування, використання та оновлення таких інформаційних ресурсів: банків даних, бази даних та бази знань. За класифікацією вченого Пілюкова Ю. О., *банк даних* — сукупність програмних, мовних, організаційних та технічних засобів, призначених для централізованого збирання, зберігання і колективного використання даних про певну сферу людської діяльності, а також самі дані, які зберігаються у вигляді файлів, бібліотечних наборів даних, або не пов'язаних між собою баз даних; *база даних* — упорядкована сукупність взаємопов'язаних інформаційних одиниць (даних), а також набір засобів для доступу до них, запису нових даних, виконання операцій з ними; *база знань* — упорядкований масив інформаційних одиниць (знань), який має внутрішню структуру, із взаємопов'язаними елементами, а також набір засобів для запису нових знань і проведення операцій із ними [4, с. 132—133].

Сучасні технології в галузі систем керування базами даних дають змогу формувати бази (банки) даних для розв'язання індивідуальних експертних задач. Як зазначає В. С. Бондар, бази даних спрямовані на накопичення масиву інформації, а також оптимізацію різних напрямів судово-експертної діяльності. Сучасним прикладом використання їхніх можливостей є заміна вже застарілих натурних колекцій та паперових картотек [3, с. 243]. Слід мати на увазі, підкреслює вчений, що база (банк) даних — це лише формат збирання та зберігання інформації; система не аналізує дані, що містяться в ній, з метою видачі конкретного результату для проведення експертизи, а всі дані, наявні в базі, аналізуються за допомогою різних додаткових інструментів або технологій самим експертом або іншими особами [3, с. 249]. Бази (банки) даних містять типовий алгоритм, який може скоротити час на пошук рішень, бути основою під час прийняття рішень експертом (спеціалістом) або може допомогти у здійсненні експертного прогнозування. Результати узагальнень та аналізу відомостей, які отримав експерт (спеціаліст) у базах даних, необхідно ретельно контролювати та перевіряти, щоб це не призвело до необґрунтованих висновків.

За тривалий час здійснення судово-експертної діяльності в експертів (спеціалістів) склалася практика використання баз знань, які розробляли для їх застосування в суміжних галузях (природничих та технічних науках) [3]. Такі бази знань використовують для накопичення великої кількості інформації в галузі медицини, біології, фізики, хімії, інженерній справі та ін. Подібні ресурси дають змогу вести облік об'єктів для розв'язання діагностичних та класифікаційних задач. Зазвичай вони існують у відкритому доступі в інтернеті, наприклад: *ChemIDplus*, *PhubChem* — база знань про хімічні з'єднання (США); *ChemSpider* — база знань про хімічні з'єднання та суміші (Велика Британія); *Fundamental Physical Constants* — бібліографічна база знань фундаментальних фізичних констант; *The Association of Firearm and Tool Mark Examiners* — міжнародна база знань про маркування на гільзах та ін. [3, с. 243].

Позитивним прикладом використання експертами баз даних в Україні є база даних Oracl системи тривимірної лазерної балістичної ідентифікації *BalScan* чеської компанії *Laboratory Imaging*. База даних функціонує в межах експертизи (досліджень) зброї та слідів і обставин її використання. Активні робочі станції (з апаратом *BalScan*) забезпечують «живий» тривимірний огляд, оцифрування куль і гільз, їх пошук і порівняння. До бази даних можна застосувати фільтр. Експерт може легко відображати лише записи певного калібру, певного типу (2D, 3D кулі, гільзи або інших частин) або зразки, створені протягом певного часу тощо [5].

В Україні активно розвивається молекулярно-генетична експертиза (дослідження) та стрімко оновлюється база даних генетичних ознак людини. В Україні проводять обов'язкову та добровільну державну реєстрацію геномної інформації, відомості про яку вносять в Електронний реєстр відомостей про генетичні ознаки людини [6]. Облік ведуть в електронному вигляді та/або у формі картотеки та зберігають протягом строку зберігання біологічного матеріалу.

Сьогодні основним типом інформації, для зберігання якої використовують бази (банки) даних, є об'єкти судових експертиз, проте в них може міститись й інша інформація, яка може допомогти розв'язати чимало актуальних питань. Як стверджує В. С. Бондар, сучасний розвиток технологій дає змогу створити базу даних спеціалізованої літератури, необхідної експертам під час проведення експертизи, тому що сьогодні відсутня електронна повнотекстова спеціалізована експертна бібліотека, яка дає змогу підвищити рівень якості експертних висновків. Іншим напрямом розвитку таких ресурсів може бути створення бази даних експертних установ за родами та видами експертиз, які в них проводять [3, с. 250].

Доцільним є створення єдиної загальнодержавної комп'ютерної системи інформаційного забезпечення судово-експертних установ та створення міжвідомчого банку спеціалізованих алгоритмів та програм для автоматизації експертних дослідницьких процедур.

Перелік джерел посилання

1. Пиріг І. В. Інформаційне забезпечення експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 180. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_12 (дата звернення: 10.09.2023).
2. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.1993 № 3322-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
3. Бондар В. С. Цифрові бази даних у судово-експертній діяльності як засіб оптимізації її інформаційного забезпечення. *Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності («Крайневські читання»)* : мат-ли IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24.12.2020). Київ, 2020. С. 241 DOI: 10.33766/2524-0323.95.241-256 (дата звернення: 10.09.2023).
4. Пілюков Ю. О. Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2009. 257 с.
5. Forensic Examination Systems. BalScan. URL: <https://www.forensic.cz/en/products/balscan> (дата звернення: 10.09.2023).
6. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

Особливості проведення окремих процесуальних дій під час вилучення та огляду документів у розслідуванні злочинів, передбачених ст. 200 Кримінального кодексу України

Леонід Бараш,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1762-3727>, e-mail: expert.le.gov@gmail.com

Розглянуто процедури огляду паперових і електронних документів. Відзначено важливість дотримання правил та технік огляду для забезпечення доказової бази в кримінальних справах. Описано рекомендовані процедури, яких слід дотримуватися під час огляду різних видів документів, включно з паперовими та електронними. Приділено увагу типовим проблемам, які можуть постати під час проведення окремих процесуальних дій, та порадам щодо їх уникнення.

Ключові слова: криміналістика; огляд документів; протокол огляду; електронні документи; доказова база; правила огляду; документальні докази; автентичність документів; судові процеси; збереження документів; носії інформації.

Unique Aspects of Carrying Out Specific Procedural Actions During the Documents Seizure and Examination for Investigating Crimes Defined in Article 200 of the Criminal Code of Ukraine

Leonid Barash

This article delves into the protocols involved in inspecting both physical and electronic documents. It underscores the critical importance of adhering to regulations and examination techniques to establish an evidentiary basis in criminal cases. Recommended procedures for inspecting various document types, including physical and electronic documents, are detailed. Particular attention is given to common challenges that may arise during the execution of specific procedural actions, along with advice on how to address them.

Keywords: criminalistics; document examination; inspection report; electronic documents; evidentiary basis; examination guidelines; documentary evidence; document authenticity; legal proceedings; document preservation; information carriers.

Під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 Кримінального кодексу України (далі — *КК України*), необхідно проводити правильне вилучення матеріалів, які можуть сформувати доказову базу. До такої «бази» належать документи, які можуть бути як фізичними (паперовими), так і електронними. Їх вилучення має відбуватися відповідно до вимог чинного законодавства та з дотриманням певних правил: 1) *збереження цілісності документів*. Під час вилучення слід пам'ятати, що слідчий зобов'язаний не допускати дії на документ води або розчинників; не залишати документ під дією сонячних променів, електромагнітного впливу або інших чинників; не допускати дії високих і низьких температур на документ; не допускати перегинання та іншого втручання як в змістовну частину документа, так і в матеріальний носій, не можна застосовувати методи попереднього дослідження, які можуть змінити первинний вигляд документа [1, с. 210]; 2) *залучення експертів*. У разі необхідності огляду документів, що містять складні технічні елементи або можуть бути підробленими, важливо залучити кваліфікованих експертів, які володіють спеціальними знаннями та обладнанням для ретельного дослідження об'єкта та виявлення можливих ознак підробки; 3) *документування процесу*. Усі дії з вилучення та огляду документів мають бути обов'язково задокументовані. Слідчий складає протокол вилучення, у якому фіксує всі реквізити документа, основні характеристики та його стан. Фотографування також можна використовувати як додатковий засіб фіксації.

Під час вилучення документів можуть траплятися ризики та помилки, які нашкодять розслідуванню. Як наголосила Ю. А. Чаплиньська, «однією з умов ефективного проведення слідчого огляду є якісна, ретельна та всебічна підготовка. Відсутність організаційно-підготовчих заходів призводить до поверховості і неповноти оглядів» [2, с. 264]. Для уникнення їх необхідно вживати таке: 1) для уникнення пошкодження документів під час їх вилучення слід забезпечити правоохоронців спеціальними засобами та провести інструктаж із правил обробки та транспортування матеріалів; 2) для виявлення можливих ознак підробки документів варто залучити кваліфікованих криміналістів та експертів, які мають досвід у цій сфері та володіють спеціалізованим обладнанням.

Огляд треба проводити обережно з дотриманням таких правил: 1) збереження цілісності; 2) фіксування перебігу та результатів. Як слушно звзначив К. О. Чаплинський, від докладності опису результатів огляду багато в чому залежить його доказове значення [3, с. 65]; 3) залучення спеціалістів.

Під час огляду існують потенційні проблеми, які можуть звести нанівець достовірність доказів: 1) *пошкодження паперових документів*. Існує ризик навмисного

або ненавмисного пошкодження документів через недостатню обережність або недосвідченість осіб, що їх оглядають. Персонал, що проводить огляд, повинен бути навчений та використовувати спеціалізовані інструменти та заходи обережності; 2) *складність визначення підробки*. Для виявлення ознак підробки може знадобитися використання спеціалізованих лабораторних методів аналізу та експертизи.

Огляд електронних документів є складним і вимагає спеціальних навичок та обладнання для забезпечення правильного розслідування та збереження цілісності даних.

Важливі правила із проведення огляду електронних документів: 1) *залучення експертів*. Безпосередньо участь спеціаліста полягає у наданні технічної допомоги сторонам кримінального провадження і проведення консультацій з питань, що потребують спеціальних знань та навичок [4, с. 146]; 2) *дотримання цифрових правил*. Необхідно зберігати цілісність документів і не змінювати дані без відповідного дозволу або вимог розслідування. Якщо оглядали документи на фізичних носіях, слід зробити їх побайтову копію; 3) *захист від втрати даних*. Регулярно створювати резервні копії та безпечно зберігати дані на захищених носіях.

Під час огляду електронних документів також існують потенційні проблеми: 1) захист втрати даних; 2) складність розкриття зашифрованих даних.

Рішення для запобігання цим проблемам: 1) регулярне створення резервних копій; 2) залучення експертів.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з електронними документами, увагу слід звертати на особливості огляду та збереження доказів, які зберігаються в електронному вигляді на веб-сторінках або хмарних сервісах.

Ось деякі важливі рекомендації для розв'язання цього завдання: 1) збереження веб-сторінок. Для фіксування веб-сторінок важливо використовувати спеціальні програми, які зберігають їх у форматі *HTML* або *PDF*. Такі програми дають змогу зафіксувати стан сторінки на конкретний момент. Після збереження сторінки також важливо записати адресу в інтернеті та назву сервісу, на якому був доступ до цих сторінок [5]; 2) захист доказів у хмарі. Слід забезпечити їхню конфіденційність та цілісність. Це може бути застосування шифрування та доступ до даних лише за допомогою авторизованих осіб. Також важливо записати адресу в інтернеті та назву сервісу, до якого отримано доступ; 3) зберігання файлів. Під час огляду електронних документів на хмарних сервісах, фото-, відео- та аудіофайлів слід зберегти їх на фізичний носій, наприклад, на жорсткий диск [5]. Це дасть змогу забезпечити доступність та цілісність доказів для подальшого використання в розслідуванні; 4) детальне документування. У протоколі огляду має бути зазначено дату та час огляду, ідентифікаційні дані осіб, які проводили огляд, та інша важлива інформація.

Проблеми: 1) зміна вмісту веб-сторінок. Важливі докази можуть бути на веб-сторінках, але їх вміст може змінюватися з часом. Тому важливо зафіксувати стан сторінки на конкретний момент; 2) ризик доступу до хмарних даних. Захист може містити використання сильного шифрування та двофакторної автентифікації для забезпечення конфіденційності та цілісності даних.

Розв'язання цих проблем: 1) систематичне фіксування. Використання спеціальних програм для фіксування веб-сторінок та опис і запис усіх деталей, що стосуються доступу до них; 2) шифрування та захист. Використання сильного шифрування та двофакторної автентифікації для забезпечення конфіденційності та цілісності даних; 3) фізичне збереження. Збереження електронних файлів на фізичних носіях для подальшого використання в розслідуванні.

Фіксування та зберігання доказів — критичний етап у розслідуванні злочинів, який забезпечує правомірність та ефективність процесу.

Важливі аспекти, яким слід приділити увагу: 1) *протокол огляду*. Він має бути детальним та повним: містити повну інформацію про документи, включно з їхнім станом, розміром, кольором паперу, технічними характеристиками, а також відомості

про їхній зміст. Усі етапи огляду та вилучення мають бути описані у протоколі, включено з датою, часом та особами, які брали участь у процесі; 2) *додатки*. Це можуть бути фотографії оглянутих документів, копії електронних файлів, побайтові копії тощо [6, с. 356—357]. Додатки служать як додаткові докази та можуть бути корисні під час подальшого розслідування та судового процесу; 3) *зберігання доказів*. Важливо дотримуватися процедур та вимог щодо зберігання документів, щоб запобігти їх втраті, пошкодженню або незаконному доступу до них.

Проблеми та їх розв'язання: 1) недостатність документації. Це може порушити правомірність розслідування і ускладнити встановлення обставин справи. Треба систематично та детально фіксувати всі етапи та результати дій у протоколах; 2) неналежає зберігання доказів. Може призвести до їх втрати або пошкодження, що може негативно вплинути на розслідування та судовий процес.

Отже, проведення окремих процесуальних дій під час вилучення та огляду документів під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, вимагає від правоохоронців високого рівня компетентності, дотримання законодавства, правил та процедур для збереження цілісності доказів, конфіденційності. Висвітлення окремих потенційних проблем, які можуть виникнути під час здійснення процесуальних дій, а також розв'язання для їх запобігання можуть бути використані правоохоронцями у якості методичного матеріалу для уникнення помилок при вилученні, проведенні огляду, фіксуванні та збереженні доказів для формування доказової бази.

Перелік джерел посилання

1. Хижняк Є. С. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду документів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 207—211. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2017/3_2017.pdf#page=207 (дата звернення: 01.09.2023).
2. Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення проведення слідчого огляду (організаційний аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 262—267. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/1_2015.pdf (дата звернення: 01.09.2023).
3. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ, 2006. 416 с. URL: <https://dduvs.in.ua/biblioteka/biblioteka-studenta-dduvs/pidruchniki-posibniki/slidchi-diyi/> (дата звернення: 01.09.2023).
4. Пілюков Ю. Залучення спеціаліста до огляду при розслідуванні розкрадань майна шляхом зловживання службовим становищем. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2. С. 142—147. DOI: 10.35774/app2022.02.142 (дата звернення: 01.09.2023).
5. Коваленко А. В. Особливості тактики огляду електронних документів під час судового розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1(88). С. 182—191. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10233> (дата звернення: 01.09.2023).
6. Хижняк Є. С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування злочинів підрозділами Державного бюро розслідувань. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16.06.2018) Одеса, 2018. С. 355—358. URI: <http://hdl.handle.net/11300/10225> (дата звернення: 01.09.2023).

Оцінка висновку експерта судом у кримінальному провадженні: теоретичні та прикладні аспекти у світлі судової практики

Дар'я Барбаш,

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7814-9620>,
e-mail: d.barbash@khai.edu

Розглянуто оцінку судом висновку експерта у кримінальному провадженні під кутом безпосередності його дослідження у судовому засіданні та необхідності надання оцінки такого висновку зі сторони суду у своєму рішенні.

Ключові слова: оцінка висновку експерта; судовий розгляд; кримінальне провадження.

Expert's Conclusion Evaluation by the Court in Criminal Proceedings: Theoretical and Practical Aspects from the Case Law Point of View

Daria Barbash

The report examines phenomenon evaluation of expert's conclusion by the court in criminal proceedings, considering immediacy of its examination in a court session and necessity of assessing such a conclusion by the court in its decision.

Keywords: expert's conclusion evaluation; hearing; criminal proceedings.

Під час розгляду сучасного стану розслідування кримінальних проваджень стає зрозумілим широке використання спеціальних знань у процесі доказування обставин злочину, що реалізується за допомогою проведення різноманітних судових експертиз.

Згідно з інформацією, опублікованою Управлінням експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту України, протягом 2-го кварталу 2023 р. науково-дослідні установи судових експертиз Мін'юсту України провели 30791 судову експертизу та експертне дослідження, із яких 25948 — у кримінальних провадженнях і справах про адміністративні правопорушення [1]. Тому очевидно, що судових експертиз у кримінальних провадженнях проводять значно більше, ніж у цивільних, господарських та адміністративних.

Відповідно до ч. 1 ст. 94 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) [2] суддя належить до переліку суб'єктів кримінального провадження, на яких покладено обов'язок оцінки доказів. Ураховуючи, що судовий розгляд є вирішальним етапом для більшості кримінальних проваджень, оцінка суддею висновку експерта як доказу у кримінальній справі має неабияке значення для прийняття остаточного рішення.

Оцінка висновку експерта — це складний процес, зміст якого переважно залежить від виду експертизи, об'єктів, використаних методів дослідження [3, с. 59]. Діяльність із оцінки висновку експерта за своїм змістом є логічним, розсудливим процесом думки [4, с. 140].

У наукових джерелах розрізняють кілька аспектів оцінки висновку експерта: 1) оцінка безпосереднього висновку експерта як процесуального акту з метою з'ясувати правильність проведення дослідження; 2) оцінка встановлених висновком експерта фактів шляхом зіставлення з іншими зібраними доказами для визначення ступеня повноти проведеного дослідження, наукової обґрунтованості підсумкових висновків, перевірки процесуальних вимог призначення і проведення експертизи, достовірності отриманих експертом результатів [5, с. 355—356].

Ураховуючи, що жоден доказ не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК України), висновок експерта оцінюють за тими самими критеріями, як і інші докази у кримінальному провадженні, а саме за внутрішнім переконанням суду, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, із точки зору належності, допустимості, достовірності [6, с. 88].

Слід зазначити, що саме внутрішнє переконання виводить оцінку висновку експерта до категорії суб'єктивних суджень судді та формується зокрема шляхом трансформації сумнівів у переконаність. Своєю чергою такий процес починається із дослідження суддею висновку експерта як доказу в судовому засіданні, що беззаперечно відповідає засаді безпосередності дослідження доказів, закріпленій у ст. 23 КПК України [6, с. 100].

Недотримання засади безпосередності призводить до порушення інших засад кримінального провадження: презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, змагальності сторін та свободи в поданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Тому засада безпосередності виступає необхідним елементом процесуальної форми судового розгляду, недотримання її судом, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 23 та ст. 86 КПК України, означає, що докази, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, не можуть бути визнані допустимими і враховані при постановленні судового рішення судом, крім випадків, передбачених КПК, а отже судові рішення відповідно до ст. 370 КПК України не може бути визнано законним та обґрунтованим і згідно з ч. 1 ст. 412 КПК України підлягає скасуванню.

Така правова позиція щодо обов'язковості безпосереднього дослідження доказів судом є сталою та міститься зокрема у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.05.2019 р. у справі № 398/381/16-к (провадження № 51-6258 км 18). Цією постановою Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду з причин, зокрема, недотримання вимог засади безпосередності дослідження доказів. Окремо у своїй постанові Верховний Суд також наголосив на ненаданні судом оцінки висновку експерта [7].

Досліджуючи явище ненадання оцінки висновку експерта у рішенні суду, слід зазначити, що він є одним із найскладніших для розуміння в силу застосування спеціальних знань при його виготовленні.

У слідчих органах і судах досить поширеною є беззастережна довіра до висновку експерта, завищена оцінка його доказового значення. Уважають, що якщо він базується на точних наукових розрахунках, то й не може бути будь-яких сумнівів в його правдивості. 82 % опитаних слідчих і 74 % суддів вважають висновок експерта більш вагомим джерелом доказів порівняно з іншими джерелами. Ця обставина обумовлена суб'єктивними й об'єктивними причинами. До перших належить надмірна довіра слідчого, судді до судового експерта як неупередженої обізнаної особи (тим більш, якщо вона — співробітник спеціалізованої державної судово-експертної установи або служби), до других — реальна неможливість повної оцінки висновку (особливо в частині наукової обґрунтованості експертного дослідження) учасником процесу, який не має спеціальних знань у необхідному обсязі [5, с. 357—358].

Ураховуючи, що дуже часто висновок експерта не підлягає сумніву, оцінка такого доказу судом може зводитися до перевірки дотримання фактичних вимог щодо форми, суб'єкта проведення експертизи, наявності висновків та їх відповідності поставленим перед експертом питанням. Одночасно сам текст експертизи може просто копіюватися до вироку суду.

Це є неприпустимим в умовах сучасного здійснення правосуддя, відтак надання оцінки висновку експерта у рішенні суду є обов'язковою вимогою для визнання його законним, обґрунтованим і вмотивованим відповідно до вимог ст. 370 КПК України.

Аналогічну правову позицію дотримує Верховний Суд, ustalена судова практика якого неодноразово свідчила про необхідність надання належної оцінки висновку експерта в рішенні суду. Наприклад, у своїй постанові від 19.07.2023 р. у справі № 334/22/19 (провадження № 51-2412 км 23) Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду скасував ухвалу апеляційного суду та призначив кримінальне провадження до нового розгляду, зокрема, з підстав ненадання апеляційним судом висновку експерта, оскільки експертиза проведена за результатами слідчого експерименту відповідно до доктрини плодів отруєного дерева [8].

Тому надання оцінки висновку експерта судом під час розгляду кримінального провадження є складним, логічним, розсудливим, комплексним процесом, який починається з безпосереднього дослідження такого висновку в судовому засіданні відповідно до ст. 23 КПК України. Надання належної оцінки висновку експерта в рішенні суду є обов'язковою умовою для визнання такого рішення законним, обґрунтованим і вмотивованим відповідно до вимог ст. 370 КПК України, а відсутність такої оцінки тягне за собою скасування зазначеного рішення.

Перелік джерел посилання

1. Міністерство юстиції України : веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/2-kvartal-2023-roku> (дата звернення: 03.09.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
3. Меленевська З. С., Садченко О. О. Оціночна діяльність експерта-почеркознавця як основний компонент діяльності судового експерта. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 2 (16). С. 58—66.
4. Полякова О. П. Исследование и оценка адвокатом экспертного заключения. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2 (18). С. 137—145.
5. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. С. 560.
6. Filipenko N., Barbash D. Formation Of Inner Conviction When Evaluating An Expert Conclusion As A Source Of Evidence In Criminal Proceedings By The Judge. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2022. No 2 (6). Pp. 85—102. DOI: 10.32353/acfs.6.2022.07 (дата звернення: 03.09.2023).
7. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.05.2019 р. у справі № 398/381/16-к (провадження № 51-6258 км 18) / Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81722349> (дата звернення: 03.09.2023).
8. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 19.07.2023 р. у справі № 334/22/19 (провадження № 51-2412 км 23) / Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112406068> (дата звернення: 03.09.2023).

Розумність строків у кримінальному провадженні: актуальні питання

Олег Баулін,

канд. юрид. наук, доц., Київський НДІСЕ, м. Київ, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7858-1955>, e-mail: baulin_ov@ukr.net

Розглянуто актуальні питання забезпечення розумних строків під час здійснення кримінального провадження в Україні.

Ключові слова: досудове розслідування; засади кримінального провадження; процесуальні строки; розумність строків; розумний строк.

Reasonableness of Timelines in Criminal Proceedings: Current Issues

Oleg Baulin

This paper examines the current issues related to ensuring reasonable timelines during the conduct of criminal proceedings in Ukraine.

Keywords: pre-trial investigation; criminal proceedings principles; procedural timelines; reasonableness of timelines; reasonable timeframe.

Розумність строків є однією із засад, якій мають відповідати зміст та форма кримінального провадження (п. 21 ч. 1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*)) [1]. Вона спрямована на забезпечення швидкого

розслідування й судового розгляду завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України [1].

Положення щодо суті цієї засади зосереджено у ст. 28 КПК України, яка встановлює:

- 1) процесуальні дії виконуються, рішення приймаються в розумні строки, якими вважаються ті, що об'єктивно необхідні для цього. Вони не можуть перевищувати передбачені законом строки;
- 2) їх забезпечує прокурор, слідчий суддя, суд;
- 3) критеріями для їх визначення є:
 - а) складність провадження, яка визначається за кількістю підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки необхідних процесуальних дій тощо;
 - б) поведінка учасників;
 - в) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень;
- 4) провадження за участі тих, кого тримають під вартою і неповнолітніх, здійснюються невідкладно;
- 5) кожний обвинувачений вправі, щоб провадження щодо нього в найкоротший строк стало предметом судового розгляду або було закрите;
- 6) особи, інтереси яких обмежуються, вправі клопотати про більш короткі строки здійснення провадження (процесуальних дій), ніж передбачені законом [1].

Їх реалізація є вкрай важливою, оскільки від тривалості судочинства залежить ефективність застосування кримінального закону. Чезаре Беккарія, ідеї якого вплинули на формування концепції правової держави і принципів сучасного кримінального права, у XVIII ст. відзначав: *«Чим скоріше наступає покарання за злочин і чим ближче воно до нього, тим воно справедливіше й ефективніше. Справедливіше — оскільки позбавляє обвинуваченого від зайвих і жорстоких страждань, пов'язаних із невизначеністю очікування...; корисніше — тому, що менше проходить часу між злочином і покаранням, а в голові людини буде зв'язок цих двох ідей — злочину і покарання — більш сильним та довготривалим»* [2, с. 66—67].

Невипадково Європейська конвенція з прав людини гарантує розгляд справи судом упродовж розумного строку кожному затриманому й заарештованому й визнає такий строк елементом права на справедливий суд (ч. 3 ст. 5, ч. 1 ст. 6) [3].

Час є самим точним елементом процесуальної форми, який важко оминати. Із ним пов'язано планування й підбиття підсумків роботи слідчих, прокурорів, суддів, експертів, ведення статистики, і головне — зацікавленість осіб і медіа, формування уявлень про стан правопорядку, безпеки й захисту прав у країні. 1874 р. професор Київського університету О. Ф. Кістяківський зазначив, що мало, щоб суд дійсно досягав своєї юридичної мети, необхідно щоб і народ вважав це таким, бо є сумніви — суд утрачає кредит довіри [4, с. 41]. Тому законодавець завжди приділяє увагу визначенню часу в кримінальному процесі.

Розумність строків і до прийняття чинного КПК України була характерна для нашого кримінального судочинства [5, с. 25—26], у якому з ХХ ст. строки проведення розслідування і процесуальних дій та правила їх обчислення визначав закон. Конституційний Суд України у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора від 30.01.2003 № 3-рп/2003 визнав конституційною норму про можливість продовження строку досудового слідства, відзначивши, що поняття «розумний строк досудового слідства» є оцінним, визначається у кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин учинення і розслідування злочину. Визначення цього строку залежить від багатьох чинників (обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз тощо), але за будь-яких обставин він не має перевищувати меж необхідності, а досудове слідство має бути закінчене у кожній справі без порушення права на справедливий судовий розгляд і права на ефективний засіб захисту.

Такий підхід був обумовлений позицією Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ), який визначив критерії для оцінювання розумності строків у кримінальному процесі (справа «Кудла проти Польщі», 26.10.2000). Проте розгляд в ЄСПЛ справ «Шавров проти України», 11.03.2008; «Харченко проти України», 10.05.2011 тощо засвідчив порушення Україною конвенційних прав особи на розгляд справи упродовж розумного строку під час здійснення досудового розслідування і правосуддя відповідно до вимог КПК України 1960 р.

Виправлення ситуації очікували, коли набере чинності КПК України, у якому розумність строків була піднесена на щабель засад провадження та з'явилася спеціально присвячена процесуальним строкам глава, але цього не сталося. Проблема лишилась. Виявилось недостатнім закріплення в ст. 28, 113—117 та ін. КПК України критеріїв оцінювання, понять і правил установлення, обчислення, додержання та поновлення процесуальних строків, установлення певних строків для запобіжних заходів, досудового розслідування тощо. З'явилися рішення ЄСПЛ у справах «Чанєв проти України», 09.10.2014; «Ігнатов проти України», 15.12.2016; «Крижановський та інші проти України», 06.10.2022. Остання справа стала предметом уваги Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, що розслідувала обставини смерті судді Лободенка О. С., якого застрелили у спину 11.02.2014 у м. Кременчук Полтавської області, коли він повертався з роботи додому, та вбивства мера Кременчука Бабаєва О. М.

Як зазначено у звіті комісії, обвинувальний акт стосовно Крижановського та ще 3-х осіб було направлено до Кобеляцького районного суду Полтавської області 14.02.2015, розгляд справи тривав 1 рік і 11 місяців, однак самовідвід присяжних після надання 20.01.2017 роз'яснень Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ щодо строку їх повноважень завадив його завершити. Далі справа пройшла всі суди області, самовідводи, відводи, закінчення повноважень суддів чи присяжних тощо, 16 разів побувала в Апеляційному суді Полтавської області, у Верховному Суді, з 16.11.2021 — на розгляді у Пирятинському районному суді Полтавської області. Отже, це провадження, яке триває більше 9 років, а особа трималась під вартою понад 7 років, отримало негативний висновок Європейського суду щодо судової системи України, а держава понесла репутаційні та грошові ризики (Постанова Верховної Ради України від 20.03.2023 р. № 2967-IX).

Важливо на нормативному рівні мінімізувати колізії у практичному застосуванні норм, які встановлюють процесуальні строки, забезпечити гармонію їх застосування в системі процесуальних відносин, виникнення, розвиток і припинення яких триває в часі, в умовах трансформації цих відносин через зміну суб'єктів, можливу повторюваність деяких процесуальних дій, стадійність, наявність правових інститутів об'єднання й виділення, зупинення й відновлення провадження тощо. Якщо цього бракує в законі, то з'являються об'єктивні перешкоди для розвитку процесуальних відносин, реалізації прав і виконання обов'язків; нівелюються й ігноруються засадничі положення закону тими, хто здійснює провадження; відкривається шлях до порушень і зловживань.

Колізія закладена у зміст ч. 1 ст. 28 КПК України [1], у якій спочатку вказано, що процесуальні дії виконуються, рішення приймаються в розумні строки, якими вважаються об'єктивно необхідні для цього, а потім — що вони не можуть перевищувати передбачені законом строки. Першу тезу важко спростувати (хоч і тут об'єктивність є умовною), чого не можна сказати про другу, яка частково спростовує першу, оскільки, можливо, об'єктивно необхідний час закон зменшує до певного граничного строку. У такому разі обмеження апіорі мають бути гарантованими державою, яка їх установила. Через цю колізію і помилки із визначенням можливостей системи кримінальної юстиції забезпечити вимоги перших редакцій ст. 219, 294, 331 та ін. КПК України щодо строків досудового розслідування, їх обчислення і подовження, тримання особи під вартою після направлення обвинувального акта до суду, ці статті неодноразово змінювалися, щоб прилаштуватись під реальні можливості їх виконання на практиці.

Проте, їх редакції й на сьогодні далекі від досконалості, що вимагає подальших наукових і законотворчих розробок у цьому напрямку.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20220520#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
2. Коваленко Є. Г., Коваленко Г. Я. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу : монографія. Київ, 2010. 192 с.
3. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. : ратиф. Законом України від 17.07.97 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.09.2023).
4. Кистяковский А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства: лекции. Киев, 1874. 176 с.
5. Никоненко М. Я. Значення у процесі доказування розумності строків як засади кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №2 (6). 2013. С. 25—31.

Судово-медичні аспекти ДНК-ідентифікації загиблих осіб

Андрій Біляков,

д-р мед. наук, проф., Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0660-9872>, e-mail: venik316@gmail.com

Борис Михайличенко,

д-р мед. наук, проф., Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3546-4193>, e-mail: mbv111958@gmail.com

Тамара Личман,

ДСУ Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України, м. Київ, Україна, e-mail: Lichmantt@ukr.net

Ідентифікація загиблих є пріоритетним напрямом не лише для слідства, а й для судово-медичної експертизи. Використання сучасних експертних можливостей та адаптація тих, що існують, до умов воєнних дій дасть змогу покращити ідентифікацію загиблих осіб.

Ключові слова: ідентифікація; ДНК-експертиза.

Forensic Medical Aspects of DNA Identification of Dead Persons

Andrii Biliakov, Boris Mykhailychenko, Tamara Lychman

Identification of the dead is a priority area not only for investigation, but for forensic medical examination. The use of modern expert capabilities and adaptation of the existing ones to conditions of military operations will allow to improve identification of dead persons.

Keywords: identification; DNA analysis.

Використання російськими агресорами ракетної зброї, що призводить до численних жертв серед військових і цивільного населення України, часто спричинює потребу в ідентифікації загиблих. У таких випадках тіла загиблих зазнають значних анатомічних руйнувань, впливу термічного фактору, що не дає змоги використати для їх ідентифікації загальноновживану впізнавальну карту. Малоінформативними є також одонтологічні дослідження, адже відсутність бази наданої стоматологічної допомоги (навіть для військових) не дає змоги порівняти об'єкт ідентифікації з вихідними даними. Судово-антропометричні методи також потребують наявності бази даних щодо особливостей антропометричного розвитку осіб на певній території [1, с. 482], тому ДНК-експертиза залишається чи не єдиним методом ідентифікації.

Фактично будь-яка частина тіла людини може стати об'єктом ідентифікації, адже в ядрі кожної соматичної клітини людини наявні хромосоми, а без'ядерні клітини містять мітохондріальну ДНК, яку успадковують за материнською лінією. Також можна

використати статеві X- та Y-хромосоми, адже Y-хромосома передається батьківською лінією за чоловічим родом, а X-хромосоми — за жіночим, сини ж успадковують X-хромосому від матері.

Джерелом для виявлення ДНК є кров, кістки, зуби, волосся тощо, а мінімальна кількість становить лише 0,5—1,25 нг. Важливою умовою для ДНК-ідентифікації є відсутність її деградації та впливу інгібіторів (цим умовам відповідає матеріал, отриманий із зубів, адже емаль є своєрідною захисною оболонкою для захисту генетичного матеріалу). Науковці *K. Helm* із колегами визначили, що мазки зі стінки аорти, сечового міхура та тканини головного мозку (навіть у разі виражених ознак розладу) також дають змогу виділити генетичний матеріал [2, с. 1319].

Вітчизняні експерти-біологи, аналізуючи власний багаторічний досвід, стверджують, що матеріал для ДНК-ідентифікації у воєнний період має більш деградовану ДНК і високий вміст інгібіторів [3, с. 10], що обумовлено неможливістю вчасного отримання матеріалу та забезпечення температурного режиму збереження загиблих тіл (особливо на тимчасово окупованих територіях). До того ж навіть після своєчасного вилучення з трупу об'єктів для ДНК-ідентифікації існує високий рівень загрози контамінації (забруднення) сторонньою ДНК під час розтину. Тому експерти радять вилучати остеодентальний матеріал через те, що поверхні кісток перед проведенням дослідження обробляють засобами, які руйнують чужорідну ДНК [4, с. 51].

Згідно чинних правил, кістка як об'єкт виділення ДНК має бути помитою, обробленою розчином детергенту та висушеною. У подальшому її знову обробляють високоактивною сполукою для руйнування контамінаційної ДНК. Вилучений із дотриманням правил асептики сегмент кістки або біологічні тканини без обробки можна заморозити та транспортувати в такому стані для подальшого виділення ДНК. Однак судово-медичні експерти в Україні не лише не забезпечені одягом, інструментарієм, реактивами, холодильниками та ін. для вилучення об'єкта подальшої ДНК-ідентифікації, а й не навчені цього робити з дотриманням правил асептики на кожному етапі.

Ракетна зброя зазвичай спричиняє руйнування тіла внаслідок дії високих температур як від самого заряду, так і після займання навколишніх об'єктів. Загальновідомо, що у разі перевищення локальної температури 60 °C відбувається руйнація ДНК — у таких випадках об'єктом ідентифікації можуть стати зуби та кістки скелету. Науковці (наприклад, *M. V. Emery et al.*) визначили, що вплив температури понад 350—550 °C значно знижує можливість виділення ДНК [5]. Українські експерти-біологи (І. Ю. Костіков та ін.), аналізуючи результати власних експертиз, стверджують, що температура до 300 °C дає змогу виділити деградовану ДНК і отримати її повний чи частковий ДНК-профіль [3, с. 10]. Температура 300—350 °C дає можливість лише в окремих випадках виділити фрагментовану ДНК, а більш висока температури взагалі це унеможливує. Тому судово-медичному експертові під час судово-медичної експертизи обвуглених тіл варто спрямовувати кістки лише за I (кістка «добре збережена») — III (кістка чорна) ступенях обвуглення, а за IV (кістка синювато-сіра) та V (кістка біла) це взагалі втрачає сенс.

В Україні склалася ситуація, що експертизу ДНК проводять у лабораторія ДН-ДЕКЦ, що є підрозділами Експертної служби МВС України. Нечисленні ДНК-лабораторії бюро СМЕ МОЗ України за устаткуванням не можуть конкурувати з лабораторіями МВС, тому судово-медичні експерти зазвичай не обізнані щодо особливостей методик вилучення та збереження ДНК-матеріалу для подальшої ДНК-ідентифікації в лабораторіях ДНДЕКЦ. До того ж ухвалений 2022 р. Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», що передбачає створення електронного реєстру геномної інформації людини, утримувачем якого також є Міністерство внутрішніх справ України, ще більше розмежовує процес вилучення об'єкту ДНК-ідентифікації із процесом самої ідентифікації [6].

Нині існує нагальна необхідність у навчанні судово-медичних експертів методикам відбирання об'єктів для подальшої ДНК-ідентифікації та забезпечення їх необхідними обладнанням та матеріалами.

Перелік джерел посилання

1. Winburn A. P., Tallman S. D. Forensic Anthropology. Encyclopedia of Forensic Sciences, Third Edition (Third Edition). 2023. No 2. Pp. 482—492. DOI: 10.1016/ B978-0-12-823677-2.00082-9 (дата звернення: 31.08.2023).
2. Helm K., Matzenauer C., Neuhuber F., Monticelli F., Meyer H., Pittner S., Gotsmy W. Suitability of specific soft tissue swabs for the forensic identification of highly decomposed bodies. *International journal of legal medicine*. 2021. No 135(4). Pp. 1319—1327. DOI: 10.1007/s00414-021-02601-3 (дата звернення: 31.08.2023).
3. Костіков І. Ю., Марійко В., Щербакова Ю. В., Мартиненко С. В., Сіривля А. І., Сандалович Б. О., Аббасов Р. Г. Молекулярно-генетична ідентифікація осіб, загиблих під час російської збройної агресії проти України: успіхи та проблеми. *Криміналістичний вісник*. 2023. Вип. 39(1). С. 10—28. DOI: 10.37025/ 1992-4437/2023-39-1-10 (дата звернення: 31.08.2023).
4. Latham K. E., Miller J. J. DNA recovery and analysis from skeletal material in modern forensic contexts. *Forensic sciences research*. 2018. No 4(1). Pp. 51—59. DOI: 10.1080/20961790.2018.1515594 (дата звернення: 31.08.2023).
5. Emery M. V., Bolhofner K., Ghafoor S., Winingear S., Buikstra J. E., Fulginiti L. C., Stone, A. C. Whole mitochondrial genomes assembled from thermally altered forensic bones and teeth. *Forensic science international. Genetics*. 2022. No 56. Pp. 102610. DOI: 10.1016/j.fsigen.2021.102610 (дата звернення: 31.08.2023).
6. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. No 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 31.08.2023).

**Використання програми *Cybid V-SIM 4.0* під час проведення
автотехнічної експертизи**

Юрій Бодоряк,

Тернопільський НДЕКЦ МВС України, м. Тернопіль, Україна, e-mail: expert.yd@gmail.com

Юрій Шминдюк,

Тернопільський НДЕКЦ МВС України, м. Тернопіль, Україна, e-mail: shmyndyuk.yurii@gmail.com

Юрій Пупко,

Тернопільський НДЕКЦ МВС України, м. Тернопіль, Україна, e-mail: ternopol@ndekc.mvs.gov.ua

Використання комп'ютерної програми Cybid V-SIM під час проведення автотехнічних експертиз забезпечує глибокий і точний аналіз обставин дорожньо-транспортних пригод, оцінює вплив окремих факторів на її розвиток та дає можливість аналізувати процеси і наслідки зіткнення транспортних засобів між собою, з іншими учасниками руху або з навколишніми перешкодами.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода; автотехнічна експертиза; CYBID V-SIM 4.0; механізм зіткнення; моделювання руху.

**Use of Cybid V-SIM 4.0 Software as a Practical Tool During
Automotive Technical Examination**

Yurii Bodoriak, Yurii Shmyndyuk, Yurii Pypko

The practical application of the Cybid V-SIM software during automotive technical examinations facilitates a deeper and more accurate analysis of circumstances surrounding road traffic accidents. It allows for evaluating the impact of individual factors on their development and enables the analysis of the processes and consequences of vehicle collisions with each other, other traffic participants, or surrounding obstacles.

Keywords: Road Traffic Accident; Automotive Technical Examination; Collision Mechanism; Motion Modeling.

Програма *Cybid V-SIM* дає можливість моделювати рухи транспортних засобів — автомобілів, причепів і напівпричепів у різноманітному дорожньому середовищі, із урахуванням законів динаміки руху як поодиноких, так і складних транспортних засобів у тривимірному режимі [1, с. 11].

Обстановка дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП) містить комплекс даних, що характеризуються умовами, за яких вона виникла, тривала та завершилася.

Механізм зіткнення транспортних засобів — це комплекс пов'язаних об'єктивними закономірностями обставин, що визначають процес зближення транспортних засобів перед зіткненням, їх взаємодію під час удару та подальший рух до зупинки [4, с. 195].

Із метою попереднього аналізу механізму зіткнення транспортних засобів за допомогою програмного комплексу *Cybid V-SIM* було проведено моделювання їх руху, для чого на стадії їх взаємного зближення було використано певні значення технічних величин (швидкості руху, завантаження та розташування відносно елементів дороги). Моделювання взаємодії транспортних засобів у момент їх первинного контактування (див. рис. 1 та 2) проводили з урахуванням результатів відповідної транспортно-трасологічної експертизи.

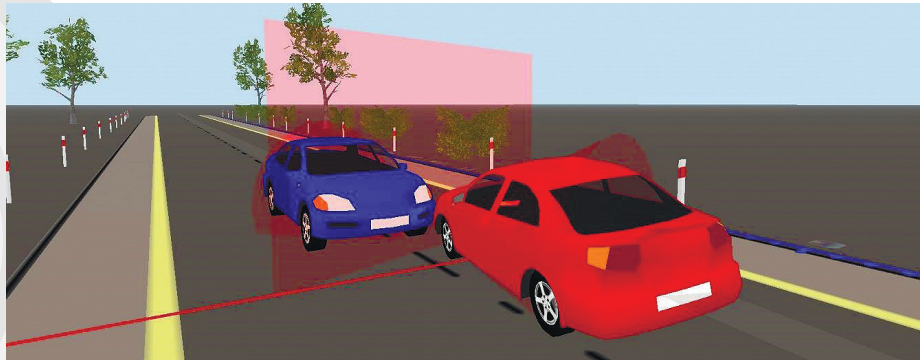

Рис. 1. Взаємодія транспортних засобів в момент первинного контактування

Моделювання руху транспортних засобів на стадії їх відкидання відбувалось автоматично за алгоритмами роботи програмного комплексу *Cybid V-SIM*. Під час моделювання (реконструкції) було визначено, що після контактної взаємодії транспортні засоби переміщувалися до місць їх зупинки, проте їх змодельоване кінцеве розташування відносно елементів дороги не відповідало фактичному (зафіксованому у відповідному протоколі огляду місця події, рис. 3).

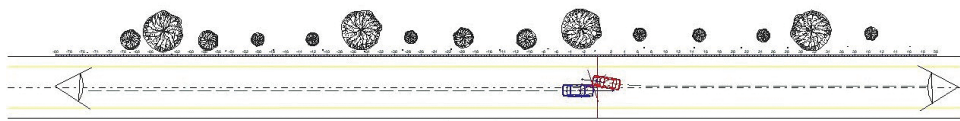

Рис. 2. Моделювання механізму зіткнення відносно результатів транспортно-трасологічної експертизи

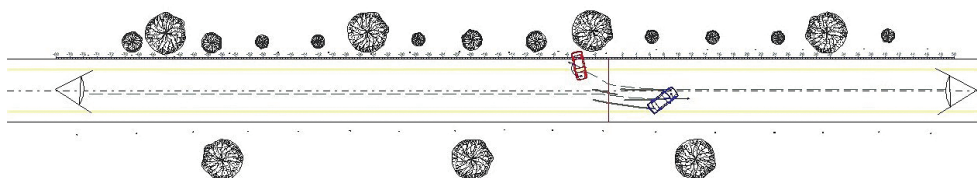

Рис. 3. Запропоноване моделювання відкидання та кінцевого розташування транспортних засобів програмою *Cybid V-SIM*

Надалі було проведено численні спроби коригування результатів реконструкції шляхом зміни (підбирання) значень технічних величин у межах заданих діапазонів та похибок, проте в результаті жодної зі спроб не вдалося отримати результат, за якого змодельоване кінцеве розташування транспортних засобів відповідало б фактичному. На перший погляд, подібні результати могли б стати передумовою для висунення гіпотези про технічну неспроможність вихідних даних, проте вони не дають достатніх підстав для такого обґрунтованого висновку, оскільки цей програмний комплекс є доволі точним інструментом, а його алгоритми вимагають уведення точних абсолютних значень величин. На противагу цьому, отримані дані під час проведення слідчого експерименту базуються на показаннях, тобто на суб'єктивному сприйнятті реальності й можуть не відповідати з достатньою точністю фактичним (об'єктивним) даним. Водночас достатніми підставами констатувати технічну неспроможність вихідних даних могли б бути результати, за яких траєкторії руху транспортних засобів у процесі їх переміщення на стадії відкидання суттєво відрізнялися б від фактичних напрямків переміщення (наприклад, були б діаметрально протилежними до фактичних).

Під час проведення досліджень такого варіанту розвитку ДТП поміж інших було висунуто гіпотезу щодо технічної можливості водіям транспортних засобів уникнути ДТП шляхом виконання ними вимоги «дати дорогу» в частині «звільнити займану смугу руху». Для цього було проведено відповідні розрахунки та визначено, що із заданого моменту настання взаємної конкретної видимості з робочих місць водіїв транспортних засобів вони мали технічну можливість виконати маневр «зміна смуги руху» для повернення на свою смугу руху з урахуванням необхідного поперечного зміщення та безпечного бокового інтервалу (рис. 4).

Рис. 4. Вигляд з місця водія під час маневру роз'їзду для уникнення ДТП

Висунута гіпотеза також знайшла своє підтвердження за умови своєчасного виконання водіями зазначених маневрів із заданого моменту настання взаємної конкретної видимості зі своїх робочих місць і збереження ними подальшої прямолінійної траєкторії у межах своїх смуг для руху, тому зіткнення транспортних засобів із технічної точки зору виключалося. Із метою наочної візуальної демонстрації результатів проведеного дослідження за допомогою програмного комплексу *Cybid V-SIM* було проведено моделювання руху транспортних засобів із застосуванням значень величин, отриманих за допомогою попередніх розрахунків.

Слід зазначити, що використання програмного комплексу *Cybid V-SIM* як інструменту для реконструкції механізму розвитку ДТП із метою перевірки технічної спроможності вихідних даних можливе, проте з певними застереженнями та обмеженнями. Тому видається перспективним застосування цього програмного комплексу з використанням величин технічних даних, отриманих шляхом проведення експертиз фото- та відеозаписів або із записів автомобільних реєстраторів даних про події (*EDR*), оскільки такі дані є найбільш об'єктивними та дають змогу проводити реконструкції з максимальною достовірністю.

Цей програмний комплекс — якісний інструмент для моделювання руху транспортних засобів із метою візуальної наочної демонстрації певних етапів у розгортанні події або демонструванні результатів автотехнічної експертизи. До того ж корисним є його функціонал, що дає змогу використовувати під час моделювання супутникові знімки місцевості для відображення реальних дорожніх умов.

Перелік джерел посилання

1. SYBID V-SIM 4.0. Моделирование движения и столкновений автотранспортных средств. Руководство пользователя. Краков, 2018. Версия документа 1.0 (версия программы 4.0). Лицензия № 67D6D200.
2. Дубінін О. А. Використання ПЕОМ при моделюванні механізму ДТП : методичні рекомендації. Київ, 2007. 49 с.
3. Кристи Н. М. Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы. Москва, 1971. 112 с.
4. Судебная автотехническая экспертиза. Часть II. Теоретические основы и методики экспертного исследования при производстве автотехнической экспертизы : пособие для экспертов автотехников, следователей и судей / отв. ред. В. А. Иларионова. Москва, 1980. 392 с.

Журнали подій операційних систем *Windows* у комп'ютерно-технічній експертизі

Юрій Божко,

Сумський НДЕКЦ МВС України, м. Суми, Україна, e-mail: yuriybozhko93job@gmail.com

Досліджено журнали операційних систем сімейства Windows, наведено перелік типових журналів, які в ній існують, проаналізовано записи цих журналів, оцінено роль таких журналів у цифровій криміналістиці.

Ключові слова: журнали подій; операційні системи; Windows; цифрова криміналістика; Event Logs; журнал безпеки; журнал системи; журнал додатків.

Event Logs of Windows Operating Systems in Computer Technical Expertise

Yurii Bozhko

Logs of operating systems of the Windows family were studied; a list of typical logs that existing in is given; the records of these logs were analyzed; role of such logs in digital forensics is assessed.

Keywords: event logs; operating systems; Windows; digital forensics; Event logs; security log; system log; application log.

Цифрова криміналістика в сучасному світі технологій відіграє важливу роль у розкритті, розслідуванні та протидії злочинам, які відбуваються з використанням комп'ютерної техніки. Через популярність конкретних операційних систем вони можуть стати мішенню для зловмисників. Одними з найпопулярніших сьогодні є операційні системи сімейства *Windows*. Значну роль у розслідуванні кіберінцидентів і злочинів, у яких фігурує комп'ютерна техніка, відіграють журнали подій операційних систем, які в певному вигляді існують майже в кожній операційній системі.

У цифровій криміналістиці журнали подій можна використовувати для виявлення зловмисницької діяльності: аналіз журналів подій сприяє виявленню незвичної та підозрілої активності (наприклад, несподіваних входів, невдалих спроб доступу, зміни конфігурації системи тощо). Такі події можуть свідчити про можливі спроби несанкціонованого доступу або активність шкідливого програмного забезпечення. Також аналіз журналів подій допомагає встановити послідовність подій, що призвели до інциденту, і дає змогу відновити хронологію дій зловмисників. Журнали подій, зокрема, можна використати як докази в судових справах: для підтвердження або

спростування дій обвинувачуваних. Інформація із журналів подій також може допомогти відновити дії, які призвели до втрати даних або відмови системи.

Журнали подій в операційних системах *Windows* є системними інструментами, що реєструють різноманітні події, які відбуваються під час роботи комп'ютера й активності користувачів і додатків в операційній системі. Ці події можуть бути пов'язані із входами та виходами користувачів, змінами конфігурації системи, запуском програм, спробами вторгнень тощо. Журнали подій містять записи із деталями про час, тип події, джерело, результат і, подеколи, указівник на додаткові дані. Кожний тип події має так званий *Event ID* (ідентифікатор події), унікальний для кожного типу події.

Основні типи журналів подій містять: журнал безпеки (*Security*), відслідковування подій, пов'язаних із безпекою системи (як-от спроби входу, зміни прав доступу, видалення файлів тощо).

Розглянемо кілька записів журналу безпеки (*Security*).

Джерело: `Microsoft-Windows-Security-Auditing`.

Подія: 4624.

Опис: успішний вхід користувача.

Користувач: `DOMAIN\Username`.

Тип входу: 10 (Network).

Деталі: користувач увійшов через мережу.

У цьому записі зазначено, що користувач успішно увійшов у систему. Цей запис містить інформацію про тип входу й іншу інформацію.

Джерело: `Microsoft-Windows-Security-Auditing`.

Подія: 4719.

Опис: змінено політику локальної безпеки системи.

Деталі: політику локальної безпеки змінено.

Цей запис свідчить, що змінено політику безпеки системи: або змінено налаштування паролів, або політику доступу, або інші зміни, пов'язані з доступом.

Джерело: `Microsoft-Windows-Security-Auditing`.

Подія: 4663.

Опис: доступ до об'єкта ресурсу було здійснено.

Об'єкт: `C:\Documents\HBI Data.txt`.

Деталі: користувач мав доступ для читання файлу.

У цьому записі зазначено, що користувач мав доступ для читання до файлу *HBI Data.txt* за шляхом `C:\Documents\HBI Data.txt`. Цей запис дає змогу відстежити, хто й коли мав доступ до конкретного ресурсу.

Журнал системи (*System*). У цьому журналі реєструють події, які відбуваються на рівні операційної системи, як-от: завантаження, вимкнення, апаратні події та помилки, події ядра операційної системи, зміни в конфігурації обладнання та драйверів.

Розглянемо кілька записів журналу системи (*System*).

Джерело: `Microsoft-Windows-Kernel-General`.

Подія: 12.

Опис: система була успішно завантажена.

Цей запис свідчить, що операційна система була успішно завантажена (без помилок).

Джерело: `Microsoft-Windows-Kernel-PnP`.

Подія: 219.

Опис: додано новий апаратний драйвер для пристрою.

Деталі: драйвер `\Driver\ExampleDriver`.

У цьому записі зазначено, що був доданий новий апаратний драйвер для певного пристрою. Деталі включають шлях до драйвера.

Джерело: `Microsoft-Windows-HardwareEvents`.

Подія: 18.

Опис: виявлено помилку апаратної частини.

Деталі: помилка апарату – `0x0000000a (IRQ_NOT_LESS_OR_EQUAL)`.

Журнал додатків (*Application*). Журнал додатків реєструє інформацію про події, які відбуваються в програмах, установлених на комп'ютері. Сюди надходять повідомлення про помилки, інформація про стан і роботу програм та служб операційної системи.

Розглянемо кілька записів журналу системи (*System*) додатків (*Application*).

Джерело: Application Error.

Подія: 1000.

Опис: помилка запуску додатку.

Деталі: назва додатку – ExampleApp.exe; помилка – збій програми (0xc0000005).

Цей запис свідчить, що додаток *ExampleApp.exe* не вдалося запустити через помилку з кодом *0xc0000005*. Це може бути важливою інформацією для розв'язання проблеми із цим додатком.

Джерело: Application.

Подія: 1001.

Опис: додаток «ExampleApp.exe» був завершений.

Деталі: код виходу – 0.

У цьому записі зазначено, що додаток *ExampleApp.exe* був успішно завершений із кодом виходу 0. Ця подія може свідчити про нормальну роботу додатку.

Джерело: Application Error.

Подія: 1002.

Опис: помилка додатку «ExampleUIApp.exe».

Деталі: помилка додатку – збій у вікні додатку (0xc0000417).

Цей запис свідчить, що додаток з інтерфейсом користувача *ExampleUIApp.exe* відпрацював із помилкою з кодом *0xc0000417*. Цей запис може свідчити про проблеми зі співпрацею додатка із графічним інтерфейсом.

Журнали подій операційних систем *Windows* сукупно з іншими джерелами даних можуть надати дослідникові більш повну картину того, що відбувалося в системі. Вони дають криміналістам змогу не тільки виявляти кіберзлочини, а й розслідувати їх і протидіяти їм. В аналізі інцидентів, пов'язаних з інформаційною безпекою, журнали подій є цінним джерелом інформації для криміналістів та аналітиків, сприяючи виявленню, аналізуванню й розв'язанню проблем безпеки в інформаційних системах.

Докладний аналіз журналів *Windows* може стати незаперечним доказом у кримінальних справах, оскільки вони надають об'єктивну інформацію про дії підозрюваних. Правильно використаний журнал подій може підтвердити або спростувати алібі, засвідчити час і характер дій особи, а також установити зв'язки між різними суб'єктами у справі.

Перелік джерел посилання

1. Windows Event Log / Microsoft : веб-сайт. URL: <https://learn.microsoft.com/en-us/windows/win32/wes/windows-event-log> (дата звернення: 25.08.2023).
2. Event Viewer / Wikipedia : веб-сайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Event_Viewer (дата звернення: 25.08.2023).
3. Investigating Windows Event Logs / ArtiFast : веб-сайт. 28/06/2022. URL: https://forensafe.com/blogs/event_logs.html (дата звернення: 28.08.2023).
4. Koppolu N. R. Utilizing Event Logs of Windows Operating System in Digital Crime Investigations. *International Journal of Engineering Research & Technology (IJERT)*. 2021. Vol. 10. Is. 7. DOI: 10.17577/IJERTV10IS070327 (дата звернення: 01.09.2023).

Проблеми ідентифікації об'єкта глорифікації в судовій лінгвістичній експертизі

Юлія Браїлко,

канд. філол. наук, доц., Полтавське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5203-7479>, e-mail: santie@ukr.net

Наталія Кисла,

канд. філол. наук, Полтавське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Полтава,
Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5137-6647>, e-mail: kislaya_nataliya@ukr.net

Порушено актуальну проблему ідентифікації об'єкта глорифікаційної в рамках судової лінгвістичної експертизи у кримінальних провадженнях за ст. 436-2 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: *судова лінгвістична експертиза; Кримінальний кодекс України; глорифікація; об'єкт.*

Challenges in Identifying the Object of Glorification in Forensic Linguistic Examination

Iuliia Brailko, Nataliia Kysla

This text addresses the pressing issue of identifying the object of glorification within forensic linguistic examination in criminal proceedings under Article 436-2 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *forensic linguistic examination; Criminal Code of Ukraine; glorification; object.*

Новелами сучасного законодавства є статті Кримінального кодексу України (далі — *КК України*), які набули чинності 16.03.2022 після початку повномасштабної збройної агресії РФ. З-поміж них: ст. 436-2, у якій криміналізовано глорифікаційну дію щодо «осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України» [1]. Перед судовими експертами постали нові проблеми, пов'язані з виявленням лінгвальних ознак глорифікації названих вище осіб, та нові виклики, спричинені нагальною потребою розроблення відповідної методики.

Питання правової характеристики поняття «глорифікація» порушено в працях В. Батиргареєвої [2], І. Жук [3], Д. Олейнікова та А. Сердечної [4] та ін., проблеми експертного вивчення цього лінгвістичного явища — у розвідках Т. Будко [5], Ю. Браїлко й Н. Кислої [6].

Експертна практика потребує подальших наукових досліджень із застосуванням комплексного підходу до встановлення мовних ознак глорифікації. Так, одним із завдань судового експерта-лінгвіста є ідентифікація її об'єкта / об'єктів з огляду на його / їхню участь у збройній агресії РФ проти України. З одного боку, воно нескладне, зазвичай у тексті описано, який стосунок та чи та особа має до цієї агресії, як-от: «Сержант Иван Сынков в зоне спецоперации вынес из горящего дома на руках троих детей и двух женщин, и оказал им первую помощь. а спустя два дня, в ходе боя помог доставить раненых товарищей в полевую госпиталь без потерь, уничтожив плотным огнём группу атакующих их националистов. Когда герой — это не работа, а призвание». Крім того, дослідник керується пресупозиційними знаннями й може чітко визначити, навіть за умови відсутності в тексті відповідної згадки, що, наприклад, В. Путін, Д. Медведев, Р. Кадіров, Є. Пригожин особисто причетні до дій держави-агресора. То ж висловлювання на кшталт «Путин — Великий Президент, Россия — Великая страна», поза всяким сумнівом, мають лінгвістичні ознаки глорифікації учасника / учасників збройної агресії РФ проти України.

З іншого боку, якщо на дослідження надано мультимодальний текст (наприклад, напис на скриншоті із певним фото або малюнком), а «багато форм сучасного писемного мовлення також важко зрозуміти, якщо не враховувати зображення, розміщення тексту, типографічні особливості і колір» [7, с. 668], то експерт-лінгвіст не завжди може ідентифікувати об'єкт глорифікації, не виходячи за межі спеціальних знань. Як от у висловлюваннях на зразок «Мы поддерживаем нашу армию! Наши герои! Наши защитники! Наша гордость!»; «Спасибо вам, великий человек, великий воин»; «Лучший из президентов!»; «ЗАЧЕМ МОЛИТЬСЯ ЗА ПРЕЗИДЕНТА СТРАНЫ? У нас появился человек, которого нам Бог подарил, мы его не заслужили, который ведет себя так, что все удивляются и завидуют. На нем крест лежит очень серьезный, нужна молитва, поэтому мы находимся в полной ответственности того, что хороший человек нуждается в благодатной помощи» наявні, безперечно, ознаки глорифікації, однак того / тих, кого вона стосується, у межах судової лінгвістичної експертизи встановити неможливо.

Маркером приналежності глорифікованих осіб до представників країни-агресора є вживання в досліджуваних текстах літер латинського алфавіту V, Z (символів російського вторгнення в Україну та підтримки держави-агресора), особливо, якщо цими графемами замінено кириличні літери. У такому разі можна не конкретизувати особу, однак для встановлення лінгвальних ознак глорифікації учасника збройної агресії РФ контексту зазвичай достатньо: «Вежливый человек обеспечивает безопасность и порядок на улицах освобожденного от боевиков города Волчанска. Хорошей работы, освободители».

Замовники судової лінгвістичної експертизи подеколи не зважають на те, що не всі згадки про осіб, які так чи так підтримують збройну агресію РФ, можуть бути кваліфіковані як кримінальні правопорушення за ст. 436-2 КК України. По-перше, не завжди в тексті наявні лінгвальні ознаки глорифікації, а по-друге, не всі росіяни є учасниками збройної агресії. Ними, наприклад, не є волонтери, артисти, блогери й інші особи, які підтримують т. зв. «СВО», тож під час вибору матеріалу для лінгвістичної експертизи слід зважати на це. Тексти на кшталт «На стадионе "Лужники" прошёл митинг-концерт, посвященный участникам СВО. На концерте выступили известные музыканты. Свою композицию исполнил и певец Олег Газманов. Артист внезапно начал отжиматься прямо во время своего выступления»; «Жители освобожденного от киевских силовиков Северодонецка смеялись и плакали, встречая российских актеров Владимира Стеклова и Руслана Банковского, доставивших в город гуманитарную помощь. Об этом в своем Telegram-канале сообщил российский политический и общественный деятель, писатель Захар Прилепин. "Это гениально! Мои товарищи — актеры Владимир Стеклов и Руслан Банковский — привезли в Северодонецк гуманитарку", — написал Прилепин» не містять лінгвістичних ознак глорифікації осіб, визначених у ст. 436-2 КК України, а лише марно збільшують обсяг роботи експерта.

Здивування викликають не лише окремі надані на експертизу матеріали, але й судові рішення про наявність у певних об'єктах лінгвістичних ознак глорифікації учасників збройної агресії РФ проти України. У ЄДРСР знаходимо вирок, у якому зафіксовано, що на дослідження було надане фото, на якому зображено їжачка та прапор Російської Федерації з написом: «БОЛЕЮ ЗА НАШИХ!». У вирокі зазначено: «Таким чином ОСОБА_5 виразила восхвалення і возвеличення учасників збройної агресії рф проти України» [8]. Питання щодо об'єкта глорифікації тут є радше риторичним. У цьому ж вирокі на підставі аналізу фото бабусі з прапором ЄДРСР у руках та літерою Z на задньому плані, що горить вогнем, встановлено, що «такими діями ОСОБА_5 виразила значення возвеличення збройної агресії Російської Федерації проти України і демонстрацію її підтримки народом» [8]. Однак у ст. 436-2 КК України відсутні положення про глорифікацію самої збройної агресії РФ проти України, крім того, викликає сумнів наявність у літері-символі Z семантики вихвалення.

Отже, проблема встановлення лінгвальних ознак глорифікації осіб, визначених у ст. 436-2 КК України, яке передбачає й ідентифікацію відповідного об'єкта, є надзвичайно актуальною для сучасної судової лінгвістичної експертизи, вона потребує якнайшвидшого розв'язання шляхом створення відповідної методики, що допомогла б уникнути експертних помилок і спростити процес дослідження текстів.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.08.2023).
2. Батиргареева В. С. До кримінологічного аналізу виправдовування, визнання правомірною або заперечення збройної агресії РФ та глорифікації її учасників як нового виклику безпеці інформаційного простору України. *Інформація і право*. 2022. № 4 (43). С. 37—49. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.4\(43\).269976](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.4(43).269976) (дата звернення: 21.08.2023).
3. Жук І. В. Актуальні питання застосування ст. 436-2 КК України. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 21.10.2022). Львів. 2022. С. 143—146. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=7FcVScEAAAAAJ&citation_for_view=7FcVScEAAAAAJ:D03iK_w7-QYC (дата звернення: 21.08.2023).
4. Олейніков Д. О., Сердечна А. Ю. Науково-практичний аналіз термінів, використаних в диспозиції ст. 436-2 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. № 74. Т. 2. С. 110—118. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.74.52](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.52) (дата звернення: 21.08.2023).
5. Будко Т. Колабораційна діяльність та виправдування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (експертно-лінгвістичний аспект). *Експертне забезпечення розслідування фактів колабораційної діяльності* : мат-ли міжнар. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 23.06.2022). Київ. 2022. С. 17—28.
6. Браїлко Ю. І., Кисла Н. В. Проблемні аспекти лінгвістичних досліджень у кримінальних провадженнях стосовно глорифікації учасників збройної агресії Російської Федерації проти України. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 302—312. DOI: [10/33994/kndise.2023.68.30](https://doi.org/10/33994/kndise.2023.68.30) (дата звернення: 21.08.2023).
7. Van Leeuwen T. Multimodality. *The Routledge handbook of applied linguistics* / ed. J. Simpson. New York : Routledge, 2011. Pp. 668—682.
8. ЄДРСР. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107432077> (дата звернення: 21.08.2023).

Особливості експертного дослідження технічного стану теплових мереж та причин нещасних випадків, пов'язаних із виконанням ремонтних робіт

Олександр Бублик,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0215-6653>, e-mail: olexbublyk@ukr.net

Юрій Чайка,

канд. техн. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1021-4662>, e-mail: yuri.chayka@gmail.com

Розглянуто експертну практику дослідження технічного стану теплових мереж та причин нещасних випадків під час виконання ремонтних робіт із недотриманням нормативно-технічних вимог посадовими особами й виконавцями робіт. Проаналізовано наявність причиново-наслідкових зв'язків між їхніми діями (бездіяльністю) та настанням досліджуваної події.

Ключові слова: технічний стан теплових мереж; експертиза; дослідження; ремонтні роботи; нещасні випадки; причини.

Features of Forensic Technical Diagnostics of Heat Networks and the Accidents' Causes Due to Repairing Maintenance

Oleksandr Bublik, Yuri Chaika

This research paper delves into the forensic practices examining the heat networks technical state and identifies the factors contributing to accidents occurring during repairing maintenance, specifically those resulting from violating regulatory and technical standards by both the officials and the executing parties. Furthermore, it scrutinizes the establishment of causal links between their actions (or inactions) and the incidents under investigation.

Keywords: *heat networks technical state; forensic examination; investigation; repairing maintenance; accidents; causative factors.*

Забезпечення кваліфікованого будівництва, ремонту та експлуатації теплових мереж і джерел тепла має відбуватися згідно з ДБН В.2.5-39-2008 Інженерне обладнання будинків і споруд. Зовнішні мережі та споруди. Теплові мережі [1]. Організаційні заходи для безпечного проведення робіт наведені в НПАОП 0.00-1.69-13. Правила охорони праці під час експлуатації тепломеханічного обладнання електростанцій, теплових мереж і тепловикористовувальних установок [2].

Експертна практика свідчить, що останнім часом сумна статистика нещасних випадків під час проведення ремонту тепломереж поповнилась випадками некваліфікованої підготовки робочих місць під час усунення неполадок на теплових мережах. Нехтування нормативно-технічними вимогами з охорони праці в подальшому призводить до травматизму на виробництві.

Аналіз експертної практики дає змогу виокремити з-поміж причин настання нещасних випадків під час виконання ремонту теплових мереж об'єктивні (технічні) та суб'єктивні (організаційні) чинники. Згідно з інформацією в Методиці встановлення причинно-наслідкових зв'язків та зв'язків обумовленості при вирішенні ситуаційних завдань в інженерно-технічних експертизах [3] та Експертному аналізу деяких чинників, які впливають на настання нещасних випадків, пов'язаних з виконанням робіт в охоронній зоні електромереж [4] до об'єктивних чинників належать створення безпечних виробничих процесів та упередження небезпечних аварійних ситуацій шляхом використання ергономічних та комфортних виробничих ділянок, раціональним розміщенням виробничого обладнання, застосуванням відповідних засобів захисту. Суб'єктивними (організаційними) чинниками є професійний відбір, навчання робітників та перевірка їх знань і навичок безпечної праці, включення вимог безпеки в нормативно-технічну, проектно-конструкторську, технологічну документацію й дотримання цих вимог та забезпечення функціонування системи управління охороною праці шляхом створення відповідних служб і призначення посадових осіб для розв'язання конкретних питань охорони праці. Створення роботодавцем на підприємстві дієвого контролю за функціонуванням системи управління охороною праці дає змогу запобігти нещасним випадкам.

Аналіз експертної практики за декілька останніх років підтверджує актуальність питання належної організації та забезпечення дієвого контролю під час виконання ремонту теплових мереж. Виконання робіт із недотриманням вимог Правил охорони праці [2] призводить до нещасних випадків. Для наочності викладеного вище наведемо декілька прикладів із експертної практики.

Так, в одному з комунальних підприємств із обслуговування і ремонту теплових мереж роботодавцем не було організовано належної підготовки робочого місця під час заміни частини підземного металевого трубопроводу гарячого водопостачання, на якому із причини тривалого часу експлуатації та корозії стався прорив. Після відрізання дефектної частини труби один із співробітників спустився в траншею, став на дно каналу біля краю обрізаної труби, щоб оглянути її, та почав провалюватися під землю. Під землею, куди на глибину близько 1 метра провалився співробітник, була гаряча вода, і він отримав опіки нижніх кінцівок.

В іншому виробничому випадку всупереч нормативно-технічним вимогам з охорони праці бригада працівників комунального підприємства під час заміни пошкодженої частини підземного металевого трубопроводу гарячої води на сучасний пластиковий довжиною 20 м, що мав гофровану поверхню, намагалася втиснути його в залізобетонний лоток, який мав зміну напряму під кутом 90 °С. До того ж наряд-допуск на виконання робіт із підвищеною небезпекою посадовими особами підприємства не видавався, інструктаж на місці виконання робіт не проводився, засоби індивідуального та колективного захисту не застосовувались, підготовчі роботи на місці виконання робіт не проводились. Недотримання нормативно-технічних вимог з охорони праці призвело до настання нещасного випадку зі слюсарем-ремонтником, який упав у вириту яму та вдарився головою об лоток, отримавши тяжку травму.

У діях (бездіяльності) як керівника робіт, так і виконавців, які виконували роботи з підвищеною небезпекою з ремонту трубопроводу гарячої води, наявне недотримання нормативно-технічних вимог з охорони праці, які мають прямий причинний зв'язок із нещасним випадком.

Слід зазначити, що згідно з інформацією в Методиці встановлення причинно-наслідкових зв'язків [3] та Деяких особливостях експертного дослідження причин нещасних випадків, пов'язаних з експлуатацією електроустановок [5], у наведених вище виробничих ситуаціях безпосередньо посадові особи, які організували виконання роботи з підвищеною небезпекою з ремонту трубопроводу гарячої води, мали технічну можливість уникнути нещасного випадку шляхом безумовного дотримання нормативно-технічних вимог із охорони праці, а їхні дії (бездіяльність) з техніки безпеки мали причинний зв'язок із настанням досліджуваних нещасних випадків.

Із урахуванням викладеного вище слід зазначити, що нещасні випадки під час виконання робіт на теплових мережах свідчать про незадовільне функціонування системи управління охороною праці на підприємствах, низький рівень трудової та виробничої дисципліни та зобов'язує посадових осіб вжити відповідні заходи, як того вимагає ст. 13 Закону України «Про охорону праці» [6] та ст. 153 Кодексу законів про працю України [7].

Перелік джерел посилання

1. ДБН В.2.5-39-2008. Інженерне обладнання будинків і споруд. Зовнішні мережі та споруди. Теплові мережі : затв. наказом Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 09.12.2008 р. № 568. URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page.html?id_doc=47699 (дата звернення: 29.08.2023).
2. НПАОП 0.00-1.69-13. Правила охорони праці під час експлуатації тепломеханічного обладнання електростанцій, теплових мереж і тепловикористовувальних установок. *Офіційний вісник України*. 2014. № 3. С. 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2127-13#Text> (дата звернення: 29.08.2023).
3. Методика встановлення причинно-наслідкових зв'язків та зв'язків обумовленості при вирішенні ситуаційних завдань в інженерно-технічних експертизах (реєстр. код 10.5.16.). URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/page/7> (дата звернення: 29.08.2023)..
4. Богданюк І. В., Бублик О. В. Експертний аналіз деяких чинників, які впливають на настання нещасних випадків, пов'язаних з виконанням робіт в охоронній зоні електромереж. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу. (Харків, 15—16.04.2021). Харків, 2021. С. 106—107.
5. Бублик О. В. Деякі особливості експертного дослідження причин нещасних випадків, пов'язаних з експлуатацією електроустановок. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18—19.04.2019). Харків, 2019. С. 348—350.

6. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 29.08.2023).
7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

Удосконалення методології дослідження підпису в сучасному контексті

Максим Будзієвський,

канд. юрид. наук, доц., Запорізьке відділення Дніпропетровського НДІСЕ, м. Запоріжжя, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6094-7875>, e-mail: pinboxmb@gmail.com

У статті викладено основні теоретичні положення щодо етапів дослідження підпису. На основі практичного досвіду автора запропоновано шляхи вдосконалення чинної методики дослідження підпису.

Ключові слова: підпис; етапи дослідження підпису; автентичність; методика ідентифікації виконавця підпису.

On Improving of Signature Research Methodology in Modern Context

Maksym Budziyevskiy

The article outlines the main theoretical provisions regarding the stages of signature research. Based on the author's practical experience, ways to improve existing method of signature research are proposed.

Keywords: signature; stages of signature research; authenticity; method of signer identification.

Одним із найскладніших і водночас найзатребуваніших криміналістичних досліджень є почеркознавче дослідження підпису.

Темпи сучасного життя та науково-технічного прогресу такі, що будь-яке наукове пізнання потребує постійного вдосконалення, а наукові знання самі не трансформуються в уміння, навички та професійну компетентність. Повною мірою це стосується розвитку теорії та практики почеркознавчого дослідження підписів.

На сьогоднішній день підпис є найрозповсюдженішим об'єктом, який надходить на дослідження як об'єкт судово-почеркознавчої експертизи [1, с. 235].

Як обов'язковий реквізит документів підпис має велике значення під час здійснення різних видів державної, підприємницької та господарчої діяльності, а також різноманітних нотаріальних дій.

Підпис можна визначити як графічне накреслення, що позначає особу його виконавця, його виконують із метою посвідчення фактів, подій тощо [2, с. 5].

У великому тлумачному словнику сучасної української мови надано таке визначення поняття «підпис» — це «*прізвище або ініціали, написані власноручно під текстом, малюнком, картиною та інш., як свідчення авторства або підтвердження чого-небудь*» [3, с. 777].

У криміналістичній літературі існує багато визначень підпису. Найповнішим, на нашу думку, є визначення, запропоноване Н. О. Комісаровою: «*Підпис — це особливий вид рукопису, що базується на динамічному стереотипі і часових зв'язках, та ілюструє прізвище конкретної особи (його ініціали, ім'я та по-батькові) у вигляді літер або умовних письмових знаків, який виконаний цією особою власноруч, із засвідчувальною метою на певному матеріальному носії*» [4, с. 7]. Таке визначення не лише узагальнює найсуттєвіші ознаки підпису, а й відображає єдність психофізіологічних основ формування почерку та підпису як виду рукопису.

Узагальнивши наведені дефініції, визначимо характерні ознаки підпису:

- а) це посвідчувальний знак певної людини;

- б) особа виконує його власноруч;
- в) він позначає прізвище (ініціали, ім'я та по батькові, кличку, псевдонім, родинні зв'язки тощо) цієї особи;
- г) його наносять на матеріальний носій;
- д) він надає документу юридичну силу, слугує для посвідчення документів, свідчить про факти тощо.

Зазначені ознаки в комплексі дають змогу називати графічне зображення підписом, незалежно від того, чи містить це зображення прізвище особи, що його виконала, чи є зображенням окремих елементів, які не читаються. Однак головною з названих ознак є мета, з якою його наносять — посвідчення особи виконавця.

Своєрідність підпису як посвідчувального знака визначає деякі особливості методики дослідження. Оскільки підпис є особистим посвідчувальним знаком конкретної особи (якщо вона не вигадана), його необхідно досліджувати послідовно у два етапи: розв'язання питання про автентичність підпису і визначення виконавця неавтентичного підпису. Як результат такої послідовності:

- а) у разі встановлення автентичності підпису відпадає необхідність у проведенні другого етапу;
- б) у разі визначення неавтентичності підпису експерт може констатувати наявність або відсутність наслідування, іноді його вид та обсяг ознак, що різняться і які можна використати у подальшому дослідженні.

Перший етап дослідження підпису — розв'язання питання про автентичність — можна не проводити лише в таких випадках:

- 1) якщо невідомо, від імені якої особи виконано підпис на документі після слів, які засвідчують якусь дію (прийняв, видав) або посаду (комірник);
- 2) якщо особи, від імені яких виконано спірні підписи, не могли їх виконати через якісь точно встановлені обставини (смерть, тривала відсутність тощо), причому підозрювані не мали зразків автентичних підписів для наслідування;
- 3) якщо під час огляду підпису від імені певної особи визначено відмітки про виконання його кимось іншим (букви «за» перед підписом або вертикальний штрих перед зазначенням посади);
- 4) досліджуючи підписи від імені вигаданих осіб або осіб, які не вміють розписуватися (тоді розв'язувати питання про автентичність підпису взагалі немає потреби, а факт неавтентичності підпису визначається слідчим або у судовому порядку [5, с. 4]).

Уважаємо, що така двоетапність дослідження є вичерпною. Однак в епоху трансформації суспільства, появи відносно нових явищ (наприклад, безхатченки) і видів скоєння злочинів (шахрайство, розкрадання, крадіжки та ін.) трапляються непоодинокі випадки, коли проведення традиційного почеркознавчого дослідження не відповідає сучасним умовам.

На нашу думку, наведений етап дослідження підпису слід доповнити додатковою підставою, коли питання про автентичність може не проводитися, якщо:

- орган досудового розслідування має певні докази (допити свідків, потерпілих, обвинувачених тощо) скоєння злочину конкретною особою;
- у розпорядженні експерта є необхідна кількість зразків підпису певної особи для проведення експертизи;
- наявний перелік причин за умов, які сприяли скоєнню злочину саме у такий спосіб.

Ця пропозиція є дискусійною, її можна вдосконалювати та доповнювати. Водночас зауважуємо, що позиція автора спрямована на суттєве розширення можливостей експертів-почеркознавців у галузі ідентифікаційного дослідження, що, у свою чергу, розширить можливість правоохоронних органів у досягненні істини в кожному конкретному випадку.

Перелік джерел посилання

1. Свобода Є. Ю. Судово-почеркознавча експертиза підписів: сучасні можливості. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58(2). С. 235—243.
2. Воробей О. В., Меленевська З. С. Криміналістичне дослідження підписів : посібник. Київ, 2006. 84 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, 2003. 1440 с.
4. Комісарова Н. О. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю : автореф. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 18 с.
5. Меленевська З. С., Ковальов К. М., Шпаковий Н. Г. Методика дослідження підписів. ДНДЕКЦ МВС України, 2009. Реєстраційний код № 1.1.53 у Реєстрі методик проведення судових експертиз Мініюсту України. Київ, 2009. 21 с.

Відвід спеціаліста та експерта у кримінальному судочинстві

Віталій Варлахов,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6446-4400>, e-mail: 19varlahov84@gmail.com

Проведено теоретичне дослідження обставин, якими може бути обґрунтовано заяву про відведення спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні згідно з чинним законодавством України. Прیدілено увагу попередній участі експерта у кримінальному провадженні як спеціаліста. Відповідно до чинного законодавства участь експерта у кримінальному провадженні раніше в якості спеціаліста не є підставою для відводу.

Ключові слова: кримінальне судочинство; спеціальні знання; спеціаліст; експерт; відвід.

Recusing a Forensic Examiner and Non-Forensic Professional in Criminal Proceedings

Vitalii Varlakhov

This paper has carried out theoretical research of the circumstances to be grounded with for the recusal file claim regarding a forensic examiner and non-forensic professional. It focuses on whether a forensic examiner has acted as a non-forensic professional in previous criminal proceedings. According to the actual law due, a forensic examiner's acting as a non-forensic professional before does not constitute legal grounding for recusal.

Keywords: criminal proceedings; specialized knowledge; non-forensic professional; forensic examiner; recusal.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — *КПК України*) [1] визначає двох суб'єктів, які застосовують спеціальні знання під час розслідування правопорушень: експерта (ст. 69 КПК України) і спеціаліста (ст. 71 КПК України). У кримінальному процесі (відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України) експерт і спеціаліст мають статус учасників кримінального провадження з відповідними правами й обов'язками, до того ж спеціаліста та експерта законодавцем віднесено до групи «інших учасників кримінального судочинства». Ця обставина пов'язана з тим, що зазначені учасники кримінального процесу не мають у справі власної зацікавленості, а отже, не виступають ні на боці обвинувачення, ні на боці захисту. Спеціаліст та експерт — це особи, які володіють спеціальними знаннями, але процесуально ці учасники розрізняються.

Згідно зі ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу» [2], на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються галузі її знань.

Отже, експерт — це особа, яка має спеціальні знання та є суб'єктом проведення судової експертизи.

Згідно зі ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Як і будь-який учасник кримінального провадження, спеціалісти та експерти мають неупереджено та сумлінно реалізовувати свої права, виконувати покладені на них обов'язки. В іншому випадку такі особи мають бути усунені від участі у кримінальному провадженні шляхом заяви відводу або самовідводу.

Відвід у кримінальному процесі — це усунення учасників кримінального процесу від участі у справі за заявою сторони, прокурора (або за власною ініціативою того, хто відводиться — самовідвід) за наявності передбачених процесуальним законом обставин, що викликають сумнів у їх неупередженості.

Метою застосування інституту відводів є:

- 1) належне виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України);
- 2) забезпечення всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження;
- 3) винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення в кожному кримінальному провадженні [3, 4].

Питанню відводу в рамках кримінального процесу присвячено ст. 75—83 КПК України. Тут закріплено підстави для відведення експерта та спеціаліста. Ст. 79 КПК України визначає підстави для відводу спеціаліста або експерта. Спеціаліст, експерт не мають права брати участь у кримінальному провадженні та відводяться за підставами, передбаченими ч. 1 ст. 77 КПК України, з тим обмеженням, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста не може бути підставою для відводу. Окрім того, спеціаліст, експерт не має права брати участь у кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовують у цьому провадженні.

Отже, ст. 79 КПК України містить відсылну норму до ч. 1 ст. 77 КПК України, визначаючи, що підставами для відводу спеціаліста та експерта є такі: якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача.

Окрім того, підставами для відводу експерта є також перебування експерта у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 2 ст. 69 КПК). Зазначені обставини, а саме залежність від сторін провадження, є підставами для відводу спеціаліста.

Відповідно до ст. 80 КПК України, за наявності підстав, передбачених ст. 77, 79 цього Кодексу, спеціаліст або експерт зобов'язані заявити самовідвід. За цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні. Заяви про відвід можуть бути заявлені як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження. Заяви про відвід під час досудового розслідування подаються одразу після встановлення підстав для такого відводу. Заяви про відвід під час судового провадження подаються до початку судового розгляду. Подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, якщо підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду. Відвід має бути вмотивованим. Відводи спеціаліста або експерта під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя, а під час судового провадження — суд, який його здійснює.

Під час розгляду відводу має бути вислухана особа, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті вмотивованою ухвалою слідчого судді, судді (суду). Постановлення ухвали суду в нарадчій кімнаті здійснюють відповідно до правил, передбачених ст. 367 КПК України. Заява про відвід, що розглядається судом колегіально, вирішується простою більшістю голосів. Якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід із метою затягування кримінального провадження, суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду.

У разі задоволення відводу спеціаліста або експерта до кримінального провадження мають бути залучені інші учасники у строк, визначений слідчим суддею, судом.

Отже, інститут відводу в кримінальному судочинстві України виступає гарантією неупередженого, об'єктивного та справедливого правосуддя. Порушення порядку розгляду відводу може призвести до незаконного прийняття рішення у справі на стадії досудового розслідування або судового розгляду.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 23.08.2023 № 3341-IX (зі змін та допов.) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T124651> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Про судову експертизу : Закон України від 03.11.2022 № 2716-IX (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Бондар В. С. Процесуальний статус спеціаліста за новим кримінальним процесуальним кодексом України / В. С. Бондар, М. В. Кривонос. *Вісник Луганського університету внутрішніх справ*. 2013. Спец. вип. № 3. С. 326—332.
4. Хабло О. Ю., Конюшенко Я. Ю., Чурікова І. В. Суб'єкти кримінального процесу. Відводи суб'єктів кримінального провадження. Лекції. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection4_7.html#:~:text=Заява%20про%20відвід.,засідання%20зобов%27язані%20заявити%20самовідвід (дата звернення: 04.09.2023).

Деякі питання історії розвитку судово-експертних установ

Олена Галкіна,

канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9095-9463>, e-mail: yaen0110@gmail.com

Розглянуто питання виникнення та розвитку судової експертизи. Викладено стисло історію розвитку судово-експертних установ в Україні й іноземних країнах, які пройшли шлях від перших кабінетів науково-судової експертизи до сучасних центрів, науково-дослідних інститутів і лабораторій.

Ключові слова: *судова експертиза; судово-експертні установи; кабінети науково-судової експертизи; науково-дослідні інститути судових експертиз.*

Some History Development Issues of Forensic Science Institutions

Olena Halkina

This paper examines the origins and development of forensic examinations. It provides a concise forensic institutions evolution in Ukraine and foreign countries, tracing their journey from initial minor forensic science offices to contemporary centers, research institutes, and laboratories.

Keywords: *forensic science; forensic institutions; forensic science offices; forensic research institutes.*

Важливими умовами успішного попередження, розкриття та розслідування злочинів є не тільки процесуальне забезпечення судово-слідчої практики, а й ефективне використання сучасних досягнень науки в галузі судової експертизи та криміналістики. Розроблення та систематизування засобів і методів збору доказів, організації і планування розслідування пов'язані з ім'ям австрійця за походженням, викладача університету в Чернівцях Ганса Гросса. Саме його «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції» (1892) склало підґрунтя для методики розкриття та розслідування злочинів, зокрема тяжких.

Розвиткові судової експертизи сприяли такі чинники: використання досягнень науково-технічного прогресу, потреба в постійному залученні знань із неюридичних наук (технічних, природничих, суспільних), а також трансформування цих знань у судову експертизу. Ще у працях Гіппократа (бл. 460—370 рр. до н. е.) описано питання дослідження прижиттєвих і посмертних ушкоджень на тілі дорослої людини, визначення життєздатності немовлят та ушкоджень на їхніх тілах та ін. [1, с. 583]. Із часом у судовій експертизі, окрім використання досягнень медичної науки, почали використовуватися досягненнями інших галузей знань. Так, почерк у судових цілях досліджували ще за часів візантійського імператора Юстиніана (V—VI ст.). Першу згадку про залучення «сторонніх людей» до виконання експертних функцій містили ст. 272 і 274 Соборного уложення 1649 р. Загальні положення, що стосувалися залучення обізнаних людей до дослідження документів, містив Указ від 09.12.1699 р. (назву цитуємо мовою оригіналу) «О порядке исследования подписей на крепостных актах случаем возникшего о подлинности оных спора или сомнения, о писании крепостей в поместных и вотчинных делах в поместном приказе, а не Ивановской площади, и о потребном числе свидетелей для подписания крепостных актов» [2, с. 43].

Значну за обсягом і різноманітну за характером експертну діяльність здійснювали в Медичній раді, яка належала до складу Департаменту внутрішніх справ, де поряд із медичними, проводили хімічні, біологічні й інші експертизи. Обсяг експертної роботи Медичної ради протягом перших 10 років існування (1812—1822) становив 57 досліджень, із 1903 по 1912 рр.— 1304. У роботі Медичної ради брали участь Н. І. Пирогов, Д. І. Менделєєв, Н. Н. Зінін та інші видатні вчені. У процесі розкриття та розслідування злочинів, а також у процесі судового розгляду все частіше виникали питання, які потребували не юридичних, а інших професійних знань із різних галузей наук (медицини, біології, хімії, фізики, економіки, соціології, психології, психіатрії).

1911 р. Міністерство юстиції ухвалило рішення про створення у великих центрах кабінетів науково-судової експертизи. 28 червня 1912 р. схвалено Закон про заснування Кабінету науково-судової експертизи в м. Санкт-Петербург, а 4 липня 1913 р.— Закон про заснування кабінетів науково-судової експертизи у містах Києві й Одесі. [3, с. 78]. Дещо пізніше, в 1923 р., в Україні з'явився третій кабінет — у Харкові. Створення цих кабінетів зумовили такі важливі події в юридичному житті країни, як кодифікація законів, освіта прокуратури, реорганізація судової системи й органів розслідування, поява кримінально-процесуальних кодексів, де виокремили особливий вид доказів — висновок експерта. Завдання кабінетів науково-судової експертизи в Україні викладено у спеціальному Положенні, затвердженому Раднаркомом УСРР 1923 р. [4, с. 384].

Інструкція Народного комісаріату юстиції УСРР, розвиваючи це Положення, більш докладно регламентувала діяльність кабінетів, зокрема точніше визначала їх функції, до яких належали: 1) надання в особливо важливих випадках сприяння слідчій владі у справі встановлення злочину, виявлення винних, з'ясування невинності підозрюваних; 2) здійснення за допомогою фотографії, мікрофотографії, дактилоскопії, хімічного й мікроскопічного аналізів та інших наукових методів різноманітних досліджень (а саме: усебічне дослідження документів, печаток, штампів, шрифтів, грошових знаків, ототожнення особи за пальцевими відбитками, почерком,

фотознімками, особливостями; ототожнення різного роду предметів, дослідження отруту, хімфармпрепаратів, абортивних засобів, крові, волосся, сперми та ін.) [5, с. 50].

У цій Інструкції зауважено, що до завдань кабінетів належить надання допомоги органам слідства й дізнання під час проведення дій, які потребують особливого досвіду та спеціальних технічних засобів; проведення різних науково-технічних досліджень із судових справ, а також надання висновків за проведеними експертизами в судових засіданнях. Отже, лише з середини 1923 р. діяльність кабінетів науково-судової експертизи в Україні набула законодавчого регламентування, відтоді розпочався новий етап у розвитку українських судово-експертних установ [6, с. 233].

У перші роки радянської влади боротьба зі злочинністю була особливо складною. Низький рівень розкриття злочинів на той час зумовлено безліччю причин. Не останню роль відіграла відсутність необхідних експертних установ, обладнання, відповідно підготовлених експертних кадрів.

Офіційну дату освіти науково-технічної служби органів радянської міліції прийнято пов'язувати з організацією у травні 1922 р. науково-технічного відділу Управління карного розшуку УСРР. Проте експертну діяльність в органах радянської міліції розпочали значно раніше: у деяких місцевих органах міліції, починаючи з 1918 р., уже регулярно проводили експертизи. Із середини 20-х рр. ХХ ст. судова експертиза почала набувати сучасних організаційних форм у вигляді наявних нині науково-дослідних установ судових експертиз. Діяльність цих установ розвивалася за двома напрямками — практичним і науковим: паралельно із проведенням судових експертиз вони здійснювали значну науково-дослідну роботу, зважаючи на потреби експертної практики.

У Києві й Одесі кабінети науково-судової експертизи не припиняли повністю своєї діяльності навіть у роки громадянської війни. В. О. Коновалова, яка вивчала питання історії радянської криміналістики в Україні у 1917—1920 рр., зазначає, що ці кабінети під час розслідування кримінальних злочинів проводили різні криміналістичні експертизи: графічну, судово-балістичну й технічну експертизу документів [7, с. 71]. 1918 р. у Київському кабінеті науково-судової експертизи виконано 389 експертиз, переважно пов'язаних із підrobкою грошових знаків [8, с. 3]. А. А. Єлісеєв зауважує, що з лютого 1920 р. по червень 1921 р. Київський та Одеський кабінети виконали 2658 експертиз [9, с. 101]. За перший рік роботи у Харківському кабінеті науково-судової експертизи проведено 81 експертизу; із листопада 1923 р. до жовтня 1941 р. (до моменту евакуації) — понад 13 тис. експертиз.

Наприкінці 1925 р. кабінети реорганізовано в інститути науково-судової експертизи. Структуру й порядок їхньої діяльності відображено у спеціальному розділі Положення про судоустрій УРСР, прийнятому на другій сесії ВУЦВК ІХ скликання [10, с. 552].

У кожному інституті утворено такі секції: індивідуальної ідентифікації; судової фотографії; судової хімії; судової біології; судової медицини (що поєдналася згодом із секцією біології); кримінальної психології та психопатології (проіснувала до 1931 р.).

Ідею розширити мережі експертних установ і створити Центральний інститут судових експертиз не здійснили через початок війни (1941). До завершення війни не лише відновили більшість криміналістичних експертних установ, а й розширили їхню мережу. Першим відновив свою діяльність Харківський НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (1943); за ним — Київський НДІ судових експертиз (1944), потім — Одеський НДІ судових експертиз. Тож до 1945 р. в Україні діяли всі інститути, що існували до 1941 р.

Інститут судової експертизи виник закономірно, на певному етапі розвитку суспільства, в умовах принципово нової для судової системи теорії доказів, спрямованої на об'єктивізацію процесу доказування. Від моменту виникнення судова експертиза розвивалася в напрямі накопичення, адаптування та трансформування знань з інших, неюридичних галузей, тим самим ґрунтуючись на принципах науковості,

логічної послідовності й сучасності. Водночас судово-експертна діяльність розвивається у бік дедалі більшої її організованості: зміцнення правової, методичної та технічної засад.

Перелік джерел посилання

1. Гиппократ. Избранные книги. Москва, 1936. С. 583.
2. Зинин А. М., Майлис Н. П. Научные и правовые основы судебной экспертизы. Москва, 2001. С. 43.
3. Комаха В. О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України / під ред. Л. М. Чернобая. Одеса, 2002. С. 78.
4. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. 1923. Отд. 1. № 26. Ст. 384.
5. Бюллетень НКЮ УССР. 1923. № 47—48. С. 50—51.
6. Юсупов В. В. Діяльність кабінетів науково-судової експертизи в Україні у 1918—1923 рр. *Криміналістика і судовая експертиза*. 2012. Вип. 57. С. 233.
7. Коновалова В. Е. Некоторые вопросы истории советской криминалистики (1917—1920 гг.). *Ученые записки Харьковского юридического института*. Харьков, 1957. Т. XI. Вып. 2. С. 71.
8. Киселев В. Б. Становление и развитие Киевского научно-исследовательского института судебных экспертиз. *Судова експертиза. Сучасний стан та перспективи розвитку*: тези доп. Київ, 2010. С. 3.
9. Елисеев А. А. К истории экспертных учреждений Украинской ССР. *Криміналістика і судовая експертиза*. 1968. Вып. 5. С. 101—102.
10. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. 1925. № 92—93. Ст. 522.

Особливості будови кірки як комплексна ознака для встановлення таксономічної належності деяких поширених листяних порід дерев у безлистому стані

Ольга Гамуля,

канд. фарм. наук, ННЦ«ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4198-5929>, e-mail: olga.gamulya@gmail.com

Ігор Сич,

канд. фарм. наук, ННЦ«ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1689-8260>, e-mail: sychigor@hniise.gov.ua

Юрій Гамуля,

канд. біол. наук, доц., Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7908-1995>, e-mail: y.gamulya@karazin.ua

*Досліджено будову кірки деяких поширених листяних деревних порід як комплексної ознаки, що можна використовувати у встановленні таксономічної належності дерев або їх фрагментів у безлистому стані. Наведено дані щодо особливостей будови кірки стовбурів дуба звичайного (*Quercus robur* L.), клена гостролистого (*Acer platanoides* L.), клена американського (*Acer negundo* L.) та тополі білої (*Populus alba* L.).*

Ключові слова: *деревні породи; будова кірки; ритідом; таксономічні ознаки.*

Bark Structure as a Complex Characteristic for Establishing Taxonomic Affiliation of Some Common Leafless Hardwood.

Olga Gamulya, Ihor Sych, Yurii Gamulya

*This article has examined the bark structure of certain common hardwood as a complex characteristic that can be utilized to determine the taxonomic affiliation of trees or their fragments when being leafless. It provides bark structure's features data of common oak (*Quercus robur* L.), Norway maple (*Acer platanoides* L.), boxelder (*Acer negundo* L.), and white poplar (*Populus alba* L.).*

Keywords: *tree species; bark structure; rhytidome; taxonomic characteristics.*

Під час проведення експертних досліджень дерев та їх фрагментів доволі часто виникає потреба встановлення таксономічної належності дерев за відсутності листя. Особливо це складно у дослідженні фрагментів стовбурів, колод та пеньків. У цьому випадку можуть стати у пригоді визначники дерев у безлистому стані. Саме тому метою цього дослідження стало вивчення особливостей будови кірки, або рітідому деяких найбільш поширених деревних листяних порід, які найчастіше потрапляють під незаконні порубки.

Будова кори та кірки є специфічною видовою ознакою, тому відрізняється у дерев різних видів [1, 2]. Кора рослини — це сукупність тканин стебла та кореня, які розташовані ззовні від камбія. Дослідник бачить лише мертву частину зовнішньої частини кори, яка має назву кірка, або рітідом. Мертві тканини кірки не можуть розтягуватися, коли відбувається потовщення стовбура, тому на стовбурі з'являються тріщини, що не доходять до глибших живих тканин. Зовні межа між перидермою й кіркою помітна за появою цих тріщин. Товста кірка надійно оберігає стовбури дерев від механічних пошкоджень, лісових пожеж, різкої зміни температур.

У більшості деревних рослин на зміну гладенькій перидермі приходить тріщинувата кірка (рітідом) — третинна покривна тканина. Кірка утворюється внаслідок закладання нових перидерм у глибших шарах кори. Живі клітини, які є між цими прошарками, відмирають. Отже, кірка складається із відмерлих ділянок первинної кори та вторинної флоєми, які чергуються із шарами повторних перидерм. Усередині кірка щорічно приростає, а на поверхні розтріскується, руйнується і скидається. Розрізняють два основні типи рітідому (кірки): кільчастий та лускатий, залежно від того, як закладається фелоген. Частіше трапляється лускатий рітідом, коли нові перидерми закладаються у вигляді окремих фрагментів [1]. При більш детальному описуванні кірки можна визначити ще борозенчастий, волокнистий та бородавчастий тип. Формування кірки відбувається в різних видів рослин у різному віці, наприклад, у дуба — у 25—30 років.

Перидерми та процеси вивітрювання контролюють лущення кірки, а отже, текстури та кольору її поверхні. Поверхневий рисунок кірки є візуальним підсумком поверхневих конфігурацій — рисунок, текстура та колір (розташування тріщин і гребнів). Точна форма розрізу гребнів, як правило, важлива характеристика кожного типу кірки.

Лусочки обмежені тріщинами, мають нерівні та рвані краї, або формуються гребені, розділені тріщинами. Гребні, зазвичай, товщі всередині, а до верхівки звужуються. Текстура та колір поверхні залежать від характеру лущення, хоча зовнішні погодні умови можуть змінювати рисунок поверхні [3].

Отже, рисунок поверхні кори, зовнішній вигляд стовбура залежать від рисунка лущення та текстури, кольору та конфігурації поверхні кори. Це важливо для візуального сприйняття та ідентифікації кори, що необхідно для встановлення таксономічної належності дерева за відсутності інших ідентифікаційних ознак, наприклад, під час дослідження колод дерев, частин або фрагментів стовбурів під час незаконних порубок.

Важливе значення має конфігурація поверхні, форми тріщин. Існує послідовна зміна типу кірки на стовбурі під час його зростання, яку можна простежити. Тип кори майже завжди змінюється на стовбурі спочатку в нижній частині. Також трапляються неоднорідні стовбури. У більшості видів єдиний тип кори зберігається протягом зрілого віку. У інших видів існує кілька типів кори. Типи кори можуть певною мірою складати послідовні ряди: мають завжди гладеньку кору, неглибоко тріщинувату, глибоко тріщинувату [3].

Було проведено дослідження кірки деяких поширених в регіоні деревних порід, що частіше стають об'єктом незаконної порубки.

Дуб звичайний, або черешчатий (*Quercus robur L.*) — велике дерево до 40 м заввишки, може мати діаметр стовбура до 1,5 м. Поширений у більшості країн Європи

та Західної Азії в умовах помірного клімату. Зростає в широколистяних лісах, використовують його в штучних насадженнях, може зростати як окремо стояче дерево [4]. Вид має широку екологічну толерантність та може рости як на піщаних ґрунтах, так і на багатих, навіть засолених. У залежності від умов зростання формується різна форма крони. Стовбурова кора молодих дерев має оливково-бурий колір, пізніше стає червонувато-бурою. Старі дерева мають сіро-коричневу кору товщиною до 10 см. Кірка добре розвинена із глибокими звивистими поздовжніми, короткими поперечними тріщинами та достатньо великими гребнями, кількість яких залежить від діаметра стовбура. Гребні в дерева зі стовбуром діаметром 27 см мають розмір від 25 (19) до 33 (44,8) мм, глибина тріщин коливається від 9,9 до 13,7 мм, кількість гребнів дорівнює 31—34 шт. У дерева діаметром 122 см розмір гребнів коливається від 40 (35) до 60 (65) мм, глибина тріщин — від 23,8 (21) до 35 (35,5) мм, число гребнів становить 61—63 шт.

Клен гостролистий (*Acer platanoides L.*) — вид клена, поширеного у східній і центральній Європі та західній Азії, від Іспанії на схід до Росії, на північ до південної Скандинавії та на південний схід до північного Ірану. Рослина є складовою широколистяних лісів різного типу, але може зростати й окремо, її широко використовують як декоративну рослину та в штучних деревних насадженнях (лісосмуги, паркові зони) [4]. Клен — велике дерево, може сягати 20—30 м заввишки та мати до 1,5 м в діаметрі, з широкою округлою кроною. Кора стовбура сіро-коричнева або темно-сіра, старі дерева мають темнішу кору, майже чорного кольору, яка розтріскана на дрібні тонкі гребні. Кірка пластинчаста до 15 мм товщиною. Гребні різних розмірів, поздовжні, дихотомічно розділяються. Ширина гребнів кірки коливається від 6 мм до 12 мм, глибина тріщин — від 6 мм до 9 мм, іноді до 10 мм. Кількість гребнів залежить від діаметра стовбура: за діаметра стовбура 33 см кількість гребнів коливається від 59 до 81 шт.

Клен американський, або ясенелистий (*Acer negundo L.*) — адвентивний вид, походить із Південної Америки. Швидкоросле дерево 25—30 м заввишки, недовговічне, із діаметром стовбура до 50—60 см, зрідка — до 1 м [4]. Вид поширений, інвазійний. Стовбурова кора сірого або сіро-коричневого кольору, старі дерева мають ребристо-пластинчасту кірку. На довгих поздовжніх гребнях можуть з'являтися поперечні тріщини. Гребні дрібні, від 20 (16) мм до 27,5 мм завширшки, глибина тріщин коливається від 6,2 (5,0) мм до 8,0 (9,2) мм. Кількість гребнів у дерева зі стовбуром 43 см діаметром становить приблизно 42 шт.

Тополя біла, або срібляста (*Populus alba L.*) — велике дерево до 15—20 м заввишки та до 60—70 см в діаметрі, зростає переважно по заплавах річок, може утворювати тополеві ліси, доволі часто росте поодинокими деревами в інших екотопах [4]. Кора у верхній частині сірувато-зелена, гладенька, старі дерева мають шорсткішу кору через розтріскування та збільшення розмірів сочевичек, кірка темно-сірого кольору, борозниста. Кора дорослої рослини в нижній частині стовбура ребриста або пластинчаста. Сочевички верхньої частини стовбура горизонтальні, довгі, 5—7 см завдовжки та 0,7 см завширшки. Нижче сочевички мають ромбоподібну форму через розтріскування кори 3—4 см у довжину та до 2 см у висоту. Утворення гребнів кірки відбувається переважно внаслідок подальшого розростання та розтріскування ромбоподібних утворень на корі. Гребні в нижній частині стовбура грубі, великі, розташовані в різних напрямках, утворюють рисунок у вигляді переплетіння. У дерева діаметром 54 см зафіксовано 40—41 гребнів, шириною від 28,7 (27,7) до 62,8 (84,9) мм, глибина тріщин становить від 21,6 (13,9) до 27,4 (28,3) мм.

Перелік джерел посилання

1. Morris H., Jansen St. Bark: its anatomy, function and diversity. *Yearbook*. 2016. Pp. 51—61. URL: https://www.researchgate.net/publication/318457183_Bark_its_anatomy_function_and_diversity (дата звернення: 31.08.2023).

2. Wojtech M. Bark: a Field Guide to Trees of the Northeast. Brandeis University Press, 2011. 264 p. URL: <https://www.amazon.com/Bark-Field-Guide-Trees-Northeast/dp/1584658525> (дата звернення: 31.08.2023).
3. Whitmore T. C. Studies in systematic bark morphology: I. Bark morphology in Dipterocarpaceae. *The New Phytologist*. 1961. Vol. 61, No. 2. Pp. 191—207. URL: <https://www.jstor.org/stable/2429429> (дата звернення: 31.08.2023).
4. Єлін Ю. Я., Зерова М. Я., Лушпа В. І., Шабарова С. І. Дари лісів. Київ, 1987. 304 с.

Техногенні аспекти ідентифікаційних і діагностичних досліджень вогнепальної зброї

Павел Гіверц,

д-р філософ., Баліст. лабор-я поліції Ізраїлю, м. Єрусалим, Ізраїль,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4019-5055>, e-mail: pavel.giverts@gmail.com

Олександр Коломійцев,

канд. техн. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1932-1034>, e-mail: sashagun@ukr.net

Віталій Нікітюк,

д-р філософ., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7937-7334>, nikityuk_sha@ukr.net

Поява нових технологій у галузі машинобудування впливає на різні виробничі процеси, зокрема, на виготовлення елементів вогнепальної зброї. У зв'язку із упровадженням нових технологій експерти-криміналісти в галузі вогнепальної зброї стикаються з новими видами саморобної вогнепальної зброї. Окрім того, використання деяких технологій спричиняє перенесення на поверхні гільз характеристик, які можуть бути визначені як можливо підкласові, що вимагає особливої уваги експертів під час виконання порівняння. Проте інновації в галузі комп'ютерної техніки та електроніки сприяли розробленню нових комп'ютерних балістичних систем і спеціалізованих сканерів, що значно підвищує точність криміналістичної експертизи вогнепальної зброї.

Ключові слова: гільза; ідентифікація; підкласові ознаки; метод інжекційного формування металевих порошків; технологія виготовлення; 3D-друк; ЧПК.

Technological Aspects of Firearm Identification and Diagnostic Analysis

Pavel Giverts, Oleksandr Kolomiitsev, Vitalii Nikitiuk

The new technologies emergence in engineering has impacted various manufacturing processes, including the production of firearm components. Due to these new technologies implementing, forensic firearm examiners encounter new types of improvised firearms. Furthermore, the use of certain technologies results in the transfer of characteristics onto cartridge cases that may be considered as potentially subclass characteristics, requiring examiners' special attention during the comparative analysis. However, computer technology and electronics innovations have developed the new computerized ballistic systems and specialized scanners, significantly enhancing the precision of forensic firearm examinations.

Keywords: cartridge case; identification; subclass characteristics; injection molding of metal powders; manufacturing technology; 3D printing; CNC machining.

Постійний розвиток технологій зазвичай призводить до істотного поліпшення під час розв'язання різних завдань. Технологічний прогрес не завжди має тільки позитивний вплив. Так, у сфері криміналістичного дослідження вогнепальної зброї існує кілька проблем, виникнення яких пов'язано із прогресом у сфері методів обробки матеріалів і виготовлення деталей.

Одна із таких проблем пов'язана з появою і поширенням 3D принтерів. Коли вони з'явилися (близько 10 років тому), основну загрозу вбачали в можливості незаконного створення саморобної вогнепальної зброї, яку не виявлятимуть металодетектори, що дасть змогу проносити її в літаки і на об'єкти, що охороняють. Практика

засвідчила, що пістолети Лібератор (*Liberator*), які з'явилися першими, виявилися дуже ненадійними і зазвичай руйнувалися під час першого ж пострілу, особливо, якщо використовували патрони порівняно великого калібру. Більш-менш витримували постріл пістолети під дрібнокаліберний патрон 5.6 мм (*22Long Rifle*). Надалі з'явилися револьвери та інші конструкції.

Зараз, коли 3D-принтери стали ще доступнішими, з'ясувалося, що справжня загроза не в тому, що можна виготовити пістолет, який не виявляється металодетектором, а в тому, що фактично будь-хто охочий може придбати принтер, завантажити з інтернету інструкції (програми) для друку і виготовити цілком робочу саморобну зброю. Одним зі зразків вогнепальної зброї, що набули широкого поширення, є напівавтоматичний карабін під пістолетний патрон *FGC-9*. Вважається, що назва моделі розшифровується як *Fuck Gun Control*. На відміну від пістолета Лібератор, у цій конструкції досить багато металевих деталей, включно зі стволом, бойком, різноманітними пружинами тощо і, отже, його вже не пронесеш через металодетектор. До того ж такий карабін виходить досить надійним і дає змогу зробити кілька пострілів.

На відміну від 3D-принтерів, які з'явилися порівняно недавно, верстати із числовим програмним управлінням уже давно ввійшли в наше життя. Але, з розвитком технологій та інтернету, програмування таких верстатів стало набагато простішим, а їхні можливості набагато ширшими. Тому, як і у випадку з 3D-принтером, не є складним знайти відповідні програми і перепрограмувати верстат на виготовлення потрібної деталі. Залишається тільки отримати доступ до такого верстата. Але і деталі, виготовлені на верстаті з ЧПК із алюмінію або сталі, виходять набагато якіснішими, ніж виготовлені на 3D-принтерах. Експертна практика свідчить про велику кількість випадків, коли так виготовляють нижні корпуси штурмових гвинтівок *M-16/AR-15*, які часто буває складно відрізнити від оригінальних. Такі деталі мають повний збіг форми і геометричних розмірів. Окрім цього, під час виготовлення на деталі можна наносити маркування і написи, що повторюють маркування і написи, присутні на оригінальних деталях. Експертна практика свідчить, що найчастіше наносять навіть маркування і штампи перевірки якості виробу (*Proof marks*). Відрізнити деталі нижнього корпусу штурмових гвинтівок *M-16/AR-15*, виготовлених на верстатах ЧПК, можна тільки за наявністю прямокутних крайок, тоді як у неоригінальних деталях, які виготовляють методом лиття, кромки закруглені. Ще однією ознакою, що дає змогу правильно класифікувати досліджувану деталь, можуть бути написи із граматичними помилками, та маркування, виконані методом фрезерування, на відміну від оригінальних, що наносяться тиском.

У розглянутих прикладах нові технології використовують для незаконного виготовлення вогнепальної зброї, але є випадки, коли застосування новітніх технологій офіційними виробниками вогнепальної зброї призводить до складнощів під час проведення балістичних експертиз. Одним із таких методів є метод інжекційного формування металевих порошків (*Metal injection molding, MIM*). Ця технологія набуває дедалі більшого поширення у виготовленні деталей вогнепальної зброї складної форми. Різні виробники, включно з такими провідними фірмами, як Сміт і Вессон, Зіг Зауер, Глок, виготовляють із застосуванням цієї технології такі деталі, як бойки (*Sig Sauer*), викидачі (*Glock*), вкладиші патронного упору (*Smith and Wesson*).

Особливістю методу інжекційного формування металевих порошків є процес виготовлення, під час якого майбутня деталь формується із впорскування у форму суміші з дрібнодисперсного металевого порошку і сполучного матеріалу. Після формування отриману заготовку спікають у кілька етапів для видалення сполучного матеріалу і надання необхідних механічних характеристик. Основною особливістю цього методу, за балістичною експертизою, є те, що на виготовлену деталь переносять не тільки основні розміри, форми, а й усі її дефекти та неоднорідності. Отже, на деталі, а також у її сліді на гільзі залишаються ознаки, які можуть помилково класифікуватися експертом як індивідуальні. Насправді ці сліди мають бути віднесені до групи підкласових,

властивих кільком деталям, виготовленим послідовно із використанням одного інструменту, і виключені з безлічі слідів, на підставі порівняння яких експерт доходить висновку про тотожність. За класичних методів обробки металів різанням підгрупові сліди мають форму паралельних ліній, концентричних кіл або дуг. У разі виготовлення деталей методом інжекційного формування металевих порошків, як і в разі виготовлення деталей методами високоточного лиття, підгрупові ознаки не мають форми, що чітко виділяється, і їх легко можна сплутати з індивідуальними ознаками. Основними методами зниження ймовірності виникнення експертної помилки є постійне відстеження інформації, що публікують у фаховій літературі, та виключення слідів, залишених такими деталями, із тих, що використовують для порівняння. Також має сенс засновувати рішення про тотожність на збігу слідів більш ніж однієї деталі (наприклад, сліду бойка і сліду патронного упору або викидача).

Незважаючи на це, у галузі криміналістики технологічний прогрес має і позитивні сторони. Щодо криміналістичного дослідження вогнепальної зброї, найбільший вплив розвитку технологій спостерігаємо у сфері автоматизації процесу ідентифікації слідів на вистріляних кулях і гільзах. Розробляють і вдосконалюють системи автоматичного пошуку по кулегільзотеках. Поліпшують сканери, що їх використовують у таких системах, для отримання зображень досліджуваних об'єктів. Більшого поширення набувають сканери, що створюють тривимірні моделі поверхні куль і гільз. Серед таких сканерів пристосування, побудовані на базі оптичних камер із подальшим використанням спеціалізованих алгоритмів, які дають змогу на підставі безлічі двовимірних зображень згенерувати тривимірне зображення. Деякі пристрої, як-от сканери, розроблені компанією *Cadre Forensics*, використовують спеціальні гелеві блоки для зменшення впливу оптичних характеристик поверхонь, що сканують. Інші сканери збудовано на базі конфокальних мікроскопів. Окрім появи та розвитку сканувальних пристроїв, значний прогрес спостерігаємо в розробленні алгоритмів ідентифікації. Постійно вдосконалюють алгоритми пошуку за пулегільзотеками, що застосовують у комп'ютеризованих системах *IBIS*, *EvoFinder* і *BalScan*. Розробляють системи попередньої класифікації гільз, вилучених на місцях злочинів, за екземплярами зброї (*triage*). І тут провідні позиції займають системи *Cadre Forensics* і *EvidenceID*. Особливо можна відзначити роботу Національного Інституту Стандартів і Технологій (*NIST*) США, у якому розробляють алгоритми комп'ютерного порівняння слідів на гільзах і кулях, що дають змогу з високою точністю ухвалювати рішення про тотожність порівнюваних об'єктів. До того ж розроблюване рішення є об'єктивним, тобто не залежить від досвіду експерта, і одержуваний результат має статистичне обґрунтування, подібно до того, як надають результати експертизи ДНК.

Для підвищення якості виконуваних експертиз під час криміналістичного дослідження зброї і зниження ймовірності виникнення експертних помилок необхідно постійно відслідковувати й аналізувати матеріали щодо впровадження новітніх технологій у виробництво зброї і патронів до неї, які публікують у фахових виданнях як в Україні, так і за кордоном.

Перелік джерел посилання

1. Вогнепальний DIY: історія та перспективи 3D-друкованої зброї : веб-сайт. URL: <https://habr.com/ru/articles/510596/> (дата звернення: 18.09.2023).
2. Пістолет із 3D-прінтера: еволюція саморобної пластикової зброї : веб-сайт. URL: https://zbroya.info/uk/blog/19416_pistol-iz-3d-printera-evoliutsiia-samodelnogo-plastikovogo-oruzhiia/ (дата звернення: 18.09.2023).
3. Metal Injection Molding Allows Gun Manufacturer To Aim High : веб-сайт. URL: <https://www.modernapplicationsnews.com/articles/m003rop.htm> (дата звернення: 18.09.2023).
4. Cadre-VCM. Validated Virtual Comparison Microscopy (VCM) : веб-сайт. URL: <https://www.cadreforensics.com/VirtualComparisonMicroscopy.html> (дата звернення: 18.09.2023).

Визначення вартості будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, що є складовою вартості будівельних робіт із залученням державних коштів

Сергій Гнетнев,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса», м. Харків, Україна, e-mail: gnetnev_1960@ukr.net

Євген Аккужин,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса» м. Харків, Україна, e-mail: nizhukka@ukr.net

Денис Новоспаський,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса» м. Харків, Україна, e-mail: grumvald@gmail.com

Розглянуто специфіку визначення вартості будівельних матеріалів, виробів та конструкцій. Проаналізовано нормативні документи, що регулюють вартість будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, що є складовою частиною вартості будівельних робіт, виконаних із залученням державних коштів. Сформульовано пропозиції з метою вдосконалення проведення таких експертиз.

Ключові слова: договір підряду; будівельні роботи; підрядник; вартість будівельних робіт; кошторис будівельних робіт; компенсація витрат підрядника та належна йому винагорода.

Determination of the Value of Building Materials, Products, and Structures as an Integral Component of the Cost of Construction Works Involving Public Funds

Sergiy Gnetnev, Yevgen Akkuzhyn, Denis Novospaskyi

The specifics of ascertaining the value of building materials, products, and structures are explored. Normative documents governing the pricing of building materials, products, and structures, which are an essential element of the cost of construction works funded by the government, are analyzed. Suggestions for enhancing the execution of such evaluations are outlined.

Keywords: construction contract; construction works; contractor; cost of construction works; construction estimate; reimbursement of contractor expenses and rightful compensation.

Складовою вартості будівельних робіт є вартість будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, дослідження з визначення вартості яких доручають судовому експерту-товарознавцю.

За п. 1.2. Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [1] одним із основних завдань товарознавчої експертизи є визначення вартості товарної продукції, яка «складається з машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання». Будівельні матеріали, вироби та конструкції можуть належати до товарів народного споживання.

За ст. 262 Господарського кодексу України (далі — *ГК України*) [2]: «У галузях матеріального виробництва здійснюється виробництво матеріальних благ, призначених як для використання у сфері виробництва в якості засобів виробництва (продукція виробничо-технічного призначення), так і для використання у сфері особистого споживання (вироби народного споживання)».

Як зазначено у ст. 258 ГК України, особливості регулювання господарських відносин залежать від економічної форми результату господарської діяльності.

Будівельні матеріали, вироби та конструкції, вартість яких є складовою частиною вартості кінцевого продукту будівельного виробництва, не можуть бути об'єктами судової товарознавчої експертизи, оскільки вони не є товарами народного споживання.

Одним із основних завдань будівельно-технічної експертизи за п. 5.1. Науково-методичних рекомендацій є «визначення, перевірка обсягів і вартості виконаних будівельних робіт та складеної первинної звітної документації з будівництва та їх відповідність проектно-кошторисній документації, вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва» [1].

Зазначене відповідає змісту ст. 262 ГК України [2].

За ч. 2 ст. 321 ГК України [2] під вартістю робіт за договором підряду мають на увазі компенсацію витрат підрядника та належну йому винагороду.

Відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про ціни і ціноутворення» [3], формування кошторисної нормативної бази, визначення порядку її застосування у будівництві, перевірка дотримання нормативних документів і нормативів обчислення вартості будівництва об'єктів, що споруджуються із залученням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, кредитів, наданих під державні гарантії, здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері будівництва, містобудування та архітектури. Згідно з п. 1 Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житло-комунального господарства України [4] таким органом є Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Абз. 4 п. 21 Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві [5] містить норму: *«У разі коли роботи (будівництво об'єкта) фінансуються із залученням державних коштів, договірна ціна визначається відповідно до вимог нормативних документів у сфері ціноутворення у будівництві».*

Нормативним документом у сфері ціноутворення у будівництві є ДСТУ Б Д.1.1-1:2013 «Правила визначення вартості будівництва» [6].

Оскільки будівництво здійснюється за рахунок бюджетних коштів, розміри компенсації витрат підрядника та належну йому винагороду необхідно встановлювати відповідно до цього ДСТУ: *«При погодженні договірної ціни замовник, розглядаючи її складові, перевіряє ціни на матеріально-технічні ресурси, які повинні прийматися за відповідними обґрунтуваннями (як правило, найменшими при всіх рівних характеристиках) цінами на відповідні ресурси»* [6].

Прямі втрати у вартості будівництва визначають за ДСТУ-Н Б Д.1.1-2:2013 «Настава щодо визначення прямих витрат вартості будівництва» [7]:

«4.4.1. Кошторисна вартість будівельних матеріалів, виробів та конструкцій у прямих витратах визначається на підставі нормативної потреби в них, розрахованої виходячи з обсягів робіт, передбачених проектною документацією, та відповідних поточних цін.

4.4.2 Поточні ціни на матеріальні ресурси для будівництва визначаються франко-приоб'єктним складом будівельного майданчика і на встановлену одиницю виміру враховують такі елементи вартості:

- відпускну ціну;
- вартість тари, упаковки і реквізиту;
- вартість вантажних робіт;
- вартість транспортування;
- заготівельно-складські витрати».

За Кошторисними нормами України у будівництві: *«система ціноутворення у будівництві базується на кошторисних нормах, нормативах, розрахункових показниках і поточних цінах трудових та матеріально-технічних ресурсів»* [8].

Проведене аналізування нормативних документів свідчить, що вартість будівельних матеріалів, виробів та конструкцій належить до прямих витрат підрядника, які необхідно компенсувати під час розрахунку за фактично виконані будівельні роботи. Їх вартість визначають за відпускною ціною будівельних матеріалів, виробів та конструкцій. Тобто замовник зобов'язаний компенсувати підряднику витрати, пов'язані із придбанням будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, вартість яких визначає відпускна ціна, а також супутні витрати, якщо вони є.

Визначення вартості будівельних робіт залежить також від стадії їх виконання:

- техніко-економічне обґрунтування (ТЕО) (визначення приблизних розмірів інвестицій);
- проектування (П) та складання робочого проекту (РП) (визначення проектної вартості будівельних робіт);
- уточнення окремих об'єктних та локальних кошторисів;

- складання ціни пропозиції учасника конкурсних торгів;
- погодження договірної ціни;
- взаєморозрахунки за виконані будівельні роботи.

Конкретний спосіб обґрунтування нормативами не визначено, але можливий широко застосований метод — моніторинг вартості будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, необхідних для виконання конкретних будівельних робіт, за показниками регіональних постачальників.

Такий метод потребує знання будівельних технологій та регіональних виробників або постачальників будівельних матеріалів, виробів та конструкцій.

Інший метод — застосування показників вартості будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, що містяться у Програмному комплексі «Будівельні Технології: КОШТОРИС 8» [9]. Застосування цього програмного засобу рекомендовано Державним комітетом будівництва, архітектури та житлової політики України [10].

Одним із методів визначення вартості будівельних матеріалів, виробів та конструкцій можна вважати прийняття їх вартості на час виконання експертизи із урахуванням індексу зміни вартості промислової продукції. Вибір конкретних методів дослідження роблять зважаючи на фактичний матеріал, умови й мету конкретного дослідження. Методи є упорядкованою системою, у якій визначено їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, який може бути пов'язаний із видом вартості будівельних робіт: передпроектна вартість (техніко-економічне обґрунтування); проектна вартість; договірна ціна; вартість фактично виконаних будівельних робіт. Використання технічних прийомів і проведення операцій із теоретичним і фактичним матеріалом має відбуватися в певній послідовності. Безумовною складовою будь-якого методу є знання будівельних технологій, оскільки вартість будівельних матеріалів, виробів та конструкцій залежить від способу та необхідності їх застосування, що відповідає проекту та специфіці умов будівельного виробництва.

Отже, вартість будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, що застосовують у будівельному виробництві, є категорією, розгляд якої є компетенцією судового експерта-будівельника.

Перелік джерел посилання

1. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юст України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 р. № 5007-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5007-17> (дата звернення: 04.09.2023).
4. Положення про Міністерство розвитку громад та територій України : затв. пост. Кабміну України від 30.04.2014 р. № 187 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
5. Загальні умови укладання та виконання договорів підряду в капітальному будівництві : затв. пост. Кабміну України від 01.08.2005 р. № 668 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
6. ДСТУ Б Д.1.1-1:2013 «Правила визначення вартості будівництва» : затв. наказом Мін-ва регіон. розвитку, будівн. та житл.-комун. госп-ва України від 05.07.2013 р. № 293. URL: https://dbn.at.ua/_ld/11/1113__1.1-1-2013.pdf (дата звернення: 04.09.2023).
7. ДСТУ Н Б Д.1.1-3:2013 «Настанова щодо визначення прямих витрат у вартості будівництва» : затв. наказом Мін-ва регіон. розвитку, буд. та житл.-комун. госп-ва України від 27.08.2013 р. № 405. URL: https://msmeta.com.ua/file/dbn_norma/DSTU/DSTU-N_B_D.1.1-2_2013.pdf (дата звернення: 04.09.2023).

8. Кошторисні норми України у будівництві : затв. наказом Мін-ва розвитку громад та тер-й України від 01.11.2021 р. № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0281914-21#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
9. Будівельні Технології: КОШТОРИС 8 : програма. URL: <https://s-tech.com.ua/ua/pidtrimka/rozrakhunok-koshtorisiv-ukrajina/budivelni-tehnologiyi-koshtoris-8/onovlennya.html> (дата звернення: 04.09.2023).
10. Програмний комплекс «Експерт-Кошторис ПБП». URL: https://msmeta.com.ua/view_koshtorysni_programy.php?id=4 (дата звернення: 04.09.2023).

Особливості проведення судових економічних експертиз використання бюджетних коштів щодо закупівлі товарів, робіт і послуг за ринкових коливань цін

Ірина Гордієнко,

Сумське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Суми, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8703-5481>, e-mail: svhndise@meta.ua,

Розглянуто вимоги законодавства щодо порядку здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та об'єднаних територіальних громад. Узагальнено об'єкти дослідження та констатовано коло наданих судовим експертам повноважень під час проведення судових економічних експертиз використання бюджетних коштів щодо закупівлі товарів, робіт і послуг за ринкових коливань цін.

Ключові слова: предмет закупівлі; тендерна документація; тендерна пропозиція; договір про закупівлю; приведена ціна; коливання ціни.

The features of conducting economic forensic examinations concerning the utilization of budgetary funds for procurement of goods, works, and services amid market prices fluctuations

Iryna Hordiienko

The legislative requirements for the procurement procedure of goods, works, and services to meet the needs of the state and amalgamated territorial communities are discussed. The investigation objects are summarized, and the scope of authority granted to forensic examiners during economic forensic examinations concerning the utilization of budgetary funds for procurement of goods, works, and services amid market prices fluctuations is determined.

Keywords: procurement item; tender documentation; tender proposal; procurement contract; contract price; price fluctuations.

Останнім часом збільшилась кількість зловживань під час тендерних закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальних громад, особливо, коли змінилася ціна договору. За фактами розтрати бюджетних коштів під час тендерних закупівель порушуються кримінальні провадження за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст. 191 Кримінального кодексу України [1], за якими призначають судові економічні експертизи.

Організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності передбачена ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» [2], відповідно до якої методики проведення судових експертиз підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, установленому Кабінетом міністрів України. «Методика експертного дослідження використання бюджетних коштів щодо закупівлі товарів, робіт і послуг», яка була зареєстрована в Реєстрі методик проведення судових експертиз Мін'юсту України за реєстраційним кодом 11.0.28 [3], нині заборонена до застосування.

До того ж питання порушення тендерного законодавства під час закупівлі товарів, робіт і послуг за бюджетні кошти є актуальними сьогодні та потребують ретельного економічного дослідження в межах компетенції експертів-економістів.

На розгляд судової економічної експертизи ставиться питання:

Чи підтверджується документально *«Розрахунок зайво сплачених коштів Постачальнику за договором про закупівлю ... внаслідок підвищення ціни товарів (робіт / послуг) при відсутності коливання (непропорційно коливанню) ціни таких товарів (робіт / послуг) на ринку за період ... на загальну суму ...?»*.

Під час дослідження слід ураховувати, що правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад визначає Закон України «Про публічні закупівлі», а саме:

- *«договір про закупівлю — господарський договір, що укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі та передбачає платне надання послуг, виконання робіт або придбання товару;*
- *предмет закупівлі — товари, роботи чи послуги, що закуповуються замовником у межах єдиної процедури закупівлі або в межах проведення спрощеної закупівлі, щодо яких учасникам дозволяється подавати тендерні пропозиції ...;*
- *приведена ціна — ціна, зазначена учасником у тендерній пропозиції та перерахована за математичною формулою з урахуванням показників інших критеріїв оцінки, визначених замовником у тендерній документації / оголошенні про проведення спрощеної закупівлі;*
- *тендерна документація — документація щодо умов проведення тендеру, що розробляється та затверджується замовником і оприлюднюється для вільного доступу в електронній системі закупівель;*
- *тендерна пропозиція — пропозиція щодо предмета закупівлі або його частини (лота), яку учасник процедури закупівлі подає замовнику відповідно до вимог тендерної документації» [5].*

Відповідними органами складаються «Акти перевірки закупівель», які містять висновки щодо порушення тендерного законодавства під час здійснення закупівель, зокрема внаслідок підвищення ціни товарів (робіт / послуг) за відсутності коливання (непропорційно коливанню) ціни таких товарів (робіт / послуг) на ринку, сплачено зайві кошти постачальнику цих товарів (робіт / послуг).

До того ж порушено вимоги законодавства, установлені част. 5 ст. 41 розд. VIII Закону України «Про публічні закупівлі»:

«Істотні умови договору про закупівлю не можуть змінюватися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами в повному обсязі, крім випадків:

- 1) *зменшення обсягів закупівлі, зокрема з урахуванням фактичного обсягу видатків замовника;*
- 2) *збільшення ціни за одиницю товару до 10 відсотків пропорційно збільшенню ціни такого товару на ринку у разі коливання ціни такого товару на ринку за умови, що така зміна не призведе до збільшення суми, визначеної в договорі про закупівлю, — не частіше ніж один раз на 90 днів з моменту підписання договору про закупівлю / внесення змін до такого договору щодо збільшення ціни за одиницю товару. Обмеження щодо строків зміни ціни за одиницю товару не застосовується у випадках зміни умов договору про закупівлю бензину та дизельного пального, природного газу та електричної енергії» [5].*

Отже, з огляду вимог до договору про закупівлю та внесення змін до нього, визначених у част. 5 ст. 41 розд. VIII Закону України «Про публічні закупівлі», передбачено:

- збільшення ціни за одиницю товару можливе до 10 %, тобто максимальну ціну за одиницю товару можна підняти на 9,99 %;
- збільшення ціни можливе за умови, що така зміна не призведе до збільшення суми, визначеної в договорі про закупівлю;
- збільшення ціни дозволено не частіше ніж один раз на 90 днів з моменту підписання договору про закупівлю / внесення змін до такого договору щодо збільшення ціни за одиницю товару (крім закупівлі ПММ, природного газу та електричної енергії);

- підняття ціни за одиницю товару має бути пропорційно коливанню ціни такого товару на ринку.

Відповідно до сталої судової практики, для правомірного збільшення ціни за одиницю товару обов'язково повинно бути документальне підтвердження факту зростання ціни на ринку. Пропорційність у цьому випадку означає: на скільки відсотків відбулося коливання ціни такого товару на ринку, на стільки ж можна підняти ціну за одиницю товару, але не більше ніж на 10 %.

З огляду на практику Верховного суду України, для застосування част. 5 ст. 41 Закону України «Про публічні закупівлі» до уваги мають брати лише ті коливання ціни, що відбулися після укладання договору про закупівлю чи після чергового підвищення ціни за одиницю товару сторонами такого договору про закупівлю.

Надання правової оцінки умовам укладеного договору про закупівлю товарів, робіт і послуг та додатковим угодам до нього виходить за межі компетенції судових експертів-економістів. Дослідженню підлягає проведений відповідним контролюючим органом розрахунок зайво сплачених коштів постачальнику внаслідок підвищення ціни товарів (робіт / послуг) за відсутності коливання (непропорційно коливання) ціни таких товарів (робіт / послуг) на ринку.

До уваги беруться залучені до тендерної документації цінові пропозиції, які документально підтверджують факт зростання ціни товарів (робіт / послуг) на ринку з моменту підписання договору про закупівлю / внесення змін до такого договору щодо збільшення ціни за одиницю товару.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
3. Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 31.08.2023).
4. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін та допов.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
5. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII (зі змін та допов.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 31.08.2023).

Спеціальні знання експерта-економіста в контексті трансформації економічних відносин

Олексій Горлачук,

канд. екон. наук, Тернопільський НДЕКЦ МВС України, м. Тернопіль, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8982-2438>, e-mail: horlachuk@ukr.net

Розглянуто використання спеціальних економічних знань в умовах турбулентності економічних відносин, які зазнають впливу різноманітних екзогенних та ендогенних чинників.

Ключові слова: спеціальні знання; економічні відносини; судова економічна експертиза; економічне середовище; інформаційні технології.

Specific expertise of forensic economist in transformation context of economic relations **Oleksiy Horlachuk**

Use of special economic knowledge in the conditions of turbulent economic relations that are affected by various exogenous and endogenous factors is considered.

Keywords: specific expertise; economic relations; forensic economic examination; economic environment; information technologies.

У сучасній судово-правовій системі важливе місце як ефективному інструменту належить судовій експертизі. Її значення обумовлено специфічними завданнями, які стоять перед судово-правовою системою та потребують розв'язання у процесуальному полі. У сфері економічних відносин такі завдання розв'язують судово-економічна експертиза як синергічне поєднання спеціальних економічних та юридичних знань. Судово-слідчі органи під час розслідування економічних злочинів (особливо складних за схемою свого здійснення) для визначення економічного боку їх обставин потребують використання спеціальних економічних знань.

Конституція України (п. 14 ст. 92) встановлює, що засади судової експертизи визначаються винятково законами України [1]. Це свідчить про те, що питання використання спеціальних знань перебуває у нормативно-правовому полі, а визначення цього поняття у вітчизняному законодавстві не закріплено.

В умовах турбулентності економічних відносин, зумовлених дією ендогенних та екзогенних (зокрема, нестабільністю правового середовища) чинників, проблема спеціальних економічних знань є надзвичайно важливою та формує високі вимоги до інституту судових експертів.

Спеціальні економічні знання — це знання, вміння, навички і практичний досвід обізнаних у сфері економіки осіб із питань, які відображають сучасний рівень розвитку економічної науки, об'єктів, явищ і процесів [3, с. 217].

Цей вид спеціальних знань — на межі економічних наук і правових норм, які регламентують господарське життя, що спричиняє численні наукові дискусії щодо обсягу спеціальних знань судового експерта як учасника кримінального провадження під час розслідування економічних злочинів правоохоронними органами.

Спеціальні знання у сфері економіки можуть мати основні носії цих знань — судові експерти (фахівці — працівники державних спеціалізованих установ, а також ті, хто не є працівниками цих установ), аудиторів (державні установи, приватні аудиторів, аудиторські фірми) і ревізорів. Спільною базою, що об'єднує ці різновиди спеціальних економічних знань, є економічна сфера, а саме багатоаспектність сучасної виробничо-господарської та фінансової діяльності суб'єктів господарювання, яка відображена насамперед у відповідних бухгалтерських документах. Судова економічна експертиза як специфічна галузь знань має процесуальний зміст, тоді як ревізія та аудит — це різновиди фінансового контролю економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Можна виокремити чинники, які впливають на становлення та застосування спеціальних знань: розвиток загальнотеоретичних знань; виникнення та розвиток на базі загальнотеоретичних знань криміналістичних та інших прикладних (спеціальних) знань; залучення спеціалістів до процесу розслідування кримінальних проваджень; використання наукових знань під час проведення експертних досліджень, які виступають доказами у кримінальному провадженні [2, с. 13].

До цього переліку варто додати й такий важливий чинник, як відносини власності, які є домінуючими в економічному середовищі, оскільки судова економічна експертиза досліджує багатогранну економічну сферу, тому зміна відносин власності, яка є фундаментальною для певного типу економічної системи господарювання та соціально-економічних відносин, впливає на методологічний інструментарій судової економічної експертизи, а відтак і на розвиток спеціальних економічних знань.

Розглядаючи економічні відносини у сфері матеріального виробництва, можна виявити характерні залежності щодо рівня ефективності використання спеціальних економічних знань, а також об'єктивної потреби судово-слідчих органів у цьому виді судової експертизи в сучасних умовах трансформації економічних відносин:

- ефективність використання спеціальних економічних знань у правовій системі зростає в міру забезпечення стабільності економічного середовища, яке регламентовано правовими нормами, і навпаки — ефективна діяльність судово-експертної діяльності в судово-правовій системі зменшується в міру

зниження стабільності економічних відносин та дієвості нормативно-правового законодавства;

- у міру ускладнення господарських процесів, що є наслідком інтенсивного розвитку інформаційних технологій та комунікацій, а також ускладнення алгоритмів учинення економічних злочинів, зростає потреба у спеціальних економічних знаннях (ця залежність характерна для товарно-грошового виробництва і має стійкий тренд у своєму розвитку).

Спеціальні економічні знання є невіддільними від економічної діяльності, оскільки їх базою є сукупність економічних наук, що пояснюють процеси суспільного виробництва як в матеріальній, так і нематеріальній його сферах. Відповідно розглядати цей вид знань слід водночас із вивченням економічних умов господарювання, що пояснюється економічними законами.

За сучасного стану економічних відносин та інтенсивним упровадженням і використанням інформаційних технологій вищезазначене є надзвичайно актуальним, оскільки спеціальні економічні знання в найінтенсивніший період свого розвитку (з початку ХХ століття і до сьогодні) зазнавали відповідних трансформацій, що впливало на їх якісні ознаки.

В умовах трансформації економічних відносин експерт-економіст повинен мати комплексні різнопрофільні спеціальні знання (бухгалтерський облік, фінанси і кредит, оподаткування, банківська справа, економіка праці, економіка галузей промисловості, економіка сільського господарства, ознайомлення із основними програмними продуктами ведення бухгалтерського обліку на підприємствах всіх форм власності й господарювання тощо), а також знання різних галузей права (земельного, трудового тощо). Перспективи розвитку використання спеціальних економічних знань є можливими лише за умов глибокого вивчення теоретичних положень економічних наук, що мають практичний прикладний характер і пояснюють сутність господарських процесів динамічного економічного середовища за різними видами господарської діяльності.

Перелік джерел посилання

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к,96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2023).
2. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навч. посіб. Київ, 2010. 304 с.
3. Федчишина В.В. Спеціальні економічні знання та їх використання в ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду: теоретико-правові основи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 215—218.

Окремі аспекти проведення судово-медичних експертиз в умовах воєнного стану

Олександр Груздь,

канд. юрид. наук, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0370-3791>, e-mail: alexander.gruzdd@gmail.com

Ольга Литвиненко,

д-ка філософ., Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4218-21>, e-mail: babenko.olga11@gmail.com

На територіях активних бойових дії зростає кількість загиблих і постраждалих, тому проведення судово-медичних експертиз є дуже актуальним. Значну кількість призначених судово-медичних експертиз не проводять вчасно через велику завантаженість судових експертів. Задля

швидкого та ефективного здійснення досудового розслідування до проведення судових експертиз пропонуємо залучати інших спеціалістів у цій галузі.

Ключові слова: судові експертизи; спеціаліст; досудове розслідування; кримінальне провадження; воєнний стан; законодавство України.

Some aspects of conducting forensic medical examinations in wartime conditions

Oleksandr Hruzd, Olha Lytvynenko

In the territories of active hostilities, the number of dead and injured is increasing, therefore conducting forensic medical examinations is more than urgent. A significant number of prescribed forensic examinations are not carried out on time due to the high workload of forensic experts. In order to quickly and effectively conduct a pre-trial investigation; it is suggested to involve other specialists in this field in conducting forensic examinations.

Keywords: forensic examinations; specialist; pre-trial investigation; criminal proceedings; martial law; legislation of Ukraine.

Російська збройна агресія та запровадження воєнного стану на території нашої держави, на жаль, стали ключовими чинниками, які прямо або опосередковано впливають на всі процеси та відносини як в Україні, так і поза її межами. Кількість облікованих за даний період злочинів невпинно зростає, адже ворог щодня вчиняє все нові й нові злочинні діяння, але навіть за таких вкрай складних умов правоохоронні органи продовжують діяльність з документування та розслідування виявлених злочинів [1, с. 58]. Одним зі способів ефективного розслідування зазначених видів кримінальних правопорушень є проведення судових експертиз. Розслідування численної кількості воєнних злочинів передбачає дослідження багатьох подій і проведення значної кількості різних видів судових експертиз, однак виклики воєнного часу змістили акцент на окремі види експертних досліджень.

Відзначимо, що до повномасштабного вторгнення росії на територію України в практичній діяльності органів досудового розслідування існувала проблема довготривалого очікування висновків судових експертиз. Це було пов'язано з тим, що через велике навантаження або відсутність судових експертів державних експертних установ з певної галузі, слідчі (дознавачі) не могли отримати висновки судових експертиз більше року з початку призначення, що порушувало засаду розумності строків, передбачену ст. 28 КПК України. Однак, після запровадження на території нашої держави правового режиму воєнного стану ситуація з очікування висновків експертів стала ще гіршою, оскільки деякі судові експерти набули статусу біженців або внутрішньо переміщених осіб, приєдналися до лав ЗСУ або територіальної оборони, тому не мають можливості виконувати свої професійні обов'язки, і отримати висновок експерта стало ще складніше.

Одним із розповсюджених видів експертиз є судово-медичне дослідження. На теперішній час актуальність у проведенні судово-медичних експертиз зростає, оскільки на територіях, де велися активні бойові дії або було завдано артилерійських ворожих ударів, значна кількість осіб загинули та отримали тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості.

За допомогою судово-медичної експертизи експерт може встановити: причини та обставини смерті; визначити характер та тяжкість тілесних ушкоджень; групову та статеву належність речових доказів до певної особи та давність їх утворення.

Уміле використання спеціальних знань під час проведення досудового розслідування є запорукою його ефективного процесу та завершення. Без застосування цих знань проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, у яких постраждало населення внаслідок дій РФ, є неможливим, тому важливим є своєчасне призначення, швидке проведення та отримання висновку судово-медичних експертиз.

Щодо судово-медичної експертизи трупа, то слід зазначити, що 9 березня 2022 р. було видано наказ «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України» [2]. Відповідно до зазначеного наказу, проведення судово-медичних експертиз трупів покладається на той регіональний підрозділ «Бюро судово-медичних експертиз», до якого він був направлений, тому значне навантаження відбувається у прифронтових областях, таких як Дніпропетровська, Полтавська, Сумська та Херсонська області. У подальшому такі кримінальні провадження скеровуються за територіальною належністю, однак навантаження саме на вказані підрозділи є суттєвим.

Наразі експертні служби зіткнулися з нестачею відповідних фахівців для проведення наведених вище видів судових експертиз [1, с. 62]. Тому, враховуючи нагальну потребу, окремі фахівці вважають за необхідне приймати не лише висновки експерта, але і висновки спеціаліста процесуальним джерелом доказів не лише під час розслідування кримінальних злочинів, а й під час розслідування воєнних злочинів [5], оскільки, як експерт, так і спеціаліст несуть відповідальність, установлену законом, за завідомо неправдивий висновок (ст. 70 та ст. 72 Кримінального процесуального кодексу (далі — *КПК України*) [6], а структура їх висновків співпадає. Ураховуючи те, що ч. 2 ст. 84 КПК України передбачено процесуальні джерела доказів, а саме: показання, речові докази, документи, висновки експертів [4], то ми погоджуємося з пропозицією С. Корнійко, який вважає «за доцільне на законодавчому рівні надати можливість використовувати висновки спеціаліста в якості джерела доказів, а також запровадити реєстр спеціалістів за наведеними вище експертними спеціальностями» [5, с.77]. У результаті внесених змін до кримінального-процесуального законодавства суттєво зменшиться навантаження на судових експертів, які, своєю чергою, матимуть змогу ефективно та своєчасно проводити експертні дослідження в іншій категорії кримінальних проваджень, що є вимогою п. 21 ч. 1 ст. 7 КПК України (розумність строків, що належить до загальних засад кримінального провадження).

Також пропонуємо доповнити п. 2 ч. 5 ст. 71 КПК України та викласти його у такій редакції: «виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а за потреби — роз'яснити його».

Перелік джерел посилання

1. Грига М. А. Експертні дослідження, актуальні в умовах воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : мат-ли наук.-теор. конф. (Київ, 26.05.2022). Київ, 2022. С. 58—62.
2. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України : наказ МВС, МОЗ України від 09.03.2022 р. № 177/450/46 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text> (дата звернення: 21.08.2023).
3. Авдеева Г. К. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17.06.2022). Одеса, 2022. Т. 2. С. 566—569.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.08.2023).
5. Корнійко С. М. Найбільш затребувані види судової експертизи під час війни. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : мат-ли міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25.11.2022). Київ, 2022. С.75—78.

Теоретичні основи судово-економічної експертизи

Сергій Губаль,

Одеський НДІСЕ, м. Одеса, Україна, e-mail: sg_83@ukr.net

Розглянуто сутність судово-економічної експертизи, визначену в нормативних та законодавчих актах України. Визначено основні завдання судово-економічної експертизи, об'єкти дослідження, які використовують під час розв'язання поставлених перед експертом питань; межі компетенції експерта-економіста.

Ключові слова: експертиза; судова експертиза; судово-бухгалтерська експертиза; судово-економічна експертиза; економічна експертиза.

Theoretical Foundations of Forensic Economic Examination

Serhii Gubal

This paper explores the forensic economic examination essence as defined in Ukrainian regulatory and legislative acts. It identifies the primary objectives of forensic economic examination, the investigation objects employed in addressing questions posed to the examiner, and the competence boundaries of economic examiners.

Keywords: examination; forensic examination; forensic accounting examination; forensic economic examination; economic examination.

В умовах трансформування та реформування багатьох ланок економіки виникає багато правопорушень, що завдають суттєвої шкоди розвитку господарського механізму. Це зумовлює потребу для правоохоронних органів оперативно боротися із правопорушеннями у сферах бухгалтерського та податкового обліку, фінансово-кредитного механізму, що потребує проведення судово-економічної експертизи, адже спори, що виникають між суб'єктами господарювання, потребують розв'язання питань висококваліфікованими фахівцями в галузі судових експертиз.

Проведення експертизи — це процесуальна дія, яка полягає в дослідженні експертом за завданням правоохоронних органів речових доказів та інших матеріалів із метою встановлення фактичного стану і обставин, що мають істотне значення для правильного вирішення справи.

Поняття судової експертизи визначене Законом України «Про судову експертизу» (далі — профільний Закон). Відповідно до профільного Закону, «судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [1].

Зафіксовані в документах господарські (фінансові) операції є об'єктами дослідження судово-економічної експертизи, вони відтворюють стан і результати економічної діяльності суб'єктів економічних відносин. Зважаючи на поставлені питання, експерт досліджує лише ті бухгалтерські (фінансові) операції, які цікавлять судово-слідчі органи і стосуються справи. Водночас експерт має право встановлювати нові факти й обставини, які належать до предмету експертизи і мають значення у справі.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, визначено три експертні спеціальності, а саме: 1) дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності; 2) дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; 3) дослідження документів фінансово-кредитних операцій [2, 3].

Основними завданнями експертизи документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності є дослідження відтворення в документах господарських операцій, стосовно яких експерт дає висновок. Господарські операції є предметом бухгалтерського обліку, але експерт досліджує не господарські операції, а відтворення їх у бухгалтерському та податковому обліку підприємства (організації, установи).

Завданням експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій є дослідження відтворення в документах інформації щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємства (організації, установи), акціонування, банкрутства, орендних відносин, цільового використання бюджетних коштів. На підставі відтвореної в фінансовій документації підприємства інформації встановлюють дані, які характеризують утворення, розподіл і використання на підприємстві доходів, грошових фондів, наявність негативних відхилень у цих процесах, що вплинули на показники господарської діяльності або сприяли здійсненню правопорушень, пов'язаних із недотриманням фінансової дисципліни.

Основною метою дослідження документів фінансово-кредитних операцій є експертне дослідження операцій із отримання кредитів без матеріального і правового забезпечення, аналізування повернення кредиту, дослідження документального оформлення готівкових і безготівкових розрахунків.

Об'єктами судово-економічної експертизи є:

- документи бухгалтерського, податкового обліку і звітності, а саме:
 - 1) первинні і зведені документи (накладні; податкові накладні; акти прийому-передачі; касові ордери; платіжні доручення; чеки; квитанції; платіжні відомості; митні декларації (ВМД); інвентаризаційні описи тощо);
 - 2) облікові реєстри (головні книги; касові книги; журнали-ордери; відомості аналітичного обліку; картки складського обліку; реєстри податкових накладних тощо);
 - 3) бухгалтерська, фінансова, податкова і статистична звітність (товарні звіти матеріально відповідальних осіб; касові звіти; авансові звіти; баланс; звіт про фінансові результати; звіт про рух грошових коштів; звіт про власний капітал; податкові декларації тощо);
- інші матеріали справи, до яких належать:
 - 1) акти ревізій, документальних перевірок діяльності підприємств;
 - 2) протоколи допитів, свідчення звинувачених і свідків;
 - 3) висновки експертів інших спеціальностей;
 - 4) протоколи виїмок та ін.

Під час дослідження документів бухгалтерського і податкового обліку та звітності як об'єктів судово-економічної експертизи експерт вивчає їх з науково-технічного боку й дає оцінку, яка не має виходити за межі його спеціальних знань: указує на неправильність оформлення документів, наявність або відсутність обов'язкових реквізитів, арифметичні помилки, невідповідність даних обліку й звітності. Неприпустимо давати бухгалтерським операціям юридичну оцінку, а також визначати їх доказовість у кримінальній (або цивільній, господарській) справі.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

Судово-медичне визначення тяжкості тупої травми органів апарату зовнішнього дихання

Микола Губін,

канд. мед. наук, доц., Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2383-3211>, e-mail: n-gubin@ukr.net

Василь Ольховський,

д-р мед. наук, проф., Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2843-2692>, e-mail: prof_olhovsky@ukr.net

Проаналізовано клініко-експертні критерії оцінювання тупої травми органів апарату зовнішнього дихання під час визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень для підвищення ефективності судово-медичної діагностики. Опрацьовано 31 експертизу.

Ключові слова: травми органів апарату зовнішнього дихання; ступінь тяжкості тілесних ушкоджень; судово-медична експертиза.

Forensic medical determination of blunt trauma severity of some organs of external respiratory apparatus

Mykola Gubin, Vasyl Olkhovsky

An analysis of the clinical and expert criteria for assessing blunt trauma of some organs of external respiratory system in determining severity degree of bodily injuries was carried out in order to increase effectiveness of forensic diagnostics. 31 examinations were processed.

Keywords: injuries of external respiratory system organs; severity degree of bodily injuries; forensic medical examination.

Апарат зовнішнього дихання (далі — АЗД) містить повітроносні шляхи, легені та грудну клітку із м'язами, завдяки йому забезпечується нормальна життєдіяльність організму людини [1]. Водночас постраждали з несмертельною тупою травмою органів АЗД, розривами стінок гортані, трахеї та паренхіми легенів, переломами хрящів гортані та ребер стають об'єктами судово-медичної експертизи живих осіб, яку проводять під час досудового слідства та судового розгляду [2].

Погляди судових медиків на застосування певних кваліфікаційних ознак тяжкості тілесних ушкоджень у судово-медичному оцінюванні зазначених травм різняться, про що свідчить аналіз спеціалізованих літературних джерел [3, 4]. Перш за все суперечливими є погляди на те, які саме травми АЗД необхідно відносити до небезпечних для життя. Зокрема, згідно «Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» (введено в дію наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6, далі — *Правила*), тупу травму гортані, трахеї, легенів необхідно відносити до тяжких тілесних ушкоджень тільки за наявності небезпечних для життя явищ, перелічених у п. 2.1.3 «о» [5].

Мета роботи — аналізування клініко-експертних критеріїв оцінювання тупої травми деяких органів апарату АЗД у постраждалих із метою підвищення ефективності судово-медичної діагностики живих осіб.

Для аналізування за типологічним принципом було відібрано 31 експертизу із приводу тупої травми органів АЗД, проведених протягом останнього року у відділі судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи. Загалом за цей період у відділі було проведено 6700 судово-медичних експертиз із приводу різних травм.

За результатами проведеної роботи визначено, що експертизи з приводу тупої травми органів АЗД складають 0,5 % загальної річної кількості експертних досліджень під час експертизи живих осіб. За механізмом виникнення ушкоджень у переважній кількості випадків (28, що становить 90,3 % спостережень) має місце ударна дія тупих твердих предметів на шию та ділянку грудної клітки.

Під час судово-медичного експертного оцінювання експерти встановили такі ступені тяжкості тілесних ушкоджень:

- тяжкі тілесні ушкодження за критерієм «небезпека для життя» Правил — 1 випадок (3,2 % спостережень) закритої тупої травми шиї з ушкодженням гортані з розвитком механічної асфіксії; 2 випадки (6,4 % спостережень) травми грудної клітки із закритими переломами декількох ребер, забиттям, розривом легенів, гемопневмотораксом та розвитком травматичного шока тяжкого ступеня;
- ушкодження середнього ступеня тяжкості за критерієм «тривалість розладу здоров'я» Правил — 1 випадок (3,2 % спостережень) закритої тупої травми шиї з ушкодженням гортані, виникненням її поширеної посттравматичної гематоми та стенозу 2-го ступеня; 1 випадок (3,2 % спостережень) забою легенів, що ускладнився розвитком посттравматичної пневмонії. Водночас у 21 випадку (67,7 % спостережень) до цього ступеня тяжкості експерти віднесли травми грудної клітки з переломами декількох ребер, у 3 випадках (9,6% спостережень) — з переломами одного ребра. До того ж гемоторакс, пневмоторакс або гемопневмоторакс визначено у 12 випадках (38,7 % спостережень). У 3 випадках (9,6 % спостережень) за наявності гострої дихальної недостатності в одного постраждалого з тупою травмою шиї та у двох — із травмою грудної клітки, про наявність якої зазначено в експертних висновках, їх можна було б віднести до тяжких тілесних ушкоджень за критерієм «небезпека для життя» (відповідно до п. 2.1.3 «о» Правил);
- легкі тілесні ушкодження — 2 випадки травм гортані (6,4% спостережень) із розвитком гострих посттравматичних ларингітів. У цих експертизах не було достатніх даних про кінцеві результати ушкоджень гортані, необхідних для судово-медичної оцінки досліджуваної травми. Додаткових контрольних діагностичних досліджень, зокрема стробоскопії гортані, фоніатричного дослідження експертами під час експертиз не було проведено. У цих випадках за відсутності відомостей про кінцеві результати травми та неможливість провести експертами додаткові дослідження необхідно було відмовитися від визначення ступеня тяжкості зазначених тілесних ушкоджень.

Отже, аналіз проведених спостережень дав змогу дійти висновку, що подальшою перспективою цього дослідження є виявлення та обґрунтування чітких діагностичних ознак для судово-медичного оцінювання травм органів АЗД, що виникають від дії різних зовнішніх чинників. Отримані клініко-експертні критерії стануть основою для фахівців в галузі судової медицини, підвищуючи об'єктивність і доказову цінність експертних висновків.

Перелік джерел посилання

1. Яремко Є. О., Вовканич Л. С., Бергтраум Д. І., Коритко З. І., Музика Ф. В. Фізіологія людини : навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. Львів, 2013. 208 с.
2. Недоступ М. Ф. Судова медицина та психіатрія : навч.-метод. посіб. Северодонецьк, 2021. 305 с.
3. Михайличенко Б. В., Кікінчук В. В., Пешенко О. М. Судова експертологія (судова медицина) : навч. посіб. Київ ; Харків, 2020. 396 с.
4. Payne-James J. Jones Simpson's Forensic Medicine R.M. 14th Edition. USA, Boca Raton : CRC Press, 2019. 353 p.
5. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. Київ; 1995. 220 с.

Можливості використання різних видів реєстрів у судово-експертній діяльності

Дарія Гуріна,

канд. юрид. наук, Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4613-8561>, e-mail: dariya.gurina17@gmail.com

Проаналізовано актуальні питання, переваги й особливості використання реєстрів у судово-експертній діяльності в Україні та європейських країнах.

Ключові слова: реєстр; електронний реєстр геномної інформації людини; єдиний реєстр зброї; судово-експертна діяльність; кримінальне процесуальне законодавство.

The Usage Possibilities of Different Registries in Forensic Practice

Dariia Hurina

This article has analyzed current issues, advantages, and peculiarities of registries usage in Ukraine and European countries forensic practices.

Keywords: registry; Electronic Human Genome Information Registry; Unified Firearms Registry; forensic practice; criminal procedural legislation.

Реєстри відіграють важливу роль у судово-експертній діяльності. Реєстри можна розглядати як організовані бази даних, які використовують для зберігання, дослідження й відстеження різних типів доказів, інформації та даних, пов'язаних із розслідуваннями, судово-експертним дослідженнями тощо.

Станом на сьогодні в Україні доволі актуальним залишається питання впровадження електронного реєстру геномної інформації людини з метою ідентифікації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; розшуку осіб, зниклих безвісти; ідентифікації невпізнаних трупів людей, їхніх решток і частин тіла людини; ідентифікації осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе. Також важливе місце посідає єдиний реєстр зброї, розроблений насамперед із метою врегулювання процесів обігу й реєстрації зброї. Фахівці прогнозують позитивний вплив від запровадження єдиного реєстру зброї як на облік усіх процесів, пов'язаних із використанням зброї, так і на безпекову ситуацію в країні загалом. Зрештою використання такого реєстру в Україні сприятиме покращенню контролю, безпеки й регулюванню обігу зброї з метою забезпечення громадськості та підтримання правопорядку.

Практика використання реєстрів ДНК у європейських країнах різниться, оскільки кожна країна має власну правову та нормативну базу щодо баз даних ДНК. Однак існують певні загальні принципи, яких дотримують усі європейські країни, коли йдеться про використання реєстрів ДНК. До них належать:

- 1) кримінальні розслідування. Реєстри ДНК в європейських країнах переважно використовують для кримінальних розслідувань. Геномна інформація, отримана з доказів на місці злочину, підозрюваних і засуджених злочинців, зберігається в базі даних, її можна порівнювати для ідентифікації потенційних збігів або підозрюваних. Інформацію, що зберігається в реєстрі ДНК, не використовують з іншою метою (наприклад, медичною або дослідницькою) без явної згоди залучених осіб;
- 2) національне законодавство. Кожна європейська країна має власне законодавство, яке регулює створення, функціонування та використання реєстрів ДНК. Ці закони визначають мету, обсяг і процедури збирання, аналізування та зберігання зразків і геномної інформації людини;
- 3) суворий захист даних і конфіденційність. Європейські країни надають пріоритет захисту персональних даних і права на конфіденційність. Реєстри ДНК мають відповідати законам про захист персональних даних, забезпечуючи зберігання геномної інформації окремих осіб з обмеженим доступом і належними заходами;

- 4) політика збереження та видалення. Європейські країни зазвичай мають політику збереження та видалення геномної інформації. Тривалість зберігання геномної інформації різна в різних країнах: деякі зберігають її безстроково для засуджених правопорушників, а інші встановлюють часові обмеження для різних категорій осіб;
- 5) етичні міркування. Європейські країни загалом дотримують етичних принципів у використанні реєстрів ДНК (інформована згода на взяття зразків, прозорість у використанні профілів ДНК і повага до індивідуальної автономії та прав на конфіденційність).

Із метою імплементації в європейське законодавство в нашій країні прийнято Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» від 09.07.2022 р. № 2391-IX, який визначає правові засади оброблення геномної інформації людини з метою її державної реєстрації в Україні [1]. Якщо проаналізувати законодавство у цій сфері, можна зробити висновок про неузгодженість цього Закону із чинним кримінальним процесуальним законодавством, оскільки Кримінальний процесуальний кодекс України не містить норм, що регулюють використання обліків і реєстрів під час досудового розслідування [2]. Тож убачаємо, що одне з нагальних завдань у цьому аспекті сьогодні — це внесення змін до кримінального процесуального законодавства з метою узгодження нерозв'язаних питань у цій сфері.

Щодо єдиного реєстру зброї, то створення реєстру зброї у будь-якій державі завжди спричиняє дискусію про його доцільність, оскільки думки щодо його ефективності, проблем конфіденційності та потенційного впливу на законних власників зброї різняться. Існування та специфіка такого реєстру здебільшого залежить від законодавчої бази у сфері обігу зброї у відповідній країні. Водночас беззаперечними потенційними перевагами створення такого реєстру є:

- 1) у сфері правоохоронної діяльності і громадської безпеки реєстр дає змогу органам влади мати повну інформацію про власників вогнепальної зброї, що може допомогти в розслідуванні, запобіганні правопорушенням і забезпеченні громадськості;
- 2) у сфері ліцензування та дозволів реєстр може сприяти видачі та управлінню ліцензіями й дозволами на володіння вогнепальною зброєю, даючи змогу органам влади відстежувати, хто має право на зброю;
- 3) у сфері державної політики та досліджень реєстр може надавати інформацію управлінцям і дослідникам для аналізу тенденцій, моделей і статистичних даних, пов'язаних із володінням, використанням та інцидентами з вогнепальною зброєю. Ця інформація може бути корисною для розроблення науково-обґрунтованої політики держави в цій сфері.

Аналізуючи норми Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, затвердженого наказом МВС України від 10.01.2022 р. № 2, необхідно звернути увагу на те, що метою оброблення інформації в єдиному реєстрі зброї є ідентифікація предметів або вибухових матеріалів; автоматизація процесів інформаційного, довідкового, організаційного й технологічного забезпечення у сфері обігу предметів і вибухових матеріалів, фіксування фактів викрадень та втрат предметів і вибухових матеріалів; забезпечення державою ефективного контролю у сфері обігу предметів та вибухових матеріалів, запобігання викраденням і втратам предметів та вибухових матеріалів; сприяння своєчасності прийняття управлінських рішень у сфері обігу предметів і вибухових матеріалів та за фактами викрадень і втрат предметів та вибухових матеріалів.

Отже, основними можливостями використання різних видів реєстрів у судово-експертній діяльності є:

- 1) управління об'єктами. Реєстри допомагають фахівцям ефективно керувати фізичними й цифровими даними. Кожному об'єкту можна надати унікальний ідентифікатор і відслідковувати його з моменту отримання (вироблення) до остаточного

видалення (знищення). Це гарантує підтримання ланцюжка зберігання, що є критично важливим для збереження цілісності доказів, а наявність централізованого сховища інформації спрощує процес дослідження;

- 2) ланцюжок зберігання. Реєстри мають вирішальне значення для підтримання ланцюга зберігання, у якому закріплено інформацію про те, хто мав доступ до об'єктів на кожному етапі зберігання;
- 3) співпраця. Реєстри можуть полегшити співпрацю між судово-експертними установами, правоохоронними органами й іншими фахівцями, забезпечуючи централізовану платформу для обміну та доступу до інформації, пов'язаної із провадженнями;
- 4) аналіз даних. У деяких випадках реєстри можна використовувати для аналізу тенденцій або моделей злочинної діяльності. Це може сприяти розробленню стратегій запобігання правопорушенням, науково-обґрунтованій політиці держави у сфері обігу зброї тощо;
- 5) навчання й освіта. Реєстри можуть слугувати навчальними інструментами для підготовки судових експертів як реальні приклади та тематичні дослідження для навчальних цілей;
- 6) відповідність і стандартизація. Реєстри можуть допомогти забезпечити відповідність судово-експертної діяльності визначеним стандартам і правилам, підвищуючи довіру до процесу дослідження.

Отже, реєстри — важливий інструмент судово-експертної діяльності. Вони допомагають забезпечити точність, надійність і цілісність процесу судово-експертного дослідження, одночасно забезпечуючи систематичний і організований підхід у цій сфері.

Перелік джерел посилання

1. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ : затв. наказом МВС України від 10.01.2022 р. № 2 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-22#Text> (дата звернення: 04.09.2023).

Судові експертизи у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані зі збройною агресією проти України

Ігор Давиденко,

Харківський НДЕКЦ МВС України, м. Харків, Україна

Здійснено огляд стану експертного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із російською збройною агресією проти України, що провели фахівці Харківського НДЕКЦ МВС. Визначено типові завдання й особливості проведення судових експертиз, які найчастіше призначають у кримінальних провадженнях за цією категорією злочинів.

***Ключові слова:** кримінальне провадження; криміналістика; судова експертиза; воєнні злочини; завдання судових експертиз.*

Forensic examinations in criminal proceedings on crimes related to armed aggression against Ukraine

Igor Davydenko

The author reviews the status of forensic expert support for investigation of crimes related to the Russian armed aggression against Ukraine based on performance indicators of Kharkiv SRFC of the MIA of Ukraine.

The author identifies typical tasks and peculiarities of forensic examinations that are most often appointed in criminal proceedings under this category of crimes.

Keywords: *criminal proceedings; criminalistics; forensic examination; war crimes; tasks of forensic examinations.*

Масштабна збройна агресія проти України призвела до надзвичайно тяжких наслідків, заподіяних численними порушеннями законів і звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу (далі — *КК України*)), учиненими представниками держави-агресорки. Також істотно зросла кількість таких злочинів, як посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 *КК України*), державна зрада (ст. 111 *КК України*), колабораційна діяльність (ст. 111-1 *КК України*), розкриття та розслідування яких неможливе без використання спеціальних знань у вигляді судової експертизи.

Як відомо, розслідування масштабних воєнних злочинів передбачає дослідження безлічі подій і проведення значної кількості різноманітних судових експертиз [1, с. 567]. За понад півтора року, що минули з початку активної фази війни, працівники Харківського НДЕКЦ МВС України виконали понад 4200 судових експертиз за фактами воєнних злочинів і за наслідками російської агресії проти України, тому існує можливість узагальнити відповідний досвід і визначити деякі тенденції за цим напрямом експертної роботи.

Найбільшу частку в системі судово-експертного забезпечення досліджуваної категорії злочинів мають молекулярно-генетичні експертизи. Їх завдання насамперед пов'язані з ідентифікацією жертв війни, а труднощі зумовлені переважно масштабністю роботи; прогалинами у знаннях слідчих і прокурорів (а іноді й судово-медичних експертів) щодо методичних вимог до отримання біологічних зразків; об'єктивними перешкодами, викликаними воєнними діями (поганим станом тіл загиблих, відсутністю доступу до родичів унаслідок окупації частини території тощо). Ускладнює ситуацію також недостатній рівень нормативно-правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні та слабе наповнення національної бази даних ДНК [2, с. 291—292].

Судові вибухотехнічні експертизи проводять для дослідження складових частин ракет, авіаційних бомб, реактивних снарядів, боеприпасів, суббоеприпасів, мін, гранат тощо та переважно розв'язують питання щодо визначення виду вибухового пристрою. В умовах, коли агресор застосовує надзвичайно широкий спектр озброєння, експерти стикаються з певними труднощами у розв'язанні цих завдань, що пов'язано з дефіцитом інформаційно-довідкової літератури та недостатнім досвідом дослідження новітніх зразків боеприпасів. До того ж запорукою успіху проведення експертизи є якісний огляд місця події, однак, як підкреслюють науковці, без вилучення під час огляду інформативних залишків ракет із маркувальним позначенням практично неможливо провести дослідження, метою якого є визначення виду застосованого вибухового пристрою [3, с. 96].

Завдання судової експертизи вогнепальної зброї та слідів її застосування здебільшого перебувають у площині дослідження снарядів, вилучених із місць подій, і тіл загиблих задля визначення типу використаної зброї та забезпечення умов її подальшої ідентифікації у випадку отримання як трофею або її незаконного обігу.

За допомогою комп'ютерно-технічних експертиз органи досудового розслідування виявляють докази злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, у формі комп'ютерних даних на цифрових носіях. Насамперед це графічні файли (цифрові фотографії, відеозаписи і т. ін.), файли документів і таблиць (наприклад, документація окупаційної адміністрації, незаконних збройних формувань чи військових частин держави-агресорки), листування фігурантів кримінальних проваджень у програмах обміну повідомленнями тощо [4].

Судова портретна експертиза розв'язує завдання щодо ідентифікації осіб, яких підозрюють у скоєнні воєнних злочинів, колабораційній діяльності, а також полонених

і загиблих, дані яких не визначено за об'єктивними відображеннями зовнішності (фотографіями, відеозаписами). Своєю чергою, експерти у галузі дослідження відео-, звукозапису можуть ідентифікувати за голосом та мовленням осіб, яких підозрюють у скоєнні державної зради, колабораційній діяльності, російських військово-службовців і представників спецслужб, щодо яких виявлено сліди злочинів у вигляді мовленнєвого матеріалу (голосові повідомлення, відеозаписи публічних виступів, перехоплення розмов тощо).

Спектр завдань судової будівельно-технічної експертизи полягає переважно у визначенні ринкової вартості будівель і споруд, розміру матеріальної шкоди, за подіяної внаслідок їх руйнування, вартості ремонтно-відновлювальних робіт. В умовах війни їх розв'язання є дещо ускладненим через знаходження багатьох таких об'єктів у зоні активних бойових дій, а також через відсутність проєктної документації, її невідповідність технічним параметрам об'єкта нерухомості, недостатню інформативність протоколів огляду, відсутність інформації від власника майна тощо.

Визначити розмір матеріального збитку, завданого власникам транспортних засобів, викрадених, пошкоджених або знищених у результаті дій представників держави-агресорки можливо за допомогою транспортно-товарознавчої експертизи. Практика експертів Харківського НДЕКЦ МВС свідчить про наявність певних проблемних аспектів, пов'язаних із тим, що під час війни не завжди можливо отримати доступ до об'єкта дослідження та здійснити його експертний огляд, який є важливою умовою достовірності висновку [5, с. 135], а також знайти втрачені документи на транспортний засіб. Тому зараз напрацьовують алгоритми постановки та розв'язання експертних завдань у різних слідчих ситуаціях.

Також зараз не втратили актуальності традиційні криміналістичні дослідження. Наприклад, із метою дослідження слідів рук із предметів і документів, вилучених у підозрюваних, а також слідів людини, транспортних засобів, знарядь та інструментів із місць таких подій, як мародерство, диверсії, незаконне позбавлення волі й катування людей проводять дактилоскопічні й трасологічні експертизи. Експерти-почеркознавці досліджують підписи та рукописні записи в документах, вилучених на звільнених від окупації територіях у незаконно створених органах влади, що надає істотну допомогу в доказуванні вини колаборантів.

Тому маємо відзначити, що стан експертного забезпечення підрозділами експертної служби МВС України розслідування злочинів, пов'язаних із російською агресією проти України, незважаючи на складні умови роботи, значні масштаби злочинної діяльності та широкий спектр нових, раніше невідомих вітчизняній експертній практиці завдань, перебуває на досить високому рівні і постійно вдосконалюється. Висновки експертів є вагомими джерелами доказів за цієї категорією кримінальних проваджень.

Перелік джерел посилання

1. Авдєєва Г. К. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17.06.2022). Одеса, 2022. Т. 2. С. 566—569.
2. Степанюк Р. Л., Іонова В. В. ДНК-ідентифікація жертв війни в Україні: проблемні аспекти. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтевського (Харків, 19.05.2023). Харків, 2023. С. 290—292.
3. Лозова С. М., Куча М. С., Вдовиченко О. Л. Деякі особливості виявлення та фіксації слідів вибуху від реактивної та ракетної зброї. *Актуальні питання судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнний період* : мат-ли всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, Львів, 28.09.2022). Львів, 2022. С. 95—97.

4. Степанюк Р. Л., Колесник В. Г. Судова комп'ютерно-технічна експертиза: стан і перспективи розвитку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2(102). С. 289—305. DOI: 10.33766/2524-0323.102.289-305 (дата звернення: 30.08.2023).
5. Лук'янова В. О., Бузина С. О., Бушмін В. О., Царинний Є. О. Особливості огляду транспортного засобу як об'єкта судової транспортно-товарознавчої експертизи з метою визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації*: тези наук.-практ. конф. (Харків, 22.06.2022). Харків, 2022. С. 132—136.

Щодо змін у підготовці судово-експертних кадрів вищої кваліфікації

Дар'я Давиденко,

канд. економ. наук, ст. дослідн., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9124-9511>, e-mail: davidenko.dasha@ukr.net

Юлія Костенко,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5870-1502>, e-mail: yuliakostenko26@gmail.com

У роботі розглянуто проблемні аспекти процедури підготовки кадрів вищої кваліфікації в судово-експертних установах відповідно до оновлених норм законодавства.

Ключові слова: вища освіта; доктор філософії; кадри вищої кваліфікації; підготовка; судова експертиза.

Concerning changes in the training of forensic experts of the highest qualification

Daria Davydenko, Yuliia Kostenko

The work examines problematic aspects of the procedure for training highly qualified personnel in forensic expert institutions in accordance with the updated legal norms.

Keywords: higher education; doctor of philosophy; highly qualified personnel; training; forensic examination.

Постановою Кабінету Міністрів України (далі — *постанова КМУ*) від 19 травня 2023 року № 502 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань підготовки та атестації здобувачів наукових ступенів» [1] внесено зміни до Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) (далі — *Порядок*), що передбачають суттєві перетворення у процедурі підготовки кадрів вищої кваліфікації, зокрема судово-експертних наукових установ. Зважаючи на те, що Порядок набуває чинності з 1 січня 2024 року, зміни вплинуть на підготовку здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії за судово-експертних профілем не лише майбутніх періодів, а й останніх років навчального циклу.

На відміну від чинної постанови КМУ від 12 січня 2022 року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» [2], публічний захист наукових досягнень у формі дисертації має відбутись протягом строку навчання в аспірантурі. Так, фактично Порядок [1] ліквідує норму захисту наукової роботи впродовж двох років після закінчення навчання в аспірантурі, що свідчить про введення часових обмежень для аспірантів, про які їх заздалегідь не попередили.

Крім того, за новим Порядком, відрахованого без захисту дисертації здобувача вищої освіти ступеня доктора філософії наділено правом повторно вступити до

аспірантури, що нівелює всі його освітні здобутки за цей період навчання. Варто також зауважити, що змістовні зміни відбудуться у процедурі подання до разової спеціалізованої ради наукової роботи й у її публічному захисті. Інформацію на всіх етапах вносять до електронної бази Національного агентства з питань забезпечення якості освіти та підписують електронними підписами. Нововведення відповідно до Порядку [2] обмежують індивідуальний шлях аспіранта з підготовки наукової роботи та порушують його право на вибір закладу вищої освіти або наукової установи для проведення захисту. До того ж зміни стосуються здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії, які вступали до аспірантури за напрямом судової експертизи за іншим Порядком, що також протирічить нормі «закон не має зворотної сили».

Отже, демонстративне нехтування інтересами здобувачів з боку Міністерства освіти і науки України є результатом порушення процедури прийняття цього нормативно-правового акту Кабінетом Міністрів України, що не пройшов публічного обговорення. На нашу думку, законотворці у сфері вищої освіти мають надати додаткові роз'яснення щодо оновленого Порядку й розробити перехідні положення, які максимально враховуватимуть інтереси здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії.

Перелік джерел посилання

1. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань підготовки та атестації здобувачів наукових ступенів : постанова КМУ від 19.05.2023 р. № 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.08.2023).
2. Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії : постанова КМУ від 12.01.2022 р. № 44 (зі змін. та допов.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.08.2023).

Проблеми використання штучного інтелекту під час розслідування кримінальних правопорушень

Євгенія Демидова,

канд. юрид. наук, доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-5049-7946>, e-mail: ye.ye.demydova@nlu.edu.ua

Технології штучного інтелекту розвиваються, відкриваючи безпрецедентні можливості для модернізації діяльності правоохоронних органів. Однак їх запровадження пов'язано також із багатьма правовими та етичними проблемами, які підлягають негайному розв'язанню.

Ключові слова: цифрова криміналістика; штучний інтелект; розслідування кримінальних правопорушень.

The Challenges in Artificial Intelligence Usage in Criminal Investigations

Yevgeniya Demydova

Artificial intelligence technologies are evolving, opening unprecedented opportunities to modernize law enforcement. However, their implementation is also fraught with many legal and ethical issues that must be addressed immediately.

Keywords: digital forensics; artificial intelligence; criminal investigations.

Використання штучного інтелекту останнім часом набирає обертів. Ці технології впроваджуються у різні сфери життєдіяльності людини, зокрема, у судочинство. Потенціал використання технологій штучного інтелекту є надзвичайно великим, проте водночас виникають суттєві проблеми та виклики, які підлягають ретельному вивченню та розв'язанню.

Цифрові технології, засновані на штучному інтелекті, здатні аналізувати, перевіряти великий обсяг інформації за мінімальні проміжки часу. Це значно полегшує здійснення процесуальної діяльності правоохоронних органів та дає змогу ефективно обробляти інформацію із різних джерел, включно з текстовими файлами, відео-, аудіозаписами та даними соціальних мереж тощо. Одночасно з-поміж такої інформації виокремлюють конфіденційні дані щодо окремих осіб, організацій, підприємств, навіть держав. Це може створити проблеми із приватністю, безпекою та конфіденційністю даних. Окрім того, варто враховувати, що це самонавчальна технологія, яка використовує весь обсяг інформації, що до неї потрапляє. У зв'язку з цим важливим є забезпечення захисту як загалом системи, так і даних, що зберігаються або обробляються від несанкціонованого доступу, а також контролю над незаконним використанням і розголошенням.

Поряд із проблемами, пов'язаними з безпекою даних, постає питання щодо етичності та правомірності використання штучного інтелекту. Першою чергою, існують ризики порушення основних прав та свобод людини, особливо в умовах неможливості передбачення наслідків застосування такої нової технології. Так, наприклад, пошук людей шляхом використання інформації із камер відеоспостереження, обладнаних штучним інтелектом, через інтернет порушують права інших осіб, які не є об'єктом пошуку, але інформація щодо них потрапляє до системи та аналізується. Тому необхідним є розроблення етичних стандартів застосування відповідних цифрових технологій із метою усунення ймовірностей зловживання цифровими інструментами. Окрім того, ефективне використання цифрових технологій на основі штучного інтелекту неможливе без відповідної правової бази не лише на державному рівні, а й міжнародному. Як слушно зазначає В. М. Шевчук, необхідно створити глобальне (обов'язкове) міжнародне законодавство щодо розроблення та впровадження штучного інтелекту, зокрема для запобігання його нелегальному, тобто нецивілізованому використанню [1, с. 173]. Розробку міжнародних стандартів слугуватиме основою для гармонізації підходів різних країн до використання цих технологій та забезпечить однаковість їх застосування.

Результат застосування технологій штучного інтелекту не завжди надає об'єктивний результат. Практика вже має приклади отримання необ'єктивного результату використання технологій штучного інтелекту. Наприклад, учені-математики встановили, що система штучного інтелекту «COMPAS», яку використовують у США для обрання для обвинувачених запобіжного заходу (тюремне ув'язнення або звільнення під заставу) та розв'язання питання щодо умовно-дострокового звільнення, не завжди приймає об'єктивні рішення та зазвичай зменшує шанси на звільнення під заставу та умовно-дострокове звільнення для осіб латиноамериканського походження, які не мають легального статусу на території США, а також для афроамериканців із доходом вище прожиткового мінімуму, але нижче, ніж у середнього класу. Якщо перший висновок був інтуїтивно зрозумілий, то другий породив суспільний резонанс, через який використання системи було припинено [2, с. 9]. Це підкреслює важливість ретельного контролю й нагляду над використанням штучного інтелекту правоохоронними органами. Для досягнення об'єктивних результатів та уникнення помилок необхідно постійно вдосконалювати алгоритми його роботи.

Сучасні системи штучного інтелекту здебільшого базуються на принципах машинного навчання, результати якого прямо залежать від якості даних, які потрапляють до системи. Якщо у систему вводиться неточна або неоднозначна інформація, то така модель може навчитися неправильно розпізнавати ситуації, а відповідно, й видавати неправильний результат. Суб'єктивний контекст та багатозначність є складними для розуміння системами штучного інтелекту. Так, не завжди може бути правильно оцінена інформація, пов'язана з жартами, сарказмом тощо. Окрім того, якщо на початку внесені дані містять спотворення або фейкову інформацію, то результати оброблення таких даних також будуть необ'єктивними. У зв'язку з цим результати

застосування штучного інтелекту завжди потребують критичного оцінювання й перевірки відповідними фахівцями.

Отже, незважаючи на існування багатьох проблем, пов'язаних із упровадженням штучного інтелекту у сферу судочинства, ці цифрові технології є потужними інструментами модернізації правосуддя й підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, які, своєю чергою, вимагають дбайливого підходу з метою забезпечення безпеки й законності їх використання.

Перелік джерел посилання

1. Шевчук В. М. Використання технологій штучного інтелекту та процес цифровізації криміналістики в умовах війни. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції*: зб. тез всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2023. С. 171—176. DOI: 10.51582/interconf.19-20.05.2023.019 (дата звернення: 20.09.2023).
2. Авдєєва Г. К. Проблеми використання систем штучного інтелекту в роботі органів кримінальної юстиції. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності*: мат.-линаук.-практ.онлайн-семінару (Харків, 05.11.2020). Харків, 2020. С. 6—10. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2020/12/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%83_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD-%D1%88%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB_5.11.2020.pdf (дата звернення: 20.09.2023).

Дослідження електронних документів під час проведення судово-економічних експертиз

Катерина Дзюбак,

канд. екон. наук, Одеський НДІСЕ, м. Одеса, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9227-6538>, e-mail: ekaterina.dzubak@gmail.com

Розглянуто питання дослідження електронних документів під час проведення судово-економічних експертиз. Наведено законодавчі документи, які регулюють поняття електронних документів та електронного документообігу в Україні. Констатовано можливість та раціональність дослідження судовим експертом-економістом бухгалтерських документів в електронному вигляді. Запропоновано створення Єдиного електронного сервісу судочинства та Єдиного електронного сервісу досудового розслідування для уніфікації процесу надання, обробки та дослідження бухгалтерських документів як об'єктів дослідження судово-економічних експертиз.

Ключові слова: судово-економічна експертиза; судовий експерт-економіст; бухгалтерські документи; електронні документи; електронний сервіс.

Electronic Documents Analysis During Forensic Economic Examination

Kateryna Dzubak

This paper addresses the electronic documents analysis during forensic economic examination. It discusses legal documents that regulate the electronic documents concept and electronic document management in Ukraine. The feasibility and rationale of examining accounting electronic documents by a forensic economic examiner are established. The authors propose to establish the Unified Electronic Judicial Services and the Unified Electronic Pre-trial Investigation Service that will standardize the process of providing, processing, and examining accounting documents as objects of forensic economic examinations.

Keywords: forensic economic examination; forensic economic examiner; accounting documents; electronic documents; electronic service.

Судові експерти-економісти через специфіку проведення судово-економічних експертиз вимушені досліджувати та аналізувати великий обсяг наданих документів, які містять численні дані. Часто вони стикаються з проблемою: на дослідження надходять документи в хаотичному порядку, без хронологічного групування за періодами, контрагентами тощо. Для того щоб розпочати проведення експертизи та зрозуміти, чи існує необхідність експерту заявляти клопотання про надання додаткових документів, експерт вимушений спочатку згрупувати (умовно або на додатковому папері) надані документи та виявити достатність наданого обсягу. Цей процес займає безліч експертного часу, через що вартість експертизи зростає, і замовники вимушені це оплачувати.

Вважаємо більш раціональним проводити дослідження наданих для проведення судово-економічних експертиз документів в електронному форматі. Дискусії з цього питання в експертних колах точаться давно, але жодних змін у законодавчо-нормативних документах, які регулюють судово-експертну діяльність в Україні, на сьогодні не відбулося.

Згідно із Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» [1], електронний документ — документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включно з обов'язковими реквізитами документа. Своєю чергою, обов'язкові реквізити електронного документа визначено як обов'язкові дані в електронному документі, без яких він не може бути підставою для його обліку і не матиме юридичної сили. Процесуальне законодавство України передбачає використання електронних документів (оригіналів, електронних копій та паперових копій) як електронних доказів, оцінка достовірності, належності та допустимості яких здійснюється на загальних підставах.

Відповідно до вимог Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [2], використання електронних документів під час проведення судової економічної експертизи, а саме: документів бухгалтерського та податкового обліку, які сформовано в електронному вигляді, обмежено умовою наявності таких документів в роздрукованому вигляді з обов'язковим завіренням роздруків у встановленому порядку. Отже, під час проведення дослідження електронних документів у межах судово-економічної експертизи особливе значення має обґрунтованість їх використання для забезпечення доказової сили таких документів.

Ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [1] встановлено, що юридична сила електронного документа не може бути заперечена винятково через те, що він має електронну форму. Допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися винятково на підставі того, що він має електронну форму. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму (як електронну, так і паперову), придатну для сприймання його змісту людиною.

У ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [3] та у п. 2.1 Положення про документальне забезпечення записів в бухгалтерському обліку [4] передбачено дозвіл складати первинні документи (а також документи зведеного бухгалтерського обліку, податкової та фінансової звітності тощо) в електронній формі, але за умови дотримання вимог законодавства про електронні документи та електронний документообіг. У зв'язку з цим, в електронних первинних документах мають бути всі обов'язкові реквізити, установлені Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Оригіналом електронного документа вважають електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, зокрема з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» [5]. Кваліфікований електронний підпис (далі — *КЕП*) має таку ж юридичну силу, як підпис від руки, а електронні документи, завірені КЕП, мають повну юридичну силу.

Якщо учасники справи подають документи до суду або надсилають іншим учасникам справи в електронній формі, такі документи скріплюються електронним цифровим підписом учасника справи (його представника).

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що законодавством України закріплено правовий статус електронних документів, які можуть бути об'єктами дослідження під час проведення судово-економічних експертиз. Потребує нормативно-правового врегулювання питання технічного обміну електронними документами із судовими органами та органами досудового розслідування. Обмін електронними документами можливий винятково за умов технічної сумісності електронних документів, інакше кажучи, за умови використання однакового сервісу документообігу.

Вважаємо, що обміну електронними документами між зазначеними органами та науково-дослідними установами судових експертиз може сприяти створення, наприклад, Єдиного електронного сервісу судочинства та Єдиного електронного сервісу досудового розслідування, через які учасники процесу (залежно від стадії розгляду) можуть надавати (завантажувати) будь-які документи (докази), що стосуються предмету справи (досудового розслідування). Судовим експертам так само, як і іншим учасникам, необхідно буде створити на зазначених сервісах власний «Електронний кабінет», пройти процедуру ідентифікації, отримати унікальний код (пароль). Кожна дія учасника, залученого до процесу розгляду справи (адвоката, секретаря, судді, канцелярії суду, експерта тощо), матиме автоматизований слід у вигляді накладання штампу із автоматичним зазначенням даних особи, що виконала певні процесуальні дії. Судовому експерту, досліджуючи бухгалтерські документи, завантажені на даний сервіс, не буде потрібно додатково накладати на кожний досліджений документ свій КЕП, оскільки це буде зроблено автоматично за допомогою спеціальних функцій програмного забезпечення даного сервісу.

Очевидно, що дослідження електронних документів потребує розширення спеціальних знань експерта-економіста як із програмного забезпечення, так і із загальних знань електронного документообігу загалом. Проблема електронних документів має бути врахована під час внесення змін та доповнень в нормативно-правові акти щодо регулювання порядку призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень.

Перелік джерел посилання

1. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/851-15> (дата звернення: 11.09.2023).
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0705-98> (дата звернення: 11.09.2023).
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 14.09.2023).
4. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку : затв. наказом Мінфіну України від 24.05.1995 № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0168-95.7> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2155-19> (дата звернення: 15.09.2023).

Деякі питання аналізування банківського ризику в межах судової експертизи (експертного дослідження)

Тетяна Дмитренко,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1691-2256>, email: td@advocat-dmitrenko.com.ua

Розглянуто питання можливості й доцільності включення категорії ризику до показників аналізу стану банку під час проведення економічних експертиз.

Ключові слова: ризик; банківські ризики; система управління ризиками; професійні судження; Національний банк України; економічна експертиза.

Analyzing Banking Risk within the Forensic Examination

Tetiana Dmytrenko

This paper discusses the feasibility and relevance of incorporating risk assessment into the indicators used for analyzing a bank's financial condition during forensic economic examinations.

Keywords: risk; banking risks; risk management system; professional viewpoints; National Bank of Ukraine; forensic economic examination.

Нині в науці відсутній єдиний загально визнаний підхід до формулювання поняття «ризик», хоча функціонування будь-якого соціального, економічного інституту без урахування цієї категорії сьогодні здається практично неможливим.

Відповідно до п. 3.1 ISO 31000:2018 «Risk management — Guidelines» ризик визначається як «ефект невизначеності на цілі» [1]. Саме ризик є тим критерієм, що визначає ефективність управління, вираженість прийняття рішень, готовність до змін та стрес-факторів у будь-якій сфері життя суспільства.

Щодо банківської сфери, починаючи з подій глобальної фінансової кризи 2007—2009 рр., у європейському контексті підкреслено важливість виваженого ризик-менеджменту в управлінні банками. Зокрема, ще 2009 року Базельським комітетом із банківського нагляду було опубліковано «Supplemental Pillar 2 Guidance (Supervisory review process)», згідно з положеннями якого «надійні процеси ризик-менеджменту є необхідними для підтримки впевненості спостерігачів та учасників ринку в оцінюванні банками своїх ризик-профілів та у внутрішніх оцінках достатності капіталу» [2].

Базуючись на рекомендаціях Базельського комітету з банківського нагляду, Національний банк України запровадив принципи саме ризик-орієнтованого банківського нагляду [3]. Відповідно до пп. 32 п. 3 гл. 1 розд. 1 Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах (далі — Положення № 64), ризик визначається як «імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання доходів, або невиконання стороною договірних зобов'язань унаслідок впливу негативних внутрішніх та зовнішніх факторів» [4]. Важливо, що п. 7 гл. 1 розд. 1 Положення № 64 передбачає, що «ефективність, комплексність та адекватність створеної банком системи управління ризиками є предметом оцінки уповноваженими працівниками Національного банку, які здійснюють банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвиїзного нагляду» [4].

Окрім того, оцінювання ризиків банками має вагоме значення з огляду протидії легалізації (відмиванню) доходів. Так, п. 54 ст. 1 розд. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі — Закон № 316) ризик визначено так: «небезпека (загроза, уразливі місця) для суб'єктів первинного фінансового моніторингу бути використаними з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення під час надання ними послуг відповідно до характеру їх діяльності» [5]. Лише протягом липня 2023 р. Національний банк України застосував штрафи до двох українських банків

за «неналежн[е] виконання банк[ами] обов'язку застосовувати у своїй діяльності ризик-орієнтований підхід» [6].

Національний банк України, керуючись положеннями ч. 5 ст. 67 гл. 12 розд. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (далі — Закон «Про банки і банківську діяльність»), може застосовувати професійне судження під час оцінювання, з-поміж іншого, ризиків, характерних для діяльності банку, ефективності систем управління ризиками та внутрішнього контролю, впливу ризиків і стрес-факторів на ефективне, надійне та розсудливе управління банком, фінансову стабільність і захист інтересів вкладників та інших кредиторів банку [7]. Згідно з ч. 7 цієї ж статті, рішення Правління Національного банку України та Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, оверсайту платіжної інфраструктури, прийняті із застосуванням професійного судження, можуть бути оскаржені в судовому порядку [7].

Наведене свідчить про офіційне визнання регулятором ризику й відносин з управління ризиками критичними маркерами стабільності, фінансового стану й життєздатності банків. Ураховуючи, що рішення регулятора відносно оцінки ризиків, зокрема, можуть бути оскаржені в порядку адміністративного судочинства, виникає питання щодо можливості й доцільності використання висновку експерта як засобу доказування в подібних публічно-правових спорах.

Згідно з пп. 1 п. 2.1 розд. III «Економічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *Рекомендації*), основними завданнями експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій є «*проведення аналізу показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства / організації; структури майна та джерел його придбання*» [8].

Серед переліку показників фінансово-економічного стану підприємства / організації Рекомендацій категорії «ризик» або «системи управління ризиками» не передбачено. Крім того, варто відзначити, що методика проведення економічних експертиз, що стосується безпосередньо банківських установ, і дотична до питання аналізу показників фінансово-економічного стану банків, а саме Методика проведення судово-економічних експертиз з окремих питань фінансово-господарської діяльності комерційних банків (реєстраційний код 11.0.21), була зареєстрована в Реєстрі методик проведення судових експертиз ще 03.03.2010 [9], тобто задовго до переходу Національного банку України на реформований ризик-орієнтований банківський нагляд.

Ураховуючи суттєве значення категорії «ризик» як елементу аналізу діяльності комерційного банку, доцільним є розроблення та оновлення методик проведення відповідних досліджень задля гармонізації інструментарію експертних досліджень із викликами поточного законодавства у сфері банківського регулювання й нагляду, а також подальше дослідження банківського ризику для цілей судової експертизи та/або експертного дослідження.

Перелік джерел посилання

1. ISO 31000:2018 «Risk management — Guidelines». URL: <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:31000:ed-2:v1:en> (дата звернення: 03.09.2023).
2. Basel Committee on Banking Supervision. «Enhancements to the Basel II framework». July 2009. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs157.pdf> (дата звернення: 03.09.2023).
3. Впровадження вимог Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Organizacijna_struktura_sistemi_upravlinnya_rizikami_2018-09-18_19_pr.pdf?v=4 (дата звернення: 03.09.2023).
4. Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : затв. постановою Правління Національного банку України від 11.06.2018 № 64 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#Text> (дата звернення: 03.09.2023).

5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
6. Національний банк України. «Національний банк у липні застосував до трьох банків та шістнадцяти небанківських фінансових установ заходи впливу за порушення у сфері фінмоніторингу та валютного законодавства» URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-u-lipni-zastosuvav-do-troh-bankiv-ta-shistnadtsyati-nebankivskih-finansovih-ustanov-zahodi-vplivu-za-porushennya-u-sferi-finmonitoringu-ta-valyutnogo-zakonodavstva> (дата звернення: 03.09.2023).
7. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
8. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 №53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
9. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: <https://data.gov.ua/dataset/6a534428-d898-47a4-8b43-bba954d01d28> (дата звернення: 03.09.2023).

Із практики почеркознавчих досліджень підписів, виконаних зі значним розривом у часі

Олена Дробишева,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0447-0408>, e-mail: 13335789@ukr.net

Оксана Смоліна,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5218-496X>, e-mail: oksanasmoll1972@gmail.com

Оксана Мацюк,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0948-3777>, e-mail: baffich@ukr.net

Звернуто увагу на необхідність удосконалення методичних підходів щодо почеркознавчих досліджень підписів, виконаних зі значним розривом у часі, наведено приклад з експертної практики, коли досліджувані підписи виконані відносно порівняльного матеріалу зі значним розривом у часі.

Ключові слова: ідентифікаційні почеркові ознаки; підпис; почеркознавче дослідження підписів, виконаних зі значним розривом у часі.

Forensic Handwriting Case Practices Regarding Examination of Substantially Time-Lapsed Signatures

Olena Drobysheva, Oksana Smolina, Oksana Matsyuk

This underscores the importance to refine methodological approaches for the forensic handwriting examination of signatures executed in the substantial time-lapsing manner. The research includes an illustrative case from the forensic handwriting practice case where the questioned signatures comparing to their reference material were executed with a considerable time lapse.

Keywords: handwriting identification features; signature; forensic handwriting examination of substantially time-lapsed signatures.

Аналіз практики проведення експертиз свідчить, що в судових і слідчих органах доволі часто виникає необхідність саме у розв'язанні питань дослідження підписів, виконаних зі значним розривом у часі. Тому удосконалення методики дослідження такого роду почеркових об'єктів є сьогодні однією з нагальних потреб. Нині експерти

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» проводять науково-дослідну роботу з теми «Удосконалення методики дослідження підписів, виконаних зі значним розривом у часі», яка сприятиме розширенню можливостей цього напрямку досліджень, розв'язанню ідентифікаційних та діагностичних завдань під час почеркознавчого дослідження зазначених почеркових об'єктів, а також отриманню необхідної додаткової інформації для об'єктивізації діяльності експерта-почеркознавця, дотримуючись принципів повноти та всебічності, та відповідно до сучасних вимог чинного законодавства і нормативно-правових актів [1]. Актуальність такої науково-дослідної роботи зумовлена необхідністю удосконалення алгоритму дій судового експерта під час проведення почеркознавчого дослідження підписів, виконаних зі значним розривом у часі, а також нових наукових стандартів та стандартів оформлення методики, удосконаленням криміналістичної техніки, з'явленням нових приладів, обладнання, засобів дослідження [2].

Для формування й удосконалення методик експертного дослідження необхідне вивчення процесу дослідження, установлення закономірностей і принципів, якими керуються експерти під час розв'язання завдань експертизи [3]. Із цією метою узагальнюють і аналізують експертну практику проведення конкретних експертних досліджень. У межах цієї наукової роботи авторами проведено узагальнення сучасної експертної практики СЕУ системи Мін'юсту України за останні 10—15 років щодо можливості розв'язання завдань із питань почеркознавчого дослідження підписів, виконаних зі значним розривом у часі. Зазначені почеркознавчі дослідження підписів є доволі частим явищем [4]. До того ж такими об'єктами є як підписи у досліджуваних документах, виконані у різний проміжок часу, так і підписи, виконані стосовно порівняльного матеріалу із розривом у часі [5].

Прикладом, де об'єктами дослідження були підписи, виконані зі значним розривом у часі відносно порівняльного матеріалу, є судово-почеркознавча експертиза, яку було проведено за справою, що набула широкого громадського резонансу [6].

До ННЦ ІСЕ від слідчого-криміналіста відділу Управління СБУ надійшла кримінальна справа, розпочата 26.09.1937 р. щодо виявлення та покарання так званих ворогів народу за часів масових репресій. На розв'язання судово-почеркознавчої експертизи було винесено питання щодо справжності підписів обвинуваченого священнослужителя В. у протоколі допиту, який був у вищевказаній справі. В. був 03.05.1873 р. народження і на момент складання досліджуваного документа йому було 64 роки. Досліджувані підписи мали такі транскрипції та зв'язність: «В» — «В-ахни» + безбуквені штрихи + розчерк — «крапка»; «В» — «В-ахни» + безбуквений штрих + розчерк; «В» — «крапка» — «В-ахни» + розчерк; були виконані простими рухами високого ступеня виробленості в середньому темпі з елементами уповільненості.

Розмір букв та безбуквених штрихів від великого до малого, розгін та розставлення середніх, нахил правий, напрямок лінії рядку майже паралельний або такий, що опускається (див. рис. 1).

Рис. 1. Досліджувані підписи від імені В.

Для порівняльного дослідження було надано вільні зразки підпису В. (понад 50) і почерку (понад 100 арк.) у двох метричних книгах Єкатеринославської Духовної Консисторії у Миколаївській церкві села Пушкарівка Верхньодніпровського повіту за 1915 та 1916 рр.

Метрична книга — паперовий реєстр, формуляр для офіційної реєстрації актів громадянського стану. У метричних книгах духовенство реєструвало акти громадянського стану членів церкви: хрещення (народження), вінчання (шлюб), поховання (смерть) із фіксуванням днів і років народження, вінчання, смерті. Як уже зазначалось, В. був священнослужителем і заповнював ці книги, тому письмова практика у нього була дуже великою.

Зразки почерку В. були виконані високовиробленими рухами з високою координацією і ускладненою будовою (унаслідок заміни прямолінійних рухів на звивисті, повторення рухів, збільшення кількості та протяжності рухів та з елементами прикрашання). Темп письма швидкий, розмір букв від середнього до великого, розгін середній, нахил правий, зв'язність — від середньої до великої. Підписи мали таку транскрипцію: «В-ахнин» + розчерк, «Вахни» + безбуквені штрихи + розчерк або «Вахнин» + розчерк — «крапка» (див. рис. 2).

Рис. 2. Зразки підпису та почерку В.

Порівнянням кожного з описаних підписів зі зразками підпису та почерку В. експертом було встановлено збіг ступеня виробленості, розміру, розгону, нахилу та таких окремих ознак, як будови рухів за ступенем складності, форми рухів під час виконання та під час з'єднання елементів букв і розчерку, протяжності та розміщення рухів по вертикалі, розміщення точок початку та закінчення рухів під час виконання букв, безбуквених штрихів і розчерків підписів. Водночас експертом було встановлено розбіжності транскрипції підпису, темпу виконання (у зразках були відсутні елементи уповільненості) та деяких окремих ознак.

Дослідженням установлено як збіжні, так і розбіжні ознаки. Установлені в кожному випадку порівняльного дослідження збіжні загальні та окремі ознаки були визнані стійкими, суттєвими. Вони утворювали індивідуальну сукупність, достатню для категоричних висновків про виконання досліджуваних підписів самим В.

Виявлені в досліджуваних підписах розбіжності було пояснено спрощенням рухів під час виконання букв «В», зміною останніх букв підпису на безбуквені штрихи, зменшенням взаємної протяжності рухів по вертикалі та горизонталі під час виконання заключних письмових знаків підпису. Ці ознаки, а також елементи уповільненості були визнані такими, що з'явилися у підписному почерку В., оскільки досліджувані підписи були виконані у похилому віці та зі значним розривом у часі, а саме — через 21—22 роки відносно часу виконання порівняльного матеріалу.

Висновки, зроблені експертом під час проведення даної експертизи, сприяли відновленню історичних подій та виправданню жертв політичних репресій.

Отже, узагальнення та вивчення експертної практики необхідне для визначення ефективності наявних експертних методик, що дає змогу правильно окреслити першочергові задачі та напрями науково-дослідних розроблень у тій чи тій галузі судової експертизи.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 29.08.2023).
2. Рувін О. Г., Кримчук С. Г., Свінцицький А. В. Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні) : метод. рекоменд. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ, 2021. 102 с. URL: <https://cutt.ly/wmyLzdy> (дата звернення: 29.08.2023).
3. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : наказ Мін'юсту України від 02.10.2008 № 1666/5 (зі змін та допов.). URL: <https://minjust.gov.ua/m/reestr-metodik-provedennya-sudovih-ekspertiz> (дата звернення: 29.08.2023).
4. Абросимова В. Г. До питання про ідентифікацію виконавця підпису, виконаного з великим розривом у часі відносно часу виконання порівняльних зразків. *Криміналістика та судова експертиза*. 2000. № 49. С. 65—69.
5. Гриненко Л. Г., Суєтнова О. І. Щодо питання про дослідження підписів, виконаних з розривом у часі. *Експертне забезпечення правосуддя на етапі судово-правової реформи* : зб. наук.-практ. мат-лів (до 10-річчя заснування Кримського відділення НДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса). 2000. С. 35—38.
6. Архів ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» за 2019 р.

100-річчя розвитку теоретичних засад судово-економічної експертизи в Україні

Світлана Євдокіменко,

д-ка юрид. наук, проф., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2924-6621>, evdokimenko_s_v@ukr.net

Дослідження розвитку економічних експертних досліджень за останні 100 років може надати матеріал, який дасть змогу виявити основні тенденції розвитку економічної експертизи в майбутньому, а зміни в соціально-економічному житті суспільства та держави призводять до суттєвої зміни сучасної злочинної діяльності, що обумовлює пошук та впровадження нових прийомів і засобів боротьби з економічними правопорушеннями.

Ключові слова: *судово-економічна експертиза; матеріальний збиток; економічна злочинність; криміналістичне вивчення.*

Century-Long Evolution of Forensic Economic Examination's Theory Foundations in Ukraine

Svitlana Yevdokimenko

Examining the forensic economic examinations' century-long evolution can insights into the fundamental trends of forensic economic examination's development. The state and society's life changes have significantly transformed contemporary criminal activities, necessitating the search and implementation of new methods for combatting economic offenses.

Keywords: forensic economic examination; property loss; economic crime; forensic examination.

Дослідження історичних коренів будь-якого явища дає змогу з'ясувати тенденції його розвитку, визначити теоретичне підґрунтя для проведення сучасних досліджень, скласти науковий прогноз, досліджуючи зміни предмета в динаміці. Тому дослідження розвитку економічних експертних досліджень в Україні та за кордоном може надати той матеріал, який дасть змогу виявити основні тенденції розвитку економічної експертизи в майбутньому.

У часи епохи Відродження, 1494 р. монах Лука Пачолі надрукував монументальну книгу «Трактат про рахунки та записи», яку використовували в судах для перевірки достовірності даних обліку. В Англії виконувати судово-економічну експертизу (бухгалтерську) почали в період запровадження посад контролерів-аудиторів [1].

У XV ст. у зв'язку із судовими розглядами бухгалтери починають виступати в суді як експерти. До того ж була різниця між експертом — *in faciem testis* — незалежним збирачем доказів та експертами — *boni instructores iudicis* — помічниками суддів у прийнятті рішень [1; 2]. У XVII ст. було створено спеціалізовані інститути, на вимогу судових органів їхні спеціалісти, експерти-бухгалтери, проводили експертизи. Спеціальні економічні знання, зокрема бухгалтерського обліку, фінансів, суто економіки, починають широко використовувати під час судових розглядів для встановлення істини наприкінці XIX — на початку XX ст. [3; 4; 5].

В економічно розвинутих країнах із початку XX ст. аудиторські перевірки й судова експертиза стають звичайним явищем. Вагомий внесок у розвиток судово-економічної експертизи здійснено такими вітчизняними вченими, як С. Ф. Буринський, Б. В. Виленський, С. Ф. Іванов, В. Б. Любкін, А. М. Ромашов, О. П. Рудановський, О. М. Бандурка, Ф. Ф. Бутинець, Л. В. Гуцаленко, Н. Я. Дондик, Л. П. Климович, Г. Г. Мумінова-Савіна, І. А. Панченко, В. Д. Понікаров, Л. М. Попова, А. М. Ромашов та ін. До того ж формування теоретичних та практичних засад судово-економічної експертизи здійснювали переважно на ґрунті праць учених суспільних галузей знань, зокрема правових та економічних.

Із прийняттям 1922 р. Кримінально-процесуального кодексу в Україні було створено правові підстави діяльності органів попереднього розслідування й судів. Перед ними постало завдання прийняття рішень у кримінальних справах тільки після повного та всебічного дослідження всіх доказів. У ст. 62 КПК було передбачено такий вид судових доказів, як висновок експерта. У зв'язку із цим видатний судовий медик і криміналіст М. С. Бокаріус з метою забезпечення правосуддя науково-судовою експертизою звернувся із клопотанням до Народного комісаріату юстиції УСРР щодо створення в м. Харків Кабінету науково-судової експертизи. 10 липня 1923 року Уряд України своєю постановою затвердив Положення про обласні кабінети науково-судової експертизи в Харкові, Києві, Одесі. З того часу починається слава історія Харківського науково-дослідного інституту імені М. С. Бокаріуса. Кабінет науково-судової експертизи в Харкові розпочав свою роботу восени 1923 року, завідувачем кабінету було призначено Миколу Сергійовича Бокаріуса, з ініціативи якого 1925 р. Кабінет було реорганізовано в Інститут науково-судової експертизи. Після смерті видатного вченого, 23 грудня 1931 року, Уряд УРСР, відзначаючи його великі заслуги, присвоїв ім'я Заслуженого професора М. С. Бокаріуса Харківському НДІ судових експертиз [6, 7].

1994 р. було прийнято Закон України «Про судову експертизу», що і сьогодні визначає правові, організаційні й фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [8].

Особливу роль у формуванні теоретичної бази судово-економічної експертизи відіграли відомі криміналісти Т. М. Арзумян, Г. А. Атанесян, С. П. Голубятников, Л. І. Гомберг, Н. В. Кудрявцева, С. С. Остроумов, Д. В. Смирнов, В. Г. Танасевич та ін.

У боротьбі з економічною злочинністю важливою умовою є криміналістичне вивчення злочинної діяльності: механізму; умов існування та розвитку; організаційної побудови; прийомів маскування; способів легалізації прибутків, одержаних злочинним шляхом; регіональних та міжнародних зв'язків тощо. У криміналістичному плані процесуальні прийоми та засоби мають дві сторони: з однієї, вони є регламентованою процесуальною формою діяльності суб'єкта в конкретній ситуації події, що розслідується, а з іншої, є сукупністю конкретних криміналістичних рекомендацій, способів і прийомів для збирання, дослідження та оцінювання джерел доказової інформації [7].

У 1960-х роках в Україні, відповідно до затвердженої Методики дослідження експертом-бухгалтером основних операцій, загальних для всіх галузей народного господарства, одним із основних завдань судово-бухгалтерської експертизи було визначення наявності й розміру заподіяного підприємству збитку, особлива увага приділялася поняттю матеріального збитку, визначенню його розміру, установленню часу й місця заподіяння збитку. Під час розслідування традиційних економічних правопорушень із основних операцій обліку та звітності суб'єктів господарювання передусім застосовують судово-економічні експертизи із грошовими коштами. Як свідчить практика, найбільша кількість виявлених порушень фінансової дисципліни та корисливих зловживань допускають під час здійснення касових і розрахункових операцій як у давні часи, так і нині. Тому дослідження операцій із грошовими коштами є найбільш характерним для експертної роботи [9].

Виявлення факту розкрадання під час дослідження касових операцій здійснюють відповідно до Методики дослідження касових операцій (реєстр. код 11.1.02) у процесі аналізування облікових документів.

Особливу увагу приділяють витратам на відрядження та перевірки підзвітних сум відповідно до Методики дослідження операцій з підзвітними сумами (реєстр. код 11.1.03).

Важливою частиною досліджень розрахунків на підприємстві є перевірка розрахунків із бюджетом, аналіз розрахунків із постачальниками й підрядниками, покупцями й замовниками, розрахунки з персоналом із оплати праці, правильність утримань із заробітної плати, перевірка нарахувань допомоги з тимчасової непрацездатності, дослідження документації щодо основних засобів, малоцінних та швидкозношуваних предметів, товарно-матеріальних цінностей, дослідження, за яким також мають виконувати експертизи відповідно до затверджених методик дослідження, зареєстрованих у Реєстрі методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України.

Для розкриття економічних злочинів у різних сферах діяльності за останні роки досліджено особливості застосування методичних підходів, характерних для найбільш поширених і складних видів діяльності: торговельна діяльність, ресторанне господарство, сільськогосподарська діяльність, банківська сфера, страховий бізнес та ін.

Більшість Методик проведення судово-економічних експертиз розроблено понад 10—15 років тому. Вони потребують актуалізації, про що свідчать роботи науковців [10, с. 49—50]. Цьому також сприяє внесення змін постановою Кабінету Міністрів України № 814 до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, у якому зазначено, що до методик, що пройшли атестацію та державну реєстрацію, можуть бути внесені зміни, пов'язані з появою нових об'єктів

дослідження, застосуванням нового обладнання та/або програмних продуктів, змінами в законодавстві та нормативно-технічних актах, а також у зв'язку із необхідністю удосконалення методик в окремій частині [11]. Як наслідок зазначеного вище, доцільно проаналізувати економічні правопорушення в тих видах діяльності, що потребують знань чинного законодавства та практики, а саме: у сфері оцінки цілісних майнових комплексів, оцінки корпоративних прав, фіктивного банкрутства, інвестиційної діяльності, девелоперської діяльності (процес інвестування в нерухомість, метою якого є зростання вартості об'єктів й/або одержання прибутку), фондового ринку та ін.

Не менш актуальною щодо виявлення злочинів під час проведення судово-економічної експертизи є діяльність морських (річкових) портів і судохідних каналів України (організація вантажоперевезення, зберігання вантажів, попередня підготовка й сортування вантажів, портові тарифи, платні послуги із проводки судів по каналах і керуванню рухом судів); діяльність із підтримання в робочому стані суднохідності каналів і фарватерів; суднобудівельна діяльність; судноремонтна діяльність; митне оформлення вантажів [7].

Особливе місце під час здійснення банківських операцій посідають комп'ютерні злочини, кваліфікація яких належить до розд. VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Кримінального кодексу України; зокрема, п. 1 ст. 200 передбачає відповідальність за підробку документів на переказ, платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, а також придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ, платіжних карток або їх використання або збут, а також неправомірне використання електронних грошей [7].

Отже, зміни в соціально-економічному житті суспільства та держави призводять до суттєвої зміни сучасної злочинної діяльності, що обумовлює пошук та впровадження нових прийомів і засобів боротьби із правопорушеннями, що відповідають умовам сьогодення.

Перелік джерел посилання

1. Бухгалтерський облік : історичний аспект : кол. моногр. / за заг. ред. Ф. Ф. Бутинця. Житомир, 2006. 620 с.
2. Лега О. В. Еволюція поглядів на концептуальні проблеми розвитку судово-бухгалтерської експертизи. *Економічні науки. Серія: Економіка та менеджмент*. 2012. Вип. 9 (2). С. 248—253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnem_2012_9%282%29_37 (дата звернення: 01.09.2023).
3. Панченко І. А. Організація судово-бухгалтерської експертизи: теоретико-практичні аспекти: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09. Житомир, 2007. 182 с.
4. Світлоока В. Ф. Місце економічної експертизи у сфері економічних відносин. *Управління розвитком*. 2012. № 7. С. 150—151. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/884/1/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BB%D0%BE%D0%BE%D0%BA%D0%B0%20%D0%92.%D0%A4.%20%D0%9C%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B8%20%D1%83%20%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BD.pdf> (дата звернення: 01.09.2023).
5. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет : от истоков до наших дней. Москва, 2001. 638 с.
6. Основи судової експертизи: навч. посіб. / авт.-уклад. : Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. 928 с.
7. Євдокіменко С. В. Теорія і практика судово-економічної експертизи : монографія. Харків, 2016. 540 с.

8. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038–XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
9. Правове забезпечення господарської діяльності / за ред. проф. В. Д. Понікарова. Харків, 2009. 343 с.
10. Хомутенко О. В., Губанова І. В., Козуб С. О. Про необхідність розроблення механізму актуалізації атестованих експертних методик. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створ. ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків. 2013. С. 49.
11. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : затв. пост. Кабміну України від 02.07.2008 р. № 595 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

Дискурсивний вимір як основа психологічного аналізу в контексті проведення комплексної психолого-лінгвістичної експертизи

Тетяна Єгорова,

Полтавське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3588-2475>, e-mail: expertegor@gmail.com

Розглянуто питання дискурсивного аналізу як основи психологічного дослідження у складі комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи, призначеної в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти інформаційної безпеки України.

Ключові слова: аудиторія; адресант; вербальна агресія; дискурс; дискурсивна реальність; домінанта; інтенція; інформація; інформаційна безпека; комунікативна дія; «концептуальний квадрат»; наратив; праймінг.

The Role of Discursive Analysis in Psychological Investigation within the Cross-Disciplinary Psycho-Linguistic Examination

Tetyana Yehorova

This article delves into the realm of discursive analysis as the cornerstone of psychological investigation conducted as part of cross-disciplinary forensic psycho-linguistic examination, particularly in criminal investigations related to offenses against Ukraine's information security.

Keywords: audience; addresser; verbal aggression; discourse; discursive reality; dominant; intention; information; information security; communicative action; «conceptual square»; narrative; priming.

Виклики інформаційної війни, яку РФ нині проводить разом зі збройною агресією проти України, є надзвичайно актуальними, оскільки основною метою цієї інформаційної інтервенції є імплантування в організацію українського суспільства російських ментальних проєктів, поширюваних засобами ЗМІ, інтернету, телебачення, у закладах освіти, у сфері релігії тощо. Російський інформаційний екстремізм особливо виявляється в соціальних інтернет-ресурсах / мережах завдяки публікаціям нового, вербально агресивного формату стосовно всього українського, і, на думку вітчизняних політиків та вчених, у перспективі може мати високий ризик територіальної перемоги [1; 2].

Комунікація у віртуальному середовищі поєднує особистий (приватний) та публічний формати, даючи змогу презентувати адресанту своє «Я», виявити ставлення до навколишнього, транслювати свої емоції та думки, установлювати соціальні зв'язки, уключатися в різні спільноти й реалізувати соціальні відносини. Дискурсивна реальність інтернету дає змогу адресантові вербальними і невербальними засобами комунікації транслювати картину світу, у якій наявні тематична домінанта, певний набір «ключових» понять та інтенційна спрямованість [3; 4; 5].

Феномен комунікації в інтернет-ресурсах став новим викликом для судової психологічної експертизи, адже характер віртуальної взаємодії, виробляючи нові правила комунікативних норм, постійно трансформується відповідно до умов, мети та соціального контексту спілкування.

В аспекті експертного психологічного аналізу заслуговують на увагу дослідження Т. ван Дейка, який вважає, що ідеологія й культура (макросоціальні феномени) як колективні репрезентації дійсності відтворюються на мікросоціальному рівні (у дискурсі), який посідає особливе місце, оскільки, на відміну від невербальних сигналів, властивості мовлення дають змогу безпосередньо формулювати та відображати абстрактні ідеї, тому ідеологічна соціалізація особистості та суспільства загалом відбувається саме в дискурсі. Т. ван Дейк поділяє дискурс на два основних види: у широкому сенсі як комплексна комунікативна подія в певному часовому, просторовому, ситуаційному та ін. контекстах із застосуванням вербальних та невербальних засобів; дискурс у вузькому значенні — текст або розмова, що має завершений або пролонгований вербальний «продукт» комунікативної дії, який інтерпретують реципієнти [6]. Отже, дискурсивний вимір, на нашу думку, є найбільш значущим для проведення експертного психологічного дослідження, оскільки російські ідеологічні й культурні «матриці», нав'язувані українському суспільству, транслуються засобами мовлення практично в усіх інформаційних ресурсах.

Як показує практика комплексних психолого-лінгвістичних експертиз, проведених за часів збройної агресії РФ проти України, комунікативна стратегія ідеологізованих російських дискурсів реалізується завдяки таким основним принципам: 1) пред'явлення провідної ідеї «своїх» у позитивному значенні; пред'явлення всіх інших / «чужих» у негативному значенні; 2) акцентування на всьому позитивному про «своїх» та акцентування на всьому негативному про «чужих»; 3) заборона акцентування будь-чого негативного на «своїх»; 4) заборона акцентування будь-чого позитивного на «чужих». За Т. ван Дейком, ці чотири принципи утворюють «ідеологічний квадрат», або «концептуальний квадрат» [6], інструмент якого може застосовуватися на всіх рівнях лінгвістичних і психологічних структур, аналізованих під час проведення комплексної психолого-лінгвістичної експертизи.

Слід зауважити, що психологічний аналіз у такій комплексній експертизі можна виконувати тільки відповідно до результатів лінгвістичної частини дослідження. Власне основою розв'язання експертних завдань у процесі психологічного аналізу є дискурс конкретної комунікативної ситуації.

Аналіз практики проведення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз виявляє, що російські наративи націлені передусім на сегмент аудиторії із т. зв. «біконцептуальним» світоглядом. Надзвичайна актуальність для українського суспільства війни, яку розв'язала РФ, розгортається й у її оцінному осмисленні. Завдяки актуалізації механізмів імпліцитної пам'яті та фіксованої установки (праймінгу) саме «біконцептуали» є психологічно уразливим сегментом суспільства, оскільки легко піддаються російському ментальному впливу.

Іншою характерною особливістю російських інформаційних вкидів є агресивна комунікативна поведінка в ЗМІ, в інтернет-ресурсах тощо, яка здебільшого підтримується нормами російського суспільства, російських або проросійських інтернет-груп, їхніми колективними установками та контекстом спілкування. Зокрема, нав'язування українському суспільству російських ідеологічних та культурних наративів маніпулятивно реалізується, наприклад, засобами провокації з метою викликати в аудиторії негативні емоції, флеймінгу — суперечки заради суперечки, боулінгу (цькування), образ на адресу певної особи (групи осіб), обраної (-их) жертвою (-ами) та ін.

Наприклад, починаючи з 2014 року, у ЗМІ, в інтернет-ресурсах, у закладах освіти і релігії російські інформаційні технології активно нав'язують ідеї існування «фашизму» в українському суспільстві, його «бандеризації», а ті, хто виборює незалежність

України та захищає Батьківщину від російського агресора, іменуються «укронацистами», «укрофашистами», «бандерівцями» тощо [7].

Саме тому в російській інформаційно-психологічній спеціальній операції (далі — ІПСО) смислотворювальною ідеєю є те, що воєнно-політичні еліти РФ прагнуть до «визволення» України та й усього світу від «неонацизму», формуючи цим ментальну основу для виправдовування й підтримки проголошеної 24 лютого 2022 року «демлітаризації» та «денационалізації» української держави. Сучасна російська ІПСО, застосовуючи інструменти суспільного дискурсу, упроваджує не тільки свої «стратегічні ідеї і цілі», а й їхні тактичні варіанти, які швидко й гнучко пристосовуються до змін реальних ситуацій, мімікують та виявляються в різних формах смислових інтервенцій (наприклад, проєкт «Новороссія», проєкт «Новий Іерусалім», проєкт «Республіка Україна», проєкти «деокупація України від фашизму», «дебандеризація» та ін.). Отже, російська ІПСО всіляко формує легітимізацію збройної агресії РФ проти України, спираючись на ментальний «зсув» у свідомості українського суспільства в напрямі виправдовування, підтримки та сприяння агресії.

За часів збройної агресії РФ проти України в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» фахівці в галузі спеціальних лінгвістичних та психологічних знань розробляють методичну базу та оперативно проводять велику кількість комплексних психолого-лінгвістичних експертиз, які, разом із напрацюваннями колег із інших науково-дослідних установ Міністерства юстиції України, стануть вагомим внеском до доказової бази у кримінальних провадженнях за правопорушеннями, передбаченими ст. 109, 110, 111, 1111, 1112, 1142, 4351, 4362 Кримінального кодексу України [8; 9; 10].

Перелік джерел посилання

1. Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138—142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_5_29 (дата звернення: 01.09.2023).
2. Почепцов Г. Г. *Войны новых технологий*. Харків, 2020. 601 с.
3. Мак-Люэн Маршалл. Понимание медиа: Внешние расширения человека. URL: <https://readli.net/ponimanie-media-vneshnie-rasshireniya-cheloveka/> (дата звернення: 01.09.2023).
4. O'Sullivan P. B., Flanagan A. J. Reconceptualizing 'flaming' and other problematic messages. URL: [https://flanagin.faculty.comm.ucsb.edu/CV/OSullivanandFlanagan2003\(NMS\).pdf](https://flanagin.faculty.comm.ucsb.edu/CV/OSullivanandFlanagan2003(NMS).pdf) (дата звернення: 01.09.2023)
5. Reicher S. D., Spears R., Postmes T., Kende A. Disputing deindividuation: Why negative group behaviours derive from group norms, not group immersion. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/behavioral-and-brain-sciences/article/abs/disputing-deindividuation-why-negative-group-behaviours-derive-from-group-norms-not-group-immersion/1A66CD98492B358D3DB3C4D2027F3EAA> (дата звернення: 02.09.2023)
6. Van Dijk T. A. Handbook of discourse analysis //Discourse and dialogue. URL: https://www.sscnet.ucla.edu/anthro/faculty/ochs/articles/Ochs_2015_Discursive_Underpinnings.pdf (дата звернення: 02.09.2023)
7. Браїлко Ю. І. Бандеровці & бандерівці: семантика протистояння. *Нові виміри сучасних філологічних досліджень: міждисциплінарний підхід* : зб. тез всеукр. наук. онлайн-конф. (Київ, 10—11.11.2022). Київ, 2022. С. 15—16.
8. Стратегія інформаційної безпеки: затв. указом Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#n100> (дата звернення: 03.09.2023)
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.09.2023).
10. Єгорова Т. М., Браїлко Ю. І. Актуальні проблеми комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи в умовах збройної агресії рф проти України. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат-ли IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16.12.2022). Київ, 2022. С. 515—519.

Праця слідчого під час планування й організації розслідування крадіжок

Олександр Жеребко,

канд. юрид. наук, Запорізьке відділення Дніпропетровського НДІСЕ, м. Запоріжжя, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9740-4145>, e-mail: alexzherebko@gmail.com

Понад половина всіх зареєстрованих злочинів мають корисливу спрямованість, більшість із яких — це крадіжки. Крадіжка є найпоширенішим в Україні злочином. Причинами недостатньо ефективної роботи слідчого апарата й органів внутрішніх справ із розкриття крадіжок чужого майна є недоліки в організації цієї діяльності, слабе науково-технічне забезпечення, низька ефективність тактики проведення слідчих дій, вибір помилкових напрямів розслідування, відсутність належної взаємодії слідчих із підрозділами поліції.

Ключові слова: крадіжка; криміналістична характеристика; злочин; розслідування; методика і тактика.

The Investigator Efforts in Planning and Organizing Theft Investigations

Oleksandr Zherebko

More than half of all registered crimes have a profit-oriented nature, with the majority being thefts. Theft is the most common crime in Ukraine. The reasons for the insufficiently effective work of the investigative apparatus and law enforcement agencies in solving theft cases involve shortcomings in this activity organization, inadequate scientific and technical maintenance, low efficiency in the investigative actions, the selection of incorrect investigation directions, and the absence of proper cooperation between investigators and police units.

Keywords: theft; forensic characteristics; crime investigation; methodology and tactics.

Поняття «крадіжка» охоплює значне коло злочинів, які різняться предметом посягання, способом здійснення та приховування, місцем реалізації злочинного замислу [1, с. 353]. Стаття 185 Кримінального кодексу України визначає крадіжку як таємне розкрадання чужого майна [2].

Грунтуючись на всебічному обліку, аналізі й оцінці фактичних даних, що у процесі роботи зі справою неухильно поповнюються, уточнюються і переосмислюються, планування розслідувань крадіжок передбачає визначення основних напрямів розслідування; визначення конкретних завдань розслідування, зокрема, кола обставин, що мають значення для справи; вибір засобів розв'язання запланованих завдань; визначення змісту і тактики проведення кожної з намічених слідчих дій; вибір організаційно-підготовчих заходів, що забезпечують успішне проведення окремих слідчих дій, їхніх систем і розслідування загалом; визначення виконавців, термінів і послідовності дій.

Як і за іншими справами, планування розслідування крадіжок тісно пов'язано з організацією роботи.

Зважаючи на завдання, визначені планом розслідування, організаційні заходи полягають у раціональному виборі, розміщенні й докладанні сил і засобів, спрямованих на створення та використання оптимальних умов для досягнення цілей розслідування, водночас самі організаційні заходи потребують планування і є складовою плану роботи за справою: вони охоплюють підготовчі заходи, первісні слідчі дії, подальше розслідування й завершальний етап попереднього слідства.

До організаційних заходів, спільних для розслідування крадіжок на різних етапах, належать: організація або інвентаризація зняття залишків матеріальних цінностей, проведення ревізій, контрольних закупівель, різних перевірок (цей захід належить до крадіжок на підприємствах); добирання за діловими й моральними якостями посадових осіб, які можуть брати участь у проведенні цих заходів; забезпечення відповідного напрямку в діяльності цих осіб і посадового контролю за їхньою роботою; підбір експертів, а також фахівців, участь яких у проведенні певних слідчих дій зазвичай є необхідною; забезпечення схоронності необхідних документів, предметів

і майна; виявлення осіб, які можуть повідомити цікаві для слідства відомості; виявлення різних предметів, дослідження яких може мати значення у справі; залучення громадськості до виявлення доказів крадіжки, розшукування вкраденого, збирання відомостей про особистість і зв'язки викрадачів, спосіб їхнього життя, підбору й систематизації документів тощо; формування групи слідчих для розслідування крадіжок і розподіл обов'язків між учасниками групи.

Важливу роль для оптимізації процесу планування й організації розслідування грають конспектування матеріалів справи (щодо окремих епізодів, осіб, версій та ін.) із зазначенням у відповідних графах на зворотному боці аркушів або конспектів питань, що підлягають з'ясуванню, які згодом використовують для складання планів розслідування; складання «особових рахунків» (картотек) на кожного злодія із зазначенням доказів здійснення ними злочинів та інших відомостей, що можуть використовувати у поточній роботі та для підготовки процесуальних документів (постанов про притягнення як обвинувачуваного та про призначення експертиз, обвинувальних висновків та ін.).

Ефективність розслідування крадіжок обумовлена наявністю узгоджених планів слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. Планами розслідування передбачено заходи зі встановлення і затримання злочинця. Організаційна роль у цій діяльності належить слідчому. Він визначає пріоритетні напрями розслідування, дає окремі доручення органу дізнання на проведення оперативно-розшукових заходів [1, с. 367].

План має містити: питання, що підлягають розв'язанню оперативно-розшуковими заходами (про місце перебування злочинця, який переховується, можливі місця збуту вкраденого тощо); слідчі дії із зазначенням конкретної мети їх проведення, ураховують також оперативно-розшукові заходи (обшук на квартирі підозрюваного з метою його розшуку); слідчі дії, під час провадження яких необхідно сприяння працівників карного розшуку (затримання, обшук); слідчі дії, провадження яких доручають органу дізнання. У процесі виконання спланованих дій слідчий аналізує їхні результати та за потреби (зважаючи на ситуацію) коригує план розслідування.

Процес планування й організації розслідування у справах про крадіжки ґрунтується на загальних принципах і водночас має істотні особливості.

Особливості планування та проведення організаційно-підготовчих заходів обумовлено тим, на якому етапі розслідування їх здійснюють.

Спираючись на матеріали, зібрані на етапі проведення первинних слідчих дій, планування й організації розслідування крадіжки, завданнями подальшого ведення слідства є притягнення злочинця до кримінальної відповідальності, його викриття, забезпечення правильного застосування закону.

У завершальній стадії планування роботи слідства проведення організаційних заходів виходять із необхідності забезпечити швидке, чітке, обґрунтоване завершення розслідування.

Істотно впливає на характер і зміст розслідування (особливо на умови й порядок провадження первісних слідчих дій) те, наскільки несподіваним для викрадачів є порушення кримінальної справи. Це визначає специфіку планування й організації розслідування.

Специфіка планування й організації розслідування крадіжки залежить від того, чи прийняв слідчий справу від органу дізнання після проведення невідкладних слідчих дій, чи передав справу іншому слідчому, чи суд або прокурор повернули справу на дослідження.

Практика підтвердила доцільність, а подекуди необхідність розслідування особливо складних, багатоепізодних крадіжок, скоєних за участю посадових осіб, груповим способом. Розслідування справ про крадіжки групою слідчих дає змогу використовувати знання, досвід, індивідуальні схильності та творчі особливості кількох слідчих за однією справою, вести слідство одночасно за різними напрямками або в кількох територіально віддалених місцях.

Ефективність роботи групи слідчих під час розслідування крадіжок залежить від низки умов, насамперед — від своєчасності створення слідчої групи.

Це може бути зроблено на стадії проведення перевірки; одразу після порушення кримінальної справи; по прийнятті слідчим справи до провадження; у разі одержання справи від органа дізнання або іншого слідчого; під час розслідування, якщо з'являться дані, що свідчать про необхідність подальшого ведення слідства групою слідчих.

До найважливіших умов оптимальних дій слідчої групи також належить принцип її комплектування, за якого враховують індивідуальні якості слідчих, їхні творчі здібності, схильності, навички. Це правило ми вбачаємо доцільним поширити як на окремих членів групи, так і на її керівника, який повинен мати найбільший досвід розслідування крадіжок, бути кваліфікованим, авторитетним фахівцем у галузі криміналістики й інших наук кримінально-правового циклу, мати організаторські здібності та якості, які сприяли б умілим, правильним і тактовним взаєминам із колегами.

Наступна умова — стабільність на початку створення групи. Цієї умови, як свідчить практика, часто не дотримують, що найчастіше пов'язано з тим, що всіх слідчих групи або деяких із них під час ведення слідства без достатніх підстав відкликають із неї, замінюють іншими. Це призводить до невиправданої втрати часу, тактичних недоглядів, недостатнього використання зібраних раніше доказів, а часом і до процесуальних порушень.

Раціональному, результативному та плідному веденню слідства за справами розглянутої категорії також сприяє чітке, раціональне розподілення ділянок роботи між членами слідчої групи.

Повнота розкриття законспірованих крадіжок, скоєних організованими, стійкими групами, і викриття всіх учасників злочину багато в чому залежать від результативності допитів обвинувачуваних, правдивості їхніх показань. Своєю чергою це часто обумовлено вмінням слідчих обирати тактику допитів, а також тим, чи налагодиться психологічний контакт між слідчим і обвинувачуваним. Тому не можна довільно, механічно, без урахування конкретних індивідуальних якостей закріплювати обвинувачуваних за слідчими. У цьому питанні необхідно зважати не тільки на характер та особливості поставлених перед слідством на цьому етапі розслідування завдань, обсяг і зміст доказового матеріалу, напрями й конкретну обстановку ведення слідства, а й, по-перше, на тип особистості обвинувачуваного, риси його характеру, умови та поведінку колишнього життя, подальші життєві плани, лінію поведінки на слідстві, по-друге, на професійні й особисті якості слідчих.

У разі якщо слідчий не налагодив правильні взаємини з обвинувачуваним, якщо допити марні, то необхідно вирішувати питання про заміну слідчого, тому що подальша його робота за справою може бути не тільки безперспективною, а й навіть шкідливою. Питання про необхідність заміни одного слідчого іншим може постати й з інших причин: наприклад, у разі відсторонення слідчого від ведення слідства, хвороби тощо. Новому слідчому під час підготовки до допитів обвинувачуваного необхідно не тільки вивчити матеріали справи, а й проаналізувати позитивну та негативну практику своїх попередників, для того щоб уникнути тактико-психологічних помилок і спрямувати слідчі дії в потрібне русло. У такому разі (як і за будь-яких інших обставин) взаємини з обвинувачуваним слід будувати суворо відповідно до закону, із дотриманням високих морально-етичних принципів карного судочинства. Водночас новий слідчий у жодному разі не має домагатися прихильності обвинувачуваного шляхом паплюження свого попередника. Це аморальний прийом, що підриває авторитет не тільки попереднього, а й нинішнього слідчого.

На практиці нерідко виникають труднощі з обранням тактики організації допитів обвинувачуваних, притягнутих за справою, коли одні практичні працівники воліють будувати розслідування за принципом поділу праці щодо епізодів крадіжок, а інші — щодо закріпленого за ним обвинувачуваного. У першому випадку кожен слідчий

виконує необхідні дії в повному обсязі щодо всіх обвинувачуваних, причетних до досліджуваних епізодів крадіжок; у другому — тільки за тими обвинувачуваними, які за цим слідчим закріплені, а співучасників допитують інші слідчі. Обидва методи мають право на існування, тому складно однозначно порадити, як діяти в конкретному випадку. Найчастіше це залежить від характеру, масштабів і способів крадіжки, кількості викрадачів, службового становища кожного викрадача, інших індивідуальних особливостей злочину. Як свідчить практика, на початковій стадії розслідування, коли ще не зовсім точно окреслено загальні контури злочину, немає вичерпних даних про кількість епізодів крадіжок, пов'язаних з ними злочини й інші важливі обставини, убагаємо правильним закріплення за кожним слідчим визначених підозрюваних або обвинувачуваних.

Перелік джерел посилання

1. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харьков, 2003. 352 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.05.2023).

Застосування штучного інтелекту в проведенні судових експертиз

Наталія Жила,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3535-5306>, e-mail: nataliazhila@gmail.com

Софія Карпова,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4296-7234>, e-mail: karpovasofi01@gmail.com

Анастасія Кондренко,

Київське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1765-9322>, e-mail: kondrenko_anastasia@ukr.net

Використання штучного інтелекту набуває все більшого розповсюдження. Активність пошуку в інтернеті впливає на розроблення новітніх методик у проведенні судових експертиз із залученням додаткових ресурсів. Проаналізовано методи та інструменти використання штучного інтелекту під час проведення експертиз.

Ключові слова: штучний інтелект; судова експертиза; технології; алгоритм використання; методи; надійність.

The Artificial Intelligence Usage During Forensic Examinations

Nataliia Zhyla, Sofiia Karpova, Anastasiia Kondrenko

The artificial intelligence usage is growing. Internet browsing influences on new forensic science techniques development involving additional resources. This research has examined the methods and tools for AI usage during forensic examinations.

Keywords: artificial intelligence; forensic examination; technologies; usage algorithm; methods; reliable.

Застосування штучного інтелекту (далі — ШІ) у проведенні судових експертиз може бути корисним, але водночас воно пов'язане з численними проблемами й викликами. Деякі з них:

- надійність і точність: системи ШІ можуть містити помилки й недоліки в алгоритмах, що використовують для аналізу доказів. Це може призвести до неправильних висновків;
- недостатня прозорість: багато алгоритмів машинного навчання і нейронних мереж є чорними скриньками, і навіть фахівці не завжди можуть розібратися в тому, як саме приймаються рішення. Це може ускладнити роз'яснення або відстоювання судових експертних висновків;

- питання конфіденційності: судові дані є конфіденційними, і їх оброблення за допомогою штучного інтелекту може спричинити проблеми зі збереженням конфіденційності й захистом особистих даних;
- відповідальність: важливо визначити, хто несе відповідальність за висновки, зроблені ШІ-системами. Якщо помилковий висновок вплине на рішення суду, це може призвести до серйозних наслідків;
- біас: ШІ можуть виявити біас у розв'язанні питань, які стосуються расової, гендерної або іншої проблеми. Це може призвести до несправедливих судових рішень;
- перехід на нові технології: упровадження ШІ в судову систему вимагає навчання персоналу, це може бути складним і витратним процесом;
- висновок і рекомендації: ШІ може надавати лише технічні аналізи, але не завжди може давати рекомендації або визначати моральні аспекти справи, що потребують людського втручання.

Застосування штучного інтелекту в судових експертизах спроможне полегшити та покращити процес дослідження, але розв'язання поставлених перед експертом питань є важливим завданням для забезпечення справедливості й надійності судової системи.

Застосування ШІ для проведення судової експертизи може містити різні методи та інструменти. Деякі з них:

- обробка зображень і відео: ШІ можна використовувати для аналізування зображень та відео з метою виявлення доказів, наприклад, розпізнавання облич, автомобілів, зброї тощо. Використання нейронних мереж і комп'ютерного зору допомагає експертам у роботі з великою кількістю даних;
- аналіз текстових документів: ШІ можна використати для пошуку, класифікації та аналізу текстової інформації, включно із судовими документами, свідченнями, доповідями експертів та ін. Алгоритми обробки природної мови (NLP) можуть автоматизувати цей процес;
- голосовий аналіз: ШІ можна використати для аналізування голосу, виявлення голосових характеристик та аналізування мовлення. Це може бути корисним для судових справ, пов'язаних з аудіодоказами;
- прогнозування та аналіз даних: ШІ може аналізувати великі обсяги даних, що допомагає у виявленні кореляцій і трендів у судових справах. Це можна використати для прогнозування ризику та прийняття рішень;
- системи візуалізації даних: візуалізація даних може допомагати експертам та учасникам судового процесу краще розуміти складність справи та докази. ШІ може створювати інтерактивні візуальні зображення та графіки для простішого подання інформації;
- експертні системи: ШІ може використовувати експертні системи для автоматизації експертних висновків. Це може означати створення правильних баз даних та алгоритмів, які можуть урахувувати різні аспекти справи;
- машинне навчання та класифікація: ШІ може навчатися на підставі історичних судових даних і використовувати ці знання для класифікації нових справ, виявлення аномалій і формулювання рекомендацій експертам;
- аналізування великого обсягу даних: ШІ може допомагати аналізувати великий обсяг даних, зокрема мобільні телефонні дані, мережевий трафік, фінансові записи тощо для встановлення фактів у розслідуванні справ;
- віртуальні реконструкції: у справах, пов'язаних із ДТП або насильством, можна використовувати віртуальні реконструкції, створені за допомогою комп'ютерної графіки та ШІ.

Важливо враховувати, що застосування ШІ в судовій експертизі потребує обережності й нагляду, а також забезпечення конфіденційності в обробці даних. Експерти

мають ретельно оцінювати результати, отримані за допомогою ШІ, та забезпечити правильне використання їх у судових процесах.

Застосування ШІ в проведенні судових експертиз має великий потенціал для полегшення та покращення процесу судочинства. ШІ може допомагати у виявленні доказів, аналізуванні текстової інформації, обробленні зображень та відео, а також в інших питаннях судочинства.

До того ж важливо враховувати численні проблеми та виклики, пов'язані із використанням ШІ в судових експертизах. Надійність і точність алгоритмів, прозорість прийняття рішень, конфіденційність даних, питання відповідальності та боротьба з біасом — усі ці аспекти потребують уваги та розроблення відповідних стандартів та правил.

Успішне впровадження ШІ в судову систему вимагає співпраці між експертами, судовими установами та технологічними компаніями, а також розроблення регуляторних положень та етичних стандартів для забезпечення справедливості судових рішень.

Перелік джерел посилання

1. Mark MacCarthy and Kenneth Propp. Machines learn that Brussels writes the rules: The EU's new AI regulation. 2021. URL: <https://ai-regulation.com/author/mark-maccarthy-and-kenneth-propp/> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence. Shaping Europe's digital future. digital-strategy.ec.europa.eu. Policy and Legislation. 2021. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-regulation-laying-down-harmonised-rules-artificial-intelligence> (дата звернення: 01.09.2023).

Проблеми й перспективи розвитку судової інженерно-екологічної експертизи під час повномасштабного вторгнення російського агресора

Максим Зарченко,

Полтавське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Полтава, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5254-5155>, e-mail: zarchenko_m@ukr.net

Розглянуто основні проблеми й перспективи розвитку судової інженерно-екологічної експертизи під час повномасштабного вторгнення російського агресора. Зазначено актуальність урахування висновків експертів за результатами проведення судової інженерно-екологічної експертизи під час прийняття остаточного рішення судовими органами України та передання справ до ООН.

Ключові слова: *судова експертиза; шкода довкіллю; репарації; розрахунок шкоди; надзвичайна подія; воєнний стан; алгоритм; співпраця.*

Issues and Future Trends in Advancing Forensic Engineering and Environmental Examination During the russian Full-Scale Aggressive Invasion

Maksym Zarchenko

This article examines the key issues and future trends in advancing forensic engineering and environmental examination during the russian full-scale aggressive invasion. It underscores the importance to consider forensic engineering and environmental examinations reports when Ukrainian judicial authorities make final decisions and transfer cases to the United Nations.

Keywords: *forensic examination; environmental harm; reparations; damage calculation; emergency incident; wartime; algorithm; collaboration.*

Екологічна ситуація в Україні є вкрай складною, навантаження на навколишнє середовище з кожним днем зростає. Забруднення та виснаження природних ресурсів, переважно внаслідок збройної агресії Російської Федерації, з кожним днем дедалі більше загрожує здоров'ю населення, екологічній безпеці та економічній стабільності держави.

Станом на початок другого півріччя 2023 року в Україні зафіксовано близько 3,5 тисячі випадків правопорушень проти довкілля, за розглядом яких орієнтовна шкода становить 2 095 581 741 970 гривень. Кількість випадків та розмір шкоди постійно збільшуються, тому першочерговими завданнями є захист суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності і щоб до кожного винного була застосована належна правова процедура.

Беручи до уваги те, що для з'ясування обставин, що мають значення під час досудового розслідування, потрібні спеціальні знання, керуючись ст. 242, 243 Кримінального процесуального кодексу України [1], з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки, постає необхідність призначення судової інженерно-екологічної експертизи.

Одна з перших та основних проблем розвитку судової інженерно-екологічної експертизи протягом повномасштабного вторгнення російського агресора, з якою зіткнулись судові експерти, — це відсутність відповідної нормативно-правової бази, яку б експерт використовував під час дослідження. 04.04.2022 р. набув чинності наказ № 167 «Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайної ситуації та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану» [2]. 29.04.2022 набув чинності наказ № 175 «Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди» [3]. Саме ці накази й були поштовхом для подальшої плідної праці, однак чинне законодавство потребувало низки змін для збільшення шансів на отримання відшкодування в міжнародних судах.

Протягом 2022 року Офіс генерального прокурора відкрив 16 кримінальних проваджень за статтею про екоцид (ст. 441 Кримінального кодексу України [4]) саме за злочини, учинені агресорами. Дана стаття передбачає найбільш масштабні за руйнівною силою події.

Подальші перспективи розвитку судової інженерно-екологічної експертизи протягом повномасштабного вторгнення російського агресора потребували узагальнення та встановлення єдиного підходу до дій з іншими державними органами.

За допомогою співпраці з органами досудового розслідування, Державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, Державної екологічної інспекції України та її територіальних підрозділів та ін., шляхом проведення консультативних нарад, лекцій, семінарів, круглих столів узагальнили особливості розв'язання актуальних питань, що виникають під час дослідження подій, пов'язаних із визначенням розрахунку розмірів шкоди, завданої довкіллю внаслідок збройної агресії та бойових дій під час воєнного стану.

У межах розслідування подій воєнного характеру органу досудового розслідування необхідно всебічно та досконало провести огляд місця події із залученням фахівців, які за своєю спеціалізацією будуть указувати на відображені та фактично утворені істотні явища й речові докази.

Застосування новітнього обладнання дає змогу більш детально і в менший проміжок часу провести дослідження певної події. Із використанням сучасних лабораторій дослідження відібраних зразків відбувається більш чітко та з меншою похибкою, що своєю чергою слугує більш вагомим доказом у судовому засіданні.

Визначення та підготовка вихідних даних для проведення розрахунку розміру шкоди є основним аспектом для надання аргументованих висновків під час проведення судових інженерно-екологічних експертиз, водночас здійснення розрахунків

розміру шкоди полягає в методологічно правильному визначенні послідовності дій, що передбачено у відповідних методиках. Узагальнення даних підходів, подальше виконання судових експертиз, пов'язане з дослідженням заподіяної шкоди як довікллю, так і державі, набуває чіткого визначеного алгоритму дій.

Ураховуючи викладене вище, сучасна судова інженерно-екологічна експертиза дає змогу більш ретельно та в менший проміжок часу надати аргументовані висновки для прийняття остаточного рішення судовими органами України, передання справ до ООН та відіграє значну роль в подальшому отриманні репарацій від країни-агресора.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 24.08.2023 р. №4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
2. Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : затв. наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
3. Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди : затв. наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 13.04.2022 № 175). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
4. Кримінальний кодекс України від 11.08.2023 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.09.2023).

Використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів

Дмитро Затенацький,

канд. юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: 0009-0001-4019-6533, e-mail: dmitriyzatenatskiy@gmail.com

Приділено увагу дослідженню основних видів допомоги спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій. Розглянуто особливості використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів.

Ключові слова: спеціальні знання; форми використання спеціальних знань; спеціаліст.

Specialized Knowledge Usage for War Crimes Investigation

Dmytro Zatenatskyi

This article accents on primary types of non-forensic professional's assistance during investigative (search) actions. It discussed the usage features of specialized knowledge during war crimes investigation.

Keywords: specialized knowledge; specialized knowledge usage; non-forensic professional.

Протягом більш ніж півтора року державою-агресором учинено значну кількість воєнних злочинів. Задля документування, фіксування фактів учинення злочинів наша країна була вимушена залучити широке коло осіб (юридичних та фізичних). Передусім, це громадські активісти, юристи, журналісти та різного роду громадські організації. Для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людства, скоєних російською армією в Україні, Офіс Генерального прокурора створив Єдиний державний хаб зі збору доказів воєнних злочинів [1]. Проте, основним засобом отримання та фіксування доказової інформації під час розслідування воєнних злочинів на території України є саме залучення обізнаних осіб шляхом використання спеціальних знань (систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного

характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню) [2, с. 11].

Проблемам застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів приділялась увага вчених-криміналістів А. Волобуєва, В. Журавеля, О. Колесніченка, Г. Матусовського, О. Одерія, М. Салтевського, В. Тищенко, Ю. Чорноус, В. Шепітька та ін.

Основними процесуальними формами використання спеціальних знань вважається залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій та залучення експерта для проведення судових експертиз. Залучення обізнаної особи з метою використання спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій в межах розслідування воєнних злочинів пов'язано з тим, що знання та навички — за межами професійних знань уповноваженої особи, або власні можливості та знання виявляються недостатніми для ефективного збирання, аналізування, оцінювання та використання доказової інформації, використання новітніх науково-технічних засобів, інформаційних та інноваційних технологій.

Під час розслідування воєнних злочинів спеціалістів залучають до участі в слідчих (розшукових) діях у випадках: 1) відсутності у слідчого спеціальних знань і навичок, необхідних для кваліфікованої підготовки та проведення слідчої (розшукової) дії; 2) недостатнього володіння слідчим прийомами та засобами швидкого і якісного виконання певної роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок; 3) необхідності з етичних чи тактичних міркувань доручити виконання певних дій саме спеціалісту; 4) одночасного застосування декількох засобів криміналістичної техніки; 5) необхідності виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальних знань та навичок.

3-поміж основних видів допомоги спеціаліста необхідно виокремити такі: 1) організаційно-технічна включно з організаційною допомогою (планування використання складних науково-технічних пристроїв, приладів та пристосувань уповноваженою особою та ін.); підготовча допомога до проведення відповідних процесуальних дій; технічна допомога (фотозйомки, відео-, звукозапис, креслення схем, планів); 2) довідково-консультативна, яка полягає насамперед у роз'ясненні та/або тлумаченні термінології уповноваженій особі, яку використовує обізнана особа в межах реалізації своїх навичок та вмій; 3) інформаційна (коли виникає потреба у формулюванні постановці запитань учасникам вербальних слідчих (розшукових) та судових дій); 4) аналітична (у разі виникнення потреби аналізувати результати слідчих (розшукових) та судових дій); 5) пошукова (пошук, виявлення та фіксування доказової інформації, наприклад, залучення кінолога).

До основних ознак досліджуваної форми використання спеціальних знань належать: 1) процесуальна форма використання спеціальних знань; 2) мета використання: сприяння у виявленні, дослідженні, закріпленні, вилученні та фіксуванні доказів (доказової інформації); 3) обов'язковий характер застосування; 4) різні стадії проведення слідчих (розшукових) та судових дій; 5) результати використання спеціальних знань не мають окремого / самостійного доказового значення; 6) дві форми: надання письмових пояснень, які приєднують до протоколу слідчої (розшукової) дії, або усних.

Для участі в процесуальних діях в межах розслідування воєнних злочинів як спеціалісти можуть залучатися: 1) співробітники судово-експертних підрозділів усіх рівнів та різної відомчої приналежності; 2) представники інших практичних, а також наукових колективів, які володіють глибокими знаннями у своїх галузях діяльності; 3) приватні особи, що не входять до штату будь-яких офіційних структур.

Специфіка застосування спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів полягає в тому, що: 1) учасники слідчої (розшукової) дії мають дотримуватись заходів безпеки, оскільки розслідування ведеться в умовах бойових дій, а це небезпечно для життя; 2) об'єктами дослідження є ділянки місцевості, що були піддані бомбардуванню; воронки від ракет, снарядів; окремі будівлі зі слідами влучання боєприпасів; будівлі, що зазнали пожежі внаслідок воєнних дій; ділянки місцевості, на яких розміщено військову техніку; вогнепальна зброя; місця поховань; трупи та

частини тіл; предмети, вилучені з місця події: військова техніка, автомобілі, зброя, боєприпаси тощо; 3) проведення слідчих (розшукових) дій потребує залучення великої кількості спеціалістів, зазвичай, вузькопрофільних: вибухотехніків, балістів, знавців зброї, знавців ракетної та авіаційної техніки, артилеристів, механіків, пожежників або працівників ДСНС для огляду місця пожежі, кінологів зі службовими собаками, судово-медичних експертів або лікарів для огляду трупів, спеціалістів-біологів для відбирання зразків ДНК та ін.; 4) складність і небезпека участі спеціаліста у проведенні слідчої (розшукової) дії на певних територіях потребує застосування для відео-, фотофіксації спеціальних засобів (БПЛА) та ін.

Перелік джерел посилання

1. Єдиний державний хаб зі збору доказів воєнних злочинів. URL: https://warcrimes.gov.ua/?fbclid=IwAR2wy_upbhJm_wETWAij57DsooCxnSsNKBidlywazvpMJ2szPw5BvGFZc5g (дата звернення: 14.09.2023).
2. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11—18.

Шахрайство в інтернеті. Проблемні аспекти державного регулювання

Григорій Іваненко,

Сумський НДЕКЦ МВС України, м. Суми, Україна, e-mail: ivanenko299@gmail.com

Світлана Іванова,

Сумський НДЕКЦ МВС України, м. Суми, Україна

Мета доповіді — розкрити проблемні аспекти державного регулювання інтернет-шахрайства, нові шляхи розв'язання проблем з урахуванням сучасних вимог. Висвітлено специфіку розслідування цієї категорії злочинів, вплив девіантної поведінки потерпілого як каталізатору негативного прогресу. Розглянуто світову практику щодо державного контролю у частині реєстрації мобільних пристроїв, гаджетів та ін. Співставлено право особи на приватність інформації та необхідність удосконалення системи контролю та захисту такої інформації відповідно до сучасних стандартів.

Ключові слова: інтернет-шахрайство; латентність; доказова база; оперативність; державне регулювання; приватність.

Fraud on the Internet. Problematic aspects of state regulation

Gregory Ivanenko, Svetlana Ivanova

This report purpose is to reveal problematic aspects of state regulation of Internet fraud, new ways of solving issues taking into account modern requirements. Investigation specifics of this category of crimes, influence of victim's deviant behavior as a catalyst for negative progress are also highlighted. The world practice regarding state control in terms of registration of mobile devices, gadgets, etc. was considered. The individual's right to privacy of information and the need to improve the system of control and protection of such information in accordance with modern standards are compared.

Keywords: Internet fraud; latency; evidence base; efficiency; state regulation; privacy.

Діджиталізація міцно увійшла в усі сфери життя громадян нашої держави. Звичною стала реалізація соціальних потреб через інтернет: спілкування, навчання, купівля-продаж та ін. Саме задоволення людиною базових потреб шляхом використання інтернет-ресурсів є «благодатним ґрунтом» для діяльності віртуальних злодіїв.

На сьогодні інтернет-шахрайство має вагому частку з-поміж злочинів загальнокримінальної спрямованості, тому слід з'ясувати, що таке шахрайство в інтернеті та які особливості його кваліфікації й розслідування.

Згідно зі ст. 190 Кримінального процесуального кодексу України, шахрайство — це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [1]. Коли йдеться про інтернет-шахрайство, акцентують увагу на

основній складовій цього злочину — віртуальності, яка від початку розслідування злочинів цієї категорії є перешкодою у формуванні доказової бази, пошуку зачіпок, конкретних відомостей тощо. У випадку з інтернет-шахраями доказова база, яку має слідчий, зазвичай зводиться до мінімуму — усного пояснення потерпілої сторони. Це може додатково обтяжуватися девіантною складовою поведінки потерпілого, зумовленою соціально-економічними чинниками (безробіттям, низьким рівнем життя, обмеженістю відповідальної усвідомленості та ін.). Тому через мінімум даних на початковій стадії розслідування втрачається оперативність у збиранні вкрай необхідної інформації (зокрема, отримання тимчасового доступу до речей і документів інтернет-провайдера з метою визначення облікового запису (записів) злодія або тимчасового доступу до речей і документів оператора мобільного зв'язку з метою отримання роздруківок дзвінків та прив'язок до базових станцій, їх місцезнаходження та ін.).

До того ж латентність цього виду злочину може стати каталізатором негативного прогресу: доволі хитка ймовірність повернути втрачені кошти чи майно підштовхує потерпілого до так званого «пасивного опору» — замовчання, небажання вчасно звертатися до правоохоронних органів, схильність перекидати відповідальність на органи поліції. Своєю чергою, ланцюгова реакція такої бездіяльності призводить до зростання аналогічних злочинів, адже допомагає злочинцю уникнути подальшого покарання, провокує його на вчинення нових протиправних діянь, спираючись лише на примітивний потяг наживи. Водночас такі самі спонукання (корисливість і бажання легкої наживи) знову підштовхують і потенційних жертв на нові «пригоди».

Дослідивши негативну тенденцію зростання кількості інтернет-шахрайств і замкненість цього процесу, можна дійти висновку про відсутність належного регулятора, роль якого має виконувати держава.

На сьогодні позиція державного втручання у припинення онлайн-злочинів межує між регулятором і провокатором. З одного боку, створено механізм розслідування, установлення істини, покарання, а з іншого — відсутня відповідність сучасним вимогам. Реалії сьогодення вимагають від органів поліції максимально швидкого та якісного реагування на такого роду злочини, їх профілактику та протидію.

На нашу думку, одним із методів подолання проблеми, що склалася, є введення інституту реєстру ІМЕІ-кодів, блокування пристрою, код якого не внесено до зазначеного реєстру, та використання паспортних даних під час купівлі SIM-карти. Наприклад, станом на 2013 р. у близько 80 країнах світу було запроваджено обов'язкову реєстрацію абонентів мобільного зв'язку за паспортом, тому контроль через реєстрацію є загальноживаною практикою. Зокрема, у Грузії для купівлі SIM-карти слід обов'язково завітати до салону компанії-постачальника мобільного зв'язку, де лише після надання паспортних даних можна придбати картку; зазвичай термін дії такої картки не перевищує півтора року. У Білорусі абоненти-іноземці також можуть купити SIM-картку, тільки пред'явивши паспорт і заповнивши спеціальну анкету, після цього можна користуватися мережею за допомогою гостьового тарифу [2].

У Конституції України чітко закріплено право на приватність, до якого апелюють противники запровадження такого режиму. Проте ми вважаємо, що реальний стан контролю у сфері захисту приватної інформації від публічного доступу не відповідає сучасним стандартам, упровадження яких допомогло б якісно зменшити рівень онлайн-злочинності.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Глуховський М. SIM-картка за паспортом. Усі «за» і «проти» / Главком. 10.08.2017. URL: <https://glavcom.ua/publications/sim-kartka-za-pasportom-usi-za-i-proti-430454.html> (дата звернення: 01.09.2023).

Розрахунок упущеної вигоди від неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності внаслідок збройної агресії

Ніка Ількова,

д-ка філос. у галузі екон., Дніпропетровський НДІСЕ, м. Дніпро, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7255-397X>, e-mail: expert_dndise@ukr.net

Проаналізовано підстави й алгоритм проведення судових експертиз щодо розрахунку упущеної вигоди від неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності, а також об'єкти, які підлягають дослідженню.

Ключові слова: упущена вигода; збитки; господарська діяльність.

Calculation of Lost Profits Caused by Economic Activity's Impossibility or Obstruction Resulted from the Armed Aggression

Nika Ilkova

This article examines the grounds and procedure for conducting forensic examinations related to the calculation of lost profits caused by economic activity's impossibility or obstruction, as well as the objects to be examined.

Keywords: lost profits; damages; economic activity.

Від перших днів війни підприємства, установи й організації усіх форм власності по всій території України зазнають значних збитків внаслідок знищення або пошкодження майна.

Окрім прямих утрат майна й активів, суб'єкти не отримують прибутку через неможливість здійснювати господарську діяльність або перешкоди у її здійсненні.

Відповідно до ст. 22 Цивільного кодексу України особа, якій завдано збитків унаслідок порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками (згідно з ч. 2 цієї статті) визнають, зокрема, доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [1].

За результатами проведення судових економічних експертиз та експертних досліджень із використанням національних методик і з дотриманням вимог міжнародних стандартів, можливо встановити розмір збитків, зокрема, щодо упущеної вигоди від неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності підприємствами, установами й організаціями, іншими суб'єктами господарювання всіх форм власності.

Розрахунок упущеної вигоди має ґрунтуватися на точних даних, насамперед бухгалтерських документів і фінансової звітності. Такі документи надають для проведення дослідження, у них відображено економічні показники господарської діяльності та фінансові результати з 2020 року до дати події, а також результати подальшої господарської діяльності за відповідний період дослідження.

Під час проведення економічних досліджень судові експерти застосовують Методику визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності, затверджену наказом Мінекономіки та Фонду держмайна України від 18.10.2022 р. № 3904/1223 та зареєстровану в Мін'юсті України 02.12.2022 р. за № 1522/38858 (далі — *Методика*) [2].

Методичні засади оцінки (визначення розміру) упущеної вигоди (неотриманого прибутку) передбачено в розд. 4 Методики. Відповідно до цього визначають розмір упущеної вигоди щодо майна, призначеного для здійснення комерційної діяльності з метою отримання прибутку або доходу в іншій формі: сільсько-, рибо- та лісогосподарська нерухомість, інвестиційна нерухомість, нерухомість з комерційним потенціалом, єдиний майновий комплекс (далі — *ЄМК*) підприємств, установ та організацій усіх форм власності, корпоративні частки, об'єкти у матеріальній і нематеріальній

формах, вартість яких обумовлено вартістю створеного на їх основі ЄМК (об'єкти, асоційовані з бізнесом), тощо.

Методикою встановлено визначення розміру упущеної вигоди щодо майна, власникові (балансоутримувачеві, користувачеві) якого заподіяні реальні збитки, які й спричинили упущену вигоду. Під упущеною вигодою розуміють розмір накопиченого протягом визначеного періоду часу прибутку, який власник (балансоутримувач, користувач) міг отримати від пошкодженого, утраченого і/або знищеного майна за умови, що майно не було пошкоджене, знищене або втрачене внаслідок збройної агресії.

Методикою також передбачено обставини, коли існують підстави пов'язувати виникнення упущеної вигоди з наслідками збройної агресії, але через інші причини, аніж заподіяння реальних збитків щодо майна власника (балансоутримувача, користувача). За таких випадків визначення розміру упущеної вигоди висновок експерта повинен містити обґрунтування відхилення від положень Методики. Такі ситуації потребують додаткового методологічного забезпечення судової експертизи, які станом на сьогодні перебувають на стадії розроблення.

Застосовуючи алгоритми розрахунків упущеної вигоди згідно з Методикою під час проведення економічних експертиз, грошовий потік визначають як номінований в умовних грошових одиницях. За умовну грошову одиницю приймають долар США з відповідними розрахунками за курсом на встановлені дати.

Упущену вигоду розраховують шляхом компаундування, тобто нарахуванням, яке дає змогу визначити величину остаточної майбутньої вартості за допомогою складних відсотків.

Визначення розміру упущеної вигоди передбачає проведення низки етапів дослідження: аналізу та визначення тривалості строку компаундування, у межах якого враховують упущену вигоду від активу (майна); обчислення річного розміру грошових потоків і переведення в розмір на місяць протягом усього строку компаундування; обґрунтування складових ставки компаундування та її визначення; визначення майбутньої вартості грошових потоків на завершення строку компаундування шляхом компаундування цих грошових потоків [2].

Максимальну тривалість загального строку компаундування, у межах якого враховують упущену вигоду, і дату розрахунку під час проведення експертизи застосовують із урахуванням підходів Методики, експертного завдання та вихідних даних відповідно до нормативних вимог.

Оскільки грошові надходження від майбутнього відшкодування упущеної вигоди найчастіше оподатковують як звичайний дохід, для цілей цієї Методики грошовим потоком, що використовують для визначення розміру упущеної вигоди, є прибуток до оподаткування, окрім окремих випадків. Неотриманий прибуток за визначений період обчислюють як такий, що мав би бути отриманий підприємством, діяльність якого заснована на майні, щодо якого заподіяно реальні збитки, за відсутності наслідків збройної агресії.

У разі коли існують підстави пов'язувати виникнення упущеної вигоди з іншими чинниками, аніж неoderжання підприємством прибутку, або наявність упущеної вигоди не є наслідком збиткової діяльності підприємства, аналіз неотриманих грошових потоків та оцінку (визначення розміру) упущеної вигоди здійснюють із дотриманням вимог цієї Методики або інших нормативно-правових актів з питань оцінки майна, розроблених відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» і вимог міжнародних та національних стандартів оцінки, міжнародної оціночної практики, що склалася. У такому разі висновок експерта повинен містити обґрунтування відхилення від положень Методики [2].

Залежно від ступеня й обсягів руйнування майна й інших вихідних даних застосовують відповідні формули розрахунку упущеної вигоди, наведені у розд. 4 Методики.

Відкритим залишається питання розрахунку упущеної вигоди постраждалих підприємств, установ та організацій, збиткових за підсумками 2020 і 2021 років, і методології визначення підходів до розрахунку можливих збитків.

Наявне методологічне забезпечення судової економічної експертизи з питань розрахунку упущеної вигоди від неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаних зі збройною агресією, потребує особливої уваги з метою вдосконалення підходів та алгоритмів проведення судових експертиз. Забезпечення проведення висококваліфікованих і документально обґрунтованих судових економічних експертиз та експертних досліджень із цього питання є одним із наріжних чинників реалізації механізму захисту порушених майнових прав постраждалих суб'єктів господарювання.

Перелік джерел посилання

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності : затв. наказом Мінекономіки України, Фонду держмайна України від 18.10.2022 р. № 3904/1223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (дата звернення: 04.09.2023).

Електронні (віртуальні) сліди в розслідуванні умисних убивств із мотивів расової, національної чи релігійно нетерпимості

Елечка Казарян,

Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7353-2599>, e-mail: elia.kazarian@ukr.net

Схарактеризовано особливості електронних слідів у розслідуванні умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Визначено види електронних слідів для доведення мотиву нетерпимості.

Ключові слова: умисне вбивство; мотив нетерпимості; розслідування; електронні сліди.

Digital (Virtual) Traces in Investigating Intentional Homicides Motivated by Racial, National, or Religious Intolerance **Eluchka Kazarian**

This article outlines digital traces characteristics in the investigation of intentional homicides motivated by racial, national, or religious intolerance. Various types of electronic traces are identified for the purpose of substantiating the intolerance motive.

Keywords: intentional homicide; motive of intolerance; investigation; digital traces.

Установлення спеціального мотиву під час розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є однією із ключових складових. Мотив у цьому контексті вказує на те, що вбивство було скоєно через ворожнечу, нетерпимість або ненависть до певної групи людей через їхню расу, релігію або національність. Визначення мотиву допомагає правоохоронним органам кваліфікувати вбивство як «вбивство з нетерпимості» і встановити його ознаки для подальшого розслідування та судового розгляду. Слідчі збирають докази, які підтверджують наявність мотиву «вбивства з нетерпимості». До того ж особливу увагу слід приділити електронним (віртуальним) слідам, які можуть бути доказами в доведенні мотиву нетерпимості.

Г. К. Авдеева та С. В. Стороженко висловлюють думку, що електронні сліди є матеріальними невидимими слідами, які можуть бути виявлені, зафіксовані та вивчені за допомогою цифрових електронних пристроїв. Вони містять будь-яку криміналістично значущу інформацію, яка зберігається в електронній цифровій формі на

матеріальних носіях [1, с. 172]. Є. С. Хижняк стверджує, що «віртуальні сліди» — це будь-які зміни комп'ютерної інформації, пов'язані з подією злочину та зафіксовані на матеріальних носіях комп'ютерної техніки. Ці сліди не можна вважати матеріальними, оскільки вони не мають фізичних властивостей і також не входять до категорії ідеальних слідів, позаяк існують не у свідомості людини, а на певних матеріальних носіях, які можна дослідити за допомогою спеціальних програмно-технічних комплексів [2, с. 423].

Відповідно до ч. 4 ст. 99 КПК України, копії інформації, зокрема, комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа [3].

А. В. Коваленко класифікує електронні (цифрові) сліди за такими критеріями, що характеризують, власне, комп'ютерні дані як слід:

- за форматом даних: форматовані (дані заповнені в контейнери (файли), мають розширення назви, що відповідає їх формату, та супроводжуються специфічними метаданими) та неформатовані (дані найчастіше утворюються внаслідок виникнення програмних або апаратних помилок, неповного копіювання чи передавання даних тощо) електронні (цифрові) сліди;
- за змістом даних: основні (дані несуть інформацію щодо роботи електронно-обчислювального приладу та операцій користувачів, структуровані відповідно до вимог певного формату й містяться у «контейнері» — файлі) та метадані (додаткова інформація, що характеризує основні дані, можуть зберігатися разом із основними даними або окремо від них);
- за способом сприйняття інформації: дані, що несуть інформацію в аудіовізуальній формі та дані без аудіовізуальної форми;
- за автентичністю: незмінні (оригінальні, автентичні) й такі, що зазнали впливу (зміни) з метою приховування ознак кримінального правопорушення;
- за можливістю доступу: незахищені та захищені [4, с. 207—209].

На підставі електронних (віртуальних) слідів можна дослідити обставини, які не були безпосередньо пов'язані з учиненням убивства, проте сприяють його розкриттю. Наприклад, за допомогою електронних (віртуальних) слідів можна визначити суб'єктивну сторону злочину, мету та мотиви правопорушника, його психологічні риси, установити фізичне місцеперебування. Важливо встановити, що саме спонукало підозрюваного до скоєння умисного вбивства з нетерпимості. Це може бути виявлено через дослідження його висловлювань, повідомлень в соціальних мережах, листів або повідомлень, які він залишив перед вбивством або після нього.

Електронні (віртуальні) сліди, що містяться на віддалених носіях і доступні через інтернет (наприклад, у соціальних мережах, на форумах екстремістського спрямування тощо), можуть бути виявлені та вивчені з використанням ПК та веббраузера. Вилучити такі сліди можна шляхом збереження (завантаження) усієї оглянутої вебсторінки у форматі *.html, друкування її вмісту, відеофіксації екрана ПК під час огляду тощо.

На платформах соціальних мереж, таких як *Instagram, YouTube, Facebook, Twitter, LinkedIn, Threads* електронні сліди можуть бути відображені у вигляді повідомлень, дописів і коментарів користувачів. Електронні сліди в соціальних мережах сприяють пошуку та перевірці користувачів, оскільки можуть містити особисту інформацію, наприклад, електронну адресу, фотознімки, відеозаписи, номер телефону тощо. Завдяки особистим даним можна визначити особу правопорушника, його інтереси, місце проживання та роботи, установити коло спілкування.

Ураховуючи викладене вище, слід виокремити такі види електронних (віртуальних) слідів для доведення мотиву нетерпимості під час розслідування умисних вбивств:

- 1) електронна пошта (може містити сліди у вигляді листування з інформацією про розпалювання ненависті та ворожнечі, ксенофобські настрої, фашистську чи націоналістичну символіку, знуцання над символами національної чи расової приналежності потерпілих тощо);
- 2) вебсайт (відвідування популярних ресурсів в інтернеті, зокрема екстремістського спрямування, та розміщення публікацій ксенофобського характеру);
- 3) акаунт у соціальних мережах (*Instagram, YouTube, Facebook, Twitter, LinkedIn, Threads* та ін.);
- 4) локальна мережа (доступ до додатків, тек, файлів та ін.) усіх з'єднаних між собою комп'ютерів;
- 5) ПК (жорсткий диск містить інформацію про функціонування ПК, операційну систему, фотографії, відеозаписи, документи, програми тощо). Завдяки роботі пам'яті ПК можна відновити видалені файли, а також виявити такі сліди, як тимчасові копії документів *MS Office*, тимчасові файли, збережені різними програмами, перейменовані файли тощо.

Отже, електронні (віртуальні) сліди можуть та мають бути використані у процесі доведення мотиву нетерпимості під час розслідування умисних вбивств, оскільки зазначена категорія злочинів не лише загрожує життю та безпеці представників певної раси, національності чи релігійної конфесії, але й порушує принцип рівності та заборони дискримінації. Варто зазначити, що в епоху *Smart City*, віртуальної реальності та штучного інтелекту пріоритетним напрямом розвитку сучасної криміналістики є запровадження методики пошуку електронних (віртуальних) слідів, способів їх вилучення, дослідження та використання для досягнення мети розслідування кримінальних правопорушень, зокрема умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Перелік джерел посилання

1. Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. Електронні сліди : поняття та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1. С. 168—175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2017_1_21 (дата звернення: 01.09.2023).
2. Хижняк Є. С. Віртуальні сліди: поняття та ознаки. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17.05.2019 р.). Одеса, 2019. Т. 2. С. 422—425. URL: <https://hdl.handle.net/11300/21544> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
4. Коваленко А. В. Класифікація електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 202—214. DOI: 10.21564/2414-990X.161.278117 (дата звернення: 01.09.2023).

Кримінальні процесуальні проблеми судової експертизи

Оксана Капліна,

д-ка юрид. наук, проф., член-кор. Національної академії правових наук України, засл. діяч науки і техніки, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3654-673X>

Викладено проблеми, які стосуються кримінальних процесуальних аспектів залучення експерта та проведення експертизи. Зроблено висновок про відсутність правової визначеності стосовно назви слідчої дії та процесуального документа, яким мають ініціювати залучення експерта та проведення експертизи. Наголошено на недостатній захищеності прав та законних інтересів потерпілого в аспекті ініціювання проведення експертизи та наданні переваги сторони захисту на шкоду чинному законодавству.

Ключові слова: *судова експертиза; експерт; залучення експерта; доручення на проведення експертизи.*

Criminal Procedural Issues in Forensic Examination

Oksana Kaplina

This paper elucidates the problems pertaining to criminal procedural aspects of involving a forensic examiner and conducting examinations. It concludes the legal clarity lack regarding the investigative action name and procedural document that should initiate the forensic examiner's engagement and conducting examinations. Emphasis is placed on the insufficient protection of the victim's rights and legitimate interests in terms of initiating the examination and giving preference to the defense side at the expense of the current legislation.

Keywords: *forensic examination; forensic examiner; forensic examiner's involvement; examination assignment.*

Незважаючи на одинадцятирічну практику застосування Кримінального процесуального кодексу України [1] (далі — КПК), залишається ще багато проблемних питань законодавчого, правотлумачного, правозастосовного характеру, які негативно позначаються на здійсненні кримінального процесуального доказування, забезпеченні прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Складнощі, які виникають під час здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні під час залучення експерта та проведення експертизи, використання висновку експерта в доказуванні, його оцінки судом тощо, можна розділити на проблеми: 1) нормативного регулювання; 2) правотлумачення; 3) правозастосування.

Що стосується першої означеної проблеми, яка тісно пов'язана із другою, зазначимо, що інститут судової експертизи у кримінальному провадженні не можна віднести до тих, що є добре структурованим та не має дефектів нормативного регулювання. Розпорошеність норм, які його утворюють, їх правова невизначеність, наявність бланкетних чи відсильних норм впливають на процес правозастосування, допустимість отриманих органами досудового розслідування доказів, призводять до доктринальних дискусій, відсутності єдності судової практики.

Загальновідомо, що норми права як формально-визначене правило поведінки, яке регулює суспільні відносини, має бути належним чином структуровано, узгоджено, побудовано максимально логічно та зрозуміло. Під час побудови норми права термінологія має бути зрозуміла, чітка, без застосування термінологічної варіативності. Однак тлумачення норм КПК, які унормовують проведення експертизи, указує на те, що законодавець не дотримувався вимог законодавчої техніки. Наприклад, в системі слідчих дій передбачена така слідча дія, яку правники традиційно називають «проведення експертизи». Утім, звернення до нормативного регулювання, яке міститься у КПК та складає інститут судової експертизи у кримінальному провадженні, не дає нам чіткого уявлення про назву відповідної слідчої дії, оскільки передбачає «Підстави проведення експертизи» (ст. 242); «Порядок залучення експерта» (ст. 243); «Розгляд слідчим суддею клопотання про проведення експертизи» (ст. 244); «Отримання зразків для експертизи» (ст. 245); «Проведення експертизи за ухвалою суду» (ст. 332) [1]. Отже, спостерігаємо нормативну варіативність у використанні термінології, яка заважає нам навіть визначити назву слідчої (розшукової) дії, яка останнім часом стає все більш затребуваною під час здійснення досудового розслідування.

Ця проблема має не лише доктринальне значення, вона позначається на навчальному процесі, адже у підручниках із криміналістики та кримінального процесу використовують різну термінологію, що неприпустимо у країні романо-германської системи права. Окрім того, термінологічна невизначеність не дає можливості зробити висновок про назву процесуального документу, яким залучається до участі у кримінальному провадженні експерт.

Звернення до ст. 69 КПК «Експерт» також не розв'язує поставлену проблему, адже відповідно до її правового змісту: «Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України “Про судову експертизу” на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [1].

Експертиза, як відомо, проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту (ч. 1 ст. 242 КПК). Відомо, що рішення слідчий, дізнавач, прокурор приймають у формі постанови (ч. 3 ст. 110 КПК); судові рішення приймають у формі ухвали (ч. 2 ст. 110 КПК). Однак звернення до ч. 6—7 ст. 69, ч. 3 ст. 332 КПК вказує на те, що законодавець послуговується також термінологією «доручення проведення експертизи». Крім того, закон використовує також словосполучення «сторони залучають експертну установу, експерта або експертів». У зв'язку з такою нормативною варіативністю у правозастосовній практиці існує неформальна практика, запозичена з КПК 1960 року [2], коли дізнавачі, слідчі, прокурори виносять постанову про призначення експертизи чи постанову про проведення експертизи, що термінологічно не узгоджується з чинним КПК [1].

Дисонансу додає також тлумачення ч. 6 ст. 69 КПК, яка передбачає, що «Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів» [1]. За буквального тлумачення наведеного положення закону може скластися враження, що сторони залучають експерта, а суд надає йому доручення на проведення експертизи. Утім, у ч. 7 ст. 69 КПК знову некоректно використовується термінологія, а буквальне її тлумачення вказує на варіативність, пов'язану з суб'єктом доручення. Так, «У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб» [1] (Тут і далі пів жирне виділення наше — Авт.). У першому випадку використання терміну «доручення» він логічно стосується будь-якої особи, у другому — лише стосовно суду. Окрім того, з'являється нове словосполучення «особа, яка призначила експертизу».

Не розв'язує проблему і звернення до Закону України «Про судову експертизу» (далі — профільний Закон) [3], оскільки у ст. 71 «Підстави проведення судової експертизи (обстеження і дослідження)» закріплено, що підставою проведення судової експертизи є **відповідне судове рішення** або **рішення органу досудового розслідування**, або договір з експертом чи експертною установою, якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб. Тобто законодавець не акцентує увагу на тому, яким саме рішенням призначена експертиза, залишаючи право нормативного регулювання за КПК, якій має передбачати назву процесуального документу, яким «залучається експерт», «призначається експертиза» чи «надається доручення» на її проведення.

Спростовує твердження про доручення проведення експертизи винятково судом ч. 2 ст. 15 профільного Закону, оскільки в ньому йдеться, зокрема, про слідчого, дізнавача та прокурора як суб'єктів, що мають право доручати проведення експертизи. Окрім того, доручити проведення судової експертизи може відповідний орган чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво (ч. 1 ст. 22 профільного Закону).

Отже, якщо у ч. 3 ст. 332 КПК законодавець передбачає назву процесуального рішення, яким суддя забезпечує проведення експертизи під час судового розгляду (це ухвала суду про доручення проведення експертизи), то, що стосується стадії

досудового розслідування та назви процесуального рішення дізнавача, слідчого прокурора щодо проведення експертизи залишається правова невизначеність, варіативність законодавства та відсутність єдності у доктринальних підходах та правозастосовній практиці. Якщо виходити з буквального розуміння ч. 1 ст. 243 КПК, яка передбачає, що «експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження», то можна припустити, що залучення експерта — це діяльнісний аспект слідчої дії щодо її ініціювання, а доручення сторони — формальний. Утім, як зазначено вище, залучення експерта — це рішення, яке дізнавач, слідчий, прокурор має виносити у формі постанови, як це передбачено КПК. Що ж стосується сторони захисту, то вона може звернутися до вказаних осіб із клопотанням про проведення експертизи, а у випадку відмови — до слідчого судді. У цьому випадку залучення експерта буде формалізовано в ухвалі про доручення проведення експертизи (як це вказано у ст. 332 КПК).

Проведене узагальнення дає змогу зробити висновок, що наведена термінологічна невизначеність може бути усунена, безумовно, винятково законодавчим шляхом, однак до внесення змін до КПК вважаємо за необхідне спиратися на положення ч. 6 ст. 69 КПК, ч. 1 ст. 242, ст. 243 «Порядок залучення експерта», ч. 1—3 ст. 332 КПК та іменувати постанову слідчого, дізнавача, прокурора, в якій реалізується процесуальне рішення стосовно необхідності проведення експертизи «Постанова про залучення експерта та проведення експертизи» або «Постанова про доручення проведення експертизи».

Декілька років застосування КПК продемонстрували наявність прогалин та те, що права та законні інтереси осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, недостатньо захищені. Наприклад, КПК передбачає право на залучення експерта лише за дорученням сторони кримінального провадження (ст. 243 КПК). Тобто поза межами нормативного регулювання залишається таке право потерпілого, який, як відомо, не належить до сторони обвинувачення. Виняток складають випадки, коли він бере участь у справах приватно-публічного обвинувачення (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК). Виявляється, потерпій також має отримати право самостійно залучити експерта. Обґрунтувати цю позицію можна тим, що на потерпілого КПК покладає обов'язок обґрунтувати суму заявленого ним цивільного позову. Зрозуміло, що іноді це неможливо зробити без проведення експертизи.

У судовій практиці непоодинокими є випадки неточного застосування вимог КПК. Наприклад, відповідно до ст. 244 КПК сторона захисту має право звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо: 1) для розв'язання питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його, або для розв'язання залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дають змогу дати повний та належний висновок, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт унаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин [1].

Узагальнення практики свідчить, що слідчі судді іноді не враховують вимогу законодавства стосовно підстав залучення експерта, а саме: коли «сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин». При залученні експерта за клопотанням сторони захисту остання має підтвердити неможливість самостійно залучити експерта. Обов'язковою підставою для задоволення клопотання про залучення експерта в зазначеному випадку є саме відсутність у особи, яка заявила клопотання, можливості залучити експерта самостійно через брак коштів або з інших об'єктивних причин. Імовірно, слідчі судді віддають перевагу стороні захисту, однак поступаються вимогам закону.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20220520#Tex> (дата звернення: 03.09.2023).
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1001-05#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
3. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 03.09.2023).

Інформаційно-аналітичне забезпечення протидії кримінальним правопорушенням

Марієтта Капустіна,

канд. юрид. наук, доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1990-5259>, e-mail: marietta-k@ukr.net

Розглянуто сутність, цілі й завдання інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Акцентовано увагу на інформаційно-аналітичних системах, які органи кримінальної юстиції використовують у протидії кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування; інформаційно-аналітична система; криміналістично значуща інформація.

Information Analytics Maintenance for Combating Criminal Offenses

Mariietta Kapustina

This article explores the essence, objectives, and tasks of information analytics maintenance for criminal offense investigations. Emphasis is placed on the information analytics systems utilized by criminal justice agencies in their efforts to counter criminal offenses.

Keywords: information analysis maintenance for crime investigation; information analysis system; forensically sensitive information.

Результативність розслідування кримінальних правопорушень істотно залежить від того масиву значущої інформації, який є в розпорядженні у слідчого. У процесі розкриття та розслідування кримінальних правопорушень інформація повинна мати ряд характеристик, серед яких важливе значення має її системність. Під останньою розуміємо систематичний збір даних, їх оновлення та впорядкування, а саме створення певних видів обліку інформації. Слідчий, за умови постійного аналізування величезного масиву інформації, повинен виокремлювати з неї криміналістично значущу. Це завдання ускладнено проблемами з отриманням відомостей із різних джерел, постійним дефіцитом часу, а нерідко й недосвідченістю або недостатньо професійним рівнем самого слідчого. Окрім того, розкриваючи кримінальні правопорушення, які доводиться розслідувати вперше (наприклад, воєнні злочини) слідчий розв'язує складні тактичні й пізнавальні завдання. Такі завдання взагалі неможливо розв'язати без належного, сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення.

Інформаційно-аналітична робота під час розслідування кримінальних правопорушень містить збирання, зберігання, систематизацію й аналіз доказової та орієнтувальної інформації з метою ухвалення оптимальних тактичних і процесуальних рішень.

Основними цілями інформаційно-аналітичного забезпечення є використання систем для пошуку й аналізу інформації, необхідної для розслідування, розкриття та попередження кримінальних правопорушень; моніторинг руху інформаційних потоків про об'єкти і порядок їхньої актуалізації у розслідуванні, розкритті та попередженні кримінальних правопорушень; підготовка аналітичних матеріалів за результатами

перевірки об'єктів, матеріальних слідів кримінального правопорушення для роботи органів кримінальної юстиції; системно-структурна оптимізація інформаційних ресурсів криміналістичної реєстрації та зв'язків у системі інформаційної взаємодії органів кримінальної юстиції на основі методу мережевого планування з постійною оцінкою ефективності системно-структурної побудови за результатами моніторингу.

Критеріями ефективності роботи системи інформаційно-аналітичного забезпечення є оперативність оброблення нової криміналістично значущої інформації; оперативність перевірки інтегрованих масивів обліків; затребуваність інформаційних масивів, їх ранжування за швидкістю звернення під час перевіряння інформації.

До основних завдань системи інформаційно-аналітичного забезпечення належать пошук та аналіз інформації, необхідної для розслідування й розкриття кримінальних правопорушень; формування пов'язаних інформаційних масивів, що дають змогу з'ясувати явні та приховані зв'язки між криміналістично значущими ознаками кримінального правопорушення (між способом та особою злочинця, між особою злочинця та особою потерпілого, між способом та слідами кримінального правопорушення); надання аналітичної інформації учасникам кримінального провадження як за запитами, так і в ініціативному порядку за результатами аналітичного звіряння інформації, що зберігається.

Інтенсивне впровадження в діяльність органів досудового розслідування засобів комп'ютерної та цифрової техніки також стимулює використання інформаційно-аналітичних методів. Цей процес помітно впливає на організацію розслідування кримінальних правопорушень, методичне забезпечення слідчої, оперативно-розшукової, експертної діяльності, наукову організацію їхньої праці, оптимізує збирання, зберігання, систематизацію і аналіз доказової та орієнтувальної інформації. Так, серед окремих методів аналітичної діяльності насамперед слід зазначити системний метод як базовий метод аналітики, оскільки досудове розслідування за своєю природою є актом пізнання злочинної діяльності, який традиційно сприймають як систему. До того ж ефективність такого пізнання неможлива без оцінки й розуміння іншої системи — системи розслідування кримінального правопорушення. Особливе місце посідає і метод криміналістичного аналізу, оскільки саме він може виступати як теоретична основа інформаційно-аналітичної діяльності. Окрім того, в інформаційно-аналітичній роботі використовують також метод криміналістичного моделювання, комплексного підходу, факторного аналізу тощо.

Сьогодні органи кримінальної юстиції під час розслідування кримінальних правопорушень використовують різні системи інформаційно-аналітичного забезпечення, як-от:

- 1) інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «іКейс», яка забезпечує створення, збирання, зберігання, пошук, оброблення та передавання матеріалів та інформації (відомостей) у кримінальному провадженні. Її метою є автоматизація процесів досудового розслідування, включно зі створенням, збиранням, зберіганням, пошуком, обробленням і передаванням матеріалів та інформації (відомостей) у кримінальному провадженні, а також процесів, які забезпечують організаційні, управлінські, аналітичні, інформаційно-телекомунікаційні й інші потреби користувачів. Основні функції інформаційно-телекомунікаційної системи «іКейс»: створення, збирання, зберігання, пошук, оброблення й передавання матеріалів та інформації (відомостей) у кримінальному провадженні; централізоване захищене зберігання матеріалів кримінальних проваджень, процесуальних та інших документів; захищене зберігання, автоматизоване аналітичне оброблення інформації; обмін документами та інформацією (надсилання й отримання документів та інформації, спільна робота з документами) в електронній формі між суб'єктами системи; доступ користувачів системи до будь-якої інформації, що в ній зберігається, в електронній формі відповідно до наданих прав доступу; автоматизована взаємодія (інтеграція) системи з іншими інформаційними

- (автоматизованими), інформаційно-телекомунікаційними системами; автоматичне формування аналітичних звітів з наборів даних, які містить система, тощо [1];
- 2) інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України», яка є сукупністю технічних і програмних засобів, призначених для оброблення відомостей, що утворюються у процесі діяльності Національної поліції України, та її інформаційно-аналітичного забезпечення. Основні завдання цієї системи: інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Національної поліції України; забезпечення наповнення та підтримання в актуальному стані інформаційних ресурсів баз (банків) даних, що належать до ЄІС МВС; забезпечення щоденної діяльності органів (закладів, установ) поліції у сфері трудових, фінансових, управлінських відносин і в документообігу; забезпечення електронної взаємодії з МВС та іншими органами державної влади [2];
 - 3) інформаційну підсистему «Дорожньо-транспортна пригода», призначену для автоматизації процесів обліку дорожньо-транспортних пригод у Національній поліції України. Метою цієї підсистеми є автоматизація процесів оброблення органами (підрозділами) поліції інформації про дорожньо-транспортну пригоду (далі — ДТП), забезпечення проведення оцінки стану аварійності, аналізу обставин, причин і умов, що сприяли виникненню ДТП, ухвалення управлінських рішень посадовими особами в межах компетенції поліції із запобігання ДТП, зменшення тяжкості їхніх наслідків, а також формування звітності про ДТП і забезпечення автоматизованого формування відповідного обліку ДТП [3];
 - 4) інформаційну підсистему «Гарпун», призначену для оброблення відомостей про транспортні засоби (далі — ТЗ) усіх типів і про номерні знаки ТЗ, розшукуваних у межах кримінального, виконавчого провадження, провадження у справах про адміністративні правопорушення, оперативно-розшукової діяльності, а також за ухвалою слідчого судді, суду. Метою цієї підсистеми є об'єднання інформації про розшук ТЗ і номерних знаків в єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного й телекомунікаційного обладнання; забезпечення оперативного реагування та ухвалення управлінських рішень посадовими особами органів (підрозділів) поліції щодо розшуку ТЗ і номерних знаків; моніторинг тимчасових потоків даних про номерні знаки, що надходять із систем відеофіксування, на предмет їх розшуку, одночасного перебування на різних ТЗ (номерні знаки — двійники), використання номерних знаків, що за даними Єдиного державного реєстру Міністерства внутрішніх справ України знищено; забезпечення взаємодії з державними та приватними виконавцями під час розшуку ТЗ боржника у виконавчому провадженні [4];
 - 5) інформаційну підсистему «СЛІД», призначену для обліку інформації про об'єкти, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій, у єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного й телекомунікаційного обладнання; забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки діяльності органів (підрозділів) поліції, спрямованої на запобігання та розкриття кримінальних правопорушень; налагодження зв'язків між даними, що мають значення для кримінального провадження; забезпечення оброблення інформації про об'єкти, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій, наповнення та підтримання в актуальному стані інформаційних ресурсів баз (банків) даних, що належать до підсистеми [5].

Окрім зазначених інформаційно-аналітичних систем, на території нашої держави також діють інформаційні підсистеми «Атріум», «Єдиний облік»; інтегрована інформаційно-телекомунікаційна система «Гарт-1»; електронний реєстр геномної інформації людини; єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, тощо. Усі ці системи інформаційно-аналітичного забезпечення сприяють оперативному отриманню й аналізу криміналістично-значущої інформації, отже — швидкому та якісному розкриттю й розслідуванню кримінальних правопорушень.

Резюмуючи зазначене вище, вважаємо, що сучасне належне інформаційно-аналітичне забезпечення містить величезні потенційні резерви для підвищення ефективності діяльності органів кримінальної юстиції.

Перелік джерел посилання

1. Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «іКейс»: затв. наказом Нац. антикорупц. бюро України, Офісу Генпрокурора, Ради суддів України, Вищ. антикорупц. суду від 15.12.2021 р. № 175/390/57/72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
2. Положення про інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України»: затв. наказом МВС України від 03.08.2017 р. № 676 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
3. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Дорожньо-транспортна пригода» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: затв. наказом МВС України від 15.07.2020 р. № 533 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0726-20#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
4. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Гарпун» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: затв. наказом МВС України від 13.06.2018 р. № 497. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-18#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
5. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: затв. наказом МВС України від 16.03.2020 р. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319-20#Text> (дата звернення: 03.09.2023).

Деякі питання науково-методичного забезпечення реалізації принципу об'єктивності та повноти дослідження в судово-експертній діяльності

Іван Каркоцький,

директор Запорізького НДЕКЦ МВС України, м. Запоріжжя, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9044-9391>, e-mail: Ivan85tkzr@ukr.net

Висвітлено основні форми організації науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності державних спеціалізованих установ, що є одним з основних завдань експертного забезпечення правосуддя в Україні.

***Ключові слова:** судова експертиза; спеціальні знання; законодавство; експерт; спеціалізовані установи; наукова діяльність.*

Some issues of scientific and methodological support implementation of objectivity and completeness principle of research in forensic science activity

Ivan Karkotsky

The main management forms of scientific and methodological support of forensic science activity of state specialized institutions which is one of the main tasks of forensic expert support of justice in Ukraine are highlighted.

***Keywords:** forensic science; specific expertise; legislation; forensic expert; specialized institutions; research activities.*

Згідно з п. 1 ч. 5 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України експерт зобов'язаний особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності — роз'яснити його [1].

Безумовно, об'єктивність і повнота висновку експерта можливі лише в разі, якщо у процесі збирання речових доказів (об'єктів) та їх подальшого експертного дослідження застосовано науково обґрунтовані методи й методики, що дають змогу отримати достовірні результати.

Слід зазначити, що питанню науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності останнім часом приділено особливу увагу. Його актуальність пов'язана з необхідністю оптимізації використання спеціальних знань у судочинстві для уникнення можливих експертних помилок і, як наслідок, виключення помилкових судових рішень. Це пояснюється тим, що вдосконалення науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності, що здійснюється з метою досягнення об'єктивних і обґрунтованих результатів наукових робіт у галузі судової експертизи, висновків судових експертів і експертних досліджень та можливості застосування єдиного науково-методичного підходу до експертної практики, професійної підготовки, спеціалізації експертів, є одним із основних завдань експертного забезпечення правосуддя в Україні.

А. В. Іщенко відзначає, що наукове забезпечення здійснюється у двох формах: науково-технічне (пошук, вибір, пристосування та використання досягнень науково-технічного прогресу в навчальному процесі), науково-методичне забезпечення (розроблення рекомендацій і створення необхідних умов для сприйняття цих рекомендацій) та інформаційне [2, с. 76].

Основними завданнями науково-методичного забезпечення є аналіз стану використання конкретних досягнень науки у практичній діяльності експертних установ і підрозділів з проведення судово-екологічної експертизи; установлення причин і умов, що ускладнюють їхнє застосування (їхні нерозробленість, застарілість, невисока ефективність тощо); визначення заходів, необхідних для усунення негативного впливу та створення умов для використання науково-технічних досягнень [3, с. 37].

На думку А. І. Лозового й Е. Б. Сімакової-Єфремян, науково-методичне забезпечення, окрім наведених форм, є комплексом спеціальних знань, застосовуваних через технічні засоби судової експертизи, а також шляхом уведення нових видів судових експертиз і експертних спеціальностей та розроблення їхніх переліків [4, с. 150].

За ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» організацію науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності державних спеціалізованих установ покладено на міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність [5].

Відповідно до Порядку організації науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, затвердженого наказом Мініюсту України від 26.06.2015 р. № 1087/5 [6], під цим поняттям розуміють упроваджену в експертну практику сукупність теоретичних, методичних і практичних матеріалів, що забезпечують проведення науково-обґрунтованої судової експертизи.

Відповідно до зазначеного нормативного документа, науково-методичне забезпечення судово-експертних установ представлено у двох основних формах:

- науково-методичні матеріали (теоретичні роботи й методики, методичні посібники, методичні листи, методичні рекомендації тощо);
- програми підготовки судових експертів із відповідних експертних спеціальностей.

У Статуті Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (далі — СБУ), затвердженого наказом СБУ від 10.08.2009 р. № 515 [7], передбачено, що цей інститут виконує функції відомчої експертної служби СБУ. До компетенції інституту належать, зокрема:

- розроблення новітніх експертно-криміналістичних засобів, технологій, розробок, методик і методів та їх запровадження в практичну діяльність;

- розроблення методик проведення судових експертиз та організація їх атестації й державної реєстрації в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- науково-методичне й інформаційне забезпечення експертної діяльності, аналіз експертної практики, розроблення методичних рекомендацій та інші способи методичного забезпечення судово-експертної діяльності.

Серед основних напрямів наукової діяльності в Експертній службі МВС України, відповідно до наказу Експертної служби МВС «Про затвердження Положення про наукову діяльність в Експертній службі МВС» від 29.12.2021 р. № 63-ЕС-Н, є організація та проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, а також розроблення та впровадження в практичну діяльність науково-методичних, науково-практичних, довідкових, інформаційних та інших матеріалів [8].

Отже, науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності має надзвичайно важливе значення та полягає в забезпеченні проведення судових експертиз на науковій основі, створенні необхідних умов для повноцінного використання експертом новітніх досягнень науки й техніки.

Саме зазначена вище сукупність загальноправових і процесуальних вимог є гарантією реалізації експертом своїх прав у судочинстві, структурним елементом механізму забезпечення реалізації принципу об'єктивності й повноти дослідження в судово-експертній діяльності.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Іщенко А. В., Ієрусалімов І. О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. Київ, 2007. 160 с.
3. Ринкова О. В. Наукове, інформаційне та організаційне забезпечення судово-екологічної експертизи. Адвокат. 2012. № 3 (138). С. 36—39.
4. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 149—156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trsek_2015_15_21 (дата звернення: 04.09.2023).
5. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
6. Про затвердження Порядку організації науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України : наказ Мін'юсту України від 26.06.2015 р. № 1087/5.
7. Про затвердження Статуту Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України : наказ СБУ від 10.08.2009 р. № 515.
8. Про затвердження Положення про наукову діяльність в Експертній службі МВС : наказ Експерт. служби МВС України від 29.12.2021 р. № 63-ЕС-Н.

Оптимальні шляхи українізації термінологічного апарату судової експертизи

Тетяна Кіпушева,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6178-103X>, e-mail: kipushonoktv@gmail.com

Дарина Духненко,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2058-6032>, e-mail: droolyndo@gmail.com

Інна Копитіна,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6713-3995>, e-mail: inna_190562@ukr.net

Запропоновано кроки для українізації законодавчої та нормативно-правової бази нашої держави загалом і термінологічного апарату судової експертизи та криміналістики зокрема.

Ключові слова: *українізація законодавства; термінологічний апарат судової експертизи й криміналістики; робоча група; публічне обговорення.*

Best ways for ukrainianization of the terminological apparatus in forensic science

Tetiana Kipusheva, Daryna Dukhnenko, Inna Kopytina

Steps are suggested for Ukrainianization of the legislative and regulatory framework in our country in general and the terminological apparatus in forensic science and criminalistics in particular.

Keywords: *Ukrainianization of legislation; terminological apparatus of forensic science and criminalistics; working group; public discussion.*

Закон «Про мови в Українській РСР», який утверджував українську мову «одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу» і забезпечував їй статус державної «з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності» [1], та зміни до Конституції УРСР, які гарантували іншим національним мовам «вільний розвиток і вживання» [2], ухвалено ще 1989 р. Наступні потужні хвилі звільнення від зросійщення припали на 2016—2017 рр. у медіапросторі й освіті [3]. Зрештою, за понад 30 років незалежності наша держава зробила певні кроки на цьому шляху: випускники шкіл і вишів складають обов'язковий іспит на знання української мови, нею послуговуються в держустановах, вона превалює у вітчизняних масмедіа. Утім, цих кроків замало, особливо в умовах повномасштабного російського вторгнення та геноциду, спрямованого проти українського народу. Наприклад, ми досі керуємося Кодексом України про адміністративні правопорушення 1984 р. [4], та й основа тексту інших наріжних законодавчих актів — не найкращий переклад українською, а подекуди навіть калькування з російськомовних аналогів совдепівських часів. На нашу думку, позбавлення від кайданів русифікації потребують не тільки діловодство, освіта й культура: грамотною українською мовою слід викласти всю законодавчу та нормативно-правову бази нашої держави (зокрема, термінологічний апарат судової експертизи та криміналістики).

Науковці закладів вищої освіти й академічної науки, учені й практики судово-експертних установ України, представники громадських організацій судових експертів — учасники роботи круглого столу «Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя» [5], засідання якого відбулося в лютому 2020 року на базі Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса») Міністерства юстиції України, — розглянули пропозиції щодо імплементації норм чинних процесуальних кодексів до актів, які забезпечують здійснення СЕД, однозначного термінологічного визначення поняттєвого апарату в профільному Законі й надали слушні пропозиції щодо формування концепції проекту закону України про експертне забезпечення

правосуддя в Україні» [6, с. 54]. Утім, питанням українізації ані нормативно-правових актів із регулювання судово-експертної діяльності, ані вітчизняного законодавства загалом учасники цього масштабного обговорення уваги не приділили.

У системі Мін'юсту України також сповнюють оптимізмом затверджені 2015 р. Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях [7] і спроба Київського НДІСЕ розробити проєкт ДСТУ «Судова експертиза. Терміни та визначення понять» [8].

Важливо розуміти, що процес українізації всього законодавства загалом і термінології судової експертизи та криміналістики зокрема потребує багато часу, але передусім — спільних і наполегливих зусиль влади, фахівців (як правників, так і мовознавців), академічної спільноти та громадськості. Варто зауважити, що українізація — це не тільки про заміну слів і словосполучень, а й про зважання на специфіку й контекст використання термінів із метою забезпечити зрозумілість і точність їх застосування у фахових документах та спілкуванні.

Українізація термінологічного апарату у сфері судової експертизи та криміналістики є важливим кроком для зміцнення національної ідентичності й забезпечення чіткості, прозорості та зрозумілості законодавства в Україні. Для здійснення перших кроків на цьому шляху вважаємо за доцільне вжити таких практичних заходів:

- 1) створити спеціальний комітет (робочу групу) із лінгвістів, перекладачів і представників судової експертизи, криміналістики та юриспруденції (такий спецкомітет (робоча група) здійснюватиме перегляд, переклад і адаптацію уже наявних і забезпечуватиме безпомилковість нових термінів (термінології) згідно з правилами української мови, дотримуючи законності й конституційності та зважаючи на специфіку конкретного документа; це допоможе обрати (сформулювати) терміни, найбільш точні та зрозумілі для послуговування саме в цій галузі);
- 2) забезпечити безперебійну роботу такого спецкомітету (робочої групи), вільну від будь-якого зовнішнього (політичного або економічного) впливу (із відповідним фінансуванням із Державного бюджету України);
- 3) організувати та провести публічні обговорення із фахівцями та громадськістю з метою визначити найбільш прийнятні та зрозумілі терміни;
- 4) залучити державні органи й масмедіа до участі в активному впровадженні українізованої термінології, пропагуванні її використання у щоденній роботі;
- 5) обов'язково зважати на міжнародні стандарти в цій царині (оскільки узгодження вітчизняної спеціальної термінології з уже усталеною міжнародною сприятиме збереженню та зміцненню зв'язків між фахівцями різних країн і зробить термінологію більш зрозумілою для всіх);
- 6) створити й видати друком спеціалізовані словники та довідники із українською термінологією, що сприятиме поширенню нових термінів у середовищі фахівців і студентів;
- 7) запровадити відповідні навчальні програми у спеціалізованих закладах вищої освіти (із акцентом на використанні української термінології в судовій експертизі та криміналістиці);
- 8) законодавчим шляхом внести зміни до відповідних законів і підзаконних нормативних актів (за підсумками роботи спецкомітету (робочої групи) фахівців);
- 9) стимулювати подальші наукові дослідження до узгодження термінології судової експертизи та криміналістики із вимогами сучасної української мови (із урахуванням новітніх досягнень науки, техніки й технологій).

Перелік джерел посилання

1. Про мови в Українській РСР : Закон УРСР від 28.10.1989 р. № 8312-11 (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8312-11#Text> (дата звернення: 14.08.2023).

2. Конституція (Основний Закон) України : Закон УРСР від 20.04.1978 р. № 888-IV (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09> (дата звернення: 14.08.2023).
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 30.08.2023) ; Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації : Закон України від 23.05.2017 р. № 2054-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19#Text> (дата звернення: 14.08.2023).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 14.08.2023).
5. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : мат-ли кругл. столу (Харків, 06—07.02.2020). Харків, 2020. 136 с. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 14.08.2023).
6. Хоша В. Значення судово-експертної діяльності для здійснення правосуддя в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 2 (31). С. 41—62. DOI: 10.32353/khrife.2.2023.04 (дата звернення: 14.08.2023).
7. Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : затв. наказом Мін'юсту України від 18.06.2015 р. № 1000/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text> (дата звернення: 14.08.2023).
8. Розробка проекту ДСТУ «Судова експертиза. Терміни та визначення понять» : звіт про НДР (остаточ.) № держреєстр. 0122U200193 / КНДІСЕ ; Мін'юст України ; кер. Н. В. Нестор ; викон. О. О. Садченко та ін. Київ, 2022. 127 с.

Перспективи використання 3D-друку для розслідування та розкриття кримінальних правопорушень

Артем Коваленко,

канд. юрид. наук, доц., Луганський навчально-науковий інститут ім. Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3665-0147>, e-mail: new4or@gmail.com

Висвітлено перспективи використання технологій 3D-друку в діяльності із розслідування та розкриття кримінальних правопорушень. Продемонстровано сутність технології 3D-друку та можливості її застосування під час підготовки до слідчого експерименту, негласних слідчих (розшукових) дій і в межах розроблення засобів криміналістичної техніки.

Ключові слова: 3D-сканування; 3D-друк; 3D-принтер; слідчий експеримент; контроль за вчиненням злочину; техніко-криміналістичні прилади й засоби.

Prospects for the use of 3D printing for investigation and disclosure of criminal offenses

Artem Kovalenko

The prospects for the use of 3D printing technologies in investigation and disclosure of criminal offenses are highlighted. Essence of 3D printing technology and possibilities of its application during preparation for crime scene reconstruction, covert investigative (search) actions and within the framework of forensic equipment development are demonstrated.

Keywords: 3D scanning; 3D printing; 3D print; crime scene reconstruction; control over crime commission; forensic technical devices and means.

3D-друк є новітньою технологією, що дає змогу виготовлявати об'ємні предмети за цифровими 3D-моделями шляхом пошарового нанесення й накопичення певного робочого матеріалу. Сьогодні побутові 3D-принтери друкують із використанням пластика, а промислові здатні використовувати як робочу сировину метали, бетон, складні полімери, біологічні речовини тощо.

Перевагами 3D-друку є можливість швидкого виготовлення складних деталей різного розміру, загальна дешевизна технології (порівняно із серійним заводським обладнанням) і простота її опанування користувачами. Вартість побутових 3D-принтерів, здатних виготовляти якісні об'єкти, починається від 300—400 доларів США, що робить технологію доволі доступною для широкого кола осіб.

Уже сьогодні технології 3D-друку ефективно використовують під час розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, зокрема:

1) у межах підготовки до проведення слідчого експерименту. Цю слідчу (розшукову) дію проводять із метою перевірити й уточнити відомості, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Слідчий експеримент можна проводити шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів або випробувань. Однією з важливих умов організації слідчого експерименту є максимально точне відтворення обстановки, у якій відбулася оригінальна подія. З-поміж іншого, під час проведення цієї процесуальної дії її учасники та статисти мають використовувати предмети і знаряддя, максимально наближені до тих, які були складовими механізму розслідуваної події.

Використання реальних знарядь кримінального правопорушення (зокрема, зброї та конструктивно схожих з нею предметів), інших речових доказів є небажаним і може призвести до створення небезпеки для учасників процесуальної дії, пошкодження або знищення речових доказів, втрати слідів кримінального правопорушення тощо. Тому в межах підготовки до слідчого експерименту бажано (за можливості) заздалегідь підготувати аналогічні предмети або безпечні масо-габаритні копії зброї й інших знарядь, а 3D-друк є ефективним засобом виготовлення подібних копій. Так, оригінальний предмет можна відсканувати з використанням 3D-сканера, роздрукувати на 3D-принтері в повному розмірі та пофарбувати в кольори оригіналу. Вагу отриманого предмета можна регулювати шляхом додавання до площин усередині нього свинцевих обтяжувачів. Подібні масо-габаритні копії можна ефективно застосовувати для демонстрування й відтворення дій учасників кримінально-протиправної події;

2) у межах підготовки до проведення негласних (слідчих) розшукових дій (далі — НС(Р)Д). У ст. 273 «Засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій» Кримінального процесуального кодексу України [1] (далі — КПК України) передбачено використання під час проведення НС(Р)Д заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів, зокрема, спеціально виготовлених речей (предметів). Виготовлення, створення несправжніх (імітаційних) предметів і засобів для проведення конкретних НС(Р)Д оформлюють відповідним протоколом, до того ж їх дозволено використовувати лише на підставі рішення керівника органу досудового розслідування або прокурора. Способом 3D-друку можна швидко й ефективно виготовляти спеціально підготовані масо-габаритні копії предметів, що вилучені із вільного цивільного обігу, знарядь учинення кримінальних правопорушень, певних технічних приладів, засоби маскуванню тощо. Зазначені спеціально виготовлені (імітаційні) предмети можна також використовувати, зокрема, під час здійснення різних форм контролю за вчиненням злочину (ст. 271 «Контроль за вчиненням злочину» КПК України [1]);

3) 3D-друк під час розроблення, прототипування та виготовлення техніко-криміналістичних приладів і засобів. Для багатьох галузей науки й техніки технології 3D-друку стали рушієм вибухового розвитку. Так, за допомогою 3D-принтерів можна швидко й економно виготовляти корпуси та окремі деталі приладів і пристроїв, прототипи та різні версії нових розробок тощо. Аналогічно, сучасні техніко-криміналістичні прилади й засоби, їхні окремі частини та деталі можна спроектувати у спеціальному програмному забезпеченні й роздрукувати на

3D-принтері. Зокрема, уже сьогодні 3D-друк використовують для виготовлення спеціальних кріплень, що допомагають установлювати на квадрокоптери додаткове обладнання: термальні (інфрачервоні) камери, пристрої для підняття або скидання предметів тощо.

Отже, 3D-друк є перспективною складовою 3D-технологій і може бути ефективно застосований під час розслідування та розкриття кримінальних правопорушень. Уже сьогодні ця технологія може стати у пригоді під час виготовлення масо-габаритних копій предметів для використання в межах проведення слідчого експерименту, для виготовлення імітаційних предметів, які можна застосувати під час проведення НС(Р)Д і як метод розроблення, прототипування й виготовлення новітніх техніко-криміналістичних приладів і засобів. Із подальшим розвитком технологій 3D-сканування та 3D-друку сфери їх застосування в межах кримінальної юстиції тільки розширюватимуться.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

Призначення судової дендрологічної експертизи під час розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу

Володимир Коваленко,

канд. юрид. наук, проф., Луганський навчально-науковий інститут імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5310-2092>, e-mail: kvvkrimludv@ukr.net

Розглянуто деякі особливості підготовки матеріалів і призначення судової дендрологічної експертизи. Зазначено, що судова дендрологічна експертиза, завдяки її комплексному характеру, є перспективною для встановлення обставин учинення незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу.

Ключові слова: дендрологічна експертиза; незаконна порубка, перевезення, збут лісу; кругові поперечні спили; бурові радіальні ядра.

Appointment of forensic dendrological examination while investigation of illegal felling or illegal transportation, storage, sale of forest

Volodymyr Kovalenko

Some specifics of preparation of materials and appointment of forensic dendrological examination were considered. It is noted that the forensic dendrological examination, due to its comprehensive nature is promising for establishing circumstances of illegal felling or illegal transportation, storage and sale of forest.

Keywords: dendrological examination; illegal felling, transportation, sale of forest; circular cross saws; radial drill cores.

Одним із дієвих засобів отримання криміналістично значущої інформації під час розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу є судова експертиза. Як свідчить вивчення слідчої та судової практики, а також спеціальної літератури, найбільш поширеними під час розслідування злочинів, передбачених ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» Кримінального кодексу України [1], є трасологічна, дактилоскопічна, технічна експертиза документів, біологічна, ботанічна, екологічна, земельно-технічна, ґрунтознавча експертизи.

Станом на сьогодні у спеціальній літературі фахівці висловлюють пропозиції щодо призначення у кримінальних провадженнях за фактами незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу судової дендрологічної експертизи

[2, с. 210; 222; 231; 3, с. 153—157]. На жаль, практика призначення такої експертизи у кримінальних провадженнях досі не дуже поширена [4]. Підґрунтям судової дендрологічної експертизи є аналіз інформації, що міститься в річних кільцях (річних шарах) стовбурів дерев (порівняння ознак розвитку й росту дерев, тобто датування річних шарів приросту деревини, вивчення впливу кліматичних і екологічних чинників на приріст деревини, анатомічна структура річних шарів і їхній хімічний склад тощо). Ця експертиза є різновидом біологічних експертиз, її мають проводити фахівці в галузі біології, ботаніки й дендрології, тобто за своєю суттю вона є комплексною.

Основними питаннями, які розв'язує сучасна судова дендрологічна експертиза, є такі: до яких порід дерев належать надані на дослідження зразки; якими є природні райони зростання цього дерева; чи зростало це дерево на певній ділянці місцевості (на місці незаконної порубки); у якому році (у якому сезоні) зрубано дерево; на скільки років пізніше або раніше зрубано одну групу дерев порівняно з іншою, зразки яких надано на дослідження; чи було життєздатним дерево на момент порубки; чи становили фрагмент пенька та фрагмент стовбура дерева єдине ціле. Станом на сьогоднішні питання «*Чи становили фрагмент пенька та фрагмент стовбура дерева єдине ціле?*» зазвичай розв'язує судова трасологічна експертиза. Водночас отримати категоричний позитивний висновок можливо лише за наявності спільної лінії поділу, тобто лінії, що утворилася під час валки дерева. За відсутності такої лінії поділу експерт-трасолог, вірогідно, дійде ймовірного висновку (якщо торцьовані кругові поперечні спилки розташовані у стовбурі дерева на незначній відстані один від одного й подібні за діаметром), або висновку про неможливість розв'язати питання за суттю (якщо доводиться порівнювати торцьовані кругові поперечні спили, отримані з комлевих і верхинних частин стовбура дерева). Натомість судова дендрологічна експертиза здатна розв'язувати питання в категоричній формі щодо встановлення цілого за частинами фрагментів деревини, навіть за відсутності спільної лінії поділу.

Об'єктами судової дендрологічної експертизи у кримінальних провадженнях за фактами незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу можуть бути торцьовані кругові поперечні спили стовбурів спиляних дерев і пнів, клиновидні випили із пнів і спиляних дерев, бурові радіальні керни й висічки з деревини, вилученої у підозрюваного, і пнів або живих дерев, які залишилися на місці вірогідної незаконної порубки. Бурові радіальні керни деревини діаметром 4—5 мм і завдовжки до 50 см висвердлюють за допомогою вікового або прирістного буру.

Висвердлені керни потрібно помістити у пластикові контейнери (тубуси), у яких зразки зручно транспортувати, сушити та зберігати до проведення експертизи. Кожен зразок деревини необхідно позначити. Для цього на зразку або на поверхні контейнера (або на прикріпленій до нього бирці) зазначають дату проведення слідчої (розшукової) дії, під час якої відібрано зразок, ділянку, на якій росло дерево або був пень, вид дерева тощо, підписи слідчого та понятих.

Для розв'язання питань: «*До яких порід дерев належать надані на дослідження зразки?*», «*Якими є природні райони зростання даного дерева?*», «*У якому році (у якому сезоні) зрубано дерево?*», «*На скільки років пізніше чи раніше зрубано одну групу дерев порівняно з іншою, зразки яких надано на експертизу?*», «*Чи було життєздатним дерево на момент порубки?*» — у розпорядження експертів потрібно надати зразки (кругові поперечні спили, бурові радіальні керни, висічки), відібрані з колод, вилучених у підозрюваного. Зазвичай із колоди відбирають по два керни з різних боків кола стовбура.

Для розв'язання питання «*Чи зростало це дерево на певній ділянці місцевості (на місці незаконної порубки)?*» цілком достатньо відібрати матеріал із 5—6 колод, вилучених у підозрюваного, і з 5—6 пнів на місці події. Якщо на місці вчинення кримінального правопорушення пні не збереглися, зразки можна відібрати з живих дерев, що ростуть поряд із місцем імовірної незаконної порубки. У такому разі зразки деревини слід відбирати перпендикулярно поздовжньої осі ствола дерева на висоті 0,5—1,3 м від поверхні землі.

Для розв'язання питання «Чи становили фрагмент пенька та фрагмент стовбура дерева єдине ціле?» слід відібрати кругові поперечні спири стовбурів спиляних дерев і пнів (якщо діаметри пня та нижньої частини стовбура спиляного дерева збігаються), клиновидні випили із пнів і стовбурів спиляних дерев або бурові радіальні керни й висічки з деревини, вилученої у підозрюваного, і пнів (якщо діаметри пня і нижньої частини стовбура спиляного дерева не збігаються, тобто спільна лінія поділу, вірогідно, відсутня). Зважаючи на специфіку вилучення названих об'єктів, для виконання такої роботи доцільно залучати спеціаліста в галузі лісового господарства та спеціаліста-криміналіста.

Підбиваючи підсумки викладеного, зазначимо, що частину питань судової дендрологічної експертизи сьогодні розв'язують біологічна, ботанічна або трасологічна експертизи. Водночас судова дендрологічна експертиза (передусім, завдяки її комплексному характеру) є більш перспективною для встановлення обставин учинення незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу, аніж згадані вище експертизи.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Федорко Д. Є. Розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу в Україні : дис. ... д-ра філос. за спец. «081 — Право». Київ, 2022. 272 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/22009/1/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BA%D0%BE%20%28%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%B8%D1%81%29.pdf (дата звернення: 10.08.2023).
3. Досудове розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу : практич. поради / за ред. канд. юрид. наук, проф. В. В. Коваленка та д-ра юрид. наук, проф. Є. О. Письменського. Івано-Франківськ, 2023. 203 с.
4. Ухвала Заводського районного суду міста Миколаєва від 23.02.2021 р. у справі № 487/4849/20 ; провадж. № 1-кк/487/943/21 / Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95355078> (дата звернення: 10.08.2023).

Особливості призначення й проведення судових лінгвістичних експертиз мовлення у кримінальних провадженнях за ст. 436-2 КК України

Євгенія Ковкіна,

канд. філол. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8693-9868>, e-mail: evkovkina@gmail.com

Кристіна Зайчик,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2392-476X>, e-mail: zaichik.kristina@gmail.com

Розглянуто особливості призначення судової лінгвістичної експертизи мовлення у кримінальних провадженнях та її проведення. Визначено межі компетенції експерта під час розв'язання лінгвістичних завдань.

Ключові слова: лінгвістична експертиза; межі компетенції експерта-лінгвіста; мовленнєві об'єкти; публічність.

Features of appointing and conducting linguistic forensic speech examinations in criminal proceedings under Article 436-2 of the Criminal Code of Ukraine

Yevheniia Kovkina, Krystyna Zaichyk

The peculiarities of appointing forensic linguistic examination in criminal proceedings and its conduct are discussed. The forensic examiner's competence boundaries in solving linguistic tasks are defined.

Keywords: forensic linguistic examination; the forensic examiner's competence boundaries; speech objects; publicity.

Новітні зміни в Україні на законодавчому рівні, ініційовані з огляду на розпочате повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, та, відповідно, оновлення нормативно-правової бази актуалізують такі предмети розслідування, як скоєння діянь, що сприяють збройній агресії на території України. Доведено, що основними критеріями під час діяльності органів досудового розслідування за певним кримінальним проступком є повнота, швидкість і неупередженість. До інструментарію здійснення досудового розслідування, що значно розширює доказові можливості слідства, належить судова експертиза — кваліфікована й об'єктивна форма використання спеціальних знань під час розгляду, зокрема, кримінальних проваджень.

Сьогодні досить затребуваною є лінгвістична семантико-текстуальна експертиза мовлення з розв'язання питань наявності / відсутності в наданих мовленнєвих об'єктах інформації щодо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України; представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту; виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікації осіб, які здійснюють збройну агресію Російської Федерації проти України.

Об'єктами судової лінгвістичної експертизи мовлення у кримінальних провадженнях за такими фактами кримінальної діяльності є мовлення певної особи (групи осіб), зафіксоване в писемній або усній формі (висловлювання, звернення, виступи, промови, дописи, креалізовані та мультимодальні тексти та ін.). З огляду на мету їх розповсюдження, цим об'єктам властиві звернення до масової аудиторії, доступність.

В експертній практиці трапляються випадки, коли органом досудового розслідування на дослідження надаються неякісно оформлені матеріали, що значно ускладнює проведення експертизи та збільшує строки її виконання, а саме: не надаються матеріали, зазначені в супровідному листі, у постанові (ухвалі) про призначення лінгвістичної експертизи за матеріалами кримінального провадження поставлені питання, що, відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [1], виходять за межі компетенції експертів із лінгвістичного дослідження мовлення.

Компетенція експерта — одне з ключових понять судової експертизи. Як відомо, під поняттям компетенції судового експерта мають на увазі чітке коло питань, які може розв'язувати експерт певної спеціальності. Основне завдання експерта-лінгвіста полягає у встановленні об'єктивного змісту інформації, граматичного вираження висловлювань, визначення комунікативної мети, а також з'ясуванні прямої чи опосередкованої (непрямої) форми висловлювань.

Наприклад, актуальним є питання, чи належить до компетенції експерта з лінгвістичного дослідження мовлення встановлення наявності «правомірності» певних дій у змісті певної інформації. Значеннєве поле поняття «правомірність» містить оцінку дій особи, які не суперечать нормам і принципам права, тобто відповідають нормативним приписам законів. У той же час, згідно з ч. 1 ст. 242 КПК України, експерту заборонено розв'язувати питання, які виходять за межі його спеціальних знань та стосуються з'ясування питань права [2]. Зважаючи на зазначене, установа «правомірності» має визначати тільки уповноважений представник правоохоронних органів (слідчий, слідчий суддя, суд і т. д.), оскільки до компетенції експертів не належить юридична (правова) кваліфікація діяння, установа форми вини, умислу, мотивів правопорушення.

Із огляду на зазначене вище, у межах своєї компетенції експерт-лінгвіст може дійти висновку про наявність інформації щодо визнання правомірною збройної агресії

РФ проти України лише в тих випадках, коли це «визнання правомірності» виражене у досліджуваному мовленнєвому об'єкті вербально. Маємо на увазі, що в наданому на дослідженні мовленнєвому об'єкті міститься інформація, яка обґрунтована певними нормативно-правовими засадами явища чи події, про які йдеться.

В іншому випадку питання щодо наявності інформації про визнання правомірною збройної агресії РФ проти України, розпочатої у 2014 році, може бути переформульоване експертом на питання щодо наявності інформації щодо підтримки або схвалення збройної агресії РФ проти України, розпочатої у 2014 році, оскільки слово «визнати» означає вважати когось дійсним, справжнім, законним; давати позитивну оцінку певному явищу, особі; погоджуватися з чимось або стверджувати істинність чогось.

Також експерти-лінгвісти часто стикаються не тільки з проблемами в оформленні поставлених перед ними питань, а й з наданими на дослідження об'єктами. Наприклад, слідчий (дізнавач, слідчий суддя, суддя тощо) як об'єкт дослідження надає посилання на публікації, розміщені в мережі Інтернет, на певних соціальних платформах, або надається усномовленнєве повідомлення (промова, виступ, інтерв'ю тощо) без його текстового відтворення (стенограми). Зазначене вище унеможлиблює розв'язання поставленого перед експертом-лінгвістом завдання, оскільки, відповідно до методик дослідження, розміщені в мережі Інтернет матеріали не є об'єктами лінгвістичної експертизи мовлення, крім того, аналіз наданих на лінгвістичне дослідження усномовленнєвих об'єктів має проводитися лише разом з їхніми текстовими відтвореннями (стенограмами), оформленими відповідно до вимог чинного законодавства.

Перелічене вище, звісно, може бути урегульоване з допомогою клопотань експертів, листів про недоліки тощо, але це ускладнює роботу експертів, унаслідок чого строки виконання експертиз значно збільшуються. Зважаючи на велике навантаження експертів у галузі лінгвістичного дослідження мовлення, було б значно краще, якби представники органів досудового розслідування (суду) одразу враховували межі компетенції експерта, ознайомлювалися з переліком розв'язуваних ним питань та більш відповідально ставилися до оформлення матеріалів, які надсилають на дослідження. Дотримання цих простих рекомендацій дуже полегшить роботу експертам-лінгвістам, що своєю чергою допоможе слідчому (дізнавачеві, слідчому судді, судді та ін.) і значно пришвидшить етапи розслідування кримінального провадження.

Отже, теоретичні засади проведення лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення — на стадії становлення. Постійно поглиблюється вивчення предмету лінгвістичного дослідження з метою розроблення послідовного уніфікованого алгоритму для подальшого його впровадження в судову експертну практику. Створення науково-практичних засад та уніфікованого підходу аналізу об'єктів гарантує можливість якісного судово-експертного забезпечення державної безпеки України.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.08.2023).
2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (зі змін та допов.): наказ Міністерства України 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0001-13#n14> (дата звернення: 21.08.2023).

Штучний інтелект як інструмент криміналістики та судової експертизи

Валерій Кожевніков,

Черкаський НДЕКЦ МВС України, м. Черкаси, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2338-7733>, e-mail: v_v_kog@ukr.net

Представлено можливості використання цифрових технологій з елементами штучного інтелекту в правоохоронній діяльності, зокрема криміналістиці. Продемонстровано спробу використання інструменту штучного інтелекту на прикладі прототипу чат-боту ChatGPT американської компанії OpenAI для розв'язання питання дактилоскопічної експертизи. Визначено важливість впровадження штучного інтелекту та цифрових технологій у розвиток криміналістики та судової експертизи.

Ключові слова: судовий експерт; штучний інтелект; цифрові технології; алгоритм; чат-бот; інструмент.

Artificial Intelligence as a Tool in Criminalistics and Forensic Science

Valerii Kozhevnikov

This paper explores the potential artificial intelligence technologies application within law enforcement practice, specifically in forensic science. It attempts to utilize an artificial intelligence tool, namely the ChatGPT chatbot developed by the American company OpenAI, as an illustrative prototype for addressing fingerprint analysis issues. The authors emphasized the significance of integrating artificial intelligence and digital technologies into the criminalistics and forensic science advancement.

Keywords: forensic examiner; artificial intelligence; digital technologies; algorithm; chatbot; tool.

Завдяки розвитку інформаційних технологій і активній цифровізації суспільства початок XXI ст. часто називають ерою інновацій, одним із найбільш актуальних і значущих досягнень якої став штучний інтелект (англ. *Artificial intelligence*) [1, с. 35].

Штучний інтелект (далі — ШІ) — це галузь комп'ютерних наук, яка фокусується на розробленні машин і систем, здатних виконувати завдання, що зазвичай вимагають людського інтелекту: навчання, розв'язання проблем і прийняття рішень. В основі ШІ лежить ідея створення машин, які можуть мислити й міркувати, як люди, і можуть учитися на власному досвіді, щоб із часом покращувати свою продуктивність.

Простими словами, штучний інтелект — це здатність машин виконувати завдання, які зазвичай вимагають людського інтелекту: візуальне сприйняття, розпізнавання мови, прийняття рішень і мовний переклад. Це означає, що системи штучного інтелекту можуть аналізувати дані, навчатися на них і робити прогнози або приймати рішення на основі цього навчання, що дає змогу машинам виконувати завдання більш точно, швидко та ефективно, ніж люди [2].

Сьогодні можна спостерігати активне використання інформаційних технологій у різних сферах життєдіяльності людини: бортові комп'ютерні системи в транспорті, безліч послуг, зокрема й банківських, які можна використовувати за допомогою смартфона, який ідентифікує власника за відбитком пальця руки або за зображенням обличчя, сітківки ока тощо, а камери спостереження на вулицях та банкоматах успішно ідентифікують злочинців. Усе це далеко не вичерпний список використання штучного інтелекту як допоміжного інструменту працівників або службовців у різних сферах діяльності.

У правоохоронній діяльності в Україні для боротьби зі злочинністю або попередженню правопорушень останнім часом широко використовують технології штучного інтелекту. Це встановлення осіб завдяки розпізнаванню обличчя за соціальними мережами та записами камер відеоспостереження, фіксування порушень правил дорожнього руху, створення та впровадження різноманітних продуктів інформаційно-аналітичного та інформаційно-довідкового забезпечення правоохоронної діяльності [3, с. 47].

Сьогодні штучний інтелект набуває усе більшого розповсюдження й використовується у багатьох сферах життєдіяльності людини, зокрема у криміналістиці.

Для формування та ведення криміналістичних обліків було створено та успішно функціонують автоматизовані ідентифікаційні дактилоскопічні, трасологічні, балістичні системи «ДАКТО-200», «TrasoScan», «BalScan» та інші, де застосовують програми й алгоритми, створені елементами штучного інтелекту.

У подальшому розробники перейшли від програмного забезпечення та машинних алгоритмів до створення таких інструментів, які зможуть ще більше полегшити життя людей. 2022 р. американська компанія *OpenAI* представила прототип *ChatGPT* — бот зі штучним інтелектом, розроблений на основі нейромереж та машинного навчання. Чат-бот здійснює комунікацію, імітуючи мову людини, та розуміє контекст у спілкуванні на основі мовних моделей, які створено для обробки природної мови, та навчається за допомогою використання великих обсягів даних [4].

Уже через 2 місяці після випуску кількість користувачів чат-бота стала більше 100 млн. На сьогодні на вдосконалених версіях чату успішно працюють люди таких професій, як журналісти, перекладачі, програмісти, аналітики та безліч студентів та науковців, для яких програма пише сайти, реферати, контрольні та наукові роботи.

Вочевидь постає питання: а чи не зможе в подальшому штучний інтелект замінити, наприклад, судового експерта під час проведення експертизи? І дійсно, можна скористатись усім відомим *ChatGPT* та поставити йому питання, які слідчий ставить судовому експерту, і отримати відповіді.

Для прикладу, чат-боту *GPT* версії 3.5 було поставлено запитання, яке стосується проведення судово-дактилоскопічної експертизи: «Відбиток містить 6 окремих ознак папілярних ліній. Чи придатний він для ідентифікації?». Відповідь чат-бота: «Як мовна модель штучного інтелекту я не можу безпосередньо аналізувати конкретні відбитки пальців чи будь-які фізичні докази. Проте я можу надати загальну інформацію щодо ідентифікації за відбитками пальців. Аналіз відбитків пальців є добре відомим і надійним методом, який використовується для ідентифікації особи під час криміналістичних досліджень...». Далі чат-бот перелічує основні властивості папілярних узорів та ідентифікаційну важливість наявності окремих ознак. Закінчується відповідь так: «...Майте на увазі, що аналіз відбитків пальців — це лише один із багатьох криміналістичних інструментів, які використовуються під час розслідувань. Для комплексного процесу ідентифікації його часто поєднують з іншими доказами та методами. Якщо вам потрібно перевірити ідентифікацію конкретного відбитка пальця, це має бути проведено кваліфікованими судовими експертами в офіційній криміналістичній лабораторії або правоохоронному органі».

У подальшому було сформульоване більш конкретне запитання: «В сліді пальця руки відобразився завитковий папілярний узор у вигляді трьох зон, які містять три потоки папілярних ліній та 8 окремих ознак папілярного узору малої ідентифікаційної значимості. Чи придатний слід для ідентифікації?». Відповідь чат-бота розпочинається приблизно так, як і попередня, але більше подано інформації щодо опису окремих ознак та їх кількості: «Як мовна модель штучного інтелекту я не маю можливості аналізувати конкретні відбитки пальців або фізичні докази. Проте я можу надати деяку загальну інформацію про ідентифікацію за відбитками пальців на основі наданого вами опису. Аналіз відбитків пальців передбачає порівняння унікальних візерунків гребінців та дрібних точок, наявних у сліді пальця. Дрібні деталі — це конкретні точки, де лінії гребінців закінчуються, роздвоюються або з'єднуються, створюючи унікальні особливості, які можна використовувати для ідентифікації. У своєму описі ви згадали "завитковий папілярний узор" із "трьома зонами" та "трьома потоками папілярних ліній", які були відображені в сліді. Крім того, було "8 окремих ознак папілярних ліній малої ідентифікаційної цінності". Ось кілька ключових моментів, які слід враховувати. Завитковий папілярний узор: опис завиткового узору свідчить про те, що відбиток пальця має заплутані та складні утворення гребінців. Такі шаблони все ще можна використовувати для ідентифікації, якщо є достатньо розрізняючих деталей. Три зони та три потоки: це вказує на те, що відбиток пальця містить певні

ділянки з чіткими гребінцями. Дактилоскопісти часто використовують ці зони, щоб допомогти знайти та порівняти дрібні точки. Вісім окремих ознак папілярних ліній: ці "ознаки", ймовірно, стосуються дрібних точок, які є важливими для ідентифікації. Хоча ви задали, що вони мають "низьку ідентифікаційну цінність", будь-які унікальні дрібниці, незалежно від їх рідкості чи важливості, все одно можуть сприяти процесу ідентифікації...». Закінчується відповідь так: «...Ідентифікація відбитків пальців вимагає досвіду кваліфікованих судових експертів, навчених ідентифікувати та порівнювати візерунки гребінців та хребтів та дрібні ознаки. Щоб визначити, чи придатний відбиток пальця для ідентифікації, його має оглянути навчений і досвідчений експерт з відбитків пальців. Він оцінить усі відповідні чинники та прийме обґрунтоване рішення. Аналіз відбитків пальців є важливим інструментом у криміналістичних дослідженнях, але для отримання точних і надійних результатів важливо покладатися на висновки експертів і офіційні процедури судової експертизи».

Як бачимо, чат-бот дає суто теоретичну інформацію з галузі судової дактилоскопії, наголошуючи на тому, що:

- мовна модель штучного інтелекту не має можливості аналізувати конкретні сліди пальців рук;
- визначення придатності для ідентифікації конкретного сліда пальця руки можливе лише в межах висновку експерта, проведеного кваліфікованим судовим експертом в офіційній криміналістичній лабораторії.

Такі відповіді штучного інтелекту були прогнозовані, адже експерт під час проведення експертного дослідження використовує не лише теоретичні знання в тій чи іншій галузі (в даному випадку — в дактилоскопії), яка в електронній формі є загальнодоступною (чим і скористався чат-бот). Досліджуючи ті чи ті об'єкти, експерт застосовує формально-логічні методи пізнання, загальні, загально-наукові та спеціальні методи дослідження [5] сукупно зі спеціальними знаннями та спираючись на певний досвід роботи та сформоване внутрішнє переконання.

Отже, використання штучного інтелекту та широке впровадження цифрових технологій безперечно є невід'ємним атрибутом розвитку криміналістики на сучасному етапі, проте не варто перебільшувати потенціал і переваги штучного інтелекту. Станом на сьогодні технології штучного інтелекту не можуть замінити кваліфікованих криміналістів, у т. ч. судових експертів, однак можуть надати їм високотехнологічну допомогу та оптимізувати процес їх мислення, звільняючи його від необхідності відволікатись на пошук методичних посібників, довідників чи іншої інформації.

Перелік джерел посилання

1. Пилипчук В. Г., Баранов О. А., Гиляка О. С. Проблема правового регулювання у сфері штучного інтелекту в контексті розвитку законодавства Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 35—62. DOI: 10.37635/jnalsu.29(2).2022.35-62 (дата звернення: 12.09.2023).
2. Штучний інтелект (ШІ) — що це таке, як працює і навіщо потрібен. URL: <https://termin.in.ua/shtuchnyu-intelekt/> (дата звернення: 12.09.2023).
3. Ковтун В. О., Рвачов О. М. Огляд та перспективи використання технологій штучного інтелекту в правоохоронній діяльності. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності* : мат-ли наук.-практ. онлайн-семін. (Харків, 05.11.2020 р.). Харків, 2020. С. 46—47. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2020/12/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%83_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD-%D1%88%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB_5.11.2020.pdf (дата звернення: 12.09.2023).

4. Чат GPT для науковців — можливості та практичне використання. URL: <https://statti.in.ua/chat-gpt-dlya-naukovciv-mozhливosti-ta-praktichne-vikoristannya/> (дата звернення: 12.09.2023).
5. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 17.07.2017 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 15.09.2023).

Методологічні аспекти визначення взаємного розташування постраждалого і пневматичної зброї в мить заподіяння поранення

Ігор Козаченко,

д-р філос., доц., Харківське товариство судових медиків і криміналістів імені проф. М. М. Бокариу-са, м. Харків, Україна, e-mail: ikoz@ukr.net

Взаємне розташування постраждалого і пневматичної зброї можна визначити під час виконання судово-медичної експертизи за напрямком ранового каналу щодо основних площин тіла незалежно від його положення в просторі.

Ключові слова: постраждалий; рановий канал; площини тіла; пневматична зброя; взаємне розташування.

Methodological aspects for reciprocal location determination of injured person and airgun while injury

Ihor Kozachenko

Reciprocal location of injured person and airgun can be determined while performing forensic medical examination of the wound channel direction in relation to main body planes, regardless of its location in space.

Keywords: injured person; wound channel; body planes; airgun; reciprocal location.

Розповсюдження серед населення пневматичної зброї (далі — ПЗ) підвищеної потужності й використання її під час занять спортом, полювання, у воєнізованих іграх, для навчальної стрільби та розваг, а також для нападу із хуліганських мотивів, у разі самооборони або як засобу вбивств і самогубств тощо сприяє збільшенню кількості випадків поранень людей з ПЗ, зокрема із заподіянням тяжких і смертельних ушкоджень [1, 2, 3]. У таких випадках працівники органів правопорядку призначають судово-медичну експертизу (далі — експертиза) живої особи, трупа, одягу або інших об'єктів. Під час виконання таких експертиз завжди доводиться розв'язувати питання щодо напрямку ранового каналу, а нерідко визначати взаємне розташування постраждалого (опосередковано й особи, яка стріляла) та зброї в мить заподіяння пневмострільного поранення.

Ранові канали, що виникають у разі поранень із ПЗ, стосовно тіла можуть бути наскрізні, сліпі й дотичні. За напрямком та іншими особливостями їх поділяють на прямолінійні, ламані, дугоподібні, оперізуючі, безперервні, переривчасті, жолобуваті, а також інколи з міграцією снаряда (емболізм) судинами або шлунково-кишковим трактом [4]. У судово-медичній практиці напрямок ранового каналу зазвичай визначають стосовно основних анатомічних площин тіла: фронтальної, сагітальної та горизонтальної. Рановий канал може проходити або в якійсь одній, двох або в усіх трьох площинах. Залежно від цього ранові канали визначають як одноплощинні, двоплощинні й трьохплощинні (останні спостерігають найчастіше).

На практиці судово-медичні експерти (далі — експерт) зазвичай визначають напрямок ранового каналу стосовно згаданих основних площин тіла. Ддо того ж обов'язково додають, що цей напрямок (наприклад, спереду назад, зліва направо й дещо згори вниз) визначено для звичайного вертикального положення тіла. Ця фраза, яка стала вже стандартною, не містить майже ніякої корисної для особи, що

призначила експертизу, інформації та некоректна за змістом, оскільки на практиці нечасто доводиться мати справу із суворо вертикальним положенням тіла під час заподіяння ушкодження, а зміна положення тіла в просторі ніяк не впливає на напрямок ранового каналу.

Такий підхід до цього важливого експертного завдання є хибним, тому що експерт, посиляючись на напрямок ранового каналу, який ним визначено щодо основних площин тіла, робить на цій підставі висновок щодо положення тіла постраждалого в просторі. Тому вважаємо методологічно правильним відзначити, що напрямок ранового каналу (зокрема, його прямолінійної ділянки) визначено щодо основних площин тіла або його окремих частин, особливо рухомих (голова, шия, кінцівки).

Зазначене можна проілюструвати умовним прикладом. Якщо вхідна пневмострільна рана розташована в надчеревній ділянці живота, а вихідна — на спині вздовж середньої лінії тіла на рівні VI грудного хребця, то як би не змінювалося положення тіла в просторі, навіть на діаметрально протилежне, напрямок ранового каналу щодо основних площин тіла завжди буде спереду назад і знизу вгору.

Водночас питання щодо взаємного розташування постраждалого і зброї (особи, яка стріляла) експерти під час виконання експертизи зазвичай не розв'язують, посиляючись на необхідність проведення слідчого експерименту, з чим не можна цілком погодитись. Утім, визначення можливого положення зброї (отже, опосередковано й особи, яка стріляла) необхідне оперативним працівникам і слідчим тоді, коли докладні обставини події ще невідомі, злочинця і зброю не знайдено, тому проведення слідчого експерименту ще неможливе.

Слідчий, який на цій стадії розслідування справи вже отримав висновок експерта щодо взаємного розташування постраждалого і зброї під час заподіяння поранення, зможе тактично правильно провести допити підозрюваної особи (свідків), слідчий експеримент та інші слідчі дії. Завдяки такому висновку експерта він матиме нагоду підтвердити або спростувати різні версії. Слід зазначити, що на відстанях пострілу, з якими експертові найчастіше доводиться стикатися на практиці (від пострілу впритул до 10—15 м), траєкторія польоту снаряда здебільшого є прямолінійною.

Прямолінійна частина ранового каналу в тілі постраждалого збігатиметься за напрямком із подовжньою віссю каналу ствола зброї як її продовження (за відсутності ознак рикошету снаряда до входу його в тіло). У разі наскрізних поранень визначити напрямок ранового каналу доволі нескладно. Наявність снаряда наприкінці сліпого ранового каналу також дає можливість визначити цей напрямок. У разі ранових каналів складної форми (ламані, дугоподібні та ін.) напрямку осі каналу ствола зброї відповідатиме початкова прямолінійна ділянка ранового каналу. Після визначення напрямку ранового каналу, відстані пострілу, положення та кута нахилу ствола зброї здебільшого можна розв'язати питання щодо положення ПЗ стосовно основних площин тіла.

У наведеному прикладі експерт може зробити висновок, що стосовно основних площин тіла постраждалого дуловий кінець ствола ПЗ було розташовано попереду від постраждалого на певному рівні від анатомічних ділянок тіла. До того ж подовжня вісь ствола була спрямована спереду назад і знизу вгору під певним кутом до фронтальної площини тіла.

Визначене в такий спосіб положення ПЗ також не залежить від положення тіла постраждалого в просторі, тому що воно визначене тільки щодо площин тіла й жорстко пов'язане з рановим каналом, складаючи з ним єдину систему «ствол зброї — умовна лінія польоту снаряда — рановий канал». Цілком очевидно, що ступінь вірогідності цього висновку залежатиме від особливостей конкретного випадку.

Положення постраждалого в просторі під час заподіяння ушкодження щодо особи, яка стріляла, їх взаємне розташування, а також напрямок польоту снаряда зазвичай уточнюють під час слідчого експерименту. Крім напрямку ранового каналу також враховують відстань пострілу, місце виявлення постраждалого, поставу того,

хто стріляв (передбачувану або відому), а у разі наскрізного поранення — ще й місце виявлення снаряда чи розташування ушкоджень, спричинених перешкоді після проходження крізь тіло. За необхідності виконують ситуаційне моделювання: візування умовної лінії польоту кулі за допомогою шнура, мотузки та ін., застосування геодезичних і артилерійських приладів (лазер, теодоліт, бусоль та ін.).

Визначаючи напрямок пневмострільного ранового каналу, слід керуватися тільки його розташуванням стосовно основних площин тіла, а не положенням тіла в просторі. Оскільки прямолінійна ділянка ранового каналу на невеликих відстанях пострілу збігається за напрямком із подовжньою віссю каналу ствола зброї (за відсутності попереднього рикошету снаряда), то судово-медичний експерт під час дослідження має можливість визначити положення зброї в мить заподіяння пневмострільного поранення тільки стосовно тіла постраждалого.

Перелік джерел посилання

1. Bligh-Glover W.Z. One-in-a-million shot: A homicidal thoracic air rifle wound, a case report, and a review of the literature. *American Journal of Forensic Medicine and Pathology*. 2012. Vol. 33. Is. 1. Pp. 98—101. DOI: 10.1097/paf.0b013e318221b8a9 (дата звернення: 26.08.2023).
2. Козаченко І. М. Смертельна пневмострільна травма: структурний аналіз та морфологічні особливості ушкоджень. *Судово-медичний експерт*. 2015. № 2. С. 89—93.
3. Grinshteyn E., Hemenway D. Violent death rates: the US compared with other high income OECD countries, 2010. *Am J Med*. 2016. No 129(3). Pp. 266—273. DOI: 10.1016/j.amjmed.2015.10.025 (дата звернення: 26.08.2023).
4. Козаченко І. М. Сучасні термінологія, понятійний апарат і класифікації пневмострільних ушкоджень, пневматичної зброї та снарядів до неї (методичні рекомендації). Київ, 2013. 28 с.

Значення цифрових слідів під час розслідування кримінальних правопорушень

Інна Колеснікова,

канд. юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6138-8569>, e-mail: Inna.a.kolesnikova@gmail.com
Висвітлено ключові концепції цифрових слідів, а також їх значення під час розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: цифрова криміналістика; цифрові сліди; розслідування кіберзлочинів.

The Significance of Digital Traces During the Investigation of Criminal Offenses

Inna Kolesnikova

This paper elucidates the fundamental concepts of digital traces and their significance in criminal investigations.

Keywords: digital forensics; digital traces; cybercrime investigation.

Швидкий розвиток цифрових технологій і їх використання у різних сферах життя суспільства призвели до зростання кількості кіберзлочинів та інших правопорушень, пов'язаних із використанням електронно-обчислювальних пристроїв. Розуміння сутності цифрових слідів кримінальних правопорушень є надзвичайно важливим для правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю, що зумовлює можливість обрання належних практико-орієнтованих рекомендацій щодо їх виявлення, збирання, дослідження й використання у кримінальному провадженні. Цифрові сліди, які можуть бути отримані з комп'ютерів, мобільних пристроїв, планшетів, цифрових камер та інших електронних пристроїв, є джерелами доказової та орієнтувальної інформації. Ці дані мають суттєве значення під час пізнання події злочину, установлення винуватців і фактів, доказування. Цифрові сліди можуть містити широкий спектр інформації,

включно з даними про комунікацію, місцезнаходження, активність в інтернеті, файли, повідомлення, електронну пошту, та міститися в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах та інформаційно-телекомунікаційних системах.

Поряд із терміном «цифрові сліди» у юридичній літературі використовують також інші, наприклад: «електронні сліди, електронні докази, [1, с. 148; 2, с. 657] «комп'ютерні сліди», «віртуальні сліди», «інформаційні сліди». Саме дефініцію «цифрові сліди» науковці визначають як невидимі матеріальні сліди, що містять криміналістично значиму інформацію, яку відтворено у цифровій формі на матеріальних носіях, та можуть бути виявлені за допомогою спеціальних криміналістичних знань [3, с. 91].

Вважаємо, що у формуванні поняття цифрового сліду треба виходити з таких характеристик цього явища: по-перше, цифрові сліди — це інформація, що міститься на матеріальних цифрових пристроях; по-друге, для аналізу цієї інформації необхідні спеціальні криміналістичні знання із застосуванням комп'ютерних технологій; по-третє, цифрові сліди як інформація містять дані про вчинені кіберзлочини.

Будь-яка взаємодія користувача з цифровою операційною системою, пристроєм або програмним забезпеченням призводить до автоматичного створення та/або зміни файлів, що містять відомості про налаштування та журнали використання [4, с. 1]. Цифрові сліди кримінального правопорушення можуть виникати внаслідок отримання вхідних даних і команд від користувача та утворені внаслідок виконання електронно-обчислювальною технікою заздалегідь закладених алгоритмів або утворюватися в автоматичному режимі відповідно до заздалегідь запрограмованих алгоритмів та зберігати дані про стан та роботу системи, її користувачів, виконані алгоритми, помилки, що виникли під час їх виконання, та ін. (*log*-файли, звіти про помилки, тимчасові файли, транзакційні дані тощо). Крім того, ці цифрові сліди можуть міститися на локальних носіях (комп'ютері), які розміщені у межах фізичного доступу уповноважених осіб та можуть бути безпосередньо досліджені, скопійовані або вилучені. В іншому випадку цифрові сліди можуть міститися на носії, розміщеному поза межами фізичної досяжності уповноважених осіб, але доступ до якого може бути отримано віддалено (сервери поштових служб, месенджерів, хмарних сховищ, розташованих на території інших держав; носії, місце розташування яких невідоме, тощо). Досить часто внаслідок роботи одного приладу можуть утворюватися цифрові сліди одночасно на локальних та віддалених носіях [5, с. 208, 209]. Дослідники зазначають, що кіберзлочини дуже часто міжнародні, не підпадають під єдину національну юрисдикцію, а комп'ютери правопорушника та потерпілого можуть бути на територіях різних держав [6, с. 268]. Також цифрові сліди можуть міститися на внутрішніх та зовнішніх носіях. Зовнішні носії призначені для зберігання даних поза межами електронно-обчислювального приладу та використовуються для переміщення інформації між такими приладами (*CD*, *DVD*-диски, *USB* флеш-диски, флеш-карти пам'яті, зовнішні жорсткі диски тощо). Внутрішні носії призначені для зберігання даних у межах електронно-обчислювального приладу й забезпечення його роботи, розміщені всередині корпусу комп'ютера та, своєю чергою, бувають від'єднувані (внутрішні жорсткі диски, модулі оперативної пам'яті) та невід'єднувані (флеш-пам'ять мобільних пристроїв, роутери, кеш-пам'ять процесорів та ін.) [5, с. 210].

Загалом варто відрізнити цифрові сліди від електронних доказів. Електронні докази — це інформація, зафіксована в електронній формі на будь-якому електронному носії. А цифрові сліди — це метадані, це інформація, яка супроводжує електронну інформацію, це дата та час її створення, місце створення, інформація про внесені зміни, про її переміщення. До прикладу: електронний документ — це електронний доказ, а дані, які йому присвоює комп'ютерний пристрій — розмір файлу, назва, розширення назви, каталог розміщення, дата, час створення й останнього редагування — це і є цифрові сліди.

Отже, до цифрових слідів належать електронні поштові скриньки (сам лист і його текст є електронним доказом, а час, дата його відправлення є цифровими слідами);

сторінка в інтернеті (текст статті є електронним доказом, а адреса комп'ютерного пристрою, з якого вона була опублікована, інші метадані є її цифровими слідами); профіль у соціальних мережах (сам профіль, як і листування в ньому, є електронним доказом, дата допиту в профілі, дані про IP- адресу, з якої було здійснено вхід на сторінку, логіни та паролі — цифрові сліди); електронні рахунки (наявність рахунку є електронним доказом, а дані про транзакції за такими рахунками є цифровими слідами), бази даних (інформація з бази даних про абонентів операторів зв'язку є електронним доказом, а інформація щодо вхідних, вихідних дзвінків, переміщення мобільних пристроїв є цифровими слідами); локальна мережа (її наявність є електронним доказом, проте можливість доступу через неї до інших комп'ютерних пристроїв, історія дій у такій локальній мережі є цифровими слідами); веб-браузер (його наявність може бути електронним доказом, а історія пошуку та IP-адреса, з якої були вчинені певні дії, виступають цифровими слідами); комп'ютер (виступає матеріальним носієм інформації як електронних доказів, так і метаданих, що їх супроводжують).

Отже, цифровими слідами є дані про видозміни електронних документів, що можуть свідчити про їх створення, зміну, переміщення, видалення. Зазвичай первинна інформація доступна для сприйняття людиною, проте в контексті кіберзлочинності такі дані не дають повної картини вчиненого злочину, а тому потребують додаткового криміналістичного вивчення експертом із застосуванням спеціальних засобів, спеціалізованих програм, що можуть декодувати приховану інформацію та відтворити її у версії, доступній для слідчого. Важливо зазначити, що наявність спеціальних знань для вивчення таких доказів є обов'язковою. До спеціалізованих комп'ютерних технологій, необхідних для аналізу цифрових слідів, належать експертне криміналістичне програмне забезпечення, комплекси програм для декодування та аналізу цифрової інформації, створеної на мобільних пристроях, програмне забезпечення для відновлення комп'ютерних даних. Отже, для провадження якісної роботи необхідна висока кваліфікація експерта та знання щодо можливих шляхів учинення кіберзлочинів та видів цифрових слідів, які можуть залишатися внаслідок учинення кримінального правопорушення.

Нині питання електронного доказування в кримінально-процесуальному законодавстві України недостатньо визначене, а тому потребує особливої уваги з боку законодавця, що, перш за все, має полягати у визнанні електронних доказів як окремих джерел доказування в кримінальному провадженні, а їх метаданих як супутніх доказів, що можуть бути виявлені, зібрані, досліджені й використані у кримінальному провадженні як цифрові сліди.

Перелік джерел посилання

1. Шевчук В. М. Цифрова криміналістика : формування та роль у забезпеченні безпечного середовища України. *Нова архітектура безпечного середовища України* : зб. тез всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 23.12.2022). Харків, 2022. С. 146—150.
2. Журавель В. А., Шепітько В. Ю. Розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні: наближення до єдиного європейського простору. *Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку*: монографія. Харків, 2021. 786 с.
3. Авдєєва Г. Сутність цифрових слідів у криміналістиці. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*. 2018. С. 90–93. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15677/1/Avdeeva_90-93.pdf (дата звернення: 10.09.2023).
4. Horsman G. Raiders of the lost artefacts: Championing the need for digital forensics research. *Forensic Science International: Reports*. 2019. Vol. 1. Pp. 1—5. DOI: 10.1016/j.fsir.2019.100003 (дата звернення: 10.09.2023).
5. Коваленко А. В. Класифікація електронних (цифрових слідів кримінального правопорушення). *Проблеми законності* : зб. наук. праць. 2023. Вип. 161. 304 с. DOI: 10.21564/2414-990X.161.278117 (дата звернення: 10.09.2023).
6. Pohoretskyi M., Cherniak A., Serhieieva D., Chernysh R., Toporetska Z. Detection and proof of cybercrime. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Is. 53. Pp. 259–269. DOI: 10.34069/AI/2022.53.05.26 (дата звернення: 10.09.2023).

Пізнавальна діяльність слідчого в структурі методики розслідування службових злочинів, учинених працівниками поліції

Анастасія Компанієць,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3634-3468>, e-mail: kompanietsanastasiia916@gmail.com

Визначено взаємозв'язок між рівнем пізнавальної діяльності слідчого та якістю застосування методів розслідування службових злочинів, учинених працівниками поліції.

Ключові слова: *пізнавальна діяльність; криміналістичне мислення; службові злочини, учинені працівниками поліції.*

An Investigator's Cognitive Activity in Investigative Procedures for Police Officers' Service Offences

Anastasiia Kompaniets

This study explores the interrelation between an investigator's cognitive activity level and the quality of applying investigative methods to cases of police officers' service offences.

Keywords: *cognitive activity; forensic reasoning; a police officer's offence.*

Процес входження України в європейське співтовариство вимагає від національної правової системи протидії злочинності відповідно до європейських стандартів у цій сфері [1, с. 4]. Відповідно розв'язання стратегічних і тактичних завдань досудового розслідування службових злочинів, учинених працівниками поліції, вимагає від слідчого високого рівня професійної підготовки. Така підготовка виступає чинником особливої професійної пізнавальної діяльності, що формує здатність слідчого на збирання, дослідження та оцінювання інформації щодо механізму вчинення злочину.

Особливість пізнавальної (когнітивної) діяльності слідчого під час розслідування службових злочинів, учинених працівниками поліції, полягає у тому, що розслідування відбувається не тільки у звичайних умовах. Часто воно проводиться в умовах протидії, де підозрюваними виступають особи з належним рівнем знань та навичок у сфері поліцейської діяльності. Не слід також забувати і про резонансність таких злочинів, що виявляється в тиску на слідчого з боку громадськості, засобів масової інформації та керівництва. Відповідно, це питання викликає інтерес для наукового дослідження.

Слід погодитися з Р. В. Комісарчуком, що в сучасній криміналістичній теорії не сформовано певної концепції пізнавальної діяльності слідчого та її важливої складової — криміналістичного мислення [2, с. 100], хоча інтерес до цього питання має давні історичні корені. Зокрема, у роботі одного з родоначальників криміналістики, Ганса Гросса, «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» (Австрія, 1892) глава перша «Про Судового Слідчого» займає понад п'ятдесят сторінок. Вона розкриває рівень підготовки слідчого, його дії, характеризує особисті якості, уміння «орієнтуватися» в процесі розслідування та подіях, а також підкреслює важливість «знання людей» [3]. Водночас, аналіз окремих вітчизняних підручників із криміналістики та методики розкриття та розслідування окремих видів злочинів [4] дає підстави відзначити, що цьому питанню приділяється недостатня увага. Це, на нашу думку, негативно впливає на процес формування когнітивного компоненту в майбутніх слідчих під час навчання. Компонент є частиною системи структурних компонентів готовності слідчого до професійної діяльності й обумовлений інтелектуальним навантаженням, пов'язаним із обмірковуванням матеріалів кримінального провадження та встановлення істини [5, с. 73]. І чим краще розвинутий цей компонент, тим якіснішим буде застосування методик розслідування злочинів слідчим, зокрема, в екстремальних та несприятливих умовах.

Також відзначимо, що розвиток пізнавальної діяльності слідчого в процесі навчання й професійної діяльності сприяє формуванню так званого «криміналістичного

мислення». Останнє є, на думку окремих учених, трансформоване теоретичне у практичне мислення, за допомогою якого слідчий не тільки структурує наявні відомості й передбачає певний результат чи настання подій, а й пов'язує їх із процесами розслідування й запобігання злочинам [6, с. 140].

Незважаючи на важливість ролі пізнання та криміналістичного мислення для розвитку як теоретичних, так і практичних складових криміналістики, на жаль, це питання є ще малодослідженим і потребує розроблення [6, с. 141; 2, с. 100]. Відповідно, під питанням і конкретизація місця окреслених явищ у системі криміналістики, що створює підґрунтя для подальших наукових розроблень.

Отже, пізнавальна діяльність слідчого виступає важливим елементом формування його професіоналізму. Підґрунтям для цього виступає формування криміналістичного мислення, яке забезпечить більш якісне застосування методик розслідування злочинів, зокрема, службових злочинів, учинених працівниками поліції. Відповідно перед вітчизняною криміналістичною наукою постає необхідність розроблення структурованої теоретичної концепції криміналістичного мислення з метою розроблення нових і удосконалення рекомендацій та прийомів, які існують, із розкриття та розслідування злочинів у сфері службової діяльності, учинених працівниками поліції

Перелік джерел посилання

1. Шепітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення до європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. 2017. Вип. 17. с. 4—10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trsek_2017_17_5 (дата звернення: 30.08.2023).
2. Комісарчук Р. В. Методи дослідження криміналістичного мислення в практичній діяльності: перспективи розробки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. № 2. Том 31 (70). Ч. 3. С. 99—103. DOI: 10.32838/2707-0581/2020.2-3/16 (дата звернення: 30.08.2023).
3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Киев, 2021. 1080 с.
4. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2007. 512 с.; Пряхін Є. В. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень : навч. посіб. Львів, 2022. 164 с.; Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Іщенко А. В., Алексеев О. О. та ін. Криміналістика. Київ, 2015. 544 с.; Волобуєв А. Ф., Данышин М. В., Іщенко А. В. та ін. Криміналістика : підруч. : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018. 384 с.
5. Пасько О. М. Структурні компоненти готовності слідчого до професійної діяльності. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 70—76. DOI: 10.33270/03202601.70 (дата звернення: 30.08.2023).
6. Комісарчук Р. В. Перспективи розвитку криміналістичного мислення. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67). С. 137—142. DOI: 10.32840/1813-338X-2020.1-2.22 (дата звернення: 30.08.2023).

Мовленнєві акти репрезентації глорифікації в семантико-текстуальній лінгвістичній експертизі

Наталія Кондратенко,

д-ка філол. наук, проф., Одеський НДІСЕ, м. Одеса, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9589-7716>, e-mail: kondr_nat@ukr.net

Дослідження містить дефініцію поняття глорифікації як одного з основних у семантико-текстуальній лінгвістичній експертизі. Схарактеризовано глорифікацію як вияв позитивної оцінки з відповідними мовними засобами її репрезентації. Виокремлено основні мовленнєві акти, що виражають глорифікацію. Проаналізовано мовленнєві акти прославлення, похвали і подяки на матеріалі експертної практики. Доведено, що глорифікація має прямі та непрямі засоби вираження

в текстах, що зумовлює врахування не лише семантичних, а й прагматичних параметрів реалізації категорії позитивної оцінки під час семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи.

Ключові слова: лінгвістична експертиза; семантико-текстуальний аналіз; глорифікація; мовленнєвий акт; категорія оцінки.

Linguistic Acts of Glorification Representation in Semantic-Textual Linguistic Examination

Natalia Kondratenko

This research defines the term “glorification” as one of the central elements in semantic-textual linguistic examination. It characterizes glorification as the manifestation of a positive evaluation using corresponding linguistic representation means. It identifies primary speech acts expressing glorification. The paper analyzes speech acts of praise, admiration, and gratitude based on forensic practices. It is demonstrated that glorification utilizes both direct and indirect expression means in texts, necessitating consideration not only of semantic but also pragmatic parameters in the positive evaluation category implementing during semantic-textual linguistic examination.

Keywords: linguistic examination; semantic-textual analysis; glorification; speech act; evaluation category.

Поняття глорифікації стало одним із центральних питань семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи під час аналізування політичного та агітаційного змісту, зокрема розміщених у соціальних мережах пересічними користувачами. Зміни до законодавства, а саме прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» в березні 2022 року [2] під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну, зумовили доповнення Кримінального кодексу України статтею 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників». Стаття визначає рівень кримінальної відповідальності, що настає за певні дії, зокрема й глорифікацію учасників агресії РФ проти України, утім, не містить дефініції поняття глорифікації. Це поняття як юридичний термін є новим для законодавчих текстів (див. обґрунтування правової характеристики поняття глорифікації в [7]). У тлумачних словниках української мови воно представлено в додаткових томах Словника української мови в 11 томах як «дія за значенням глорифікувати» [6, с. 232], відповідно, дієслово «глорифікувати» має значення «славити, звеличувати» [там само]. Потрактуючи глорифікацію як «прославлення, звеличення», експерти-лінгвісти визначають основні мовленнєві акти, що реалізують цю семантику. І саме на цьому етапі виникають певні проблеми, оскільки відсутній алгоритм дій у таких ситуаціях, зважаючи на досить різнотипний матеріал для аналізу. Експертна практика свідчить, що тексти для аналізу, по-перше, переважно є полікодовими, тобто містять елементи різних знакових систем (поєднання тексту із зображенням); по-друге, функціонують у публічному просторі (здебільшого поширені в соціальних мережах); по-третє, створені російською мовою. До того ж глорифікація набуває різних форм вираження і здійснюється в мовленнєвих актах різного типу.

Ми тлумачимо глорифікацію в межах семантико-граматичної категорії оцінки, а саме як вияв позитивної оцінки, що передбачає кваліфікацію основних мовленнєвих актів її реалізації. Згідно з традиційним підходом, запропонованим ще в працях Дж. Остіна і Дж. Серля, оцінні мовленнєві акти було уналежнено до експресивів, що виражають внутрішній психологічний стан мовця, зокрема його емоційну напругу, ставлення до ситуації та співромовника, емоційну реакцію на події тощо. До експресивів належить і висловлення оцінки як позитивної, так і негативної. З огляду на це у лінгвістиці виокремлюють оцінні мовленнєві акти, що є різновидом експресивів. Г. Приходько розмежовує оцінні мовленнєві акти, скеровані на об'єкт і на суб'єкт [5,

с. 74], наголошуючи на необхідності врахування семантичних і прагматичних критеріїв визначення оцінних мовленнєвих актів.

Експертна практика свідчить про потребу виокремлення основних типів мовленнєвих актів оцінного скерування. Пропонуємо уналежнювати до мовленнєвих актів позитивної оцінки, тобто репрезентації поняття глорифікації, такі різновиди:

- 1) прославлення — мовленнєвий акт вираження найвищої позитивної оцінки дій суб'єкта з уналежненням цього суб'єкта до ідеалів, що заслуговують наслідування. Саме цей тип мовленнєвого акту є прямим вираженням глорифікації, тому на семантичному рівні передбачає вживання лексем *слава, герой, гордість* тощо, напр.: *«Героев, а тем более таких, нужно знать в лицо; вечная память герою!; Слава героям России; Горжусь тобой, солдат России!; Герои спецоперации з; Гордимся вами. Молимся за вас»*. Висловлювання представлені переважно розповідними окличними реченнями, що є позитивно оцінними судженнями із семантикою позитивної характеристики особи або дій особи, що є учасники збройної агресії РФ проти України;
- 2) похвала — це мовленнєвий акт, комунікативна інтенція якого вказує на щире схвалення, позитивно-оцінне ставлення до об'єкта оцінки [4, с. 5]. Насамперед похвала є виявом позитивно-оцінного ставлення мовця до конкретної особи, тобто спрямована на суб'єкта. Похвала відрізняється від прославлення меншим ступенем вияву позитивної оцінки, тому використовуються лексеми *хороший, добрий, молодець* тощо та аргументи відповідної оцінки. Глорифікація, потрактована як позитивна оцінка дій учасника збройної агресії проти України, має одним із засобів реалізації похвали, напр.: *«Возвращайся домой живым и здоровым, русский защитник!; Солдат! (...) Ты самый сильный, храбрый и стальной»*. Розмежовуючи мовленнєві акти похвали і схвалення, погоджуємося з думкою Н. О. Бігунової щодо несуб'єктного статусу схвалення: *«Объектами схвалення є неживі предмети, ідеї та явища, які не входять у сферу особистих інтересів співрозмовника»* [1, с. 13];
- 3) подяка — це мовленнєвий акт позитивної реакції на вчинки людини: адресант висловлює подяку адресату за дії, які адресант вважає корисними для себе [3, с. 75]. Подяка належить до непрямих мовленнєвих актів позитивної оцінки, проте в політичних текстах часто стає засобом вираження глорифікації, напр.: *«Поклон тебе, солдат России!; Батальон Сомали. Эти ребята с первых дней штурмовали Мариуполь и до сих пор бьют нацистов в этом направлении. Спасибо, братьцы»*. На лексичному рівні подяку виражено за допомогою лексем *дякую, спасибі, подяка* тощо.

Отже, поняття глорифікації в семантико-текстуальній лінгвістичній експертизі є виявом категорії позитивної оцінки, що передбачає її кваліфікацію з урахуванням семантичних і прагматичних критеріїв. Основними мовленнєвими актами, у яких реалізовано глорифікацію, є похвала, схвалення і подяка. Перспективи дослідження полягають у розробленні методики семантико-текстуального аналізу текстів в аспекті наявності в них глорифікації суб'єктів — учасників збройної агресії РФ проти України.

Перелік джерел посилання

1. Бігунова Н. О. Позитивна оцінка як засіб маніпуляції співрозмовником (на матеріалі англомовного літературного художнього дискурсу). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. Вип. 2. С. 12—18. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2019-2-2> (дата звернення: 15.09.2023).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
3. Ківенко І. О. Мовленнєвий акт подяки: прагмалінгвістичний аналіз (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2018. 226 с.

4. Паламар Н. Місце мовленнєвого акту похвала серед оцінних мовленнєвих актів. *Іноземна філологія*. 2015. Вип. 128. С. 3—8. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2015.128.104> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Приходько Г. І. Оцінні мовленнєві акти в типології мовленнєвих актів. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2017. Вип. 1. С. 71—74. URL: http://philologyjournal.lviv.ua/archives/1_2017/15.pdf (дата звернення: 15.09.2023).
6. Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х книгах / Гол. ред. П. Ю. Гриценко. Кн. 1. А–Л. Київ, 2017. 556 с.
7. Шинкарьов Ю. В., Коваленко О. О. Правова характеристика поняття «глюорифікація» як форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 Кримінального кодексу України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2022. Вип. 36. С. 23—30. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/7867> (дата звернення: 15.09.2023).

Сучасні проблеми криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів

Валентина Корж,

д-ка юрид. наук, проф., почесний працівник Прокуратури України,
Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Вінниця, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9431-8727>

Проаналізовано чинне кримінальне законодавство, кримінальне судочинство, юридичну літературу, слідчу й судову практику, розглянуто сучасні проблеми розслідування корупційних злочинів, запропоновано розв'язання зазначених проблем шляхом удосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: *корупційні злочини; кримінальне законодавство; кримінальне судочинство; розслідування; удосконалення.*

Contemporary Challenges in Forensic Assurance for Investigating Corruption Crimes

Valentina Korzh

This article examines current criminal legislation, criminal procedure, legal literature, investigative and judicial practices. It analyses contemporary challenges in the corruption crimes investigation and proposes these issues to be resolved through legislative enhancements.

Keywords: *corruption crimes; criminal legislation; criminal trial; investigation; enhancement.*

Реформування кримінального законодавства, кримінального судочинства має важливе значення для ефективного розслідування злочинів. Соціальне призначення реформи полягає у тому, що держава повинна відповідати перед людиною за свою діяльність та реально забезпечити процесуальними засобами охорону, захист прав і свобод, законних інтересів людини та громадянина у кримінальному процесі. Системні помилки у правотворчій діяльності депутатського корпусу, їхній низький професійний рівень, некомпетентність призвели до того, що замість реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства має місце руйнування традиційного національного законодавства, деформування органів досудового розслідування, прокуратури, суду.

Так, аналіз приписів окремих статей Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) і Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) свідчить про те, що мало місце змішування інститутів англосаксонського і континентального права, їх штучне перенесення до національного законодавства і, як результат, наявність в окремих положеннях цих кодексів псевдонаукових дефініцій, що

спричинили юридичні колізії у правотворчості та правозастосуванні, розбіжності між доктринальними положеннями про злочин, злочинну діяльність і кримінальний проступок, руйнування теоретичних положень кримінально-правових наук, криміналістики, судової експертології й позитивного досвіду практики розслідування слідчими та прокурорами, судового розгляду кримінального провадження [1; 2].

Корумповані керівники найвищого рівня створили систему корумпованих відносин, яка пронизує всі рівні державної влади й управління. У зв'язку із цим, незважаючи на створення антикорупційного законодавства, одинадцяти державних органів із боротьби з корупцією, протидія елітарній корупції в Україні химерна, штучно завищена, не відповідає дійсності. Сумнівну цінність має сучасна кримінальна політика в державі, яка спрямована на корупційне лобювання можновладцями інтересів тіньового та злочинного бізнесу. Серед корупційних злочинів найпоширеніший злочин — це хабарництво, але корупційна еліта Законом України від 18.04.2013 р. № 221-VII лобювала декриміналізацію хабарництва [3]. Корупціонери на законодавчому рівні із хабарників перетворилися на посадових осіб, які одержують не хабарі, а неправомірні винагороди. Декриміналізація хабарництва є серйозною помилкою законодавця: це негативно впливає на реальну протидію корупції у вищих органах державної влади, практику розслідування корупційних злочинів.

Аналіз юридичної літератури, вивчення судової практики дає змогу дійти висновку, що кримінально-правові та криміналістичні ознаки корупційного злочину досліджено недостатньо. У кримінальному праві дискусійне поняття корупційного злочину, питання розмежування корупційних злочинів і злочинів корупційної спрямованості та злочинів, пов'язаних із корупцією. У кримінальному законодавстві відсутнє поняття корупційного злочину. Водночас у примітці до ст. 45 КК України наведено перелік видів злочинів у сфері службової діяльності, які законодавець вважає корупційними [1]. Формальний підхід до визначення корупційними окремих видів службових злочинів утворює проблеми під час виявлення їхніх ознак, розмежування, визначення кваліфікації та суб'єкта. Так, відповідно до згаданого вище переліку у ст. 45 КК України аудитор, нотаріус є суб'єктами корупційних злочинів, тоді як за діяння, названі у ст. 365-2, 368-4 цього Кодексу, вони є суб'єктами службових злочинів [1]. Окреслена проблема негативно впливає на встановлення події корупційного злочину, криміналістичне забезпечення його розслідування.

Негативно позначається на практиці розслідування корупційного злочину також відсутність у нормах КПК України правових і процесуальних підстав початку його розслідування [2]. Так, відповідно до вимог ст. 214 КПК України, факт реєстрації інформації про кримінальне правопорушення в Єдиному реєстрі досудового розслідування (без проведення попередньої перевірки цієї інформації) і є початком розслідування [2]. Слідчий не приймає процесуального рішення про розслідування злочину, а письмово повідомляє прокурора про початок досудового розслідування. Ця псевдонаукова новація порушує принцип законності, сприяє зростанню корупції, порушує права і свободи особи та її право на захист від незаконного кримінального переслідування. Так, за даними наукових досліджень, скасування стадії порушення кримінальної справи призвело до збільшення фактів приховування злочинів від обліку, порушення прав потерпілого й позбавлення можливості на правовий захист осіб, щодо яких розслідування проводять «автоматично», оскільки вони позбавлені права оскаржити необґрунтоване та незаконне розслідування [4, с. 6].

Аналіз слідчої практики розслідування корупційних злочинів свідчить про те, що деякі процесуальні новації, юридичні колізії у чинному КПК України негативно впливають на діяльність органів досудового розслідування щодо виявлення, розкриття та розслідування зазначених злочинів. Суттєвою прогалиною КПК України є проведення негласних слідчих (розшукових) дій тільки після реєстрації заяви або повідомлення про вчинений злочин у Єдиному реєстрі досудового розслідування. Ці новації допомагають злочинцям приховати, знищити сліди корупційного діяння, уникнути

кримінальної відповідальності. Складовою механізму протидії корупційним злочинам є ефективна оперативно-розшукова і слідча діяльність, своєчасне виявлення, розкриття та розслідування корупційного діяння.

На практику розслідування корупційних злочинів негативно впливає відсутність правових і процесуальних підстав формулювання обвинувачення, процедури допиту обвинуваченого, підозрюваного. Правовим цинізмом є складання обвинувального акта слідчим (за погодженням із прокурором) або прокурором (відповідно до ст. 291 КПК України) без пред'явлення особі обвинувачення та визнання її обвинуваченою у вчиненні злочину [2]. Посилання в обвинувальному акті на повідомлення про підозру не є правовою та процесуальною підставою висунення обвинувачення. Норми КПК України не визначають процесуального порядку допиту підозрюваного, обвинуваченого [2]. Як свідчить практика, слідчі проводять допит підозрюваного за його згодою і за участю захисника (за аналогією процесуальної процедури допиту підозрюваного, викладеною у КПК 1960 року [5]). Наукою криміналістикою розроблено рекомендації слідчому, які десятки років забезпечували застосування тактичних прийомів під час формулювання та пред'явлення обвинувачення, допиту підозрюваного, обвинуваченого. На нашу думку, доцільно унормувати правові та процесуальні підстави формулювання обвинувачення на досудовому слідстві, процесуальний порядок допиту підозрюваного, обвинуваченого шляхом внесення доповнення до глави 20 КПК України, у якій визначити «Допит підозрюваного», «Пред'явлення обвинувачення», «Допит обвинуваченого».

Негативно на практику криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів впливає також відсутність процесуальної процедури призначення експертизи слідчим, прокурором. Процесуальні підстави призначення експертизи потребують унормування. Пропонуємо доповнити КПК України статтею 242-2, у якій викласти процесуальну процедуру (мотивовану постанову) призначення експертизи.

У слідчій і судовій практиці виникають ситуації щодо доцільності призначення додаткової експертизи, коли висновок експерта є неповним, речові докази не досліджено повністю. Якщо висновок визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам кримінального провадження або викликає сумніви у його правильності, то може бути призначена повторна експертиза. Відсутність правових і процесуальних підстав для призначення повторної, додаткової, комісійної, комплексної експертизи негативно позначається на практиці криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів. У зв'язку із цим пропонуємо унормувати в КПК процесуальний порядок призначення повторної, додаткової, комісійної, комплексної експертиз.

Не визначено в нормах КПК України також права обвинуваченого, потерпілого під час призначення та проведення експертизи, що свідчить про суттєві порушення прав учасників кримінального процесу на досудовому слідстві [2]. Уважаємо необхідним доповнити чинний КПК України статтею 242-3, у якій викласти право підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, інших учасників процесу заявляти клопотання перед слідчим, прокурором і судом про призначення та проведення експертизи.

Зазначене вище свідчить про те, що унормування в окремих положеннях КК України та КПК України псевдонаукових дефініцій, деформування повноважень і статусів учасників кримінального процесу призвели до хаосу та безладдя, неузгодженості у правозастосовній практиці, порушенні принципу законності, суттєвого погіршення прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідків на досудовому слідстві й суді [2; 3]. Вони негативно впливають на практику розкриття та розслідування корупційних злочинів. Отже, процесуальна та правова неефективність окремих положень кримінального і кримінального процесуального законодавства свідчить про необхідність його подальшого вдосконалення.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18.04.2013 р. № 221-VII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-18#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
4. Вакулік О. А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: автореф. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 17 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

Види судових експертиз, які призначають під час розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки

Тетяна Коршикова,

д-ка філос. у галузі права, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9840-5230>, e-mail: romanenko_tetiana@ukr.net

Визначено види судових експертиз, які призначають під час розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки, і їхні завдання.

Ключові слова: *судова експертиза; шахрайство; електронно-обчислювальна техніка.*

Types of Forensic Examinations Appointed During the Investigation of Computer Frauds

Tetiana Korshykova

The types of forensic examinations appointed during the investigation of frauds committed using computer technology and their objectives are determined.

Keywords: *forensic examination; fraud; computer technology.*

Найбільш процесуально цінною формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві є призначення судових експертиз. Не винятком є розслідування шахрайства, учиненого з використанням електронно-обчислювальної техніки (далі — *ЕОТ*), де призначення судової експертизи є обов'язковою та найбільш інформативною формою застосування спеціальних знань.

Загальний процесуальний порядок залучення експерта та призначення і проведення експертиз регламентовано ст. 69, 70 і 242—245 Кримінального процесуального кодексу України [1] (далі — *КПК України*), Законом України «Про судову експертизу» [2], а також іншими нормативно-правовими актами [3].

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо шахрайств, учинених із використанням ЕОТ, дає змогу визначити такі види експертиз, які призначають під час їх розслідування, зокрема щодо вилучених об'єктів: електронно-обчислювальна техніка (комп'ютерно-технічна експертиза (експертиза технічних комп'ютерних засобів; експертиза даних; експертиза програмного забезпечення), дактилоскопічна експертиза вилучених слідів рук із різних предметів ЕОТ); телекомунікаційні засоби й системи (експертиза телекомунікаційних систем і засобів); документи (експертиза документів, які утворено внаслідок учинення шахрайських дій — криміналістична почеркознавча експертиза; технічна експертиза документів; дактилоскопічна експертиза вилучених слідів рук із документів). Залежно від обставин кримінального провадження можуть проводити й інші види експертиз.

Експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів (комп'ютерно-технічну експертизу) призначають, коли необхідно встановити фактичні дані, які мають значення для кримінального провадження та які пов'язані із застосуванням

комп'ютерної техніки і вчинені за допомогою такої техніки дії, що і встановлюють на основі спеціальних знань у галузях обчислювальної техніки та програмування.

До основних завдань експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів під час досудового розслідування шахрайств, учинених із використанням ЕОТ, належать: установлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; установлення обставин, пов'язаних із використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; установлення відповідності програмних продуктів певним версіям або вимогам на його розроблення [3].

Об'єктами комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальних провадженнях за фактом учинення шахрайства з використанням ЕОТ є електронно-обчислювальна техніка (системні блоки комп'ютерів, ноутбуки, планшети, сервери, стільникові телефони тощо та їхні комплектуючі); периферійні пристрої, які використовували для виходу ЕОТ в інтернет-мережу (зовнішні модеми, адаптери комп'ютерних мереж, маршрутизатори, комутатори, супутникова телефонія тощо); носії інформації (накопичувачі на жорстких оптичних і лазерних дисках (*CD, DVD, Blue-ray*), оптичні компакт-диски, флеш-картки пам'яті, *HDD* і *SSD* бокси тощо); електронні записні книжки, планшети й інші електронні носії текстової або цифрової інформації [4, с. 56].

Експертиза телекомунікаційних систем і засобів. Об'єктами експертизи телекомунікаційних систем і засобів у кримінальних провадженнях щодо шахрайств, учинених із використанням ЕОТ, є телекомунікаційні системи (наприклад, системи мобільних операторів зв'язку, телевізійні системи, радіосистеми тощо); мобільні термінали (приміром, телефони, смартфони, планшети та інші мобільні пристрої зі встановленим програмним забезпеченням; білінгові системи (зокрема, білінгові системи мобільних операторів); спеціалізовані технічні пристрої (до прикладу, станції активних перешкод, телематичні модулі, пульти керування доступом тощо) [5]; інтернет IP-вузли; доменні імена, вебсторінки, адресація в мережі «Інтернет»; передавачі та приймачі радіосигналів; вузли комутації; первинні мережі зв'язку; наземні станції супутникового зв'язку [6]; периферійні пристрої, які використовували під час виходу ЕОТ в інтернет-мережу.

Основними завданнями експертизи телекомунікаційних систем і засобів є визначення характеристик і параметрів телекомунікаційних систем та засобів; установлення фактів і способів передавання (отримання) інформації в телекомунікаційних системах; установлення фактів і способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій; визначення якості надання телекомунікаційних послуг на рівні їх споживання; установлення конфігурації та робочого стану телекомунікаційних систем і засобів; установлення типу, марки, моделі й інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем і засобів; дослідження алгоритмів оброблення інформації та її захисту у сфері телекомунікацій [3].

Молекулярно-генетична експертиза. Якщо під час проведення слідчих (розшукових) дій вилучають предмети (ЕОТ, їхні складові (клавіатуру, комп'ютерну мишу), накопичувач пам'яті (флешку), килимки для комп'ютерної миші, телефони тощо), які можуть містити біологічні сліди, то молекулярно-генетична експертиза забезпечує встановлення наявності, видової та групової належності об'єктів людського походження, які мали змогу залишити особи під час користування ЕОТ у разі вчинення шахрайства.

Завданням молекулярно-генетичної (ДНК) експертизи є установлення генетичних ознак людини в об'єктах біологічного походження. Методи ДНК-аналізу під час дослідження об'єктів біологічного походження застосовують для встановлення статевої належності й ідентифікації особи. Завдяки цьому розв'язують низку питань, що мають значення для розкриття шахрайства, учиненого з використанням ЕОТ.

Експертиза слідів рук (*дактилоскопічна експертиза*). Головним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, залишеними на місці

події та безпосередньо на ЕОТ, засобах комунікації й інших предметах, яких могли торкатися підозрювані під час учинення шахрайства з використанням ЕОТ. Якщо версії про особу, що залишила слід, ще не висунуто, а також якщо слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабovidимі сліди, перед експертом потрібно поставити питання про наявність такого роду слідів і їхню придатність для ідентифікації особи [3].

Об'єктами дактилоскопічної експертизи є речові докази, на яких знайдено сліди рук або припускається їхня наявність. Ними можуть бути сліди пальців і/або долонь. Експертизу також можна провести шляхом дослідження копії сліду на слідокопіювальної плівці, зліпка об'ємного сліду або масштабного фотознімка сліду [3].

Експертиза матеріалів та засобів звукозапису. Таку експертизу проводять із метою дослідження записів дій і переговорів осіб, причетних до шахрайства, або відео- та звукозаписів, здійснених під час безпосереднього вчинення особою кримінального правопорушення (наприклад, купівлі / продажу (передачі / отримання) предмета шахрайства) із метою встановлення дослівного змісту розмов та ідентифікації особи. Об'єктом дослідження можуть стати записи дій і переговори осіб, причетних до вчинення шахрайства, із використанням ЕОТ. Експертиза також визначає технічні умови й технології отримання відеозвукозапису, а також ототожнення особи за фізичними параметрами голосу [3].

Технічна експертиза документів. В окремих випадках способами змінення документів під час учинення шахрайства з використанням ЕОТ є монтаж із застосуванням копіювально-розмножувальної й комп'ютерної техніки записів, заміна окремих частин документів, у яких відображено операції з купівлі / продажу окремих видів предметів [3].

Отже, у процесі розслідування шахрайств, учинених із використанням ЕОТ, проводять такі види експертиз, які забезпечують повне й усебічне розслідування цих кримінальних правопорушень: експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів (комп'ютерно-технічну експертизу), експертизу телекомунікаційних систем і засобів, молекулярно-генетичну експертизу, дактилоскопічну експертизу, експертизу матеріалів і засобів звукозапису та ін. (залежно від обставин).

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
4. Стрільців О. М., Крижна В. В., Максименко О. В. та ін. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розповсюдженням у мережі Інтернет забороненого контенту : метод. рек. / за заг. ред. Ю. Ю. Орлова. Київ, 2014. 80 с.
5. Комп'ютерно-технічна експертиза / Київський науково-дослідний інститут судових експертиз : офіц. вебсайт. URL: <https://kndise.gov.ua/kompyuterno-tehnichna/> (дата звернення: 10.08.2023).
6. Експертиза телекомунікаційних систем / Науково-дослідний центр судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України : офіц. вебсайт. URL: <https://intellect.org.ua/activity/expert-activity/telecom> (дата звернення: 10.08.2023).

Особливості використання інноваційних технологій у криміналістиці

Марина Костенко,

канд. юрид. наук, доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1535-3912>, e-mail: kostenko884@gmail.com

Роботу присвячено актуальній практичній проблемі сучасної криміналістики — дослідженню особливостей застосування інноваційних технологій у криміналістичній діяльності.

Ключові слова: криміналістика; інновації; інформаційні технології; розслідування злочинів; криміналістичне забезпечення.

Features of Innovative Technology Utilization in Forensic Science

Maryna Kostenko

This article examines the contemporary practical issue within forensic science, namely, the exploration of peculiarities surrounding the innovative technologies' application in forensic practice.

Keywords: forensic science; innovations; information technologies; crime investigations; forensic maintenance.

Сьогодні стрімко розвиваються технічні науки, і криміналістика як наука динамічна, що постійно розширює свої межі, пристосовує здобутки та надбання інших наук до власних потреб. У криміналістиці активно використовують інноваційні технології з метою створення новітнього науково-технічного продукту для підвищення ефективності та оптимізації розслідування кримінальних правопорушень.

Термін «інновація» походить від латинського слова «innovato», що означає оновлення або поліпшення й використовується як синонім терміна «нововведення». Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність», «інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [1]. Інновації — це кінцевий результат інноваційної діяльності у вигляді вперше створеного, нового чи вдосконаленого продукту або технології, який наділено якісними перевагами перед іншими аналогічними продуктами, що ефективно використовується у практичній діяльності та покращує її якість.

На сучасному етапі протидії, запобіганню та розслідування злочинів перед криміналістичною наукою постає комплекс надскладних завдань, виникнення котрих обумовлене, з одного боку, потребою у вдосконаленні методів, які існують, засобів і технологій розслідування злочинів та, відповідно, пошуків та розроблення новітніх, а з іншого боку, системною необхідністю у пізнанні новітніх досягнень науки, використання яких є можливим у протидії злочинності та їх адаптації до умов діяльності професійних учасників кримінального провадження, також нових, зокрема, детективів Національного антикорупційного бюро України, з метою втілення в життя останніх інноваційних досягнень науки й техніки з різних галузей знань, без яких неможлива ефективна протидія кримінальним проявам.

Існує об'єктивна та нагальна необхідність у забезпеченні слідчих автоматизованими робочими місцями (далі — АРМ) та централізованими інформаційно-пошуковими системами з реєстрами Державної податкової служби України, Пенсійного фонду України та ін. Ученими-криміналістами на виконання такого запиту правоохоронних органів було здійснено розроблення таких новітніх наукових «продуктів»: АРМ слідчого «Інсайт», АРМ судових експертів різних експертних спеціальностей (трасолога, баліста, економіста, фоноскописта, дослідника об'єктів інтелектуальної власності тощо), АРМ судді, АРМ обробки та надсилання документів, АРМ секретаря судді, АРМ працівника підрозділу боротьби з наркозлочинністю, АРМ юриста, АРМ юриста-кримінолога, АРМ прокурора, нових приладів та комплектів багатофункціональних пристроїв для фіксації доказової інформації [2, с. 43—45].

Варто констатувати, що науково-технічна революція створила для науки криміналістики абсолютно нові можливості: наприклад, сьогодні впізнання людини (злочинця) є можливим за відеозображенням, реальною є ідентифікація індивіда за голосом, ДНК, відбитками пальців, сітківкою ока, унікальному малюнку вен на долонях та іншими параметрами. У контексті описаного вище вважаємо за необхідне зазначити, що особливу роль у криміналістиці виконують спеціалізовані комп'ютерні системи ідентифікації людини, оскільки вони створюють можливість отримувати й аналізувати за декількома взаємопов'язаними параметрами інформацію, що прямо чи опосередковано спроможна призвести до розкриття злочину. Цікаво, що донедавна змішані зразки ДНК декількох осіб було неможливо розділити та ідентифікувати. Дослідники з Нової Зеландії розробили програму *STR-mix*, що дало змогу виокремити ДНК кожної особи; гіперспектральна візуалізація видимої довжини хвилі дає змогу виявити найменші сліди крові та виокремити їх з-поміж інших слідів на місці події. Використовують камера, обладнану спеціальним рідкокристалічним фільтром [3, с. 97—98].

Інноваційні технології *GPS*, мобільний зв'язок і *Wi-Fi*-доступ до інтернету створили можливість фіксувати переміщення особи впродовж усього маршруту її слідування. Також у криміналістичній літературі перелічено такі новітні інноваційні засоби, що використовують під час розслідування злочинів: мас-спектрометри, які застосовують для дослідження мікроскопічних частинок скла на місці події на рівні його атомної структури, наприклад, для порівняння мікрочасток скла на одязі злочинця з виявленими на місці події; програма *Xbox*, що забезпечила змогу отримати доступ до прихованих файлів на жорсткому диску; *3D*-реконструкція обличчя для ідентифікації особи за знайденими залишками, зокрема, за черепом; секвенсер ДНК для дослідження давно вилучених кісток та зубів для ідентифікації особи; дослідження змішаних зразків ДНК [3, с. 99—100].

Як зазначено, у межах науки криміналістики інноваційну діяльність втілено в декількох векторах, серед яких: інтеграція інновацій із різних галузей знань та адаптація їх до потреб криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, а також створення власного криміналістичного інноваційного продукту. Своєю чергою, створення власного криміналістичного продукту є результатом «вивчення» криміналістикою нових способів учинення кримінальних правопорушень, новітніх засобів, методів та технологій, до яких вдаються злочинці. Так, криміналісти визначають власні наукові потреби в інтеграції або розробленні відповідних злочинній практиці інновацій. Майбутня необхідність в інноваціях визначається також у результаті моделювання та стратегічного прогнозування потреб практики розслідування злочинів [4].

Отже, проаналізувавши усе викладене вище, можна зробити висновок про те, що результативне розв'язання завдань та проблем щодо підвищення рівня ефективності розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сучасних умовах обумовлене розробленням і подальшим запровадженням новітніх технологій та інновацій у практичну діяльність правоохоронних органів та експертних установ. Так, шляхом інтегрування новітніх досягнень інших галузей знань, сучасна криміналістика забезпечує представників органів правопорядку інноваційними засобами, прийомами й методами боротьби зі злочинністю, які об'єктивно можуть протидіяти сучасним загрозам.

Перелік джерел посилання

1. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
2. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 21. С. 39—45. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/sbirnik_21.pdf (дата звернення: 15.09.2023).

3. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Новітні зарубіжні розробки та перспективні дослідження у галузі техніко-криміналістичного забезпечення протидії злочинності. *Право і Безпека*. 2017. № 2. С. 96—101. URL: <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/issue/download/6/pdf65> (дата звернення: 15.09.2023).
4. Берназ П. В. Інновації — основа криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 4. С. 49—53. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/4-2015> (дата звернення: 15.09.2023).

Проблемні аспекти під час розслідування дорожньо-транспортних пригод, пов'язаних із несправностями транспортного засобу

Артем Кошкаров,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2906-0325>, e-mail: koshkarov@hniise.gov.ua

Визначено заходи щодо усунення проблемних аспектів під час розслідування дорожньо-транспортних пригод, пов'язаних із несправностями транспортного засобу.

Ключові слова: транспортний засіб; несправності; технічний стан; автотехнічна експертиза; дорожньо-транспортна пригода; розслідування.

Challenges in Investigating Road Traffic Accidents Caused by Vehicle Malfunctions

Artem Koshkarov

This article has identified the measures for addressing the challenging aspects encountered during the road traffic accidents investigation caused by vehicle malfunctions.

Keywords: vehicle; malfunctions; technical condition; forensic vehicle engineering examination; road traffic accident; investigation.

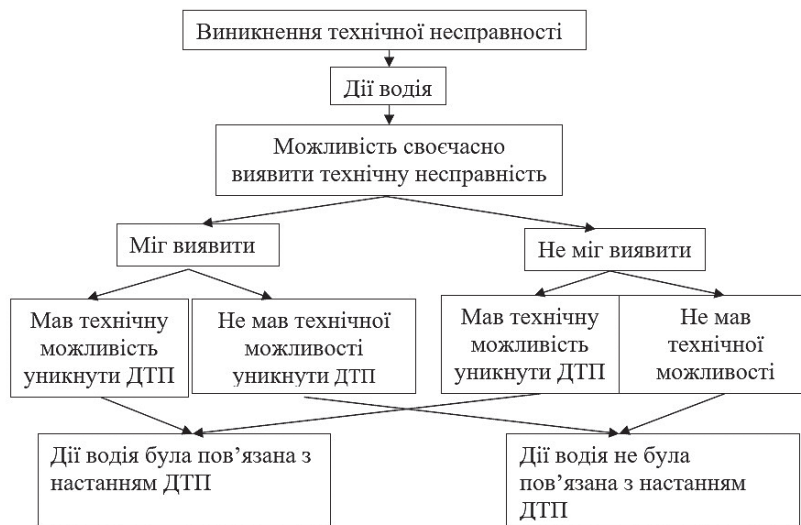
Успішному розслідуванню дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП) сприяє організація первинних дій на місці події. Після виникнення дорожньо-транспортної пригоди визначення та фіксування технічного стану систем транспортних засобів на місцях подій переважно здійснюють робітники поліції або слідчий.

Огляд транспортного засобу слідчий проводить із метою визначення технічного стану транспортного засобу та виконує інші завдання:

- 1) отримує достатні дані, які необхідно надати в суд: чіткий опис загального стану транспортного засобу;
- 2) фіксує первинний стан транспортного засобу і пошкодження, отримані під час ДТП, з метою захистити їх від дефектів, які можуть виникнути при транспортуванні та зберіганні транспортного засобу;
- 3) виявляє суттєві відмінності між заводською технічною характеристикою транспортного засобу та його фактичними параметрами;
- 4) переконується в тому, що системи й механізми транспортного засобу, щодо яких виконують ті чи ті технічні розрахунки, дійсно могли виконувати свої функції;
- 5) визначає, міг чи ні той чи той вузол транспортного засобу сприяти виникненню події;
- 6) фіксує розміри первинних пошкоджень, що виникли під час удару, викликаних і вторинних пошкоджень і порівнює їх із пошкодженнями інших транспортних засобів і об'єктів;
- 7) виявляє сліди, на підставі яких можна судити про контакт із іншими фізичними об'єктами, зокрема транспортними засобами, особливо в тих випадках, коли один із водіїв з місця пригоди зник;
- 8) визначає, чи відповідає транспортний засіб вимогам нормативних документів, що регламентують його конструкцію і використання;
- 9) ідентифікує, вилучає, дбає про безпеку і процесуально закріплює будь-який предмет або об'єкт, який підлягає науково-технічному дослідженню;

10) записує необхідні дані для подальшої організації слідчого експерименту з використанням непошкодженого транспортного засобу тієї самої марки й моделі [1].
Результати цієї процесуальної дії фіксують у протоколі огляду й перевірки технічного стану транспортного засобу. Фактично вони характеризують його стан та в подальшому можуть бути використані вже як вихідні дані під час проведення судових автотехнічних експертиз.

Під час розслідування ДТП, а саме під час проведення судових автотехнічних експертиз, можна дійти таких висновків (див. алгоритм).

З огляду на даний алгоритм причинно-наслідкового зв'язку між несправностями транспортного засобу та виникненням ДТП, з урахуванням технічної можливості дій водія уникнути ДТП, слід дійти висновку, що час виникнення несправності транспортного засобу в умовах ДТП та технічна можливість уникнути ДТП діями водія транспортного засобу безпосередньо залежать один від одного [2].

Тому саме судова автотехнічна експертиза технічного стану транспортного засобу сприяє об'єктивному розслідуванню ДТП, пов'язаної з несправностями транспортного засобу [3]. Не завжди лише призначення експертизи може гарантувати категоричний висновок.

Під час дослідження транспортного засобу експерти-автотехніки стикаються з такими проблемними аспектами, які перешкоджають провести повне дослідження та дати категоричний висновок. Зазначимо основні та найбільш поширені приклади, які стають перешкодою для повного дослідження:

- неповне збереження відокремлених частин та деталей транспортного засобу після ДТП (нефіксування, залишення на місці пригоди або зберігання в інших місцях частин та деталей, відокремлених унаслідок ДТП);
- видозміна транспортного засобу під час транспортування з місця ДТП до місця зберігання (утворення нових пошкоджень транспортного засобу під час транспортування);
- неправильне зберігання транспортного засобу після ДТП (вплив погодних явищ (дощу, снігу, температури повітря), утворення пошкоджень під час зберігання транспортного засобу);
- тривалий термін між виникненням ДТП та призначенням експертизи з подальшим оглядом експертом-автотехніком транспортного засобу (видозміна стану елементів та деталей транспортного засобу під час тривалого зберігання в неналежних умовах).

Якщо всі перелічені чинники не буде виключено до призначення судової автотехнічної експертизи з оглядом експертом транспортного засобу, то навіть на цій стадії розслідування може виникнути перешкода.

Тому саме первинні процесуальні дії на місці ДТП мають суттєве значення для подальшого успішного розслідування дорожньо-транспортної пригоди та отримання повних, категоричних висновків під час проведення автотехнічних експертиз.

Перелік джерел посилання

1. Байэтт Р., Уоттс Р. Расследование дорожно-транспортных происшествий. 1983. 227 с.
2. Кошкарів А. Д. Визначення алгоритму причинно-наслідкового зв'язку між несправностями транспортного засобу та виникненням дорожньо-транспортної пригоди. *Судова експертиза в контексті відновленні України* : III Всеукр. форум суд. експертів (Львів, 09.08.2023). Львів, 2023. С. 107—110.
3. Шевцов С. О., Дубонос К. В. Розслідування обставин дорожньо-транспортних пригод. Харків, 2003. 191 с.

Питання визначення найбільш вагомого чинника забруднення атмосфери та впливу на здоров'я людини за масового застосування бойових вибухових речовин

Ігор Крайнов,

д-р техн. наук, проф., засл. діяч науки і техн. України, ННЦ ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна, e-mail: iec2001@ukr.net

Досліджено склад та властивості газоподібних токсичних продуктів, що утворюються в процесі масового застосування боєприпасів. Показано, що найбільш вагомим чинником негативного впливу на атмосферу є токсичні стійкі аерозолі, що виникають внаслідок взаємодії між усіма компонентами боєприпасів та навколишнього середовища, що перебувають у високотемпературній зоні вибуху. Зазначено, що токсичність продуктів вибуху значно підвищується за рахунок утворення аерозолів, які інгаляційно впливають на біоту та людину.

Ключові слова: військові злочини; боєприпаси; бойові вибухові речовини; вибух; аерозоль; токсичність; репродуктивність.

Determining the Most Sufficient Factor of Atmospheric Pollution and Its Human Health Impact During the Mass Usage of War Explosives

Ihor Krainov

This research examines the composition and properties of toxic gaseous products that arise during the mass usage of war explosives. It reveals that the most substantial factor contributing to adverse atmospheric effects is the persistent toxic aerosols formation resulting from the munitions components interaction and surrounding environment that both are within the high-temperature explosion zone. This paper underlines the explosives toxicity that significantly increases due to the inhalable aerosol's formation and they both impacts on the ecosystem and human health.

Keywords: military offenses; munitions; explosive; detonation; aerosols; toxicity; reproductive capacity.

Основним чинником негативного впливу бойових дій на довкілля та людей є застосування величезній кількості боєприпасів, вибухові властивості яких визначаються видом та кількістю бойових вибухових речовин (далі — БВР), конструкцією боєприпасів, середовищем та умовами вибуху.

Унаслідок вибуху боєприпасів спостерігають різноманітний руйнівний вплив на довкілля та людину. Одним із наслідків вибуху є утворення газоподібних токсичних продуктів згоряння БВР[1—4].

Вибухові речовини — хімічні сполуки або механічні суміші речовин, здатні на швидке поширюване хімічне перетворення (вибух) із виділенням великої кількості теплоти та утворенням великих обсягів газів, більшість яких токсична [6].

Під час вибуху одного кілограму БВР утворюється до 100 л газоподібних продуктів згоряння [2]. За даними [5], тільки за перші півроку військової агресії РФ проти України в атмосферу надійшло 46 млн тон токсичних речовин.

В процесі такого швидкого горіння в замкненому просторі оболонки боєприпаси за дуже високих тиску і температурі (до 5000 °С [2]) залежно від складу БВР, конструкції та конструкційних матеріалів боєприпасів, середовища та умов вибуху утворюється широкий спектр простих та складних продуктів горіння БВР, матеріалів боєприпасів, їх взаємодії між собою та з компонентами середовища, які є в епіцентрі вибуху.

Безумовно, вплив продуктів вибуху боєприпасів на довкілля та здоров'я людини буде негативним. Склад продуктів вибуху та їх екотоксичні властивості, що можуть утворюватися в натурних (реальних, а не лабораторних) умовах вибуху боєприпасів, докладно не вивчалися.

Істинні реакції вибухового перетворення ВР скласти практично неможливо через значне різноманіття чинників, що впливають на їх перебіг. Тому в літературі розглянуто перебіг реакцій за спрощеною схемою і тільки якісний склад продуктів вибуху.

Перебіг вибуху БВР можна умовно розділити на дві стадії, у процесі яких утворюється більшість кінцевих продуктів вибуху.

Під час вибуху БВР спочатку (перша стадія) утворюються продукти згоряння сполук, із яких безпосередньо складається БВР. Більшість БВР утворено з вуглецю, водню, кисню й азоту, тому спочатку утворюються пари води, оксид азоту, вуглецю, оксиди всіх хімічних елементів, які є у складі домішок, що додано до вибухівки та конструкційних матеріалів боєприпасів, а також компонентів довкілля, що є в епіцентрі вибуху [7].

Окрім парів води та газоподібних оксидів, під час вибуху можуть утворюватись органічні та неорганічні сполуки сірки, хлору, фторпохідні, сильно дисперговані частинки металів, сажі (елементарний вуглець), залишків БВР, твердих оксидів, карбідів, нітридів та сульфідів металів тощо [7].

До продуктів вибуху БВР домішуються продукти вибуху засобів ініціювання (підриву), передусім такі небезпечні, як пари й аерозолі ртуті та свинцю, що входять до складу капсулів та детонаторів.

На другій стадії вибуху відбувається взаємодія продуктів першої стадії вибуху між собою з утворенням кінцевих продуктів вибуху. Наявність у продуктах вибухів великої кількості водяного пару та сильно диспергованих твердих частинок призведе до утворення аерозолів, до складу яких, тою чи іншою мірою, увійдуть усі продукти вибуху. Утворені аерозолі здатні довго залишатися в повітрі й мігрувати на великі відстані від епіцентру вибуху [8].

Отже, у складі аерозолів вибуху будуть сполуки різної токсичності: від сполук 1 класу небезпеки, наприклад, сполуки важких металів, до інертних речовин. Унаслідок ефектів сумації та синергізму аерозолі більш інгаляційно токсичні, ніж індивідуальні речовини, що містяться в її складі [8—10]. Тому під час надходження до організму живої істоти інгаляційним шляхом, ураховуючи фізико-хімічні особливості легенів, негативний вплив на всі функції організму суттєво підвищується.

Ураховуючи величезні обсяги боєприпасів, що кожної доби використовують, та тривалість бойових дій, можна стверджувати, що реалізується хронічний вплив високотоксичних речовин в біологічно активній формі на живі істоти, що перебувають на непередбаченій відстані від епіцентру вибуху (див. розповсюдження аерозолів після Чорнобильської катастрофи та міграція озоноруйнівних речовин в атмосфері) [11—13].

Хронічний вплив вказаного вище складного комплексу високотоксичних речовин безумовно призводить до пригнічення окремих функцій та біологічного руйнування організму загалом. Ці процеси підсилюються стресовим станом живої істоти в період військових дій [11—13].

Можна стверджувати, що в такому випадку з-поміж негативних наслідків впливу аерозолів вибуху на тваринний світ і людину — зростання фертильності живих істот. Такий висновок ґрунтується на літературних даних щодо досліджень, які переконливо показали придушення репродуктивної здатності тварин і людей унаслідок впливу на їх організми індивідуальних токсичних сполук, що містяться у складі вибухових аерозолів [12—14]. Тим більше, що вплив зазначених індивідуальних токсикантів здійснюється в умовах відсутності синергізму, стресу під час надходження їх до організму живих істот шляхом набагато безпечнішим, ніж надходять до організму вибухові аерозолі.

Отже, бойові дії призводять не тільки до руйнування об'єктів довкілля та загибелі всього живого в зоні дії вибухової хвилі, а й унаслідок утворення великої кількості високотоксичних аерозолів вибух може призвести до порушення життєво важливих функцій живих організмів, зокрема репродуктивної здатності (фертильності) істот, що вижили в зоні бойових дій, та істот, що перебувають на невизначених відстанях від епіцентрів вибухів.

На нашу думку, це передбачає порушення кримінального провадження за ознаками злочину, що кваліфікується за ст. 441 «Екоцид» та ст. 442 «Геноцид» Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) [15].

З метою дослідження причинно-наслідкового зв'язку між бойовими діями й негативним впливом їх на довкілля та людину призначають комплексну судову інженерно-екологічну експертизу. Об'єктом цього дослідження за ст. 441 КК України буде безпека природи як середовища існування людини, а предметом — біота; за ст. 442 об'єкт — здоров'я людини, а предмет — діяння, умисно вчинене з метою створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове її фізичне знищення, зменшення дітонародження. Основні завдання судової інженерно-екологічної експертизи — визначення характеристик та механізму негативного впливу продуктів вибуху боєприпасів на довкілля в часі та просторі.

Такий підхід, на наш погляд, відповідає нормам міжнародного гуманітарного права, а масове використання БВР проти цивільного населення та природи можна кваліфікувати як військовий злочин за статтями Римського статуту [16].

Перелік джерел посилання

1. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html> (дата звернення: 30.08.2023).
2. Тимофіїв С. В. Енергонасичені матеріали та основи хімічної фізики : конспект лекцій. Суми, 2016. 131 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324256224.pdf> (дата звернення: 30.08.2023).
3. Орлова Е. Ю. Химия и технология бризантных взрывчатых веществ. Л., 1981. 312 с.
4. Светкіна О. Ю., Нетяга О. Б., Тарасова Г. В. Реакції розкладу вибухових речовин : метод. рекоменд. Дніпропетровськ, 2016. 18 с. URL: <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/157686/CD767.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 30.08.2023).
5. Хімічні реакції, яких ми не бачимо. Як на наше здоров'я впливають залишки російських ракет. URL: <https://vikna.tv/styl-zhyttya/zdorovia-ta-krasa/yak-vijna-vplyvaye-na-ekologiyu-ukrayiny-ta-zhyttya-lyudej/> (дата звернення: 30.08.2023).
6. Вибухові речовини : Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B1%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8 (дата звернення: 30.08.2023).
7. Основи вибуху : курс лекцій. Тема 6. URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/www/page10.html (дата звернення: 30.08.2023).

8. Чекман И. С., Сырочая А. О. та ін. Аэрозоли — дисперсные системы : монографія. Киев, Харьков, 2013. URL: https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/4018/1/aero_zolli.pdf (дата звернення: 30.08.2023).
9. Снітинський В. В., Хірівський П. Р., Гнатів П. С. та ін. Екотоксикологія : навч. посіб. Херсон, 2011. 330 с. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/Book_ECOTOXICOLOGY.pdf (дата звернення: 30.08.2023).
10. Военная токсикология и токсикология экстремальных ситуаций : практикум / под ред. проф. Бова А. А. Минск, 2010. 258 с.
11. Юсипіва Т. І., Коростильова Т. С. Вплив техногенного навантаження на фізіологічні та цитогенетичні показники генеративних органів представників роду *Tilia*. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Біологія. Екологія*. 2015. № 23(1). С. 10—14. DOI: 10.15421/011502 (дата звернення: 30.08.2023).
12. Єщенко Ю. В., Бовт В. Д., Романова М. Д. Зміни морфофункціонального стану та продуктивності гонад щурів під впливом важких металів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2017. № 2. С. 49—55. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewbyfileid/264521.pdf> (дата звернення: 30.08.2023).
13. Повакель Л. І., Сноз С. В. та ін. Важкі метали як фактор ризику для здоров'я людини та довкілля при поводженні з відходами електричного та електронного обладнання. *Сучасні проблеми токсикології, харчової та хімічної безпеки*. 2015. № 1—2. С. 41—49. URL: <http://protox.medved.kiev.ua/index.php/ua/issues/2015/1-2/item/442-heavy-metals-as-a-risk-factor-for-human-health-and-environment-in-the-treatment-of-waste-electrical-and-electronic-equipment> (дата звернення: 30.08.2023).
14. Островська С. С., Шаторна В. Ф. та ін. Вплив свинцю на репродуктивне здоров'я чоловіків. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2021. Том 6. № 4(32). С. 193—198. DOI: 10.26693/jmbs06.04.193 (дата звернення: 30.08.2023).
15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> (дата звернення: 30.08.2023).
16. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. (зі змін та допов.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення: 30.08.2023).

Методичні рекомендації щодо проведення експертних досліджень баз даних і систем управління базами даних як об'єктів авторського права

Галина Кривоножко,

канд. техн. наук, Київське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Київ, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7635-541X>, e-mail: krgalina76@gmail.com

Тематика проведених досліджень належить до галузі дослідження об'єктів авторського права та спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у сфері інформаційних технологій. Узагальнення та висновки, надані за результатами дослідження, сприятимуть проведенню об'єктивних та науково обґрунтованих досліджень за напрямом «Інформаційні управляючі системи та технології спеціального призначення» для максимального використання їх в експертній практиці під час проведення судових експертиз незалежно від виду судочинства.

Ключові слова: база даних; експертне дослідження; інтелектуальна власність; система управління базами даних; судова експертиза.

Guidelines for Forensic Examination of Databases and Database Management Systems as Copyright Objects

Halyna Kryvonozhko

The research conducted falls within the domain of examining copyright objects. Its aim is to enhance the effectiveness of scientific IT research. The outcoming generalizations and conclusions of this research will facilitate the objective and scientifically grounded research in «Information Control Systems and Specialized

Technologies,» for maximum utilization in forensic practice during examinations, regardless of the legal proceedings type.

Keywords: database; forensic analysis; intellectual property; database management system; forensic examination.

Судові експертизи (експертні дослідження) проводяться експертами за чинним законодавством та на основі спеціальних знань, матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи [1]. У сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності наявна практика проведення судових експертиз та експертних досліджень у справах, пов'язаних зі спеціалізованим програмним забезпеченням, складової інформаційних систем / програмно-технічних комплексів. Інформаційну систему як об'єкт правової охорони розглядають за вже відомими у правовій практиці складовими цього поняття, такими як інформація, програмне забезпечення, бази даних, операційні та експертні системи. Програмне забезпечення — продукт інтелектуальної діяльності, який належить до сфер інформаційних технологій та інтелектуальної власності [2—5].

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що даному питанню приділяють певну увагу. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, розвиток інформаційних технологій, поява нових способів і методів обумовлює потребу в подальших дослідженнях.

До об'єктів права інтелектуальної власності належать комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних, далі — БД). З метою забезпечення єдиного підходу до проведення експертних досліджень, пов'язаних із компіляціями даних та системами управління (керування) БД інформаційних систем, необхідним є опрацювання в подальшому методики проведення експертних досліджень, пов'язаних з компіляціями даних та системами управління базами даних (далі — СУБД).

Для дослідження БД та СУБД як об'єктів авторського права, необхідно розуміти, що мають на увазі. База даних — це організований набір даних, який зберігається на комп'ютері або сервері й може бути використаний для зберігання та організації інформації. Система управління базами даних — це програмне забезпечення, яке дає змогу користувачам створювати, зберігати, модифікувати та вилучати дані з бази даних [5].

Хоча БД та СУБД пов'язані, їхні функції відрізняються: БД — це набір даних, а СУБД — це програмне забезпечення для управління та роботи із цими даними. Отже, БД досліджується під час проведення судової експертизи (експертного дослідження) як об'єкт авторського права, СУБД не є самостійними об'єктами авторського права, але їхні елементи можуть бути захищені як окремі об'єкти авторського права.

Тематика проведених досліджень належить до галузі дослідження об'єктів авторського права та спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у сфері інформаційних технологій. Перспективою подальших досліджень є опрацювання методики щодо проведення судових експертиз (експертних досліджень) із питань, які стосуються БД і СУБД як об'єктів авторського права. Висвітлення проблемних питань, запропонованих рекомендацій щодо процедури аналізу ознак реалізації функцій програмного забезпечення та дій комп'ютера / телекомунікаційного пристрою, на який встановлено програмне забезпечення, можуть бути основою для розроблення методик проведення судових експертиз спеціальних програмних засобів.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12> (дата звернення: 11.08.2023).
2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2811-20> (дата звернення: 11.08.2023).

3. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.08.2023).
4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12> (дата звернення: 11.08.2023).
5. Кривоножко Г. Є. Щодо особливостей експертного дослідження баз даних та систем управління базами даних як об'єктів авторського права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління* : електронне наукове видання. 2023. № 4 (22). С. 51—58. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1\(25\)-20-24](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1(25)-20-24) (дата звернення: 11.08.2023).

Проблемні питання використання спеціальних економічних знань на досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану

Олександр Курман,

канд. юрид. наук, доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5432-7215>, e-mail: reksik9@gmail.com

Проведено аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України в частині призначення та проведення ревізій за ініціативою слідчого, зазначено про відсутність єдності у трактуванні норм законодавства, а також єдиної судової практики щодо цього питання.

Ключові слова: види взаємодії; ревізія; спеціаліст; досудове розслідування.

Challenges in Utilizing Specialized Economic Knowledge in Pre-Trial Investigations During Wartime

Oleksandr Kurman

This research article reviews the current criminal procedural legislation in Ukraine concerning the inspections' initiation and execution initiated by the investigator. It reveals inconsistencies in the legal interpretation and the absence of a unified judicial practice on this matter.

Keywords: cooperation forms; inspection; specialist; pre-trial investigation.

У сучасному світі розслідувати кримінальні правопорушення слідчим одноосібно практично неможливо. У будь-якій ситуації слідчий вимушений звертатися по допомогу до інших суб'єктів, залучених законодавством України до сфери кримінального судочинства. У криміналістиці таку співпрацю традиційно визначено як взаємодію — одну з форм організації розслідування, узгоджену діяльність різноманітних рівнів правоохоронних та інших органів і службових осіб під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Серед інших видів взаємодії виокремлюють взаємодію слідчого зі спеціалістами й експертами. Така взаємодія має місце під час безпосереднього проведення слідчим окремих процесуальних дій, підготовки та збирання матеріалів для експертного дослідження або під час експертизи.

В умовах військового стану в Україні, коли з бюджету надають значні кошти на матеріально-технічне забезпечення збройних сил, відновлення цивільної інфраструктури, розмінування, особливе місце в методиці розслідування посідає взаємодія зі спеціалістами в різних галузях економіки, бухгалтерського обліку, експертами-економістами й товаровзнавцями, оскільки, на жаль, наявні непоодинокі факти розкрадань або нецільового використання бюджетних коштів, гуманітарної допомоги, отриманої від іноземних і/або національних благодійних організацій. Це стосується товарів як військового, так і цивільного призначення.

На сьогодні чинним законодавством України передбачено кілька форм взаємодії слідчого і спеціаліста, з-поміж яких — призначення та проведення ревізій. Що стосується ревізій, то, на жаль, наявні певні проблеми правозастосовчого характеру, пов'язані з недосконалістю законодавства та колізіями між окремими нормами.

Свого часу (2014) зі ст. 40 «Слідчий органу досудового розслідування» Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) виключили п. 4, який передбачав право слідчого «призначити ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом» [1]. Відтоді виникла правова колізія та точаться дискусії: одні вважають, що ревізію на досудовому розслідуванні слідчий тепер не має права ініціювати, а їхні опоненти — що механізм призначення все ж існує. Так само розділилася й судова практика.

Після внесення змін до КПК України виникла колізія між нормами кримінального процесуального законодавства, яка, з одного боку позбавила слідчого права ініціювати призначення ревізій на підставі КПК України, а з іншого — таке право надає Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [2] (далі — *Закон*), який (відповідно до ст. 1 КПК України) належить до кримінального процесуального законодавства.

Так, зокрема, у згаданому Законі існує низка норм, присвячених питанням призначення та проведення ревізії за ініціативою правоохоронного органу. У ч. 5 ст. 11 серед інших наведено таку підставу для проведення позапланової ревізії, як надходження доручення (яке містить факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, перевірка дотримання яких за законом належить до компетенції Державної аудиторської служби України) щодо проведення ревізії у підконтрольних установах від Кабінету Міністрів України (далі — *КМУ*), Офісу Генерального прокурора, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, Національної поліції України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України. У ч. 6 ст. 11 цього Закону визначено, що позапланову виїзну ревізію можна здійснювати лише за наявності підстав для її проведення на підставі рішення суду. У ч. 7 ст. 11 Закону встановлено, що позапланові виїзні ревізії суб'єктів господарської діяльності (незалежно від форми власності), які не належать за цим Законом до підконтрольних установ, проводять органи державного фінансового контролю за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні. У ч. 8 ст. 11 Закону закріплено, що орган або особа, який (яка) ініціює проведення позапланової виїзної ревізії, подає до суду письмове обґрунтування підстав такої ревізії та дати її початку й завершення, документи, які відповідно до ч. 5 і 7 цієї статті свідчать про виникнення підстав для проведення такої ревізії, а також на вимогу суду й інші відомості.

Згідно з п. 29 Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами, затвердженого постановою КМУ від 20.04.2006 р. № 550 [3], позапланову виїзну ревізію об'єкта контролю за зверненням правоохоронного органу проводять у разі надання клопотання слідчим або прокурором про призначення позапланової виїзної ревізії й ухвали суду про дозвіл на її проведення. Також у цій постанові передбачено особливості призначення і проведення позапланової ревізії за ініціативою слідчого.

Певна частина судових рішень із цього питання містить посилання на ст. 93 КПК України «Збирання доказів» [1]. У зазначеній нормі закріплено, що збирання доказів здійснюють сторони кримінального провадження у порядку, передбаченому цим Кодексом. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом. Тобто йдеться про можливість витребування органом досудового розслідування висновків ревізій та актів перевірок, як і будь-яких інших документів, що вже існують незалежно від кримінального провадження, а не про призначення ревізії або її ініціювання. Також нормами КПК України

не передбачено порядку розгляду й ухвалення такого судового рішення, як ухвала про призначення та проведення позапланової документальної ревізії.

Станом на сьогодні питання призначення та проведення ревізій під час досудового розслідування однозначно не обумовлено в законодавстві України, що призводить до різного тлумачення змісту нормативно-правових актів і колізій у практиці їх застосування, що, своєю чергою, створює певні проблеми і/та труднощі у роботі правоохоронних і судових органів.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : затв. постановою КМУ від 20.04.2006 р. № 550 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.09.2023).

Питання нормативно-правового регулювання нових напівсинтетичних канабіоїдів

Ірина Кучинська,

канд. фарм. наук, ІСТЕ СБУ, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0269-9463>,
e-mail: irynakuchynska@ukr.net

Активне просування напівсинтетичних нових канабіоїдів гексагідроканабінолу, гексагідроканабінолу ацетату, гексагідроканабіфорулу й тетрагідроканабідіолу на ринку рекреаційної продукції України та країн ЄС викликає занепокоєння. Доволі висока психоактивність речовин, недостатня вивченість і відсутність контролю надають цим речовинам статус високої соціальної небезпеки.

Ключові слова: нові психотропні речовини; напівсинтетичні канабіоїди; гексагідроканабінол; гексагідроканабінолу ацетат; гексагідроканабіфорол; тетрагідроканабідіол.

Concerning Legal Regulatory Framework for New Semi-Synthetic Cannabinoids

Iryna Kuchynska

The active promotion of semi-synthetic new cannabinoids, such as hexahydrocannabinol, hexahydrocannabinol acetate, hexahydrocannabinofuran, and tetrahydrocannabidiol, in the recreational product markets of Ukraine and EU countries causes concerns. The significant psychoactivity of these substances, coupled with limited research and lack of control, categorizes them as a matter of high social risk.

Keywords: new psychoactive substances; semi-synthetic cannabinoids; hexahydrocannabinol; hexahydrocannabinol acetate; hexahydrocannabinofuran; tetrahydrocannabidiol.

Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів залишається нагальною соціальною проблемою. Зростає злочинність та смертність від заборонених речовин, кількість їх вилучення — на рекордному рівні. Протидія цій глобальній проблемі є пріоритетним завданням діяльності правоохоронних органів усього світу. Для подолання цієї проблеми на урядовому, національному й міжнародному рівнях докладено зусиль для скорочення виробництва, обігу та розповсюдження заборонених речовин. Посилений контроль у портах і на кордонах, скорочення полів вирощування нарковмісних речовин та створення міжнародних агенцій із розвідки підконтрольних речовин — ось частина заходів, які вживають для контролю над ситуацією.

Споживання населенням продуктів канабісу, як і раніше, переважає. Використання ширшого набору хімічних речовин та різноманітних процесів синтезу нових речовин із наркотичною та психотропною дією є складним завданням для правового регулювання, експертних установ, митних і правоохоронних органів.

Першим зареєстрованим у ЄС напівсинтетичним канабіноїдом, який система раннього попередження ЄС відстежує як нову психотропну речовину, гексагідроканабінол (далі — *ННС*). Упродовж 2022 року *ННС* виявлено у двох третинах держав — членів ЄС, у деяких країнах його продавали як «легальну» альтернативу канабісу у вейпах, харчових продуктах, у сумішах із трав'яним канабісом, який має низький уміст тетрагідроканабінолу (далі — *ТНС*).

Останнім часом відбувся помітний перехід від синтетичних і напівсинтетичних канабіноїдів на рослинному матеріалі до їх додавання до харчових продуктів. У судово-експертних лабораторіях країн — членів ЄС напівсинтетичні канабіноїди ідентифікували в шоколадних батончиках, тістечках, мармеладних цукерках, картопляних чіпсах, пирогах, супах, напоях різних кольорів та смаків. Збільшення кількості цих істивних матеріалів і різноманітності їхніх характеристик потребують від судових експертів зміни способу проведення аналізу, оскільки звичайні методи виявляються неефективними, що призводить до хибних результатів та тривалих простоїв обладнання лабораторій [1—3].

Уважають, що напівсинтетичні канабіноїди виготовляють (синтезують) із канабідіолу (далі — *CBD*), який своєю чергою екстрагують із канабісу, що має низький уміст *ТНС*. Коноплі з низьким вмістом *ТНС* мають привабливі ринкові ціни, а на незаконному ринку триває пошук альтернативних шляхів.

Спостерігаються часті випадки екстракції суцвіть конопель із низьким умістом *ТНС*, із подальшим перетворенням отриманого в результаті екстракції *CBD* на *ТНС* і/або напівсинтетичні канабіноїди. На територіях нелегально створених лабораторій із перероблення канабісу з низьким умістом *ТНС* екстракцію *CBD* із конопель проводять зрідженими газами (наприклад, ізобутаном), рідкими розчинниками (наприклад, етанолом, пентаном) або надкритичним діоксидом вуглецю. Такі процедури дають змогу отримати продукти, які не тільки збагачені *CBD* (зазвичай 60—70 % *CBD*), а й містять Δ^9 -*ТНС* та інші канабіноїди у підвищених концентраціях [4]. Перетворення відбуваються в кислому середовищі з утворенням найчастіше Δ^8 -*ТНС* або Δ^9 -*ТНС* (залежно від використовуваних кислот: якщо використовують кислоту Льюїса, наприклад, діетилефірат трифториду бору, то утворюється Δ^9 -*ТНС*; кислота Бренстеда, наприклад, *p*-толуолсульфонова кислота, забезпечує здебільшого утворення Δ^8 -*ТНС*) [5]. Отримані *ТНС*-ізомери також перетворюють на психоактивні напівсинтетичні канабіноїди.

Від жовтня 2022 року Європейський центр з моніторингу наркотиків та наркозалежності (англ. *EMCDDA*) здійснює моніторинг чотирьох напівсинтетичних канабіноїдів як нових психоактивних речовин: *ННС*, гексагідроканабінолу ацетату (далі — *ННС ацетат*); гексагідроканабіфорулу (далі — *ННС-Р*); тетрагідроканабідіолу (далі — *Н4-CBD*). Названі напівсинтетичні канабіноїди нещодавно з'явилися в широкому асортименті і продаються відкрито як «легальна» заміна коноплі та продуктів *ТНС*.

Ринок напівсинтетичних канабіноїдів швидко розвивається, проте інформація щодо цих речовин доволі обмежена. Споживачі канабісу можуть наражатися на ризик ненавмисного впливу напівсинтетичних канабіноїдів. Із 2021 року існує тенденція до збільшення кількості повідомлень про рослинний матеріал, у якому поряд із *ТНС* та іншими натуральними канабіноїдами виявлено синтетичні канабіноїди. Про такі випадки повідомили 13 європейських країн ЄС, переважно Німеччина та Швеція. Фальсифікований канабіс зовні схожий на натуральний і може бути помилково проданий споживачам, які нічого не підозрюють. Напівсинтетичні канабіноїди можуть бути сильнодіючими речовинами, а фальсифіковані продукти нести ризик отруєння.

Для України наявність на незаконному ринку напівсинтетичних канабіноїдів також украй актуальна. Обходячи обмеження статусу підконтрольних речовин, ННС, ННС-ацетат, ННС-Р, Н4-CBD активно просуваються на ринку рекреаційної продукції. Швидкість, із якою відбувається поширення цих речовин, на тлі доволі високої їх психоактивності, недостатньої вивченості й відсутності контролю, надає ННС, ННС-ацетату, ННС-Р, Н4-CBD статусу високої соціальної небезпеки.

Зважаючи на загальну непоінформованість користувачів про потенційні ризики для здоров'я, пов'язані з ННС, ННС-ацетату, ННС-Р, Н4-CBD, їх активне поширення через інтернет-канали, важливо обмежити доступність цих речовин, завдяки чому убезпечити здоров'я населення. Поводження із цими речовинами слід вважати незаконним.

Перелік джерел посилання

1. Amirav A., Neumark B., Margolin Eren K. J., Fialkov A. B., Tal N. Cannabis and its cannabinoids analysis by gas chromatography–mass spectrometry with cold EI. *Journal of Mass Spectrometry*. 2021. Vol. 56. Is. 6. Pp. 3—11. DOI: 10.1002/jms.4726 (дата звернення 23.08.2023).
2. Sanchez L., Filter C., Baltensperger D., Kurouski D. Confirmatory non-invasive and non-destructive differentiation between hemp and cannabis using a hand-held Raman spectrometer. *RSC Advances*. 2020. Vol. 10. Is. 6. Pp. 3212—3216. DOI: 10.1039/C9RA08225E (дата звернення 23.08.2023).
3. Recommended methods for the identification and analysis of Cannabis and Cannabis products. United Nations Office on Drugs and Crime. March 2022. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/scientists/recommended-methods-for-the-identification-and-analysis-of-cannabis-and-cannabis-products.html> (дата звернення 23.08.2023).
4. Barthlott I., Scharinger A., Golombek P., Kuballa T., Lachenmeier D. A Quantitative ¹H NMR Method for Screening Cannabinoids in CBD oils. *Toxics*. 2021. Vol. 9. Is. 6. Pp. 136—156. DOI: 10.3390/toxics9060136 (дата звернення 23.08.2023).
5. Coppey F., Becue A., Sacre P.-Y., Ziemons E. M., Hubert P., Esseiva P. Providing illicit drugs results in five seconds using ultra-portable NIR technology: An opportunity for forensic laboratories to cope with the trend toward the decentralization of forensic capabilities. *Forensic Science International*. 2020. Vol. 317. Art. 110498. DOI: 10.1016/j.forsciint.2020.110498 (дата звернення 23.08.2023).

Результати огляду місця події та експертних досліджень як важливий чинник боротьби із злочинністю

Андрій Лис,

Тернопільський НДЕКЦ МВС України, м. Тернопіль, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1965-7585>, e-mail: lis_1983@ukr.net

Марія Ярмусь,

Тернопільський НДЕКЦ МВС України, м. Тернопіль, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9066-6154>, e-mail: Maria160400@ukr.net

У статті стверджується, що успішний пошук слідів посідає важливе місце під час проведення огляду місця події та залежить від розв'язання організаційних питань його підготовки. Це пов'язано з тим, що дотримання правил і рекомендацій забезпечує якісний огляд місця події, оскільки виявлення слідів безперечно свідчить про факт перебування особи на місці вчинення правопорушення, що, своєю чергою, істотно впливає на повноту і послідовність використання слідової інформації під час проведення експертного дослідження, а також для розкриття, розслідування правопорушення і визначення правопорушника.

Ключові слова: *судова експертиза; сліди; огляд; спеціальні знання.*

Scene inspection results and forensic researches are an important factor in fighting crime

Andriy Lys, Maria Yarmus

The article argues that a successful search for traces is important while the scene inspection and depends on resolution of organizational issues prior to its preparation. This is due to the fact that compliance with the rules and recommendations ensures a high-quality scene inspection, since the detection of traces indisputably indicates the fact that a person was at the offense scene that significantly affects completeness and consistency of trace information use during the forensic research, as well as for disclosure, criminal investigation and offender identification.

Keywords: forensic science; traces; inspection; specific expertise.

Доказування є основою кримінальної процесуальної діяльності. Процес доказування відбувається на всіх стадіях кримінального провадження, починаючи з моменту прийняття слідчим, прокурором заяви (повідомлення) про вчинене кримінальне правопорушення або самостійного виявлення ними з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення.

Розслідування кримінальних правопорушень практично неможливе без застосування спеціальних знань, які зазвичай застосовують у формі проведення різноманітних судових експертиз, що є вагомою та кваліфікованою формою використання спеціальних знань у процесі доказування обставин правопорушення.

Практика розслідування правопорушень свідчить про те, що в більшості випадків на місці події залишаються сліди трасологічного (дактилоскопічного) та біологічного походження. Можливість їх використання в процесі доказування у кримінальному провадженні визначається правильними діями слідчого та залучених фахівців, пов'язаних із виявленням, фіксацією та вилученням цих слідів, а також результатами експертних досліджень.

Під час розслідування різних видів правопорушень постає потреба у використанні спеціальних знань у вигляді призначення та проведення судових експертиз, залучення спеціалістів — осіб, які мають спеціальні знання та навички [3], до участі у слідчих (розшукових) діях.

Згідно ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» проведення усіх видів криміналістичних експертиз у межах кримінального провадження здійснюють виключно державні спеціалізовані установи, лише фахівці державних експертних установ, до яких належать і установи Експертної служби МВС України [1].

Найпоширенішими слідчими (розшуковими) діями, під час проведення яких залучають спеціаліста, у кримінальних провадженнях є огляд місця події (ст. 237 КПК України) [1].

Суть огляду полягає в безпосередньому сприйманні обстановки місця події, вивченні та дослідженні матеріальних джерел доказової інформації з метою подальшого виявлення та фіксації відомостей щодо обставин кримінального правопорушення [3].

Якісне проведення огляду місця події є необхідною передумовою подальшого успішного розкриття та розслідування будь-якого правопорушення, оскільки саме під час цієї слідчої дії виявляють сліди злочину та інші речові докази, аналізують важливі обставини правопорушення та фіксують доказову інформацію, що впливає на результат судових експертиз.

На якість проведення огляду місця події суттєво впливає рівень теоретичних знань і практичних навичок роботи зі слідовою інформацією, уміння правильно упакувати об'єкти дослідження з використанням сучасних технологій.

Результатом якісного огляду місця події є правильно складений протокол, в якому докладно описано виявлені та вилучені сліди, особливості слідосприймального об'єкта, технічні прийоми і засоби, застосовані під час виявлення та вилучення об'єктів.

Важливе значення для подальшого проведення дослідження мають відомості про форму, розміри, окремі та загальні ознаки виявлених слідів та способи їх вилучення.

Робота спеціаліста під час огляду місця події містить: а) визначення напряму пошуку предметів, на яких можна виявити та вилучити сліди рук, взуття, біологічного походження, а також сліди протекторів шин транспортних засобів, зламу та ін.; б) проведення попереднього огляду виявлених слідів на місці події та надання орієнтувальної інформації стосовно правопорушника з метою розкриття злочину за «гарячими» слідами або інших оперативних заходів; в) дослідження вилучених на місці події слідів рук (у межах подальшого проведення експертизи); г) застосування технічних засобів під час вилучення слідів і їх пакування; д) консультування з питань кількості, способу відбирання, якості виявлених слідів тощо [3].

Залучення спеціалістів, судових експертів та спеціалізованої пересувної лабораторії Експертної служби МВС має на меті застосування спеціальних знань, науково-технічних засобів, криміналістичних правил поводження з матеріальними джерелами доказової інформації; їх пакування, зберігання та транспортування, що забезпечить збереження слідової інформації для можливого подальшого проведення дактилоскопічної, трасологічної експертизи та інших видів дослідження, передбачено наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» [2].

Залучення спеціаліста — це не лише доцільна форма застосування спеціальних знань і технічних засобів під час провадження огляду місця події, це також гарантія якісного виконання слідчим своїх професійних обов'язків у конкретних умовах.

Варто пам'ятати, що можуть виникати обставини, які не дають змоги вилучати об'єкти-носії слідової інформації для наступного дослідження в лабораторних умовах. У такому випадку на місці події виявляють і вилучають сліди трасологічного, дактилоскопічного або біологічного походження, що зазначають у протоколі огляду місця події.

Дотримання усіх вимог щодо виявлення, вилучення та особливо упакування слідів, які можуть бути залишені особами, причетними до скоєння злочину, та об'єктів носіїв, на яких можуть бути такі сліди, під час огляду місця події, потрібне не лише для збереження слідової інформації, а й для забезпечення її доказової ваги є одним із важливих чинників якісного проведення подальших судових експертиз.

Із метою визначення особи, яка могла би бути причетною до вчинення злочину та залишити свої сліди, слідчий призначає експертизу.

Значний вплив на результати розслідування певного правопорушення та подальші судові процеси має висновок експерта, він як джерело доказів може бути беззаперечним доказом причетності підозрюваного до правопорушення, що розслідується [5, с.178].

Тому успішний пошук слідів посідає важливе місце під час проведення огляду місця події та залежить від розв'язання організаційних питань його підготовки. Це пов'язано з тим, що виявлення таких слідів безперечно свідчить про факт перебування особи на місці вчинення правопорушення, а дотримання правил і рекомендацій свідчить про якісний огляд місця події, що істотно впливає на повноту і послідовність використання слідової інформації під час проведення експертного дослідження, а також при розкритті, розслідуванні правопорушення і встановленні правопорушника [4].

Водночас технічні засоби та наукові методи слід застосовувати відповідно до законодавства та етичних норм, із урахуванням прав і свобод людини. До того ж необхідно дотримувати процедур і правил збирання, зберігання та використання доказів, щоб уникнути їх недопустимості в судовому процесі.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). Голос України. 21.04.1994. № 74 (824). 3 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.08.2023).
3. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15> (дата звернення: 30.08.2023).
4. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков, 1999. 78 с.
5. Шрамко О. Види спеціальних знань, що використовуються під час розслідування корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2 (18). С. 175—180.

Використання методів математичної статистики у фототехнічних дослідженнях

Олег Литвицький,

Запорізький НДЕКЦ МВС України, м. Запоріжжя, Україна, e-mail: litvicki@ukr.net

Олена Литвицька,

Запорізький НДЕКЦ МВС України, м. Запоріжжя, Україна, e-mail: alena.litvitskaya@gmail.com

Розглянуто можливість використання засобів математичної статистики у фототехнічних дослідженнях для перевірки та відбору найбільш достовірних результатів вимірювань.

Ключові слова: фототехнічні дослідження; методи математичної статистики; помилкові вимірювання.

Utilization of Mathematical Statistics Methods in Forensic Digital Imaging Analysis

Oleh Lytvitskyi, Olena Lytvitska

This article explores the potential application of mathematical statistics tools in forensic digital imaging analysis to validate and select the most reliable measurement results.

Keywords: forensic digital imaging analysis; mathematical statistics methods; measurement errors.

У сучасній судовій експертизі фототехнічні дослідження набули значної популярності. Сьогодні це вже не просто дослідження матеріальних фотозображень, а також, зокрема, визначення параметрів руху учасників дорожньо-транспортних пригод (як пішоходів, так і транспортних засобів) за допомогою відеозаписів, де об'єктами є статичні послідовні зображення (розкадровка).

У діджиталізованому світі XXI століття відеореєстратори трапляються всюди: ними облаштовують транспортні засоби, комерційні об'єкти, вулиці міст.

Однак, не зважаючи на вражаючі досягнення у сфері фото- та відеофіксувальних пристроїв, надані на дослідження матеріали часто мають посередню якість. Це можна пояснити специфічними умовами фільмування (на світанку або в сутінках), значною віддаленістю об'єктів дослідження від камери відеореєстратора, низькою якістю пристрою фото- та відеофіксування тощо.

Саме через зазначені вище чинники трапляються випадки, коли отримані у процесі дослідження дані вимірів можуть різнитися, наприклад, якщо подію зафіксовано в умовах недостатнього освітлення, то контури еталонного об'єкта можуть бути розмитими. І оскільки зазвичай розрахунки, приміром, швидкості виконують на малих часових відтинках (2—3 кадри), то похибка може суттєво позначитись на результатах.

У такому разі виникає потреба визначити, яка група вимірів є достовірною, а які — помилковими.

Існує багато способів розв'язати цю проблему. Одним із найдоступніших є метод математичної статистики — t -критерій Ст'юдента. Він дає змогу перевірити гіпотезу: чи потрапляє конкретне значення з вибірки в критичну область, тобто з якою долею вірогідності отримане значення вимірів буде достовірним (яким є рівень відхилення від середнього значення) [1]. Серед переваг цього методу слід зазначити його доступність — для його використання не потрібно жодних спеціальних засобів.

Недоліком застосування t -критерію Ст'юдента є необхідність створити вибірку однотипних вимірів, що є доволі кропіткою задачею, окрім того, його використання потребує додаткових розрахунків, що також потребує додаткового часу.

Водночас, послуговуючись цим методом в умовах низької якості наданого на дослідження матеріалу, можна математичними методами перевірити достовірність результатів виконаних вимірів і прибрати з розрахунків заздалегідь помилковий результат (або ж результат, який не відповідає необхідному відсотку достовірності).

Перелік джерел посилання

1. t -критерій Ст'юдента / Буковинський державний медичний університет. URL: <http://fpo.bsmu.edu.ua/static/t-kryteriy-studenta> (дата звернення: 02.09.2023).

Нестандартні випадки в роботі автоматизованої системи для швидкого аналізу ДНК *RapidHIT ID System*

Світлана Лісун,

Сумський НДЕКЦ МВС України, м. Суми, Україна, e-mail: swetalisun@gmail.com

Катерина Михайличенко,

Сумський НДЕКЦ МВС України, м. Суми, Україна, e-mail: mykhailychenko.kv@gmail.com

Дарія Романова,

Сумський НДЕКЦ МВС України, м. Суми, Україна, e-mail: Dariaromanova007@gmail.com

RapidHIT ID System — інноваційна система для швидкого та точного ДНК-аналізу, яка спрощує етапи аналізу ДНК та дає змогу ефективно порівнювати результати. Розглянуто нестандартні випадки в роботі автоматизованої системи для швидкого аналізу ДНК.

Ключові слова: ДНК; *статер*; *RapidHIT ID System*; *Applied Biosystems*; артефакти.

Unconventional Operation Cases of the *RapidHIT ID System* for DNA Analysis

Svitlana Lisun, Kateryna Mykhailychenko, Daria Romanova

The RapidHIT ID System is an innovative platform for swift and precise DNA analysis that streamlines the DNA analysis process and facilitating efficient output comparisons. This paper explores exceptional operating scenarios of the automated rapid DNA analysis system.

Keywords: DNA; primer; *RapidHIT ID System*; *Applied Biosystems*; artifacts.

Протягом останніх років в експертній службі МВС набула поширення система для швидкої ідентифікації ДНК-аналізу *RapidHIT ID System* від компанії *Applied Biosystems*. Ця інноваційна система поєднує кілька етапів аналізу ДНК, забезпечуючи точність і швидкість.

Перший етап — виділення ДНК зі зразка, де *RapidHIT ID System* використовує ефективні методи. Потім ДНК ампліфікується, щоб збільшити кількість матеріалу для подальшого аналізу. Наступний етап — капілярний електрофорез, який розділяє ДНК за їхніми розмірами, надаючи електрофоретичні профілі.

Результати аналізу обробляють у програмному забезпеченні *RapidLINK* від *Applied Biosystems*, де експерти інтерпретують отримані ДНК-профілі, шукають спільні зразки та проводять порівняння з базами даних для виявлення можливого зв'язку між особами.

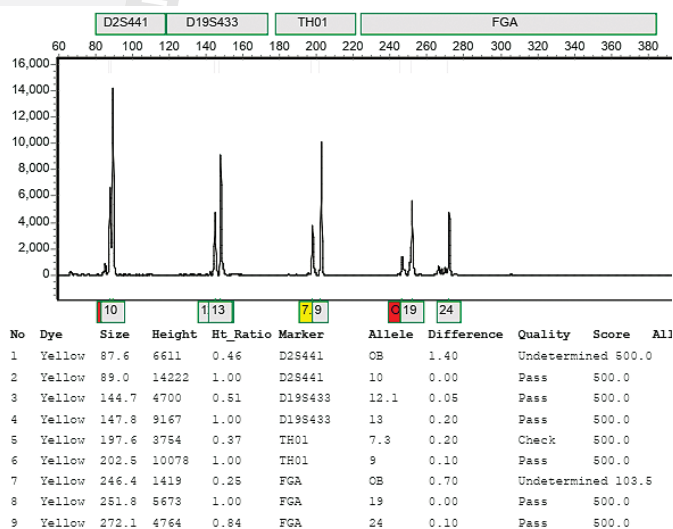
Важливо зазначити, що система ідентифікації *RapidHIT ID System* не враховує етап нормалізації ДНК, що може призвести до артефактів. Тому експерти мають бути уважними, інтерпретуючи результати [1].

Під час інтерпретації результатів трапляється артефакт статер. Статер — це додатковий пік на графіку, який виникає внаслідок ампліфікації невеликої кількості продукту, який зв'язаний з основним алельним піком [2]. Це артефакт ПЛР, який відрізняється від істинного алелю, по-перше, за порушенням гетерозиготного балансу (для *RapidHIT ID system* гетерозиготний баланс складає 40 %), по-друге, за розміром: у кількості нуклеотидів стандартною різницею є 1 повтор, для тетрануклеотидних локусів це еквівалентно 4 нуклеотидам. Ці артефакти на електрофореграмах можуть бути позначені як ОВ-алелі або як нормальні алелі.

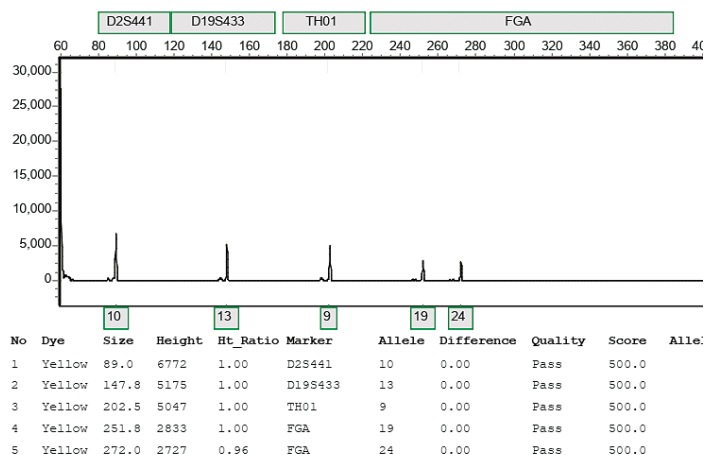

За даними валідаційних досліджень [3], нестандартні піки артефакту: 5 нуклеотидів спостерігалися для маркера *TH01*. У нашій практиці приклад такого випадку: висота піку статера (7.3) становить 2304 RFU, в той час як висота піку алеля (9) становить 9213 RFU. Це означає, що пік статера становить 25 % від висоти піку алеля. Важливо відзначити, що пік статера може бути піддано вторинному аналізу та корекції.

Також цікавий випадок було помічено для локусу *D19S433*.

Висота одного з піків (12.1) становить 4700 RFU, а висота піку алеля (13) становить (9167) RFU. Можна помітити, що гетерозиготний баланс не порушено (51 %), алель пронумерований, при збільшенні електрофореграми пік потрапляє в бін. До того ж при повторному дослідженні іншого зразка букального епітелію цього ж донора, але в іншій його кількості, отримали результат, за якого алель 12.1 зник.

За нашими спостереженнями, такі ситуації виникають за висоти піків алелів орієнтовно в 5000 RFU і більше, тому необхідно бути уважними під час аналізу отриманих електрофореграм.

Інноваційна система *RapidHIT ID System* від компанії *Applied Biosystems* стала важливим інструментом для криміналістів, тому що забезпечує швидкий та ефективний ДНК-аналіз. Проте треба бути уважними до можливих артефактів (наприклад, статеру), які можуть виникати через відсутність етапу нормалізації ДНК. Незважаючи на це, система дає нові можливості в галузі молекулярно-генетичних досліджень, і експерти мають надалі вдосконалювати свої навички для максимального використання її переваг.

Перелік джерел посилання

1. Аббасов Р. Г., Повх А. С., Романчук С. М. Методика проведення молекулярно-генетичних досліджень. Київ, 2017. 76 с.
2. National Institute of Standards and Technology U/S/ Department of Commerce STRBase (SRD-130). URL: <https://strbase-archive.nist.gov/index.htm> (дата звернення: 29.08.2023).
3. RapidINTEL™ Sample Cartridge for Blood and Saliva Samples Validation User Bulletin.

Домашнє насилля та проблема попередження побутових злочинів

Наталія Лукашевич,

д-ка філософ. Міжнародної кадрової академії, ПРАТ «ВНЗ» МАУП Харківський інститут, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0613-0730>, e-mail: ntllukashevich@gmail.com

В'ячеслав Балановський,

Харківське бюро судово-медичної експертизи, м. Харків, Україна,
e-mail: ambulatoriadm14@ukr.net

Розглянуто поняття насилля в сім'ї щодо жінок і дітей, наведено характеристика його видів, статистичні дані травматизації, актуалізовано питання реабілітації постраждалих.

Ключові слова: сімейне насилля; причини сімейного насилля; засоби кримінально-правового характеру протидії насиллю.

Domestic violence and the problem of preventing domestic crimes

Natalya Lukashevich, Vyacheslav Balanovskyi

The concept of domestic violence against women and children is considered, its types are characterized, statistical data on traumatization are given, and the issue of rehabilitation of victims is actualized.

Keywords: family violence, causes of family violence, criminal law means of combating violence.

Збереження та підтримання інституту сім'ї є пріоритетним напрямом політики будь-якої держави. У нашій країні домашнє насилля тривалий час перебувало поза зоною державного та суспільного інтересу. Але останніми роками ситуація почала змінюватися, зокрема завдяки активній діяльності правозахисних організацій. Якщо раніше за домашнє насилля здебільшого призначали адміністративний штраф, то з 2018 р. ст. 126-1 Кримінального кодексу України передбачає покарання до двох років позбавлення волі [1]. 1983 р. Національна асоціація соціальних працівників (НАСП) — найбільша в світі організація професійних соціальних працівників — запровадила термін «домашнє насилля». Всесвітня організація охорони здоров'я під насиллям розуміє навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді погрози, спрямоване проти себе, іншої особи, групи осіб або спільноти, результатами якого є тілесні пошкодження, смерть або психологічна травма.

На наш погляд, домашнє насилля — це застосування фізичної сили, психологічного, економічного тиску, сексуального примусу стосовно членів родини для пригнічення волі та набуття над ними влади.

Виходячи із наведеного визначення, до видів домашнього насилля належать фізичне, психологічне (емоційне), сексуальне та економічне насилля.

Пристуди гніву, роздратованості, а також різке підвищення тестостерону і норадреналіну, що призводить до стійкої агресії, викликані збільшенням вироблення гормону допаміну, що спостерігається за певної конфігурації одного з генів [2]. Агресивність і схильність до домашнього насилля притаманні і жінкам, і чоловікам, але для останніх така форма поведінки характерна у випадку втрати роботи, належного соціального статусу, натомість для жінок причиною агресивної форми поведінки може стати незадоволеність особистим життям.

Людина здатна під впливом психоемоційного збудження завдавати ударів, стискань, скручувань, укусів, подряпин, тракцій та ін. При цьому за гендерним походженням чоловіки сильніші за жінок [3, 4].

Наслідки фізичного насилля в сім'ї з завданням шкоди здоров'ю досить варіабельні: від незначних пошкоджень до травм, що призводять до смерті. З експертної практики відомо, що під час проведення судово-медичної експертизи передусім розв'язують питання ідентифікації травмувального знаряддя, механізмів травматизації, а також обставин завдання ушкоджень [5].

Завдання дослідження:

- визначити метричні характеристики сукупності пошкоджень із урахуванням їх морфологічних властивостей;
- визначити частоту травматизації потерпілих залежно від хронологічних показників (дня, тижня, місяця);
- оцінити характер наслідків посттравматичного стресу у жертв сімейного насилля.

Роботу виконано на практичному експертному матеріалі «Висновків експертів» із архівів відділу судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи. За основу прийнято випадки нелетальної травми тупими предметами під час завдання пошкоджень однією особою. Із усіх спостережень за період 2020—2022 років у 645 епізодах нападниками були жінки, у 1284 — чоловіки. Області травматизації поділено на три групи: голова, тулуб і кінцівки. Статистично оброблено за допомогою середнього, медіани, вірогідності, коефіцієнта правильності обраної гіпотези.

Через те, що кількість жінок і чоловіків, що травмують у сімейному насиллі, різняться, в одному з ланцюгів дослідження порівняно агресивні дії представників різних гендерних груп і введено коефіцієнт правильності обраної гіпотези.

Від фізичного та психологічного домашнього насилля частіше страждають жінки віком від 18 до 55 років та діти від 2,5 до 17 років, а як агресори виступають особи чоловічої статі.

Проаналізовано варіанти озброєності агресорів під час завдання ними нелетальної травми. Чоловіки частіше за жінок, оцінюючи власні фізичні можливості, в більшості спостережень 546 із 631 (86,5 % від загальної кількості неозброєних нападів) для завдання пошкоджень не використовували будь-які тверді тупі предмети (далі — ТТП), а завдавали ударів кінцівками. У 216 епізодах їх об'єктами завдання травм були руки, у 235 — ноги та в 95 — голова.

Якщо травмували жінки, то у 564 випадках із 649 (86,9 % від загальної кількості) вони використовували це ТТП, що є певною «компенсацією» різниці між фізичною силою нападниці та жертви. Визначено, що ступінь озброєності агресора дещо нівелює різницю фізичних можливостей осіб протилежної статі. Співвідношення чоловіків і жінок у спостереженнях з неозброєними агресорами було 7,4 : 1, а співвідношення озброєних агресорів складає 1,3:1. Дослідженням встановлено, що чоловіки і жінки найчастіше проявляють агресію вдома в літні місяці. Аналізування за днями тижня виявило, що максимальна кількість травм тупою зброєю чоловіків і жінок припадає на п'ятницю, суботу та неділю. Отримані у дослідженні дані свідчать, що більшість травмованих осіб чоловічої статі — віком 21—30 років, а травмованих жінок — 51—60 років (в абсолютних значеннях — 222 і 248 осіб відповідно), найменша кількість подій виникає у віці до 20 років та після 70 років.

Вивчаючи частоту травматизації різноманітних частин тіла постраждалих з урахуванням гендерної приналежності агресора, визначено, що жінки і чоловіки частини тіла травмують приблизно однаково: найбільшій травматизації піддається голова (понад 62 % в обох гендерних групах), на другому місці — верхні кінцівки (43,5 % — у жінок і 35,5 % — у чоловіків), далі — нижні кінцівки, тулуб і шия.

Робота дає змогу зробити такі висновки. Травмувальні об'єкти відрізнялися різноманітністю (ТТП у вигляді знаряддя праці (лопата, молоток, сокира, вили) — 15 %, випадкові предмети (палка, камінь, труба, взуття) — 35 %, предмети побутового вжитку (швабра, пляшка, каструля) — 8 %). Морфологічні особливості пошкоджень залежать не лише від розмірів травмувальних об'єктів, а й від метричних характеристик частини тіла, яку було травмовано, з урахуванням її анатомічних особливостей. Особами-агресорами в сім'ї є люди з комплексами провини, які мають витоки з дитинства, а також особи, які страждають на важкі генетичні захворювання (шизофренія, біполярні та депресивні розлади). Агресори також отримують психологічний стрес, що може стати пусковим механізмом для розвитку або загострення соматичних хвороб.

Отримані результати в подальшому можна використати в науково-дослідницькій діяльності судово-медичних експертів, а також медичних й клінічних психологів за для детального вивчення та оцінювання наслідків домашнього насилля.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 11.08.2023 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.08.2023 р.).
2. Popova L. D., Vasylyeva I. M. Blood Plasma testosterone And Brain Serotonin Levels In Aggressive And Submissive Rats Of Different Age Groups. *International Journal of Physiology and Pathophysiology*. 2013. No 4 (3). Pp. 1—10.
3. Берковиц Л. Агрессия. Причины, последствия, контроль. Санкт-Петербург, 2007. 510 с.
4. Ильин Е. П. Дифференциальная психология мужчин и женщин. Санкт-Петербург, 2006. 544 с.
5. Leontev P. O. Radiological examinations and determination of limitation epi- and subdural hematomas. *Suchasni dosyagnennya v galuzi sudovoyi meditsini ta problemni pitannya pri provedenni sudovo-medichnih ekspertiz u viddili komisiynih ekspertiz ta u viddili ekspertizi trupiv* : zb. mat-liv mizhnar. konf. (Lviv, 02—03.06.2016). S. 279—284.
6. Буржинський В. А., Кіріленко Ф. О. Злочинність в Україні: сучасний стан, тенденції, детермінація. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 187—190.

Експертно-криміналістичні засади визначення об'єктів запобіжного впливу

Сергій Лукашевич,

канд. юрид. наук, доц., Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «ХАІ», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8386-6237>, e-mail: s.lukashevych@khai.edu

Карина Салаєва,

канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2991-946X>, e-mail: k.bocharova980@gmail.com

Доповідь присвячено дослідженню теоретичних і прикладних питань, пов'язаних із проблемою визначення об'єктів запобігання та протидії злочинності як виявлення кримінальної активності. Доведено, що для запобігання злочинності характерні менш агресивні та більш соціальні форми, а протидія пов'язана з активною діяльністю різних суб'єктів. Наголошено, що експертно-криміналістична діяльність сприяє визначенню й уточненню об'єктів запобіжного впливу, що своєю чергою впливає на дієвість і ефективність заходів запобігання та протидії злочинності.

Ключові слова: *судова експертиза; запобігання злочинності; протидія злочинності; об'єкт запобіжного впливу; криміналістична профілактика.*

Forensic Principles in Identifying Objects for Prevention

Serhii Lukashevych, Karyna Salaieva

The report examines theory and practice issues of identifying objects for crime prevention and countering criminal activity detection. It is argued that the crime prevention is characterized by less aggressive and more socially oriented actions, while countering it involves the active various subject's involvement. It is emphasized that forensic and criminological practice contribute to the identification and specification crime prevention objects, which, in turn, affect the efficiency and effectiveness of crime prevention and counteraction efforts.

Keywords: *forensic examination; crime prevention; countering crime; object for crime prevention; criminological prevention.*

Поглиблення соціально-політичної і фінансово-економічної кризи, війна, спричинена агресією російської федерації, стихійна міграція, надвисокий рівень безробіття та зменшення соціальної захищеності населення призвели до соціальної напруженості, підвищення криміногенного потенціалу суспільства й реальної перспективи зростання рівня злочинності в Україні. З огляду на ці обставини питання вдосконалення наявних і розроблення нових стратегій та заходів запобігання злочинності — у центрі уваги представників усіх гілок влади й науковців.

Злочинність — одна з найбільш суспільно небезпечних форм посягань на права та свободи людини й нормальне функціонування соціуму. Тож питання запобігання та протидії злочинності є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. Набуває також актуальності науковий пошук у царині вдосконалення наявних і розроблення нових заходів запобігання та протидії злочинності на всіх рівнях: починаючи від загальносоціального та спеціально-кримінологічного рівнів — і завершуючи віктимологічною профілактикою. Одним із таких актуальних напрямів наукового пошуку для кримінології є проблема опанування на теоретичному та прикладному рівнях визначення сутності об'єкта запобіжного впливу [1, с. 109].

Запобігання та протидія злочинності є специфічною соціальною системою. Її цілісне бачення та сприйняття як об'єкта відповідного організаційного впорядкувального впливу допомагає позбутись абсолютизації внутрішніх закономірностей її функціонування й розвитку, підміни ефективності її критеріїв проблемами структурних і функційних пертурбацій і виводить на значно новий рівень з'ясування ступеня відповідності впливу системи на причини й умови злочинів її завданням. Як цілісну систему запобігання злочинності можна розглядати лише тоді, коли під час неї дії державних органів та установ, громадських формувань і окремих громадян скоординовано, як це характерно для соціальних систем та наукового управління суспільними процесами.

Процедурно-процесуальна характеристика цієї системи має важливе прикладне значення, адже забезпечує можливість визначати спільні ознаки правоохоронної й запобіжної діяльності на основі інструментальної, методичної, методологічної та психологічної єдності основних організаційно-функційних засад названих видів соціальної діяльності, якими є форма, об'єкт, предмет і суб'єкт діяльності.

Здійснюючи будь-який вид діяльності, суб'єкт діяльності реалізує відповідні суспільні потреби, що є об'єктивним джерелом його діяльності. Якщо цей вид діяльності належить до певного соціального типу, то конкретна форма діяльності суб'єкта повинна бути співвіднесена з відповідним психологічним типом діяльності. Це означає, що вид діяльності обумовлює певну сферу соціального додатку діяльності, який відповідає певній суспільній потребі, а форма діяльності є конкретним процесом, під час якого суб'єкт реалізує певні потреби в межах конкретного виду діяльності.

Глибоке й усебічне пізнання природи криміногенних об'єктів, їхнє наукове, історичне та ґносеологічне дослідження слугуватиме базою для осмислення небезпечності цього соціального феномена й пошуку відповідних ефективних методів, засобів і заходів впливу на нього [2, с. 206].

Теорія та практика боротьби зі злочинністю свідчать, що об'єкт кримінологічної діяльності — це все те, на що діє система запобігання злочинності. Він охоплює по-перше, уражені недоліками суспільні відносини в системі формування людини; по-друге, соціальні негативні (різні за походженням) традиції, стереотипи поведінки й найбільш поширені негативні звички людей; по-третє, окремих осіб, групи та контингенти; по-четверте, сукупність конкретних негативних явищ, процесів і недоліків у різних сферах життя, які детермінують злочинну поведінку, та вчинення конкретного злочину; по-п'яте, окремі негативні особисті властивості людини, які провокують злочин або сприяють його вчиненню. Об'єкт запобігання — це окремі негативні явища та процеси реальності матеріального й духовного характеру (або їх сукупність), різні за генезою, сферою, формами й інтенсивністю виявлення, які, взаємодіючи з властивостями особистості, призводять до виникнення кримінальної мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочину та його реалізацію [3, с. 49].

Отже, на думку більшості кримінологів, що враховує зміст, завдання, специфіку й особливості кримінологічної діяльності, об'єктом запобіжного впливу стають окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю виявлення) негативних явищ і процесів реальності матеріального або духовного характеру, які призводять до виникнення умов і причин, що сприяють учиненню злочинів.

Криміналісти, ґрунтуючись на визначенні об'єктів кримінологічної діяльності та її завдань, стверджують, що об'єктами експертної кримінологічної (профілактичної) діяльності є речові докази, зразки, протоколи слідчих і судових дій та інші матеріали, які надійшли на експертизу або додатково задіяні під час її проведення. На думку дослідників експертно-криміналістичної діяльності, розвиток і поглиблення приватної теорії експертної превенції дає змогу сформулювати основні закономірності, характерні для превентивних процесів судово-експертної діяльності. До них належать: закономірності виникнення й розвитку нормативно-правових та організаційно-методичних основ експертної превенції; закономірність отримання внаслідок превентивної діяльності інформації про факти або обставини, що сприяють вчиненню злочинів, і усунення або мінімізація їх впливу на суспільне життя; закономірність зростання авторитету судово-експертної установи в умовах прискорення науково-технічного прогресу та сприйняття результатів їх діяльності особами, що не мають відповідних спеціальних знань; уніфікація методів і засобів превентивної діяльності та підтримання її інваріантності у правовому полі експертної діяльності; формування специфічного понятійного апарату, мови теорії, яка адаптує поняття, запозичені з інших споріднених галузей знань, до превентивної діяльності судово-експертних установ [4, с. 254].

Для теорії та практики правозастосовчої діяльності недостатньо лише визначити об'єкт запобігання злочинності: важливо розкрити його зміст. На нашу думку, запобігання злочинності як вид соціальної практики й соціальна цінність відображає суспільні відносини щодо й у зв'язку із запобіганням злочинності, тому саме вони (відносини), а не їхні недоліки, є її об'єктом. Визначення й уточнення таких об'єктів за допомогою експертних досліджень потребує подальшого дослідження як на теоретичному, так і на процедурно-прикладному та процесуальному рівнях. Такий підхід збагатить не тільки експертну діяльність як таку, а й теорію і практику запобігання та протидії злочинності на всіх рівнях — загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуальному тощо.

Перелік джерел посилання

1. Лукашевич С. Ю. Наукові підходи до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності. *Форум права*. 2017. № 3. С. 109—113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 10.08.2023).
2. Лукашевич С. Ю. Об'єкти запобігання злочинності та корупції. *Теорія і практика правознавства*. 2021. Вип. 2. С. 200—213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2021_2_14 (дата звернення: 10.08.2023).
3. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків, 2011. 120 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2012/NMP_0016.pdf (дата звернення: 10.08.2023).
4. Філіпенко Н. Є. Приватна теорія експертної превенції: генеза та сучасний стан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 250—256. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/12/3-19-ua/40.pdf> (дата звернення: 10.08.2023).

Роль експертизи відео-, звукозапису в розслідуванні злочинів із використанням інтернету та засобів мобільного зв'язку

Христина Луценко,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7883-3764>, e-mail: about-work@ukr.net

Анна Роман,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8406-7979>, e-mail: anna_roman@ukr.net

Розглянуто деякі приклади злочинів, що вчиняються в інтернеті та за допомогою мобільного зв'язку. Актуальність теми полягає у зростанні кількості злочинів, які скоюються в інтернеті, їх високою замаскованістю. Розслідування таких злочинів ускладнюється необхідністю використання нових технологій, які дають змогу знайти зловмисника.

Ключові слова: експертиза відео-, звукозапису; ідентифікаційні завдання; інтернет; мобільний зв'язок; злочин.

The Role of Forensic Video and Audio Examination in Investigating Internet and Mobile Communication-Related Crimes

Khrystyna Lutsenko, Anna Roman

This paper explores various instances of crimes occurring on the Internet and via mobile communication devices. The significance of this topic stems from the growing number of cybercrimes often characterized by their high concealment level. Investigating such crimes is further complicated by the need to employ cutting-edge technologies to identify perpetrators.

Keywords: forensic video and audio examination, identification tasks, Internet network, mobile communication, crime.

Важливу роль у розслідуванні організованої злочинної діяльності грає експертиза відео-, звукозапису. Це пояснюється загальнодоступністю та поширенням засобів мобільного зв'язку, а також можливістю ідентифікації особи за її голосом та мовленням, зафіксованими під час оперативно-технічних заходів. Жодна організація, зокрема злочинна, неможлива без комунікації, керівники та учасники злочинних угруповань під час підготовки, скоєнні та приховуванні слідів злочину зазвичай користуються спеціальними пристроями (комп'ютерами, смартфонами, планшетами, терміналами тощо).

Можна впевнено стверджувати, що мобільний зв'язок та інтернет — важлива зброя сучасної організованої злочинності. Найчастіше перехоплені мовленнєві повідомлення є єдиним доказом причетності особи (особливо керівника злочинного формування) до організованої злочинної діяльності. Тому сьогодні перехоплення переговорів, які здійснюються за допомогою різних технічних засобів, з подальшим аналізуванням телефонного або IP-трафіку та ідентифікацією учасників цих переговорів за допомогою експертизи відео-, звукозапису — це «кити», на яких ґрунтується боротьба з організованою злочинністю у всьому світі.

За номером телефону можна дізнатися:

- орієнтовне місцезнаходження особи в певний час. Орієнтовне, тому що можна побачити найближчу вежу мобільного зв'язку, до якої під'єднався телефон;
- побудувати маршрут пересування особи. Під час пересування телефон періодично переключачеться на вежу, зв'язок якої стабільніший. Унаслідок за списком адрес розташування базових станцій можна скласти орієнтовний маршрут особи;
- номери осіб, із якими шукана особа спілкувалася. Оператори надають інформацію про всі вхідні та вихідні дзвінки за певний період часу. Тобто можна побачити список телефонних номерів, які телефонували і яким телефонували з певного номера;
- тривалість з'єднань з абонентами. Оператори фіксують тривалість з'єднань, зокрема нульові з'єднання;
- сервісні sms. Можна побачити назву відправника без змісту самого повідомлення. Це повідомлення від операторів мобільного зв'язку, банків, магазинів тощо [1].

Записи телефонних переговорів дають змогу отримати таку інформацію:

- семантичну (сміслову), що містить відомості про підготовку, вчинення та приховування злочинів; взаємних розрахунків; керівників та учасників злочинної діяльності; виконуваних ними обов'язків; спеціалізації у структурі злочинного співтовариства; інших обставин, що мають значення для справи;
- акустичну та лінгвістичну інформацію, яка дає змогу досліджувати голос та мовлення учасників записаної розмови з метою їх ідентифікації та встановлення факту належності їм певних фраз (реплік) у досліджуваних записах;
- лінгвістичну (соціально-біологічну) інформацію про учасників розмови: стать, вік, національність, соціальний статус, належність до певного професійного середовища, походження з певної місцевості тощо;
- комунікативно-психологічну, яка вказує на наявність та характер зв'язків між учасниками переговорів;
- відомості про звуки навколишнього середовища, зафіксовані на записах, які дають додаткову інформацію про місцезнаходження осіб у момент розмови, учинених ними діяч, присутності під час розмови третіх осіб. Частина цієї інформації може бути оцінена та використана слідчим (і згодом — судом) самостійно, інша набуває доказового значення лише після експертного дослідження.

Під час розслідування кримінальних справ про створення та участь у злочинному угрупованні найбільше значення мають ідентифікаційні завдання, що розв'язуються експертизою відео-, звукозапису:

- ідентифікація мовця за голосом та усьм мовленням;
- установлення факту виголошення окремих слів (фраз, реплік) на записі конкретним мовцем.

Упродовж останнього десятиліття у кримінальній практиці виправних установ існують різні види шахрайства, учинені з використанням високих технологій, зокрема, за допомогою мобільного зв'язку. Зазначений факт актуалізує необхідність призначення та проведення експертизи відео-, звукозапису, об'єктом якої є усне мовлення, зафіксоване у фонограмах.

Так, наприклад, засуджений Іванов, відбуваючи покарання в одній із виправних колоній, протягом тривалого часу розкрадав безготівкові кошти з використанням засобів мобільного зв'язку шляхом обману осіб, які живуть у різних регіонах країни. Попередньо Іванов для цього прийняв рішення про створення організованої групи, члени якої, використовуючи мобільні телефони із сім-картами, підключеними до інтернету, дзвонили абонентам стільникового зв'язку, представлялися іншими особами, зокрема їхніми родичами, знайомими чи співробітниками поліції, повідомляючи свідомо хибні дані, вводили в оману і викрадали в них кошти, які переводилися на підконтрольні їм абонентські номери мобільного зв'язку та банківські картки.

У сучасних реаліях особливо складно обійти стороною такі питання, як поширення закликів до терористичної діяльності через інтернет та злочини, скоєні за допомогою мобільного зв'язку, спрямовані на завдання шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, економічній та інформаційній безпеці України.

Отже, можна стверджувати, що експертиза відео-, звукозапису посідає важливе місце серед інших видів експертиз. З появою новітніх технологій цей вид експертизи не втратив своєї важливості, а, навпаки, перетворився на більш практичний та сучасний спосіб допомогти в розкритті злочинів, скоєних за допомогою інтернету та засобів мобільного зв'язку.

Перелік джерел посилання

1. Використання інформації мобільних операторів у кримінальному провадженні. URL:<https://bargen.com.ua/2019/12/16/vykorystannya-informatsiyi-mobilnyh-operatoriv-u-kryminalnomu-provadhenni> (дата звернення: 01.09.2023).

Належність тимчасової споруди до об'єкта рухомого майна з огляду впливу на земельну ділянку, на якій об'єкт розташований

Андрій Любченко,

Полтавський окружний адміністративний суд; м. Полтава, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1895-3630>; e-mail: a.v.liubchenko97@gmail.com

Проаналізовано критерії належності тимчасової споруди до рухомого майна. Зроблено акцент на необхідності вдосконалення чинного законодавства стосовно визначення системи критеріїв впливу на земельну ділянку, на якій розташована тимчасова споруда.

Ключові слова: тимчасова споруда; нерухоме майно; рухоме майно; земельна ділянка; система критеріїв оцінки.

Classification of a Temporary Structure as Movable Property Based on Its Impact on the Land Parcel It Occupies

Andrii Liubchenko

This research examines the establishing criteria whether a temporary structure qualifies as movable property. Particular attention is given to the need for enhancing actual legislation in defining a system of criteria for assessing its impact on the land plot where the temporary structure is situated.

Keywords: temporary structure; immovable property; movable property; land plot; criteria assessment system.

Відповідно до Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», «нерухоме майно (нерухомість) — земельна ділянка без поліпшень або земельна ділянка з поліпшеннями, які з нею нерозривно пов'язані, будівлі, споруди, їх частини, а також інше майно, що згідно із законодавством належить до нерухомого майна; рухоме майно — матеріальні об'єкти, які можуть бути переміщеними без заподіяння їм шкоди. До рухомого майна належить майно у матеріальній формі, яке не є нерухомістю» [1].

Згідно з Листом Верховного Суду України «Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ» [6], об'єкти нерухомого майна мають бути капітального типу, а не тимчасові, що є характерним для малих архітектурних форм і тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності, визначення яких міститься в ст. 28 Закону «Про регулювання містобудівної діяльності» [2].

Щодо визначення рухомого майна, необхідно враховувати наявність розподілу категорій в даному визначенні. Класифікація має два критерії: 1) юридичний — визначенням належності об'єкта до певного розряду в залежності від його взаємозв'язку з земельною ділянкою; 2) матеріальний — показник ступеня зв'язку землі з речами.

Згідно з матеріальним критерієм, рухомим майном можна назвати річ, яка не має сильного зв'язку із землею, тобто можливе перенесення об'єкту без завдання збитку, яким може супроводжуватися транспортування. Річ можна віднести до рухомого майна лише при задоволенні вимог обох критеріїв.

Відповідно до ч. 2 ст. 28 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [3] та п. 1.3. «Порядку розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності» [4], «тимчасова споруда торговельного, побутового, соціально-культурного чи іншого призначення для здійснення підприємницької діяльності (далі — ТС) — одноповерхова споруда, що виготовляється з полегшених конструкцій з урахуванням основних вимог до споруд, визначених технічним регламентом будівельних виробів, будівель і споруд, і встановлюється тимчасово, без улаштування фундаменту».

Відповідно до абз. 8 ст. 2 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», «рухоме майно — окрема рухома річ, сукупність рухомих речей, гроші, валютні цінності, цінні папери, а також майнові права та обов'язки, у тому числі майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку» [5].

З урахуванням зазначеного вище, тимчасова споруда — це конструкція, яку за потреби можна демонтувати й змонтувати в іншому місці без руйнування земельної ділянки, на якій ця споруда розташована.

Згідно з ч. 1 ст. 182 Цивільного кодексу України, «право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації» [6].

З огляду на наведену правову базу, під час будівництва швидкокомтованих будівель / споруд, що є розбірною конструкцією без улаштування фундаменту або з улаштуванням полегшеного фундаменту, дозвіл на будівництво не потрібен.

Також відповідно до абз. 7 п. 4 Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень [7] не підлягають державній реєстрації речові права та їх обтяження на малі архітектурні форми, тимчасові, некапітальні споруди, що розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є можливим без їх знецінення та зміни призначення.

Як зазначалось вище, тимчасова споруда зведена без улаштування фундаменту.

Будівництво здійснюється з укрупнених елементів ферм, стійок, рамних конструкцій скління і за потреби можуть бути демонтовані та переміщені й змонтовані в іншому місці. Об'єкт повинен мати огорожувальні полегшені конструкції, покриття, покрівлю, віконні та дверні блоки і складатися із сукупності рухомих будівельних

систем, які утворюють наземне приміщення, призначене для перебування людей, розміщення устаткування, а також предметів, і розташований без фундаменту або на полегшеному фундаменті.

Відповідно до ч. 1 та 2 ст. 188 Цивільного кодексу України досліджуваний об'єкт можливо віднести до складної речі: якщо кілька речей утворюють єдине ціле, що дає змогу використовувати його за призначенням, вони вважаються однією річчю (складна річ). Правочин щодо складної речі поширюється на всі її складові частини, якщо інше не встановлено договором [3].

За Державним класифікатором будівель та споруд: «Споруди — це будівельні системи, пов'язані з землею, які створені з будівельних матеріалів, напівфабрикатів, устаткування та обладнання в результаті виконання різних будівельно-монтажних робіт. Будівлі — це споруди, що складаються з несучих та огорожувальних або сполучених (несуче-огорожувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення устаткування, тварин, рослин, а також предметів» [8]. Тимчасова споруда до будівель не належить і не є нерухомістю.

Отже, тимчасова споруда є рухомою річчю або складається з сукупністю рухомих речей, виготовляється із полегшених конструкцій і встановлюється тимчасово без закладення фундаменту, а тому вільне переміщення тимчасових споруд у просторі можливе без зміни їх призначення.

Перелік джерел посилання

1. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» (зі змін. та допов.) : затв. пост. Кабміну України від 10.09.2003 № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.08.2023).
2. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ : лист Верховного Суду України від 01.07.2013. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069> (дата звернення: 11.08.2023).
3. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 11.08.2023).
4. Порядок розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності : наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 21.10.2011 р. № 244. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1330-11#Text> (дата звернення: 11.08.2023).
5. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень : Закон України від 18.01.2003 р. № 1255-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1255-15> (дата звернення: 11.08.2023).
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 11.08.2023).
7. Порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : затв. пост. Кабміну України від 22.06.2011 р. № 703. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.08.2023).
8. Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018-2000: затв. наказом Держстандарту України від 17.08.2000 № 507. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va507565-00#Text> (дата звернення: 11.08.2023).

Щодо запровадження електронної системи проведення автоматизованого тестування осіб, які виявили намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта

Наталія Мартиненко,

д-ка філос., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3234-0689>, e-mail: natalmartynenko@gmail.com

Лариса Дереча,

канд. біол. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6044-2068>, e-mail: derecha@hniise.gov.ua

У Міністерстві юстиції України буде запроваджено електронну систему для проведення автоматизованого анонімного тестування осіб, які виявили намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта

Ключові слова: тестування; судовий експерт; кваліфікаційний іспит.

Automated Testing Electronic System's Implementation for Individuals Obtaining a Qualification in Forensic Sciences

Nataliia Martynenko, Larysa Derecha

The Ministry of Justice of Ukraine is planning to introduce an electronic automated, and anonymous testing system for individuals who intend to acquire or verify their qualifications as forensic examiners.

Keywords: testing; forensic examiner; qualification examination.

Положенням про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України (далі — *Мін'юст України*) та атестацію судових експертів визначено порядок підготовки та стажування фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта та порядок проведення атестації з метою присвоєння та підтвердження кваліфікації судового експерта в Центральній експертно-кваліфікаційній комісії при Міністерстві юстиції України (далі — *ЦЕКК*) [1].

Кваліфікаційний іспит проводять в усній формі шляхом надання відповідей на питання, поставлені в екзаменаційних білетах. Екзаменаційні білети затверджуються головою ЦЕКК.

Екзаменаційні білети для перевірки знань із теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи формуються за програмою підготовки із двох питань. Екзаменаційні білети для перевірки знань із відповідних експертних спеціальностей формують за відповідними програмами підготовки із трьох питань. Фахівці, які отримали екзаменаційні білети, здійснюють підготовку до складання іспиту протягом 60 хвилин.

Під час іспиту особа має виявити задовільний рівень знань із теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи та методичних положень із відповідної експертної спеціальності. Результат складання кваліфікаційного іспиту оцінюють як «склав» («склала») або «не склав» («не склала») та заносять до атестаційного листа.

Систематична перевірка знань значної кількості фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, потребує автоматизації процесу тестування із застосуванням комп'ютерної техніки та відповідних програм перевірки.

Наказом Мін'юсту України від 28.04.2020 р. № 1540/5 «Про затвердження Змін до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів» передбачено створення електронної системи для проведення автоматизованого анонімного тестування осіб, які виявили намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта (далі — *Система тестування*), облаштування нею комп'ютерного обладнання Мін'юсту України, призначеного для проведення кваліфікаційного іспиту, та її наповнення тестовими завданнями [2].

Варто зауважити, що цей наказ набирає чинності через один рік із дати припинення чи скасування воєнного стану, запровадженого Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [3].

Із метою запровадження Системи тестування (що є новітнім методом у процесі складання кваліфікаційного іспиту в системі Мін'юсту України) 2021 р. працівниками Науково-дослідного центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (провідна установа-виконавець), Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз, Львівського науково-дослідного інституту судових експертиз, Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз, Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності було розпочато виконання науково-дослідної роботи (далі — НДР) «Розробка тестових завдань для електронної системи проведення автоматизованого тестування осіб, які виявили намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта».

Результатом очікуваної НДР стануть методичні рекомендації та тестові завдання з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, а також питань за експертними спеціальностями (згідно з Додатками 5, 6 до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Мін'юсті України та атестацію судових експертів [4]).

Отже, уперше в системі Мін'юсту України буде запроваджено електронну систему для проведення автоматизованого анонімного тестування осіб, які виявили намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, для чого НДУСЕ Мін'юсту України розробили тестові завдання, питання та варіанти відповідей на них з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, а також за 93 експертними спеціальностями, які використовуватимуть для оцінки знань фахівців, які виявили намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта.

Автоматизоване анонімне тестування складатимуть у три етапи й проводитимуть одночасно для всіх осіб, які беруть участь у складанні кваліфікаційного іспиту. Перший етап автоматизованого анонімного тестування передбачатиме виконання тестових завдань із перевірки знань із теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи (їх оприлюднюють на офіційному вебсайті Мін'юсту України).

Наказом Мін'юсту України від 02.06.2023 р. № 2111/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності» у Положенні про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Мін'юсті України, затвердженому наказом Мін'юсту України від 27 березня 2012 року № 470/5, п. 4.1 розд. 4 щодо повноважень секцій науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи було доповнено новим абзацом такого змісту: «підготовка пропозицій до тестових завдань з метою формування тестових питань з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, питань в межах експертних спеціальностей, а також формування ситуаційних завдань для кваліфікаційного іспиту з атестації судових експертів» [5].

На осінніх засіданнях секцій науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи буде розглянуто тестові питання з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, питання в межах експертних спеціальностей, а також формування ситуаційних завдань для кваліфікаційного іспиту з атестації судових експертів.

Отже, тестовий контроль є ефективним методом перевірки й контролю рівня знань за допомогою системи спеціально підготовлених тестів, які мають відповідати певним вимогам.

Застосування інформаційних технологій, створення відповідних програмних засобів для проведення тестового контролю знань значно підвищує ефективність процесу підготовки та є перспективним напрямом сучасного освітнього процесу.

Перелік джерел посилання

1. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Мін'юсту України від 03.03.2015 № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
2. Про затвердження Змін до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Мін'юсту України від 28.04.2020 р. № 1540/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0389-20#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
3. Про введення воєнного стану в Україні : указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 15.09.2023) затв. Законом України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
4. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності : наказ Мін'юсту України від 02.06.2023 р. № 2111/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0933-23#Text> (дата звернення: 15.09.2023).

Особливості огляду місця події в умовах воєнного стану

Тетяна Матюшкова,

канд. юрид. наук, доц., Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Вінниця, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7973-4581>, e-mail: t.matiushkova@gmail.com

Розглянуто особливості огляду місця події, який проводять в умовах воєнного стану. На підставі аналізу нормативно-правової та наукової літератури визначено основні особливості підготовчої, робочої та завершальної стадій огляду місця події.

Ключові слова: особливості огляду місця події; воєнний стан; підготовча, робоча та завершальна стадії.

Features of Investigating a Crime Scene During Martial Law

Tetiana Matiushkova

This article examines the peculiarities of a crime scene investigation under martial law status. Based on an analysis of legal and scientific literature, it identifies the primary characteristics of the preparatory, operational, and concluding stages of the crime scene investigation.

Keywords: *crime scene investigation features; martial law; preparatory, operational, and concluding stages.*

Станом на 1 серпня 2023 року в Україні зареєстровано майже 89 тисяч кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Зокрема, за ст. 438 Кримінального кодексу України («Порушення законів та звичаїв війни») [1], 2022 року зареєстровано 49 483 злочинів, а за 7 місяців 2023 року — уже 37 476 [2; 3].

Запровадження воєнного стану суттєво вплинуло на підготовку, проведення та фіксування огляду місця події. Водночас виникла потреба збагатити знання слідчих і прокурорів у галузі міжнародного гуманітарного права (далі — МГП) із метою належного фіксування відповідних слідів злочину на місці події, оскільки за відсутності доведення зв'язку діяння зі збройним конфліктом унеможливується міжнародне кримінальне переслідування за його вчинення. Це означає, що одним із важливих завдань огляду місця події стає визначення та фіксування ознак учинених злочинів

саме в контексті міжнародного збройного конфлікту. Такими ознаками можна, зокрема, уважати: сліди застосування заборонених методів і засобів ведення війни; сліди вчинення злочинів проти осіб, які перебувають під захистом МГП (як-от: цивільних осіб, медичного й духовного персоналу збройних сил, комбатантів, військовополонених, персоналу організацій цивільної оборони, захисту культурних цінностей та ін.); сліди вчинення злочинів проти гуманітарних операцій, культурних цінностей, що перебувають під захистом МГП, тощо.

Аналіз нормативно-правової та наукової літератури дає змогу також визначити наведені далі особливості огляду місця події в умовах воєнного стану.

На підготовчій стадії. Динамічність змін оперативної обстановки та можливі зміни первинної обстановки місця події на певній ділянці місцевості або приміщення внаслідок бомбардування, артилерійського, мінометного обстрілу або інших обставин можуть унеможливити проведення додаткового або повторного оглядів. Зазначене обумовлює необхідність ретельної підготовки слідчого і/або прокурора до огляду місця події для збирання вичерпного обсягу доказової інформації.

Також в умовах воєнного стану підготовча стадія огляду місця події суттєво збільшується за рахунок таких заходів:

- 1) ужиття заходів із максимально можливого забезпечення учасників цієї слідчої (розшукової) дії (підготувати бронезилети, каски, інші засоби захисту, провести відповідний інструктаж тощо);
- 2) організація взаємодії з головами військових адміністрацій населених пунктів та головами громад, до повноважень яких належить обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій, а також демонтування будівель і споруд, які за результатами обстеження визнано аварійно небезпечними й такими, що становлять загрозу життю людей;
- 3) залучення як спеціалістів військових та інших фахівців відповідного профілю (рятувальників ДСНС, експертів-вибухотехніків, саперів, лікарів тощо) для, зокрема, перевірки території місця подальшого огляду на предмет відсутності вибухових пристроїв і речовин з метою забезпечення учасників слідчо-оперативної групи;
- 4) залучення в окремих випадках до участі в огляді очевидців події;
- 5) необхідність координувати свої дії із Радою оборони відповідного регіону або військовою адміністрацією (у разі утворення) або військовим командуванням у разі проведення огляду місця події на таких специфічних об'єктах, як, наприклад, захисні споруди цивільного захисту [4].

У зв'язку із цим доцільно заздалегідь визначитись із Центрами координації та взаємодії органів державної влади з військовим командуванням, до створення яких долучаються військово командування, облдержадміністрації, центральні органи виконавчої влади, інші державні органи.

На робочій стадії. За умови здійснення безперервного відеозапису перебігу й результатів огляду житла або іншого володіння особи, їх проведення можливе без залучення понятих, якщо це є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя або здоров'я (ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України, далі — *КПК України*) [5]. Зважаючи на зазначені обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, вважаємо за доцільне додавати до протоколу відповідні підтвердні документи (про повітряну тривогу, обстріл, інші причини), що унеможливили залучення понятих до огляду житла або іншого володіння особи.

Робоча стадія огляду місць учинення воєнних злочинів потребує збирання значного обсягу речових доказів. Обов'язковими залишаються: докладний опис виявлених предметів, їх фотографування і/або відеозапис на місці безпосереднього виявлення з фіксуванням основних ознак як цих предметів, так і обстановки місця злочину; складання схем місця події; копіювання або вилучення об'єктів-слідів, їхніх слідоносців, зразків речовин тощо. Під час огляду місця події доцільно керуватися правилами

збирання речових доказів відповідно до виду злочину, сліди якого фіксують, зокрема тими, які обумовлено відповідними міжнародними протоколами.

Під час огляду місця вчинення воєнного злочину слід пам'ятати, що його розташування саме може стати цінною інформацією в установленні наявності ймовірних злочинців у цьому районі, а також може розглядатись як складова картини переміщення ймовірних злочинців та інших контекстних елементів воєнних злочинів. У зв'язку із цим у протоколі огляду місця події слід чітко визначити його розташування з використанням комплексу як традиційних методів (зазначення адреси), так і сучасних технічних засобів і програм (наприклад, *GPS*-координат або посилання на *Google*-мапі).

Під час огляду місця події можуть бути виявлені офіційні й неофіційні документи, що сприятимуть установленню кола осіб, причетних до підготовки, учинення і, можливо, приховання злочинів в умовах воєнного стану (наприклад, логістичні записи, журнали чергувань, ситуаційні звіти, військові плани або стратегії, записи комунікації, письмові директиви й накази, особисті службові документи військовослужбовців, нотатники тощо). Огляд, опис, копіювання та вилучення таких об'єктів слід виконувати за правилами поводження з документами — речовими доказами з метою забезпечення їх збереження у незмінному вигляді для подальших досліджень.

Також на місці події можуть бути виявлені численні тіла жертв і злочинців, їхні фрагменти, що обумовлює тісну співпрацю із судово-медичними експертами або лікарями з метою огляду трупів і відбирання біологічних зразків для подальших експертних досліджень.

На завершальній стадії. Згідно з положеннями ст. 615 КПК України наразі можливі, по-перше, фіксування процесуальних дій під час кримінального провадження у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, окрім випадків, коли фіксування за допомогою технічних засобів неможливе через технічні причини та, по-друге, складання протоколу огляду місця події не пізніше сіддесяти двох годин від моменту його завершення (за відсутності можливості скласти процесуальні документи безпосередньо під час проведення й за умови, що перебіг і результати огляду фіксували доступними технічними засобами) [5]. Це означає, що навіть попри доцільність фото- і відеофіксування огляду місця події, в умовах воєнного стану можливою стає його фіксування тільки у протоколі конкретної слідчої (розшукової) дії. У разі фіксування перебігу та результатів огляду місця події доступними технічними засобами, дозволено складати протокол не пізніше сіддесяти двох годин від моменту завершення огляду. Також через масштабність окремих місць учинення воєнних злочинів, фіксування перебігу та результатів таких оглядів потребує створення кількох слідчо-оперативних груп, роботу яких слід організувати паралельно й одночасно.

Резюмуючи викладене, маємо зауважити, що перелік зазначених вище особливостей підготовки, проведення та фіксування огляду місця події в умовах воєнного стану не є вичерпним. Ці особливості також можуть бути обумовлені відтинком часу з моменту вчинення злочину до моменту виявлення його слідів і проведення огляду, участю в огляді фахівців Міжнародного кримінального суду, іншими обставинами, що потребують подальших досліджень та узагальнень.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року / Офіс Генеральн. Прокурора : офіц. вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 05.09.2023).
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-липень 2023 року / Там само. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 05.09.2023).

4. План запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні : затв. розпоряд. КМУ від 24.02.2022 р. № 181-р (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

Електротехнічна експертиза: роль у відновленні енергетичної галузі країни

Олег Мешков,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3046-6018>, e-mail: meshkov@hniise.gov.ua

Цілеспрямовані атаки агресора на об'єкти електроенергетики призвели до серйозних збоїв у забезпеченні сталого та надійного електроживлення всіх без винятку споживачів. Відновлення технічних можливостей щодо забезпечення електроенергією, передусім, критично залежних та тих, що забезпечують життєдіяльність країни, є актуальним та першочерговим завданням. Електротехнічна експертиза має відіграти певну роль у відновленні електроенергетичної галузі країни.

Ключові слова: електротехнічна експертиза; дослідження обсягу виконаних робіт; визначення технічного стану обладнання.

Electrical Engineering Examination: Its Role in Restoring the Country's Energy Industry **Oleh Mieshkov**

Deliberate aggressor attacks on power facilities have resulted in significant disruptions in ensuring a stable, reliable power supply to all consumers without exception. Restoring technical capabilities to ensure electricity supply, especially for critical, life-sustaining purposes in the country, is a pertinent and top-priority objective. Electrical engineering examination is expected to play a specific role in revitalizing the country's power industry.

Keywords: electrical engineering examination; assessment of work performed; equipment's technical diagnostics.

24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабне вторгнення на територію нашої держави. Триває бомбардування наших міст та селищ, гинуть мирні люди. Одним з найогидніших проявів агресії є цілеспрямоване завдання ударів по об'єктах критичної інфраструктури. Особливе місце серед них посідають об'єкти енергетичної інфраструктури, що забезпечують життєво необхідне: без електроенергії неможливе повноцінне водопостачання та водовідведення, не в повному обсязі можливе медико-санітарне забезпечення, критичним для тепlopостачання є стабільне електроживлення обладнання особливо в зимовий період, виникають перебої в забезпеченні населення продуктами, постачання пально-мастильних матеріалів, газопостачання тощо. Усе це призводить до масштабних негативних довгострокових наслідків. Зрештою може виникнути й гуманітарна катастрофа, починаючи з масового переміщення населення, неможливості влади забезпечити елементарні умови існування людей, спалаху та поширення інфекційних хвороб та закінчуючи масовим голодом. Такі проблеми мають тривалий характер та можуть виходити за межі однієї країни.

Із жовтня 2022 року агресором здійснюються систематичні цілеспрямовані удари по об'єктах електроенергетики: ракетних ударів та нападів БПЛА зазнали електростанції, магістральні мережі електропередавання, крупні та вузлові підстанції високої напруги. Пошкодження цих об'єктів призводить до ефекту доміно — віялові та аварійні відключення електроенергії у розпал опалювального сезону, припинення водопостачання та

водовідведення, перебої у постачанні продуктів тощо. Так, протягом минулого опалювального сезону лише в місті Харків через припинення електропостачання довелося чотири рази перезапустити систему централізованого тепlopостачання. За умови холодної зими це мало б катастрофічні наслідки для міста-мільйонника.

Воєнні удари по об'єктах електроенергетики уперше за історію незалежної України призвели до виникнення потенційно небезпечної ситуації: всі енергоблоки АЕС країни вимушено були відключені від системи електроживлення та переведені на автономні джерела живлення — дизель-генератори.

Близько 50 % енергетичної інфраструктури постраждали від обстрілів. *«Це цивільна інфраструктура. І її свідоме знищення — серйозний воєнний злочин. Міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції та Додаткові протоколи чітко забороняють напади на цивільні об'єкти, такі як електростанції та електричні мережі»,* — зазначив міністр енергетики України Герман Галущенко [1]. Слід також зауважити, що пошкодження енергетичної інфраструктури може мати наслідком й екологічні катастрофи: варто згадати руйнування Каховської ГЕС у червні 2023 року, коли це призвело до масштабного затоплення території.

Постановою Верховної Ради України від 01.12.2022 за № 2788-IX схвалено «Заяву Верховної Ради України щодо енергетичного тероризму російської федерації», у якій, зокрема, зазначено: *«З жовтня 2022 року очолювана кремлівським злочинцем путіним російська федерація систематично вдається до актів енергетичного тероризму проти України, завдаючи масованих ракетних та дронних ударів по об'єктах цивільної енергетичної інфраструктури України.*

Такі підступні удари призвели до масових відключень електроенергії у всіх регіонах України. Напередодні зими пошкоджено системи енергопостачання, водопостачання, водовідведення та опалення лікарень, шкіл, дитячих садків, житлових будинків по всій країні. Порушені системи електронних комунікаційних мереж, а також належне функціонування української транспортної системи... Знищенням енергетичної інфраструктури України російська федерація намагається зламати опір Українського народу. При цьому умовою припинення ракетного терору російська федерація називає припинення існування України як незалежної держави» [2].

Нищення енергетичної інфраструктури суперечить і нормам міжнародного права. Зокрема, у Звичаєвому міжнародному гуманітарному праві зазначено: *«Норма 7. Сторони конфлікту завжди повинні розрізняти цивільні об'єкти та військові цілі. Напади можуть спрямовуватися лише на військові цілі. Напади не повинні спрямовуватися на цивільні об'єкти»* [3, с. 8].

Відновлення пошкодженої інфраструктури енергооб'єктів потребує залучення козальних матеріальних, людських, фінансових та технічних ресурсів. Зазвичай це необхідно здійснювати у декілька етапів:

- установа технічного стану й визначення переліку обладнання, яке необхідно відновити або замінити, черговість заміни;
- проектування ремонтно-відновлювальних робіт;
- реалізація передбачених проектно-конструкторською документацією заходів щодо відновлення функціональності енергооб'єкта загалом.

Звісно, кожен етап містить супутні та допоміжні підетапи. На превеликий жаль, навіть в умовах воєнного стану під час проведення робіт із відновлення об'єкта електроенергетики, трапляються випадки зловживання службовим становищем із боку певних посадових осіб, халатного ставлення працівників до виконання своїх обов'язків. Відхилення фактично виконаних робіт від запроєктованих та нормативно-визначених вимог щодо технічного улаштування електрообладнання та устаткування може мати катастрофічні наслідки. Електроенергетика не допускає виконання робіт неналежним чином, дрібне й незначне, на перший погляд, недотримання вимог загрожує в будь-який момент перетворитись на аварійну ситуацію, за негативними наслідками схожу на ракетний удар.

Відповідно до розд. II «Інженерно-технічні експертизи» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень до об'єкту та завдань електротехнічної експертизи належать:

«12.1. Об'єктами електротехнічної експертизи є електрообладнання, електроприлади, їх частини, фрагменти електропроводів і кабелів, улаштування електрозахи-сту, електрокомутаційне влаштування, електричні схеми тощо.

12.2. До основних завдань електротехнічної експертизи належать: встановлення причин виникнення аварійних режимів в електричних мережах та електрообладнанні, вплив цих режимів на роботу електроприладів та електробезпеку людини, аналіз роботи електроустановок та їх відповідність нормативним вимогам» [4].

Установлення відхилень в обсязі фактично виконаних робіт запроєктованим, установлення відповідності / невідповідності змонтованого електрообладнання нормативно-технічним вимогам, визначення технічного стану електрообладнання, меж та характеру його пошкоджень за своєю сутністю відповідають предмету та об'єктам електротехнічних експертних досліджень.

Проведення електротехнічних досліджень дасть змогу кваліфіковано та в повному обсязі визначити перелік пошкодженого устаткування, об'єм ремонтно-відновлювальних робіт, обсяг фактично виконаних робіт та їх відповідність нормативно-технічним вимогам. Це позитивно вплине на якість відновлення електроенергетичної інфраструктури країни, підвищення її надійності та ефективнішому протистоянню зовнішньому впливу, адаптації та стійкості функціонування в умовах воєнного часу.

Перелік джерел посилання

1. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Електронний ресурс. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/poshkodzheni-50-enerhetychnoi-infrastruktury-ukrainy-rosiia-maie-vidpovisty-za-tse-herman-halushchenko> (дата звернення: 08.09.2023).
2. Заява Верховної Ради України щодо енергетичного тероризму російської федерації : постанова Верховної Ради України від 01.12.2022 р. № 2788-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2788-20#Text> (дата звернення: 08.09.2023).
3. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. *Український часопис міжнародного права*. 2006. № 2. URL : http://www.jusintergentes.com.ua/images/2006/2_2006-1.pdf (дата звернення: 09.09.2023).
4. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України 08.10.1998 р. № 53/5 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.09.2023).

Об'єктивізація судово-медичного діагнозу в разі смерті від повішення

Борис Михайличенко,

д-р мед. наук, проф., Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3546-4193>, e-mail: mbv111958@gmail.com

Олександр Волобуєв,

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6056-6407>, e-mail: volobuiev.alex@gmail.com

Олексій Артеменко,

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5227-0457>, e-mail: arty.leha@gmail.com

Судово-медична діагностика повішення як виду механічної асфіксії базується на виявленні видових, загальноасфіктичних ознак та ознак зажиттєвості странгуляційної борозни. Однак загальноасфіктичні ознаки за механічної асфіксії не є доказовими для судово-медичного обґрунтування асфіктичного генезу смерті. Розвиток асфіктичного стану в організмі під час повішення супроводжується комплексом біохімічних змін в організмі, виявлення яких можна використати для

визначення наявності асфіктичного генезу смерті. Діагностика смерті від повішення має ґрунтуватися на виявленні комплексу діагностичних ознак, а саме: загальноасфіктичних як показника швидкоплинної смерті, характеристиці странгуляційної борозни та її зажиттєвості, показників асфіктичного генезу смерті.

Ключові слова: судово-медична діагностика; механічна асфіксія; повішення.

Objectification of forensic medical diagnosis in case of death by hanging

Borys Mykhailychenko, Olexandr Volobuiev, Olexiy Artemenko

Forensic diagnosis of hanging as a type of mechanical asphyxia is based on the detection of specific, general asphyxia signs and signs of strangulation furrow persistence. However, general asphyxia signs of mechanical asphyxia are not evidence for forensic substantiation of asphyxia death genesis. Development of asphyxiation in the body during hanging is accompanied by a complex of biochemical changes in the body which detection can be used to determine the existence of asphyxia death genesis of. The death diagnosis by hanging should be based on detection of a complex of diagnostic signs, namely: general asphyxiation as an indicator of rapid death, characteristics of strangulation furrow and its longevity, indicators of asphyxia death genesis.

Keywords: forensic medical diagnosis; mechanical asphyxia; hanging.

Судово-медичну експертизу проводять у разі насильницької смерті або за підозри на неї. Завданням експертизи передусім є встановлення причини смерті. Відповідно до Інструкції про проведення судово-медичної експертизи [1] одними із основних її принципів є об'єктивність і повнота дослідження. Саме ці принципи потрібно повною мірою використовувати під час судово-медичного визначення причини смерті.

Серед причин насильницької смерті за результатами її моніторингового дослідження випадки механічної асфіксії становлять майже чверть випадків від усієї насильницької смерті зі значним переважанням випадків повішення. У практичній діяльності судово-медична діагностика повішення як виду механічної асфіксії базується на виявленні видових, загальноасфіктичних ознак та ознаки зажиттєвості странгуляційної борозни.

За видовою ознакою — характеристикою странгуляційної борозни — обґрунтують механізм затягнення петлі під вагою власного тіла або його частини. Загальноасфіктичні ознаки традиційно використовують як еквівалент настання смерті від асфіксії. Так, під час розтину трупа (як під час зовнішнього, так і під час внутрішнього його дослідження) можна виявити дрібнокрапчасті крововиливи в кон'юнктиві очей, ціаноз обличчя, інтенсивні трупні плями, ознаки мимовільного сечовипускання та дефекації, темну рідку кров у порожнинах серця і судинах, переповнення кров'ю правої половини серця, повнокрів'я внутрішніх органів, дрібнокрапчасті крововиливи на поверхні внутрішніх органів і на легенях (плями Тард'є). Саме ці ознаки використовують для обґрунтування асфіктичної природи смерті. Однак, як свідчить судово-медична практика, за механічної асфіксії такі ознаки можуть бути доволі слабко вираженими, деяких із них може не бути взагалі. Окрім того, вони не мають особливого діагностичного значення для встановлення асфіктичного стану, оскільки зустрічаються за всіх видів смерті, які настала швидко. Їх можливо виявити і в разі раптової смерті, і в разі настання смерті від травм. Тому їх називають ознаками швидкоплинної смерті. Отже, не зважаючи на те, що ці ознаки доволі часто виявляють у разі смерті від механічної асфіксії, їх не можна доказово використовувати для судово-медичного обґрунтування асфіктичного генезу смерті.

Видова ознака повішення — странгуляційна борозна — є найбільш вивченою судово-медичними науковцями. Її наявність не свідчить про те, що смерть настала саме від повішення. Тому дослідники зосередили увагу на обґрунтованості її зажиттєвого походження. Так, чинні Правила [2] зобов'язують проводити гістологічне дослідження ділянки шкіри зі странгуляційною борозною, під час якого можна виявити крововиливи у шкірі від її стиснення петлею з повнокров'ям судин, набряк. Водночас ці ознаки не завжди можна виявити. Окрім того, гістологічні зміни у внутрішніх органах, які рекомендовано використовувати для обґрунтування асфіктичної смерті,

також не є специфічними. Щодо застосування інших гістологічних критеріїв (наприклад, появи лейкоцитарної інфільтрації у борозні), то гістологічно перші її ознаки можна виявити лише в разі пережиття травми шкіри не менш, аніж 30 хв. Натомість максимальна тривалість умирання під час підвищення становить приблизно 15 хв. Тому обґрунтування зажиттєвого походження странгуляційної борозни найчастіше має ґрунтуватися на біохімічних показниках, які доволі швидко розвиваються у шкірі внаслідок її травматизації петлею. Проведені дослідження переконливо довели значення вмісту біогенних амінів у странгуляційній борозні — гістамину та серотоніну, спектра низки вільних амінокислот, окремих хімічних елементів [3], катехоламінів [4].

До того ж визначення вмісту біогенних амінів дає змогу не тільки встановити зажиттєвість странгуляційної борозни, а й розв'язати питання про тривалість умирання під час підвищення, оскільки зміни вмісту біогенних амінів є динамічними. Так, результати біохімічного визначення вмісту гістамину та серотоніну у шкірі странгуляційної борозни доводять, що процес умирання під час підвищення може мати різні проміжки часу: зокрема, тривалість умирання може бути доволі короткочасною — у межах до 5 хв, приблизно 5 хв і в межах від 5 до 15 хв. Отже, умирання під час підвищення із зупинкою серця може настати в будь-який момент від мінімального періоду до 15 хв перебування тіла в петлі. Це обумовлює різну вираженість широко вживаних у судово-медичній практиці загальноасфіктичних ознак і морфологічних змін у борозні та внутрішніх органах.

Останнім часом усе більше уваги дослідники, зокрема вітчизняні, приділяють об'єктивному судово-медичному обґрунтуванню наявності асфіктичного генезу смерті під час підвищення. Розвиток асфіктичного стану під час підвищення супроводжується цілим комплексом біохімічних змін в організмі, виявлення яких можна використати для обґрунтування асфіктичного генезу смерті. Так, кристаломорфологічні дослідження [5] довели, що кристалограми ліквору та перикардіальної рідини під час підвищення значно різняться із кристалограмами в разі раптової смерті, що свідчить про різний біохімічний субстрат у рідинах тіла під час умирання від асфіксії та під час раптової смерті. Установлено діагностичне значення показників цитолітичної дії катехоламінів на кардіоміоцити в усіх відділах серця [4]. Показано, що в корі надниркових залоз під час підвищення відбуваються зміни ліпідізації, деліпідізації та стероїдогенезу [6].

Отже, у судово-медичній практиці для діагностики підвищення й інших видів механічної асфіксії потрібно використовувати об'єктивні показники розвитку асфіктичного стану в організмі людини під час умирання, що сприятиме повноті діагностичного процесу.

Перелік джерел посилання

1. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затв. наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Михайличенко Б. В. Комплексная биохимическая оценка показателей реактивных изменений травмированной кожи для диагностики прижизненности и давности возникновения повреждений : автореф. дис. ... д-ра мед. наук. Москва, 1991. 35 с.
4. Біляков А. М. Судово-медичне значення катехоламінів для діагностики зажиттєвості підвищення : автореф. дис. ... канд. мед. наук. Київ, 2002. 22 с.
5. Тахер Асаад М. А. Судово-медична діагностика зажиттєвості підвищення за кристалографічною структурою біологічних рідин : автореф. дис. ... канд. мед. наук. Київ, 1996. С. 11—17.
6. Ергард Н. М. Судово-медичне визначення зажиттєвості підвищення за кількісною оцінкою стероїдогенезу глюкокортикоїдів у надниркових залозах : дис. ... канд. мед. наук. Київ, 2017. 168 с.

Значення судової експертизи у забезпеченні справедливого судочинства: аналіз сучасних проблем та перспектив

Юлія Михайлова,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0758-5772>, e-mail: julia.mykhailova1990@gmail.com

Порушено питання розвитку й удосконалення судової експертизи в Україні. Розглянуто це питання як основний аспект, що слугує ключовою передумовою для підвищення якості судочинства та забезпечення справедливості. Досліджено кілька можливих напрямів удосконалення судової експертизи в Україні, з-поміж яких — законодавчі зміни й трансформація стандартів.

Ключові слова: *судова експертиза; судочинство; справедливість; експертне забезпечення правосуддя.*

The Significance of Forensic Examinations in Guarantee Fair Legal Proceedings: Analyzing Current Challenges and Future Outlook

Iuliia Mykhailova

This article discusses advancement and refinement matters of forensic examinations within Ukraine, regarded as a pivotal facet crucial for elevating judicial quality and upholding justice. Various plausible avenues for enhancing forensic expertise in Ukraine are explored, encompassing legislative modifications and standards evolution.

Keywords: *forensic examination; legal proceedings; equity; providing forensic science services for justice authorities.*

Динамічний розвиток суспільства і, як наслідок, розвиток інститутів демократичної правової державності в Україні відгукується в потребах громадянського суспільства в забезпеченні справедливості судочинства, що розкриває актуальність цього дослідження. Така потреба суспільства виявила низку проблем і одночасно перспективи розвитку судової експертизи. Важливим чинником забезпечення державою об'єктивності судочинства та справедливості судових рішень є використання сучасних досягнень науки у галузі судової експертизи. Ураховуючи визначальну роль результатів експертної діяльності, важливо виключити будь-які чинники, що впливають на результати судових експертиз, шляхом удосконалення законодавства, підвищення стандартів і рівня відповідальності судових експертів.

У сучасному адміністративному судочинстві судова експертиза є важливим засобом доказування істини в судових процесах.

Право кожного на справедливий суд як вічна цінність будь-яких прав закріплена ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1].

Зазначений принцип є підґрунтям Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАСУ) [2] і закріплює обов'язковість дотримання умов законності та обґрунтованості судового рішення, ужиття судом всіх законних заходів, необхідних для з'ясування наявності або відсутності обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи. Такі дані встановлюються судом на підставі показань свідків, письмових, речових і електронних доказів, а також висновків експертів (ч. 2 ст. 72 КАСУ). Суд, досліджуючи і вивчаючи обставини справи, здійснює оцінку, дотримуючись загальних правил оцінки доказів, і жоден такий доказ, зокрема, висновок експерта, не має наперед встановленої сили.

Проте вважається, що судова експертиза — один із найбільш ефективних засобів доказування та захисту в судочинстві. Адже однією з умов об'єктивності та справедливості розгляду адміністративної справи є широке використання спеціальних науково-технічних знань із різних галузей. Ефективною формою їх використання є судова експертиза, оскільки залучення експертів, фахівців у певній галузі науки, мистецтва, релігії, права, техніки або виробництва, дає змогу отримати відповіді на складні наукові питання, що вимагають високого рівня кваліфікації та спеціалізованих знань, усебічно й повно з'ясувати обставини справи та розв'язати питання по суті.

Роль судового експерта полягає в забезпеченні об'єктивності та відсутності інтересу у справі, що сприяє справедливому судочинству в адміністративних справах.

Незважаючи на важливість судової експертизи в адміністративному судочинстві України, існують деякі проблеми, які можуть виникати в процесі проведення експертизи. Деякі із них:

- недостатня кваліфікація експертів: у багатьох випадках експерти не мають достатнього досвіду та кваліфікації, щоб здійснювати професійні дослідження. Це призводить до неточності експертного висновку, що своєю чергою може вплинути на результат судового процесу;
- у деяких випадках немає чіткої методики проведення експертизи, що може призвести до різних результатів дослідження різними експертами, що ускладнює роботу суду та може викликати сумніви щодо об'єктивності висновків;
- неправильна постановка питання: іноді питання, які ставлять перед експертами, не є точними або недостатньо конкретними, що може призвести до неточного або неповного висновку;
- відсутність чітких правил складання експертного висновку: у деяких випадках експертні висновки можуть бути складені недостатньо чітко та зрозуміло, що може призвести до неправильного трактування результатів експертизи;
- наявність пасивного впливу та незаконного втручання в проведення судової експертизи внаслідок заниження гарантій судовим експертам;
- розширення суб'єктності судово-експертної діяльності через звуження кваліфікаційних вимог у комплексі із заниженим рівнем відповідальності, надання результату у вигляді сумнівних висновків, які попри все мають ознаки офіційного документа.

Загалом робота експерта полягає не в оцінюванні, а в дослідженні, у формуванні об'єктивних висновків. Оцінна діяльність не є основною характеристикою висновку судового експерта, натомість суд здійснює оцінку такого висновку відповідно до чинних нормативно-правових актів, дотримуючись загальних правил оцінки доказів, і жоден такий доказ, зокрема висновок експерта, не має наперед установлені сили. Суд може взяти або не взяти висновок судової експертизи до уваги з різних причин. Під час проведення судової експертизи експерти можуть припуститися різних помилок, зокрема, нехтувати деякими аспектами, які можуть вплинути на об'єктивність їхніх висновків.

Метою цього дослідження є пошук шляхів удосконалення судової експертизи в Україні та розв'язання проблем, які сьогодні чітко сформульовано. Застосовуючи традиційні методи дослідження, вважаємо, що для пошуку можливих шляхів удосконалення судової експертизи в Україні передусім необхідно зазначити причини, які є в основі проблем, що виникають у процесі проведення експертизи.

Відсутність єдиної структури, що здійснювала б організаційно-управлінську функцію судово-експертної діяльності, викликає в науковців полеміку.

Проте неможливо не зауважити, що майже всі проблеми процесу проведення судових експертиз об'єднані спільним наслідком — неточністю й необ'єктивністю висновку судового експерта, визнанням висновку судового експерта недопустимим доказом, і, як наслідок, негативним впливом на результат судового процесу. Дані обставини неодноразово досліджувались Дисциплінарною палатою Центральної експертної кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України на предмет того, чи не вийшов експерт за межі своєї компетенції та дотримання процедур.

Повертаючись до підстав, що стали рушійним чинником проведення цього дослідження — загострення потреби громадянського суспільства в Україні з дотримання гарантій справедливого суду, важливо підкреслити потребу саме в об'єктивних судових експертизах, законність і висока професійність яких не підлягала б сумніву.

Для досягнення цієї мети важливо вдосконалити законодавство, що регулює судову експертизу, вносити необхідні зміни для покращення процедур незалежності

експертів та обґрунтування їх висновків. Законодавець має розробити чіткий стандарт для судових експертів і організувати навчання їх та сертифікацію для забезпечення якості роботи.

Окрім того, неможливо обійти важливість дотримання етичних стандартів у сфері судової експертизи та вжиття заходів для їх зміцнення, оскільки це впливає на довіру до правосуддя та забезпечує справедливість судового процесу.

Ось деякі аспекти цього питання:

- довіра до експертів. Забезпечення дотримання етичних стандартів допомагає створити довіру до судових експертів. Якщо експерти діють етично, це перекоонує учасників судового процесу в об'єктивності та безпристрасності експертної думки;
- справедливий судовий процес. Етичні стандарти гарантують, що експерти не відчують тиску чи впливу ззовні та надають об'єктивні й незалежні висновки. Це важливо для забезпечення справедливості при розв'язанні судових справ;
- забезпечення прав людини. Судова експертиза може мати серйозний вплив на життя та свободу людей. Дотримання етичних стандартів гарантує, що експерти не порушують прав та гідності осіб, які перебувають під досудовим або судовим розглядом;
- зменшення кількості помилок. Етичні стандарти містять чесність, точність та відповідальність. Дотримання цього сприяє уникненню помилок у судовій експертизі.

Отже, дотримання етичних стандартів є важливим аспектом сфери судової експертизи, оскільки воно сприяє справедливому судочинству і збереженню довіри до судової системи.

Судова експертиза є необхідною складовою справедливого судочинства, яка гарантує об'єктивність, надійність та захист прав учасників судового процесу.

Перелік джерел посилання

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 : ратиф. Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.09.2023).
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків, 2001. 656 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html> (дата звернення: 01.09.2023).
4. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 04.01.2016 р. на проект закону України «Про громадський контроль» (від 13.11.2015 р. № 2737-1). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55101 (дата звернення: 01.09.2023).
5. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадського суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. ... канд. наук: 12.00.01. Львів, 2010.
6. Проект закону України «Про громадський контроль» (реєстр. № 4697 від 14.04.2014 р.) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50646 (дата звернення: 01.09.2023).
7. Проект закону України «Про громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб» (реєст. № 9013 від 07.08.2018 р.) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JH6YD00I> (дата звернення: 01.09.2023).
8. Сквірський І. О. Інститут громадського контролю в Україні та його правова природа. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016 р. № 19. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc19/13.pdf> (дата звернення: 01.09.2023).

Теоретико-методичні та процесуально-правові аспекти посмертної судової психологічної експертизи самогубств військових під час воєнного стану

Марина Міхеєва,

Донецьке відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Краматорськ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9949-5810>, e-mail: mary.mikheeva@ukr.net

Висвітлено особливості діяльності експерта-психолога щодо посмертної судово-психологічної експертизи самогубств військових в умовах воєнного стану, розглянуто феноменологію суїциду та вихідні позиції побудови експертного дослідження.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза; воєнний стан; самогубство військових.

Theoretical, Methodological, and Procedural-Legal Aspects of Postmortem Forensic Psychological Examination for Military Suicides During Martial Law

Maryna Mikheieva

This article sheds light on the distinctive features of a forensic psychologist's involvement in postmortem forensic psychological examinations related to military suicides during martial law. It provides insights into the suicide phenomenology and the foundation aspects of this forensic examination.

Keywords: forensic psychological examination; martial law; military suicides.

Проблема об'єктивності та обґрунтованості судових рішень як однієї з головних цінностей демократично-правової держави завжди була важливою складовою сукупності суспільних, юридичних, соціально-психологічних та інших видів досліджень. Сучасні виклики воєнного стану в Україні актуалізували теоретико-методичні та кримінально-процесуальні аспекти проблеми самогубств серед військовослужбовців ЗСУ.

Найновіші дослідження в галузі суїцидології, спираючись на статистичні дані правоохоронних органів (інформація в закритому доступі), свідчать, що під час воєнного стану в Україні відбулося значне зростання кількості суїцидальних намірів і їх реалізації військовослужбовцями [4].

Призначення органами досудового розслідування посмертної судово-психологічної експертизи в межах кримінального провадження щодо ймовірного самогубства обумовлено необхідністю диференціації версій (доведення до самогубства, убивства або смерті в результаті нещасного випадку). Стрімке зростання запитів правоохоронних органів щодо проведення досліджень даного виду доводить актуальність розроблення адекватної методики (ефективного діагностичного інструментарію) посмертної судової психологічної експертизи в кримінальних провадженнях щодо самогубств військовослужбовців у період воєнного стану.

Зазначимо, що методологічні позиції та методичний зміст посмертної судової психологічної експертизи представлений у достатньої кількості досліджень вітчизняних та іноземних науковців (А. Адлер, К. Юнг, К. Меннінгер, Г. Саллівен, Е. Дюркгейм, О. Землянська, Т. Єгорова, М. Крюкова, О. Кокур, О. Тімченко та ін.) [2]. Але підходи, що існують, та їх методична наповненість не враховують вплив абсолютних суспільних трансформацій та наслідків деструктивних факторів воєнного часу, що викликають неподоланне страждання особистості. Це протиріччя визначило проблему нашого дослідження.

Об'єктом посмертної судової психологічної експертизи в кримінальних провадженнях щодо ймовірного самогубства військовослужбовця ЗСУ в період воєнного стану в Україні є сукупність джерел інформації (матеріали кримінального провадження та додаткові матеріали), які містять відомості про індивідуально-психологічні особливості особистості, психічний стан та діяльність цієї особи за обставин проходження служби в умовах воєнного стану в Україні.

Предметом посмертної судової психологічної експертизи є особливості емоційного стану військовослужбовця ЗСУ, які могли бути психологічною передумовою для ймовірного самогубства.

Завдання посмертного психологічного дослідження:

- установлення динаміки негативних змін в емоційній сфері військовослужбовця ЗСУ, пов'язаних із участю у бойових діях (наприклад, зниження стресостійкості, відчуття страху, самотності, гнітючої тривожності, нав'язливих думок, підвищеної дратівливості, безпорадності, психофізіологічного фізичного стресу тощо);
- установлення змін у світогляді, в системі стосунків та у звичних способах поведінки;
- установлення характеру залежності від певних життєвих обставин та/або від певних осіб під час проходження військової служби в умовах воєнного стану;
- установлення специфіки емоційного стану військовослужбовця, що безпосередньо передував його смерті, та вірогідних причин виникнення цього емоційного стану.

В контексті проблеми наших тез необхідно виділити дослідження:

- глибинних особистісних причин самогубства та базових психологічних характеристик суїцидента [3];
- соціально-емоційного дискомфорту в процесі комунікативної взаємодії як із іншими, так і з собою у розвитку суїцидальної поведінки [4];
- спрямованості агресивного ставлення перш за все на самого себе у стані тривоги, конфлікту, депресії [3];
- впливу низького рівня адаптованості та руйнування власної ідентичності на рішення скоїти самогубство [2].

Зазначимо, що наявність (або відсутність) виокремлених характеристик особистості підекспертних військових, визначена у процесі заочного ретроспективного аналізу анамнестичних даних підтверджує (на жаль, лише в певному ступені) імовірність факту суїциду.

Стверджуємо, що оптимізація змісту та форми й обґрунтованості експертних висновків судової психологічної експертизи відносно самогубств військових в умовах воєнного стану детермінується використанням відповідної групи методів дослідження трагічного явища: метод ретроспективного аналізу психологічного профілю суїцидента (здавали вище); метод моделювання або реконструювання життєвого шляху особистості загиблого; метод контент-аналізу продуктів діяльності суїцидента (записки, СМС, пости, особливості активності або пасивності в соціальних мережах тощо); метод експертних оцінок (характеристики, довідки, відомості із протоколів допитів свідків та рідних); статистичні методи.

Необхідно підкреслити, що провідними принципами використання зазначених вище методів є принцип інтегративності та принцип системності. Саме інтегративне та системне застосування методів експертного дослідження у цій кримінальній ситуації вбачається найконструктивнішим у пошуку більш адекватних результатів. Як доводить практика експертної роботи, психологічне дослідження дає змогу встановити особливості особистості суїцидента та, можливо, установити причини здійснення суїциду [1].

Експертні висновки за матеріалами кримінальних проваджень розслідувань небойових втрат військових із ознаками самогубства частіше мають імовірний характер, містять психологічну оцінку тих або тих явищ, що цікавлять слідчі органи та ґрунтуються на таких або подібних питаннях:

1. У якому емоційному стані перебувала підекспертна особа в період, який передував її самогубству?
2. Чи були у підекспертної особи індивідуально-психологічні характеристики, які могли б впливати на свідомість та діяльність?
3. Чи були у підекспертної особи будь-які обставини, які могли сформуванати схильність до суїциду?

Отже, аналіз сучасного стану проблеми, яку розглянуто, потребує інтеграції наукових досліджень у галузі юридичної психології, психіатрії, кримінології, права та інших наукових дисциплін.

Судова психологічна експертиза самогубств військових в екстремальних умовах воєнного стану є джерелом інформації щодо психологічних особливостей особистості суїцидента та очевидних або латентних соціально-психологічних обставин події, тому її висновки є значущою складовою розгляду відповідного кримінального провадження.

Одним із напрямів подальшого розгляду проблеми вважаємо пошук кореляційних зв'язків між певними характеристиками особистості, що в умовах воєнного стану спонукають, в одному випадку, боротися, незважаючи на складні випробування, в іншому, випробування є тригером трагічного самознищувального кроку.

Перелік джерел посилання

1. Землянська О. В. Особливості посмертної судово-психологічної експертизи. *Право і Безпека*. 2009. Вип. 2. С. 233—238.
2. Землянська О. В., Бандурка А. М., Богачова С. Л. Юридична психологія: монографія. Харків, 2006. 750 с.
3. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Корня Л. В. Психологічна оцінка суїцидального ризику у військовослужбовців : метод. посіб. Київ, 2019. 206 с.
4. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза: навч.-метод. посіб. Одеса, 2021. 61 с.

Особливості дактилоскопічних досліджень під час проведення комплексних судових експертиз

Юрій Мороз,

Луганський НДЕКЦ МВС України, м. Дніпро, Україна, e-mail: moroz_yuri777@ukr.net

Альона Ясенюк,

Луганський НДЕКЦ МВС України, м. Дніпро, Україна

Розкрито особливості та проблемні питання дактилоскопічних досліджень під час проведення комплексної судової експертизи. Висвітлено суть використання різних спеціальних знань для розв'язання спільного завдання, яке судовий експерт лише однієї галузі вирішити не може. Розглянуто особливості проведення дактилоскопічних досліджень під час проведення комплексних судових експертиз, визначено предмет, яким є фактичні дані, що їх устанавлюють у результаті дослідження об'єктів за допомогою комплексу методів різних наук, а об'єктом є носії інформації, які мають криміналістичне значення та дослідженням яких досягається розв'язання поставленого завдання.

Ключові слова: комплексна судова експертиза; дактилоскопічне дослідження; сліди рук; контамінація.

Fingerprint Analysis Specifics in Cross-Disciplinary Forensic Examinations

Yurii Moroz, Alyona Yasenok

This article explores the nuances and challenges of fingerprint examinations within cross-disciplinary forensic examinations. It elucidates the essence of employing diverse specialized knowledge to address a collective task that cannot be resolved by a single-discipline forensic examiner. The research examines the intricacies of conducting fingerprint examinations as part of cross-disciplinary forensic examinations, defining the subject as the factual data established through the objects analysis using an array of methods from various sciences. The examination objects are information carriers of forensic significance, and their analysis contributes to solving the assigned task.

Keywords: cross-disciplinary forensic examination; forensic fingerprint examination; handprints; contamination.

Стрімке зростання потреб сучасного суспільства у використанні знань із різноманітних галузей науки, техніки, ремесла не обходить такої суспільної сфери, як сфера судочинства. Інтеграція досягнень різноманітних наук у практику доказування — закономірне і традиційно досліджуване явище для кримінального судочинства.

Одним з яскравих прикладів інтеграції різноманітних знань у судовій експертизі є комплексна судова експертиза, оскільки саме в ній знаходять відображення взаємозв'язок і взаємообумовленість інтеграційних процесів. Концентрування уваги та творчих зусиль науковців і практиків на проблемі комплексних експертиз викликана двома важливими причинами. Перша полягає в тому, що розроблення проблеми комплексності полегшує всебічне використання можливостей судової експертизи у процесуальному доказуванні. Друга причина полягає в тому, що в результаті комплексного підходу до дослідження об'єктів судової експертизи виявляються такі шари та зрізи доказової інформації, спільне використання яких дає змогу розв'язувати нові, раніше не розв'язувані експертні завдання. Питання чіткої організації проведення комплексних експертиз тісно пов'язані з проблемою законодавчого регламентування комплексної експертизи загалом. На законодавчому рівні їх проведення (загальні принципи) урегульовано окремими положеннями процесуального законодавства.

Так, у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — *КПК України*) не встановлено порядку проведення комплексних експертиз. У ст. 101 КПК України передбачено можливість залучення кількох експертів і визначено в загальних рисах їхні права й обов'язки. Водночас у кримінальному процесуальному законодавстві немає критеріїв розмежування названих видів експертиз. На нашу думку, законодавчо регламентувати ці види експертиз дуже важливо, оскільки комплексна експертиза має свою похідну від особливостей об'єктів дослідження, які потребують застосовувати різні сфери знання, специфіку як за призначенням, так і за повноваженнями та відповідальністю судових експертів. Під час проведення комплексної судової експертизи (двома і більше судовими експертами) фахівці складають спільний висновок, який підписують усі судові експерти. Згідно із ч. 8 ст. 101 КПК України можна складати кілька висновків експертів (відповідно до експертних спеціальностей з обов'язковим відображенням цього факту у вступній частині висновку експерта [1]).

Розглянемо особливості дактилоскопічних досліджень під час проведення деяких видів комплексних судових експертиз.

Під час проведення комплексної судової дактилоскопічної та балістичної експертизи, де об'єктами дослідження є вогнепальна зброя, першорядний огляд об'єкта проводить експерт-баліст, із дотриманням заходів безпеки під час поводження зі зброєю на предмет перевірки, чи заряджена ця вогнепальна зброя, із метою її розрядження для безпечного подальшого дослідження. Огляд необхідно проводити в гумових рукавичках, із метою запобігання втраті слідів або внесення змін до слідової інформації. Із метою виявлення слідів рук на вогнепальній зброї необхідно передусім використовувати неруйнівні методи, а потім переходити до інших методів — фізичного, фізико-хімічного, хімічного, із застосуванням дактилоскопічних порошків, ціанокрилової кислоти та інших реагентів. Також із метою дотримання заходів безпеки під час поводження з легкозаймистими об'єктами, у складі яких є порох, об'єкти під час виявлення слідів рук у ціанокрилової камері необхідно розташовувати на безпечній відстані від нагрівальних елементів [2].

Під час проведення комплексної судової дактилоскопічної, почеркознавчої та технічної експертизи документів, де об'єктами дослідження є паперові носії інформації (документи, банкноти тощо), із метою виявлення слідів рук на паперових документах також необхідно проводити дослідження спочатку із застосуванням тільки неруйнівних методів, які не завадять подальшому проведенню почеркознавчих досліджень:

- візуально-оптичні методи — освітлення в ультрафіолетових або інфрачервоних променях. Також до неруйнівного методу виявлення слідів належить виявлення слідів за допомогою розчину нінгідрину в петролейному ефірі, який не розмиває рукописних текстів, виконані писальними приладами на основі анілінових фарб [3];
- із метою збереження об'єкта у незмінному (робочому) і/або початковому стані, забороняється застосовувати руйнівні методи дослідження, також із цією метою до деяких об'єктів забороняється застосовувати хімічні методи виявлення слідів рук (хімічні розчини).

Під час дактилоскопічного дослідження необхідно унеможливити занесення, забруднення (контамінації) об'єктів, дослідження біологічним матеріалом експерта-дактилоскопіста.

Також слід зазначити, що з метою збереження стану та запобігання стороннього впливу на спільний об'єкт дослідження, у разі переміщення його між лабораторіями з різними напрямками комплексного дослідження, якщо роздільне дослідження експерти різних напрямків проводять окремо, об'єкт під час передачі слід належно упакувати [4].

Отже, однією з вимог до наукової обґрунтованості висновків комплексних експертиз є застосування об'єктивних критеріїв оцінки результатів дослідження. Проте донині законодавчо не врегульовано питання щодо формулювання загального експертного висновку комісією експертів.

Зважаючи на викладене вище, можна дійти висновку про те, що під час оформлення результатів проведених досліджень за призначеною комплексною судовою експертизою судові експерти з різних галузей науки можуть скласти як спільний висновок (один висновок експерта), так і кілька висновків експерта, відповідно до експертних спеціальностей із обов'язковим відображенням цього факту у вступній частині висновку експерта.

На нашу думку, складання єдиного висновку комплексної експертизи є більш доцільним, тому що у цьому разі в одному документі в узагальненому й систематизованому вигляді дано повні відповіді на поставлені перед експертизою питання. Це значно полегшує використання й оцінку експертного висновку для слідчих і суддів. Перевага комплексного дослідження також полягає в можливості координувати роботу кількох експертів під час розв'язання єдиного питання, у можливості діяти за одним узгодженим планом, використовуючи різні науково-технічні методи.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.08.2023).
2. Борзов О. П., Костильова О. А., Кузнецов В. А., Щавелєв А. В. Комплексне дослідження слідів рук на вогнепальній зброї : метод. рек. Київ, 2011. 21 с.
3. Дубовий О. П., Лукашенко В. Я., Рибалко Я. В. та ін. Криміналістичне дослідження слідів рук : наук.-практ. посіб. / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ, 2000. 152 с.
4. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 17.07.2017 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 05.08.2023).

Проблематика проведення судових товарознавчих експертиз з оцінювання домашніх тварин під час воєнного стану

Ірина Найвер,

канд. техн. наук, Львівський НДЕКЦ МВС України, м. Львів, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1252-5029>, e-mail: irinanayver@gmail.com

Збройна агресія Російської Федерації проти України є лакмусовим аркушем людяності українського народу, зокрема щодо домашніх улюбленців. Непоправні втрати від війни вимірюються не тільки людськими життями, а й життями тварин. Тому актуальним залишається проведення судових експертиз, об'єктами дослідження яких є домашні тварини (живі й загиблі). Злочини проти тварин під час війни можна об'єднати в три групи: злочини проти домашніх тварин, злочини проти сільськогосподарських тварин (руйнування ферм, розстріл тварин) і злочини проти диких тварин (зокрема, тих, яких утримують у неволі: у зоопарках, притулках тощо). Усі ці злочини створюють значну суспільну небезпеку та спричиняють негативні наслідки як під час війни, так і після її завершення. За результатами дослідження наукових праць і методичної літератури розглянуто проблематику проведення судових товарознавчих експертиз із оцінювання домашніх тварин під час воєнного стану (війни).

Ключові слова: війна; воєнний стан; судова товарознавча експертиза; домашні тварини; об'єкт дослідження; живі тварини.

The Issues of Conducting Forensic Commodity Examinations to Assess Domestic Animals During Martial Law

Iryna Naiver

The armed aggression by the Russian Federation against Ukraine serves as a litmus test for the Ukrainian people's humanity, particularly concerning their domestic pets. The irreparable losses incurred during the war are measured not only in human lives but also in the animals' lives. Therefore, the need for conducting forensic examinations remains relevant, with the subjects of examination being domestic animals, both living and deceased. Crimes against animals during wartime can be categorized into three groups: crimes against domestic animals, crimes against agricultural animals (destruction of farms, shooting of animals), and crimes against wild animals (especially those held in captivity, such as in zoos or shelters). All these crimes pose significant societal risks and have negative consequences both during and after the war. This study examines the issues surrounding the conduct of forensic commodity examinations assessing domestic animals during martial law.

Keywords: war; martial law; forensic commodity examination; domestic animals; subject of examination; living animals.

Від 24 лютого 2022 року триває кривава війна, безпідставно розв'язана Росією проти мирного населення України. Страждають і гинуть громадяни. А ще страждають тварини. І якщо люди хоча б якось здатні подбати про свою безпеку, то тварини беззахисні перед жахіттями війни [1].

На щастя, більшість українців не кинули братів своїх менших, намагаючись допомогти настільки, наскільки це можливо

На жаль, дехто полишив тварин у помешканнях або викинув на вулицю, навіть не намагаючись відшукати їм прихисток у волонтерів, друзів або сусідів [1].

Шкоду, заподіяну війною тваринам, потрібно обліковувати за групами — домашні тварини, зокрема безпритульні, свійські й дикі тварини [2]. Якщо з першими двома групами алгоритм визначення шкоди розглянуто в цих тезах, то питання щодо диких тварин потребує подальшого вивчення.

Перед судовими експертами-товарознавцями постають нові завдання: експерти залучають для визначення шкоди й завданих збитків внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Зазначимо, що постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок

збройної агресії Російської Федерації» не містить згадок про порядок обрахунку збитків, завданих тваринному світові: тварин згадано лише в розділі про збитки, заподіяні водним ресурсам [3]. Водночас Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, розроблена на виконання згаданої постанови, містить порядок обрахунку шкоди, заподіяної, зокрема, і шляхом знищення тварин, проте лише тих, що належать до мисливських [4; 2].

Згідно зі ст. 180 гл. 13 «Речі. Майно» розд. III «Об'єкти цивільних прав» книги першої «Загальні положення» Цивільного кодексу України:

«Стаття 180. Тварини

- 1. Тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом.*
- 2. Правила поводження з тваринами встановлюються законом.*
- 3. Тварини, занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках та порядку, встановлених законом» [5].*

Тварини можуть бути об'єктами права власності і на них поширюється правовий режим речей. Аналізування чинних нормативно-правових актів свідчить, що тварини домашні є рухомим майном, яке є особливим об'єктом цивільних прав.

Домашні тварини, щодо яких ринок сформовано ще до вторгнення Російської Федерації з можливістю проведення незалежного адекватного маркетингу на неопкупованих територіях і визначення матеріальної шкоди, підлягають оцінюванню за комплексним підходом спеціалістами в галузі товарознавства й у галузі ветеринарії.

Під час оцінювання вартості домашніх тварин товарознавчі дослідження проводять як за наявності об'єкта дослідження, так і за його відсутності — за вихідними даними з матеріалів справи щодо об'єкта дослідження [6].

Експерт використовує такі вихідні дані: племінні документи, ветеринарні документи (ветеринарний паспорт) і договір передачі або купівлі-продажу тварини, які підтверджують наявність у нього заявленої породи й рівня здоров'я [7]. Тільки за наявності названих вихідних даних експерт-товарознавець може розпочати етап оцінювання. Якщо документи втрачено, знищено тощо, тоді всю інформацію беруть із протоколів допиту потерпілих.

Загальні вимоги, порядок, принципи, методичні підходи й методи оцінки, база оцінки та види вартості регламентовано Національним стандартом № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 [8].

Укладанню договору на проведення оцінки майна передують вибір бази оцінки, який залежить від мети проведення оцінки, умов використання її результатів, особливостей майна і нормативних вимог. База оцінки — це комплекс методичних підходів, методів та оціночних процедур, що відповідають певному виду вартості майна. Оцінку проводять із застосуванням бази, що відповідає ринковій вартості або неринковим видам вартості [7].

За наявності необхідної інформації визначення ринкової вартості можливе із застосуванням усіх методичних підходів [7].

Перевагу під час експертної оцінки домашніх тварин надають таким методичним підходам, як порівняльний, витратний, дохідний. Застосування кожного з них залежить від доцільності й мети оцінки об'єктів дослідження.

Тому алгоритм проведення товарознавчої експертизи із визначення ринкової вартості та матеріального збитку домашніх тварин (як живих, так і загиблих) залишається таким: ідентифікація об'єкта дослідження згідно з відомостями, зазначеними в постанові слідчого, або з інших матеріалів кримінального провадження (порода, стать, вік, маса, окрас і наявність документів, які засвідчують родовід тварини тощо); проведення маркетингового дослідження щодо ринкової вартості пропозицій до продажу на ринку України подібного майна; вибір необхідних методичних підходів, методів і оціночних процедур, що найповніше відповідають меті оцінки й обраній

базі; визначення ринкової вартості об'єкта дослідження шляхом розрахунку середньої ринкової вартості пропозиції до продажу подібного майна, а щодо визначення матеріального збитку, ураховуючи, що досліджуване майно (тварини) постраждало внаслідок воєнних дій, розрахунки проводять, беручи за основу ринкову вартість об'єктів (тварин) до моменту їх ушкодження (загибелі) з урахуванням їхнього стану із подальшим застосуванням методичних підходів та оціночних процедур; узгодження результатів оцінки в експертизі, одержаних із застосуванням різних методичних підходів; оформлення результатів товарознавчої експертизи [7, 8].

Отже, розслідування злочинів проти тварин та оцінювання збитків від втрати або загибелі тварин під час війни потребує співпраці та взаємодії значної кількості організацій, які є свідками воєнних дій і їхніх наслідків, що сприятиме збиранню повноцінної доказової бази та з'ясуванню всіх обставин справи із метою притягнення до відповідальності винних у крадіжках тварин, жорстокому поводженню з ними та інших злочинах щодо тварин.

Перелік джерел посилання

1. Григоренко М. Невинні жертви війни: через росіян в Україні голодують тварини у зоопарках / УНІАН. 02.03.2022. URL: <https://www.unian.ua/ecology/nevinni-zhertvi-viyni-cherez-rosiyan-v-ukrajini-goloduyut-tvarini-u-zooparkah-11726218.html> (дата звернення: 05.09.2023).
2. Шутяк С. Злочини проти тварин під час війни / Just talk. 27.02.2023. URL: <https://justtalk.com.ua/post/zlochini-proti-tvarin-pid-chas-vijni> (дата звернення: 05.09.2023).
3. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : пост. КМУ від 20.03.2022 р. № 326 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
4. Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : затв. наказом Міндовкілля України від 05.10.2022 р. № 414 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
6. Мануленко О. В., Михальський О. О., Донцова О. С. Актуальні питання судової експертизи і криміналістики. *Проблемні питання з оцінювання домашніх тварин при проведенні судово-товарознавчих експертиз* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18—19.04.2019). С. 407—409.
7. Методичні рекомендації з питань призначення та проведення судових експертиз з оцінки худоби, птиці та інших живих тварин – об'єктів господарювання : метод. рек. ; звіт НДР (заключ.) / МЮУ, ХНДІСЕ ; кер. А. І. Лозовий; викон.: О. О. Михальський, О. С. Донцова, В. М. Губарева та ін. 0107U000417. Інв. N 10.2009.11.2030. Харків, 2009. 174 с.
8. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : затв. пост. КМУ від 10.09.2003 р. № 1440 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF> (дата звернення: 05.09.2023).

Боротьба із поширенням неправдивої інформації за допомогою цифрових технологій: європейська практика

Владислав Негребецький,

канд. юрид. наук, доц., НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН
України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0478-6533>, e-mail: vladislavnegrebetsky@gmail.com

*Доповідь присвячено проблемам боротьби з поширенням неправдивої інформації (фейків)
у цифрових телекомунікаційних мережах. Проаналізовано законодавство та досвід європейських
країн у боротьбі із цифровими фейками.*

Ключові слова: *судова експертиза; дезінформація; інновації; цифрові технології.*

Combating the False Information Spread Using Digital Technologies: European Practices Vladyslav Nehrebetskyi

*This report expounds the challenges of combating the false information (fake news) dissemination in
digital telecommunications networks. It analyzes the legislation and the experiences of European countries
in countering digital fake news.*

Keywords: *forensic examination; disinformation; innovations; digital technologies.*

Діяльність нашої держави в умовах війни тісно пов'язана й багато в чому залежить від інформаційної безпеки. Від самого початку воєнної агресії проти України велась повномасштабна інформаційна війна. В інформаційній мережі «Інтернет» систематично поширюється фейкові новини [1]. «Фейк» (англ. *fake*) у перекладі означає «фальшивка», «підробка», «обман». Тож фейк — це завідомо неправдива інформація. Дезінформація — відомості, розраховані на введення особи в оману [2, с. 158]. Отже, ворог намагається методично та послідовно підірвати авторитет держави й органів влади, послабити обороноздатність нашої країни.

На жаль, сучасні засоби комунікації, доступ до яких має майже кожний, надають максимум можливостей для поширення практично будь-якої інформації. Є змога не просто одноразово поширити новину, а запустити «ланцюжкову реакцію», коли новину багаторазово пересилають користувачі соцмережі від однієї особи цілій групі осіб, або навіть до інших соцмереж.

Особливого значення набуває питання про відповідальність за поширення інформації, яка загрожує національній безпеці України, а саме спрямованої на заподіяння шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, економічній або інформаційній безпеці держави. У пояснювальній записці до законопроекту про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ національної безпеки України від 19.04.2023 р. № 9223 (ініціатори — народні депутати Г. Г. Мазурашу, С. В. Кузьм'яних, М. В. Павлюк, М. М. Лаба й О. О. Арсенюк) зазначено:

«Російськими спецслужбами в інтересах країни-агресора нарощуються зусилля із використання такого інструменту інформаційної війни як створення на платформах соціальних мереж Facebook, Instagram і Twitter мереж облікових записів (акаунтів) (так званих бот-мереж), які містять недостовірні дані щодо користувачів, діяльність яких є координованою ззовні та об'єднана єдиною метою, зокрема такою як проведення акцій інформаційного впливу проти державних інтересів України. До таких дій вдаються і громадяни України. Так, Службою безпеки України виявлено та припинено функціонування у 2020 році 20 ботоферм, у 2021 році — 21 ботоферми, а за 2022 рік — 45 ботоферм, загальною потужністю понад 4 млн ботів, діяльність яких поширювалась на багатомільйонні аудиторії користувачів соціальних мереж у різних регіонах України (і не лише). Разом з тим, вжитими заходами було викрито та заблоковано близько 11 тис. облікових записів, що використовувались на користь російських окупантів.

Непоодинокими стали і випадки, коли користувачі облікових записів (акаунтів) видають себе за інших осіб, зокрема за представників влади, інших публічних осіб, до яких прикута особлива увага, і від імені цих осіб розміщують і поширюють в соцмережах та на інших інтернет-платформах різну неправдиву, маніпулятивну інформацію.

На жаль, соціальні мережі не дуже реагують на повідомлення про фейкові профілі і сторінки, які причетні до інформаційних атак» [3].

Зауважимо, що з проблемою пасивного ставлення соцмереж до розміщення неправдивої інформації свого часу зіткнулася Німеччина. Німеччина є однією з перших європейських країн, яка запровадила санкції на рівні законодавства за поширення неправдивої інформації. Парламент Німеччини 30.06.2017 р. ухвалив Закон «Про вдосконалення правозастосування в соціальних мережах» (нім. *Netzwerkdurchsetzungsgesetz, NetzDG*) [4]. Це також називаються «законом про Facebook». Цей Закон спрямований на боротьбу з дифамацією (поширенням про особу неправдивої інформації, яка принижує її честь і гідність, завдає шкоди діловій репутації) і розпалюванням ненависті в інтернеті.

Закон зобов'язує платформи соціальних мереж із більш ніж 2 млн користувачів започаткувати прозору процедуру розгляду скарг на незаконний контент і надавати відповідні звітність і документацію. Провайдери повинні видаляти «явно незаконний» контент протягом 24 годин, а весь незаконний контент — протягом 7 днів із моменту його публікації, в іншому разі їм загрожує адміністративний штраф у максимальному розмірі 50 млн євро. Скажників і користувачі слід негайно поінформувати про прийняті рішення. Віддалений уміст зберігають щонайменше 10 тижнів як доказ, а платформи мають подавати звіти про прозорість роботи з нелегальним умістом кожні шість місяців.

В Україні працює Центр протидії дезінформації [5, 6], який є робочим органом Ради національної безпеки і оборони України, утвореним відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.03.2021 р. «Про створення Центру протидії дезінформації», уведеного в дію Указом Президента України від 19.03.2021 р. № 106/2021 [6]. Центр підпорядковано Раді національної безпеки і оборони України. Він забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою.

Зокрема, до завдань Центру належать:

- проведення аналізу й моніторингу подій і явищ в інформаційному просторі України, стану інформаційної безпеки та присутності України у світовому інформаційному просторі;
- виявлення та протидія дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою.

Варто зауважити, що світова практика боротьби з поширенням неправдивої інформації в інтернет-мережах свідчить про значну роль у цьому процесі суспільних організацій і самих користувачів соцмереж [7, с. 162]. До того ж є необхідно продумати механізм юридичного захисту порушених прав. За допомогою судової експертизи можна отримати докази порушення прав (судово-лінгвістична експертиза мовлення).

Висновок: для ефективної боротьби з поширенням неправдивої інформації за допомогою цифрових мереж доцільно використовувати інноваційний підхід, який полягає передусім у використанні стандартів Ради Європи й досвіду країн ЄС із протидії дезінформації. Необхідно залучити сучасні технології в галузі судової експертизи для надання правоохоронним органам, суспільним організаціям і провайдерам комунікаційних послуг ефективного інструментарію для отримання доказів.

Перелік джерел посилання

1. Analytical research of the information space regarding the issue of «Clandestine transplantation» / Center for Countering Disinformation. URL: <https://cpd.gov.ua/en/report/transplantation/> (дата звернення 05.09.2023).
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько та ін. Харків, 2018. 952 с.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ національної безпеки України : законопроект від 19.04.2023 р. № 9223. URL: itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41788?fbclid=IwAR0RWkqeb5Qfe6H4TPyk_RIKKEZHmqd699_G6ZH0h9ZmxhEwLZ_ZpXM61T0 (дата звернення 05.09.2023).
4. Gesetz zur Verbesserung der Rechtsdurchsetzung in sozialen Netzwerken (Netzwerkdurchsetzungsgesetz — NetzDG). Ausfertigungsdatum: 01.09.2017 / Bundesministerium der Justiz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/netzdg/VJNR335210017.html> (дата звернення 05.09.2023).
5. Центр протидії дезінформації : офіц. сайт. URL: <https://cpd.gov.ua/> (дата звернення 05.09.2023).
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації» : указ Президента України від 19.03.2021 р. № 106/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421> (дата звернення 05.09.2023).
7. Дубов Д. В., Корецька І. О., Баровська А. В. та ін. Фейки як інструмент впливу на вибори : аналіт. доп. Київ, 2020. 201 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/dopovid-dubov-1.pdf> (дата звернення 05.09.2023).

**Системні можливості штучного інтелекту як вектор розвитку
сучасної товарознавчої експертизи**

Ольга Недашківська,

Житомирський НДЕКЦ МВС України, м. Житомир, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2568-0201>, e-mail: persik.emir@gmail.com

Досліджено проблему ускладнення судових товарознавчих експертиз у сучасних умовах бурхливого розвитку науково-технічного прогресу, тотальної діджиталізації, проаналізовано сучасний стан актуальних проблем галузі. Запропоновано системне рішення — запровадити систему штучного інтелекту у практичну роботу судового експерта-товарознавця як інструмент автоматизації та систематизації з метою підвищення якості судових товарознавчих експертиз, скорочення витрат на їх проведення й оптимізації розподілу часу судового експерта в частині мінімізації його часу на одноманітний аналіз даних.

Ключові слова: *судова товарознавча експертиза; актуальні проблеми; автоматизація; штучний інтелект.*

**System capabilities of artificial intelligence as a vector for development of modern
forensic commodity examination**

Olga Nedashkivska

The complication issue of forensic commodity examinations in modern conditions of rapid development of scientific and technical progress, total digitalization was studied, and the current state of industry issues was analyzed. Systemic solution is proposed, namely: to introduce artificial intelligence system into practical work of a forensic commodity expert as a tool for automation and systematization in order to improve quality of forensic commodity examination, reduce costs for their conducting and optimize distribution of the forensic expert's time in terms of minimizing his time for uniform data analysis.

Keywords: *forensic commodity examination; actual issues; automation; artificial intelligence.*

Ускладнення всіх суспільних, соціальних, виробничих та економічних процесів, подальший стрімкий розвиток новітніх технологій підвищують роль судової товарознавчої експертизи в запобіганні шахрайствам, підробкам і порушенням правил безпеки використання різноманітної продукції.

Удосконалення рівня судової товарознавчої експертизи потребує постійного моніторингу й адаптації до змін у технологічному та правовому середовищі з метою забезпечення надійності й об'єктивності процесу.

В умовах сучасного діджиталізованого світу важливо також звернути увагу на етичні аспекти розвитку судової товарознавчої експертизи, зокрема, на вплив технологій на конфіденційність даних, права людини на приватність та інші правові й моральні питання [1]. Загалом розвиток судової товарознавчої експертизи потребує поєднання технологічних і наукових інновацій із дотриманням високих стандартів об'єктивності, точності й незалежності.

Судова товарознавча експертиза стикається зі специфічними проблемами, які можуть вплинути на її якість, об'єктивність і строки виконання. Назвемо деякі актуальні проблеми судової товарознавчої експертизи:

- 1) недостатній рівень кваліфікації експертів;
- 2) вплив зовнішніх чинників;
- 3) відсутність стандартизації;
- 4) інновації та складність нових матеріалів і технологій;
- 5) етичні аспекти.

Для забезпечення високої якості судової товарознавчої експертизи важливо розв'язувати ці проблеми завдяки якісному навчанню та підвищенню кваліфікації експертів, розробленню стандартів, забезпеченню об'єктивності та врахуванню етичних аспектів [2].

Отже, важливим аспектом розвитку судової товарознавчої експертизи є розроблення стандартів і протоколів, які б сприяли єдності й об'єктивності у проведенні експертизи. Запровадження цифрових платформ для обміну інформацією між експертами, судами й іншими зацікавленими сторонами може спростити процес розгляду справ [3].

Забезпечення незалежності експертів від зовнішніх впливів і тисків також є важливою перспективою розвитку. Цього можна досягти завдяки створенню спеціалізованих організацій, які б надавали незалежні експертні висновки.

Загалом розвиток судової товарознавчої експертизи потребує поєднання зусиль із боку науки, правоохоронних органів та інших зацікавлених сторін для забезпечення об'єктивності, точності й високої якості проведення експертиз.

Застосування штучного інтелекту й автоматизованих систем аналізу може сприяти підвищенню швидкості та точності судової товарознавчої експертизи, але потребуватиме ретельної перевірки й валідації алгоритмів із метою запобігти помилкам.

Використання штучного інтелекту (далі — ШІ) під час проведення судових товарознавчих експертиз дасть змогу значно покращити точність, швидкість та ефективність аналізу [4]. Ось деякі способи, у які ШІ можна застосувати в судовій товарознавчій експертизі:

- 1) комп'ютерне зорове розпізнавання (ШІ здатний аналізувати фотографії та зображення для автоматичної ідентифікації об'єктів, виявлення дефектів або недоліків);
- 2) машинне навчання для класифікації (за допомогою машинного навчання можна навчити систему розпізнавати різні класи матеріалів, виробів і/або дефектів на основі навчальних даних);
- 3) аналіз даних і тексту (ШІ здатний швидко аналізувати значні обсяги даних, включно з результатами тестів, характеристиками матеріалів та іншими параметрами, для виявлення закономірностей, використовувати оброблення природної мови для аналізу текстових документів);

- 4) експертні системи (створення експертних систем на базі ШІ сприятиме роботі експертів, надаючи рекомендації, прогнози й аналізуючи значний обсяг даних);
- 5) прогнозування характеристик (ШІ спроможний аналізувати раніше зібрані дані для прогнозування характеристик матеріалів або виробів у певних умовах);
- 6) оптимізація процесів (використання ШІ оптимізує процеси аналізу й визначення властивостей, зменшуючи час й зусилля, потрібні для проведення експертизи);
- 7) віртуальне моделювання (ШІ здатний створювати віртуальні моделі для аналізу матеріалів або виробів у різних умовах).

Такі можливості штучного інтелекту відкривають нові горизонти для розвитку судової товарознавчої експертизи, допомагаючи експертам здійснювати більш точний та об'єктивний аналіз зразків, матеріалів і виробів.

Отже, запровадження штучного інтелекту в практичну роботу судового експерта-товарознавця сприятиме автоматизації завдань і навчання, скороченню строків проведення експертизи, співпраці між експертами, розробленню й опануванню нових методів і методик, підвищенню ефективності використання ресурсів, допоможе у прийнятті рішень, що значно підвищить якість, ефективність, об'єктивність і швидкість проведення судових товарознавчих експертиз.

Перелік джерел посилання

1. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
2. Дереча Л. М. Професійна етика судового експерта. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річ. створ. ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 07—08.11.2013). Харків, 2013. С. 12—13.
3. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
4. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядж. КМУ від 02.12.2020 р. № 1556-р (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 31.08.2023).

Актуальні питання вдосконалення правового статусу потерпілого у кримінальному провадженні України

Наталія Нестор,

д-ка юрид. наук, ст. дослідн., заслуж. юристка України, Київський НДІСЕ, м. Київ, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4231-537X>, e-mail: nataliia.nestor@kndise.gov.ua

Розглянуто актуальні питання вдосконалення правового статусу потерпілого у кримінальному провадженні України.

Ключові слова: кримінальне провадження; потерпілий; процесуальні права потерпілого; процесуальні обов'язки потерпілого; відповідальність потерпілого.

Relevant Issues in Enhancing the Victims' Legal Status in Ukrainian Criminal Proceedings **Nataliia Nestor**

This paper examines pertinent matters related of the victims' legal status improvement in criminal proceedings of Ukraine.

Keywords: criminal proceedings; victim; the victim's procedural rights; the victim's procedural duties; the victim's responsibilities.

Вибухи, що пролунали 5 липня цього року в приміщенні Шевченківського районного суду міста Києва, внаслідок яких отримали поранення військовослужбовці конвою та загинув обвинувачений І. Гуменюк, який вісім років перебував під вартою у слідчому ізоляторі в очікуванні судового вироку, вкотре засвідчили недосконалість системи кримінальної юстиції України й наявність суттєвих недоліків у слідчій і судовій практиці.

Після цієї резонансної події у професійних юридичних медіа [1; 2] знову згадали про законопроект про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень про судовий розгляд та досудове розслідування (зареєстрований у Верховній Раді України за № 5661, далі — *законопроект № 5661*) [3], спрямований на створення правового механізму реагування на зловживання сторонами їхніми процесуальними правами й нехтування своїми процесуальними обов'язками, відсутність якого вважається основною причиною тривалого судового розгляду. І хоча законопроект № 5661 отримав нехвальні висновки [4], його включено до порядку денного поточної парламентської сесії [5] для розгляду.

Дійсно, зловживання процесуальними правами та неналежне виконання процесуальних обов'язків сторонами й іншими учасниками кримінального провадження завжди мало місце у кримінальному провадженні, а сьогодні, в умовах змагальності сторін, це негативне явище набуло ще більшого поширення. Окремі положення, запропоновані авторами законопроекту № 5661 заслуговують на підтримку, зокрема ті, що стосуються підвищення відповідальності для слідчих і прокурорів за неналежне виконання своїх повноважень, оскільки на них (на засадах публічності) покладено виконання завдань кримінального провадження і основний тягар доказування обставин події кожного кримінального правопорушення та винуватості особи, яка його вчинила. Проте, складно сприймати пропозиції щодо зміни положень закону, які через їхню деталізацію перетворюють процесуальні права потерпілого на його процесуальні обов'язки, наслідком чого може стати погіршення стану взаємодії потерпілих з органами досудового розслідування та прокуратури й узагалі відсутність у потерпілих бажання звертатись до цих органів із заявами та клопотаннями.

Так, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 56 чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) потерпілий має право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати [6]. Запропонована авторами законопроекту № 5661 редакція цього пункту значно звужує згадане право потерпілого, оскільки дає йому змогу відмовитися давати показання лише у трьох випадках: 1) щодо себе, близьких родичів і членів своєї сім'ї, якщо показання можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами або членами його сім'ї кримінального правопорушення; 2) якщо показання стосуються відомостей, що містять таємницю, яка охороняється законом й не підлягає розголошенню; 3) коли він стає стороною обвинувачення внаслідок відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді.

Отже, у всіх інших випадках потерпілого можуть зобов'язати давати пояснення і показання. Законопроект № 5661 передбачає доповнення ч. 1 ст. 57 КПК України новим пунктом 1-1, відповідно до якого потерпілий зобов'язаний «*давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду*» [3], а також поширити на нього застосування приводу, який нині можна застосовувати лише до підозрюваного, обвинуваченого або свідка (ч. 3 ст. 140 КПК України) [6]. Очевидно, що після таких змін, якщо вони стануться, процесуальний статус потерпілого значно погіршиться, особливо порівняно зі статусом підозрюваного й обвинуваченого.

До того ж (із метою унеможливлення для потерпілого зловживати своїм становищем) пропонуємо доповнити КПК України новою статтею 57-1, за якою «*за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду потерпілий несе*

кримінальну відповідальність», а за злісне ухилення від явки до них — відповідальність, встановлену законом» [3].

З огляду на загальновизнане на рівні ООН, Ради Європи, ЄС та інших міжнародних організацій ставлення до жертви злочину, необхідності сприяння постраждалим від насильницьких і деяких інших видів злочинів, зокрема дітей, осіб похилого віку і тих, хто має фізичні та психічні вади, у захисті їхніх прав, давно відомі слідчій і судовій практиці труднощі, що виникають під час налагодження контактів та отримання інформації від жертв злочинів, розглянуті вище зміни до КПК України є недоречними. Сторона обвинувачення часто використовує потерпілого для забезпечення суто публічних інтересів і нехтує його правами. Узаконювати це шляхом погіршення становища потерпілого неприпустимо.

Процесуальна фігура потерпілого з'являється внаслідок факту вчинення кримінального правопорушення, яким фізичній особі завдано фізичної, майнової або моральної шкоди, а юридичній особі — майнової шкоди. Без заяви або згоди такої особи (за загальним правилом) вона не стає потерпілим у кримінальному провадженні. Якщо уповноважені державні органи не змогли захистити особу від кримінального правопорушення, то подальша їхня діяльність не повинна погіршувати її становище та завдавати зайвих страждань людині, яка стала жертвою кримінального правопорушення (саме на ній зосереджено нашу увагу). І не останню роль у цих відносинах мають моральні цінності та засади.

Допитувати потерпілого про обставини злочину, спрямованого проти статевої свободи, у ситуаціях, де він сам поведився погано, завжди складно, оскільки часто це пов'язано з інтимними сторонами життя й особистими таємницями, про які особи розповідати соромно, а вести розмову про них у колі інших осіб, які беруть участь у допиті (лікар, спеціаліст тощо) і серед яких можуть бути особи іншої статі, різного віку, непристойно, тому всі його учасники нерідко відчують незручність. На налагодження з потерпілим психологічного контакту, створення відносин довіри, за яких він сам захоче на допиті розповідати про подробиці злочину, взаємини з тим, хто його вчинив, про те, що передувало злочину, і про свої погані вчинки та схильності, значно впливає офіційне ознайомлення потерпілої особи з пам'яткою, у якій передбачено її процесуальні права й обов'язки і яку ця особа отримує після подання заяви про вчинення злочину щодо неї або в разі визнання її потерпілою.

За завідомо неправдиві показання та за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування, прокурора або суду для потерпілого закон і сьогодні передбачає можливість притягнення до юридичної відповідальності (ст. 384 Кримінального кодексу України [7], ст. 185-3 та ст. 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення [8]). Загальне згадування про це у КПК України й офіційне нагадування кожному потерпілому після його заяви про кримінальне правопорушення про таку відповідальність є зайвим.

Прийняття законодавцем зазначених у законопроекті № 5661 змін до КПК України може призвести до того, що потерпілі побоюватимуться юридичних наслідків від наданих ними показань, особливо коли вони не впевнені у чомусь і можуть добросовісно помилятися в окремих обставинах кримінального правопорушення, кількості й ознаках тих, хто його вчинив, тощо. Якщо особа, яка стала жертвою злочину, не матиме бажання надати інформацію органам досудового розслідування, то змусити її це зробити шляхом загрози юридичної відповідальності — марна справа. Саме тому традиційно в національному кримінальному провадженні потерпілий мав і має право давати показання. Якщо він їх надає, то це створює сприятливі умови для викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Якщо ні, то органи досудового розслідування повинні докласти зусиль і шляхом проведення процесуальних дій без участі потерпілого намагатись установити обставини вчинення кримінального правопорушення.

Перелік джерел посилання

1. Голова комітету з питань правової політики Денис Маслов: «В Україні судова гілка влади апіорі є залежною» / Рада суддів України : офіц. вебсайт. Новини. 09.08.2023. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/golova-komitetu-z-pitan-pravovoi-politiki-denis-maslov-v-ukraini-sudova-gilka-vladi-apiori-e-zaleznou> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Проблеми кримінального процесу окреслили на форумі в Одесі / Національна асоціація адвокатів України : офіц. вебсайт. Новини. 28.08.2023.. URL: <https://unba.org.ua/news/8285-problemi-kriminal-nogo-procesu-okreslili-na-forumi-v-odesi.html> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень про судовий розгляд та досудове розслідування: від 14.06.2021 р. № 5661. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72224#:~:text (дата звернення: 04.09.2023).
4. Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень про судовий розгляд та досудове розслідування» від 04.11.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72224#:~:text (дата звернення: 04.09.2023).
5. Про порядок денний дев'ятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова ВР України від 07.02.2023 р. № 2911-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2911-IX#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

Підходи до криміналістичної класифікації бойових лопат

Віталій Нікітюк,

д-р філософ., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7937-7334>, nikityuk_sha@ukr.net

Олександр Коломійцев,

канд. техн. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1932-1034>, e-mail: sashagun@ukr.net

Олександр Герман,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6522-9381>, e-mail: herman30121966@gmail.com

Владислав Ходорич,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2621-4029>, e-mail: l9mba7@gmail.com

Проведено діагностичне дослідження наявних бойових лопат. Вивчено характеристики бойових лопат та їх відмінностей від сільськогосподарських лопат. Запропоновано криміналістичну класифікацію лопат за певними ознаками.

Ключові слова: лопата; бойова лопата; армійська лопата; спортивна лопата; сільськогосподарська лопата.

Forensic Approaches in Combat Shovels Classification

Vitalii Nikitiuk, Oleksandr Kolomiitsev, Oleksandr Herman, Vladislav Khodorych

This article examines combat shovels that are in use. Explores the combat shovels characteristics and differ them from agricultural ones. A forensic shovels classification based on specific features has been proposed.

Keywords: shovel; combat shovel; military shovel; sports shovel; agricultural shovel.

Лопата — ручний шанцевий інструмент, полотно (лоток, линок, багнет, клинок), насажене на держак (черенок, руків'я, ратище). Її попередником була палиця-копачка із загостреним кінцем. Лоток лопати виготовлявся із дерева, кістки, лосиного рогу та інших матеріалів як одне ціле з держакком. Пізніше лопату для земляних робіт стали для міцності обковувати металом, а потім з'явився й суцільнометалевий лоток. Згодом лопату стали використовувати як зброю.

Бойова лопата — ратищна холодна зброя, що трансформувалася із сільськогосподарської лопати шляхом зміни розмірів ратища та вражаючого елемента, а також отримання додаткових вражаючих елементів, не характерних для лопати господарсько-побутового призначення. Основним вражаючим елементом бойової лопати було полотно.

На підставі проведеного аналізування наукових праць [1—4] і експертного досвіду авторами сформовано ознаки класифікації лопат (рис. 1), до яких було віднесено:

- призначення лопати;
- тип бойової зброї;
- походження бойових лопат;
- вид бойових лопат;
- вид багнет-лопат;
- матеріал виготовлення лотка лопати;
- матеріал виготовлення ратища (держака) лопати;
- конструкція лопати;
- форма полотна лопати;
- форма робочої кромки полотна лопати;

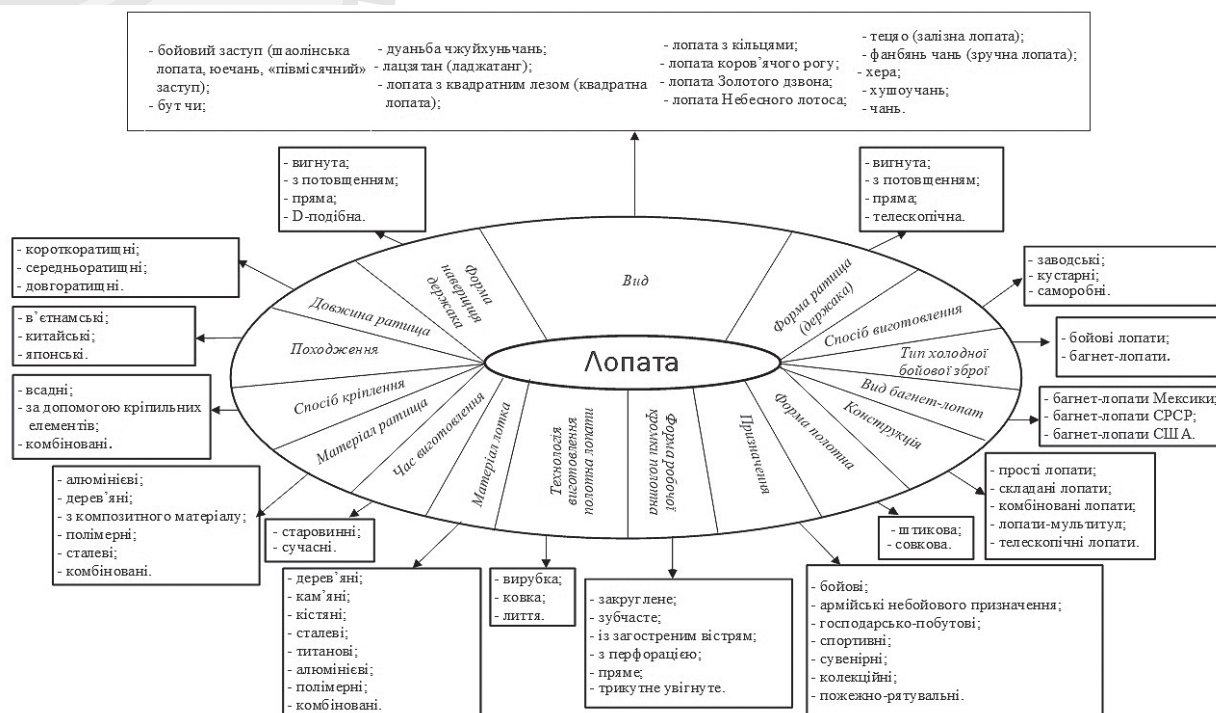

Рис. 1. Класифікація лопат

- форма верхньої частини держака лопати;
- форма держака лопати;
- технологія виготовлення полотна лопати;
- спосіб кріплення полотна до держака;
- довжина держака (ратища) лопати;
- час виготовлення лопати;
- спосіб виготовлення.

Підбиваючи підсумки, робимо висновок, що запропонована класифікація лопат дасть змогу розв'язувати діагностичні завдання щодо визначення типів, видів, конструкції та призначення об'єкта дослідження.

Перелік джерел посилання

1. Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів (зі змін та допов.). Київ, 2014. 72 с.
2. Авдеева Г. К., Дьяченко О. Ф., Рябухіна В. О. Українсько-російський словник спеціальних термінів криміналістичної експертизи холодної зброї. Харків, 2008. 208 с.
3. ДСТУ 8973:2020 Лопати. Технічні умови. Київ, 2020. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=89477 (дата звернення: 26.08.2023).
4. Blackmore H. L. Hunting Weapons from the Middle Ages to the Twentieth Century. London, 2003. 401 p.

Правовий моніторинг як механізм контролю ефективності нормативно-правового регулювання у сфері судово-експертної діяльності в Україні

Інеса Овсянникова,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3351-7781>, e-mail: inessa_ovs@ukr.net

Сучасне правове життя потребує від законодавства постійного оновлення та удосконалення, зокрема й у сфері судово-експертної діяльності. Ефективність таких змін має контролювати держава шляхом моніторингу.

Ключові слова: ефективність; моніторинг; нормативно-правове регулювання; судово-експертна діяльність.

Legal Monitoring as an Assessing Mechanism of the Legal Regulation Effectiveness in the Forensic Practice of Ukraine

Inessa Ovsianykova

Modern legal dynamics demand a continuous evolution and enhancement of legislation, particularly within the realm of forensic examinations. The state must oversee the effectiveness of these modifications through monitoring.

Keywords: effectiveness; monitoring; legal regulatory framework; forensic examination.

Дотримання прав і свобод людини та громадянина має пряму залежність від ефективного правосуддя. Дуже влучною є думка А. В. Свіницького, що гарантувати особі право на справедливий суд неможливо без побудови в Україні ефективної системи експертного забезпечення правосуддя [1, с. 16]. Важливу роль до того ж відіграє інститут судової експертизи. Саме судову експертизу В. Ю. Шепітько виокремлює як складову ефективного правосуддя та зазначає, що від належного реформування та оптимізації судово-експертної діяльності залежить відкриття істини, можливість розв'язання справи за суттю, досягнення справедливості [2, с. 27].

На сучасному етапі для нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності характерні деякі недоліки та прогалини, є проблема в якості й ефективності закону, яким регулюється зазначена діяльність.

Загалом категорія «якість Закону» є досить широкою за обсягом і містить у своєму змісті різні аспекти, як відображають його сутність й особливості. Але ця категорія завжди вказує на позитивну властивість Закону — придатність, необхідність і корисність, що з рештою обумовлює його доцільність і ефективність у досягненні завдань Закону, зокрема, належного, ефективного та якісного правового забезпечення судово-експертної діяльності [3, с. 37].

Під ефективністю дії прийнятого Закону розуміється оцінювання співвідношення фактичних результатів реалізації правових норм цього Закону та задекларованої мети, досягнення якої передбачалося законотворцем під час його підготовки. Ефективність Закону можна встановити, провівши моніторинг процесу розвитку законодавства та стану правозастосовної практики, що дасть змогу визначити ефективність регулятивної функції нового Закону, порівняти одержані результати з очікуваними, дасть змогу виявити його основні помилки, недоліки та проблеми під час реалізації, на які можна буде зважити в подальших законодавчих актах, що регулюють судово-експертну діяльність або пов'язані з ним, а також ті аспекти суспільних відносин, які потребують законодавчого розв'язання [3, с. 37].

Схожою є думка Л. Ф. Купіної, яка під ефективністю правових норм розуміє співвідношення цілей, визначених законодавцем під час формулювання норми права, та результатів, досягнутих унаслідок її реалізації, застосування, ураховуючи до того ж об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливали на процес реалізації норми.

Елементами ефективності правових норм у такому разі, як зазначає науковець, будуть:

- соціальні потреби, якими була зумовлена необхідність прийняття тої чи тої норми права;
- мета, поставлена законодавцем під час формулювання норми права;
- правові засоби з досягнення мети, поставленої законодавцем;
- об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливають на можливість реалізації правової норми за допомогою правових засобів;
- результат дії норми права;
- ступінь досягнення мети, поставленої законодавцем;
- можливість удосконалення норми права з метою більш ефективної її реалізації та напрями такого вдосконалення [4, с.44—45].

Отже, мова йде про оцінювання ефективності законів та нормативно-правових актів із метою контролю й подальшого їх корегування. За таких умов доцільно говорити про правовий моніторинг, який Колодій А. М. та Тернавська В. М. влучно визначають саме як вид правового контролю, який є реалізацією сукупності засад, підходів, принципів та методів, мета яких — набуття знань про якість та ефективність нормативно-правових актів, норм права, що у них викладені, реалізація їх у правових відносинах, удосконалення нормативно-правових актів, правореалізаційної практики, правової системи загалом [5, с. 98].

Механізм організації та проведення моніторингу впровадження та аналізу ефективності прийнятих законів та інших нормативно-правових актів у сфері судово-експертної діяльності визначено Порядком, затвердженим наказом Мініюсту України від 24.02.2020 № 666/5 [6].

Водночас слід зазначити що правовий моніторинг у сучасному науковому доробку є недостатньо вивченим та проаналізованим як з теоретичного, так і з прагматичного форматів дослідження. Триває науковий пошук єдиного підходу до розуміння його сутності, змісту, методів здійснення, суб'єктів та об'єктів реалізації, нормативних, організаційних, інстанційних, координаційних та інших засад [7, с. 21].

Перелік джерел посилання

1. Свіницький А. В. Система експертного забезпечення правосуддя в Україні на сучасному етапі: організаційно-правові аспекти. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : зб. мат-лів

- кругл. столу (Харків, 06—07.02.2020). Харків, 2020. С. 16—20. https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 04.09.2023).
2. Шепітько В. Ю. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : зб. мат-лів кругл. столу (Харків, 06—07.02.2020). Харків, 2020. С. 25—27. https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 04.09.2023).
 3. Шевчук В. М. Методологічні проблеми вдосконалення законодавчого забезпечення судово-експертної діяльності. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : зб. мат-лів кругл. столу (Харків, 06—07.02.2020). Харків, 2020. С. 34—41. https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 04.09.2023).
 4. Купіна Л. Ф. Ефективність норм трудового права: дис. ... докт. юрид. наук. Одеса, 2021. 471 с.
 5. Колодій А. М., Тернавська В. М. Правовий моніторинг — засіб забезпечення конституційно-правової політики в Україні. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 95—104. DOI: 10.51989/NUL.2023.1.12 (дата звернення: 04.09.2023).
 6. Порядок моніторингу впровадження та аналізу ефективності прийнятих нормативно-правових актів у сферах правового регулювання банкрутства, виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), судово-експертної діяльності, судоустрою та судочинства, кримінальної юстиції, адвокатури та адвокатської діяльності, безоплатної правової допомоги : затв. наказом Мін'юсту України від 24.02.2020 р. № 666/5. URL: <https://minjust.gov.ua/files/genera/2021/01/19/20210119145117-81.pdf> (дата звернення: 05.09.2023).
 7. Оніщенко Н. М. Правовий моніторинг: від теорії до практики. Альманах права. 2019. Вип. 10. С. 21—26. URL: http://almanahprava.org.ua/files/almanah-prava-vipusk-10-_2019_.pdf (дата звернення: 05.09.2023).

Чи може аналітичний продукт замінити висновок експерта у кримінальному провадженні

Ірина Окуневич,

Дніпропетровський НДІСЕ, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7250-9477>,
e-mail: Okunevych.Iryna@gmail.com

У роботі наведено основні характеристики аналітичного продукту Бюро економічної безпеки України. Проаналізовано законодавчі норми щодо визначення джерел доказів у кримінальному провадженні. Визначено, що аналітичний продукт не є доказом і не може замінити висновок експерта у кримінальному провадженні.

Ключові слова: Бюро економічної безпеки України; аналітичний продукт (довідка); процесуальні джерела доказів; документ; висновок експерта.

Can an analytical product replace an expert opinion in criminal proceedings

Iryna Okunevych

The article presents the main characteristics of the analytical product of the Bureau of Economic Security of Ukraine. The author analyzes the legislative provisions for determining the sources of evidence in criminal proceedings. It is determined that the analytical product is not evidence and cannot replace the expert opinion in criminal proceedings.

Keywords: Bureau of Economic Security of Ukraine; analytical product (reference); procedural sources of evidence; document; expert opinion.

2021 року створено Бюро економічної безпеки (далі — БЕБ) України, що було пріоритетною вимогою Міжнародного валютного фонду. Відповідно до покладених завдань БЕБ виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції.

БЕБ оперує передусім аналітичною складовою, метою якої є оцінювання ризиків і загроз у бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній або інвестиційній сферах економіки, підготовка прогнозів та рекомендацій, спрямованих на їх усунення та/або мінімізацію.

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» результатом роботи інформаційно-аналітичних підрозділів БЕБ є аналітичні продукти й інформаційні документи [1].

Аналітичний продукт — це результат аналітичного дослідження, складений у письмовій формі, з використанням інформації, що міститься в інформаційних системах БЕБ та інших джерелах, зокрема інформації, що міститься в заявах або повідомленнях про вчинення кримінального правопорушення. Він містить опис проведених досліджень і зроблених за їх результатами висновків, відповідей на запитання, поставлені замовником аналізу, або на запитання, поставлені за власною ініціативою під час аналізу наявної інформації. Висновки, що містяться в аналітичних продуктах, повинні ґрунтуватися на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх ризиків у сфері економіки, зокрема на матеріалах кримінальних проваджень та оперативно-розшукової діяльності [1].

Відповідно до даних, зазначених у Звіті про діяльність БЕБ за січень-червень 2023 року, створено 581 аналітичний продукт та аналітичну довідку щодо правопорушень на загальну суму 99,6 млрд грн, із них: у бюджетній сфері — 98 аналітичних продуктів та аналітичних довідок на загальну суму 15,4 млрд грн, у податковій сфері — 409 на загальну суму 47,4 млрд грн, у митній сфері — 409 на загальну суму 9,3 млрд грн, у грошово-кредитній або інвестиційній сфері на загальну суму 27,2 млрд грн. Направлено до суду 137 кримінальних проваджень. Розглянуто судом матеріали кримінальних проваджень і винесено 37 вироків (19 — за ст. 204 Кримінального кодексу (далі — *КК*) України, 15 — за ст. 205-1 *КК* України, 1 — за ст. 205-1, 209, 212 *КК* України, 1 — за ст. 199 *КК* України, 1 — 236 *КК* України), 17 ухвал про звільнення від кримінальної відповідальності, із них 13 ухвал за ч. 4 ст. 212 *КК* України (у зв'язку із відшкодуванням завданої державі шкоди) [2, 3].

Варто зазначити, що аналіз Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» дає підстави стверджувати, що аналітичний продукт не є джерелом доказів (доказом) у кримінальному провадженні.

На практиці аналітичний продукт почали широко використовувати в кримінальних провадженнях: по суті, він став повним аналогом аналітичних довідок, які раніше використовували органи податкової міліції для протидії відмиванню брудних коштів, хоча у ч. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу (далі — *КПК*) України вичерпно визначено процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві: показання, речові докази, документи, висновки експертів [4].

Очевидно, що аналітичний матеріал або аналітична довідка, складені працівниками БЕБ, теоретично можуть підпадати лише під категорію джерел доказів у *КПК* України «документ». Однак, *КПК* України містить не лише легальне поняття «документ» (ч. 1 ст. 99), а й чітко визначає у ч. 2 ст. 99 усі можливі форми документів, які можна використовувати як докази у кримінальному судочинстві [4]. Аналітичний продукт (довідка) працівників БЕБ не підпадає під види документів, зазначені у ч. 2 ст. 99 *КПК* України. Нині на дослідження судовим експертам-економістам надходять

аналітичні продукти (довідки) працівників БЕБ із метою підтвердити викладені в них висновки.

У реальності аналітичний продукт (довідка) — це 15—20 сторінок, більшість із яких — це дані про підприємство (його рахунки, інформація про власників, контакти тощо), півтори сторінки описів даних із баз, на які посилається БЕБ, і висновок. Оскільки аналітичний матеріал не є документом для цілей Податкового кодексу (далі — ПКУ) України, отже — не може виступати підставою для висновків судових експертів щодо повноти (неповноти) сплати податків суб'єктом господарювання, адже за п. 14.1.144-1 ПКУ України «документ для цілей цього Кодексу — документ, створений у паперовій або електронній формі з дотриманням вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» і «Про електронні довірчі послуги», складення та/або подання, та/або надіслання якого передбачається цим Кодексом [ПКУ України у подальших положеннях містить пряме відсилання до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [6], ст. 9 якого визначає поняття первинного та зведеного фінансового документа.— Прим. авт.], іншими нормативно-правовими актами, прийнятими на підставі та на виконання цього Кодексу, та/або пов'язане з реалізацією прав та обов'язків платника податків, та/або контролюючих органів згідно із нормами цього Кодексу» [5]. Тобто аналітичний матеріал не містить прямих відомостей про об'єкт і предмет дослідження експерта-економіста — господарські операції суб'єкта господарювання (зокрема, про фінансовий і податковий облік, фінансові результати за обліком і, відповідно, про розмір обов'язків зі сплати податків).

Не містять поняття «аналітичні матеріали» і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Мін'юсту від 08.10.1998 р. № 53/5 (з подальшими змінами й доповненнями): там (у п. 3.3 гл. 3 розд. III) згадано такі документи (які надають експертові разом із документами про призначення експертизи): «Документи бухгалтерського та податкового обліку, які містять вихідні дані для розв'язання поставлених питань. Такими документами можуть бути прибуткові та видаткові накладні, податкові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізій, таблиці, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, реєстри бухгалтерського обліку (журнали-ордери, меморіальні ордери, картки субконто та інші за балансовими рахунками), головні книги, реєстри податкових накладних, податкові декларації, баланси та інші первинні й зведені документи бухгалтерського та податкового обліку і звітності» [8].

Також слід пам'ятати, що (на відміну від працівників (детективів) БЕБ) експерт як процесуальна особа не має права самостійно збирати матеріали для проведення експертизи (ч. 4 ст. 69 КПК України) [4] і вирішувати питання, що виходять за межі кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю (зокрема, із питань права) [7].

Отже, аналітичні матеріали працівників БЕБ України не є доказом у кримінальному судочинстві. Для використання висновків аналітичного продукту у кримінальному судочинстві їх можна підтвердити шляхом призначення судової економічної експертизи, обов'язково надавши на дослідження експертові-економістові, окрім аналітичного продукту (довідки), первинні документи, які містять вихідні дані для відповіді на поставлені питання.

Перелік джерел посилання

1. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення: 21.08.2023).

2. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за січень-червень 2023. URL: https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/Zvity_infogr_2023/zvit-sich-cherven-beb-202340715-1.pdf (дата звернення: 21.08.2023).
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.08.2023).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.08.2023).
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 21.08.2023).
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 21.08.2023).
7. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 18.08.2023).
8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 18.08.2023).

Розвиток критичного мислення як інструменту протидії інформаційній війні в інформаційному просторі України

Валерія Онацька,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3150-6971>, e-mail: valeri44447@gmail.com

Тетяна Савкіна,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9903-7393>, e-mail: tsavkina@gmail.com

Оксана Русанова,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0342-9223>, e-mail: ksusharusanova73@gmail.com

Визначено механізм психологічного впливу інформаційної війни Російської Федерації проти українського суспільства та проаналізовано теоретичні аспекти критичного мислення українського суспільства як інструменту протидії інформаційній війні в інформаційному просторі України.

Ключові слова: інформаційна війна; психологічний вплив; інформаційний простір; пропаганда; Україна; критичне мислення.

Development of critical thinking as a tool to counter the information war in the information space of Ukraine

Valeriia Onatska, Tetiana Savkina, Oksana Rusanova

The abstract defines the mechanism of the psychological impact of the information war of the Russian Federation against the Ukrainian society and analyzes the theoretical aspects of the critical thinking of the Ukrainian society as a tool to counter the information war in the information space of Ukraine.

Keywords: information war; psychological influence; information area; propaganda; Ukraine; critical thinking.

У сучасному світі інформаційна війна є найбільш агресивною формою протидії, із розвитком ЗМІ вона набула абсолютно нових, не бачених досі масштабів і значення, проте до сьогодні в науковій літературі й нормативно-правових актах відсутнє чітке визначення цього поняття.

Безпосередньо явище інформаційної війни, її прояв в історичному аспекті, проблему впливу на масову свідомість людей у своїх наукових працях розглядали такі науковці: М. Лібікі, Х. Арендт, В. Райх, Г. Лебон, Е. С. Фромм, К. Г. Юнг, Х. Ортега-і-Гассет, С. Сігеле, В. МакДугалл [1, 2].

У загальному вигляді інформаційну війну можна визначити як комплекс дій щодо використання, руйнування, спотворення інформації, із метою зруйнувати, змінити уявлення аудиторії про щось або сформувати знання, вигідні ворогові, опонентові. За механізмом дії інформаційної війни ми спостерігаємо через засоби масової інформації, медіа й інтернет-простір [3]. Створення глобального інформаційного простору, який забезпечує швидку комунікацію людей, сприяє оновленню знань, удосконаленню технологій, зміні різноманітних соціальних стандартів, проте, окрім зазначеного, безпосередньо зміст інформації часто має деструктивний характер, що може негативно позначатися на житті окремої людини й суспільства загалом. Ті повідомлення, які ми чуємо щодня, спостерігаємо на телеекранах і в соціальних мережах, здатні викликати сумніви та спровокувати вороже ставлення людей одне до одного, до чинної влади або стану в країні загалом. Створення гострої та напруженої ситуації в державі, на тлі вторгнення й агресії з боку іншої країни, збільшує шанси ворога послабити суспільство, аби воно не мало змоги чинити опір. Саме в такий спосіб діє Російська Федерація щодо українського суспільства. Як суб'єктом пропаганди, Російська Федерація транслює ідеї відданості населення країни-агресора чинному режиму влади, особливої російської місії, повної довіри до лідера держави.

Яскравим прикладом такої пропагандистської діяльності є наративи про Україну як осередок нацизму та «проект Анти-Росія», створений «колективним Заходом», якими Кремль виправдовує напад на Україну, тим самим впливаючи на свідомість української аудиторії, провокуючи соціальну нестабільність, здійснюючи психологічний вплив на особовий склад ЗСУ, підриваючи віру у здатність держави захистити своїх громадян і маскуючи свої справжні політичні цілі.

З огляду на швидку зміну воєнно-політичної ситуації навколо України, варто зауважити, що жорсткі зміни щодо протидії інформаційній війні в інформаційному просторі України на рівні законів сьогодні неможливі, оскільки це потребує доволі значного проміжку часу. Ураховуючи, що питання достовірності діяльності джерел інформаційного простору України наразі є актуальним, виникає нагальна потреба в пошуку альтернативного розв'язання окресленої проблеми. Із психології відомо, що під час сприймання будь-яких відомостей (даних), розбитих на категорії, класифікаційні схеми тощо, із яких складається інформація, споживач їх переробляє за допомогою операцій мислення, так би мовити, «відкрystalізовує» потік інформації в загальні твердження, що стають знаннями. Безумовно, існує сутнісний взаємозв'язок між інформацією та знанням, водночас ці поняття не є тотожними, адже немає знання без знавця — суб'єкта, носія цього знання, немає знання поза живою свідомістю, а ось інформація є. Тому можна стверджувати, що інформація — це неживе, певним чином закодоване для зберігання та транспортування знання [4], що є необхідною складовою для здійснення мисленнєвих операцій. Мислення, зі свого боку, поділяється на багато видів, серед яких: аналітичне, інтуїтивне, алгоритмічне, альтернативне, асоціативне, візуальне, групове, дивергентне, інноваційне, кількісне, комбінаторне, критичне, креативне та ін. [5] Ми вважаємо, що альтернативним і найдоступнішим методом розв'язання проблеми інформаційної війни в інформаційному просторі України є розвиток критичного мислення в українського суспільства, оскільки критичне мислення є способом мислення, за якого людина бере під сумнів інформацію, що надходить [6]. У загальному значенні під критичним мисленням мають на увазі мислення вищого рівня. Джерелом критичного мислення є проблема та протиріччя, для розв'язання якого необхідно задіяти аналізування, інтерпретування, оцінювання, пояснення й висновки. Науковці стверджують, що механізмами критичного мислення є розумові операції, до яких належать: постановка мети, виявлення проблеми висунення

гіпотез, способи розв'язання, аргументація, передбачення наслідків, прийняття або неприйняття альтернативних позицій [4]. Спеціальними здібностями й уміннями, необхідними для розвитку цього виду мислення, є: наполегливість, самостійність та ерудованість. Зважаючи на викладене, ми вважаємо, що за систематичного розвитку критичного мислення в особистості може утворитися імунітет проти інформаційних маніпуляцій, які українське суспільство споживає через інформаційний простір, що є дуже важливим аспектом для контролю особистісного мислення, забезпечення стабільності та спокою в Україні, які залежать не лише від влади, а й від зважених дій кожного українця.

Отже, станом на сьогодні український інформаційний простір зазнає безпрецедентного впливу. Українська аудиторія у стані інформаційної війни певний час отримує спеціально підготовлену інформацію для запуску запланованого ланцюга реакцій. Це призводить до агресії в суспільстві, зниження рівня толерантності, яскравого протиставлення груп «ми» і «вони», нагнітання паніки через поширення фейкової інформації й викривлення реального стану речей. У зв'язку із зазначеним виникла нагальна потреба запровадити потужний імунітет проти різних інформаційних маніпуляцій, які наразі активно використовують пропагандисти РФ в інформаційному просторі України. Для цього передусім виникає потреба визначити на законодавчому рівні термін «інформаційна війна», на рівні національного права — закріпити заходи відповідальності, спрямовані на запобігання та поширення інформаційної війни проти України. Надалі виникає потреба застосувати дієвий засіб протидії інформаційній війні в інформаційному просторі України. Найбільш доступним та ефективним інструментом протидії у цьому разі, на нашу думку, стає критичне мислення, адже саме воно, спираючись на подану інформацію та засвоєні знання, наразі є необхідною передумовою для початку нового, цивілізованого й гуманного розвитку українського суспільства, яке характеризується свободою та незалежністю. Державні установи, які мають необхідних спеціалістів, на законодавчому рівні повинні проводити профілактичну та просвітницьку роботу серед українського суспільства щодо фільтрування фейкової інформації в інформаційному просторі України. Людей потрібно навчати мислити критично й перевіряти будь-яку інформацію; керуватись даними офіційних, а не анонімних джерел; навчати відрізняти правду від маніпуляцій. Питання критичного мислення як інструменту протидії інформаційній війні в інформаційному просторі України потребує розроблення методів, технологій і принципів розвитку та є актуальним напрямом для подальших досліджень цієї тематики.

Перелік джерел посилання

1. Libicki M. C. What Is Information Warfare? / Center for Advanced Concepts and Technology Institute for National Strategic Studies. National Defense University. 1995. 110 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA367662.pdf> (дата звернення: 18.08.2023).
2. Громова Н. М. Критичне мислення в роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників. *Вісник психології і педагогіки*. 2015. Вип. 15. URL: https://www.psych.kiev.ua/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%9D.%D0%9C._%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5_%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%85_%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D1%82%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D1%80%D1%83%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2 (дата звернення: 18.08.2023).
3. Кіца М. О. Особливості реклами в українських інтернет-змі в умовах інформаційної війни. *Теле- та радіожурналістика*. 2015. Вип. 14. С. 170—174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2015_14_24 (дата звернення: 18.08.2023).

4. Бандурка О. М., Тягло О. В. Курс логіки : підруч. Київ, 2002. 160 с.
5. Варій М. Й. Загальна психологія : підруч. 3-тє вид. Київ, 2009. 1007 с.
6. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Дж. Технології розвитку критичного мислення учнів / наук. ред., передм. О. Пометун. Київ, 2006. 220 с.

Проблеми розслідування та протидії колабораційній діяльності в умовах російської агресії

Сергій Перепелиця,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0721-9609>; e-mail: 180.vk.2012@gmail.com

Наведено сучасне поняття колабораціонізму та узагальнено кримінологічні заходи запобігання та протидії колабораційної діяльності в умовах російської агресії. Виокремлено особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності; зазначено, що одним із найбільш ефективних способів організації досудового розслідування колабораційної діяльності за всіма напрямками є взаємодія.

Ключові слова: колабораційна діяльність; злочини; російська агресія; колаборант; розслідування та протидія злочину.

Problems of investigating and countering collaborative activities in the conditions of Russian aggression

Sergii Perepelytsia

Problems in investigating and countering collaboration activities in the context of Russian aggression are examined. The contemporary concept of collaborationism is defined, and criminological measures for preventing and addressing collaboration activities in the context of Russian aggression are summarized. Specific criminological characteristics of collaboration activities are outlined, underscoring the importance of cooperation as one of the most effective approaches to organizing pre-trial investigations into collaboration across all fronts.

Keywords: collaboration activities; crimes; Russian aggression; collaborator; investigation and counteraction of criminal activity.

Злочини проти основ національної безпеки є найбільш небезпечним зазіханням на суспільні відносини, що передбачають державну безпеку, обороноздатність, незалежність держави, її конституційний устрій. Повномасштабна російська агресія 24 лютого 2022 року спричинила поширення в українському суспільстві такого суспільно-небезпечного явища, як колабораціонізм. На цьому фоні було внесено зміни та доповнення до Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) щодо криміналізованої поведінки громадян України, які усвідомлено та добровільно почали працювати на ворога. Слід зазначити, що дії колаборантів під час їх затримання мали чітко виражене агресивно-насильницьке ставлення щодо громадян України, вони явно очікували на «російський мир», ненавиділи все національне на теренах України. Наведене виводить на порядок денний питання не тільки щодо розслідування злочинів цієї категорії, але й визначення заходів щодо протидії такої діяльності.

Науковцями розглядаються різні сторони колабораційної діяльності та особливості виявлення, характеристики та розслідування цих злочинів. Наприклад, К. Янішевська та А. Крисько окреслили загально-теоретичне поняття колабораціонізму та його генезу, а саме його появу та розвиток під час Другої світової війни та сучасної української держави; проаналізували основні риси цього явища, які полягають у наявності суб'єктів колабораційної діяльності та чітко вираженому характері завдання шкоди державному суверенітету й територіальній цілісності через різноманітні форми здійснення колабораціонізму, систематизували та схарактеризували окремі види колабораційної діяльності [1].

Своєю чергою, Б. Кріщак констатує, що злочини проти основ національної безпеки є найбільш небезпечними зазіханнями на суспільні відносини, він доводить, що в умовах дії режиму воєнного стану підлягає посиленню відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, та наводить результати аналізування особливості кримінально-правових новацій щодо кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність [2].

До того ж І. Богатирьов, розглядаючи кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану, доводить, що на діяльність колаборантів можуть впливати як внутрішні, так і зовнішні чинники перебігу російсько-української війни [3]. Слід погодитись із ученим, який вважає кримінологічні заходи запобігання та протидії колабораційної діяльності в умовах російської агресії такими:

- удосконалення законодавчого підґрунтя діяльності кіберпідрозділів правоохоронних органів;
- створення та удосконалення сучасних програмних продуктів із виявлення та контролю за злочинними діями недобросовісних громадян України в соціальних мережах;
- застосування штучного інтелекту для відстежування небезпечного контенту ресурсів;
- розроблення криміналістичних, експертних та оперативно-розшукових методик виявлення, розкриття, розслідування колабораційної діяльності для забезпечення потреб судочинства;
- збільшення кількості слідчих для розслідування злочину, вчиненого колаборантом в умовах російської агресії.

О. Кузьменко було проаналізовано криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, передбачених нововведеною ст. 1111 «Колабораційна діяльність» КК України, та зазначено, що окремі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень ґрунтуються на їх криміналістичній характеристиці. Крім того, він указував, що саме знання слідчим таких її елементів, як спосіб учинення кримінального правопорушення, особа злочинця, дасть змогу висунути відповідні слідчі версії, визначить напрям роботи, а також окреслить коло причетних осіб [4].

І. Скічко досліджувала взаємодію в досудовому розслідуванні колабораційної діяльності як загально-правову та суто криміналістичну категорію. Вона подає визначення поняття взаємодії, схарактеризувала її види та вказала на те, що від ступеня суспільної небезпечності або специфіки відповідного правопорушення залежить обсяг і кількість залучених сил і засобів до проведення слідчих (розшукових) дій [5].

З початком повномасштабної російської агресії актуалізувалась проблема доказування злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю, оскільки, як свідчить практика розслідувань, на території України здійснюють колабораційну діяльність не тільки російські агенти, але й наші співвітчизники.

Колаборант — особа, яка усвідомлено співпрацює з окупаційною цивільною чи військовою владою на шкоду власній державі. Відповідно до загального національного права діяльність колаборантів визнається як зрада громадян і як зрада інтересів своєї держави.

Зауважимо, що сучасне поняття колабораціонізму є змістовним соціально-психологічним та етичним явищем-феноменом, що охоплює деякі з форм державної зради: співробітництва населення з окупаційною владою, її представниками, країноу-агресором через різноманітні дії у військовій, економічній, політичній, інформаційній та інших сферах життєдіяльності. Загальною метою колабораційної діяльності є завдання значної шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та безпеці країни [6].

Міжнародно-правове визначення колабораціонізму можна сформулювати так: колабораціонізм — це свідомо співпраця особи або групи осіб з окупаційною владою з метою здійснення ворожих дій проти власної держави, її народу та інтересів (включно з наданням допомоги окупаційній владі, військовою службою на її боці, розвідувальною діяльністю, збором та передачею інформації, зрадою військових та державних таємниць, співпрацею з органами окупаційної влади в політичній та економічній сферах, участю у пропаганді окупаційної ідеології та ін.

Враховуючи, що колабораціонізм завдає шкоди національній безпеці України та становить пряму загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам України, доповнення ст. 1111 КК України є доцільним та виправданим. Аналізування цієї статті доводить, що законодавець не дає визначення поняття «колабораціоніст», натомість увів статтю «Про колабораціоністську діяльність». З огляду на зміст ст. 1111 КК України, колабораціоністська діяльність громадян України в умовах воєнного стану можлива лише на окупованих державою-агресором територіях.

Саме окупація територій ускладнює не тільки розслідування колабораційної діяльності, але й запобігання її розвитку. Як слушно зазначає А. Коваленко, «через окупацію частини регіонів України у слідчих органів може бути відсутня фізична можливість проведення обшуку за місцем проживання тих чи інших осіб» [7, с. 63—64]. Тому «застосування такого широкого комплексу процесуального інструментарію не завжди можливо у кримінальних провадженнях вказаної категорії внаслідок вчинення таких злочинів на тимчасово окупованій території України та перебування там очевидців, свідків, документів, речових доказів та осіб, які підозрюються у вчиненні таких злочинів» [8].

Щодо особливостей криміналістичної характеристики колабораційної діяльності, слід наголосити:

- по-перше, колаборант — це особа, яка умисно, добровільно та свідомо співпрацювала або закликала до співпраці з військовими формуваннями або представниками окупаційної адміністрації держави-агресора;
- по-друге, без криміналістичної характеристики кримінального правопорушення неможливо сформулювати ефективну методику його розслідування; до основних елементів криміналістичної характеристики колабораційної діяльності слід віднести: спосіб, місце, час вчинення злочину, засоби злочинного посягання та особу злочинця;
- по-третє, нововведена ст. 1111 КК України містить велику кількість складів злочину, а тому і способів учинення досліджуваного кримінального правопорушення досить багато.

Треба звернути увагу на те, що колабораціонізм як антидержавницьке явище зумовлює необхідність реалізації правоохоронної функції держави в указаному напрямі та створює підвалини для систематизації та ефективності процесів здійснення досудового розслідування. Одним із найбільш ефективних способів організації досудового розслідування за всіма напрямками є взаємодія.

Слід зазначити, що міжвідомча взаємодія є одним із найбільш ефективних видів взаємодії в досудовому розслідуванні колабораціонізму, оскільки не завжди відповідні злочини виявляються профільними органами досудового розслідування, тому початковий етап і проведення першочергових слідчих (розшукових) дій здійснюється, наприклад, слідчими Національної поліції, а в подальшому такі матеріали передають за підслідністю до органів безпеки. Перспектива подальшого дослідження взаємодії в досудовому розслідуванні колабораціонізму полягає в необхідності більш глибокого опрацювання теоретичних основ і емпіричного матеріалу, а також практичних матеріалів щодо комунікації в досудовому розслідуванні колабораціонізму.

Отже, одним із вагомих аспектів боротьби в умовах російської агресії є викриття, розслідування та протидія діяльності колаборантів. Доказування та протидія

злочинам, пов'язаним із колабораційною діяльністю, сьогодні ускладнюються низкою чинників, з-поміж яких перебування колаборантів на непідконтрольній Україні території; відсутність можливості для українських слідчих здійснити необхідні слідчі дії; складність отримання доказового матеріалу; недостатність доказової бази тощо.

Перелік джерел посилання

1. Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загально-теоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2022. Вип. 4 (56). С. 71—76. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269622](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269622) (дата звернення: 02.08.2023).
2. Кріщак Б. І. Особливості доказування злочинів, пов'язаних з колабораційною діяльністю. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2023. Вип. 37. С. 56—61. DOI: 10.5281/zenodo.7934032 (дата звернення: 02.08.2023).
3. Богатирьов І. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне право.* 2023. № 1 (49). С. 57—64. DOI 10.32782/2306-9082/2023-49-7 (дата звернення: 02.08.2023).
4. Кузьменко О. В. Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2022. № 1. С. 336—339. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.01.60 (дата звернення: 02.08.2023).
5. Скічко І. А. Взаємодія в досудовому розслідуванні колабораційної діяльності: теоретико-правовий аспект. *Право та державне управління.* 2022. № 4. С. 158—162. DOI: 10.32840/pdu.2022.4.22 (дата звернення: 02.08.2023).
6. Письменський Є. Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема. *Право України.* 2020. URL: <https://rd.ua/storage/attachments/11288.pdf> (дата звернення: 02.08.2023).
7. Коваленко А. Процесуальні проблеми розслідування колабораційної діяльності в умовах правового режиму воєнного стану. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану.* Київ — Львів — Дніпро. 2022. С. 68—69.
8. Жидков В. Проблеми доказування злочинів про колабораційну діяльність : аналіз прокурора Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/problemy-dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiyu-diialnist-analiz-prokurora-ofisu-heneralnoho-prokurora/> (дата звернення 16.08.2023).

**Визначення напрямів процесу оптимізації кадрового забезпечення
судово-експертної установи**

Ірина Петрова,

д-р юрид. наук, проф., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1652-6715>, e-mail: ekobezpeka.ira@gmail.com

Виокремлено та схарактеризовано чинники, що впливають на реалізацію обраних пріоритетних напрямів процесу оптимізації кадрового забезпечення судово-експертної установи; окреслено складові кадрового забезпечення (якості) судово-експертної установи.

Ключові слова: *судово-експертна установа; ефективність; діяльність; кадрове забезпечення; якості; компоненти.*

Defining the directions in optimizing staffing for a forensic science institution
Iryna Petrova

Factors affecting the execution of chosen priority directions in optimizing staffing for a forensic science institution are identified and characterized. The components comprising staffing (quality) for the forensic science institution are outlined.

Keywords: *forensic science institution; efficiency; activities; staffing; quality; components.*

В умовах проведення радикальних змін в економіці існує гостра необхідність у нових інструментах і методах, здатних допомогти будь-якій установі стати більш ефективною. Для ефективної діяльності судово-експертної установи доцільним убагацьється визначення пріоритетних напрямів удосконалення їх кадрового забезпечення та обґрунтування можливості практичної реалізації цих напрямів. Поряд із цим, для того щоб процес прийняття рішень щодо вибору мети управління кадровим потенціалом був об'єктивним і систематичним, слід застосувати формальний аналіз рішень, який об'єднує судження та оцінки керівників, а також передбачає застосування низки моделей рішень. У теорії прийняття рішень — це моделі, що пов'язані з вибором кращого варіанту із наперед визначених альтернатив. Дотримання такого підходу щодо прийняття рішення під час формування мети управління кадровим потенціалом судово-експертної установи надає перевагу застосуванню методу аналізу ієрархій. Метод складається з декомпозиції проблеми на простіші складові та подальшої обробки суджень особи, яка приймає рішення, за парними порівняннями. Унаслідок може бути відображено відносний ступінь (інтенсивність) взаємодії елементів в ієрархії. Ці судження у подальшому відображаються у вигляді чисел [1].

Наведений метод передбачає проведення аналізу ієрархій у кілька етапів. Першим етапом застосування цього методу є структурування проблеми у вигляді окремих ієрархій або мережі. У нашому випадку це вибір напрямів удосконалення кадрового забезпечення судово-експертної установи, з-поміж яких виокремлено: розвиток кадрового забезпечення; збереження кадрового забезпечення; реструктуризація кадрового забезпечення. Чинниками, що впливають на реалізацію обраних напрямів, є складові кадрового забезпечення (якості) судово-експертної установи, які, своєю чергою, містять такі компоненти:

- *професійно-кваліфікаційні якості*: знання, досвід роботи, стаж роботи в судово-експертній установі;
- *трудова якість*: ініціативність, своєчасність виконання поставлених завдань, рівень дисциплінованості, повнота виконання доручених завдань;
- *особистісні якості*: творча активність, рівень відповідальності, критичне мислення;
- *психологічні якості*: комунікабельність, спостережливість, сприйняття, задоволення працею, пам'ять, емоції, врівноваженість, психічна витривалість;
- *фізіологічні якості*: чутливі сенсорні властивості, моторні навички, вік, стан здоров'я, здатність швидко переключатись з одного завдання на інше.

Окреслимо окремі компоненти наведених якостей.

Складові професійно-кваліфікаційних якостей [2]:

- компонента «знання» передбачає наявність у працівника відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, що забезпечує досягнення результатів у виконанні поставлених завдань;
- компоненту «досвід роботи» слід визначати за чисельністю працівників із досвідом роботи на посаді більше 5 років;
- компонента «стаж роботи в установі» залежить від плинності кадрів; найбільш сприятливий для ефективної діяльності судово-експертної установи контингент працівників повинен мати стаж роботи від 5 до 10 років та більше, оскільки коефіцієнт плинності найнижчий саме в цієї групи працівників.

Складові трудових якостей [3]:

- компонента «ініціативність» виявляється за кількістю ініціаторських пропозицій, особливо тих, що спрямовані на підвищення ефективності роботи судово-експертної установи та удосконалення соціальної сфери;
- компонента «рівень дисциплінованості» пов'язана з випадками порушення трудової дисципліни і, як наслідок, втратою робочого часу, що є причиною скорочення кількості проведених експертиз і зниження якості наукових

досліджень; як значення компоненти приймають чисельність працівників, які жодного разу не порушували трудову дисципліну.

Складові особистісних якостей [4]:

- коефіцієнт відповідності для компоненти «ініціативність» можна розрахувати для кожного керівника чи фахівця, оцінюючи за п'ятибальною шкалою;
- компонента «рівень відповідальності» визначається за величиною корисного часу або кількістю невиконаних експертиз за попередній період (рік).

Складові психологічних якостей:

- компонента «сприйняття» є чинником, який значною мірою визначає соціальний клімат і впливає на результати роботи колективу та ймовірність звільнення працівників. Для оцінювання цієї компоненти доцільно обрати два критерії: прагнення бачити на керівній посаді інших працівників і прагнення бачити на паралельних посадах інших працівників;
- компонента «задоволення працею» пов'язана із чисельністю тих працівників, які бажають і в подальшому працювати в судово-експертній установі.

Складові фізіологічних якостей [5]:

- як значення компоненти «стан здоров'я» прийнята чисельність працівників, які жодного разу протягом року не скористалися можливістю взяти лікарняний [6, с. 413];
- вік працівника впливає на можливість реалізації його професійних навичок, кар'єри, стан здоров'я тощо.

На наступному етапі використовувані компоненти порівнюють попарно відносно їхньої дії на складову кадрового потенціалу. Система попарних порівнянь призводить до результату, який може бути представлений у вигляді зворотно симетричної квадратичної матриці [7]. Оброблення результатів побудованих матриць дає змогу отримати основні параметри суджень і розробити вектор пріоритетів. Спираючись на отримані результати, можна дійти висновку, що домінуючими складовими, які слід враховувати для вибору пріоритетних напрямів кадрового забезпечення судово-експертної установи, є: професійно-кваліфікаційні, особистісні, психологічні та фізіологічні.

На основі отриманих значень пріоритетів можна дійти висновку, що найбільше значення в діяльності судово-експертної установи має розвиток його кадрового забезпечення. У подальшому орієнтуємося на визначення ступеню досяжності пріоритетів удосконалення кадрового забезпечення судово-експертної установи залежно від стану її компонентів. Для цього розробляють систему коефіцієнтів відповідності — оптимальні значення коефіцієнтів по кожній компоненті можна отримати методом експертного опитування. Відношення фактичного рівня до бажаного дає змогу зробити висновок про вибір напряму удосконалення кадрового забезпечення судово-експертної установи за такою шкалою:

- 1) більше 95 % — збереження кадрового забезпечення;
- 2) 50—95 % — розвиток кадрового забезпечення;
- 3) менше 50 % — реструктуризація кадрового забезпечення.

Розрахунок відношень може свідчити про те, що керівництву судово-експертної установи необхідно звернути увагу на розроблення стратегії удосконалення кадрового забезпечення судово-експертної установи. До того ж першочергово необхідно розвивати ті складові, які характеризують особистісні, психологічні та фізіологічні якості. Слід констатувати, що подібні дослідження дадуть змогу керівникам судово-експертної установи:

- оцінити фактичний стан використання кадрового забезпечення установи;
- визначити пріоритетні напрями сучасної діяльності установи за рахунок ефективного використання її кадрів;
- прийняти ефективні управлінські рішення щодо використання кадрового забезпечення.

Отже, пріоритетними напрямками процесу оптимізації кадрового забезпечення судово-експертної установи слід визнати:

- покращення психологічного клімату в колективі, аналізування можливості ліквідації причин, що призводять до виникнення конфліктних ситуацій;
- аналізування причин бажання звільнитися працівників із судово-експертної установи та розроблення заходів щодо їх зменшення, а, за можливості, й усунення;
- підвищення якості здоров'я працівників, покращення якості медичного обслуговування та відпочинку;
- аналізування причин порушення трудової дисципліни та розроблення заходів запобігання їм;
- стимулювання творчих здібностей працівників, направлених на покращення результатів діяльності судово-експертної установи;
- виявлення працівників, які мають високий творчий потенціал і застосування заходів із підвищення їх зацікавленості працювати в подальшому.

Перелік джерел посилання

1. Володькина М. В. Стратегический менеджмент: учеб. пособ. Киев, 2006. 149 с.
2. Ігнат'єва І. А. Стратегічне управління: конспект лекцій. Київ, 2009. 128 с.
3. Калачева Л. Л. Кадровый потенциал и кадровая политика. URL: <http://edu.nstu.ru/courses/econ/up/full/pages/11.1.html>. (дата звернення: 01.08.2023)
4. Завадський І. С. Менеджмент. Київ, 2005. 541 с.
5. Колтунович О. С. Методичні аспекти оцінки кадрового потенціалу підприємства. Україна: аспекти праці. 2009. С. 42—47.
6. Иванов Н. И. Экономические аспекты производственного потенциала. Теория и практика. Донецк, 2009. 420 с.
7. Паракуда В., Огірко Р., Сухенко А., Шишкіна Л. Запровадження сучасних систем управління. *Стандартизація. Сертифікація. Якість*. 2008. № 3. С. 47—51.

Історія розвитку судово-експертних установ

Ірина Петрова,

д-ка юрид. наук, проф., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1652-6715>, e-mail: ekobezpeka.ira@gmail.com

Лариса Дереча,

канд. біол. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6044-2068>, e-mail: derecha@hniise.gov.ua

Розглянуто питання виникнення та розвитку судової експертизи, викладено коротку історію розвитку судово-експертних установ в Україні та за кордоном. Показано, що у своєму розвитку судово-експертні установи подолали шлях від перших кабінетів науково-судової експертизи до сучасних науково-дослідних інститутів, науково-дослідних центрів.

Ключові слова: *судова експертиза; судово-експертні установи; кабінети науково-судової експертизи; науково-дослідні інститути судових експертиз; історія розвитку судової експертизи та судово-експертних установ.*

The Forensic Science Institutions' Development History

Iryna Petrova, Larysa Derecha

This article delves into the issues of the forensic science's origins and development. It expounds a brief history of the forensic institutions' development in Ukraine and abroad. It is demonstrated that in their evolution, forensic institutions have progressed from initial minor forensic science offices to modern forensic research institutes and scientific research centers.

Keywords: *forensic science; forensic institutions; forensic science offices; forensic science institutes; history of forensic science and forensic institutions.*

Відзначаючи 100-річний ювілей Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, важливо висвітлити питання історії становлення й розвитку як цієї установи, так і судово-експертних установ України та за кордоном.

Однією із важливих умов успішного попередження, розкриття та розслідування злочинів є процесуальне забезпечення судово-слідчої практики, ефективно використання сучасних досягнень науки в галузі судової експертизи та криміналістики. Розвитку судової експертизи сприяла наявність низки чинників: розвиток науково-технічного прогресу, прагнення постійного залучення знань із неюридичних наук (технічних, природничих, суспільних), а також трансформація цих знань у судову експертизу.

В історії судової експертизи звернення правосуддя по допомогу до науки існує доволі давно. Виникнення експертизи пов'язують із медичною. Ще в працях Гіппократа [1], який жив близько 460—370 рр. до н. е., описано дослідження прижиттєвих і помертвих ушкоджень на тілі людини.

Якщо повернутись до витоків розвитку судово-експертних установ, то прообразом першої спеціальної науково-експертної установи вважається бюро ідентифікації, яке було створено на зразок Паризького бюро ідентифікації А. Бертільйона. 1889 р. при Петербурзькому окружному суді Є. Ф. Бурінський організує судово-фотографічну лабораторію, яку 1 січня 1893 р. було перетворено на «Урядову лабораторію для провадження судово-фотографічних досліджень у кримінальних та цивільних справах» [2].

Ст. 112, 325 Статуту кримінального судочинства 1864 р. (далі — *Статут*) містили положення щодо провадження судової експертизи. У них указувалося, що «експерти мають запрошуватися в тих випадках, коли для точного урозуміння обставини, що трапляється у справі, необхідні спеціальні відомості або дослідність у науці, мистецтві, ремеслі, промислі або якомусь занятті». У ст. 326 Статуту зазначено, що як експертів могли запрошувати «лікарі, фармацевти, професори, вчителі, техніки, художники, ремісники, скарбники та особи, які тривалими заняттями з будь-якої служби або частини набули особливої досвідченості». Об'єктивність думок і суджень, можливість вияву ініціативи під час проведення дослідження з метою «розкриття ознак, які можуть призвести до відкриття істини», висновки експертів мали перевірятися та оцінюватися судом [3].

Отже, під час розкриття та розслідування злочинів, а також під час судового розгляду дедалі частіше почали виникати питання, які вимагали не юридичних, а інших професійних знань із різних галузей науки (медицини, біології, хімії, фізики, економіки, соціології, психології, психіатрії та ін.), техніки та ремесла. У таких випадках слідчі й судді змушені були звертатися до осіб, які мають такі спеціальні знання, що виходять за межі професійної підготовки слідчого, судді, прокурора, захисника тощо. У цьому полягає специфіка судової експертизи та експертної діяльності. Поруч із запровадженням у слідчу практику тих чи тих технічних засобів і тактичних прийомів створювали експертні установи.

1911 р. Міністерством юстиції було ухвалено рішення про створення у великих центрах кабінетів науково-судової експертизи. 28 червня 1912 р. Державною Радою та Державною Думою Російської імперії було схвалено Закон про заснування кабінету науково-судової експертизи в м. Санкт-Петербург, а 4 липня 1913 р. схвалено Закон про заснування кабінетів науково-судової експертизи в містах Київ, Одеса та Москва [4].

Дещо пізніше, 1923 р., в Україні з'явився третій кабінет — у Харкові, ініціатива створення якого належала завідувачу кафедри судової медицини Харківського медичного інституту Миколі Сергійовичу Бокаріусу. Створення цих кабінетів було викликано такими важливими подіями в юридичному житті країни, як кодифікація законів, створення прокуратури, проведення реорганізації судової системи та органів розслідування, поява кримінально-процесуальних кодексів, де було виокремлено

особливий вид доказів — висновок експерта. Завдання кабінетів науково-судової експертизи в Україні було визначено у спеціальному Положенні, затвердженому Раднаркомом УСРР 1923 р. [5].

Лише з середини 1923 р. діяльність кабінетів науково-судової експертизи в Україні набула законодавчої регламентації, і з цього часу розпочато новий етап розвитку українських судово-експертних установ [6]. Отже, створення науково-технічного центру означало початок науково-технічної та експертної діяльності, а організаційне оформлення цієї діяльності.

Наприкінці 1925 р. кабінети було перетворено на інститути науково-судової експертизи. Структура та порядок їх діяльності втілено в спеціальному розділі Положення про судоустрій УСРР, прийнятого на другій сесії ВУЦВК IX скликання. У кожному інституті було створено такі секції: індивідуальної ідентифікації; судової фотографії; судової хімії; судової біології; судової медицини (що поєдналася згодом із секцією біології); кримінальної психології та психопатології (проіснувала до 1931 р.) [7].

Криміналістичні експертні установи в ті часи працювали без систематичного зв'язку один з одним, без загального плану, що координує їхню науково-дослідну діяльність. Наголошуючи на даній обставині, А. І. Вінберг 1940 р. писав: *«Нам довелося відвідати та ознайомитися з роботою науково-дослідних інститутів Києва, Харкова, лабораторій Ленінградського інституту, Московського юридичного інституту та Прокуратури СРСР, і всі наші спостереження привели до необхідності організації центрального інституту, що об'єднує всю діяльність криміналістичних експертиз, ... який служив би методичним центром і, у такий спосіб, поклав би кінець тому різнобою у методичній роботі, що спостерігається у кожному інституті та лабораторії»*. Цю думку раніше обстоював С. П. Митричев: *«Практика вимагає організації криміналістичних інститутів науково-судової експертизи. Сучасне наукове слідство немислиме без добре організованої мережі таких установ...»* [8].

24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла історичний документ виняткового значення для долі українського народу — Акт проголошення незалежності України, після чого науково-дослідні інститути судових експертиз отримали концептуально новий підхід до планування, розроблення, приймання, апробації та впровадження науково-дослідних робіт (методик, методичних рекомендацій), шляхів введення нових видів експертиз та експертних спеціальностей тощо.

Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (далі — ХНДІСЕ) протягом багатьох років був флагманом наукового розвитку, про що свідчить велика кількість наукових розробок, керівниками яких є працівники ХНДІСЕ, зокрема, доктори наук, кандидати наук, доктори філософії, професори, старші наукові співробітники, доценти, старші дослідники. ХНДІСЕ отримав ліцензії на освітню діяльність третього освітньо-наукового рівня — підготовку докторів філософії у галузі права за судово-експертним профілем, видання фахового збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», журналу «Архів кримінології та судових наук», організацію міжнародних науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів. ХНДІСЕ є членом найбільш представницької на теренах Європи міжнародної організації — Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI), співпрацює майже із 20 експертними організаціями іноземних держав (Вірменії, Грузії, Казахстану, Латвії, Литви, Молдови, Польщі, Румунії, Узбекистану, Чорногорії та ін.), із якими укладено відповідні договори про співробітництво. У ХНДІСЕ існує аспірантура, докторантура та спеціалізована вчена рада із правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Ураховуючи загальнодержавне значення наукових досліджень, які проводяться ХНДІСЕ, міжнародне визнання та вагомий внесок цієї установи у розвиток судової експертизи і криміналістики, 28 серпня 2020 р. Указом Президента України № 366/2020 ХНДІСЕ надано статус Національного наукового центру (далі — ННЦ) [9].

Сьогодні колектив ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» — це творче товариство науковців і судових експертів високої кваліфікації. Завдяки високому професіоналізму, відмінним фаховим якостям і беззаперечній компетентності співробітники ННЦ проводять судові експертизи за майже 90 спеціальностями та беруть участь у розкритті резонансних справ.

Отже, інститут судової експертизи виник закономірно, на певному етапі розвитку суспільства, в умовах принципово нової для судової системи теорії доказів, спрямованої на об'єктивізацію процесу доказування. Із моменту виникнення судова експертиза розвивалася в бік накопичення, адаптації та трансформації знань із інших, не юридичних, галузей знань, ґрунтуючись на принципах науковості, логічності та сучасності. Водночас відбувався розвиток судової експертної діяльності у бік дедалі більшої її організованості, зміцнення правової, методичної та технічної бази.

Перелік джерел посилання

1. Гиппократ. Избранные книги. Москва, 1936. 583 с.
2. Біленчук П. Д., Дубовий О. П., Тимошенко П. Ю., Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник. Київ, 1997. 232 с. URL: <http://ibib.ltd.ua/kriminalistikapidruchnik-kijivnatsionalna.html> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Діков І. В. Роль спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у формі приватного обвинувачення. *Міжнародний юридичний вісник* : зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 2 (4). С. 73—78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2016_2_13 (дата звернення: 01.09.2023).
4. Комаха В. О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України. Одеса, 2002. 512 с.
5. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. 1923. Від. 1. Ч. 26. Ст. 384. URL: https://uk.wikisource.org/w/index.php?title=%D0%A3%D0%A0%D0%A1%D0%A3/1923/1/26/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%BA%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%97_%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B8&action=edit&redlink=1 (дата звернення: 01.09.2023).
6. Юсупов В. В. Діяльність кабінетів науково-судової експертизи в Україні у 1918–1923 рр. *Криміналістика і судєбная експертиза*. 2012. Вип. 57. С. 233.
7. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. 1925. Від. 1. Ч. 92—93. Ст. 522. URL: https://uk.wikisource.org/w/index.php?title=%D0%97%D0%A3%D0%A0%D0%A0%D0%A1%D0%A3%D0%A3/1925/1/92-93/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%A3%D0%A1%D0%A0%D0%A0&action=edit&redlink=1 (дата звернення: 01.09.2023).
8. Митричев С. П. Експертиза как судебное доказательство. Проблемы социального права. 1938. Вып. 6. С. 79.
9. Про надання Харківському науково-дослідному інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України статусу національного наукового центру : указ Президента України від 28.08.2020 р. № 366/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366/2020#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

Особливості експертної діяльності під час збройної агресії РФ та післявоєнної відбудови України

Ігор Пиріг,

д-р юрид. наук, проф., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро,
Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8391-067X>, e-mail: pira@ua.fm

Розглянуто особливості діяльності осіб, які мають спеціальні знання, і результати такої діяльності під час розслідування воєнних злочинів. Увагу акцентовано на участі спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій. Досліджено види експертиз, які призначають під час розслідування воєнних злочинів, і можливості використання висновків експертиз у міжнародних судах.

Ключові слова: розслідування; експертна діяльність; слідчі (розшукові) дії; експертиза; спеціаліст; експерт.

Features of Forensic Practice During the Russian Federation Armed Aggression and Post-War Reconstruction of Ukraine

Ihor Pyrih

This article has examined the peculiarities of forensic examiners and non-forensic professionals' practice, its outcomes regarding war crimes investigation. It focuses on non-forensic professionals' role in investigative (search) actions. It also outlines the types of forensic examination usually appointed during war crimes and defines whether forensic file reports are applicable for international trials.

Keywords: investigation; forensic practice; investigative (search) actions; forensic examination; non-forensic professional; forensic examiner.

Під поняттям судово-експертної діяльності ми розуміємо регламентовану законодавством діяльність осіб, які мають спеціальні знання й уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ із метою надання науково обґрунтованих висновків для їх використання під час розслідування та судового розгляду справ [1, с. 37—38]. Основними суб'єктами судово-експертної діяльності є спеціаліст (ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України, далі — *КПК України*), якого залучають до проведення слідчих (розшукових) дій, та експерт, який проводить судову експертизу (ст. 69 КПК України) [2]. Діяльність спеціаліста й експерта взаємопов'язані, оскільки від кількості та якості вилучених спеціалістом об'єктів під час проведення слідчих (розшукових) дій (зокрема, огляду місця події) залежать результати проведеного дослідження цих об'єктів і повнота й об'єктивність експертних висновків.

Розглянемо основні напрями судово-експертної діяльності, пов'язані із розслідуванням воєнних злочинів. Найбільш вагомим слідчою дією під час розслідування воєнних злочинів є огляд місця події. Оглядом місця події можуть бути: ділянки місцевості, на яких залишилися сліди від бомбардування, ракетного або іншого ураження; окремі будівлі, гаражі, сараї зі слідами влучання боєприпасів; воронки від снарядів, ракет; ділянки місцевості, на якій знаходяться нерозірвані міни, боєприпаси, ракети або їхні частини, вогнепальна зброя; місця поховань, можливо масових; трупи та частини тіл на місці їх виявлення тощо [3, с. 349]. Практика проведення оглядів місць події свідчить, що до їх проведення найчастіше залучають спеціалістів підрозділів із техніко-криміналістичного забезпечення слідчих підрозділів поліції. Зважаючи на значну кількість місць подій і, відповідно, значний обсяг виконуваної роботи та її складність, поряд з означеними підрозділами до огляду місця події можуть також залучити фахівців НДЕКЦ МВС України. Позитивним і вкрай необхідним сьогодні є залучення до розслідування воєнних злочинів фахівців експертних установ Міністерства юстиції України, зокрема Київського НДІСЕ та ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» як спеціалістів під час оглядів місць події [4], так і як експертів передусім у галузі дослідження зброї (зокрема, гранатометів і ствольної артилерійської зброї).

У разі залучення спеціалістів різних відомств проблемними є питання щодо доцільності їх залучення, коли на підготовчому етапі слідчий вирішує, яких саме спеціалістів потрібно залучити та в якій кількості, і налагодження їхньої взаємодії безпосередньо на місці події. Традиційно, проблемним є також питання забезпечення спеціалістів сучасними техніко-криміналістичними засобами, хоча у цьому напрямі є позитивні тенденції. Станом на сьогодні всі обласні підрозділи з техніко-криміналістичного забезпечення поліції мають сучасні пересувні криміналістичні лабораторії з відповідним обладнанням для забезпечення огляду місця події. Окрім централізованих поставок обладнання, експертні підрозділи використовують допомогу країн-партнерів. Наприклад, нещодавно КНДІСЕ отримав від уряду Німеччини 3D-сканер *FARO Laser Scanner Focus S* і комп'ютер для оброблення відео, що сприятиме роботі судових експертів та впровадженню новітніх методів і засобів швидкого, безпечного та якісного фіксування воєнних злочинів росії, учинених на території України [5].

Для приєднання вилучених під час огляду місця події об'єктів до матеріалів кримінального провадження як доказів потрібна їх верифікація, тобто встановлення причинно-наслідкового зв'язку зі злочинними подіями. У цьому процесі значне місце належить експертизі. Висновки експертизи є вагомим засобом доказування під час розслідування будь-якого кримінального правопорушення (зокрема, воєнних злочинів). Окрім того, значення експертизи в сучасних умовах зростає, оскільки злочини, учинені рф на території України, розглядатимуть не тільки українські суди, а й міжнародні, зокрема Міжнародний кримінальний суд (далі — МКС). Процес розслідування воєнних злочинів є складним, а вимоги до подання матеріалів до МКС доволі високі, тому докази, які Україна надасть до суду, мають бути переконливими.

Розглянемо окремі види експертиз, які, на нашу думку, мають пріоритетне значення під час розслідування воєнних злочинів і кількість яких має збільшитись як на сучасному етапі, так і після перемоги та післявоєнної відбудови країни.

Найбільш значущою сьогодні є експертиза зброї та слідів і обставин її використання. Об'єктами дослідження є вогнепальна зброя та боєприпаси; сліди зброї, сліди пострілу й ситуаційні обставини пострілу; гранатомети реактивні й неактивні, міномети, артилерійські гармати; протитанкові ракетні комплекси, реактивні системи залпового вогню, зенітно-ракетні комплекси тощо. До основних завдань досліджень належать: установлення належності об'єктів до вогнепальної зброї або до боєприпасів; визначення їхніх виду, моделі та калібру; стану зброї, боєприпасів до неї та придатності їх для використання за призначенням. Особливо важливими є встановлення групової належності боєприпасів, зокрема ракет, до зброї, яку використовує країна-агресор.

Експертизу вибухових пристроїв, вибухових речовин і продуктів вибуху призначають для визначення: самого факту вибуху пристрою на місці події, його виду й потужності; належності об'єкта до вибухових пристроїв або боєприпасів, його класифікація та спосіб виготовлення. Експертиза вибухових речовин визначає: належність об'єкта до вибухових речовин або їхніх компонентів; спосіб виготовлення вибухових речовин; наявність мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях; вихідну речовину, використану для вибуху; спільну родову (групову) належність вибухових речовин.

Важливою є інженерно-технічна експертиза, а саме такі її види: будівельно-технічна; пожежно-технічна; оціночно-будівельна; інженерно-екологічна. Для забезпечення відшкодування шкоди, завданої об'єктам цивільної інфраструктури проводять оціночно-будівельну й будівельно-технічну експертизи, що визначають технічний стан будівель, споруд та інженерних мереж, причини пошкоджень і руйнувань об'єктів та їхніх елементів; вартість будівельних робіт, пов'язаних із відновленням будівель. Проведення інженерно-технічних експертиз сьогодні можливо лише на території, підконтрольній Україні. Після деокупації всіх територій України кількість

оціночно-будівельних експертиз прогнозовано зросте, оскільки відновлення зруйнованих будівель і споруд потребуватиме встановлення їхньої вартості.

До воєнних злочинів також належить: екоцид, тобто масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери, водних ресурсів і вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Серед скоєних російськими військовими протиправних дій — окупація Чорнобильської АЕС, яка є складовою радіаційно-екологічного біосферного заповідника, коли російські військові будували окопи безпосередньо в зоні радіологічної активності, не усвідомлюючи ризиків для самих себе й оточення. Значну екологічну загрозу становить знищення Каховської ГЕС, руйнування природних заповідників і зменшення біорізноманіття, забруднення ґрунтів і водних джерел, а також пожежі на сільськогосподарських угіддях, що призводить до неможливості їх подальшого використання. Ці факти свідчать про вчинення росією екоциду на території України. Зважаючи на негативний вплив воєнних дій на навколишнє природне середовище, значну роль відіграє проведення екологічної експертизи, що визначає вплив техногенних чинників на стан екосистеми, оцінює наслідки, що настали, і визначає розмір відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства, і збитків від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів тваринного й рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій і застосування військової техніки та озброєння.

Під час розслідування воєнних злочинів і формування доказової бази з перспективою розгляду справ у міжнародних судах, широкого застосування набув Протокол Берклі, який містить рекомендації щодо використання цифрової інформації, яка є у відкритому доступі. Під час розслідування для отримання оперативної інформації також використовують технології *OSINT* (англ. *Open source intelligence*), що містять: пошук і реєстрацію інформації, її аналіз, аналітико-синтетичне оброблення, зберігання, поширення та захист. Первинна інформація з відкритих джерел після її аналітико-синтетичного опрацювання може стати джерелом доказів у кримінальному провадженні. У цьому значна роль належить портретній експертизі, оскільки значна частина інформації зберігається у вигляді фотознімків і відеозаписів осіб, причетних до вчинення злочинів. Військові РФ здебільшого використовують соціальні мережі й інші інтернет-ресурси для обміну інформацією зі своїми друзями, викладаючи фотоматеріали, зроблені у зоні бойових дій. Керівний склад військових формувань може брати участь у програмах телебачення, коментуючи події, у публічних виступах, документуючи цим свою протиправну діяльність. Виникає питання щодо їх ототожнення та долучення отриманих доказів до матеріалів кримінального провадження. Можуть також виникнути питання, пов'язані з ототожненні зображень наших військових, які загинули або перебувають у полоні. Основним завданням портретної експертизи є ідентифікація особи або трупа за фотознімком і відеозаписом. Порівняльними матеріалами для ідентифікації особи за фотознімком є фотографії та відеозапис цієї особи, близькі до досліджуваного за часом знімання та ракурсом зображення [6]. За даними дослідження Р. В. Білоус і Т. В. Кузнецової, кількість судово-портретних експертиз, призначених до проведення експертами Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, порівняно з минулими роками зросла втричі [7, с. 17]. Після закінчення війни, ми вважаємо, кількість портретних експертиз збільшиться.

Судово-медичні експертизи та тісно пов'язані з ними молекулярно-генетичні дослідження проводять із метою визначити причину смерті й ідентифікувати загиблих військових і цивільних осіб (зокрема, із місць масових поховань на деокупованій території). Зважаючи на значну кількість молекулярно-генетичних досліджень, стаціонарні лабораторії експертних установ сьогодні не в змозі в повному обсязі забезпечити їх проведення. На практиці позитивні результати у цьому напрямі показує пристрій *ANDE Rapid DNA*, призначений для створення ДНК-ідентифікатора для

швидкої (упродовж 100 хвилин) ідентифікації людини. Нещодавно такими пристроями обладнано всі обласні підрозділи поліції з техніко-криміналістичного забезпечення розслідування.

Проведений нами аналіз експертної діяльності під час розслідування воєнних злочинів довів значне збільшення кількості й різноплановості експертиз, які проводять сьогодні та які проводитимуть у недалекому майбутньому. Збільшення кількості експертиз за окремими напрямками порушує проблему кадрового забезпечення судово-експертної діяльності. Недостатність кадрів відчувається вже сьогодні, що своєю чергою впливає на терміни проведення експертиз.

Перелік джерел посилання

1. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ, 2015. 432 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Пиріг І. В. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). С. 348—353.
4. Експерти ННЦ ІСЕ працюють на місцях ворожих обстрілів / ННЦ ІСЕ : офіц. вебсайт. URL: <https://www.hniise.gov.ua/15341-eksperti-nntsse-pratsyuuyut-na-mstsyax-vorozhix-obstrlv.html> (дата звернення: 04.09.2023).
5. КНДІСЕ отримав лазерний 3D сканер «FARO Laser Scanner Focus S» від уряду Німеччини / КНДІСЕ : офіц. вебсайт. URL: <https://kndise.gov.ua/kndise-otrymav-lazernyj-3dskaner-faro-laser-scanner-focus-svid-uryadu-nimechchynu> (дата звернення: 04.09.2023).
6. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін та допов.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
7. Білоус Р. В., Кузнєцова Т. В. Роль судово-портретної експертизи у кримінальних провадженнях, пов'язаних з російською збройною агресією проти України. *Державна безпека України в умовах російської агресії: актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення* : зб. мат-лів всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22.08.2023). Т. 1. Київ, 2023. С. 17—20.

Питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи під час війни

Євген Півньов,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2430-3510>, e-mail: Pivnov@hniise.gov.ua

Досліджено окремі питання міжнародної діяльності у сфері судової експертизи під час війни. Акцентовано увагу на розширенні предмету дорожньо-технічної експертизи у зв'язку із появою нових завдань, пов'язаних із викликами війни. Наведено приклади підтримки міжнародних партнерів, що набуває нового сенсу в аспекті розв'язання найскладніших проблем експертного забезпечення правосуддя. Наголошено на необхідності врегулювання цих питань у профільному законі України «Про судову експертизу».

Ключові слова: дорожньо-технічна експертиза; міжнародне співробітництво у галузі судової експертизи; міжнародна допомога; залучення іноземних експертів; кримінальне процесуальне законодавство.

Addressing International Cooperation in Forensic Science During Wartime

Yevhen Pivnov

This article delves into specific facets of international cooperation in forensic science during wartime. It places particular emphasis on the broadening scope of road-technical examination in response to emerging challenges brought about by the onset of war. It provides examples of assistance by international partners, which assume heightened significance when dealing with the most intricate issues of providing forensic science services for justice authorities. The necessity of addressing these concerns through specialized legislation in the Law of Ukraine «On Forensic Examination» is underscored.

Keywords: road-technical expertise; international cooperation in forensic science; international aid; engagement of foreign examiners; criminal procedural legislation.

Науковий напрям діяльності, за яким ми працюємо вже третій рік поспіль, стосується дослідження проблем використання результатів дорожньо-технічної експертизи як джерела доказів у кримінальних провадженнях. Хотілося б звернути увагу на розширення предмету дорожньо-технічної експертизи у зв'язку з появою нових завдань такого дослідження, пов'язаних із викликами війни росії проти України. Адже раніше (до нападу російського агресора на Україну) головні проблеми даного роду судової експертизи були пов'язані із необхідністю розроблення теоретичних, правових і практичних питань щодо державної політики у сфері забезпечення дорожнього руху [1]; методичної бази дорожньо-технічних досліджень як інструмента протидії злочинам у сфері будівництва доріг [2; 3]. Із початком війни актуальності набуло питання фіксування та розслідування (зокрема, за допомогою спеціальних знань) воєнних злочинів РФ, пов'язаних із руйнуванням дорожньої інфраструктури нашої країни [4—7]. Суттєва допомога для спільноти українських експертів надходить із боку іноземних партнерів.

Проблеми інтеграції судово-експертної діяльності українських фахівців та міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи є актуальними для будь-якого періоду її розвитку в Україні, однак особливого значення вони набувають під час війни. Мова йде про те, що саме у цей тяжкий для України час підтримка міжнародних партнерів набуває нового сенсу у розв'язанні найскладніших проблем експертного забезпечення правосуддя. Узагалі підтримка європейською та світовою спільнотою народу України впливає на хід цієї кривавої війни. Так, на початкових стадіях російської агресії членами Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI) прийнято рішення виключити із потужної організації судових експертів Європи представників росії та білорусі. У такий спосіб європейські експерти продемонстрували нам свою підтримку.

Із 24 лютого 2022 року Харків, де розміщено Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ІСЕ), став щитом для багатьох регіонів України та європейських держав, і дотепер тримає міцну оборону. Судові експерти та науковці із перших днів війни не на мить не припиняють своєї роботи та роблять усе можливе для наближення перемоги. Європейські партнери не залишились осторонь, а всіма можливими способами допомагають розв'язувати різноманітні питання експертного забезпечення правосуддя. Як уже наголошено, важливе завдання, що постало перед судовими експертами, — фіксування та встановлення розміру збитків, завданих росією. Так, завдяки європейським партнерам судово-експертні установи отримали в користування 3D сканери, за допомогою яких досліджують зруйновані об'єкти житлової, промислової та дорожньої інфраструктури.

Ще один приклад міжнародної матеріально-технічної підтримки: за сприяння Міністерства юстиції України Офіс Генерального прокурора України спільно з Тимчасово повіреним у справах Французької Республіки в Україні Бенджаменом Рорігом передали ННЦ ІСЕ унікальну мобільну лабораторію для експрес-аналізу ДНК загиблих, виявлених у місцях масових поховань. Масштаби скоєних окупантами злочинів величезні. Буча, Ірпінь, Маріуполь, Ізюм та багато інших міст та селищ України стали

свідченням геноциду українського народу. Використання можливостей мобільної лабораторії працівниками ННЦ ІСЕ на замовлення правоохоронних органів стало безцінним під час розв'язання завдань з ідентифікації невпізнаних жертв геноциду, що підтверджують спостерігачі з європейських держав. Як приклад міжнародного співробітництва можна навести договір, укладений із європейськими установами *Panacea Cooperative Research* та *ARTEC Europe* щодо перспектив використання ННЦ ІСЕ програмного забезпечення для ідентифікації особи за допомогою програмного забезпечення *Skeleton•ID* (черепно-лицьового накладання, порівняння облич, біологічного профілювання та порівняльної рентгенографії) тощо.

Інша проблема, що стосується міжнародного співробітництва, пов'язана із необхідністю вдосконалення законодавства України в галузі судової експертизи. Іноді виникає необхідність залучення судових експертів іноземних держав для виконання судових експертиз в Україні. Так, за результатами Моніторингового звіту Міністерства юстиції України [8] виокремлено три основні проблеми, що потребують розв'язання: 1) залучення іноземних експертів до проведення судових експертиз в Україні; 2) результати судових експертиз, проведених за кордоном; 3) збереження документів в умовах воєнного та/або надзвичайного стану. Зокрема пропонується врегулювати розбіжності між положеннями Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах й протоколів до неї та ст. 571 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*).

На нашу думку, урахувавши ту обставину, що порядок кримінального провадження відповідно до вимог КПК України визначено виключно кримінальним процесуальним законодавством, необхідно удосконалити й текст Закону «Про судову експертизу» (далі — *профільний Закон*), який у частині про міжнародне співробітництво містить відповідні норми. Так, згідно зі ст. 23 профільного Закону «Залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз», керівники державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України. Відповідно ж до норм КПК України, керівник експертної установи взагалі не наділений правом залучати експерта, тим більше — експерта іноземної держави, оскільки це не належить до його (керівника) компетенції. На керівникові експертної установи — лише організація діяльності судових експертів цієї установи. Залучення судового експерта — виключно компетенція особи (органу), що призначає судову експертизу. Отже, наведене питання потребує нормативного врегулювання.

Перелік джерел посилання

1. Державна політика у сфері забезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 05.11.2021). Харків, 2021. 134 с. DOI: 10.31359/978 966 998 313-8 (дата звернення: 20.08.2023).
2. Півньов Є. О. До питання експертного забезпечення розслідування злочинів у сфері будівництва доріг. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат-ли III міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15.12.2021). Київ, 2021. С. 234—237. URL: <https://kndise.gov.ua/aktualni-pytannya-sudovoyi-ekspertologiyi-kryminalistyky-ta-kryminalnogo-proczesu-materialy-iii-mizhnar-nauk-prakt-konf-m-kyuyiv-15-grudnya-2021-r/> (дата звернення: 05.09.2023).
3. Pivnov Ye. O. Problem issues of using special knowledge during the investigation of crimes in the field of road construction // *The 7th International scientific and practical conference "International scientific innovations in human life"* (January 19—21, 2022) Manchester, 2022. Pp. 791—798. URL: <https://sci-conf.com.ua/vii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-international-scientific-innovations-in-human-life-19-21-yanvary-2022-goda-manchester-velikobritaniya-arhiv/> (дата звернення: 28.08.2023).

4. Півнюв Є. До проблем методичного забезпечення судової дорожньо-технічної експертизи під час війни. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видат. учених: 95-річчя від дня народж. Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народж. М. В. Салтевського (Харків, 19.05.2023). Харків, 2023. С. 239—241. URL: [https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2023_tezy_konference28_compressed_compressed_compressed%20\(1\)-181-360.pdf](https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2023_tezy_konference28_compressed_compressed_compressed%20(1)-181-360.pdf) (дата звернення: 23.08.2023).
5. Півнюв Є. О. Проблемні питання експертних досліджень із визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації* : тези міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22.06.2022). Харків, 2022. С. 106—110. URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2022/06/programakonferenczii%CC%88-22-cherვნуа-nyuu.pdf> (дата звернення: 05.09.2023).
6. Півнюв Є. О. Деякі аспекти розширення меж предмету дорожньо-технічної експертизи в умовах війни та відновлення України у повоєнний період. *Актуальні питання судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнний період* : мат-ли всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса — Львів, 28.09.2022). Львів, 2022. С.121—123. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/174.pdf> (дата звернення: 20.08.2023).
7. Півнюв Є. О. Адаптація до викликів війни пріоритетних напрямів наукових досліджень у сфері судової експертизи. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат-ли IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16.12.2022). Київ, 2022. С.383—386. URL: <https://kndise.gov.ua/conferenceua-2022/> (дата звернення: 20.08.2023).
8. Ефективність нормативно-правового регулювання у сфері судово-експертної діяльності : моніторинг звіт Мін'юсту України. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/02/08/20230208172351-37.pdf> (дата звернення: 05.09.2023).

Імплікації соціальних кнопок у соціальних мережах під час розв'язання питань лінгвістичної експертизи мовлення

Наталія Піддубна,

докт. філол. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»; м. Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0331-0496>, email: piddubnan71@gmail.com

Віталій Переяслов,

канд. філол. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»; м. Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3262-1210>, email: vitalypereyaslov@ukr.net

Статтю присвячено дослідженню семантики й функцій інтернет-кнопки «Подобається» в інтернет-комунікації та її ролі під час аналізування матеріалів, які надходять на дослідження експерту-лінгвісту для проведення семантико-текстуальної експертизи мовлення в контексті встановлення публічності інформації та ознак виправдовування, підтримки, схвалення тощо.

Ключові слова: лінгвістична експертиза; соціальні кнопки; схвалення; підтримка.

Implications of Social Buttons in Social Media During Forensic Speech Examination

Nataliia Piddubna, Vitalii Pereiaslov

This article explores the semantics and functions of the «Like» button in online communication and its role in analyzing materials submitted for forensic speech analysis. It focuses on establishing the public nature of information and signs of justification, endorsement, support, and more within the context of semantic-textual speech examination.

Keywords: *linguistic expertise; social buttons; approval; support.*

Синонімічні назви соціальних кнопок «Лайк», «Клас», «Подобається», «Палець вгору» належать до інтернет-лексики, інтернет-сленгу й позначають інтернет-кнопку, за допомогою якої публікація в інтернеті позначається як така, що сподобалась, а також сама позначка, натиск на таку кнопку. Головна мета цих кнопок — забезпечити інтерактивність між користувачами й контентом з допомогою одного кліка.

Кнопка «Подобається» виконує модальну функцію, тобто відображає ставлення користувачів до певного контенту в соціальній мережі, блозі, інтернет-форумі, сайті новин тощо. Отже, кнопка «Подобається» потрібна для поширення, соціалізації веб-ресурсу: позначений нею об'єкт умонтовується в соціальний граф і взаємодіє з іншими вузлами графа (наприклад, із друзями користувача). Соціальний граф — це основний актив соціальних мереж. Граф, вузли якого, — це акаунти користувачів у соціальній мережі, а ребра — зв'язки між ними. Десятки й сотні сервісів накопичують у своїх базах вузли соціальних мереж — акаунти й зв'язки між вузлами — стосунки, будуючи власні соціальні «павутини». Павутини ці зростають, майже не взаємодіючи одне з одним, тож користувачі, підписані одне на одного в одній соціальній мережі, іноді не підозрюють один про одного в іншій. Це підштовхує дослідників висувати ідеї про створення глобальної бази користувачів та їхніх зв'язків у мережі, всеосяжного графу, вершини якого — акаунти користувачів у найрізноманітніших соціальних сервісах, а грані — усе різноманіття зв'язків між ними (фоловери, рекомендації, оцінки тощо).

Поширеними назвами означеної кнопки є такі: «Мені подобається», «Мені сподобалось», «Клас», «+1» («Плюс один»), «Like» та ін. В інтернет-комунікації дія, що вказує на використання цієї кнопки для позначення схвального, позитивного ставлення до певного контенту за допомогою вказаної кнопки здобула назви «Лайкати», «Ставити вподобайку» тощо. Часто кнопка «Подобається» поєднує в собі і функцію поширити контент, поділитись посиланням.

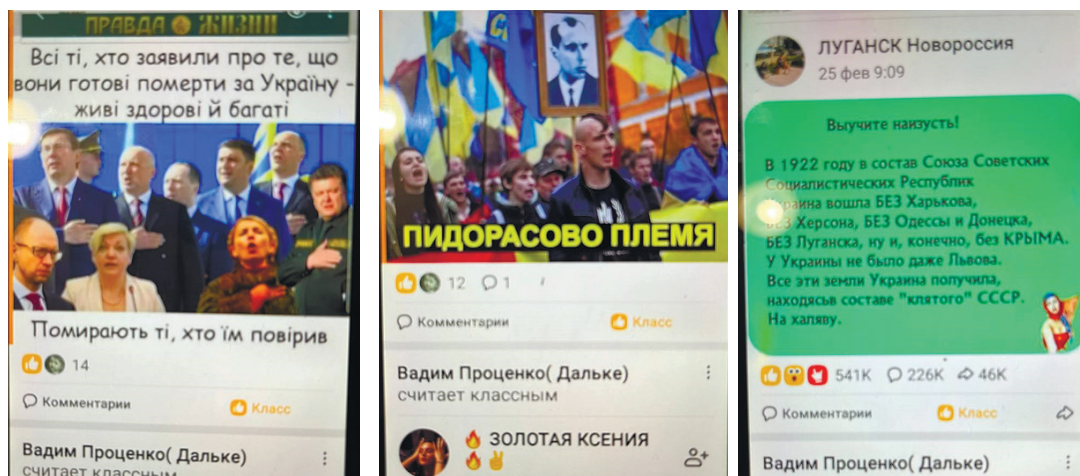
Усі кнопки в соціальних мережах слугують для відслідковування активності користувачів. Вони дають змогу власникам мереж збирати дані про відвідування практично всіх сторінок інтернету, навіть якщо відвідувач не є користувачем соціальної мережі.

Уперше патент на кнопку з такою функціональністю було подано голландським програмістом Ван дер Меєром у 1998 році. У створеній ним мережі Surfbook реалізувався механізм переносу даних зі сторонніх сайтів в один клік на особисту сторінку щоденника користувача. Відтоді кнопку «Подобається» використовують популярні соціальні мережі, називаючи її по-різному, однак зберігаючи як ядерні семи «схвалити», «поділитися»: «Facebook» (кнопка «Like»), «Вконтакте» (кнопка «Мне нравится»), «Однокласники» (кнопка «Класс») та ін.

У російській соціальній мережі «Вконтакте» кнопка «Мені подобається» поєднана з функцією «Розповісти друзям», через яку вподобана публікація з'являється у стрічці користувача та у стрічці новин тих користувачів, які за ним спостерігають. За день користувачі мережі сукупно користуються кнопкою «Мені подобається» близько мільярда разів.

Означені відомості про властивості кнопки «Подобається» в різних її варіаціях особливо актуальні під час аналізування матеріалів, які надходять на дослідження експерту-лінгвісту в контексті кримінальних проваджень за статтями 436-2, 436-1, 111-1 Кримінального кодексу України та ін., де одними із запитань до експерта є встановлення публічності інформації та ознак виправдовування, підтримки, схвалення, глорифікації тощо.

Наведемо кілька прикладів з експертної роботи, де з огляду на коло друзів та підписників тих осіб, які поставили «Клас» указаним публікаціям, натиск на цю кнопку сприяв поширенню антиукраїнських ідей у соціальній мережі серед значної кількості користувачів. До речі, у російській соцмережі «Однокласники» примітна вірусність позначки «Клас»: вона поєднує в собі функції «Подобається» і «Поділитися».

Найочевидніша причина, чому людина натискає на кнопку «Подобається», полягає в тому, що їй справді подобається об'єкт, про який іде мова. Однак об'єкт, на який вона натиснула, може також належати організації (групі), яка закликає або просуває негативний контент. У цьому випадку натискання кнопки «Подобається» слугуватиме двом іншим цілям: фактично підтримати організацію й показати спільноті, що клікер є людиною, якій подобаються саме такі організації (групи). Наприклад, уподобання групи «ЛУГАНСК Новороссія» — спосіб підтримати їхню справу, але ще більшою мірою — це спосіб прорекламувати себе як проросійську людину. Натискання кнопки «Мені подобається» — спосіб підтримати певних людей або думки, а відтак, сприяння тим самим створенню мережі осіб, об'єднаних спільними ідеями.

Натиск на кнопку «Подобається» є поліфункціональним, оскільки: 1) вказує на поширення інформації серед значної кількості осіб; 2) сприяє поширенню ідей, реалізація яких відбувається через вербальні, вербально-візуальні або візуальні компоненти публікації; 3) впливає на просування самої мережі та збір даних стосовно активності її користувачів.

Отже, через натискання кнопки «Мені подобається» особа погоджується з наслідками, які ця дія тягне за собою, бо вона впливає на формування ідентичності, налагодження зв'язків, популяризацію, визнання поширюваної інформації.

Уніфікування процесів застосування спеціальних знань у міжнародній правоохоронній діяльності

Андрій Полтавський,

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4401-8996>, e-mail: a.polt1966@gmail.com

Висвітлено питання уніфікування процесів застосування спеціальних знань на рівні Конвенцій ООН та Європейського Союзу, уставів військових і кримінальних трибуналів, спеціальних судів; показано значущість міжнародного й регіонального стандартизування процесів застосування спеціальних знань із їх гармонізацією на рівні національних стандартів.

Ключові слова: міжнародні, регіональні стандарти; акредитація; стандартизація; спеціальні знання.

Uniformizing the Application of Specialized Knowledge Processes in International Law Enforcement Activities

Andrii Poltavskyi

This discussion delves into the processes standardization for applying specialized knowledge within UN Conventions, the European Union, military and criminal tribunals, and special courts. Emphasis is placed on the importance of internationally and regionally standardizing these processes and harmonizing them with national standards.

Keywords: international, regional standards; accreditation; standardization; specialized knowledge.

Станом на сьогодні на правовій карті світу є дві основні правові системи, які склалися історично протягом століть: романо-германська (континентальна) й англо-американська. Вони є класичними правовими системами, і тільки вони мають вплив на правові системи (змішані, релігійні, звичаєві, північні, далекосхідні тощо) інших держав світу.

В основі романо-германської (континентальної) системи права — рецепція римського права та його гармонізування з урахуванням національної специфіки держав; основним джерелом континентальної системи права є нормативно-правовий акт, який за своєю сутністю є виробленим доктриною загальнообов'язковим правилом поведінки, тобто конструкцією, покликаною регулювати певні суспільні відносини.

В основі англо-американської системи права — звичайне право (як результат діяльності королівських судів феодальної Англії) і право справедливості (як результат діяльності суду канцлера — суду справедливості), які у своїй сукупності становили прецедентне право.

За період незалежності в Україні закладено правовий фундамент, який дає змогу стверджувати, що вона належить до романо-германського типу правової системи на правах особливого європейського різновиду. Процеси зближення правових систем України й Заходу передбачають розвинення законодавства України та гармонізування законодавства Заходу в українське законодавство з урахуванням національної специфіки України.

Розвинення правових систем характеризується, зокрема, їх (систем) уніфікуванням, яке відбувається шляхом зближення й гармонізування правових систем різних держав завдяки запозиченню відповідних правових конструкцій і згладжування принципових відмінностей між закономірностями правового регулювання в цих державах.

Уніфікування правових систем можливе шляхом укладання міжнародних і регіональних міждержавних договорів, ухвалення модельних рекомендаційних законодавчих актів, використання міжнародних звичаїв тощо. Так, різні за своїм підходом країни класичних романо-германської й англо-американської систем розпочали процес уніфікування власних правових систем. У країнах англо-американської системи права все більшого значення надають нормативно-правовому акту, і навпаки, у країнах континентальної системи (до яких належить і Україна) усе більшу роль починає відігравати прецедент й інші правотворчі акти судів.

Окрім того, у переліку джерел із уніфікування правових систем необхідно зважати на стандарти — міжнародні, регіональні, зокрема європейські, гармонізовані як національні, що їх ухвалюють відповідні організації зі стандартизації.

Одним із сегментів правових систем є судово-експертна діяльність. Результати аналізування правового статусу експертів, відомчої підпорядкованості техніко-криміналістичних та експертних установ і служб, а також загальна характеристика їх функціонування свідчить, що судово-експертна діяльність навіть в одній або іншій групі чи підгрупі (правових систем) суттєво різняться (хоча мають певні ознаки схожості), передусім, завдяки національній специфіці, що сформувалася під час становлення й уніфікування правового поля конкретної держави. Окрім того, фактично сьогодні відбувається формування й уніфікування наднаціональної правової

системи Європейського Союзу шляхом зближення правових систем його країн-учасниць з урахуванням національної специфіки цих країн, до чого прагне й Україна.

Участь експерта у кримінальному провадженні на міжнародному рівні врегульовано різноманітними нормативними актами — від Конвенцій ООН та Європейського Союзу щодо протидії різним видам злочинів, надання взаємодопомоги у кримінальних справах, уставів військових і кримінальних трибуналів, спеціальних судів тощо (останні створює Рада Безпеки ООН), якими закріплено загальні засади та форми надання правової допомоги у процесі міжнародного співробітництва в галузі кримінального судочинства та протидії конкретним видам злочинів, проведення судових експертиз, а також процесуального положення експерта як учасника кримінального провадження. Водночас нині недостатньо уваги приділено нормативному регулюванню безпосередньої діяльності з питань порядку застосування спеціальних знань на рівні таких нормативних документів, як міжнародні, регіональні стандарти, гармонізовані в Україні, як ДСТУ із питань забезпечення криміналістичного процесу — набору взаємопов'язаної або взаємодійної криміналістичної діяльності, які (стандарти) розробляють і приймають спеціально уповноважені органи зі стандартизації. Зі свого боку термін «криміналістичний» стосується методів, методик та технологій, використовуваних для встановлення фактів, формування суджень і висновків, якими можна послуговуватися для судового розгляду. Саме впровадження цих стандартів є основним видом уніфікування криміналістичного процесу на міжнародному, регіональному й національному рівнях під час збирання (виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання) об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість, із подальшим їх експертуванням (аналізуванням, інтерпретуванням, звітуванням) і представленням їхніх результатів (збирання й експертування) у судовому розгляді.

Систематизування й застосування спеціальних (неюрідичних) знань у країнах світу знайшли своє розвинення, насамперед, у межах кримінальної юстиції, що виникла із появою держави, розвитком науки та техніки, удосконаленням форм і методів виробництва тощо, і значною мірою на початковому етапі стосувалася розшукування й ідентифікування злочинців. Так, ще 2025 р. до н. е. кримінальні закони Китаю обумовлювали нанесення тавра на тіло злочинців, що можна вважати не тільки покаранням, а й способом обліку, навіть (за своєю суттю) прототипом сучасної системи криміналістичної реєстрації (криміналістичних обліків). Є свідчення також про давнє застосування спеціальних знань під час виконання експертиз. Так, наприклад, у VII—VI ст. до н. е. в Лідії мали місце непоодинокі факти фальшування монет. На запити уповноважених осіб держави проводили матеріалознавчі дослідження шляхом порівняння змісту металевого сплаву за кольором ліній, що залишала монета-еталон на чорному сланці, обробленому оливковим маслом.

Початком історії міжнародного стандартизування в галузі кримінальної юстиції можна вважати обмін інформацією на міждержавному рівні за результатами застосування так званого бертільйонажу — методу криміналістичної реєстрації злочинців (розроблений 1881 р. титулярним писарем поліції Парижа А. Бертільйоном і заснований на вимірюванні певної кількості незмінюваних частин тіла злочинців), який давав змогу ідентифікувати злочинців. Наступним кроком у стандартизуванні спеціальних знань слід уважати розроблення генеральним інспектором індійсько-британської поліції Е. Генрі нового методу ідентифікації за відбитками папілярних узорів рук — системи дактилоскопічної реєстрації, яку запровадили на початку минулого століття фактично на всіх континентах і яка згодом замінила бертільйонаж.

Нарешті, початком міжнародної стандартизації у галузі кримінальної юстиції слід вважати дату проведення Першого міжнародного конгресу (представників) кримінальної поліції держав світу, що відбувся у квітні 1914 р. в Монако, де обговорювали питання щодо створення відділу міжнародної кримінальної реєстрації із розшукування злочинців-гастролерів, які вчиняють злочини в різних державах світу,

із використанням дактилоскопії (одного із видів криміналістичної реєстрації) як провідного методу. 1923 р. створено Міжнародну комісію кримінальної поліції, згодом переформатовану в Міжнародну організацію кримінальної поліції — Інтерпол, що провадить діяльність у галузі міжнародної стандартизації із застосування спеціальних знань щодо обміну інформацією, яка може сприяти ідентифікації підозрюваних (стать, зовнішність, особливі прикмети; фотозображення, ДНК-профілі, відбитки (відтиски) рук та ін.), звинувачених у вчиненні злочинів, осіб, що становлять реальну загрозу суспільній безпеці та порядку й можуть завдати істотної шкоди майну або громадянам.

Із 90-х рр. XX ст. у світі розпочато процес акредитування криміналістичних (експертних) лабораторій на відповідність міжнародному стандарту з якості *ISO/IEC 17025*, а з початку XXI ст. — установ, які забезпечують огляд місць учинення злочинів на відповідність міжнародному стандарту з тієї самої лінійки *ISO/IEC 17020*.

2012 р. Технічний комітет «Інформаційні технології» Міжнародної організації зі стандартизації оприлюднив перший міжнародний стандарт, що стосується огляду місць інцидентів, пов'язаних з учиненням комп'ютерних злочинів, зі збиранням цифрових (електронних) доказів — *ISO 27037*. Згодом цей комітет видав понад 10 стандартів щодо експертування доказів: *ISO/IEC 27035*, *ISO/IEC 27038:2014*, *ISO/IEC 27040:2015*; *ISO/IEC 27041:2015*, *ISO/IEC 27042:2015*, *ISO/IEC 27043:2015*, *ISO/IEC 27044*, *ISO/IEC 27050*, *ISO/IEC 30121:2015* тощо.

2016 р. створено Технічний комітет «Криміналістика» Міжнародної організації зі стандартизації, який розробив:

- стандарт *ISO 18385:2016* щодо вимог до виробників із мінімізування ризику забруднення об'єктів, які використовують для збирання й аналізування біологічного матеріалу для цілей судової ДНК-експертизи;
- дві частини із п'яти серійного стандарту — *ISO 21043-1* та *ISO 21043-2* — щодо термінів і визначення понять, а також збирання (виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання до експертування) об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість.

Станом на сьогодні тривають роботи із розроблення ще трьох частин стандарту, які регламентуватимуть експертування (аналізування (*ISO 21043-3*), інтерпретування (*ISO 21043-4*), звітування (*ISO 21043-5*) зазначених об'єктів.

Історію акредитування державних спеціалізованих установ судової експертизи в Україні розпочато у 2010-х рр., коли акредитовано більшість установ, які забезпечують проведення експертувань (відповідно до вимог міжнародного стандарту *ISO/IEC 17025*), і поступово акредитовано установи, що забезпечують проведення слідчих дій зі збирання об'єктів, які мають або можуть мати криміналістичну значущість (відповідно до вимог міжнародного стандарту *ISO/IEC 17020*).

Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (національний орган зі стандартизації в Україні), починаючи із 2014 р., затверджує як національні (ДСТУ) низку міжнародних стандартів щодо збирання та дослідження цифрових (електронних) доказів:

- ДСТУ *ISO/IEC 27037:2017*. Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (*ISO/IEC 27037:2012, IDT*);
- ДСТУ *ISO/IEC 27035*;
- ДСТУ *ISO/IEC 27035-1:2018*. Інформаційні технології. Методи захисту. Керування інцидентами інформаційної безпеки. Частина 1. Принципи керування інцидентами (*ISO/IEC 27035-1:2016, IDT*);
- ДСТУ *ISO/IEC 27035-2:2018*. Інформаційні технології. Методи захисту. Керування інцидентами інформаційної безпеки. Частина 2. Настанова щодо планування та підготовки до реагування на інциденти (*ISO/IEC 27035-2:2016, IDT*) тощо.

2017 р. в Україні наказом Національного органу стандартизації України (від 07.05.2018 р. № 125) для вдосконалення національної системи стандартизації у сфері криміналістики та судової експертизи створено Технічний комітет 192 «Судова експертиза» (далі — *ТК 192*). Об'єктами стандартизації ТК 192 є стандарти щодо вимог до створення експертних методик, проведення судових експертиз та експертних досліджень, роботи зі слідовою інформацією, що має або може мати криміналістичну значущість.

ТК 192 гармонізував один міжнародний стандарт і дві частини іншого:

- ДСТУ *ISO 18385:2019*. Мінімізація ризику забруднення продукції, використовуваної для збирання, зберігання, аналізування біологічного матеріалу в криміналістичних цілях, ДНК людини;
- ДСТУ *ISO 21043-1:2021*. Криміналістика. Частина 1. Терміни та визначення (*ISO 21043-1:2018, IDT*);
- ДСТУ *ISO 21043-2:2021*. Криміналістика. Частина 2. Виявлення, фіксування, вилучення, транспортування та зберігання об'єктів (*ISO 21043-2:2018, IDT*).

Окрім того, ТК 192 розробив такі національні стандарти:

- ДСТУ 9122:2021. Судова почеркознавча експертиза. Терміни та визначення понять;
- ДСТУ 9135:2021. Судова біологічна експертиза. Молекулярно-генетичні дослідження. Терміни та визначення понять;
- ДСТУ 9168:2021. Судова експертиза зброї. Балістичні дослідження. Терміни та визначення понять.

Наразі триває робота над розробленням ще понад 20 національних стандартів України.

Міжнародні стандарти *ISO/IEC 17020* та *ISO/IEC 17025* обумовлюють загальні вимоги до компетентності органів інспектування, випробувальних і калібрувальних лабораторій відповідно. Інтерпретує вимоги цих стандартів для криміналістичних лабораторій Міжнародна організація з акредитації (англ. *ILAC*), яка 2002 р. розробила Керівництво *G-19*, останню із редакцій якого «Модулі в криміналістичному процесі» прийнято 2022 р. Під криміналістичним процесом розуміють набір взаємопов'язаної або взаємодійної криміналістичної діяльності. Зі свого боку під терміном «криміналістичний» мають на увазі методи, методики, технології, застосовувані для встановлення фактів, формування суджень і висновків, що можуть бути використані у судовому розгляді.

У Керівництві *G-19* розтлумачено положення *ISO/IEC 17020* та *ISO/IEC 17025* у криміналістичному процесі щодо, зокрема:

- контролювання документів;
- розглядання скарг;
- оцінювання компетентності персоналу криміналістичного підрозділу;
- створення, координування, ведення та зберігання записів;
- ризиків і можливостей;
- підготовки спеціалістів з огляду місця злочину;
- невідповідної роботи;
- методів і перевіряння методів;
- умов навколишнього середовища;
- простежуваності обладнання та вимірювань тощо.

Під модулями у криміналістичному процесі розуміють різні види діяльності незалежно від того, який стандарт упроваджують: *ISO/IEC 17020* або *ISO/IEC 17025*.

Керівництвом *G-19* визначено такі модулі криміналістичного процесу:

- початкове обговорення огляду (дослідження, розслідування) місця злочину;
- проведення першорядних дій на місці вчинення злочину;
- розроблення стратегії огляду місця злочину;
- проведення огляду місця злочину;

- оцінювання отриманих результатів і спостережень на місці злочину та розглядання можливості подальшого огляду місця;
- інтерпретування та звітування про результати та спостереження з місця злочину;
- перевіряння й експертування;
- інтерпретування результатів дослідження;
- звітування про експертування, включно з інтерпретуванням результатів.

Докладне аналізування, наприклад, змісту репрезентованого 2022 р. ДСТУ ISO 21043-2 (далі — *Стандарт*) свідчить, що він регламентує дії під час огляду (дослідження) місця злочину від першого реагування на повідомлення про інцидент до завершення огляду місця події, транспортування вилученої слідової інформації до підрозділів досудового слідства, її зберігання до відправлення до установ судової експертизи для проведення експертування.

У Стандарті передбачено, що підрозділи, які проводять огляду (дослідження) місця вчинення злочинів, мають запровадити у своїй діяльності систему управління якістю за вимогами міжнародного стандарту *ISO/IEC 17020*.

Наголошено на необхідності визначення ролі та обов'язків персоналу, який повинен бути компетентним. Слід визначити й задокументувати мінімальний рівень освіти, підготовки й досвіду персоналу, продемонструвати його компетенцію з відповідним фіксуванням. Задокументовані мають містити підтримання навичок і досвіду персоналу (таких, як безперервна освіта, постійні тренінги та періодичне оцінювання компетентності).

Дослідження місць подій повинні бути системними, неупередженими, належно спланованими, скоординованими й документально оформленими для оптимізації процесів збирання об'єктів, що мають потенційну судову цінність.

Стандарт передбачає розроблення документально оформлених методик збирання різних типів предметів, звичних під час огляду місць подій.

Методики мають містити:

- а) інформацію про те, як предмет має бути зібраний, отриманий або відібраний (вилучений);
- б) указівки щодо збирання еталонних зразків, якщо це необхідно;
- в) заходи із мінімізації ризику втрачання, руйнування, забруднення або змінювання;
- г) інформацію про кількість, необхідну для повторного тестування (дослідження), де це можливо.

У Стандарті передбачено розроблення документально оформлених методик для пакування предметів, що їх регулярно збирають, щоб мінімізувати ризики втрати, руйнування, забруднення або змінювання.

Потрібно розробити й документально оформити методики для маркування всіх предметів, для описування того, як зібрані предмети слід реєструвати, транспортувати та зберігати для підтримання цілісності предметів, і багато іншого.

Сьогодні міжнародне співтовариство отримало унормовану загальну технологію огляду місця події на рівні міжнародного стандарту *ISO 21043-2:2018*, що містить окремі вимоги, відсутні в нормативних документах України.

Нарешті слід відзначити й те, що міжнародний стандарт *ISO 21043* регламентує передусім те, «що» підлягає стандартизації, а не «як» і «хто». Кращі методики, практичні посібники, стандартні робочі процедури тощо (у межах систем управління якістю) повинні документувати, «як саме» виконуватимуть вимоги стандарту. Нормативні положення й політика країни визначають, «хто» повинен відповідати цим вимогам.

Іншим напрямом уніфікування судово-експертної діяльності є розроблення, зокрема, кращих практичних керівництв, практичних посібників тощо за напрямками діяльності збирання й експертування об'єктів, що мають криміналістичну значущість, відомими експертними інституціями. Так, наприклад, 2014—2015 рр. Європейська мережа судово-експертних установ (далі — *ENFSI*) у межах проєкту «На шляху до

Європейської судової стандартизації за допомогою кращих практичних керівництв» розробила 12 таких керівництв із проведення експертних досліджень, 3 із яких об'єднали в один збірник. Керівництва охоплювали судові експертизи за напрямками досліджень цифрових технологій, почерку, із використанням хроматографічних методів у дослідженні слідів зброї, із реконструкції дорожньо-транспортних пригод, слідів рук (дактилоскопічна експертиза), ДНК, пожеж тощо. Основна концепція проекту полягала в тому, що керівництва мали підвищити якість діяльності судово-експертних установ у всій Європі, і тим самим сприяти стандартизуванню процесів проведення судових експертиз і транскордонному співробітництву між країнами. Основна мета керівництв, розміщених на сайті *ENFSI* у відкритому доступі,— використання узгодженої методології та вироблення порівняних результатів, що сприятиме визнанню результатів лабораторної діяльності всіх держав-членів *ENFSI*, а також інших зацікавлених країн.

Із метою підтвердження компетенції та компетентності підрозділів (їх персоналу), що проводять експертизи за різними напрямками (акредитовані на їх проведення), необхідно актуалізувати системи управління якістю (зокрема, документацію) із визначенням стандартних операційних процедур і методик проведення експертиз відповідно до інформації, викладеної у кращих практичних керівництвах із проведення експертиз *ENFSI* (2015 рік).

Висновки. Станом на сьогодні основним напрямом уніфікування процесів застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві є акредитування установ, які здійснюють збирання й експертування об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість, відповідно до вимог міжнародних стандартів з управління якістю; стандартизування процесів безпосереднього збирання зазначених об'єктів, процесів експертування цифрових (електронних) доказів; розроблення стандартів із експертування нецифрових доказів; поступове стандартизування вимог до інструментарію, використовуюваного під час збирання й експертування об'єктів. Більшість цих стандартів гармонізовано (прийнято) в Україні із вільним доступом до інформаційних джерел (розроблених визнаними інституціями, зокрема *ILAC*, *ENFSI*), які є підґрунтям для створення, якнайменше, стандартних операційних процедур, методик і технологій у межах систем управління якістю установ, що забезпечують застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Більшість положень описаних стандартів не впроваджено в Україні у практичну діяльність безпекових органів.

Для розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, необхідно розробити Державну програму із реформування судово-експертної діяльності (криміналістичного процесу) як окремого сегмента правової системи України у межах розвинення законодавства України й гармонізування законодавства Заходу з українським законодавством з урахуванням національної специфіки нашої держави.

Статус Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України в контексті тлумачення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Антон Полянський,

д-р юрид. наук, доц., Київський НДІСЕ, м. Київ, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1684-7567>, e-mail: anton_polianskyi@ukr.net

Юлія Шпак,

Київський НДІСЕ, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5670-9893>,

e-mail: ushpak97@gmail.com

Тези присвячено питанню застосування принципу автономного тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до визначення статусу Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України у разі набуття нею статусу заявника, органу, що ухвалив оскаржуване рішення, або в інших випадках.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; практика ЄСПЛ; Центральна експертно-кваліфікаційна комісія; принцип автономного тлумачення.

The Status of the Central Expert Qualification Commission of the Ministry of Justice of Ukraine Considering Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

Anton Polianskyi, Yuliia Shpak

This research paper examines the application of the autonomous interpretation principle of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in determining the status of the Central Expert Qualification Commission of the Ministry of Justice of Ukraine in cases where it acquires the status of an applicant, the authority that rendered the contested decision, or in other situations.

Keywords: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; ECHR practice; Central Expert Qualification Commission; autonomous interpretation principle.

1997 р. Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі — *Конвенція*) [1, 2], чим визнала її та протоколи до неї складовою національного законодавства України відповідно до ст. 9 Конституції України [3], а також визнала «обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [4].

Один із наріжних принципів права в Європейському суді з прав людини (далі — *ЄСПЛ*) — це принцип автономного тлумачення. З огляду на різноманітність правових систем країн — членів Ради Європи, практика ЄСПЛ насичена багатьма правовими поняттями, які не мають єдиного визначення в різних європейських країнах, що на практиці ускладнювало розуміння деяких термінів Конвенції. За цих умов ЄСПЛ пішов шляхом пошуку спільного знаменника у тлумаченні деяких понять. Водночас наявність законодавчого визначення конкретного терміна в національному праві держави, що виступає відповідачем у справі, ще не означає, що результат розгляду справи заздалегідь визначено [5, с. 281].

Для розуміння принципу автономного тлумачення також необхідно зауважити, що ЄСПЛ не вважає обов'язковим для себе те значення, яке певний термін має в межах правової системи певної держави — члена Ради Європи, що є стороною Конвенції. Зокрема, деякі обмеження у захисті права, які постають із розуміння сфери застосування цього права в окремій державі, не є застосовними до гарантованих Конвенцією прав [6, с. 14].

Отже, у національній правовій системі виникла потреба в дослідженні так званого автономного тлумачення конкретного поняття, яке використано в Конвенції та має особливий науковий сенс: зокрема, поняття «суду».

Передусім необхідно звернутися до змісту ст. 6 Конвенції, положення якої містять поняття, що піддаються автономному тлумаченню: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом...» [2]. Щодо практики ЄСПЛ, то однією з перших справ, яка містить ознаки «суду», є справа *Sramek v. Austria*, у якій судом було зазначено регіональний орган влади, що регулює питання, пов'язані із нерухомим майном, і було вказано, що «орган влади, який не є судом держави, для виконання статті 6, може розглядатися як «суд» у змістовному значенні цього терміна». Також у рішенні йдеться про таке: «Суд <...> у змістовному значенні визначається за судовими функціями, тобто визначенням питань, які перебувають у межах повноважень органу, що засновані на нормах права, і після проведення провадження у передбаченому законом порядку» [7].

Інший кейс, *H. v. Belgium*, містить положення про те, що визначенню «суду» не суперечить факт виконання органом багатьох функцій (адміністративної, регулятивної, судової, консультативної та дисциплінарної) [8].

Невід'ємною ознакою суду є право винесення остаточного рішення, що не може бути змінено несудовим органом на шкоду особі, що закріплено в рішенні *Van de Hurk v. the Netherlands* [9].

Останньою ознакою суду можна назвати необхідність задоволення ним низки вимог — незалежність, особливо виконавчої влади; безсторонність; терміни повноважень суддів; наявність гарантій, забезпечених судовими процесами, що зазначено у рішенні *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium* [10].

Для співвідношення зазначених ознак із функціями, організаційними засадами і порядком діяльності Центральної експертно-кваліфікаційної комісії (далі — ЦЕКК) при Міністерстві юстиції України необхідно звернутися до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів (далі — Положення), п. 1 розд. II якого визначає ЦЕКК як колегіальний орган, що діє при Міністерстві юстиції України [11]. Співвідносячи це із першою із названих вище ознак «суду», можна дійти висновку, що ця норма не суперечить визнанню ЦЕКК судом у контексті ст. 6 Конвенції. Те саме стосується і функційної ознаки, оскільки п. 2 розд. II Положення визначає такий перелік основних завдань ЦЕКК:

«1) вирішення питань щодо проходження підготовки працівниками НДУСЕ, фахівцями, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та які мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта;

2) проведення атестації з метою визначення рівня професійної підготовки працівників НДУСЕ, фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта;

3) розгляд питання щодо продовження строку дії, переоформлення свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта у випадках, передбачених цим Положенням;

4) розгляд питання щодо присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта працівникам НДУСЕ;

5) розгляд питань щодо анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта;

б) розгляд питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів» [11].

Наведене вище не суперечить ознаці різноманітності функцій суду.

Щодо провадження діяльності у встановленому законом порядку, то, окрім Положення, ЦЕКК керується: Законом України «Про судову експертизу» [12], Порядком присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України [13], Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах [14], наказом «Про затвердження інформаційної та технологічної карток адміністративної послуги присвоєння кваліфікації судового експерта» [15] та іншими нормативно-правовими актами. Тобто одна ознака суду, що відповідає застосуванню принципу автономного тлумачення Конвенції, відповідає водночас ознакам ЦЕКК.

Щодо неможливості оскарження рішень суду, то (відповідно до п. 22 розд. VI Положення) «рішення дисциплінарної палати ЦЕКК про притягнення до дисциплінарної відповідальності може бути оскаржене в установленому законодавством порядку» [11], що виключає можливість зміни рішення несудовим органом.

Остання ознака лише частково кореспондує з нормами Положення (абз. 5 п. 3 розд. II): «Склад палат ЦЕКК формується з постійних і змінних членів» (що деталізовано у п. 4 та 5 розд. II), однак дотримання ЦЕКК принципів безсторонності й незалежності презюмовано ним як органом при Міністерстві юстиції України [11].

Підбиваючи підсумки викладеного вище й аналізуючи зміст згаданих рішень ЄСПЛ і норм Положення, можна дійти висновку про можливість визнання ЦЕКК судом у контексті ст. 6 Конвенції. Отже, у разі участі ЦЕКК у розгляді справи ЄСПЛ (і як заявника, і як органу, що ухвалив оскаржуване рішення), до ЦЕКК мають застосувати ті самі вимоги щодо дотримання гарантій судового розгляду, які поширюються на інші відносини, що виникають у процесі розгляду справ щодо порушення ст. 6 Конвенції.

Перелік джерел посилання

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів р. № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : затв. Радою Європи від 04.11.1950 р.; ратифік. Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР; чинна для України з 11.09.1997 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 04.09.2023).
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
4. Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та юрисдикцію Європейського суду з прав людини : інформ. лист Вищ. госп. суду України від 18.11.2003 р. № 01-8/1427 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1427600-03#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
5. Letsas G. The Truth In Autonomous Concepts: How To Interpret The ECHR. *European Journal of International Law*. 2004. Vol. 15. Is. 2. P. 279—305, 281. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=778570 (дата звернення: 04.09.2023).
6. Ахтирська Н., Філатов В., Фулей Т., Хембах Х. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя. Київ, 2011. 202 с. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1384158454%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82.pdf> (дата звернення: 04.09.2023).
7. Case of Sramek v. Austria. Application no.8790/79 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57581> (дата звернення: 04.09.2023).
8. Case of H. v. Belgium. Application no.8950/80 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57501> (дата звернення: 04.09.2023).
9. Case of Van de Hurk v. the Netherlands. Application no. 16034/90 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57878> (дата звернення: 04.09.2023).
10. Case of Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium. Application no. 6878/75 7238/75 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57522> (дата звернення: 04.09.2023).
11. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
12. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12> (дата звернення: 04.09.2023).
13. Порядок присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України : затв. наказом Мін'юсту України від 30.12.2011 р. № 3660/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0002-12> (дата звернення: 04.09.2023).
14. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказом Мін'юсту України від 12.12.2011 р. № 3505/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1431-11> (дата звернення: 04.09.2023).
15. Про затвердження інформаційної та технологічної карток адміністративної послуги присвоєння кваліфікації судового експерта : наказ Мін'юсту України від 29.03.2013 р. № 589/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0589323-13#Text> (дата звернення: 04.09.2023).

Особливості проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану

Анатолій Полях,

канд. юрид. наук, доц., заслуж. юрист України, Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3698-5740>, anatolpolah@ukr.net

Андрій Синоверський,

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6092-8554>, e-mail: jast1922@ukr.net

Досліджено питання, які стосуються особливостей проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. Визначено актуальні напрями вдосконалення організаційних, тактико-криміналістичних рекомендацій у цій сфері (із урахуванням особливостей, пов'язаних із режимом воєнного стану).

Ключові слова: розслідування; організована злочинна група; воєнний стан; спеціальні знання; судова експертиза.

Peculiarities of conducting forensic examinations during investigation of criminal offenses committed by organized criminal groups under martial law

Anatoliy Polyah, Andriy Synoverskyi

Issue related to specifics of conducting forensic examinations during investigation of criminal offenses committed by organized criminal groups under martial law was studied. Current directions for improvement of organizational, tactical and forensic recommendations in this area have been determined (taking into account the specifics related to martial law regime).

Keywords: investigation; organized criminal group; martial law; specific expertise; forensic examination.

В умовах збройної агресії російської федерації проти України особливо гостро стала проблема розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами, оскільки ця діяльність набула нових небезпечних форм. Здійснення злочинної діяльності організованими злочинними групами в умовах воєнного стану посягає, зокрема, на проголошений Конституцією України суверенітет і територіальну цілісність нашої держави, спричиняє поширення терористичних та антидержавних ідей. Окрім того, організована злочинність стала одним із концептуальних елементів розвідувально-підривної та диверсійної діяльності спеціальних служб російської федерації, що загрожує всій національній безпеці нашої держави, негативно впливає на стан економіки, дестабілізує фінансово-кредитну систему, ускладнює криміногенну ситуацію.

До того ж невід'ємним підґрунтям розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, є ефективна реалізація судово-експертної діяльності, неможлива без експертно-криміналістичного забезпечення розслідування.

Розслідування злочинів, які вчиняють організовані злочинні групи та злочинні організації, передбачає використання спеціальних знань у таких формах: одержання консультацій спеціаліста; участь спеціаліста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій; проведення судових експертиз. До того ж під час розслідування цієї категорії злочинів також застосовують нетрадиційні засоби (складання психологічного портрета (профілю), запрошення спеціалістів-аналітиків, комплексні консультації тощо) [1, с. 48—49].

В умовах воєнного стану особливості здійснення кримінальної процесуальної діяльності детерміновано низкою чинників, як-от: відсутністю доступу до окремих територій, на яких здійснюється кримінальне провадження; повним або частковим обмеженням функціонування органів державної влади, зокрема правоохоронних,

судових органів України на територіях учинення кримінальних правопорушень; особливостями правового регулювання не лише нормами Кримінального процесуального кодексу України, а й надзвичайним законодавством, міжнародними нормативно-правовими актами; специфічними організаційно-управлінськими основами проведення окремих процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень; частковим або повним блокуванням функціонування окремих процесуальних інститутів та появою нових процесуальних засобів, способів, гарантій кримінального провадження в екстраординарних умовах та ін. [2]

Кримінальні правопорушення, які вчиняють організовані злочинні групи (зокрема, в умовах воєнного стану), характеризуються складністю у виявленні, документуванні й розслідуванні загалом, що зумовлює використання значно ширшого кола спеціальних знань під час кримінального провадження.

Водночас слід враховувати специфіку залучення спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. Під час проведення огляду місця події, обшуків тощо важливим є дотримання учасникам слідчих (розшукових) дій заходів безпеки, оскільки, зважаючи на ситуацію, яка на сьогодні склалась у нашій державі, непоодинокими є випадки необхідності проведення процесуальних дій на деокупованих територіях і територіях, що знаходяться в безпосередній близькості до лінії фронту, під час оголошення повітряної тривоги тощо. Саме тому важливим є обізнаність усіх учасників слідчих (розшукових) дій про необхідність неухильно дотримувати всіх необхідних заходів безпеки, а слідчий, на якого покладено керівництво цим процесом, має проінформувати всіх учасників процесуальної дії та приймати тактичні рішення залежно від обстановки, що склалась.

Розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, потребує від органів досудового розслідування вжиття невідкладних заходів із метою виявлення всіх учасників злочинної групи, включно з її лідером, документування фактів учинення кримінальних правопорушень, збирання доказової інформації (зокрема, проведення комплексу слідчо-оперативних заходів). Такими заходами можна назвати пошук і вилучення матеріальних слідів, які можуть містити відомості про діяльність організованої злочинної групи (письмові протоколи, рішення, розпорядження, вимоги, указівки, різноманітні паперові записи, технічне обладнання, зокрема аудіо- й відеопристрої, комп'ютерна техніка тощо). Задля запобігання їх пошкодженню або знищенню, важливим є термінове призначення: технічних експертиз документів; економічних експертиз; експертиз відео-, звукозапису; комп'ютерно-технічних експертиз; почеркознавчих і лінгвістичних експертиз; експертиз телекомунікаційних систем та засобів тощо.

Водночас станом на сьогодні внаслідок численної кількості воєнних злочинів російської федерації проти України, слідчі стикнулись із проблемами, пов'язаними із надмірною перевантаженістю підрозділів Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України й нестачею кваліфікованих експертів. Із урахуванням поступової інтеграції в міжнародні та європейські структури зі стандартизації, слід зауважити, що в англійській системі немає офіційних переліків судових експертів. Експертами можуть бути лише досвідчені особи, які мають достатньо спеціальних знань, профільну кваліфікацію і яких визнано експертами, якість роботи яких відповідає науковим критеріям [3, с. 351]. Подібна модель функціонує також у Сполучених Штатах Америки та деяких європейських державах. Отже, із урахуванням умов воєнного стану, важливим є реформування сучасного експертного забезпечення правосуддя: зокрема, шляхом надання права учасникам кримінального провадження за потреби призначати проведення експертизи приватними експертами, незалежно від наявності його в Реєстрі, за винятком випадків дослідження об'єктів, вільний обіг яких обмежено або заборонено законом.

Підіємо підсумки: для розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, обов'язково необхідно

використовувати спеціальні знання та дотримувати обмежень, обумовлених режимом воєнного стану й законодавством, що передбачає певні особливості досудового розслідування й судового розгляду, а також урахування обстановки, що склалася на момент учинення процесуальних дій.

Перелік джерел посилання

1. Шепитько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями : монография. Харьков, 2000. 88 с.
2. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Електронне видання. Львів ; Одеса ; Дніпро, 2022. 48 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10226> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Савченко В. А., Коропецька С. О. Перспективні напрями вдосконалення судово-експертної діяльності з урахуванням зарубіжного досвіду. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 348—352. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnopr_2022_4_65 (дата звернення: 10.08.2023).

Методи контролю якості з'єднувальних швів металопластикових вікон

Олександр Посашков,

канд. юрид. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5701-5874>, e-mail: zvukovik@ukr.net

Під час виконання будівельно-технічних експертиз із визначення з'єднувальних швів в місцях примикань віконних блоків до конструкцій стін постають питання, а деякі аспекти досліджень викликають проблеми із проведенням обстежень виконаних з'єднувальних швів і визначенням товщини, глибини та якості виконаних з'єднувальних швів у місцях їх примикань до віконних блоків, що, своєю чергою, обумовлює подальшу якісну роботу віконних блоків, їх довговічність і виконання свого функціонального призначення зі збереження тепла, передачі повітря та ін.

Ключові слова: з'єднувальний шов; виконання з'єднувальних швів; вхідний контроль; контроль якості; приховані роботи.

Quality Control Methods for Metal-Plastic Window Connection Seams

Oleksandr Posashkov

While conducting construction engineering examinations that determining the window frame and wall connection seams, certain questions arise. Some aspects of these examinations pose challenges when conducting surveys of the executed connection seams and determining their thickness, depth, and quality at the points of attachment to the window units. This, in turn, affects the subsequent quality of the window units' operation, their durability, and their ability to fulfill their functional purpose, including heat preservation, air transmission, and more.

Keywords: connection seam; connection seams execution; incoming control; quality control; concealed work.

Контроль якості в будівництві — це діяльність з отримання фактичних характеристик об'єктів контролю (продукції, матеріалів, процесів, послуг) та прийняття рішення щодо їх відповідності встановленим вимогам.

Приймання з'єднувальних швів здійснюють партіями на будівельних об'єктах. Для кожної партії приймається кількість пазів із виконаними з'єднувальними швами, оформлених за однією технологією та оформлених документом про якість або актом прийому-передачі.

Приймання з'єднувальних швів проводять шляхом проведення:

- якості вхідного контролю матеріалів;
- якості контролю підготовки прорізів;
- поопераційного контролю;
- приймально-здавальних випробувань;
- періодичних випробувань;
- типових випробувань.

Завершення робіт оформлюють актом на приховані роботи та актом приймання виконаних монтажних робіт.

Роботи приховані — це будівельні роботи, результати яких закривають подальшими роботами та потребують перед цим їх підтвердження відповідності вимогам до проектної документації [1].

Вхідний контроль здійснюють шляхом перевірки відповідності якості матеріалів вимогам нормативної та супровідної документації на них згідно з ГОСТ 24297 і цим стандартом. До того ж перевіряють гігієнічні висновки, сертифікати відповідності, маркування тари, терміни придатності, а також умови, установлені в договорах.

Контроль якості підготовки пазів і монтажу блоків здійснюють згідно з технологічною документацією виконавця монтажу з урахуванням вимог цього стандарту.

До того ж необхідно перевірити:

- виконану підготовку поверхонь прорізів і блоків;
- виконані розміри (допустимі відхилення) прорізів і блоків;
- необхідні відхилення від розмірів при встановленні блоків;
- допустимі розміри монтажних зазорів.

Контроль якості здійснюють шляхом безперервного контролю на робочих місцях кожної операції технологічного процесу відповідно до технологічної документації виконавця роботи.

Приймально-здавальні випробування з'єднувальних швів проводять на відповідність вибірковому контролю вимог зчеплення на п'яти спеціально виготовлених зразках з'єднувальних швів не рідше двох разів за зміну. У разі отримання незадовільних результатів контролю проводять повторний контроль подвоєної кількості проб.

У разі підтвердження незадовільних результатів повторного контролю партію з'єднувальних швів не приймають. Виконання з'єднувальних швів призупиняють і проводять необхідний аналіз для усунення причин невідповідності. Виконання з'єднувальних швів відновлюють тільки за позитивних результатів приймальних випробувань. Результати приймально-здавальних випробувань оформлюють необхідним документом про якість, який затверджує керівник організації з виконання з'єднувальних швів.

Випробування на відповідність вимогам водонепроникності, опору теплопередачі, паропроникності та водопоглинення проводять на першому зразку з'єднувального шва раз на рік у спеціальних лабораторіях, що мають акредитацію для виконання даного виду дослідження. У разі отримання незадовільних результатів проводять повторний контроль подвоєної кількості проб. У разі незадовільних результатів партію швів не приймають. Виконання з'єднувальних швів призупиняють і проводять необхідний аналіз з усунення причин невідповідності. Виконання з'єднувальних швів відновлюють лише за позитивних результатів випробувань. Результати випробувань оформлюють протоколом, який затверджує керівник організації виконавця робіт. Там саме його й зберігають.

Випробування на відповідність вимогам стійкості до сонячної радіації, до робочих температур, до атмосферних впливів проводять на трьох зразках за ДСТУ Б В.2.6-79:2009 [2].

Підтвердження відповідності здійснюють згідно з вимогами Технічного регламенту будівельних виробів, будівель і споруд [3] шляхом їх сертифікації.

Вибір процедур оцінки відповідності залежить:

- 1) від наявності у виробника системи контролю виробництва, яка забезпечує відповідність будівельних виробів (продукції) вимогам цього Технічного регламенту;
- 2) від органу оцінки, який залучено для проведення перевірки, нагляду, оцінки та аналізу системи контролю за виробництвом;
- 3) від важливості ролі, яку відіграють такі будівельні вироби (продукція) у забезпеченні відповідності будівель і споруд основним вимогам до них;
- 4) від особливостей будівельного виробу (продукції);
- 5) від здатності будівельного виробу (продукції) до зміни характеристик під час експлуатації будівель і споруд;
- 6) від імовірності виникнення дефектів під час виготовлення будівельного виробу (продукції).

Будівельні вироби (продукція) — будь-який матеріал, виріб або комплект, що виробляють та вводять в обіг для застосування за призначенням протягом тривалого часу в будівлі або споруді, показники яких впливають на показники будівлі або споруди, пов'язані з основними вимогами до них.

Отже, виконані будівельні роботи можна охарактеризувати показниками якості, тобто вимогами до готового покриття.

«Показник якості — це кількісна характеристика однієї або кількох властивостей продукції, що складають її якість і розглядають відповідно до певних умов її виготовлення та експлуатації чи використання» [2].

Підбиваючи підсумки, зазначимо таке: ігнорування наведених методів контролю визначення якості проведення з'єднувальних швів може у подальшому негативно впливати на якість всієї конструкції і невиконання в повній мірі її функціональних призначень.

Перелік джерел посилання

1. ДБН А.3.1-5-2016. Організація будівельного виробництва. URL: <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-294> (дата звернення: 12.09.2023).
2. ДСТУ Б В.2.6-79:2009. Конструкції будинків і споруд. Шви з'єднувальні місць примикань віконних блоків до конструкцій стін. URL: <http://online.budstandart.com/ua/catalog/document.html?iddoc=27264> (дата звернення: 12.09.2023).
3. Про затвердження Технічного регламенту будівельних виробів (продукції) : постановою Кабміну України від 20.12.2006 р. № 1764. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1764-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.2023).

До питання про судову експертизу об'єктів права інтелектуальної власності

Григорій Прохоров-Лукін,

канд. юрид. наук, патентний повірений України, м. Київ, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4175-9035>, e-mail: prokhorov_lukin@ukr.net

Розглянуто стан методологічного та методичного забезпечення судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності в Україні. Висловлено аргументацію щодо необхідності перегляду певних положень теорії та методики досліджень у цій сфері. На підставі проведеного автором аналізу зроблено висновок про необхідність запровадження новітніх науково-обґрунтованих підходів і засобів, щоб судову експертизу об'єктів права інтелектуальної власності отримала належне теоретичне (методологічне) та методичне обґрунтування.

Ключові слова: *судова експертиза; інтелектуальна власність; методологія судової експертизи; методики судової експертизи; судовий експерт.*

Regarding the Forensic Examination of Intellectual Property Rights Objects

Grygorii Prokhorov-Lukin

This paper addresses the current state of methodological and methodical maintenance for forensic examination of intellectual property rights objects in Ukraine. It presents arguments for the necessity of reevaluating certain aspects of theory and research methodologies in this field. Based on the author's analysis,

the conclusion is drawn that the implementation of contemporary, scientifically grounded approaches and tools is necessary to provide proper theoretical (methodological) and methodical justification for the forensic examination of intellectual property rights objects.

Keywords: *forensic examination, intellectual property, forensic examination methodology, forensic examination methodologies, forensic expert.*

Будь-який рід (вид) судової експертизи має право на існування лише за таких умов: визначення методологічних основ експертизи, зокрема, визначення предмету, об'єкта й методів експертизи; створення понятійного апарату та однозначного визначення змісту використовуваних понять і термінів; створення узгодженої із загальною теорією судової експертизи типології експертних завдань (ідентифікаційних, діагностичних та ін.); визначення видів спеціальних знань, що можуть бути застосовані для розв'язання завдань експертизи; здійснення судово-експертної класифікації об'єктів експертизи, їх властивостей та ознак; розроблення науково обґрунтованих методів та методик дослідження, зокрема щодо виявлення та оцінювання ознак об'єктів з урахуванням типології експертних завдань. Виходимо з того, що знання в галузі права в теорії судової експертизи до спеціальних знань не належать.

На нашу думку, незважаючи на декілька десятиріч практики проведення судових експертиз об'єктів права інтелектуальної власності (далі — СЕОПІВ), стали методологічні основи цього виду експертизи й досі не сформовані, цілісне вчення про її предмет, об'єкт і методи не створено, як не створено й типологію експертних завдань; вид(и) та поняття спеціальних знань, які мають застосовувати під час проведення СЕОПІВ, не визначені. Застосування класифікації об'єктів СЕОПІВ, запозиченої із нормативно-правових актів, що регулюють питання права інтелектуальної власності, за нашим переконанням, потребує обґрунтування та перегляду, оскільки певні категорії об'єктів виявилися такими, що взагалі не отримали свого дослідження в судово-експертній практиці. Вважаємо також, що не створено й системи класифікації властивостей об'єктів та ознак на рівні родової / групової належності.

Для обґрунтування наведеного вище вважаємо за доцільне проаналізувати певні напрями у розвитку СЕОПІВ. Так, з 2005 р. дотепер розроблено та атестовано 16 методик СЕОПІВ. Однак ці методики або не містять визначень предмету підвидів СЕОПІВ, або містять явно хибні визначення предмету досліджень. Наприклад, у «Методиці проведення судових експертиз літературних творів» (реєстр. код 13.1.01) зазначено: *«...предметом судової експертизи літературних творів є фактичні дані та обставини, що мають значення для вирішення кримінальних або цивільних справ і встановлюються за допомогою спеціальних знань у сфері авторського права»* [1]. Тобто автори методики не враховують того факту, що знання у сфері права не належать до спеціальних знань. Ще й надто, процесуальним законодавством встановлено таке правило: не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права (наприклад, ч. 1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України [2]). Нажаль, за нашими спостереженнями, указаний недолік характерний для більшості атестованих методик у галузі СЕОПІВ. Водночас спостерігаються й позитивні тенденції у вказаному аспекті формування методичної бази СЕОПІВ. Так, у «Методиці дослідження ознак контрафактності лазерних компакт-дисків, аудіо- та відеокасет» (реєстр. код 13.2.02) [1] домінує криміналістичний підхід, що базується на положеннях судової експертології, проте й у даній методиці предмет цього підвиду СЕОПІВ залишився невизначеним.

Атестовані методики експертизи об'єктів промислової власності фактично запозичені з патентної експертизи та не спираються на методологічні основи судової експертології. Наприклад, у «Методиці проведення судової експертизи, пов'язаної з винаходами та корисними моделями» (реєстр. код 13.3.01) [1] відсутня прийнята в теорії судової експертизи типологія експертних завдань, термін «діагностика» взагалі не згадано, а поняття ідентифікації суттєво відрізняється від сутності такого поняття, розробленого у теорії криміналістичної ідентифікації. Вважаємо, що використання

(вибір) певного поняття, що має різні значення, принаймні, має бути обґрунтоване та роз'яснене у методиці.

Під час своєї професійної діяльності ми маємо можливість знайомитися зі змістом висновків судових експертів у сфері СЕОПІВ, які виконують з використанням зазначених вище атестованих методик. Аналіз висновків, нажаль, також демонструє певні недоліки у розробленні методології даної експертизи. Так, предмет дослідження у сучасних висновках за результатами судової експертизи торговельних марок (далі — СЕТМ) сформульовано як «фактичні дані, що належать до властивостей матеріальних та нематеріальних (інформаційних) об'єктів, а також до охороноздатності конкретних об'єктів дослідження», що відрізняється навіть від визначення предмету в методиці (реєстр. код 13.6.01). У наведеному випадку начебто визначено предмет конкретної експертизи. Між тим, у теорії судової експертизи розрізняють предмет роду, виду, підвиду судової експертизи та предмет конкретної експертизи, який тісно пов'язаний із експертним завданням, визначеним у питанні, поставленому на розв'язання судовому експертові у межах його спеціальних знань. Включаючи до предмету дослідження властивості матеріальних об'єктів, експерти у висновках СЕТМ не наводять жодного матеріального об'єкта (не плутати з матеріальними носіями інформації), властивості якого вони досліджували. Включення до вказаного визначення предмету дослідження охороноздатності конкретних об'єктів, очевидно, потребує додаткових пояснень, оскільки під охороноздатністю торговельної марки «розуміють юридичну властивість позначення, що визначається сукупністю ознак, необхідних для його реєстрації в якості торговельної марки» [3]. Не дарма у питаннях, що стосуються СЕТМ, викладених у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень [4], поняття «охороноздатність» відсутнє.

Окрім того, часто у висновках експертів обґрунтування використаних експертами підходів для розв'язання поставлених питань має вигляд здебільшого дослівних цитат із нормативно-правових актів (переважно Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» та Правил складання та подання заявки на знак для товарів і послуг) й заснованих на нормах цих НПА положень літературних джерел.

Отже, визначення предмету дослідження, яке наведено в сучасних висновках СЕТМ, не відповідає усталеним уявленням теорії судової експертизи щодо змісту предмету судової експертизи.

Для кожного роду та виду судової експертизи характерна система методів та засобів досліджень, що узгоджуються із властивостями досліджуваних об'єктів. До цієї системи входять як загальнонаукові (емпіричні, логічні), так і окремі та спеціальні методи. Під час аналізу експертної практики звертає на себе увагу той факт, що у висновках експертів під час проведення СЕТМ без посилань на використані джерела опис методів дослідження обмежено такими: описування, аналіз, порівняння, індукція, дедукція, абстрагування, синтез, узагальнення. Однак указані методи належать до загальнонаукових, тобто у висновках, із якими ми мали змогу ознайомитися, відсутній перелік окремих та спеціальних методів (функції яких виконують методики експертних досліджень) СЕТМ. Водночас Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [4] встановлено таку норму: *«У вступній частині висновку експерта зазначаються: <...> нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література з Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 30 липня 2010 року № 1722/5, інші інформаційні джерела, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань, за правилами бібліографічного опису, із зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз з Реєстру методик проведення судових експертиз, який ведеться відповідно до Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02 жовтня 2008 року № 1666/5, зареєстрованого*

в Міністерстві юстиції України 02 жовтня 2008 року за № 924/15615... Дослідницька частина повинна включати: відомості про <...> застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування». За таких підстав неможливо визнати, що аналізовані нами висновки СЕТМ базуються на науково-обґрунтованій методичній базі.

Отже, викладені вище проблемні питання методології СЕОПІВ свідчать про суттєві прогалини у методичному забезпеченні даного роду судової експертизи, що негативно позначається на практиці її проведення. На нашу думку ці недоліки можна узагальнити в такий спосіб:

- окремі методичні положення СЕОПІВ не базуються на спеціальних знаннях в усталеному в судовій експертизі значенні цього поняття. Під час проведення експертиз використовують знання в галузі права, які не належать до спеціальних;
- на сьогодні залишається неформованим цілісне вчення про предмет, об'єкт і методи експертизи;
- потребує опрацювання понятійний апарат використовуваних понять і термінів у сфері СЕОПІВ;
- СЕОПІВ як рід (вид) не має узгодженої із загальною теорією судової експертизи типології експертних завдань (відсутній чіткий їх розподіл на ідентифікаційні, діагностичні, ситуаційні тощо);
- не розроблено цілісних судово-експертних класифікацій властивостей та ознак об'єктів СЕОПІВ на рівні родової / групової належності;
- аналіз експертної практики свідчить про використання судовими експертами під час виконання експертних досліджень переважно загальнонаукових методів, у той же час, окремі та спеціальні методи (наявність яких є обов'язковою складовою кожного виду судової експертизи) не відображені у висновках;
- у галузі методичного забезпечення СЕОПІВ спостерігається невизначеність правил оцінки ознак досліджуваних об'єктів, зокрема правил виявлення та оцінювання ознак, що утворюють індивідуально-характерні комплекси, і комплекси діагностичних ознак;
- методичне забезпечення СЕОПІВ не містить чітких критеріїв відмежування спеціальних знань від правових, застосування яких неминуче призводить до виходу дослідників за межі компетенції судового експерта.

Отже, на нашу думку, очевидною є необхідність запровадження новітніх науково-обґрунтованих методологічних основ, підходів і засобів, щоб такий рід (вид) судової експертизи, як судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності, отримала належне теоретичне (методологічне) та методичне обґрунтування.

Перелік джерел посилання

1. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 05.09.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
3. Коросташова І. М. Щодо питань набуття прав інтелектуальної власності на торговельну марку. *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві* : мат-ли всеукр. наук.-практ. кругл. столу (Дніпропетровськ, 25.09.2014). Дніпропетровськ, 2014. С. 158—172.
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5. (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.09.2023).

Формування та реалізація методики розслідування воєнних злочинів

Оксана Пчеліна,

д-ка юрид. наук, проф., Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків,
Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0224-1767>, e-mail: pchelinaov@icloud.com

Віталій Пчелін,

д-р юрид. наук, проф., Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків,
Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9540-9084>, e-mail: pchelin@me.com

Визначено воєнні ознаки, які впливають на процес їх досудового розслідування. Висвітлено особливості формування та реалізації методики розслідування воєнних злочинів.

Ключові слова: криміналістична методика; формування; реалізація; досудове розслідування; воєнні злочини; криміналістична класифікація; слідча діяльність.

Development and Implementation of Methodology for Investigating War Crimes

Oksana Pchelina, Vitalii Pchelin

This paper identifies the characteristics of war crimes that affect the process of their pre-trial investigation. It illuminates the peculiarities involved in the development and implementation of the war crimes investigating methodology.

Keywords: forensic methodology; development; implementation; pre-trial investigation; war crimes; forensic classification; investigative activities.

Україна вже понад 1,5 року живе у стані війни. Усе це, безсумнівно, негативно позначилося на всіх сферах суспільного життя. Не є винятком і правоохоронна сфера, зокрема, такий її аспект, як діяльність із виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Передусім ідеться про оптимізацію досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану та формування нових і вдосконалення наявних криміналістичних методик з урахуванням потреб слідчої практики. Як приклад, з'явилися нові склади кримінальних правопорушень і змінилася структура кримінальної протиправної діяльності. Значну кількість кримінальних проваджень відкрито за фактом учинення воєнних злочинів і пов'язаних із військовою кримінальних правопорушень. За час повномасштабного вторгнення російської федерації зареєстровано 106 161 злочинів агресії та воєнних злочинів, 16 611 злочинів проти національної безпеки [1].

Із наведеного помітно, що працівники органів досудового розслідування зіштовхнулися з новим видом злочинів, про який раніше нічого не знали, а саме — воєнними злочинами. Для названих протиправних діянь характерні особливі ознаки, які своєю чергою зумовлюють особливості їх розслідування, приміром: воєнні злочини є складними за механізмом учинення, наслідками у вигляді значних руйнацій об'єктів цивільної інфраструктури, значної кількості неідентифікованих загиблих; знаряддями вчинення, із якими раніше не стикалися ані органи досудового розслідування, ані судові експерти; особами злочинців, які змінюють місця своєї дислокації (зокрема, перебувають на території іншої держави), тощо; підслідність слідчим органів безпеки; їх розслідування потребує значних ресурсовитрат, зокрема людських, через що до проведення окремих процесуальних дій залучають працівників інших правоохоронних органів (наприклад, Національної поліції) [2, с. 40].

Зазначені вище обставини обґрунтовують необхідність формування нової криміналістичної методики — методики розслідування воєнних злочинів. У цьому контексті важливим є визначення засад побудови та реалізації названої окремої криміналістичної методики.

Так, як зауважує А. Є. Голубов, «удосконалення наявних та опрацювання нових криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень має базуватися на певній сукупності систематизованих знань (даних, інформації, фактичного матеріалу)» [3, с. 201]. Відповідно, формування методики розслідування воєнних злочинів розпочинається зі збирання матеріалів кримінальних

провадженнь про ці протиправні діяння, ознайомлення з ними, виокремлення й узагальнення закономірностей, характерних для згаданих правопорушень. У такий спосіб відбувається формування криміналістичної характеристики воєнних злочинів. Водночас, щоб така криміналістична характеристика максимально докладно відображала систему типових ознак, для яких характерна повторюваність, попередньо потрібно здійснити криміналістичну класифікацію досліджуваної категорії правопорушень. Важливість такої класифікації полягає в тому, що вона враховує такі ознаки кримінальних правопорушень, які істотно впливають на специфіку здійснення розслідування, а саме на його організацію та планування, висунення слідчих версій, визначення типових слідчих ситуацій і систем слідчих дій та заходів щодо їх розв'язання [4, с. 161; 5, с. 334—338].

Поряд із закономірностями механізму вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, виокремлюють закономірності, характерні для слідчої діяльності, оскільки *«процес формування окремої криміналістичної методики можна характеризувати як дослідження, висунення припущень щодо найбільш оптимальних форм, методів, способів виявлення, розслідування, розкриття та попередження кримінальних правопорушень. А тому цілком можливо порівняти це з процесом висунення наукової гіпотези, розвиток (формування) якої проходить три стадії: накопичення фактичного матеріалу і припущення на його підставі; формулювання гіпотези, тобто виведення з припущення наслідків, розгортання теорії; перевірка на практиці та уточнення за результатами цієї перевірки, де таким чином гіпотеза перетворюється на наукову теорію»* [6, с. 15; 3, с. 201].

Окрім того, узагальнення отриманої інформації про повторюваність окремих елементів механізму вчинення воєнних злочинів і діяльності з їх виявлення та розслідування, а потім систематизацію такої інформації здійснюють із дотриманням законів логіки. До того ж усі сформовані теоретичні положення та криміналістичні рекомендації обов'язково потрібно науково обґрунтувати, зокрема, і на емпіричних даних. Це пояснюється тим, що криміналістика як прикладна наука повинна розробляти рекомендації, на які є попит із боку працівників правоохоронних органів і які придатні для адаптації в практичну діяльність, тобто *«формування окремих криміналістичних методик має бути розраховано на конкретного адресата»* [7, с. 92]. До того ж структура методики розслідування воєнних злочинів має відповідати структурі та завданням процесу досудового розслідування, а також нормативно визначеній процедурі здійснення кримінального провадження. Ще однією обов'язковою умовою формування методики розслідування воєнних злочинів є врахування принципу ситуативної зумовленості під час вироблення алгоритмів дій уповноважених суб'єктів зі збирання доказової бази.

Проте сформувати методику розслідування воєнних злочинів недостатньо, потрібно ще впровадити її в життя. Отже, наступним обов'язковим етапом у забезпеченні життєдіяльності розробленої криміналістичної методики є її реалізація. Це означає, що криміналістичні рекомендації щодо організації та здійснення розслідування воєнних злочинів повинні пройти етап «бойового хрещення» на практиці, після чого працівники органів досудового розслідування мають звернутися до науковця, який сформував цю окрему криміналістичну методику, зі своїми зауваженнями та проханнями. Останні обов'язково слід урахувати під час доопрацювання розробленої криміналістичної методики. Тільки в такому разі можна досягти практичної націленості науково розроблених положень, синергії криміналістичної науки та практичної діяльності з виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Отже, формування методики розслідування воєнних злочинів є науковою діяльністю з узагальнення відомостей про типові ознаки вчинення зазначеної категорії протиправних діянь і розроблення рекомендацій щодо оптимальних способів і засобів їх виявлення та досудового розслідування, а реалізація методики розслідування воєнних злочинів — практична діяльність із застосування науково розроблених

криміналістичних рекомендацій щодо своєчасного виявлення й ефективного досудового розслідування. Формування та реалізація методики розслідування воєнних злочинів забезпечують синергію криміналістичної науки та практичної діяльності з виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Перелік джерел посилання

1. Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Татарин Н. М. Особливості організації розслідування воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25.11.2022). Харків, 2022. С. 40—44.
3. Голубов А. Є. Теоретичні питання інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (95). С. 199—208. DOI: 10.32631/v.2021.4.17 (дата звернення: 10.08.2023).
4. Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізми застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. Вип. 3 (30). С. 160—161.
5. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Криміналістична класифікація воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25.11.2022). Харків, 2022. С. 334—338.
6. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. А. Є. Конверського. Київ, 2010. 352 с.
7. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. XIX. С. 445—451.

**Алгоритм виконання експертного дослідження
індикаторів впливу магнітного поля**

Сергій Рогалін,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1934-8977>, e-mail: rohalin@i.ua

Розглянуто поширені в застосуванні індикатори впливу магнітного поля та їх поділ на класифікаційні групи за будовою й механізмом роботи. Розроблено алгоритм виконання експертного дослідження індикаторів впливу магнітного поля у вигляді блок-схем окремо для кожної класифікаційної групи.

Ключові слова: лічильник; утручання в роботу лічильника; магнітне поле; індукція магнітного поля; постійний магніт; чутливий елемент індикатора впливу магнітного поля.

Algorithm for performing an expert study of indicators of magnetic field effects

Serhii Rohalin

The author considers commonly used indicators of magnetic field effects and their division into classification groups by structure and mechanism of operation; and develops an algorithm for performing an expert study of the indicators of magnetic field effects in the form of flowcharts separately for each classification group.

Keywords: meter; interference with the meter; magnetic field; magnetic field induction; permanent magnet; magnetic field indicator sensing element.

Експертне завдання судових електротехнічних і теплотехнічних видів судових експертиз у дослідженні необлікованого споживання електричної енергії або інших енергоресурсів передбачає, зокрема, дослідження індикаторів впливу магнітного поля (далі — ІМП), що своєю чергою потребує однозначного визначення спрацювання ІМП саме від дії постійного магнітного поля з виключенням решти чинників, для чого потрібно застосовувати спеціальні знання та використовувати загальні наукові напрацювання з теорії електромагнітного поля. Методичні питання дослідження ІМП на сучасному етапі розвитку електротехнічної експертизи є недостатньо опрацьованими: такі дослідження, як зазначено вище, найчастіше спираються на загальнонаукові теорію та методи. Деякі проблемні аспекти порушення вимог законодавчих (ст. 1881 Кримінального кодексу України [1], ст. 77 Закону України «Про ринок електричної енергії» [2]) і нормативно-правових актів [3, 4], ідентифіковані як викрадення електроенергії,— С. В. Рогалін розглянув у статті «Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо викрадення електричної енергії» [5], у якій, зокрема, приділив увагу питанням впливу зовнішнього постійного магнітного поля на облік електричної енергії. Механізм впливу зовнішнього постійного магнітного поля на вимірювальні трансформатори струму, імпульсні трансформатори та дроселі, що пов'язано зі зміною магнітної проникності через насичення феромагнітного осердя, докладно опрацьовано у статті В. Хомма «Устранение влияния магнитных полей в электросчетчиках с импульсными трансформаторами» [6]. І. В. Богданюк, С. В. Рогалін і В. С. Супрун у дослідженні роботи крокового двигуна приладів обліку електричної енергії під впливом дії на них зовнішнього постійного магнітного поля зазначають, що «у випадках, коли за результатом дослідження стану ІМП зроблено висновок про його спрацювання, експерт визначається щодо наявності постійного магнітного поля, що, зі свого боку, дає підстави вважати існування впливу постійного магнітного поля на електромеханічний рахунковий механізм приладу обліку» [7, с. 443]. Саме на такому або подібному за формулюванням відповідному положенні побудовані всі дослідження впливу магнітного поля на відповідність обліку електричної енергії лічильником за ознаками стану ІМП, утім, воно не враховує окремих особливостей дослідження самих ІМП, що походять, зокрема, із їх конструктивної будови та принципів роботи. Ці питання С. В. Рогалін розглянув у статті «Особенности выполнения экспертных исследований индикаторов магнитного поля как способов выявления влияния на приладу обліку зовнішнього магнітного поля, створеного з метою необлікованого споживання енергоресурсів» [8]. Незважаючи на широке практичне застосування ІМП підприємствами енергозбуту, що використовують їх для визначення існування магнітного поля в зоні конструктивного розміщення сприйнятливих до дії постійного магнітного поля складових елементів лічильників, методичні рекомендації щодо проведення досліджень за цим напрямом у судовій експертизі недостатньо опрацьовано. Огляд найпоширеніших у застосуванні конструктивних виконань ІМП за розробленим класифікаційним поділом і механізмом спрацювання, а також окремі методичні рекомендації щодо виконання дослідження ІМП, розглянуті у згаданій статті [8], дають змогу побудувати алгоритм виконання експертного дослідження ІМП у кожній класифікаційній групі, що, зі свого боку, надалі за певного опрацювання досвіду практичної роботи в судовій експертизі з дослідження ІМП і накопиченні статистичних даних дасть змогу розробити відповідну методику дослідження.

Беручи до уваги використання в конструкції ІМП різних чутливих елементів і потребу ідентифікувати набуті цими чутливими елементами ознаки в разі зміни стану ІМП від первинного (заданого виробником під час його виготовлення), що пов'язано з різним механізмом їх спрацювання від дії зовнішнього магнітного поля з певним значенням індукції магнітного поля,— виконання дослідження доцільно представити у вигляді покрокового виконання (алгоритму). Такий підхід сприятиме побудові алгоритму експертного дослідження ІМП у вигляді блок-схем для кожної класифікаційної групи ІМП окремо. Вихідні дані для проведення дослідження наведено на рис.

1: вони є загальними для кожної класифікаційної групи ІМП. Структурні позначення операційних блоків, наведені на блок-схемах і запропоновані автором, відповідають графічним позначенням, обумовленим ДСТУ ISO 5807:2016 [9].

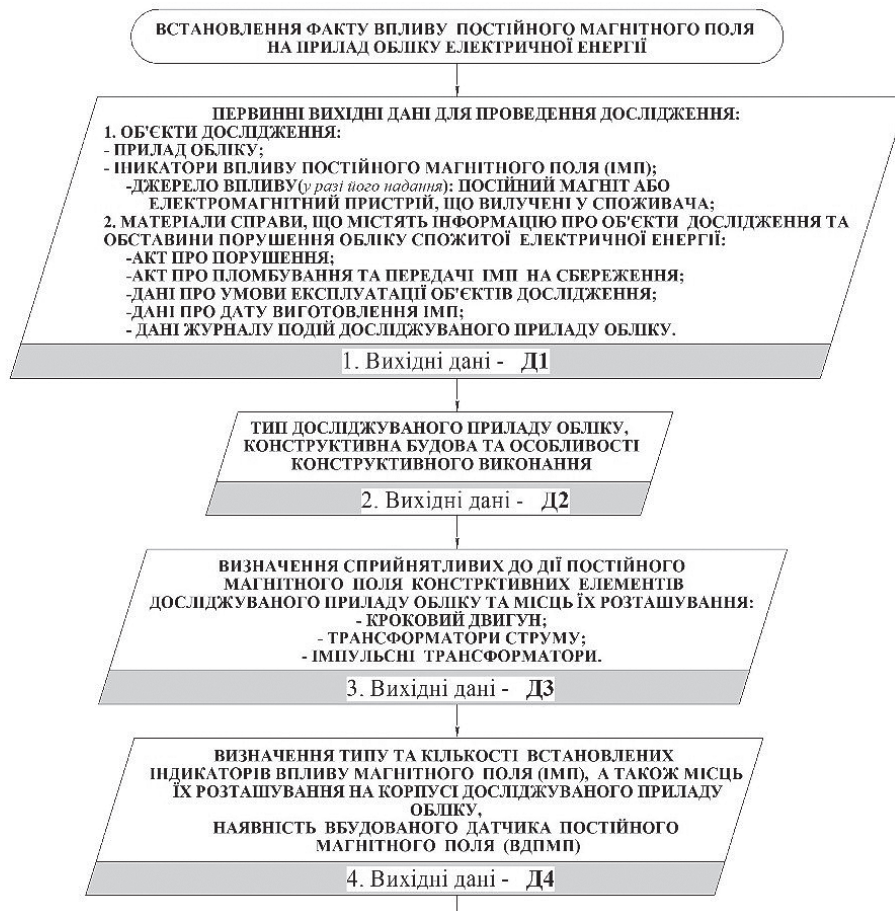

Рис. 1. Вихідні дані для проведення дослідження зі встановлення впливу постійного магнітного поля на досліджуваний прилад обліку (лічильник)

У статті С. В. Роголіна [9] виконано класифікаційний поділ на три групи поширених у застосуванні сучасних конструктивних виконань ІМП, що їх енергокомпанії встановлюють як фіксуючі технічні засоби втручання в роботу приладів обліку споживачів під час використання енергоресурсів внаслідок дії на них зовнішнього постійного магнітного поля. До 1-ї групи віднесено ІМП, під час спрацювання яких відбувається зміна форми геометричної фігури або малюнка. У подальшому ІМП, що належать до цієї групи, іменовано як ІМП зміни форми, зміни малюнка, або скорочено ІМПзФ, ІМПзМ відповідно. До 2-ї групи віднесено ІМП, під час спрацювання яких відбувається зміна положення або орієнтування чутливих елементів. Надалі ІМП, що належать до цієї групи, іменовано як ІМП зміни орієнтування, або скорочено ІМПзО. До 3-ї групи віднесено ІМП, під час спрацювання яких відбувається зміна величини характеристичного параметра. Надалі ІМП, що належать до цієї групи, іменовано як ІМП зміни параметра, або скорочено ІМПзП. Експертна практика свідчить про поширене використання декількох ІМП різної будови (різних класифікаційних груп) на корпусі одного лічильника, що потребує від судового експерта виконання дослідження по-спільно й окремо за кожним напрямом дослідження відповідно до загального алгоритму дослідження ІМП, структуру якого наведено на рис. 2. Кожна гілка блок-схеми загального алгоритму дослідження ІМП, наведена на рис. 2, належить до відповідної класифікаційної групи поділу ІМП і містить модуль (алгоритм), який безпосередньо визначає покрокове виконання експертного дослідження для конкретної групи ІМП

із застосуванням вихідних даних Д1, Д2, Д3 та Д4 (див. рис. 1), логічних і виконуваних операторів. Операційні модулі блок-схем мають індивідуальне номерне позначення, що відповідає класифікаційній групі ІМП. Нумерація відображає напрям виконання дослідження. У разі застосування алгоритму, висновок у дослідженні можна отримати на будь-якому етапі дослідження: він залежатиме від складу виконуваних операційних і задіяних у покроковому виконанні дослідження логічних блоків та їх кількості, що фактично є відображенням складу вихідних даних матеріалів справи й даних, отриманих за попередніми операційними діями в дослідженні. Нумерація висновків (наприклад, ВД1, ВД2, ... ВД5) є варіантною. Позначення у дужках відповідає операції, за завершенням виконання якої цей висновок отримано. Виконання логічних операторів за позначеннями «ТАК» або «НІ» передбачає лише один із можливих варіантів, що обумовлюють подальший напрям виконання дослідження. Остаточний висновок зі встановлення факту існування впливу постійного магнітного поля на прилад обліку (лічильник) має бути отриманий за результатами дослідження всіх установлених ІМП, тобто в разі виконання дослідження за всіма гілками загального алгоритму, наведеного на рис. 2.

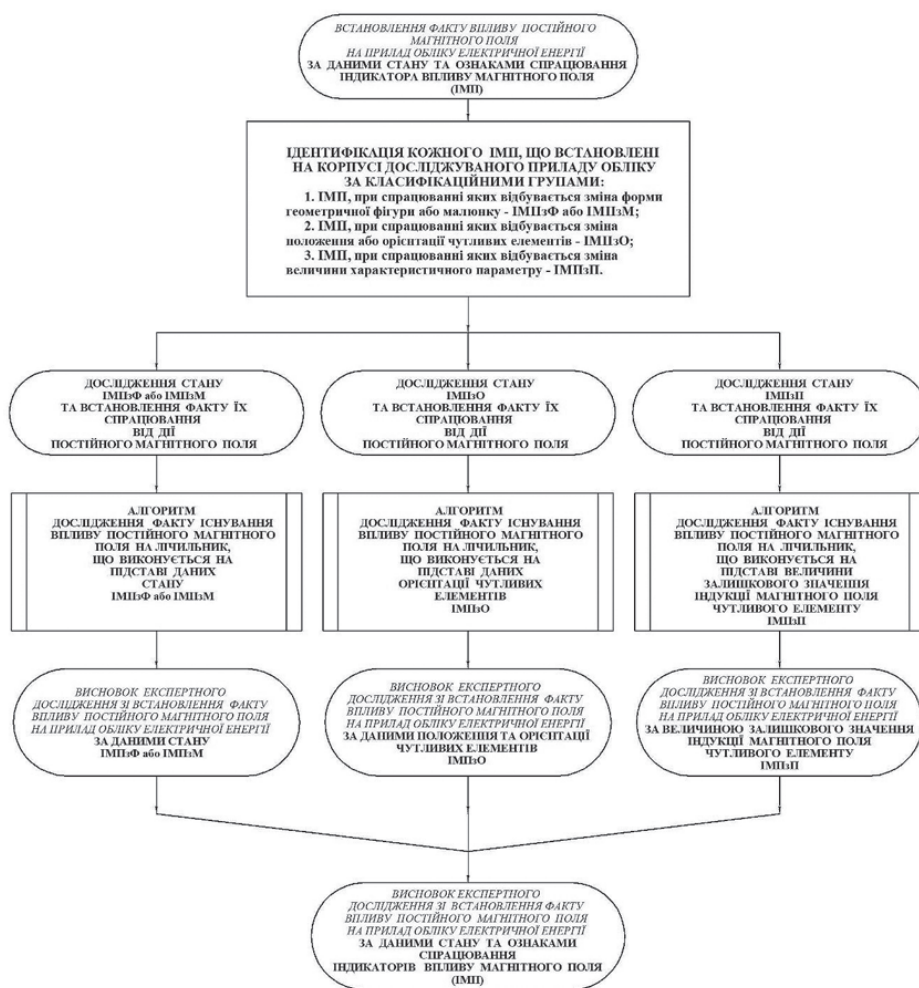

Рис. 2. Загальний алгоритм дослідження ІМП

Укладений модуль блок-схеми на рис. 2 є алгоритмом дослідження факту існування впливу постійного магнітного поля на лічильник, що виконується на підставі даних стану ІМПЗФ та ІМПЗМ (наведено на рис. 3).

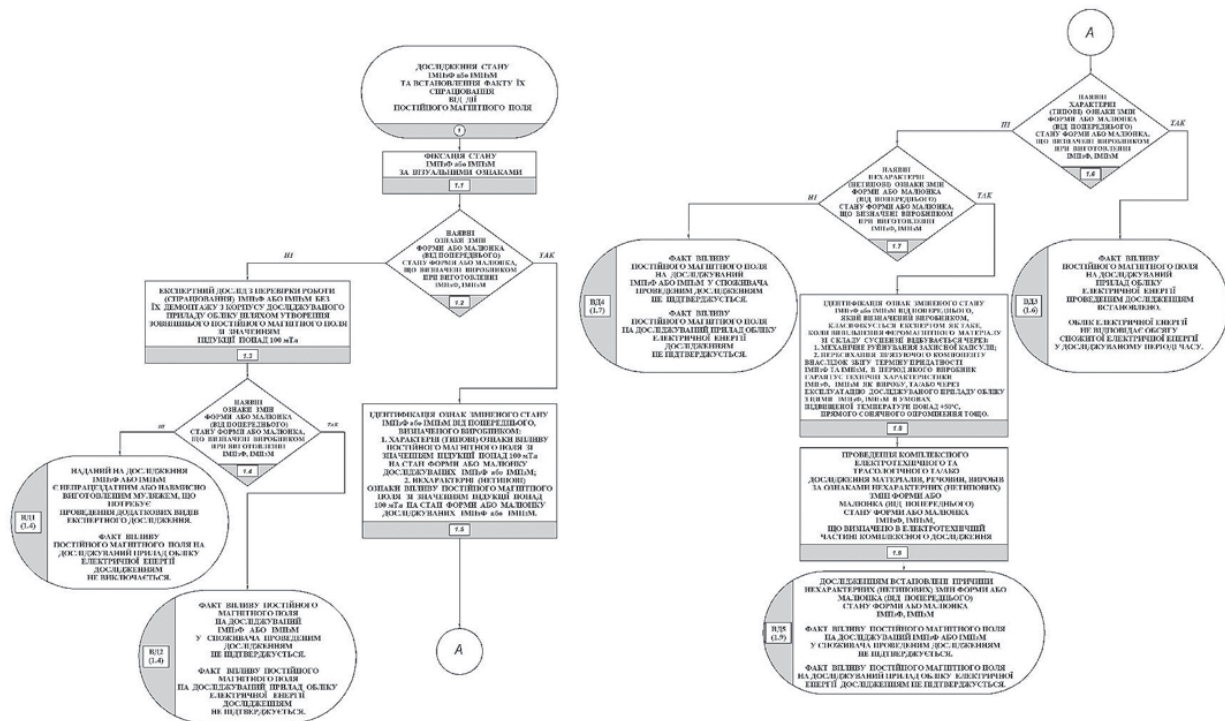

Рис. 3. Алгоритм дослідження впливу постійного магнітного поля на досліджуваний прилад обліку електричної енергії (лічильник) за даними стану та ознаками спрацювання індикаторів впливу магнітного поля ІМПЗО.

Умовні позначення (за прикладами):

1.4 — порядковий номер виконуваної дії;

ВД2 (1.4) — висновок дослідження № 2 за результатами виконуваної дії № 1.4;

А — місце розриву блок-схеми та її продовження в іншому місці аркуша.

Укладений модуль блок-схеми рис. 2 є алгоритмом дослідження факту існування впливу постійного магнітного поля на лічильник, що виконується на підставі даних орієнтування чутливих елементів ІМПЗО (наведено на рис. 4).

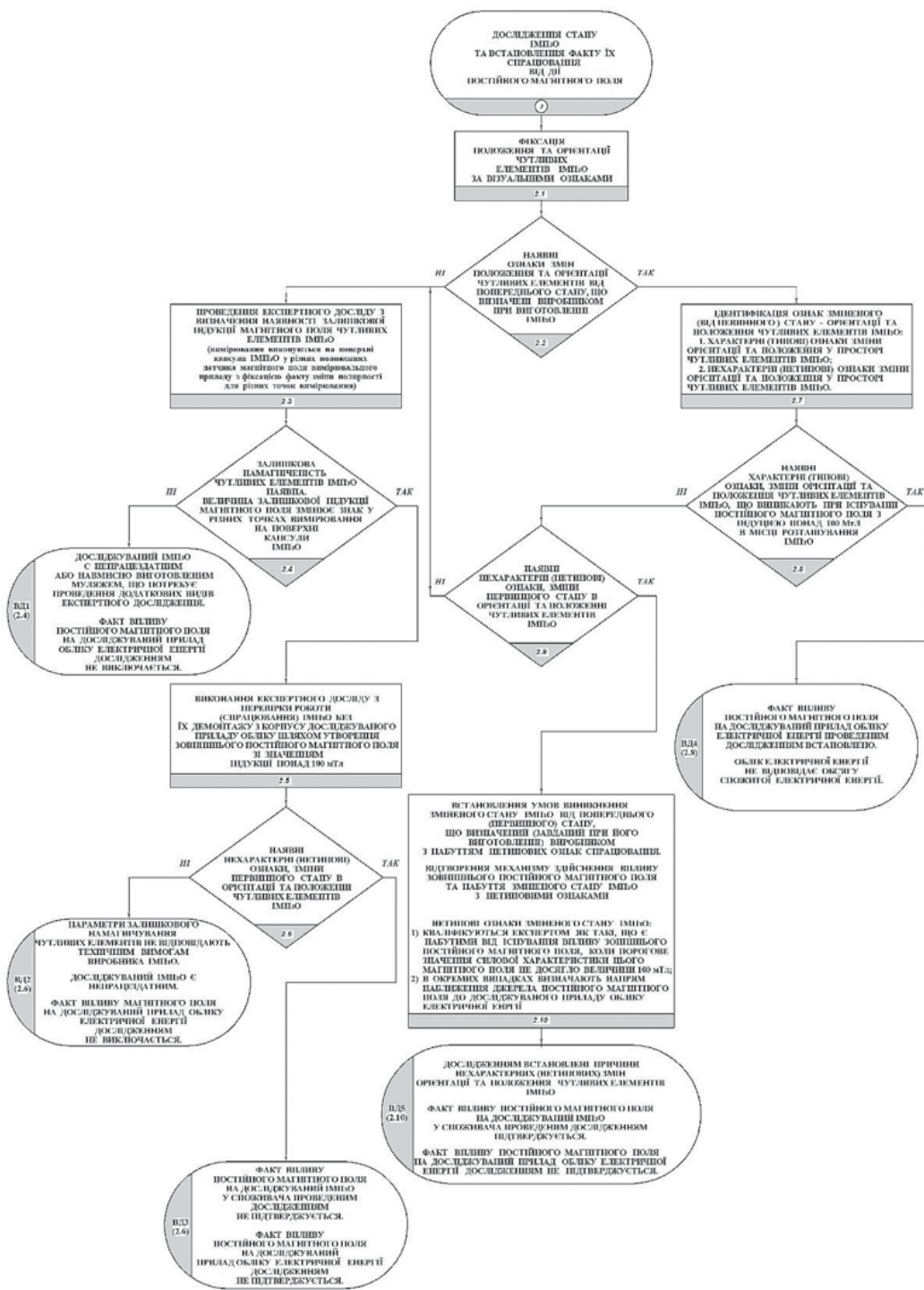

Рис. 4. Алгоритм дослідження впливу постійного магнітного поля на досліджуваний прилад обліку електричної енергії (лічильник) за даними стану та ознаками спрацювання індикаторів впливу магнітного поля ІМПзФ або ІМПзМ.

Умовні позначення (за прикладами):

2.6 — порядковий номер виконуваної дії;

ВДЗ (2.6) — висновок дослідження № 3 за результату виконуваної дії № 2.6.

Укладений модуль блок-схеми рис. 2 є алгоритмом дослідження факту існування впливу постійного магнітного поля на лічильник, що виконується на підставі величини залишкового значення індукції магнітного поля чутливого елементу МПзП (наведено на рис. 5).

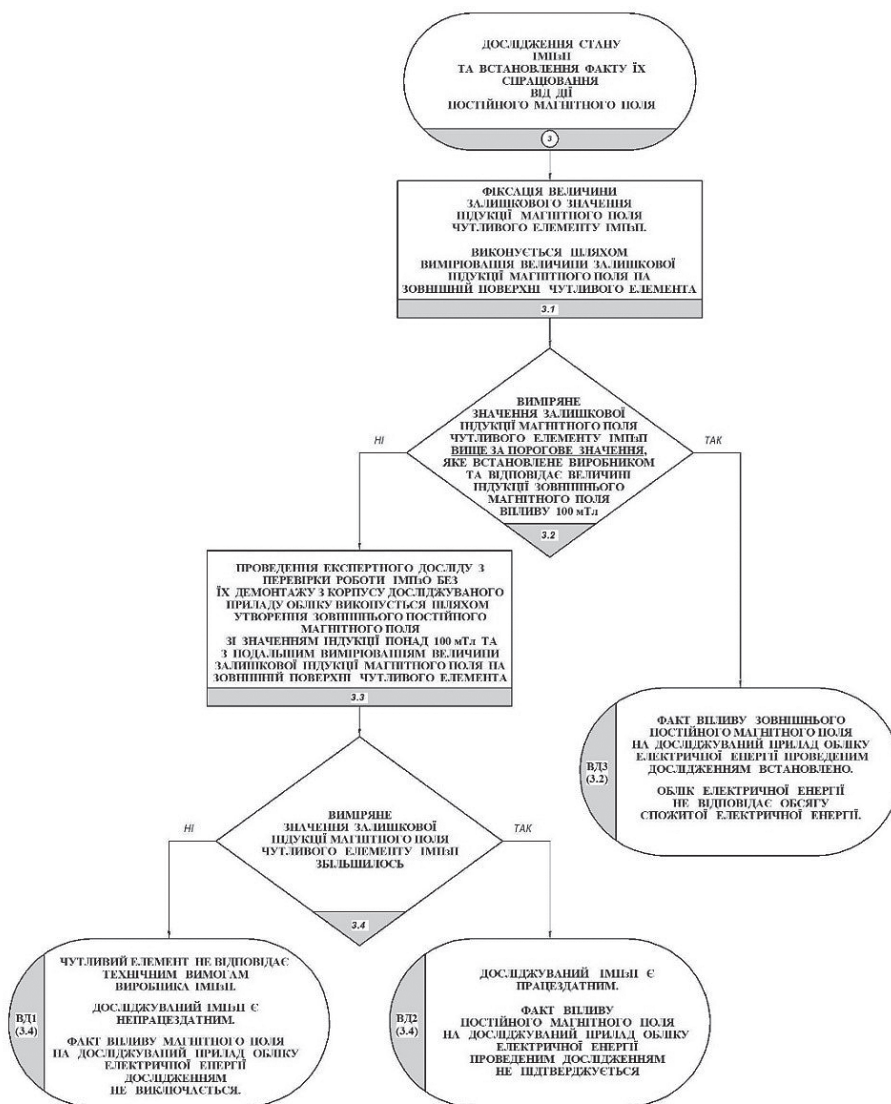

Рис. 5. Алгоритм дослідження впливу постійного магнітного поля на досліджуваний прилад обліку електричної енергії (лічильник) за даними стану та ознаками спрацювання індикаторів впливу магнітного поля ІМПзП

За результатами розглянутих матеріалів розроблено алгоритм виконання експертного дослідження зі встановлення факту існування впливу постійного магнітного поля на прилад обліку (лічильник) на підставі даних зміни первинного стану ІМП, заданого виробником під час його виготовлення, що визначає судовий експерт під час проведення дослідження за ознаками стану чутливих елементів ІМП. Розроблений алгоритм дослідження викладено у вигляді блок-схем окремо для кожної класифікаційної групи ІМП.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.08.2023).
2. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (дата звернення: 16.08.2023).
3. Кодекс комерційного обліку електричної енергії : затв. постановою НКРЕКП від 14.03.2018 р. № 311 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311874-18#Text> (дата звернення: 16.08.2023).

4. Правила роздрібного ринку електричної енергії : затв. постановою НКРЕКП від 14.03.2018 р. № 312 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18#Text> (дата звернення: 16.08.2023).
5. Рогалін С. В. Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо викрадення електричної енергії. *Криміналістичний вісник*. 2023. Т. 39. № 1. С. 85—99. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-39-1-85 (дата звернення: 16.08.2023).
6. Хомма В. Устранение влияния магнитных полей в электросчетчиках с импульсными трансформаторами. *Компоненты и технологии*. 2013. № 3. С. 142—148. URL: https://kit-e.ru/wp-content/uploads/2013_3_142.pdf (дата звернення: 16.08.2023).
7. Богданюк І. В., Рогалін С. В., Супрун В. С. Дослідження роботи крокового двигуна приладів обліку електричної енергії під впливом дії зовнішнього постійного магнітного поля, утвореного з метою безоблікового споживання електричної енергії. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 442—460. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.36 (дата звернення: 16.08.2023).
8. Рогалін С. В. Особливості виконання експертних досліджень індикаторів магнітного поля як засобів виявлення впливу на прилади обліку зовнішнього магнітного поля, створеного з метою необлікованого споживання енергоресурсів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 506—523. DOI: 10.33994/kndise.2023.68.51 (дата звернення: 18.08.2023).
9. ДСТУ ISO 5807:2016 (ISO 5807:1985, IDT). Оброблення інформації. Символи та угоди щодо документації стосовно даних, програм та системних блок-схем, схем мережевих програм та схем системних ресурсів. Чинний від 10.10.2016. URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page.html?id_doc=67202 (дата звернення: 16.08.2023).

Судова експертиза як один із видів джерел доказів у кримінальному провадженні

Альона Рубленко,

Луганський НДЕКЦ МВС України, м. Дніпро, Україна, e-mail: rublenkoaa@ukr.net

Проведено аналіз поняття «висновок експерта» і джерел доказів, зазначених у нормативно-правових актах (зокрема, у Кримінальному процесуальному кодексі України). Увагу акцентовано на визначенні правової природи висновку експерта, а також проблемних питаннях місця висновку експерта серед інших джерел доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України; експерт; спеціальні знання; висновок експерта; експертиза; слідчий суддя; джерело доказу.

Forensic Examination as a Type of Evidence Source in Criminal Proceedings

Alona Rublenko

This article researches the «forensic report» concept and the evidence sources stipulated in regulatory legal documents, particularly in the Criminal Procedure Code of Ukraine. Special attention is devoted to defining the forensic report's legal essence and addressing contentious matters concerning its role among other evidence sources in criminal proceedings.

Keywords: Criminal Procedure Code of Ukraine; forensic examiner; specialized knowledge; forensic report; forensic examination; investigative judge; evidence source.

Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, притягнути до відповідальності в міру його вини, і щоб жодного невинуватого не обвинуватити й не засудити, жодну особу не піддати

необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження застосувати належну правову процедуру [1].

Задля досягнення мети та завдань кримінального судочинства, слідчому або іншому суб'єктові, що здійснює кримінальне провадження на стадії досудового розслідування, необхідні фактичні дані, отримані у передбаченому кримінальним процесуальним законодавством порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд установлюють наявність або відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню, тобто безпосередньо сама наявність доказів (ст. 84 КПК України) [1]. Законом передбачено вичерпний перелік джерел доказів, до яких належить висновок експерта — докладний опис проведених експертом досліджень і зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Сама експертиза — це розгляд, дослідження експертом-фахівцем у певній категорії знань, питань, що потребують спеціальних знань, яких не має слідчий. У найбільш загальному вигляді експертиза — це спосіб аналізу причиново-наслідкових зв'язків не тільки щодо того, що вже відбулося, але й того, що очікується, має або може відбутися; це спосіб пізнання певної реальності тоді, коли ця реальність не піддається прямому вимірюванню, обрахуванню й узагалі будь-якому «об'єктивному дослідженню». Під час розслідування злочинів у практичній діяльності використовують судову експертизу — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надати висновок із питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу») [2]. Судова експертиза є найбільш кваліфікованою формою використання спеціальних знань під час доказування у кримінальному провадженні. Завдяки застосуванню значної кількості сучасних науково-технічних засобів, експертиза значно розширює пізнавальні можливості слідства та суду.

Провадження експертиз у кримінальному судочинстві врегульовано: Конституцією України, Законом України «Про судову експертизу», КПК України, відомчими правилами й інструкціями Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України та наказами Міністерства внутрішніх справ України з питань проведення експертизи. Отже, проведення будь-якого дослідження з використанням спеціальних знань, на основі яких відбувається збирання інформації, носіями якої можуть бути як матеріальні, так і «ідеальні» джерела, передбачається та здійснюється відповідно до вимог законодавства та не повинно суперечити зазначеним у ньому нормам. Одним з аргументів, що зумовлює необхідність провадження й використання судової експертизи у кримінальному судочинстві, є те, що слідчий, особливо на початковому етапі розслідування, оперує не стільки доказами, скільки слідами злочину, які містять інформацію про властивості об'єктів та ознаки їхньої взаємодії, що має важливе доказове значення для встановлення істини у справі.

Найчастіше згадана інформація має прихований характер, тому її не завжди мають змогу застосувати безпосередньо суб'єкти, які здійснюють кримінальне провадження, що зумовлює необхідність використання експертизи та залучення фахівців-експертів, що оперують певними вміннями й навичками — спеціальними знаннями, необхідними для фіксування та залучення доказів, отриманих завдяки проведенню слідчих та інших процесуальних дій. Основним засобом отримання доказів за допомогою таких знань і є судова експертиза, точніше — висновок експерта, складений спеціальним суб'єктом — судовим експертом, який і стає джерелом доказів у справі.

Доказове значення отриманих доказів полягає в наданні певної характеристики, що відображає місце зазначеного доказу в системі інших доказів у справі, а також рівень аргументованості висновку експерта та його розуміння всіма суб'єктами кримінального провадження.

Отже, розглянувши питання судової експертизи під час кримінального провадження, можна дійти висновку, що відповідно до норм кримінального процесуального законодавства висновок експерта має доказове значення у судовому провадженні. Ініціюють проведення експертизи суб'єкти кримінального провадження, яким надано право самостійно збирати докази у справі з метою виконання завдань кримінального провадження.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

Актуальні питання дослідження стратегічних крилатих ракет X-101

Олександр Рувін,

д-р юрид. наук, ст. дослідн., заслуж., юрист України, Київський НДІСЕ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0162-4686>, e-mail: oleksandr.ruvyn@kndise.gov.ua

Тези наукової доповіді присвячено актуальним питанням дослідження ракетної зброї — стратегічних крилатих ракет X-101, які російські окупанти постійно застосовують для масованих ракетних ударів із метою уразити військові об'єкти й об'єкти інфраструктури в Україні.

Ключові слова: експертиза; ракета; стратегічна ракета; крилата ракета; авіаційний ракетний комплекс.

Current Issues in Investigating Strategic Cruise Missiles X-101

Oleksandr Ruvyn

This scientific article delves into the pressing matters surrounding the research of missile weaponry – the strategic cruise missiles X-101, consistently employed by Russian occupiers in carrying out large-scale missile strikes aimed at military facilities and infrastructure targets within Ukraine.

Keywords: forensic examination; missile; strategic missile; cruise missile; aviation missile system.

Окупанти продовжують активно використовувати стратегічні крилаті ракети (далі — КР) X-101 під час повітряних ударів по українським містам і селам.

Судово-експертні установи Міністерства юстиції України, зокрема Київський науково-дослідний інститут судових експертиз (далі — КНДІСЕ), мають інформацію, яка стане в пригоді всім, хто проводитиме експертні дослідження КР типу X-101.

Цього році у випуску 68 міжвідомчого науково-методичного збірника «Криміналістика і судова експертиза» співробітники КНДІСЕ оприлюднили статтю «Щодо дослідження стратегічних крилатих ракет X-101» [1], у якій (на основі аналізу наявних джерел інформації [2—6] і результатів проведених останнім часом експертних досліджень) навели актуальну інформацію про КР X-101, а саме:

- призначення, застосування й тактико-технічні характеристики КР X-101, її загальну будову;
- докладно описали конструкцію планера, силової установки й бортової системи управління (далі — БСУ);
- відомості про систему навігації (наявну на той час) [1].

Зважаючи на те, що до сьогодні відсутня методика проведення експертизи артилерійської й ракетної зброї, а спеціальна література містить лише розрізнені дані про ракетну зброю, ця наукова публікація заповнила деякі прогалини в експертних дослідженнях КР X-101.

Продовжуючи опис КР X-101, слід зазначити викладене далі.

У складі навігаційної системи оптико-електронна система з корекцією за оптичним зображенням місцевості (цілі) забезпечує точне визначення поточних координат КР у польоті й за потреби — видачу сигналів на корекцію параметрів бортової інерційної системи керування БСУ. Оптико-електронна система є автономною та забезпечує навігацію за геофізичними полями, зокрема за виглядом місцевості, над якою пролітає ракета.

Приладовий блок оптико-електронної системи — це моноблок зі встановленими на корпусі:

- оптичним блоком;
- двома скріпленими корпусами «ЕОМ-Багет»;
- програмно-інтерфейсним блоком.

Оптико-електронна система використовує оптичний контраст місцевості у видимому діапазоні.

Завдяки високій інформативності оптичного зображення навігацію можна забезпечити практично над будь-якою місцевістю, зокрема без орієнтирів (окрім водної поверхні).

У складі «ЕОМ-Багет» наявні:

- процесорний модуль «БТ33-205»;
- модуль МИ;
- модуль МКР.

«ЕОМ-Багет» зі встановленими модулями МИ та МКР забезпечує програмно-апаратну реалізацію отримання інформації з оптичного модуля та проведення кореляції поточного й еталонного зображень.

Система автоматичного управління (далі — САУ) призначена для:

- управління рухом ракети за заданим маршрутом відповідно до сигналів, які отримують із бортової цифрової обчислювальної машини (далі — БЦОМ) системи навігації;
- стабілізації ракети відносно центру мас на всій траєкторії польоту;
- формування та видачі команд (сигналів) управління в бойову частину й електрообладнання;
- дотримання часового графіку польоту шляхом формування у БЦОМ сигналу управління тягою двигуна.

До складу САУ належать:

- цифрова адаптивна система управління (шифр К-003);
- автономна рульова система (далі — АРС; шифр К-005);
- блок демпфуючих гіроскопів «БДГ-1М» (шифр К-004).

Управління і стабілізацію ракети здійснюють за сигналами контурів наведення, стабілізації й адаптації за допомогою АРС, яка впливає на рулі.

БЦОМ забезпечує обчислення й подання керуючих і командних сигналів, необхідних для виконання завдань відповідно до програми.

Конструктивно БЦОМ — це металевий негерметичний корпус із шістьма друкованими платами з основою у вигляді блоку роз'ємів.

Електричні зв'язки із зовнішніми абонентами здійснюють за допомогою трьох електроз'єднувачів, установлених на окремому фланці, прикрученому до корпусу приладу.

Система вимірювання повітряного тиску (далі — СВПТ («СІВД»)) — це програмно-апаратна система, призначена для вимірювання й обчислення інформації щодо висото-швидкісних параметрів, для обчислення приладової та повітряної швидкості, істинної повітряної швидкості й барометричної висоти.

До складу СВПТ («СІВД») належать:

- датчики тиску;
- блок аналогових обчислень;

- блок перетворювачів цифрової інформації;
- приймач повітряного тиску, який установлюють на зовнішньому боці фюзеляжу ракети.

Система прийому статичного тиску призначена для забезпечення роботи системи виміру баровисоти.

До складу системи прийому статичного тиску належать:

- приймачі статичного тиску;
- трубопроводи й гумові рукави;
- статичний пояс із посередником і двома трубопроводами.

Приймачі статичного тиску (2 шт.) — це фланці з отворами, розміщені в паливно-агрегатному відсіку, які утворюють один статичний пояс.

Резиновий рукав виконано із двох частин, з'єднаних між собою трубопроводом із алюмінієвого сплаву АМг6.

Отже, ґрунтуючись на узагальненні експертної практики досліджень відділу вибухотехнічних досліджень та досліджень ракетної, артилерійської зброї лабораторії військових досліджень КНДІСЕ, визначено особливості будови стратегічної крилатої ракети Х-101.

Зазначені дані рекомендовано використовувати під час проведення експертиз ракетної зброї для ідентифікації й опису об'єктів дослідження.

Перелік джерел посилання

1. Мунчак В. М., Висікан О. О., Степанюк О. В., Мазниченко Ю. О. Щодо дослідження стратегічних крилатих ракет Х-101. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 715—730. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/vurpusk_68-1-803.pdf (дата звернення: 04.09.2023).
2. Висікан О., Капустюк Г. В. Актуальні питання проведення експертизи артилерійської та ракетної зброї. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат.-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 05.11.2019). Київ, 2019. С. 89—95. URL: https://m3rkxutm8pk3eqapl5ynjvb3gjps8ua0.cdn-freehost.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/aktualni-pytannya-sudovoyi-ekspertologiyi-verstka_druk.pdf (дата звернення: 04.09.2023).
3. Орлова В. Відразу ховайтеся в укриттях: названо головну загрозу ракетубивць РФ Х-101/55-555 / УНІАН. 02.05.2023. URL: <https://www.unian.net/weapons/h-101-55-555-nazvana-glavnaya-ugroza-raket-ubiyc-rf-srazu-pryachtes-v-ubezhishchah-12241659.html> (дата звернення: 04.09.2023).
4. Альбом методичних матеріалів з ідентифікації засобів ураження повітряного базування. ЦНДІ О та ВТ ЗС України МО України. Київ, 2022. 74 с.
5. Крилата ракета класу «повітря-поверхня» Х-101. Технічна довідка. Результати дослідження крилатої ракети Х-101. Х-101.22.8893.103 ДТ. ДП «Конструкторське бюро «Південне» ім. М. К. Янгеля», 2022. 72 с.
6. Методичні рекомендації щодо ідентифікації крилатих ракет / уклад. Рамшов Д. В., Сурков О. М., Бондаренко Є. О. Київ, 2022. 72 с. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4.%D1%80%D0%B5%D0%BA.-%D0%86%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%84.-%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82.pdf> (дата звернення: 04.09.2023).

Використання методу газової хроматографії під час ідентифікації пальмової олії

Катерина Руднева,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. Проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7676-749X>, e-mail: rudneva770@ukr.net

Алла Клімчук,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. Проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2197-7964>, e-mail: allaklymcuk@gmail.com

Узагальнено напрацювання експертної практики дослідження пальмової олії з використанням методу газової хроматографії.

Ключові слова: рослинна олія; пальмова олія; газова хроматографія.

Utilization of Gas Chromatography Method in Palm Oil Identification

Kateryna Rudnieva, Alla Klimchuk

This research compiles forensic practices in palm oil analysis using the gas chromatography method.

Keywords: vegetable oil; palm oil; gas chromatography.

Нині Україна поступово відновлює обсяги імпорту пальмової олії, у зв'язку із чим є актуальними питання вдосконалення методів контролю цього продукту. За аналітичною хімією, актуальність питання обумовлена складним і змінним складом рослинних олій.

Мета роботи — узагальнення напрацювань експертної практики дослідження пальмової олії з використанням методу газової хроматографії.

Для дослідження відбирали зразки рослинних олій, які гомогенізували та позначали як об'єкти № 1—5 [2—4].

1. Газова хроматографія-маспектрометрія (ГХ-МС)

Дослідження було спрямовано на виявлення виду олії (жиру) [1] у складі об'єктів. Для цього по 0,1 г наданих об'єктів (гомогенізованих) у складі гексанового розчину піддавали дериватизації розчином метилату натрію в безводному метанолі, після чого фільтрували через складчастий паперовий фільтр та розводили гексаном у пропорції 1:10. Отримані розчини позначали відповідно до нумерації вихідних об'єктів.

Дослідження проводили з використанням газового хроматомаспектрометру Shimadzu GCMS-QP2020 (додатково проводили дослідження вихідного гексану (холостий дослід).

Технічні умови хроматографування та оброблення хроматограм:

- колонка — HP-5, 30 м × 0.25 мкм; програмування температури: температура I (початкова температура колонки) — 60 °C, тривалість ізотермічного режиму за температури I — 1 хв., швидкість нагріву після ізотермічного режиму I — 10 °C/хв., температура II — 180 °C, тривалість ізотермічного режиму за температури II — 30 хв., швидкість нагріву після ізотермічного режиму II — 3 °C/хв., температура III — 200 °C, тривалість ізотермічного режиму за температури III — 20 хв., швидкість нагріву після ізотермічного режиму III — 8 °C/хв., температура IV — 280 °C;
- температура випарника — 250 °C, інтерфейсу — 250 °C, іонного джерела — 220 °C; газ-носії — гелій, об'єм проби — 1 мкл, поділ потоку — 1 : 50, витрата газу-носія через колонку — 0,75 мл/хв.;
- реєстрація маспектрів проводили за повним іонним током (Scan); діапазон сканування m/z — 42—500; інтервал сканування — 0,3 с; іонізація електронним ударом (70 eV); спектральні бази даних: NIST 17 та Wiley (11th Edition).

Дослідження показало наявність на хроматограмах об'єктів переважно піків метилових ефірів жирних кислот із парною кількістю вуглецевих атомів, насичених та ненасичених. Концентраційний максимум припадав на метилові ефіри пальмітинової

та лінолевої кислот. Для встановлення кількісного розподілу жирнокислотного складу було проведено дослідження об'єктів методом газової хроматографії з полум'яно-іонізаційним детектуванням.

2. Газорідинна хроматографія з полум'яно-іонізаційним детектуванням (ГХ-ПІД)

Дослідження методом ГХ-ПІД проводили з використанням газового хроматографу Shimadzu GC-2030 із полум'яно-іонізаційним детектором [5—7]:

- колонка — HP-5, 30 м × 0.25 мкм; програмування температури: температура I (початкова температура колонки) — 60 °С, тривалість ізотермічного режиму за температури I — 1 хв., швидкість нагріву після ізотермічного режиму I — 10 °С/хв., температура II — 180 °С, тривалість ізотермічного режиму за температури II — 30 хв., швидкість нагріву після ізотермічного режиму II — 3 °С/хв., температура III — 200 °С, тривалість ізотермічного режиму за температури III — 20 хв., швидкість нагріву після ізотермічного режиму III — 8 °С/хв., температура IV — 280 °С;
- температура випарника — 280 °С, детектору — 280 °С, газ-носіє — гелій, об'єм проби — 1 мкл, поділ потоку — 1:50, витрата газу-носія через колонку — 0,75 мл/хв.

Отримана картина хроматографічного розподілення аналогічна ГХ-МС. Результати встановлення кількісного жирнокислотного складу об'єктів (отримано методом нормалізації за площиною, без піків розчинника) наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Жирнокислотний склад наданих зразків

№ з/п	Вміст кислоти (назва, кількість вуглецевих атомів, кількість кратних зв'язків), % мас		№ об'єкту				
	У наданих зразках	За ДСТУ 4306:2004 для пальмової олії (приклад)	1	2	3	4	5
1	Лауринова (C _{12:0})	0,1—0,4	0,22	0,20	0,23	0,20	0,20
2	Міристинова (C _{14:0})	0,5—2,0	0,90	0,91	0,94	0,90	0,91
3	Пальмітолеїнова (C _{16:1})	0,0—0,6	0,16	0,15	0,15	0,15	0,15
4	Пальмітинова (C _{16:0})	39,0—46,8	36,6	39,0	36,5	38,6	39,3
5	Лінолева (C _{18:2})	6,5—12,0	11,7	10,5	11,6	10,7	10,4
6	Олеїнова (C _{18:1})	36,7—43,0	45,1	43,1	44,8	43,4	42,9
7	Стеаринова (C _{18:0})	3,5—6,0	4,10	4,30	4,50	4,5	4,29
8	Арахінова (C _{20:0})	0,0—1,0	0,25	0,34	0,26	0,31	0,34

За проведеним дослідженням та обробленням результатів можна дійти висновку про відповідність об'єктів № 1—5 речовинам (сумішам) на основі пальмової олії або її фракції (фракцій).

Перелік джерел посилання

1. Інформація щодо складу, властивостей та сфери застосування органічних речовин. URL: <https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov> (дата звернення: 05.09.2023).
2. Жирнокислотний, стеариновий та ацилгліцериновий склад олій і жирів : довідник / Левчук І. В. та ін. Київ, 2020.
3. ДСТУ 4306:2004. Олія пальмова (33946) . Загальні технічні умови. URL: https://dnaop.com/html/33946/doc-A3_4306_2004 (дата звернення: 05.09.2023).
4. ДСТУ 4438:2005. Олеїн пальмовий. Загальні технічні умови. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=92565 (дата звернення: 05.09.2023).
5. ДСТУ EN ISO 12966-1:2019. Жири тваринні і рослинні та олії. Газова хроматографія метилових ефірів жирних кислот. Частина 1. Настанови щодо сучасної газової хроматографії метилових ефірів жирних кислот. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=84417 (дата звернення: 05.09.2023).

6. ДСТУ EN ISO 12966-2:2019. Жири тваринні і рослинні та олії. Газова хроматографія метилових ефірів жирних кислот. Частина 2. Готування метилових ефірів жирних кислот. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=84261 (дата звернення: 05.09.2023).
7. ДСТУ EN ISO 12966-4:2019. Жири тваринні і рослинні та олії. Газова хроматографія метилових ефірів жирних кислот. Частина 4. Визначення методом капілярної газової хроматографії. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=84422 (дата звернення: 05.09.2023).

Інтеграційний підхід до визначення об'єкта і предмета комплексної психолого-лінгвістичної експертизи комунікативної взаємодії суб'єктів підвищеного злочинного впливу

Ірина Савченко,

Сумське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Суми, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5815-7464>, e-mail: irsavchenko@gmail.com

Ольга Сидоренко,

канд. пед. наук, доц., Сумське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Суми, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5507-2867>, e-mail: ol_sadd@ukr.net

Світлана Бабич,

Сумське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Суми, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0640-1473>, e-mail: svhndise@ukr.net

На засадах інтеграційного підходу визначено об'єкт і предмет комплексної психолого-лінгвістичної експертизи комунікативної взаємодії суб'єктів підвищеного злочинного впливу за аудіо-записом проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: суб'єкт підвищеного злочинного впливу; комунікативна взаємодія; інтеграційний об'єкт; інтеграційний предмет.

An Integrated Approach to Defining Object and Subject in Cross-Disciplinary Psycho-Linguistic Examination of Communicative Interaction Among Subjects with Enhanced Criminal Influence

Iryna Savchenko, Olha Sydorenko, Svitlana Babych

Utilizing an integrated approach, the authors establish the object and subject for a cross-disciplinary psycho-linguistic examination of communicative interaction among individuals with heightened criminal influence during covert investigative (search) actions using audio data.

Keywords: subjects with enhanced criminal influence; communicative interaction; integrated object; integrated subject.

З набуттям чинності 27 червня 2020 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» [1], поповненням Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) новими статтями, зокрема ст. 255-1, ст. 255-2, ст. 255-3, перед судово-слідчою практикою постало завдання припинення діяльності злочинних спільнот, учасників таких спільнот, притягнення до кримінальної відповідальності «злочинців у законі», а також інших учасників злочинних спільнот та осіб, причетних до створення та функціонування злочинних спільнот. У зв'язку з цим збільшується попит на проведення судових експертиз із питань установлення особливостей психологічного впливу в процесі комунікативної взаємодії (інформування, переконання, маніпулювання, навіювання, мотивування, спонукання, наявність / відсутність інших типів психологічного впливу) осіб, що є суб'єктами «підвищеного злочинного впливу» (ст. 255 КК України) [2].

Ключовою дефініцією такого типу дослідження є поняття впливу, що, власне, і є предметом психологічного розгляду. Головною метою експертизи є наукове

дослідження та обґрунтування факту наявності або відсутності психологічного впливу осіб, які є суб'єктами підвищеного злочинного впливу (респондентів) на інших осіб (реципієнтів) — засуджених, які утримуються в спеціалізованих пенітенціарних установах; за наявності психологічного (деструктивного) впливу — визначення його форми, аналіз механізму та потенційного значення для свідомості й поведінки осіб.

Досвід судово-експертної практики свідчить, що на розв'язання експертам ставляться питання щодо встановлення психологічних особливостей комунікативної взаємодії (інформування, переконання, мотивування, спонування, наявність / відсутність психологічного впливу та ін.) у розмові між особами (суб'єктами підвищеного злочинного впливу), щодо наявності в ній висловлювань у формі спонування або погроз до вчинення певних дій і яких саме за аудіозаписом та його стенограмою. У розпорядження експертів надають аудіозапис негласних слідчих (розшукових) дій, відповідні протоколи — фонограми, стенограми телефонних розмов, тобто зафіксоване у відповідний спосіб усне і писемне мовлення. Відтак об'єктами дослідження комплексної психолого-лінгвістичної експертизи комунікативної взаємодії щодо злочинного впливу є легалізований аудіозапис та його текстове відтворення, зафіксоване у стенограмі.

Аудіозапис є доказом, який потребує експертної оцінки для розв'язання задач судово-слідчої практики. Легалізований аудіозапис, у якому відтворюють психолого-лінгвістичні особливості процесу комунікативної взаємодії між суб'єктами в ситуації, що розслідується в кримінальному провадженні, є новим об'єктом комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи і вимагає нового виду судово-експертного дослідження: установа специфіки комунікативно-мовленнєвої діяльності кожного із суб'єктів у ситуації їх комунікативної взаємодії, зафіксованої в аудіозаписі.

Методологічні суперечності дослідження комунікативної взаємодії суб'єктів підвищеного злочинного впливу обумовлені тим, що об'єктом дослідження для експерта-психолога є особа як особистість, її комунікативна діяльність зокрема, а для лінгвіста — вербалізований продукт такої діяльності. Отже, викристалізовується специфічний об'єкт дослідження — особистість комунікатора, опосередкована продуктом її мовленнєвої діяльності, зафіксованим аудіозаписом. Зазначена специфіка об'єкта визначає комплексний характер дослідження на основі інтеграції спеціальних знань із психології та лінгвістики, що відповідає змісту поняття інтеграційного об'єкта судової експертизи, уведеному в науковий обіг та практику судово-експертної діяльності Е. Сімаковою-Єфреман: *«Системне цілісне матеріальне (матеріалізоване) утворення, поєднане спільним предметом дослідження його різних сторін (властивостей), з метою розв'язання завдання, що потребує застосування спеціальних знань в різних галузях науки...»* [3, с. 20].

Методологічна специфіка дослідження комунікативної взаємодії суб'єктів підвищеного злочинного впливу визначається й тим, що предметом дослідження для експерта-психолога є психологічні особливості комунікативної діяльності суб'єктів підвищеного злочинного впливу, а для експерта-лінгвіста — мовленнєві засоби впливу у вербалізованому продукті комунікативної діяльності, зафіксованому в стенограмі аудіозапису.

Предметом дослідження експерта-психолога є встановлення психологічних особливостей комунікативної взаємодії між суб'єктами спілкування; визначення характеру комунікативної взаємодії (цілеспрямованого, спонтанного), специфіки комунікативних функцій суб'єктів у досліджуваній ситуації, вербальних (словесних) та невербальних (паралінгвальних) проявів, емоційних реакцій, сенсу і логічної складової мови учасників комунікації, прямого змісту та можливого підтексту висловлювань, що дає змогу на підставі використання загальнонаукових і психологічних методів (якісного аналізу, кваліфікованого спостереження, порівняння, комплексного опису) зробити експертні висновки. Одиницями психологічного аналізу процесу комунікативної взаємодії за аудіозаписом (опосередковано за текстом і безпосередньо за

паралінгвальними параметрами) є стійкі індивідуально-психологічні особливості учасників комунікативної взаємодії, їх соціально-рольовий статус, змістовні характеристики запитань, указівок, реплік, психологічний (особистісний) зміст кожної репліки, а також змістове навантаження невербальних (паралінгвальних) проявів учасників взаємодії, що визначають та спрямовують її перебіг, детермінують зміст та форми психологічного впливу комунікативної взаємодії.

Предметом дослідження експерта-лінгвіста є встановлення об'єктивного змісту наданих на дослідження розмов у формі стенограм. Лінгвістичним підґрунтям для визначення особливостей комунікативної взаємодії є теорія мовленнєвих актів, зокрема їх типів та способів лексико-граматичного оформлення, та оцінка вербального рівня комунікативних стратегій учасників мовленнєвої взаємодії, що визначається особливостями мовленнєвої ситуації, особистісними та індивідуальними особливостями мовців, особливостями мовних традицій досліджуваної соціальної групи. Установлення типу мовленнєвого акту (репрезентативний, директивний, комісивний, експресивний, декларативний) є передумовою для встановлення психологічних особливостей комунікативної взаємодії (інформування, переконування, мотивування, спонукання, наявність / відсутність психологічного тиску тощо).

Отже, інтеграційним предметом комплексної психолого-лінгвістичної експертизи комунікативної взаємодії суб'єктів підвищеного злочинного впливу за аудіозаписом проведення негласних слідчих (розшукових) дій є сукупність фактичних даних, отриманих із використанням спеціальних знань психології та лінгвістики, що відображають семантико-текстологічну та психологічну специфіку комунікативної взаємодії між суб'єктами спілкування, зафіксованої в аудіозаписі.

Перелік джерел посилання

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : Закон України від 04.06.2020 р. № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/671-20> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.

Основні аспекти ідентифікації підакцизного товару

Наталія Сапун,

Одеський НДІСЕ, м. Одеса, Україна, ORCID: <https://orcid.org/>, e-mail: n.p.sapun@ukr.net

Вадим Романець,

Одеський НДІСЕ, м. Одеса, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5841-6348>,
e-mail: vromanets140356@ukr.net

Важливою складовою в наповненні бюджету України в умовах воєнного стану є формування сучасної податкової системи як основного джерела фінансового забезпечення виконання функцій держави. Одне із основних місць в процесі формування ефективної податкової системи відведе-но акцизному податку. Проаналізовано перелік підакцизних товарів. Пояснено значення нульової ставки податку. Звернуто увагу на постійні зміни законодавчої бази адміністрування акцизного податку.

Ключові слова: акцизний податок; ставки акцизного податку; актуальний перелік підакцизних товарів; непідакцизні операції; нульова ставка акцизу; назва товару; код УКТ ЗЕД.

Fundamental Aspects of Excisable Commodity Identification

Natalia Sapun, Vadym Romanets

A vital component of Ukraine's budgetary revenue during times of martial law is the modern tax system development as the primary financial resource for fulfilling the state's functions. Excise tax serves a pivotal

role in constructing an efficient tax system. This research examines the excisable goods inventory, expounds the zero tax rate significance, and underscores the continuous legislative adjustments regulating the excise tax administration.

Keywords: excise tax; excise tax rates; excisable commodities up-to-date list; non-excise operations; zero excise rate; product designation; HS code.

Акцизний податок — це непрямий податок на споживання підакцизних товарів (продукції), включений до ціни таких товарів (продукції). Акцизний податок за формою оподаткування є непрямим, за економічним змістом об'єкта є податком на споживання, за методом нарахування — окладний; його сплачують як юридичні, так і фізичні особи.

Ставки акцизного податку:

- 1) специфічна (абсолютна) — акциз сплачується як певна фіксована сума гривень за визначену одиницю виміру товару (1 кг, 1 л, 1000 л, 1 шт., 1000 шт., 1 куб. см). Застосовують до алкоголю, тютюну, легкових автомобілів, палива, сигарет, сигар, сигарил, рідини для електронних сигарет;
- 2) адвалорна (відносна) — акциз сплачується як % від вартості товару. Застосовують до сигарет, сигарил, електроенергії, роздрібного продажу пива, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюну та його промислових замінників (п. 17 підрозд. 5 Перехідних положень (далі — *ПП*) Податкового кодексу України (далі — *ПКУ*), пп. 215.3.9 ПКУ, пп. 215.3.10 ПКУ) [1].
- 3) адвалорна та специфічна одночасно. Застосовують до тютюнових виробів, тютюну та промислових замінників тютюну.
Згідно з п. 215.1 ПКУ, п. 215.3 ПКУ, п. 17 підрозд. 5 ПП ПКУ актуальний перелік підакцизних товарів сьогодні такий:

- спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво (крім квасу «живого» бродіння);
- тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну;
- тютюнова сировина, тютюнові відходи;
- рідини, що використовують в електронних сигаретах;
- пальне, зокрема товари (продукція), що використовують як пальне для заправлення транспортних засобів, обладнання або пристроїв із двигунами внутрішнього згорання із запалюванням від стиснення, із двигунами внутрішнього згорання з іскровим запалюванням, із двигунами внутрішнього згорання з кривошипно-шатунним механізмом та коди яких згідно з УКТ ЗЕД не зазначені у пп. 215.3.4 п. 215.3 цієї статті (крім газу природного у газоподібному стані за кодом 2711 21 00 00 згідно з УКТ ЗЕД);
- автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів;
- електрична енергія.

Не підпадають під акцизний податок такі товари з кодами УКТ ЗЕД:

- кава — група УКТ ЗЕД 0901;
- чай — група УКТ ЗЕД 0902;
- какао — група УКТ ЗЕД 1801;
- шоколад — код УКТ ЗЕД 1806 10 30 00;
- кондитерські вироби із вмістом алкоголю — група УКТ ЗЕД 1806;
- безалкогольне пиво — група УКТ ЗЕД 2202, тому що має міцність менше 0,5%;
- квас «живого» бродіння — групи УКТ ЗЕД 2202 та 2206 (вміст спирту не більше 1,2%);
- сира нафта, а також інші сирі нафтопродукти — підгрупа УКТ ЗЕД 2709 00;
- газовий конденсат природний — код УКТ ЗЕД 2709 00 10 00;
- природний газ у газоподібному стані — код УКТ ЗЕД 2711 21 00 00;

- мазут паливний — код УКТ ЗЕД 2710 19 68 10;
- мастила, наприклад, літол і солідол — код УКТ ЗЕД 2710 19 99 00.

Крім непідакцизних товарів існують ще непідакцизні операції, тобто продаж під-акцизних товарів, але без обкладання їх акцизом. А також існують товари, які продаються за нульовою ставкою акцизу.

До непідакцизних операцій належать:

- продаж палива звичайною фізичною особою юридичній особі або фізичній особі-підприємцю. Фізичні особи, які не зареєстровані як підприємці, не є платниками акцизу. Однак це не стосується імпорту підакцизних товарів (згідно пп. 212.1.5 ПКУ та пп. 212.1.3 ПКУ);
- передача електроенергії в межах одного підприємства, що вироблена на цьому підприємстві для власного споживання, а також оптове постачання електроенергії (пп. 212.1.12 ПКУ, роз'яснення Державної податкової служби України (далі — *ДПС України*) [2]);
- імпорт і реалізація легкових автомобілів для осіб з інвалідністю (пп. 213.3.1 ПКУ), оплата вартості яких здійснюється за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів, коштів фондів загальнообов'язкового державного страхування;
- безоплатна передача конфіскованих підакцизних товарів ЗСУ та іншим військовим формуванням (пп. 213.3.4 ПКУ);
- безоплатна передача у власність ЗСУ, СБУ, Нацполіції України, МНС, Націгвардії України та іншим військовим формуванням транспортних засобів, що визнані безхазяйними або перейшли у власність держави (пп. 213.3.4 ПКУ); імпорт і реалізація спецавтомобілів, оплата вартості яких здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів (автомобілі швидкої медичної допомоги, снігоприбиральна техніка тощо) (п. 4 підрозд. 5 ПП ПКУ);
- товари, що ввозяться фізичними особами в межах норм безмитного ввезення (пп. 213.3.7 ПКУ);
- реалізація скрапленого газу для населення на аукціонах (пп. 213.3.11 ПКУ);
- товари як міжнародна технічна допомога (мають бути міждержавні договори) (пп. 213.3.9 ПКУ);
- реалізація вітчизняними виробниками алкогольних виробів магазинам безмитної торгівлі (пп. 213.3.8 ПКУ);
- імпорт кузовів для виготовлення легкових автомобілів (пп. 213.3.14 ПКУ);
- роздрібна торгівля тютюновими виробами, тютюном та його промисловими заміниками, рідинами для електронних сигарет (пп.212.1.11 ПКУ);
- інші винятки з п. 213.3 ПКУ.

Товари з нульовою ставкою акцизу відрізняються від непідакцизних тим, що вони потрапляють до податкової звітності, але акциз за ними не сплачується.

До таких товарів належать:

- спирт етиловий, який використовують підприємства первинного та змішаного виноробства для виробництва виноградних, плодово-ягідних, інших вино-матеріалів і сусла та вермутів;
- спирт етиловий, який використовують для виробництва лікарських засобів (зокрема, компонентів крові і виготовлених із них препаратів), крім лікарських засобів у вигляді бальзамів та еліксирів;
- спирт етиловий денатурований (спирт технічний), який реалізують суб'єктам господарювання з метою його використання як сировини для виробництва продуктів органічного синтезу, які не містять у своєму складі більш як 0,1 % залишкового етанолу;
- біоетанол, що використовують підприємства для виробництва бензинів моторних сумішевих із вмістом біоетанолу, етил-трет-бутилового етеру (ЕТБЕ), інших добавок на основі біоетанолу;

- біоетанол, який використовують для виробництва біопалива;
- спирт етиловий денатурований, який використовують для виробництва продукції хімічного й технічного призначення, включеної до переліку, затвердженого Кабміном України;
- спирт етиловий неденатурований, який використовують для виробництва оцту з харчової сировини;
- спирт етиловий денатурований, який використовують для виробництва парфумерно-косметичної продукції;
- спирт етиловий-сирець, який використовують в межах одного суб'єкта господарювання для виробництва біоетанолу;
- спирт етиловий, що переміщується між акцизними складами в межах одного суб'єкта господарювання.

Акцизний податок на вищевказані товари сплачується за ставкою 0 гривень за 1 літр 100-відсоткового спирту.

Окрім цього, згідно з п. 44 підрозд. 5 ПП ПКУ на період дії воєнного стану встановлена нульова ставка акцизу на виробництво та ввезення важких дистилатів та біодизелю за умови, що замовником є Міноборони України.

Однак загальної назви товару не завжди достатньо для того, щоб його вважати підакцизним, необхідно знати його код УКТ ЗЕД, а в окремих випадках згідно з роз'ясненням ДПС України [2] потрібні документи на товар, а в окремих випадках — проведення товарознавчої експертизи, тому що в межах одного коду УКТ ЗЕД (чи групи кодів) можуть бути як підакцизні, так і непідакцизні товари.

Перелік джерел посилання

1. Податковий кодекс України від 04.12.2010 р. № 2755-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 12.09.2023).
2. Роз'яснення Державної податкової служби України від 02.04.2020 р. № 1364/6/99-00-17-03-01-06/ППК. URL: https://liga360.ligazakon.net/?utm_source=ligazakon_net&utm_medium=mainLZnet (дата звернення: 12.09.2023).

Проблемні питання, які виникають під час проведення судово-економічних експертиз

Катерина Сербінова,

канд. економ. наук, Одеський НДІСЕ, м. Одеса, Україна, e-mail: eserbinova@ukr.net

Розглянуто основні питання, з якими стикається судовий експерт під час проведення судово-економічних експертиз. Проаналізовано основні завдання економічної експертизи, а також особливості формування матеріалів справ та об'єктів дослідження, їх характерні риси, порядок часткового повернення матеріалів та підготовку клопотання.

Ключові слова: економічна експертиза; види економічних досліджень; матеріали справи; об'єкт дослідження; вихідні дані; додаткові матеріали; клопотання.

Challenges Encountered During Forensic Economic Examinations

Katerina Serbinova

This study examines the central issues that forensic examiners encounter while conducting forensic economic examinations. It delves into the fundamental objectives of economic examinations, along with the intricacies of compiling case materials and researching subjects, including their characteristic features, the process of partially returning materials, and the requests' drafting.

Keywords: economic examination; economic examination types; case materials; research object; initial data; additional materials; requests.

Найбільш поширеним видом судових експертиз є судово-економічна експертиза. Необхідність її проведення виникає під час розслідування кримінальних справ щодо злочинів у сфері господарської діяльності, а також під час судового розгляду

цивільних справ із майнових питань, розгляду справ про адміністративні правопорушення в галузі фінансів і підприємницької діяльності [1].

Судові економічні експертизи проводять за трьома експертними спеціальностями: 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності»; 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій»; 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій».

Основними завданнями економічної експертизи є визначення документального обґрунтування відтворення в бухгалтерському обліку, фінансовій звітності, податковій звітності окремих показників господарської діяльності підприємств (організацій), які стали предметом судових спорів.

Експерт-економіст проводить дослідження, виходячи із встановлених контролюючими органами невідповідностей відтворення показників у податковій звітності, фінансовій звітності, проведених сторонами у справі розрахунків показників. Тобто, експерт-економіст не проводить самостійно розрахунків будь-яких показників, а виконує дослідження документальної обґрунтованості проведених розрахунків (установлених показників.)

Проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань економічної експертизи.

Досить часто під час проведення досліджень експерти стикаються з тим, що питання, які ставлять на розв'язання експерту, не відповідають Науково-методичним рекомендаціям з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *НМР*) [2]. Тобто, у постанові про призначення судово-економічних експертиз питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям. Також не визначено період дослідження і суму, яку слід підтвердити документально.

Окрім цього, перед експертами ставлять правові питання. Експерт-економіст не визначає осіб, відповідальних за проведення спірних господарських операцій та ін. Експерт-економіст не визначає збитків, а проводить дослідження документального підтвердження встановлених контролюючим органом збитків.

Під час формування матеріалів справи та об'єктів дослідження органи досудового розслідування не завжди якісно підходять до їх оформлення. Документи формують не за епізодами, інколи від сторін спору за дорученням суду документи надають не підшитими та не пронумерованими, що не відповідає вимогам Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *Інструкція*) [3].

Разом з документом про призначення експертизи (залучення експерта) слід надати документи бухгалтерського та податкового обліку, які містять вихідні дані для розв'язання поставлених питань.

Якщо ведення бухгалтерського обліку здійснювалось в електронно-обчислювальному вигляді, експерту надають реєстри бухгалтерського обліку у роздрукованому вигляді, обов'язково завірені в установленому порядку.

У разі призначення експертизи з метою перевірки висновків документальної ревізії, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначають, які саме висновки і з яких причин викликають сумнів (суперечать іншим матеріалам справи, непереконливо обґрунтовані фінансовими інспекторами тощо).

У разі потреби для визначення, які саме документи слід надати експерту на дослідження в кожному конкретному випадку, доцільно отримати консультацію експерта-економіста.

Документи мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за відповідними періодами), підшитими, прошнурованими та пронумерованими [3].

Однак дуже часто документи на дослідження надають в копіях по декілька екземплярів, до того ж у документі про призначення експертизи не зазначено про

проведення дослідження за копіями. Експерти подають клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо їх недостатньо для розв'язання поставлених перед ними питань. Сторонами у справі надаються копії документів. Згідно з п. 3.5 Інструкції на копіях документів має бути зазначено ухвалу суду [3].

Тому, призначаючи експертизу за копіями документів, треба зазначити це або надати для дослідження оригінали документів.

Також виникають питання про часткове повернення матеріалів, про строки надання відповіді на заявлене клопотання, а також про письмові звернення щодо продовження строків виконання експертизи. Зазвичай повертають всі надані матеріали. До того ж строк виконання експертизи збільшується.

Перелік джерел посилання

1. Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Харків, 2014. 432 с.
2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

Окремі питання, що виникають під час визначення обсягів будівельно-монтажних робіт

Олег Сидоренко,

Сумський НДЕКЦ МВС України, м. Суми, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8427-7335>,
e-mail: olegg.sidorenko@gmail.com

Розглянуто проблемні питання, пов'язані із визначенням обсягів фактично виконаних будівельно-монтажних робіт під час проведення судової будівельно-технічної експертизи (у зв'язку з невизначеністю окремих будівельних норм).

Ключові слова: *приховані роботи; будівництво; капітальний ремонт; реконструкція.*

Separate issues that arise while determining the scope of construction and installation works

Oleg Sydorenko

Problematic issues related to the scope determination of actually performed construction and installation works during forensic construction examination (due to the uncertainty of individual construction regulations) were considered.

Keywords: *hidden robots; construction; overhaul; reconstruction.*

Останнім часом зросла кількість судових будівельно-технічних експертиз щодо правопорушень, пов'язаних із визначенням виконаних підрядними організаціями обсягів будівельних робіт. Під час проведення судових будівельно-технічних експертиз, пов'язаних із цими питаннями, перед судовим експертом постає нелегке завдання з визначення обсягів будівельно-монтажних робіт, унесених до актів форми № КБ-2в. Складність полягає в тому, що на час проведення експертизи будівельно-монтажні роботи завершено, а об'єкт, на якому проводились роботи, здано в експлуатацію. Тобто значну частину будівельно-монтажних робіт під час проведення візуально-інструментального огляду вже не можна оглянути без часткового або повного руйнування.

Саме тому для проведення огляду прихованих робіт, відповідно до п. 7 Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої наказом МВС України від 17.07.2017 р. № 591:

«Якщо під час проведення судової експертизи або експертного дослідження об'єкт дослідження може бути пошкоджений або знищений, документ про призначення має містити дозвіл на його пошкодження або знищення, зміну стану чи властивостей.

У разі відсутності такого дозволу експерт, якому доручено виконання судової експертизи або експертного дослідження, заявляє клопотання експерта (додаток 3), яке разом із супровідним листом (додаток 4) надсилається ініціатору» [1].

Зважаючи на це, під час проведення будівельно-технічної експертизи дозвіл на огляд прихованих робіт надають не завжди, а в деяких випадках його фізично неможливо надати. Це пов'язано з тим, що відкриття прихованих робіт для надання візуально-інструментального огляду може призвести до повного або часткового руйнування будівельних конструкцій і, як наслідок, — до аварійності або непридатності до подальшої експлуатації об'єкта будівництва (залежно від категорії відповідальної конструкції). Окрім того, під час виконання робіт з капітального ремонту (реконструкції), що за своєю суттю є сукупністю робіт на об'єкті будівництва, уведеному в експлуатацію, завжди виникає потреба у проведенні демонтажних робіт, оскільки їх передбачено технологічним циклом ведення будівництва та вони загалом належать до підготовчих робіт будівельного майданчика. На дату проведення судової експертизи такі роботи фактично не можуть бути виміряні й оглянуті.

Розглянемо докладніше, чим є приховані роботи відповідно до ДБН А.3.1-5:2016 «Організація будівельного виробництва» [2]. Приховані роботи — це будівельні роботи, результати яких закриваються подальшими роботами й потребують перед цим підтвердження їхньої відповідності вимогам проєктної документації. Тобто роботи, виконання яких не можна перевірити в натурі під час здачі в експлуатацію готових будівель і споруд. До таких робіт належать роботи, пов'язані з пониженням рівня ґрунтових вод, земляні роботи, залізобетонні роботи, у разі монтажу металевих і дерев'яних конструкцій — закладання металевих балок, прогонів, колон, антикорозійні заходи, просочення деревини з метою захисту від гниття та вогнезахисту дерев'яних конструкцій; роботи із влаштування нижніх шарів рулонних покрівель та ін.

Відповідно до п/п. 8.4.3.1 ДБН А.3.1-5:2016: *«Приймання прихованих робіт здійснюється безпосередньо перед виконанням наступних робіт, які їх закривають, про що складається акт за формою, наведеною у додатку В» [2, с. 10].* Тобто будівельна організація пред'являє до огляду приховані роботи та приймає до їх закриття, про що складають акт на закриття прихованих робіт. Акт на закриття прихованих робіт — це офіційний документ, який складають після приймання представниками підрядника, замовника й авторського нагляду виконаних будівельно-монтажних робіт, які згодом закривають (приховують) подальшими роботами. Він свідчить про те, що ці роботи виконано за належною якістю та що вони відповідають розробленим проєктним рішенням. До того ж закриття демонтажних робіт не врегульовано державними будівельними нормами, але їх також можна вважати прихованими роботами.

Проблема полягає в тому, що дуже часто підрядна організація під час формування актів на закриття прихованих робіт та іншої виробничої документації не повною мірою відображає всі приховані роботи. Окрім того, ці складнощі також можуть виникати через те, що в державних будівельних нормах відсутній чіткий обов'язковий перелік видів будівельно-монтажних робіт, на які необхідно складати акти на закриття прихованих робіт або акти проміжного прийняття відповідальних конструкцій, а перелік, наведений у додатку Н ДБН А.3.1-5:2016 «Організація будівельного виробництва» [2, с. 42], має довідковий характер і не є обов'язковим. До того ж відповідно до п/п. 8.4.3.3 названого вище ДБН *«перелік прихованих робіт та відповідальних конструкцій на конкретному об'єкті будівництва, для яких необхідне складання актів, наводиться у робочій документації» [2, с. 11].* Тобто відповідно до цього підпункту будівельних норм перелік робіт на які необхідно складати такі акти, визначають іще на стадії розроблення проєктної документації. Склад і зміст проєктної документації визначають на підставі ДБН А.2.2-3:2014 [3] — відповідно до переліку, наведеного

в додатках В—Ж [3, с. 20] на конкретний розділ проектної документації, які також мають довідковий характер і не є обов'язковими. Окрім того, у ДБН А.2.2-3:2014 відсутні роз'яснення про додавання до проектної документації розділу «Перелік прихованих робіт і відповідальних конструкцій на об'єкті будівництва, для яких необхідне складання актів» [3].

Отже, наведене вище, а також експертна практика свідчать, що через відсутність чіткої визначеності в будівельних нормах переліку робіт, на які обов'язково необхідно складати акти на закриття прихованих робіт або акти проміжного прийняття відповідальних конструкцій, підрядні організації під час виконання будівельно-монтажних робіт не завжди складають акт на всі види таких робіт. Окрім того, установлена форма актів на закриття прихованих робіт та актів проміжного прийняття відповідальних конструкцій, яка відповідно до ДБН А.3.1-5:2016 [2, с. 31—34] є обов'язковою, не передбачає зазначення в них фактичного обсягу виконаних робіт, а лише відповідність проектній документації. Також слід зазначити, що під час розроблення проектної документації за класом наслідків «СС1 незначні наслідки», особливо на капітальний ремонт, можна розробляти лише кошторисну частину. На підставі викладеного вище доходимо висновку, що під час проведення судової будівельно-технічної експертизи судовий експерт не завжди може визначити обсяги виконаних прихованих будівельних робіт і саме їх фактичне виконання на об'єкті дослідження. Тому дослідження цієї проблематики є актуальним для теорії та практики судової експертизи, пов'язаної із визначенням виконаних будівельних підрядною організацією робіт, які є прихованими. Зважаючи на невизначеність окремих норм, необхідно розробити чіткі перелік і склад прихованих робіт, на які обов'язково необхідно складати акти на закриття прихованих робіт та акти проміжного прийняття відповідальних конструкцій, із зазначенням їх фактичних геометричних розмірів та обсягів виконаних робіт з обов'язковим зазначенням місця їх виконання (із прив'язкою до проектної документації або, за відсутності розроблених графічних креслень,— до технічного паспорта або розроблення виконавчої схеми, яка може бути додатком до акту тощо).

Перелік джерел посилання

1. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 17.07.2017 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
2. ДБН А.3.1-5:2016. Організація будівельного виробництва. Чинний від 01.01.2017. Київ, 2016. 46 с.
3. ДБН А.2.2-3:2014. Склад та зміст проектної документації на будівництво. Чинний від 01.10.2014. Київ, 2014. 25 с.

Щодо питання тлумачення понять «знищення», «руйнування», «пошкодження» об'єктів культурної спадщини або їхніх частин

Катерина Силенок,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9355-5010>, e-mail: sylenokkateryna@gmail.com

Метою даного дослідження є питання тлумачення понять, які містяться у ч. 2 ст. 298 Кримінального кодексу України, зокрема «знищення», «руйнування», «пошкодження» об'єктів культурної спадщини чи їх частин.

Ключові слова: *судова історико-археологічна експертиза; «знищення»; «руйнування»; «пошкодження» об'єктів культурної спадщини чи їх частин.*

Regarding the Interpretation of Concepts «Destruction,» «Demolition,» and «Damage» to Cultural Heritage Objects or Their Parts

Kateryna Sylenok

This research is to address the interpretation of concepts found in Part 2 of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine, specifically, «destruction,» «demolition,» and «damage» to cultural heritage objects or their parts.

Keywords: forensic historical-archaeological examination; «destruction»; «demolition»; «damage» to cultural heritage objects or their parts.

Галузь судової археології й, зокрема, судової історико-археологічної експертизи з часом набуває все більшої актуальності. Кожна новина у ЗМІ про руйнування пам'яток археології або про нові археологічні знахідки, що були виявлені на полях битв нагадує суспільству про цінність української археологічної спадщини та роль судового експерта-археолога. Жодне кримінальне провадження за ст. 298 Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» [1] не може обійтись без висновку судового експерта-археолога.

Метою дослідження є питання тлумачення понять, що містяться у ч. 2 ст. 298 КК України, зокрема, «знищення», «руйнування», «пошкодження» об'єктів культурної спадщини чи їх частин. У межах тез конференції ми не висвітлюватимемо усю глибину дослідження даного питання, а лише звернемо увагу на основні положення.

Питання тлумачення понять «знищення», «руйнування» і «пошкодження» об'єктів культурної спадщини чи їх частин є надзвичайно важливим у сфері охорони культурної спадщини та судово-експертної діяльності під час проведення судово-експертних історико-археологічних досліджень. Ці терміни мають глибокий правовий, історичний та культурний контекст, і їх визначення може варіюватися залежно від конкретних законодавчих актів та міжнародних договорів.

Варто звернути увагу, що диспозиція ч. 2 ст. 298 КК України містить альтернативні варіанти діяння: «умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин». Тобто злочином буде вважатися діяння, що своїми ознаками підпадає під будь-який із зазначених варіантів. Слід зазначити, що в законодавстві України не розкрито зазначені вище поняття, тому науковці, які досліджують дану тематику, зазвичай пропонують свої авторські тлумачення.

Що стосується поняття «знищення», то, наприклад, знані науковці В. П. Ємельянов, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, М. І. Панов у своїх працях порушували зазначене питання та дотримувались позиції, що це приведення майна в повну непридатність, що робить неможливим його використання за цільовим призначенням [2, с. 98; 3, с. 72; 4, с. 170]. На думку В. О. Навроцького, знищення пам'яток історії або культури полягає у перетворенні їх на такий стан, коли об'єкт неможливо відновити, і повністю втрачається його цінність [5, с. 839].

Під поняттям «руйнування» об'єктів культурної спадщини різні вчені розуміють приведення їх до непридатного стану на деякий час; заподіяння значних ушкоджень, через що пам'ятка втрачає свою цінність, але може бути відновлена; дії, спрямовані на завдання об'єктові серйозних пошкоджень, унаслідок чого об'єкт утрачає свою цінність, проте його можна відновити тощо. Як ми бачимо, зазначені вище визначення дуже подібні й основним критерієм цієї схожості є факт лише часткової непридатності.

Щодо поняття пошкодження, то, на нашу думку, доречно звернути увагу на визначення, яке сформулював К. В. Гуляков: «пошкодження — негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його незначних ушкоджень, часткового обмеження використання за призначенням та незначною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності з можливістю її відновлення» [6, с. 177].

Варто зауважити, що зазначені поняття розглядалися здебільшого в контексті теорії права або ж кримінального права, зокрема, як об'єктивна сторона складу злочину. Для нашого дослідження важливим є розуміння ролі понять «знищення», «руйнування», «пошкодження» об'єктів культурної спадщини чи їх частин для судової історико-археологічної експертизи, адже залежно від ознак того чи того поняття в подальшому буде варіюватися висновок судового експерта в певному дослідженні.

Вважаємо доречним навести власні тлумачення згаданих понять.

Знищення — діяння, спрямоване на повне зникнення об'єктів чи артефактів, які мають історичну, культурну або архітектурну цінність та неможливість відновлення їх в майбутньому.

Руйнування — діяння, спрямоване на заподіяння значних ушкоджень об'єктам культурної спадщини чи їх частинам.

Руйнування, на нашу думку, може бути також ненавмисним, а результатом природних процесів, таких як ерозія, корозія або старіння матеріалів. Руйнування також може бути спричинене недбалістю або недостатнім фінансуванням для збереження.

Пошкодження — діяння, спрямоване на об'єкт культурної спадщини чи його частину, яке спричинило незначну втрату, пошкодження цінності або історичної важливості, що в подальшому можливо відновити.

Звертаємо вашу увагу, що знищення, руйнування або пошкодження може бути результатом актів вандалізму, недбалого використання, військових дій або природних катастроф тощо. Збереження культурної спадщини вимагає виваженого підходу до її охорони та відновлення у випадку знищення, руйнування чи пошкодження. Такий підхід сприяє збереженню цінних археологічних пам'яток та свідчень минулих епох для майбутніх поколінь.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
2. Ємельянов В. П. Кваліфікація злочинів проти власності : навч. посіб. Харків, 1996. 112 с.
3. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів проти особи та її власності. Київ, 1996. 143 с.
4. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. Киев, 1996. 240 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Вид. 6, перероб. та допов. Київ, 2009. 1236 с.
6. Гуляков К. В. Об'єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Вип. 5. С. 175—177. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-5/41 (дата звернення: 30.08.2023).

Щодо застосування методик під час проведення будівельно-технічних експертиз

Вікторія Симоненко,

Сумське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Суми, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1157-4750>, e-mail: svhndise@ukr.net

Ірина Демузенко,

Сумське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Суми, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7409-1648>, e-mail: 2108.ivd@gmail.com

Розглянуто питання застосування методик та методичних рекомендацій під час проведення будівельно-технічних досліджень об'єктів дорожньої мережі.

Ключові слова: дорожнє покриття; лабораторні дослідження; відповідність фактично виконаних робіт.

Application of Forensic Techniques in Construction and Engineering Examinations Viktoria Simonenko, Iryna Demuzenko

This text delves into the application of forensic techniques and methodological guidance within roadnet objects examinations.

Keywords: roadnet; laboratory research; congruence with work performed.

2020 року указом Президента України № 246/2020 «Про Координаційну раду з реалізації програми “Велике будівництво”» [1] було запроваджено Національну програму «Велике будівництво», метою якої була розбудова якісної інфраструктури держави, а саме: реконструкція та будівництво шкіл, дитячих садочків, спортивних майданчиків, сільських амбулаторій, автошляхів державного та місцевого значення тощо. За даними офіційного порталу «Велике будівництво» 2021 року в країні було побудовано та реконструйовано 5098 км доріг державного значення, 2190 км доріг місцевого значення [2]. Виконання програми передбачало фінансування будівельних робіт на об'єктах «Великого будівництва» з державного та місцевих бюджетів. У межах перевірок належного використання державних коштів правоохоронними органами проводилися слідчі дії, під час яких призначалися будівельно-технічні експертизи. З-поміж питань, які ставилися перед експертами, є питання відповідності вартості (обсягів) фактично виконаних робіт із будівництва (капітального ремонту) автомобільних шляхів державного, місцевого значення вартості (обсягам), визначеним проектно-кошторисною та/або первинною звітною документацією (акти форми № КБ-2в); вартість фактично виконаних робіт із будівництва об'єктів тощо.

Через повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року реалізація програми «Велике будівництво» на 2022 рік була призупинена, але проведення будівельно-технічних експертиз у кримінальних провадженнях, пов'язаних із розслідуванням злочинів у сфері господарської діяльності, залишається актуальним.

Дослідження питання відповідності виконаних будівельних робіт первинній звітній документації передбачає аналізування актів приймання виконаних будівельних робіт форми № КБ-2в, до яких включено роботи з улаштування дорожнього покриття та відомості щодо його конструктивних шарів (товщина шарів, тип асфальтобетонних сумішей тощо). Для визначення типу асфальтобетонних сумішей необхідно провести лабораторні дослідження фізико-механічних властивостей відібраних зразків дорожнього покриття у вигляді циліндричних або прямокутних кернів, що, своєю чергою, передбачає залучення сертифікованої лабораторії або проведення комплексної будівельно-технічної та дорожньо-технічної експертизи.

Відповідно до п. 1.4 «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [3] під час проведення експертиз із метою виконання певного експертного завдання експерти застосовують відповідні методики проведення судових експертиз.

У дослідженні відповідності виконаних будівельних робіт первинній звітній документації використовують методику, розроблену науковцями та експертами Харківського НДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (далі — *Харківський НДІСЕ*) «Методика встановлення фактичних обсягів та вартості виконаних будівельних робіт за звітною документацією» [4]. Методика передбачає визначення обсягів за основними видами будівельних і ремонтно-будівельних робіт зі зведення будівель та споруд різного призначення.

2015 року фахівцями Харківського НДІСЕ запроваджено «Методичні рекомендації з дослідження стану доріг та дорожніх умов у межах виконання будівельно-технічної та дорожньо-технічної експертиз», у яких запропоновано методи та алгоритм дослідження стану доріг та дорожніх умов у межах виконання будівельно-технічної та дорожньо-технічної експертиз [5].

В методичних рекомендаціях визначено предмет, об'єкти, завдання дорожньо-технічних досліджень у межах виконання будівельно-технічної та дорожньо-технічної

експертиз, загальний порядок дослідження об'єктів будівництва автомобільних доріг, вулиць.

Як узагальнення практики проведення експертних досліджень об'єктів дорожньої мережі та лабораторних досліджень зразків дорожнього покриття судовими експертами Київського НДІСЕ, опубліковано статтю «Особливості проведення польових досліджень на об'єктах вулично-дорожньої мережі та лабораторних досліджень зразків дорожнього покриття при проведенні судової будівельно-технічної експертизи та судової експертизи матеріалів, речовин та виробів» [6], у якій автори запропонували методикою, послідовність виконання польових досліджень на об'єктах вулично-дорожньої мережі з метою подальшого відбору зразків дорожнього покриття для проведення лабораторних досліджень [7].

Як підсумок багаторічної практики проведення будівельно-технічних досліджень об'єктів дорожньої мережі було запроваджено «Методику визначення якості, вартості та обсягу будівництва об'єктів вулично-дорожньої мережі», яку розробили експерти ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» разом із колегами із Київського науково-дослідного інституту судових експертиз.

Застосування наведених методик та методичних рекомендацій дає змогу експертам оперативно обирати методику проведення будівельно-технічних досліджень об'єктів дорожньої мережі та складати обґрунтовані висновки на підставі наданих слідчими органами вихідних даних.

Перелік джерел посилання

1. Про Координаційну раду з реалізації програми «Велике будівництво» : указ Президента України від 23.06.2020 № 246/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/246/2020> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Проєкт «Велике будівництво» — масштабна розбудова якісної інфраструктури України. URL: <https://bigbud.kmu.gov.ua/#about> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (зі змін та допов.) : наказ Міністерства України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 01.09.2023).
4. Методика встановлення фактичних обсягів та вартості виконаних будівельних робіт за звітною документацією / Р. Й. Кучеренко, Л. Ф. Пугачова, І. Л. Пугачова та ін. Харків, 2012.
5. Методичні рекомендації з дослідження стану доріг та дорожніх умов у межах виконання будівельно-технічної та дорожньо-технічної експертиз / Н. В. Сила, Р. Б. Каплін, Л. Ф. Пугачова, І. Л. Пугачова та ін. Харків, 2015.
6. Посільський О. О., Савенок О. С., Чалюк І. М., Бурлака І. О. Особливості проведення польових досліджень на об'єктах вулично-дорожньої мережі та лабораторних досліджень зразків дорожнього покриття при проведенні судової будівельно-технічної експертизи та судової експертизи матеріалів, речовин та виробів. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідомчий наук.-метод. зб. Київ, 2021. С. 603—615.
7. Методика визначення якості, вартості та обсягу будівництва об'єктів вулично-дорожньої мережі. Харків, 2022.

До питання вихідних даних судово-психологічних експертиз неповнолітніх, призначених в кримінальних провадженнях

Олена Сліпець,

Полтавське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса», м. Полтава, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0454-2707>, e-mail: olenaslipets2020@gmail.com

Обґрунтовано значення для експертного дослідження коректно сформульованих питань і наявності достатнього обсягу документів. Запропоновано класифікацію об'єктів, що містять вихідні дані щодо неповнолітнього підекспертного.

Ключові слова: вихідні експертні дані; об'єкти дослідження; документи.

Addressing the Initial Data for Forensic Psychological Examinations of Minors Appointed in Criminal Proceedings

Olena Slipets

The research emphasizes the importance of formulating questions appropriately and ensuring sufficient documentation for forensic examination. It proposes an objects classification containing the initial data related to the minor under examination.

Keywords: initial data of forensic examination; research objects; documents.

Висновки судових експертиз є одним із важливих джерел доказів [1]. Під час розслідування кримінальних проваджень, серед фігурантів яких є діти, працівники слідства і суду розраховують на допомогу експерта-психолога для розв'язання різних задач.

Висновки експерта є результатом дослідження. З позиції теорії пізнання для проведення найкращого дослідження й отримання нового знання, потрібного для розслідування справи, необхідним є коректна постановка задач і забезпечення достатнього для їх розв'язання обсягу інформації. Нами запропоновано розуміння вихідних експертних даних для проведення експертизи як сукупності інформації, яка є необхідною і достатньою для проведення експертного дослідження. Джерелами, тобто носіями, вихідних експертних даних є документ про призначення експертизи (експертного дослідження) та об'єкти дослідження [2]. Йдеться про питання, поставлені перед експертом, та забезпечення якнайповнішого обсягу суб'єктивної і об'єктивної інформації щодо індивідуальних властивостей підекспертного і його поведінки у юридично значимій ситуації: отримання необхідних документів та оптимальне проведення експертного обстеження.

Результативність проведення експертного обстеження майже цілком є функцією діяльності експерта, його професійності. Документ про призначення експертизи чи дослідження створює особа (орган), що призначає експертизу, вона (він) же надає експерту документи, які містять відомості про підекспертного, юридично значиму ситуацію та поведінку в ній особи. Непроцесуальні види роботи (консультування та лекції) дають експерту змогу впливати на формулювання питань, які найточніше відображатимуть запит слідства чи суду. Експерт наділений процесуальним правом впливати на обсяг документальних джерел інформації [1, 3].

Формальний підхід до складання клопотання про надання додаткових матеріалів, який містить загальні формулювання типу «найповнішу інформацію щодо індивідуально-психологічних особливостей підекспертного», часто є незрозумілим для слідчого, має наслідком невиконання клопотання в повному обсязі, проведення дослідження в умовах дефіциту інформації. Для отримання найповнішого обсягу об'єктів експерт має розуміти, у яких документах і речових доказах можуть міститися потрібні йому вихідні дані й назвати їх в клопотанні.

Документи, які можуть містити значиму інформацію щодо психічного розвитку підекспертного традиційно в науково-методичній літературі й в експертній практиці об'єднуються в групи, такий перелік міститься в методиках проведення судово-психологічних експертиз [4]. Зміни, що сталися в інформаційному середовищі, способах комунікації між членами суспільства, зокрема дітей, вимагають внесення змін у традиційні переліки.

Нижче запропоновано модифіковану класифікацію документів, які містять вихідні дані щодо психічного розвитку дитини і її поведінки в юридично значимій ситуації: офіційні біографічні документи; медичні документи; документи, які містять оцінки спеціалістів щодо умов та рівня психічного розвитку дитини і її поведінку; матеріали, які містять опис іншими особами умов та рівня психічного розвитку та поведінки дитини; документи, які містять власні тексти неповнолітнього, його письмове спілкування з іншими дітьми або з дорослими; продукти діяльності дитини; інші матеріали, які відображають діяльність дитини в юридично значимій ситуації.

Щодо офіційних біографічних документів, окрім тих, які зазвичай містить кримінальне провадження, такі як свідоцтво про народження, довідки про місце проживання родини, важливим документом щодо підекспертних, починаючи з молодшого шкільного віку, є особова картка школяра. Цей документ містить відомості про початок шкільного навчання дитини та пристосування до нього, про успішність, а також часто — про зміни навчального закладу, причини їх зміни, потребу учня в інклюзивній освіті. Часто саме документи, які містяться в особовій справі учня, уперше дають змогу побудувати версію про наявність відставання підекспертного у психічному розвитку або наявність інших порушень розвитку.

Щодо медичних документів, надважливим документом є медична картка амбулаторного хворого («Історія розвитку дитини»). Цей документ містить важливу інформацію щодо перинатального, інтранатального періоду життя, періоду новонародженості, раннього психомоторного розвитку підекспертного, може містити відомості, якими дитина не володіє, а старші родичі не хочуть розголошувати: метаболічно зумовлені порушення розвитку дитини, відсутність лікарського нагляду після отриманих травм, поява неврозоподібних порушень тощо.

Оцінки спеціалістів щодо умов і рівня психічного розвитку дитини і її поведінку містяться в психолого-педагогічних характеристиках неповнолітнього, актах обстеження умов проживання, висновках спеціалістів-психологів, висновках про комплексну оцінку розвитку дитини, відомостях щодо проходження дитиною реабілітаційних (психокорекційних), освітніх програм, результати психодіагностичних досліджень.

Документами, які містять опис іншими особами умов та рівня психічного розвитку та поведінки дитини, є протоколи допитів людей, які оточують дитину в повсякденному житті (сусідів, родичів, педагогів, інших дітей) і можуть мати відомості про юридично значиму ситуацію.

Матеріали, які містять власні тексти неповнолітнього: скриншоти переписки підекспертного, його (її) публікації в соціальних мережах, записки, щоденники тощо. Щодо цієї групи документів, необхідно враховувати заборону самостійного збирання матеріалів, тобто не вивчати самостійно гаджети підекспертних. Скриншоти мають бути відібрані уповноваженою особою, оформлені належним чином та долучені до матеріалів кримінального провадження (справи).

Продукти діяльності дитини можуть бути різноманітними залежно від віку дитини та її захоплень: малюнки, ескізи, фото виробів, робочі зошити тощо.

Іншими матеріалами, які відображають діяльність дитини в юридично значимій ситуації є статті, відеозаписи програм (ток-шоу), у яких висвітлено події, що є предметом розслідування у провадженні. Використання цих відомостей має ті самі застереження щодо способу отримання, як і знімки екранів. Не слід очікувати від цих записів об'єктивного висвітлення інформації, вони мають цінність як предмет обговорення із підекспертним ставлення до оприлюднення відомостей про нього, впливу оприлюднення на трансформації системи стосунків тощо.

Рекомендовані для експерта питання подані в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [5]. Водночас зміни в нормативних актах, які відбулися останніми роками, такі як криміналізація правопорушень, зміни до нормативних актів, пов'язані з імплементацією в національне законодавство Лансаротської конвенції [6, 7], а також обставини

конкретного провадження, розширюють коло обставин, установлення яких потребує слідство та суд. Це є причиною звернень слідчих за консультацією з метою формулювання питань, які найбільше відповідають їхнім задачам.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.08.2023).
2. Сліпець О. О. Щодо поняття «Вихідні дані» для проведення судової експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювіл. видатних учених: 95-річчя від дня народж. Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народж. М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків, 2023. С. 278—279.
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 30.08.2023).
4. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 30.08.2023).
5. Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : наказ Мініюсту України від 30.07.2010 р. № 1722/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10> (дата звернення: 30.08.2023).
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.08.2023).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуального насильства (Лансаротської конвенції) : Закон України від 18.02.2021 р. № 1256-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text> (дата звернення: 30.08.2023).

Судово-медична експертиза переломів стегнової та великогомілкової кісток нижніх кінцівок у разі механічної травми

В'ячеслав Сокол,

канд. мед. наук, Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8892-1765>, e-mail: sokol_vk@ukr.net

Василь Ольховський,

д-р мед. наук, проф., Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-2843-2692>, e-mail: prof_olkhovsky@ukr.net

Об'єктивне встановлення критеріїв ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у постраждалих осіб традиційно є одним з основних завдань судово-медичної науки й експертної практики. Згідно з Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (затвердженими наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6) ступінь тяжкості закритих переломів (зокрема, кісток нижніх кінцівок) установлюють за ознакою стійкої втрати працездатності. Однак, коли кінцевий результат травми неясний, судово-медичну оцінку тяжкості шкоди здоров'ю нерідко відтермінують на невизначено довгий час із метою діагностики ступеня стійкої втрати працездатності, тобто за формуванням певного результату травми, що відбувається зазвичай після проведення всіх етапів лікування. Водночас станом на сьогодні ще остаточно не розроблено критеріїв експертної оцінки ступеня тяжкості тілесних ушкоджень тимчасової та стійкої втрати працездатності в разі переломів кісток нижніх кінцівок залежно від їх локалізації та механізму утворення, способу лікування з урахуванням характеру ушкодження м'язів і його впливу на формування найближчих і віддалених наслідків травми.

Ключові слова: *судово-медична експертиза; механічна травма; ушкодження нижніх кінцівок.*

Forensic medical examination of fractures of femur and tibia of lower limbs in case of mechanical injury

Viacheslav Sokol, Vasyl Olkhovsky

Objective criteria establishment for severity degree of bodily injuries in injured persons is traditionally one of the main tasks of forensic science and expert practice. According to the Rules for forensic medical determination of the severity of bodily injuries (approved by the order of the Ministry of Healthcare of Ukraine No. 6 dated on 17.01.1995), severity of closed fractures (in particular, bones of lower extremities) is determined by the sign of permanent loss of working capacity. However, when the final result of the injury is unclear, forensic medical assessment of health damage severity is often postponed for an indefinite period of time, in order to diagnose the degree of permanent disability, i.e., to form a certain injury result that usually occurs after all stages of treatment. At the same time, currently, the criteria for forensic expert assessment of severity of physical injuries, temporary and permanent disability in the case of fractures of the bones of lower extremities, depending on their localization and the mechanism of formation, method of treatment, taking into account muscle damage nature and its influence on formation of the nearest and distant trauma consequences.

Keywords: forensic medical examination; mechanical injury; lower limb injuries.

Матеріалом нашого дослідження стали 425 висновків експерта (експертиз за матеріалами справи) постраждалих із механічними травмами нижніх кінцівок, експертизу яких проведено в Харківському обласному бюро судово-медичної експертизи за період 2012—2020 рр. За видом механічної травми нижніх кінцівок постраждалих розподілено в такий спосіб: дорожньо-транспортна травма — 406 випадків (95,5 %); падіння з висоти (кататравма) — 13 (3,1 %); побутова травма — 6 (1,6 %).

Найбільш поширеним механізмом утворення переломів стегнової і/або великогомілкової кісток стали дорожньо-транспортні події (далі — ДТП) — 405 випадків (95,3 %). Найчастіше в ДТП потрапляли пішоходи (369; 86,8 %); другою за частотою виявилася внутрішньосалонна травма, у якій на частку водіїв і пасажирів легкових автомобілів припало 3,8 % і 2,3 % відповідно. Серед інших механізмів утворення переломів довгих трубчастих кісток нижніх кінцівок: падіння з незначної висоти (до 3 м) і побутові травми — 3,6 % і 1,1 % відповідно. У 403 постраждалих (94,8 %) унаслідок механічного ушкодження довгих кісток нижніх кінцівок спостерігали політравму, у якій переважали поєднані ушкодження (87,1 %), тобто поєднання скелетної травми з ушкодженням інших органів і систем. Пішоходи отримували закриті й відкриті переломи стегнової та великогомілкової кісток загалом у 23 рази частіше за водіїв та у 37 разів частіше за пасажирів легкових автомобілів. Переломи цих кісток, небезпечні для життя, у пішоходів утворювались частіше у 18,8 та у 37,5 разів відповідно; закриті переломи — у 24,5 та у 36,8 разів відповідно. Пішохідну травму реєстрували у 24,6 разів частіше за кататравму.

Нижні кінцівки є найбільш травматично вразливою анатомічною ділянкою тіла постраждалого в разі механічної травми: питома вага переломів цієї локалізації досягає під час ДТП 82,1 %; під час падіння становить понад половину випадків (52 %), а з урахуванням усіх випадків у групі (n = 130) — 78,4 %. Найчастіше до переломів схильні кістки гомілки — 52,3 % під час ДТП і 16 % під час падіння. Переломи стегнової кістки утворилися майже у третини постраждалих у кожній із цих груп, а також у єдиному випадку з побутовою травмою. У постраждалих від падінь простежується більш рівномірний характер ушкоджень тулуба і нижніх кінцівок порівняно з дорожньо-транспортною травмою. Це пов'язано з положенням тіла людини в момент травми. Під час ДТП у момент зіткнення пішохід зазвичай перебуває у вертикальному положенні, водій і пасажир — у положенні сидячи; первинний удар сприймають нижні кінцівки й таз. Під час падіння з висоти спостерігали два механізми травми; отримані в результаті кожного з них ушкодження розрізняли за кількістю переломів і їх морфогенезом. Так, у результаті активного падіння з висоти власного зросту на кінцівку утворились ізольовані переломи стегнової (n = 3) і великогомілкової (n = 1) кісток. Наслідком

пасивного падіння з висоти 1,5—3 м первинному зіткненню піддано бокову поверхню тіла постраждалого з ушкодженням верхніх і нижніх кінцівок, грудної клітки і тазу — політравма з діафізарними переломами стегнової кістки і/або кісток гомілки (9 спостережень). У середньому на кожного постраждалого припало по 2 переломи.

У такий спосіб проведено ретроспективний аналіз випадків ушкоджень нижніх кінцівок за різних варіантів нелетальної механічної травми: група I — механічна травма із відкритими й закритими переломами довгих кісток нижніх кінцівок, поєднаними з тілесними ушкодженнями інших анатомічних ділянок тіла (зокрема, небезпечних для життя); група II — відкриті й закриті механічні ушкодження нижніх кінцівок, що є провідними в разі політравми, у якій поєднано поранення, які не є небезпечними для життя; група III — закриті переломи довгих кісток нижніх кінцівок. Проведені дослідження дали змогу встановити, що сучасна механічна травма є політравмою, яка характеризується превалюванням поєднаних ушкоджень. Для судово-медичної експертизи постраждалих із механічною травмою довгих кісток нижніх кінцівок пропонуємо застосовувати методику, що містить 6 етапів:

- 1) вивчення постанови про призначення експертизи, матеріалів справи, первинних медичних документів з метою з'ясувати обставини справи та сформулювати попередню думку про тяжкість тілесних ушкоджень, їхній механізм і строк утворення (методи: аналіз, синтез, інформаційний аналіз);
- 2) очне судово-медичне обстеження постраждалого (методи: експертний огляд; антропометричні, функціональні дослідження; фотографічні дослідження тілесних ушкоджень у постраждалих);
- 3) виявлення супутніх травм і захворювань (методи: експертний огляд; антропометричні, клінічні, рентгенологічні, фотографічні дослідження; методи аналізу, синтезу, інформаційного аналізу);
- 4) аналіз і синтез отриманої інформації (методи: аналіз, синтез, інформаційний аналіз, абстрагування);
- 5) експертно-клінічна оцінка лікувально-діагностичних заходів (методи: аналіз, синтез, інформаційний аналіз);
- 6) формулювання судово-медичного експертного висновку (методи: аналіз, синтез).

Отже, основною причиною механічної травми нижніх кінцівок за відсутності небезпеки для життя є дорожньо-транспортна травма, у якій швидкість транспортного засобу зазвичай не перевищує 40—50 км/год і яка призводить до поєднаних ушкоджень (72—84 %) із черепно-мозковою травмою (40—64 %) і/або травмою грудної клітки (56—73 %). Дослідження частоти, структури й морфології кісткових ушкоджень охоплюють переважно фатальну травму; частоту та причини несприятливих наслідків із визначенням тяжких тілесних ушкоджень за критерієм стійкої втрати працездатності понад 33 % практично не досліджено, що обмежує обґрунтованість висновків судово-медичної експертизи живих осіб. Установлено, що у 94,8 % первинних судово-медичних експертизах оцінювали тілесні ушкодження двох і більше анатомічних ділянок із переважанням травм нижніх кінцівок. Висновки експерта за результатами первинної судово-медичної оцінки механічної травми довгих кісток нижніх кінцівок містили тяжкі тілесні ушкодження в разі небезпечних для життя відкритих переломів діафізу стегнової та великогомілкової кісток — 28,5 % і тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості за критерієм тривалого розладу здоров'я понад 3 тижні (понад 21 день) — 71,5 %. Структуру повторних судово-медичних експертиз склали: 1) тяжкі тілесні ушкодження (за критеріями: небезпечних для життя переломів діафізу стегнової (2,4 %) і великогомілкової (14,1 %) кісток; небезпечних для життя ушкоджень іншої локалізації (14,1 %) із наявністю закритих переломів стегнової (1,6 %) і великогомілкової (12,5 %) кісток; стійкої втрати працездатності понад 33 % — 6,7 % та 18,0 % відповідно); 2) тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості (за критеріями: тривалого розладу здоров'я понад 3 тижні (понад 21 день) — 8,5 % та 32,2 % відповідно; стійкої втрати працездатності від 10 до 33 % — 0,8 % та 3,1 % відповідно).

Сучасні підходи до оцінювання кадрового потенціалу судово-експертної установи

Ганна Спіцина,

д-р юрид. наук, проф., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/000-0001-9131-0642>, e-mail: spitsyna_hanna@ukr.net

Олена Агапова,

канд. юрид. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1024-0238>, E-mail: agapova-lena-@ukr.net

Зазначено, що сучасний метод оцінювання кадрового потенціалу за складовими має ґрунтуватися на необхідності врахування низки чинників; визначено їх перелік, а також принципи, на яких має базуватись оцінювання. Схарактеризовано етапи, за якими доцільно проводити оцінювання кадрового потенціалу судово-експертної установи.

Ключові слова: *кадри; кадровий потенціал; судово-експертна установа; управління; оцінювання; принципи; складові.*

Contemporary Approaches to Assessing the Human Resources Potential of a Forensic Science Institution

Hanna Spitsyna, Oleha Ahapova

It is emphasized that a modern method for evaluating human resource potential when deconstructed into components, should be founded on the necessity of considering a range of factors. The list of these factors is identified along with the guiding principles for the evaluation process. The stages at which it is advisable to conduct the evaluation of human resource potential within forensic science institutions are outlined.

Keywords: *personnel; human resource potential; forensic expert institutions; management; evaluation; principles; components.*

Сучасні тенденції інноваційного управління кадрами та визнання одним із пріоритетів сталого розвитку науково-технологічний прогрес створює необхідність узагальнення досвіду управління кадрами та формування нової концепції управління кадровим потенціалом в сучасній діяльності судово-експертної установи [1].

Питання можливості застосування методичного підходу до оцінювання кадрового потенціалу є актуальним для різних галузей діяльності, зокрема й для судово-експертної. Слід погодитись із науковцями, що сучасний метод оцінювання кадрового потенціалу за складовими має ґрунтуватися на необхідності врахування низки чинників [2]. Опрацювання їх щодо судово-експертної діяльності свідчить про те, що до чинників мають належати такі:

- визначення переліку компонентів кадрового забезпечення судово-експертної установи;
- обґрунтування вибору зразка та можливості моделювання кадрового забезпечення, який максимально наближався б до потреб судово-експертної установи (ідеального кадрового забезпечення) на основі теорії бажаності;
- орієнтування під час порівняння розвитку компонентів не на середній рівень, а на бажаний;
- забезпечення аналізування компонентів, що сприятливо впливають на кадровий потенціал судово-експертної установи, та компонентів, які знижують його рівень, із метою розробки комплексу заходів з усунення їхнього негативного впливу.

Метод оцінювання кадрового потенціалу судово-експертної установи має ґрунтуватись на таких принципах:

- кадрове забезпечення характеризує комплекс компонентів, які визначають придатність його до використання в конкретних умовах;
- проведення оцінювання кадрового забезпечення здійснюється за важливими для керівництва судово-експертної установи показниками;

- конкурентні переваги кадрового забезпечення повинні мати довгостроковий характер, тобто бути орієнтованими на перспективу.

Науковцями доведено, що під час оцінювання необхідно орієнтуватися на кадрові переваги конкурентів і враховувати приховані можливості кадрового забезпечення певної установи [3]. Вважаємо, що принципову схему визначення рівня розвитку кадрового потенціалу судово-експертної установи слід формувати з урахуванням таких складових:

- вивчення зовнішнього середовища;
- формування вимог до кадрів різних категорій судово-експертної установи;
- визначення переліку компонентів кадрового потенціалу;
- аналізування динаміки стану компонентів кадрового потенціалу;
- оцінювання рівня кадрового потенціалу за ознаками: професійно-кваліфікаційні якості; трудові якості; особистісні якості; психологічні якості; фізіологічні якості тощо;
- визначення одиничних показників;
- визначення групового показника;
- визначення інтегрального показника рівня кадрового потенціалу судово-експертної установи;
- порівняння фактичного рівня кадрового потенціалу з бажаним та рівнем кадрового забезпечення установ-конкурентів;
- заходи з покращення значень компонентів кадрового забезпечення з метою підвищення його рівня.

Сформована за наведеними вище складовими схема може бути рекомендована для використання судово-експертним установам, що діють в умовах реформування судової системи, коли необхідною умовою успіху стає всебічне та ефективне використання кадрового забезпечення як основного ресурсу конкурентоспроможності установи.

Зазначимо, що оцінювання кадрового потенціалу судово-експертної установи доцільно проводити поетапно.

Перший етап — дослідження зовнішнього середовища, на якому передбачено збирання та аналізування інформації, а також оцінювання можливостей і загроз.

Другий етап — вибір переліку компонентів для оцінювання кадрового потенціалу, які мають відображати ті якості працівників, які вимагаються від них із боку керівництва судово-експертної установи та можуть бути виміряні. На основі загальної номенклатури компонентів кадрового потенціалу кожна установа має сформулювати їх перелік саме для оцінювання власних працівників, виходячи з вимог аналізування управління кадрами. Для розв'язання цього завдання проводять анкетування керівників судово-експертної установи або опитування фахівців, які є провідними в даній галузі діяльності. Визначення компонентів, які першочергово цікавлять керівництво та визначають кадровий потенціал і можливість реалізації мети судово-експертної установи, є першим кроком до оцінювання міри цієї задоволеності та порівняння розвитку кадрового потенціалу різних установ за кожним компонентом окремо та в сукупності загалом.

Третій етап — аналізування компонентів кадрового потенціалу судово-експертної установи з метою визначення тенденцій їх зміни та виявлення сильних і слабких сторін.

Четвертий етап — оцінювання кадрового забезпечення за всією сукупністю однорідних показників, що відбувається шляхом розрахунку групового показника за одиничними показниками групи (професійно-кваліфікаційних, трудових, особистісних, психологічних і фізіологічних складових). Науковці зауважують, що розраховані в такий спосіб групові показники за складовими кадрового потенціалу установи є відносними оцінками рівня розвитку, що дають відповідь про стан того чи того аспекту кадрового потенціалу.

П'ятий етап — визначення інтегрального показника кадрового забезпечення судово-експертної установи з урахуванням його складових. Цей показник дає змогу отримати комплексну (інтегральну) характеристику рівня розвитку кадрового потенціалу судово-експертної установи, у якій враховуються усі її складові [4].

Шостий етап — порівняння зміни фактичного рівня розвитку кадрового потенціалу судово-експертної установи з рівнем розвитку кадрового потенціалу установ-конкурентів, а також бажаним рівнем розвитку, розрахованим експертним шляхом. Це дає змогу оцінити сильні та слабкі сторони кадрового потенціалу судово-експертної установи та визначити заходи з його покращення.

Зазначимо, що для того, щоб судово-експертна установа одержала конкурентні переваги, її керівництво має точно визначити прогнозну потребу рівня розвитку кадрового потенціалу, що є найбажанішою для неї. До того ж, на переконання науковців, необхідно врахувати те, що не завжди найкраще є найбажанішим, оскільки існує достатній рівень окремих компонентів, вище якого збільшення показника може бути недоцільним [5]. Це пояснюється тим, що окремі компоненти не потребують їх покращення у зв'язку з обмеженістю (або неможливістю) використання такої якості, або їх збільшення надто впливає на витрати.

Установлено, що обов'язковою умовою є наявність методики, завдяки якій можливе аналізування як усіх компонентів, так і певної їх сукупності. У протилежному випадку неможливе його практичне аналізування та будь-які дослідження щодо кадрового потенціалу, які мають теоретичний характер. Цей метод дає змогу оцінити рівень розвитку кадрового забезпечення з позиції конкурентних переваг судово-експертної установи в різних напрямках її діяльності та галузях експертних досліджень. Крім того, такі розрахунки дають змогу проводити факторне аналізування й визначити вплив на рівень розвитку кадрового потенціалу судово-експертної установи як кожної його складової у сукупності, так і окремого компонента.

Перелік джерел посилання

1. Черноморенко Н. В. Проблемы эффективного использования трудового потенциала. *Управління трудовими ресурсами: проблеми і перспективи розвитку* : збірн. доповід. міжнар. наук.-практ. конф. Хмельницький. 2007. С. 288—295.
2. Мурашко Н. И. Управление персоналом организации. Киев, 2007. 330 с.
3. Кравченко М. О. Методичні аспекти оцінки кадрового потенціалу інноваційної діяльності промислових підприємств. *Економіка і держава*. 2006. № 2. С. 93—96.
4. Колот А. Теоретичні й практичні аспекти впливу заробітної плати на мотивацію трудової діяльності. *Україна: аспекти праці*. 2008. № 8. С. 8—14.
5. Яновський О. Управління персоналом як технологія успішного бізнесу: коротко про головне. *Кадровик України*. 2008. № 5. С. 122—125.

Автоматизація експертної діяльності під час виконання комп'ютерно-технічних експертиз

Іван Старенький,

Одеський НДІСЕ, с. Михайлопіль, Березівський р-н, Одеська обл., Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2271-8512>, e-mail: ivan_starenkii@ukr.net

Олександра Донченко,

Одеський НДІСЕ, м. Одеса, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3907-2372>,
e-mail: donchenko2707@gmail.com

Розглянуто рекомендаційні дії щодо автоматизації діяльності експерта під час дослідження цифрових носіїв інформації з метою зменшення робочого часу на повсякденні дії.

Ключові слова: цифровий носій інформації; образ; файл; програмне забезпечення; інтерпретатор команд; термінал.

Automation of forensic expert activities while computer technical examinations

Ivan Starenkiy, Oleksandra Donchenko

This report considers recommended actions regarding automation of expert's activities during the research of digital information carriers, with the aim of reducing working time for daily, activities.

Keywords: digital media storage, image, file, software, operating system, command interpreter, terminal.

Під час проведення комп'ютерно-технічних експертиз, досліджуючи системні блоки персональних комп'ютерів (далі — СБПК) і ноутбуків (далі — НБ), передбачено, що на експертизу надходять вилучені зі складу СБПК і НБ, цифрові накопичувачі інформації на основі жорстких магнітних дисків (далі — НЖМД) або мікросхемах пам'яті (далі — SSD).

Кожен експерт може самостійно обирати апаратно-програмні інструменти (далі — АПІ) для проведення експертизи, головна умова — хід дослідження має відповідати чинним вимогам щодо проведення експертної діяльності та затвердженим методикам.

На думку авторів, до найпопулярніших АПІ належать криміналістичні дистрибутиви операційної системи (далі — ОС) *Linux* [1] (*Deft Zero, Kali, Parrot Security OS* та ін.), або відповідно налаштований для експертної діяльності будь-який інший дистрибутив (*Debian, Mint, Manjaro* та ін.). Завдяки своїй гнучкості ОС *Linux* може бути «заточеною» під різноманітні випадки, починаючи з підключення накопичувачів інформації, що є об'єктами дослідження, у режимі «тільки для читання» (*Read Only*) для забезпечення збереження первинного стану інформаційного наповнення накопичувача, завершуючи розкладуванням відеофайлів. Усе це можна виконати безпосередньо у вікні так званого терміналу [2].

Отже робота з терміналом дає можливість напряму взаємодіяти з ОС *Linux* за допомогою клавіатури. Тобто для здійснення певних дій у середовищі терміналу потрібно на клавіатурі багаторазово набирати відповідну команду та натискати *Enter*. Тому постає питання, чи можна якось автоматизувати дії, що багаторазово повторюються, заради економії часу експерта.

Автоматизувати процес можна за допомогою спеціально написаного сценарію, який використовує певний інтерпретатор команд (наприклад, *Bash* [3], який є найпопулярнішим командним інтерпретатором в *UNIX*-подібних системах, особливо в *GNU/Linux*), розробити скрипт, за допомогою якого можна автоматизувати процес створення побітової копії НІ або підключення його в режимі *Read Only*.

Під час виконання скрипт буде «запитувати» експерта, із яким із підключених накопичувачів інформації потрібно працювати, після чого слід обрати дію: створити побітову копію або підключити в режимі *Read Only* для подальшого дослідження інформаційного наповнення. На рис. 1 зображено блок-схему цього скрипту.

У такий спосіб можна автоматизувати майже будь-який процес, складність чого залежить від кількості ітерацій, які необхідно прописати для забезпечення їх автоматичного виконання. Також автоматизація певних процесів може бути корисною, наприклад, у разі виїзду на місце злочину, де потрібно провести зняття побітової копії з носіїв інформації, щоб знайти серед інформаційного наповнення НІ файли певного розширення.

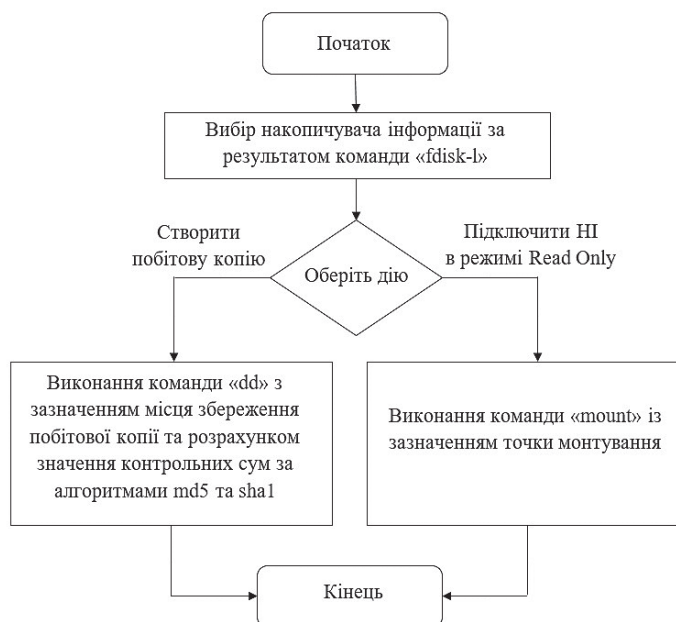

Рис. 1. Блок-схема скрипт-сценарію

Перелік джерел посилання

1. Linux Distribution / Вікіпедія. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Linux_distribution (дата звернення: 28.08.2023).
2. Linux Console / Вікіпедія. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Linux_console (дата звернення: 28.08.2023).
3. Bash / Вікіпедія. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Bash_\(Unix_shell\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bash_(Unix_shell)) (дата звернення: 28.08.2023).

Основні вимоги присвоєння кваліфікації судовим експертам експертної служби Міністерства внутрішніх справ України

Василина Стасюк,

Сумський НДЕКЦ МВС України, м. Суми, Україна, e-mail: vasilisa-s@ukr.net

Розглянуто основні вимоги щодо присвоєння кваліфікації судовим експертам Експертної служби МВС України, а також етапи підготовки судових експертів Експертної служби МВС.

Ключові слова: *судовий експерт; присвоєння кваліфікації; Експертно-кваліфікаційна комісія МВС; Експертна служба МВС.*

Qualification of forensic experts of expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: basic requirements

Vasylyna Stasiuk

The report deals with the main requirements for qualification of forensic experts of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, stages of training of forensic experts of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs.

Keywords: *forensic expert; qualification; Expert Qualification Commission of the Ministry of Internal Affairs; Expert Service of the Ministry of Internal Affairs.*

Кожна країна ставить за мету створення надійної та ефективної системи попередження злочинності. В умовах постійного удосконалення судочинства в Україні все більшого значення для здійснення правосуддя набуває судово-експертна діяльність. Важлива роль у здійсненні судово-експертної діяльності відводиться експертам. Саме їх кваліфікація, досвід можуть вплинути на правильність та об'єктивність того чи іншого рішення.

Відповідно до закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність в Україні здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим законом [1]. Зокрема, законодавством визначено, що до державних спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [1]. Як визначено законодавством, судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності в порядку, передбаченому законодавством [1]. Також законодавством визначено особи, які не можуть бути судовими експертами, а саме: не може залучатися до проведення судової експертизи та виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта [1].

Чинне законодавство надає експерту певні права, які повинні забезпечити йому реальні можливості об'єктивного виконання ним своїх професійних обов'язків. Отже, судовий експерт має бути компетентним та високоосвіченим фахівцем у своїй галузі та поєднувати фундаментальну наукову підготовку та глибокі практичні навички, постійно підвищувати свій рівень професійних знань, володіти високими громадянськими якостями [2]. Необхідно зазначити, що в Україні чинна система нормативно-правових актів регламентує хід проведення одразу всіх видів судових експертиз. Тому конкретизація вимог щодо знань та освіти експерта — в компетенції експертно-кваліфікаційних комісій, які покликані присвоювати кваліфікацію судового експерта та кваліфікаційні класи [2]. Завдання, порядок організації та функціонування Експертно-кваліфікаційної комісії МВС, а також порядок та умови присвоєння кваліфікації судового експерта з певного виду судової експертизи (експертної спеціальності) працівникам Експертної служби МВС визначається Положенням про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС (далі — *Положення*), затвердженим наказом МВС України від 21.09.2020 р. № 675. Відповідно до Положення працівники Експертної служби МВС, які претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта, повинні перебувати в Експертній службі МВС на посадах, що передбачають їх залучення до організації та проведення судових експертиз [3]. Дані працівники мають пройти відповідне навчання. Підготовка таких працівників проводиться згідно з планом підготовки, що розробляє керівник підготовки на підставі програми підготовки судового експерта за відповідною експертною спеціальністю, затвердженої головою ЕКК та схваленої Науковою радою Експертної служби МВС. Тривалість підготовки має визначатися залежно від строку, необхідного для виконання в повному обсязі плану підготовки судового експерта, з урахуванням присвоєної раніше працівнику кваліфікації судового експерта, рівня його юридичної та спеціальної підготовки, навичок роботи тощо. Етапи

підготовки: 1) вступний та первинний інструктажі з питань охорони праці; 2) ознайомча практика в установі Експертної служби МВС; 3) навчання за програмою підготовки; 4) стажування для закріплення на практиці отриманих теоретичних знань (за потреби). Після проходження працівником Експертної служби МВС підготовки до ЕКК подають документи для розгляду питання про присвоєння кваліфікації судового експерта [3]. Перелік документів визначається Положенням. Голова ЕКК або заступник голови ЕКК доручає уповноваженому секретарю ЕКК забезпечити проведення перевірки правильності оформлення поданих документів. Перевірка проводиться в строк, який із дня надходження документів не може перевищувати 5 робочих днів. Інформація про результати перевірки поданих документів заноситься до протоколу. Працівники Експертної служби МВС, які претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта, прибувають на засідання ЕКК із паспортом або іншим документом, що посвідчує особу, та фотокарткою розміром 35 × 45 мм. Питання про присвоєння працівникам Експертної служби МВС кваліфікації судового експерта вирішується за результатами кваліфікаційного іспиту, складеного працівником Експертної служби МВС в усній формі [3]. За результатами кваліфікаційного іспиту складається протокол засідання ЕКК МВС із розгляду питання про присвоєння кваліфікації судового експерта працівникам Експертної служби МВС. До нього додається відомість засідання ЕКК, у якій виставляються оцінки за п'ятибальною шкалою. Працівникам ЕС МВС, яким присвоєно кваліфікацію судового експерта, видається свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, яке надає працівнику ЕС МВС право на проведення судової експертизи за дорученням його керівника. Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта є дійсним лише для працівників ЕС МВС. У разі звільнення працівника ЕС МВС свідоцтво вважається недійсним. Працівники ЕС МВС, яким присвоєно кваліфікацію судового експерта, включаються до державного Реєстру атестованих судових експертів у встановленому законодавством порядку.

Отже, можна зробити висновок, що судовим експертам відводиться важлива роль у здійсненні різних експертиз. Аби стати судовим експертом, потрібно мати вищу освіту, пройти відповідне навчання, скласти кваліфікаційний іспит та отримати кваліфікацію судового експерта за відповідною експертною спеціальністю. Судовий експерт має бути компетентним та високоосвіченим фахівцем у своїй галузі, поєднувати фундаментальну наукову підготовку та глибокі практичні навички, постійно підвищувати свій професійний рівень, оскільки саме кваліфікація та досвід можуть вплинути на правильність та об'єктивність того чи того рішення.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
2. Мулик Я. І. Організація підготовки та атестації судових експертів: основні вимоги та обмеження. *Ефективна економіка*. 2021. Вип. 1. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.105 (дата звернення: 29.08.2023).
3. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : наказ МВС України від 21.09.2020 р. № 675 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#top> (дата звернення: 30.08.2023).

Деякі тенденції незаконного ринку наркотиків в Україні в умовах війни

Руслан Степанюк,

д-р юрид. наук, проф., Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>, e-mail: stepanuk2@ukr.net

Світлана Лозова,

канд. психол. наук, доц., Харківський НДЕКЦ МВС України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3348-3331>, e-mail: sv.lozova@ukr.net

Автори проаналізували динаміку змін на незаконному ринку наркотиків в Україні в умовах війни порівняно з довоєнним періодом. Відзначено тенденції заміни наркотиків з нелегального імпорту на наркотики внутрішнього виготовлення, пожвавлення незаконного ринку речовин, які використовують у програмах заміщення шкоди від вживання наркотиків, а також сильнодіючих знеболювальних препаратів.

Ключові слова: наркотики; психотропні речовини; незаконний ринок наркотиків; протидія злочинам, пов'язаним із наркотиками.

Some trends in illegal drug market in Ukraine during the war

Ruslan Stepaniuk, Svitlana Lozova

The authors analyzed the dynamics of changes in the illicit drug market in Ukraine during the war compared to the pre-war period. The authors note tendencies of replacing drugs from illegal imports with domestically produced drugs, revitalization of illicit market of substances used in drug use harm reduction programs, as well as potent painkillers.

Keywords: drugs; psychotropic substances; illicit drug market; combating drug-related crimes.

Понад півтора роки Україна перебуває в стані повномасштабної війни, яка вплинула майже на всі сфери суспільного життя, зокрема на ситуацію з незаконним обігом наркотиків.

До війни загальна кількість наркозлочинів в Україні поступово зменшувалася, але зростала кількість лабораторій з виробництва амфетаміну й інших похідних амфетамінового ряду, зокрема нових психоактивних речовин (NPS), таких як мефедрон (4-ММС) і α -піролідінопентіофенон (альфа-PVP). До того ж у великих обсягах вирощували канабіс, виготовляли вуличний метадон та ацетильований опій («ширку»). Збільшувалося вилучення героїну та кокаїну за рахунок виявлення транзиту великих партій цих наркотиків через територію України до Європи чи Росії. У зв'язку із запровадженням програм замісної терапії, що давало змогу зменшувати шкоду від вживання особливо небезпечних наркотиків, аптечний метадон і бупренорфін також набули поширення на незаконному ринку наркотиків.

Із початку війни ситуація змінилася. Економічна криза, що призвела до зниження доходів населення, зумовила попит на дешеві наркотики. Додатково цей попит збільшився за рахунок осіб, які втратили доступ унаслідок війни до програми замісної терапії. Значна кількість фізичних і психічних травм, поранень і каліцтв, які є наслідками війни, збільшує попит на сильнодіючі знеболювальні та заспокійливі препарати. Воєнні дії та посилення контролю на кордонах, окупація частини територій істотно зменшила можливості для внутрішнього транзиту та контрабанди наркотиків.

Для з'ясування сучасних тенденцій на незаконному ринку наркотиків в Україні ми проаналізували дані офіційної статистики й аналітичні матеріали правоохоронних органів щодо протидії наркозлочинності, а також вивчили досвід роботи експертів Харківського НДЕКЦ МВС України з дослідження наркотичних засобів. Це дає підстави визначити деякі зміни, які відбулися після початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну та запровадження воєнного стану.

У перші місяці війни в Україні дещо знизилася кількість виявлених правоохоронними органами наркозлочинів, осіб, які їх вчинили, та наркотичних речовин. Але це, можливо, відбулося через зниження активності з документування злочинів правоохоронцями в хаотичних умовах початку війни. Надалі, із другого півріччя 2022 р.,

спостерігається постійне зростання цих показників. У перший рік війни зростання викликане винятково за рахунок протидії місцевому (локальному) рівню ринку наркотиків, тобто їх роздрібному розповсюдженню всередині країни. До того ж скоротилося виявлення онлайн-торгівлі наркотиками, але значно збільшилося затримання осіб із наркотиками на вулицях в умовах жорсткішого поліцейського контролю у громадських місцях.

За видовим розподілом наркотичних речовин, що вилучають правоохоронці з незаконного обігу, склалася така ситуація. На початку війни незначно зросла кількість вилученого канабісу, що залишається найпоширенішим наркотиком. Значно зменшилася кількість вилученого героїну та кокаїну, дещо зменшилася кількість вилученого метадону, трамадолу, макової соломи й амфетаміну. Але істотно зросло вилучення інших психотропних речовин, зокрема *NPS*. У першому півріччі 2023 р. вилучення *NPS* збільшується, також зростає вилучення метадону, трамадолу, макової соломи та амфетамінів.

За показниками Експертної служби МВС України, у перший рік війни найбільше зросла кількість експертиз із дослідження стимуляторів амфетамінового ряду (зокрема, метамфетаміну та *NPS*), також частішими стали випадки експертного аналізу рослин канабісу й трамадолу. Значно зменшилось дослідження героїну та кокаїну, дещо знизилася кількість експертиз метадону та бупрिनорфену, а також синтетичних канабіноїдів, але 2023 р. кількість дослідженого метадону та бупрिनорфену зростає за рахунок його аптечних форм.

За спостереженнями судових експертів, під час війни збільшується кількість надходження для досліджень синтетичних катинонів (особливо α -PVP і мефедрон), метамфетаміну й аптечного метадону, зменшується — синтетичних канабіноїдів, героїну та кокаїну. Канабіс та амфетамін досліджують приблизно в тих самих обсягах. Відзначимо тенденцію до кустарного виготовлення наркотиків, спрощення технологічних процесів, використання легкодоступних складових, нестандартних форм виготовлення, змішування різних видів ПАР рослинного та синтетичного походження, сильнодіючих лікарських засобів. За формою вилучених об'єктів спостерігається суттєве зменшення кількості закладок.

За нашими даними в Україні в умовах війни спостерігаються тенденції заміни наркотиків із нелегального імпорту на наркотики внутрішнього виготовлення (особливо α -PVP, мефедрон, амфетамін, метамфетамін) і поживлення незаконного ринку речовин, що використовують у програмах заміщення шкоди від вживання наркотиків (аптечного метадону та бупрिनорфіну), а також сильнодіючих знеболювальних препаратів. Тому правоохоронцями варто звернути особливу увагу на запобігання та протидію виготовленню нових синтетичних психотропних речовин, а також незаконному обігу синтетичних опіоїдів, що використовують у програмах замісної терапії наркозалежних осіб.

Оптимізація обмежень швидкості руху в умовах воєнного стану

Ярослав Столяров,

Дніпропетровський НДІСЕ, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3892-8408>,
e-mail: eexxxpert@gmail.com

Для оптимізації обмежень швидкості руху в умовах воєнного стану (за відсутності інформаційно-вказівних дорожніх знаків) на ділянках доріг, які інформують водіїв про їх в'їзд (виїзд) до (з) населеного пункту, запропоновано встановити дорожні знаки обмеження швидкості руху разом із попереджальним знаком і засобами «заспокоєння руху», що позитивно позначиться на швидкості транспортних засобів, підвищить безпеку руху (із урахуванням пропускнуої здатності доріг) і, у підсумку, допоможе відповідним органам об'єктивніше оцінювати дії учасників дорожньо-транспортних пригод, у разі якщо вони сталися на цих ділянках доріг.

Ключові слова: швидкість руху; дорожній знак; водій; експерт; транспортний засіб; дорожньо-транспортна пригода.

Optimizing Speed Restrictions During Martial Law

Yaroslav Stoliarov

This paper analyses optimizing for speed restrictions in the martial law conditions (when road information signs are absent) on the locality exit and entrance road sections, proposes to install speed limit signs together with warning signs and traffic calming measures. This approach will positively impact vehicle speeds, enhance road safety (while considering road capacity), and ultimately assist relevant authorities in objectively assessing the actions of road users in the event of road traffic accidents occurring on these road sections.

Keywords: speed limit; road sign; driver; forensic examiner; vehicle; road traffic accident.

Під оптимізацією швидкісного режиму слід розуміти будь-який вплив на швидкість транспортних засобів для підвищення безпеки руху або їхньої пропускної здатності за їхнього руху в потоці. Отже, залежно від конкретних умов завдання оптимізації може полягати у прискоренні або сповільненні наявного швидкісного режиму.

В умовах воєнного стану із метою позбавити ворога можливості орієнтуватися на місцевості у багатьох містах України, через які проходять основні автомобільні шляхи, демонтовано (зафарбовано, замасковано тощо) інформаційно-вказівні дорожні знаки 5.49—5.52 Правил дорожнього руху (далі — ПДР) [1], що інформували водіїв про розташування населених пунктів, через які проходить дорога, у результаті чого на цих ділянках дороги діє швидкісний режим.

Із експертних позицій, відсутність інформаційно-вказівних дорожніх знаків 5.49—5.52 ПДР, які інформують водіїв про їх в'їзд (виїзд) до (з) населеного пункту, не тільки дезінформує учасників дорожнього руху про їхнє місце знаходження, а й, відповідно до ПДР, позбавляє їх інформації про дозволену швидкість руху на ділянці дороги, якою вони рухаються. Здебільшого на заміну інформаційно-вказівним знакам не встановили жодного іншого дорожнього знаку, який вимагав би від водіїв дотримувати швидкісного режиму на в'їзді (виїзді) до (з) території населеного пункту. Слід зауважити, що вітчизняними ПДР не передбачено будь-яких інших засобів дотримання швидкісного режиму в разі в'їзду до або виїзду з населеного пункту, окрім дотримання вимог відповідних дорожніх знаків.

У цих тезах розглянуто варіант обмежень швидкості руху за відсутності інформаційно-вказівних дорожніх знаків 5.49—5.52 ПДР, які інформують водіїв про їх в'їзд (виїзд) до (з) населеного пункту, у зв'язку з тим, що на забудованій місцевості умови руху найбільш складні через високу концентрацію пішоходних і транспортних потоків, часті перетинання й зазвичай недостатню видимість на них. Як зазначено в посібнику «Організація та безпека дорожнього руху» [2], у більшості країн обмеження швидкості дорівнює 50—60 км/год, що є певним компромісом між прагненням знизити вірогідність смертельних наслідків у разі наїзду на пішохода і бажанням зберегти темп руху та пропускну здатність дороги. Окрім абсолютного обмеження швидкості для забудованої місцевості, ПДР регламентують також різну максимальну швидкість.

Як свідчить міжнародна практика, вимог правил руху (зокрема, знаків, що обмежують швидкість) не виконує значна частина водіїв, які захоплюються невикористаною швидкою їздою. Це особливо небезпечно у житлових районах і на в'їздах у населені пункти. У зв'язку із цим у більшості європейських країн фахівці з організації руху розробили, запровадили й експериментально частково врахували в нормативних документах методи так званого заспокоєння руху («Берлінські подушки» — див. рис. 1) [3].

Рис. 1. «Берлінські подушки»

Вони доповнюють засоби знакової інформації про обмеження швидкості. До них насамперед належать так звані штучні нерівності, розташовані поперек проїжджої частини. Їхні розміри залежать від дозволеної на цій ділянці швидкості руху. Необхідно зауважити, що на дорозі, де є штучні нерівності, обов'язково потрібно розмістити попереджальну інформація за допомогою відповідного попереджального знаку.

За умови запровадження обмеження швидкості на будь-якій ділянці, необхідно враховувати наявний рівень швидкості на підходах до неї, пам'ятаючи про те, що різкий перепад швидкостей обов'язково створює потенційну небезпеку дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП).

Граничним допустимим значенням зниження швидкості на ділянці дороги слід вважати 25—30 % щодо швидкості на попередній ділянці руху. На автомобільній дорозі, де діє загальне обмеження 90 км/год, перше обмеження не повинно бути нижчим за 70 км/год. Якщо на такій дорозі необхідно запровадити обмеження до більш низького рівня (наприклад, до 50 км/год), то це слід зробити за допомогою встановлення послідовно на певній відстані спочатку знаку обмеження 70 км/год, а потім — 50 км/год. Відстань між цими знаками має враховувати можливості для водіїв виконати це розпорядження шляхом плавного (службового) гальмування з уповільненням не більше 1 м/с^2 .

Отже, за відсутності інформаційно-вказівних дорожніх знаків 5.49—5.52 ПДР, які інформують водіїв про в'їзд (виїзд) до (з) населеного пункту, пропонуємо встановлювати (разом із місцевими обмеженнями швидкості, позначеними дорожнім знаком 3.29 ПДР) відповідний попереджальний знак, що показує, у зв'язку з якою небезпекою запроваджено це обмеження (наприклад: нерівна дорога, пагорб тощо). До того ж обов'язково облаштувати такі ділянки доріг перед нерегульованими пішохідними переходами засобами «заспокоєння руху».

Отже, установлення в місцях, де відсутні інформаційно-вказівні дорожні знаки 5.49—5.52 ПДР, дорожніх знаків 3.29 ПДР (разом із попереджальним знаком і засобами «заспокоєння руху») позитивно позначиться на швидкості транспортних засобів, підвищить безпеку руху (із урахуванням пропускнуої здатності доріг) і, у підсумку, допоможе відповідним органам об'єктивніше оцінювати дії учасників ДТП, у разі якщо вони сталися на цих ділянках доріг.

Перелік джерел посилання

1. Правила дорожнього руху : затв. пост. КМУ від 10.10.2001 р. № 1306 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.08.2023).
2. Організація та безпека дорожнього руху : консп. лекц. для студ. / уклад.: О. В. Дзюбинська, Н. І. Ільчук. Луцьк, 2017. 140 с.
3. Нові конструкції для безпеки на дорогах з'явилися у Вінниці / I-vin.info. 17.08.2023. URL: <https://i-vin.info/news/novi-konstrukciyi-dlya-bezpeki-na-dorogah-zyavilis-u-vinnici--6366.html> (дата звернення: 18.08.2023).

Семантико-текстуальна експертиза під час вирішення питання про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя

Василь Стратонов,

д-р юрид. наук, проф., Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7548-0630>, e-mail: Stratonov@ksu.ks.ua

Володимир Рибалко,

канд. юрид. наук, Вища рада правосуддя, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9939-4713>, e-mail: rybalkovolodymyr@gmail.com

Акцентовано на важливості семантико-текстуальної експертизи під час вирішення питання про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя. Запропоновано надати Вищій раді правосуддя повноваження призначати таку експертизу.

Ключові слова: утручання в діяльність судді; семантико-текстуальна експертиза.

Semantic and Textual Expertise when Deciding on Measures to Ensure Judicial Independence of Judges and the Authority of Justice

Vasyl Stratonov, Volodymyr Rybalko

The research paper emphasizes the importance of semantic and textual expertise when deciding on measures to ensure the independence of judges and the authority of justice. It is proposed to grant the Supreme Council of Justice the authority to appoint such an expertise.

Keywords: interference in the activities of a judge; semantic and textual expertise.

В умовах розбудови правової держави відбуваються не лише зміни в законодавстві, а й тривають судові реформи, що зумовлено передусім реалізацією права на справедливий судовий розгляд в демократичному суспільстві. Незважаючи на такі процеси, суддя, суд і вся судова система України стикаються з численними труднощами у здійсненні правосуддя [1, с. 5]. Як зазначають автори: «За останні роки незаконний вплив на суддів, прокурорів, слідчих, свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, адвокатів та інших учасників кримінального процесу набув характеру широкомасштабної соціально-правової проблеми, що ускладнює доступ громадян до правосуддя, справедливий і відкритий розгляд кримінальних проваджень упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, як цього вимагають Конвенція про захист прав людини та основних свобод, правова реформа в Україні та реалії часу» [1, с. 5—6].

На нашу думку, однією із форм такої протидії є неправдива інформація, яку поширюють різноманітні інформаційні майданчики. Часто це стосується судового розгляду резонансних справ. Ми розуміємо, що це підриває моральні цінності, провокує розлад функціонування суду загалом, впливає на рішення конкретного судді. Розуміння цінності в сучасній філософії не є одноставним, однак найчастіше поняття «цінність» уособлює щось важливе для суб'єкта, належне йому, бажане, таке, що спонукає особу до визначення основоположних цілей буття та є основою її діяльності [2]. Тому це поняття, є основою мотивації професійної діяльності судді. Адже суддя, як і будь-яка людина, живе в соціумі, і йому не байдуже, що про нього говорять, особливо публічно. Звісно, будь-яка особа має право публічно висловлювати свої думки щодо здійснення правосуддя, зокрема критикуючи конкретного суддю, але тільки за умови достатнього обґрунтування та наявних фактичних даних, виключаючи образи, які підривають професійний авторитет, тощо.

На думку Консультативної ради європейських суддів, критика є складовою діалогу між владою і суспільством [3], тому завдяки їй можна привернути увагу громадськості до потенційних недоліків судової системи. Конструктивна критика сприяє розвитку судової влади [4, с. 52]. Тому ми повинні розмежовувати добросчесну критику з підривом авторитету суду через таку форму протидії, як викривлення фактів, публічне повідомлення неправдивої інформації тощо. Ми провели аналіз і встановили,

що в одних випадках Вища рада правосуддя визнає критику, погрози, образи «утручанням», в інших — ні [5]. На нашу думку, це часто залежить від того, якою є критика: твердженнями про факти, образами або оцінними судженнями. Наявність фактів можна довести, а правдивість оцінних суджень довести неможливо (рішення у справах «Лінгенс проти Австрії» та «Обершлік проти Австрії»).

2021 року до Вищої ради правосуддя надійшло 283 повідомлення про втручання в діяльність суддів щодо здійснення правосуддя, 2020 року їх було 345 [6]. За даними Вищої ради правосуддя, найпоширенішим способом утручання є психологічний тиск (зокрема, оприлюднення та поширення недостовірної інформації, образи та погрози, критика діяльності суддів у засобах масової інформації, мережі «Фейсбук», на платформі «Ютуб») [7]. Як приклад розглянемо повідомлення, що надійшло до Вищої ради правосуддя від суддів Одеського апеляційного суду Ю. І. Кравця та В. О. Мандрика. У своєму повідомленні судді зазначили, що в мережі «Інтернет» викладено недостовірну інформацію про те, що нібито колегія суддів Одеського апеляційного суду отримала неправомірну грошову винагороду у процесі вирішення питання, пов'язаного із забезпеченням кримінального провадження. Судді акцентували увагу на тому, що в мережі «Інтернет» викладено особисті мобільні номери й адреси місця проживання суддів, які є їхніми персональними даними і за поширення яких передбачена відповідальність. Вища рада правосуддя, розглянувши зазначене вище повідомлення, 11.08.2020 р. ухвалила рішення № 2378/0/15-20 про те, що *«форма викладу такої публікації <...> виходить за межі допустимої критики діяльності органу судової влади та завдає шкоди авторитету судової влади», а «наведена у публікації приватна інформація стосовно персональних даних (дати народження, адреси проживання, адреси електронної пошти, телефонні номери) може викликати у суддів обґрунтоване занепокоєння щодо власної безпеки, що створює реальну загрозу суддівській незалежності»* [8] і, на нашу думку, піддає небезпеці членів родин суддів, що може вплинути на прийняття суддею рішення.

Аналізуючи найпоширеніші повідомлення про втручання в діяльність суддів щодо здійснення правосуддя, які надійшли до Вищої ради правосуддя, ми вважаємо це одним зі способів втручання в їхню професійну діяльність.

Для подолання такого негативного явища, особливо під час вирішення питання про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя, Вищій раді правосуддя необхідно надати повноваження (найголовніше — матеріальну можливість) призначати семантико-текстуальну експертизу. Поки таких експертиз не проводять, тож рішення Вищої ради правосуддя залежить винятково від суб'єктивної думки її членів, що теж може породжувати суб'єктивне, а не об'єктивне рішення, оскільки вирішення питань про наявність або відсутність у критиці «втручання» нагадує категорію справ про захист честі, гідності й ділової репутації, у яких основним процесуальним джерелом доказів є результати семантико-текстуальної експертизи.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, семантико-текстуальна експертиза розв'язує завдання зі встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у текстах або усних повідомленнях, їхньої стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації тощо, тобто питання мовленнєвого характеру [9]. Отже, семантико-текстуальна експертиза забезпечить доказову базу, яка спростує або підтвердить викладену інформацію.

У процесі проведення семантико-текстуальної експертизи з'ясовують, чи наведено у тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій; чи є ці заклики публічними; чи містять ознаки пропаганди; чи містять висловлювання, виражені у формі погрози щодо вчинення певних дій щодо певної фізичної (або юридичної) особи; визначають, позитивного чи негативного характеру наведена інформація, чи містить вона висловлювання образливого характеру тощо.

На нашу думку, надання Вищій раді правосуддя повноваження призначати семантико-текстуальну експертизу під час вирішення питання про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя сприятиме ґрунтовному з'ясуванню змісту понять, визначенню лексичного значення слів, їхнього стилістичного забарвлення, смислового навантаження тощо, завдяки чому рішення Вищої ради правосуддя набудуть більш об'єктивного характеру. Водночас надання Вищій раді правосуддя повноваження призначати таку експертизу дасть змогу уніфікувати практику діяльності Вищої ради правосуддя й додатково обґрунтувати рішення про наявність або відсутність «утручання» у діяльність суду.

Перелік джерел посилання

1. Одерій О. В., Мудрецький Р. В. Протидія судовому розгляду у кримінальних провадженнях та шляхи її подолання у сучасних реаліях : монографія. Київ, 2021. 224 с.
2. Стратонов В. М., Новікова М. М. Аксіологічний вимір діяльності слідчого на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2019. Вип. 1. С. 72—76. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2019-1-15 (дата звернення: 18.08.2023).
3. Висновок № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про місце судової влади та її відносини з іншими гілками влади в сучасних демократіях. Лондон, 16.10.2015. 27 с. URL: <https://rm.coe.int/-18-2015-/1680792013> (дата звернення: 18.08.2023).
4. Сташків Н. Авторитет правосуддя VS свобода вираження поглядів (практика Європейського суду з прав людини). *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3 (15). С. 45—52. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/303> (дата звернення: 18.08.2023).
5. Рибалко В. О., Рибалко А. О., Маковецька Н. Є., Прилуцька А. В. Тлумачення оцінних понять у практиці Вищої ради правосуддя : монографія. Львів, 2022. С. 71—72.
6. Узагальнення практики розгляду Вищою радою правосуддя повідомлень суддів про втручання в їхню діяльність як суддів щодо здійснення правосуддя та інших рішень Вищої ради правосуддя щодо вжиття заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя у 2021 році. Київ, 2022. 154 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/uzagalnennya_praktyky_rozglyadu_radoyu_vtruchan_u_2021_roci.pdf (дата звернення: 18.08.2023).
7. Щорічна доповідь за 2020 рік «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні» : затв. рішенням Вищ. ради правосуд. від 05.08.2021 р. № 1797/0/15-21. 211 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf (дата звернення: 18.08.2023).
8. Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя за повідомленнями суддів Одеського апеляційного суду Кравця Ю. І., Мандрика В. О. : рішення Вищ. ради правосуд. від 11.08.2020 р. № 2378/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/1593> (дата звернення: 18.08.2023).
9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 18.08.2023).

Окремі аспекти призначення судово-психіатричних експертиз щодо неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку

Анастасія Суворова,

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7508-290X>, e-mail: suvorova0901@gmail.com

Схарактеризовано ключові аспекти процесуальних і тактичних засад призначення судово-психіатричних експертиз щодо неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку. Звернено увагу на окремі особливості, визначено предмет, об'єкт та суб'єктів їх проведення. Сформульовано питання рекомендаційного характеру щодо складання постанови про призначення судово-психіатричної експертизи щодо неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку.

Ключові слова: кримінальне провадження; судово-психіатрична експертиза; неповнолітній; потерпілий; вади психофізичного розвитку.

Special Considerations in the Assignment of Forensic Psychiatric Examinations for Mentally Retarded Juvenile Victims

Anastasiia Suvorova

This article discusses the essential procedural and tactical principles involved in the assignment of forensic psychiatric examinations for mentally retarded juvenile victims. It highlights specific nuances, identifies the subjects, objects, and participants in these assessments, and offers advisory insights into composing forensic psychiatric examinations assignment orders for mentally retarded juvenile victims.

Keywords: criminal proceedings; forensic psychiatric examination; juvenile; victim; mental retardation.

Аналіз практичного досвіду органів досудового розслідування дає підстави вважати, що своєчасне застосування слідчим спеціальних знань впливає на об'єктивне встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення.

Власне, залучення спеціаліста, що володіє знаннями в галузі психіатрії, призначення судово-психіатричної експертизи є дієвою формою використання спеціальних знань під час досудового розслідування.

Варте уваги розкриття окремих аспектів призначення судово-психіатричних експертиз щодо неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку.

Вивчення стану психічного здоров'я цієї категорії дітей потребує особливого дослідження внаслідок порушення нормального розвитку психологічних та фізичних здібностей дитини.

Судовою експертизою є дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Ст. 509 Кримінального процесуального Кодексу України (далі — КПК України) зазначає, що слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть установлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час учинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними [2].

Призначення судово-психіатричної експертизи щодо потерпілих осіб не має належної регламентації в межах КПК України, унаслідок чого існують деякі перешкоди на шляху до встановлення психологічних компонентів під час розслідування правопорушень щодо дітей з вадами психофізичного розвитку.

У криміналістичній літературі визначають такі об'єкти судово-психіатричної експертизи, як потерпілий та свідок.

Відповідно до п. 10 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, предметом судово-психіатричної експертизи є психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу [3].

Існує три види судово-психіатричних експертиз:

- 1) за формою: амбулаторна, стаціонарна та посмертна;
- 2) за процесуальними ознаками: первинна, додаткова та повторна. Проте в разі необхідності суд може призначити декілька експертиз;
- 3) за організаційними ознаками: одноосібна та комісійна.

Цікавим для порівняльного аналізу є кримінальні правопорушення, які мають насильницький та сексуальний характер стосовно дітей із вадами психофізичного розвитку. Із огляду на це постає необхідність установлення факту саме питання безпорадності дитини.

До прикладу, відповідно до ст. 152 Кримінального кодексу України, безпорадний стан є ознакою складу даного правопорушення [4].

Під час призначення судово-психіатричної експертизи даного виду її предметом становить дослідження медичних та юридичних критеріїв, психічний стан та зміст безпорадного стану неповнолітнього.

Як зазначають науковці, безпорадний стан потерпілої особи — нездатність розуміти характер та значення вчинюваних щодо неї протиправних дій та чинити опір злочинцю. Використання безпорадного стану може бути пов'язане із цілою низкою причин, які можуть бути зведені до фізичних чи психічних чинників [5, с. 103].

Слушно зауважити, що безпорадний стан неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку є наслідками або хронічних, або тимчасових психічних розладів, слабоумства та інших соматичних захворювань, і, на нашу думку, саме призначення судово-психіатричної експертизи дасть змогу повною мірою дослідити обставини кримінального правопорушення.

Відтак, важливим етапом досудового розслідування є належно оформлені процесуальні документи про призначення даної експертизи для їх подальшого розгляду експертом, беручи до уваги специфіку кримінальних правопорушень насильницького та сексуального характеру щодо даної категорії дітей та індивідуальні особливості неповнолітніх потерпілих. Пропонуємо низку запитань, які доцільно вказати в постанові про призначення судово-психіатричної експертизи:

1. Чи дійсно страждає неповнолітній потерпілий (ПІБ) на будь-який психічний розлад? Якщо так, чи є даний розлад хронічним та стійким і чи міг він виникнути внаслідок протиправних дій відносно неповнолітнього?
2. Чи страждав неповнолітній потерпілий на будь-який психічний розлад до моменту вчинення кримінального правопорушення? Якщо так, чи погіршився на даний час психічний стан здоров'я неповнолітнього внаслідок правопорушення?
3. Чи перебував неповнолітній потерпілий у безпорадному стані внаслідок психічного розладу?
4. Чи міг неповнолітній потерпілий, враховуючи його індивідуальні, фізичні та психічні особливості та зміст досліджуваної криміногенної ситуації, усвідомлювати характер вчинюваних щодо нього дій?
5. Чи існують у неповнолітнього потерпілого ознаки підвищеної сугестивності?
6. Чи існує у неповнолітнього потерпілого схильність до перебільшень або ж фантазувань?
7. Чи здатний неповнолітній потерпілий за психічним станом брати участь у проведенні слідчих (розшукових) дій?

Наголошуємо, що наведені запитання несуть лише рекомендаційний характер та можуть доповнюватись у кожному окремому випадку.

Важливим чинником щодо повноти та об'єктивного дослідження запитань слідчий має надати експерту відповідні матеріали-характеристики щодо під експертної особи, а саме: медичні довідки, які містять інформацію про перебіг захворювання дитини та її стан здоров'я; характеристики з місця навчання дитини, з місця проживання; у разі постійного проживання дитини в певному місці поспілкуватись із колом осіб, які її оточують, з метою з'ясування особливостей характеру, рис, здібностей та

навичок дитини; протоколи допитів свідків, які охарактеризували неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку (мати, батько, опікуни, вихователі, працівники медичних закладів тощо).

Ураховуючи викладене вище, варто зазначити, що призначення судово-психіатричної експертизи щодо неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку є вкрай важливим процесуальним рішенням слідчого, оскільки отримані дані дадуть змогу правильно та чітко оцінити наявність психічних розладів дитини й матимуть суттєве значення для подальших висновків.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038- XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 28.08.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> (дата звернення: 28.08.2023).
3. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. нак. МОЗ України від 08.05.2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text> (дата звернення: 28.08.2023).
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.08.2023).
5. Охріменко, І., Лузанова Г. Проблематика призначення судово-психологічних експертиз щодо потерпілих під час розслідування статевих злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. Вип. 4. С. 102—107. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/04/20.pdf> (дата звернення: 28.08.2023).

Сучасний стан та актуальні питання організації та проведення судово-почеркознавчої експертизи

Ірина Супрунова,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, e-mail: irairusichka@gmail.com

Валентина Абросимова,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, e-mail: abrosymova1985@gmail.com

Проаналізовано сучасний стан організації та проведення судово-почеркознавчих досліджень. Наголошено на можливих чинниках, які призводять до зменшення кількості запитів щодо проведення експертиз. Акцентовано увагу на проблемах, пов'язаних із використанням електронного підпису та безпекою у цифровому середовищі.

Ключові слова: експерт-почеркознавець; судово-почеркознавча експертиза; підпис; почерк; цифровізація; цифровий підпис.

The Current State and Key Concerns in the Forensic Handwriting Examination's Organization and Conducting

Iryna Suprunova, Valentyna Abrosymova

The authors have assessed the contemporary status of organizing and conducting forensic handwriting examination. Particular attention focuses on the potential factors that have led to examinations requests decreasing. Additionally, they highlight the challenges of electronic signatures usage and cybersecurity within the digital field.

Keywords: handwriting examiner; forensic handwriting examination; signature; handwriting; digitization; digital signature.

На сучасному етапі розвитку судова експертиза, зокрема, судово-почеркознавча, відіграє неабияку роль як в судочинстві, так і в інших сферах правоохоронної діяльності, сприяючи до того ж установленню обставин злочину під час розслідування та розгляду кримінальних справ, об'єктивному та справедливому розв'язанню спорів у різних видах судочинства. Сьогодні науково-методичний потенціал

судово-почеркознавчої експертизи досяг високого рівня, що забезпечує ефективне розв'язання як ідентифікаційних, так і діагностичних завдань. Однак сучасний світ переживає стрімкий розвиток цифрових технологій, який впливає на всі аспекти нашого життя, включно зі способами комунікації, роботою, освітою, наукою, розвагами і навіть способом прийняття рішень. Цей непередбачуваний та швидкий розвиток відкриває нові можливості, розв'язує складні завдання, але водночас створює виклики й нерозв'язані питання, пов'язані з приватністю, етикою та безпекою.

Розвиток цифрових технологій призводить до поступового витіснення традиційних рукописних почерків і підписів. Це має великий вплив на способи, якими люди взаємодіють з інформацією, зберігають особисті дані та проводять справи в цифровому світі. Так, протягом останніх років спостерігається помітне скорочення кількості запитів на проведення судово-почеркознавчих експертиз, що пояснюється такими чинниками:

- *по-перше*, постановою Кабміну України було затверджено «Порядок реалізації експериментального проекту щодо використання віддаленого кваліфікованого електронного підпису», за яким для громадян України запроваджено віддалений кваліфікований електронний підпис «Дія.Підпис» («Дія ID») — кваліфікований електронний підпис, який створюють за допомогою мобільного застосунка Єдиного державного вебпорталу електронних послуг [1]. Так, із кожним днем усе більше людей обирають підписувати документи за допомогою свого смартфона. Це вказує на зростання популярності мобільних технологій у сфері обробки документів та зменшення виконання підписів у рукописний спосіб;
- *по-друге*, чимало документів, пов'язаних із банківськими операціями, підписують за допомогою електронного пристрою із сенсорним екраном, на якому особа може створити власноручний підпис пальцем або стилусом. Цифровий власноручний підпис має таку саму юридичну силу, як і власноручний підпис на папері, та прирівнюється до нього, але, незважаючи на це, не може бути об'єктом почеркознавчої експертизи, оскільки в межах почеркознавчого дослідження розглядається як електрофотографічна копія;
- *по-третє*, значно зменшилася кількість незаконних документів, пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності. Розпорядженням Кабміну України було схвалено «Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року». Одним із завдань стало запровадження електронних послуг із реєстрації бізнесу за найбільш масовими видами економічної діяльності, автоматизація проведення торговельних розслідувань [2]. Саме тому, наприклад, онлайн реєстрація та онлайн подання фінансової звітності діють змозгу швидко виявляти незаконні транзакції та ускладнюють створення та функціонування незаконних бізнес-структур.

Отже, однією з основних причин зменшення кількості запитів на проведення почеркознавчих експертиз є цифровізація більшості документів. Однак експерти-почеркознавці ставлять під сумнів ідею про те, що почерк повністю зникне із нашого щоденного життя і буде замінений надрукованими текстами та цифровими підписами. Незважаючи на технологічні досягнення в сучасних інформаційних системах, які дають змогу спростити процес створення та підпису документів, існують загрози безпеки, які супроводжують цей напрям розвитку. Зокрема, засоби зламу стають більш удосконаленими, а це означає, що електронні документи можуть стати доступними, піддаватися змінам, видалятися або бути викраденими кваліфікованими зловмисниками. Тому важливо розглядати цей розвиток із обачливістю, яка дасть змогу забезпечити надійний захист від можливих загроз і зберегти значення традиційної підписної практики.

Експерти-почеркознавці визнають, що цифровий підпис дійсно виявляється дуже ефективним рішенням для невідкладних операцій. Крім того, цифрові технології

стають критично важливими для сучасного бізнесу, сприяючи негайним транзакціям між компаніями, навіть якщо вони розташовані в різних країнах або на різних континентах. Однак, при посвідченні документів, які мають велику конфіденційність, рекомендовано використовувати письмові підписи. Міжнародні угоди завжди підписуються фізично. Так, незважаючи на доступ до останніх технологій, лідери національних держав усе ще віддають перевагу письмовим підписам під час підписання міжнародних угод [3, с. 368].

Також необхідно зазначити, що використання цифрових технологій вимагає наявності спеціальних знань. Вік, утрата пам'яті, порушення рухових функцій, погіршення зору тощо ускладнюють використання цифрових інструментів (комп'ютерів, смартфонів, зчитувачів кодів). Позбавлення можливості виконання підписів у рукописний спосіб ускладнить участь людей похилого та старечого віку в громадському житті, наприклад, у голосуванні або банківських операціях.

Зменшення кількості письмових документів передбачає не лише спад у кількості досліджень почерку, але й нестачу порівняльного матеріалу, необхідного для проведення експертного дослідження. Нині чимала кількість інформації, що стосується організації та проведення судово-почеркознавчої експертизи, перебуває у відкритому доступі. Обізнані з методами та методиками експертизи, пересічні громадяни можуть значно ускладнити роботу експертів-почеркознавців. Особи, чий підпис або рукописні записи будуть об'єктом дослідження, часто виконують підписи з метою подальшої відмови від них або з наслідуванням почерку або підпису конкретної особи, що ускладнює процес ідентифікації або робить його неможливим. Так само експериментальні зразки почерку часто спотворюються за допомогою абсолютно «ненатурального» зразка. Навмисна зміна зразків, спрямована на введення в оману експерта, робить дослідження почеркового об'єкта надзвичайно складним і іноді може призвести до неправильного висновку. Практиці відома навіть підробка вільних та умовно-вільних зразків почерку та підписів, наприклад, шляхом підготовки недійсних документів (заяв, квитанцій, особистих записів) із подальшим нанесенням іншого варіанту підпису або зміною загальних рис почерку. Саме тому аутентичність зразків має бути підтверджена слідчим або суддею.

Ще одна дуже важлива причина зменшення кількості почеркознавчих досліджень полягає в тому, що більшість експертних установ відмовляється досліджувати копії документів. На експертизу потрібно надавати лише оригінали документів, які необхідно вивчити. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень забороняють судовим експертам проводити почеркознавчі експертизи за копіями [4]. Але бувають випадки, коли оригінал документу знищений, загублений тощо і його неможливо надати експертові. У такому разі експертиза не проводиться [5, с. 178]. Сучасні досягнення в друкарстві, скануванні і копіюванні ускладнюють точне визначення можливого монтажу документа із окремих фрагментів, взятих із різних джерел. Саме тому сучасний експерт-почеркознавець також має орієнтуватися у питаннях, пов'язаних із технічним дослідженням документів, тобто мати здатність відрізнити копію від оригіналу, визначити особливості друку та передбачити можливості монтажу документа.

З огляду на вищенаведене, можна дійти висновку, що навіть за стрімкого розвитку та застосування сучасних технологій, високій діджиталізації більшості сфер людської життєдіяльності, традиційна практика підписання документів усе ще залишається затребуваною. На думку експертів-почеркознавців, найближчим часом почерк не зникне з нашого повсякденного життя і не буде повністю замінений надрукованими текстами чи цифровими підписами. Із розвитком цифрових технологій експерти мають змогу розширити свою практику у сфері почеркознавчих досліджень поза межами судових проваджень, активно брати участь у численних міжнародних подіях, конференціях і курсах підвищення кваліфікації. Це також дасть змогу експертам розглядати нові підходи до аналізу вкрай складних об'єктів і більш детально досліджувати теоретичні аспекти проведення судово-почеркознавчої експертизи.

Перелік джерел посилання

1. Про реалізацію експериментального проекту щодо використання віддаленого кваліфікованого електронного підпису: постан. Кабміну України від 02.09.2020 р. № 785. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-2020-p#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
2. Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року: розпорядж. Кабміну України від 17.02.2021 р. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
3. Rasa Tamošiūnaitė. Handwriting expertise in the forensic science centre of Lithuania: present actions and future vision. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. № 67. С. 365—371.
4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
5. Золота Л. В., Савченко І. О. Проблематика призначення почеркознавчої експертизи в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 70. С. 175—180.

Інформація стосовно активності користувача в операційній системі Windows як джерело доказів під час досудового розслідування

Євгеній Тарасенко,

Сумський НДЕКЦ МВС України, м. Суми, Україна, e-mail: t.expert.kte.sumy@gmail.com

Розглянуто актуальність дослідження активності користувача в операційній системі Windows та можливість використання цих даних під час досудового розслідування.

Ключові слова: операційна система; користувач; журнал подій; досудове розслідування.

Windows Operational System User's Activity as Evidence Source During Pre-Trial Investigation

Evgeniy Tarasenko

This article explores relevance to examine the Windows OS user's activity and whether this data applicable for pre-trial investigation.

Keywords: operational system; user; event log; pre-trial investigation.

У сучасних кримінальних провадженнях доволі часто згадується комп'ютерна техніка, яка в процесі досудового розслідування досліджується на предмет різної інформації, яка може мати значення для слідства. З-поміж таких даних є інформація стосовно активності користувача, що вказує на те, які саме дії виконував користувач на комп'ютері та в який час. Під час розслідування можна порівняти ці журнали з показаннями фірурантів тієї чи тієї справи та визначити правдивість їх показань.

В операційній системі Windows зберігається чимало журналів активності, які допоможуть визначити, які саме дії виконував користувач та в який час. Нижче наведено основні типи журналів та яка інформація в них зберігається.

Системні журнали. У цій категорії зберігають інформація про системні події: завантаження системи, установлення та видалення програмного забезпечення, установлення служб та драйверів, обладнання, підключені пристрої та інші системні події. Також в цій категорії зберігається інформація про останні відкриті файли та каталоги, а також запущені програми.

Журнали безпеки. У цих журналах зберігають інформація про події, пов'язані з безпекою системи: спроби входу, зміни прав доступу, записи антивірусного програмного забезпечення та інші дії, які можуть вплинути на безпеку системи.

Журнали програмного забезпечення. У цій категорії зберігають інформація про роботу інсталюваного програмного забезпечення. Тут може зберігатися інформація про запуск програмного забезпечення, налаштування та помилки, які виникли під час його роботи. Тип інформації, яка може зберігатися в таких журналах, відрізняється в залежності від програмного забезпечення та його налаштувань.

Під час аналізу журналів подій та активності користувача перше, на що варто звернути увагу, це дата та час входу в систему. Не менш важливою є інформація про останні дії користувача: відкриті файли чи програмне забезпечення, яке було запущено в певний час. Інформація про підключені пристрої стане в пригоді, якщо потрібно встановити, чи підключався, наприклад, той чи той флеш-накопичувач до комп'ютера. Інформація про роботу інсталюваного програмного забезпечення може мати значення в залежності від його типу. Наприклад, якщо це програмне забезпечення призначене для віддаленого доступу, у його журналах може зберігатися інформація про дату та час таких підключень та, за можливості, інші дані: назва віддаленого комп'ютера або його ір-адреса. До активності користувача також може належати інтернет-історія браузера (програма для доступу до інтернет-ресурсів). У журналі браузера зберігається інформація про те, на який сайт було здійснено доступ та в який час, також можна виявити інформацію про пошукові запити, які вводив користувач. Важливо враховувати, що обсяг та тривалість зберігання журналів активності можуть бути обмеженими і залежати від налаштувань системи, а також від того, чи була увімкнена функція «журналювання» Користувач може також чистити (видаляти) історію своєї активності.

Проаналізувавши інформацію про активність користувача в операційній системі Windows, її можна порівняти з показаннями особи та визначити правдивість її тверджень під час допиту, наприклад, коли особа вказує, що вона не працювала в цей час за комп'ютером чи не заходила на певні інтернет-ресурси, або не вчиняла інші дії, які були виявлені під час аналізу активності користувача. Такий метод розслідування допомагає виявити неправдиві свідчення та визначити, де саме є розходження з виявленою інформацією та показаннями, які дає особа.

Перелік джерел посилання

1. Russinovich M., Solomon D., Ionescu A.. Windows Internals: System architecture, processes, threads, memory management, and more. 2020 year. 800 ст.
2. Windows Event log веб-сайт. URL: <https://learn.microsoft.com/en-us/windows/win32/wes/windows-event-log> (дата звернення: 28.08.2023).
3. Windows activity history and your privacy веб-сайт. URL: <https://support.microsoft.com/en-us/windows/-windows-activity-history-and-your-privacy-2b279964-44ec-8c2f-e0c2-6779b07d2cbd> (дата звернення: 28.08.2023).

Використання безпілотного літального апарата (дрона) під час розслідування кримінальних правопорушень

Дмитро Тичина,

канд. юрид. наук, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>, e-mail: ddt0099@gmail.com

Роман Перцев,

д-р філос. з галузі права, Центральний округ поліції Ізраїлю, м. Рамля, Ізраїль,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9471-2962>, e-mail: romanpertsev82@gmail.com

Діяльність слідчого на початковому етапі досудового розслідування є єдиною, взаємозалежною системою процесуальних дій, спрямованих на виявлення, фіксування, вилучення та дослідження слідів кримінального правопорушення, визначаючи подальшу спрямованість наступного етапу розслідування. Розслідування кримінальних правопорушень потребує сучасних, новітніх, практичних засобів на основі проведених комплексних науково-праксеологічних досліджень із використанням цифрових технологій під час проведення слідчих (розшукових) дій. Практичне використання

безпілотних літальних апаратів різко зросло за останні два десятиріччя, що зробило їх доволі дієвим інструментом у різних сферах суспільної діяльності та сприяло значній кількості наукових розробок. Головна мета цього дослідження — надати практичні рекомендації із криміналістичного забезпечення використання безпілотного літального апарата (дрона) у досудовому розслідуванні.

Ключові слова: безпілотний летальний апарат; дрон; кримінальне правопорушення; розслідування; експерт; огляд місця події; технологія.

Use of unmanned aerial vehicle (drone) in criminal investigations

Dmytro Tychyna, Roman Pertsev

The activity of the investigator at the initial stage of pre-trial investigation is a unified, interdependent system of procedural actions aimed at identifying, recording, seizing, and inspecting traces of criminal offense, determining the further direction of the next stage of the investigation. Investigation of criminal offenses requires modern, relevant, practical means based on complex scientific and praxeological research with the use of digital technologies in the conduct of investigative (operational-search) actions. Over the past two decades, the practical use of unmanned aerial vehicles has increased dramatically, which has made them quite an effective tool in various areas of public activity and led to a significant number of scientific developments. Thus, the main purpose of this study is to provide practical recommendations on the forensic support of the use of unmanned aerial vehicles (drones) in the course of pre-trial investigation.

Keywords: *unmanned aerial vehicle; drone; criminal offense; investigation; investigation; forensic scientist; scene investigation; technology.*

Забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень неможливе без комплексного використання спеціальних знань у різноманітних формах. У зв'язку з приведенням кримінального процесуального законодавства України у відповідність з міжнародними стандартами та запровадженням змагальної моделі судочинства, особливої актуальності набуває переосмислення теоретичних, правових і праксеологічних основ використання сторонами кримінального провадження спеціальних криміналістичних знань і техніко-криміналістичних засобів з метою отримання орієнтовної та доказової інформації [1].

Нині існує широкий спектр безпілотних літальних апаратів, так званих дронів (далі — БПЛА), різних за можливостями і характеристиками. БПЛА — це літальний апарат без пілота-людини на борту та тип безпілотного літального апарата. БПЛА є компонентом безпілотної авіаційної системи (далі — БАС), яка мьстить БПЛА, наземний контролер і систему зв'язку між ними. БПЛА може здійснювати свій політ із різним ступенем автономності: або під дистанційним керуванням людини-оператора, або автономно бортовими комп'ютерами [2].

Практичне використання безпілотних літальних апаратів різко зросло за останні два десятиріччя, що зробило їх доволі дієвим інструментом у різних сферах суспільної діяльності та сприяло значній кількості наукових розробок. Такі технології стали повсякденною й невід'ємною складовою нашого життя, що пов'язано зі швидким технологічним розвитком, комп'ютеризацією, мобільністю, безпечністю, легкістю, надійністю, доступністю й економічною вигідністю. Незважаючи на ці привабливі переваги, БПЛА характеризуються обмеженнями в експлуатації через декілька критичних проблем в автономності польоту, плануванні траєкторії, терміні служби батареї, часі польоту та вантажопідйомності.

Однією з вимог до проведення огляду місця події є фотографування всієї території, включно з видом із повітря. Одним із основних інструментів експерта-криміналіста під час такої слідчі (розшукові) дії сьогодні є фотоапарат, а для складання схеми місця події зазвичай уручну вимірюють розташування слідів і речових доказів за допомогою рулетки або лазерного далекоміра. Для такого огляду варто застосовувати широкий спектр БПЛА, різних за можливостями та характеристиками. Вони здатні фільмувати та фотографувати в реальному часі, передавати записи на віддалений

сервер для зберігання й подальшого використання. Їх використання в процесі криміналістичного картографування не тільки підвищить точність даних, які ці БПЛА збирають, а й стане способом поліпшити представлення цих даних у більш професійний і точний спосіб. Компактність, мобільність і висока роздільна здатність відеозображення в реальному часі дає змогу досліджувати великі території за незначний проміжок часу. Використання БПЛА може мінімізувати «забруднення» сторонніми слідами самого місця події, а також скласти мапу й вивчити конкретне місце перед його відвідуванням. Установлення на БПЛА різних датчиків і приладів, зокрема термальних (інфрачервоних) відеокамер дасть змогу бачити те, чого не можна побачити неозброєним оком: завдяки невидимому тепловому випромінюванню або відбитому об'єктами (незалежно від умов видимості та часу доби).

Інтегрування дронів у криміналістичну картографію сприяє більш ефективному й безпечному збиранню даних, скорочує витрати, заощаджує час і перетворює здобуті дані на корисну інформацію. Представлення тривимірного зображення під час судового процесу дасть змогу показати більш точну картину місця події та наочно подати всі речові докази, зафіксовані на цьому місці. Ці кроки піднесуть криміналістику на більш високий рівень [3].

Одним із перспективних напрямів використання дронів може стати судова антропология. Станом на сьогодні використання дронів для пошуку людських решток усе ще перебуває на ранній стадії. Міністерство юстиції США надало грант Центру судової антропологии Техаського державного університету (*FACTS*) для вивчення можливості використання дронів як інструментів для виявлення й упізнання людських решток. Для пошуку людських решток планують використовувати дрони з такими корисними приладами й модифікаціями: інфрачервоне зображення, гіперспектральна візуалізація, мультиспектральна візуалізація, розширені світлофільтри. Кінцева мета проекту — створити стандартизовані процедури використання дронів для пошуку людських решток, щоб правоохоронні органи мали швидке й доволі просте у використанні рішення в подібних ситуаціях [4].

Використовуючи лазерні сканери, установлені на БПЛА, можна ефективно зафіксувати місце події й об'єднати всі дані, щоб створити повне уявлення про місце події у тривимірному просторі (3D), яким можна скористатися та який можна проаналізувати в будь-який час. Так, наприклад, за відомостями з іноземної слідчої практики датчики прикріплюють до дронів з метою пошуку решток людських тіл (близька інфрачервона (*NIR*) візуалізація). У міру розкладання тіла у ґрунт потрапляє так багато поживних речовин, що цей район називають «островом» розкладання трупів (англ. абревіатура *CDI*). Дослідження свідчать, що *CDI* виявляють у спектрі *NIR*, і що дрони, оснащені датчиками *NIR*, можуть допомогти у пошуку людських решток шляхом пошуку *CDI* (інфрачервоне зображення). Присутність мертвого тіла може значно змінити хімічний склад довілля. Азот є однією з хімічних речовин, які тіла виділяють під час розкладання, і присутність його надлишку може змінити хімічну сигнатуру рослин, що ростуть над могилою, настільки, що ці рослини відбивають інфрачервоне світло не так, як інші рослини. Такі зміни дозволяють дрону, оснащеному інфрачервоним датчиком, визначити місце розташування людського тіла (гіперспектральна / мультиспектральна візуалізація). Спектральні дані, зібрані дроном, можна порівняти з наявною базою даних, що допоможе як установити зниклих безвісти, так і виявити людські останки. Приклади каталогізованих спектральних даних містять зразки одягу у вологому та сухому стані, дані про колір шкіри та крові (як свіжої, так і витриманої) [5].

Викликає певний інтерес інтеграція БПЛА із системами моніторингу дорожнього руху (англ. абревіатура *RTM*), що може забезпечити 100 % автоматизацію транспортної галузі. БПЛА стали новим інструментом для збирання даних про дорожній рух. Порівняно із традиційними системами моніторингу (камери спостереження, ультразвукові датчики й аналізатори), недорогі БПЛА можуть перевіряти великі ділянки

дороги [6]. Патрульна поліція може використовувати дрони для отримання чіткої картини дорожньо-транспортних пригод або для проведення масштабних заходів із забезпечення дорожнього руху (протидія протиправним діям на дорогах, включно з крадіжками автомобілів; розпізнавання транспортних засобів; переслідування викрадачів та озброєних злочинців; мінімізація заторів тощо).

Аналогічно БПЛА можна використовувати для криміналістичної профілактики правопорушень: зокрема, у частині спостереження за дорожніми умовами (наприклад, для виявлення тріщин і раннього попередження дорожньо-транспортних пригод та зменшення збитків). Станом на сьогодні огляд і моніторинг доріг здійснюють із використанням транспортних засобів людини, і рівень автоматизації має бути підвищений. Поєднання технологій дорожньої інспекції із БПЛА може значно мінімізувати шкоду автошляхам. Такі літальні апарати можуть фотографувати дорожні тріщини й використовувати алгоритми виявлення цілей, щоб з'ясувати, чим саме вони є.

Наявні технології (GPS і датчики зображення) допомагають БПЛА виконувати конкретні завдання (детальні перевірки й моніторинг об'єктів). Наприклад, БПЛА можуть оцінювати будь-які зміни температури, функцій лісу й екологічного складу, тим самим сприяючи в розслідуванні незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу [7].

Отже, варто наголосити, що в умовах науково-технічного прогресу, оновлення законодавства та правозастосовної практики, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень у діяльності слідчих та експертних підрозділів набуває особливого значення й потребує впровадження новітніх технологій. Результатом такого дослідження мають стати технології, спрямовані на розв'язання наявних проблем із підвищення ефективності техніко-криміналістичних досліджень, від чого залежать швидкість і повнота розслідування кримінальних правопорушень. Використання БПЛА правоохоронними органами у криміналістиці може піднести її на новий рівень розвитку. Такий літальний апарат слугуватиме ланцюгом взаємодії слідчого з експертно-криміналістичним центром та місцем кримінального правопорушення. Лабораторія може отримувати всі дані, відео- та фотозображення з місця кримінального правопорушення в режимі реального часу, що значно підвищить швидкість, повноту отримання фактичних даних — доказів, а також сприятиме всебічності розслідування, доступу до важкодоступних ділянок, особливо в умовах воєнних дій, і дасть змогу отримати докази / зразки з них.

Перелік джерел посилання

1. Cherniavskiy S., Tychnya D. Pertsev R. International experience of forensic support for crime investigation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. Vol. 12. Is. 3. Pp. 9—16. DOI: 10.56215/04221203.09 (дата звернення: 18.08.2023).
2. De Alwis Ch., De Silva Ch. Uses Of Unmanned Aerial Vehicles (UAVs). In *Crime Scene Investigations*, 28th October 2019 by Forensic Focus. URL: <https://www.forensicfocus.com/articles/uses-of-unmanned-aerial-vehicles-uavs-in-crime-scene-investigations/> (дата звернення: 18.08.2023).
3. Al-Samman A. M., Al-Hadhrami T., Al Shami A., Alnajjar F. Research Challenges and Opportunities in Drone Forensics Models. *MDPI Journal*. 2021. № 10 (1519). DOI: 10.3390/electronics10131519 (дата звернення: 18.08.2023).
4. Blaschke J. Texas State lands federal grant to study the use of drones to locate human remains. *Research & Innovation*. June 9, 2020. URL: <https://news.txstate.edu/research-and-innovation/2020/texas-state-lands-federal-grant-to-study-the-use-of-drones-to-locate-human-remains.html> (дата звернення: 18.08.2023).
5. Dukowitz Z. Drones for CSI—How Drones Can Help Criminal Forensic Scientists Find Human Remains / UAV COACH. 15 July 2020. URL: <https://uavcoach.com/drones-criminal-forensics/> (дата звернення: 18.08.2023).
6. Shakhathreh H., Sawalmeh A. H., Al-Fuqaha A., Dou Z., Almaita E., Khalil I. et al. Unmanned aerial vehicles (UAVs): a survey on civil applications and key research challenges. *IEEE*

Access. 2019. Vol. 7. Pp. 48572—48634. DOI: 10.1109/ACCESS.2019.2909530 (дата звернення: 18.08.2023).

7. Федорко Д. Є. Розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу в Україні : дис. ... д-ра філос. за спец. 081 «Право». Київ, 2022. 272 с.

Розроблення методик розслідування кримінальних правопорушень у воєнній криміналістиці

Валерій Тищенко,

д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України,
Національний уні-т «Одеська юридична академія», м. Одеса, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2441-7535>, e-mail: valeriy.tishenko1@gmail.com

Викладено причини розширення завдань криміналістики у зв'язку з широкомасштабною агресією Росії проти України і вчинення на території останньої великої кількості воєнних злочинів. Обґрунтовано необхідність розроблення комплексу техніко-криміналістичних і тактичних засобів і прийомів, методик розслідування воєнних злочинів, а також формування нової галузі криміналістичної науки — воєнної криміналістики. Особливу увагу приділено науковим підходам у формуванні методик розслідування воєнних злочинів та принципам криміналістичної класифікації таких методик.

Ключові слова: воєнна криміналістика; воєнні злочини; класифікація методик розслідування воєнних злочинів.

Development of Methods in Crime Investigation in Military Forensics

Valeriy Tishchenko

This paper outlines the reasons to expand the scope of forensic science tasks considering Russia's large-scale aggression against Ukraine and numerous war crimes were committed within its territory. It substantiates the necessity for developing a comprehensive set of forensic tools and techniques, war crimes investigation methods, and the establishment of a new branch in forensic science — military forensics. Special attention is devoted to scientific approaches in the formulation of war crimes investigation methods and the forensic classification principles of such methodologies.

Keywords: military forensics; war crimes; classification of war crimes investigation methods.

Широкомасштабна агресія Росії проти України супроводжується вчиненням тяжких злочинів проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку. Це зумовлює постановку додаткових завдань у сучасній криміналістиці. Йдеться про розроблення нових техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів, комплексу методик і технологій розслідування воєнних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, наукових рекомендацій із криміналістичного забезпечення їх розслідування, а загалом — утворення нової галузі — воєнна криміналістика [1, с. 450—452].

У розділі «Криміналістична техніка» передусім потрібне розширення тих положень, які стосуються вивчення зброї, що застосовує агресор проти мирного населення: ракетних комплексів, мінометів, артилерійських установок, гранатометів, кулеметів, танків, безпілотних літальних апаратів (дронів), ракет та їх уламків тощо, а також слідів та наслідків їх застосування. Ворог може використовувати й інші засоби масового знищення: ядерну, хімічну, бактеріологічну зброю з усіма наслідками.

Технічні й технологічні новації відкривають можливості до розширення кола доказів за рахунок «гібридних» цифрових і фізичних моделей, 3D-анімацій, створення й дослідження віртуального, реалістичного та картографічного простору за допомогою зйомки, що ведеться із супутників тощо. Відповідні особливості необхідно враховувати в розробленні тактики огляду місць застосування зброї різних видів, місць катування та знищення жителів тимчасово окупованих територій, ексгумації та огляду трупів, пред'явлення трупів та інших об'єктів для впізнання. Це потребує

розроблення детальних правил і рекомендацій із застосування спеціальних знань під час підготовки й проведення слідчих дій та судових експертиз.

Безумовно, виникає необхідність і у формуванні нових методик розслідування, що стосуються воєнних та супутніх ним злочинів. У Кримінальному кодексі України (далі — *КК України*) відсутнє поняття воєнних злочинів, проте є розділ «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст. 436—447 КК України), у якому передбачено, зокрема, відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) [2]. Якщо звернутися до міжнародно-правових актів, то ст. 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду [3], який спирається на Женевську конвенцію 1949 р., дає досить широкий перелік таких злочинів, що зумовлює специфіку їх розслідування. У літературі вже звертали увагу на особливості логістики розслідування воєнних злочинів, виділяючи при цьому безпекові, логістичні, тактичні, комунікаційні й геополітичні аспекти та основні напрямки використання спеціальних криміналістичних і судово-медичних знань, а також на необхідність побудови криміналістичних методик розслідування воєнних злочинів [4; 5].

На нашу думку, з метою подальшого формування методик розслідування воєнних злочинів, їх систематизації і класифікації доцільно виокремити такі групи злочинів за об'єктом їх вчинення:

- 1) широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти цивільного населення у формі: а) вбивства; б) винищення; в) оборнення в рабство; г) депортації, геноциду і апартеїду; д) ув'язнення та інше жорстоке позбавлення волі, катування, насильницьке зникнення особи; е) зґвалтування та інші тяжкі види сексуального насильства;
- 2) злочини проти осіб і майна, що охороняються згідно відповідних Женевської конвенції від 12.08.1949 р.: а) умисне вбивство; б) катування або нелюдське поводження, умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень; в) знищення й привласнення майна; г) взяття заручників; д) напади на цивільне населення та на цивільні об'єкти, а також інші воєнні злочини, указані в ст. 8 Римського статуту [3].

Надалі криміналістичні методики розслідування воєнних злочинів доцільно об'єднати в групи і класифікувати за криміналістичними ознаками, що вказують на специфічність механізму й обстановки вчинення та картини їх слідів.

Складність формування методики розслідування воєнних злочинів полягає, на наш погляд, у тому, що створити загальну комплексну криміналістичну методику розслідування таких злочинів здається нереальним із причин значної розмаїтості їх криміналістично значущих ознак, зокрема, способів учинення і картини слідів. Можна лише говорити про базові принципи її побудови. Думаємо, що, перш за все, необхідно здійснити адекватну криміналістичну класифікацію таких злочинів, що дасть змогу сформувати криміналістичні методики різних рівнів, які включатимуть їх криміналістичну характеристику, перелік обставин, що підлягають установленню, вказівку на типові слідчі ситуації, зумовлені ними слідчі завдання та, відповідно до таких завдань, програми розслідування. Такі криміналістичні програми мають містити комплекс пізнавальних, інформаційно-пошукових, організаційних, доказово-фіксуєючих заходів і процесуальних дій із чіткими алгоритмами їх здійснення: етапність, послідовність, особливості тактичного й ресурсного забезпечення, тобто бути відповідними технологіями розслідування воєнних злочинів. Усе це підлягає подальшому науково-дослідницькому опрацюванню та обговоренню.

Перелік джерел посилання

1. Тіщенко В. В. До проблеми формування воєнної криміналістики. *Актуальні питання експертології, криміналістики та кримінального процесу*: зб. мат-лів IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16.12.2022). Київ, 2021. С. 450—452.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> (дата звернення: 14.09.2023).

3. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення: 14.09.2023).
4. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369—374.
5. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні : виклики, стандарти , інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С. 46—56.

Передумови та сьогодення лабораторії теоретичних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Анатолій Тяпкін,

ННЦ «ІСЄ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0533-8409>, e-mail: tyapkin@ukr.net

Ігор Лущик,

ННЦ «ІСЄ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9766-4628>, e-mail: fizedu@gmail.com

Розглянуто основні етапи розвитку науково-дослідної роботи в інститутах судових експертиз крізь призму становлення й розвитку лабораторії теоретичних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

Ключові слова: *судово-експертні установи; науково-дослідні роботи у сфері судових експертиз; лабораторія теоретичних досліджень.*

Origins and Present Time of the Theoretical Research Laboratory at the National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute»

Anatoliy Tiapkin, Ihor Lushchuk

This article examines the major stages of scientific research development in forensic science institutions considering the theoretical research laboratory at the National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» establishment and growth.

Keywords: *forensic science institutions; scientific research in forensic examinations; theoretical research laboratory.*

Від моменту свого заснування 1923 року судово-експертна установа Харкова прийняла ідею розвитку науково-теоретичної складової своєї діяльності як одну з провідних і найважливіших. Про це свідчить її перша назва, закріплена Постановою Ради Народних Комісарів УСРР від 10.07.2023 р. «Положення про кабінети науково-судової експертизи» [1]. У цій постанові визначено, що у кабінеті науково-судової експертизи має бути музей, у якому зберігатимуться не тільки конфісковані знаряддя злочину та речові докази завершених справ, а й «різного роду знімки, предмети й результати дослідів цих кабінетів у закінчених судових справах».

Того самого року було ухвалено Положення про кабінети науково-судової експертизи й визначено мету їх створення: «для провадження різного роду науково-технічних дослідів у судових справах».

Дещо пізніше з'явилася Інструкція Краєвим Кабінетам Науково-Судової Експертизи (1923), що визначала їх завдання [2], одним із яких стало «давати узагальнення з приводу переведених експертиз та в інших технічних питаннях на судових засіданнях в кримінальних та цивільних справах». У § 23 Інструкції зазначено, що із дозволу завідувача кабінету «можна переводити наукові роботи та експериментальні дослідди в питаннях кримінальної техніки й методології дослідів». Також визначено, що результати наукових робіт, проведених співробітниками, лаборантами, техніками та відрядженими, мають зберігатися у музеях кабінетів.

Нове Положення про кабінети науково-судової експертизи (1925) уперше провело розмежування *«наукових дослідів з ініціативи кабінетів і на завдання Народного Комісаріату Юстиції»*, які проводять за власний рахунок кабінетів або Наркомюсту, та інших досліджень, плату за проведення яких вносять зацікавлені установи й особи в органи Наркомфінансів за кошторисом Наркомюсту [3]. Отже, виконувати науково-дослідні роботи у сфері експертного забезпечення правосуддя почали вже 1925 р.

Після набуття чинності нового Положення про судоустрій УСРР [4] та перейменування кабінетів науково-судової експертизи в інститути (1925) до їх особового складу ввійшли з-поміж інших «вчені лаборанти» та аспіранти (зокрема, із вищою спеціальною освітою). Саме в Положенні про інститути науково-судової експертизи вперше трапляється термін «науково-дослідні роботи».

1927 р. в інститутів науково-судової експертизи з'явилася можливість створювати допоміжні установи (зокрема, бібліотеки) [5]. У тому самому наказі наголошено, що при всіх інститутах науково-судових експертиз є музеї, колекції яких мають давати *«наочну уяву про способи заподіяння злочинів та їхні роди, а також про методи розсліду злочинів, уживаних у кримінальній техніці»*. Також цим наказом введено посаду вченого секретаря — завідувача музею, а також наукових співробітників першого розряду та ін. На той час інститути науково-судових експертиз мали між інших завдання проводити *«наукову працю й експериментальні досліджування в галузі питань кримінальної техніки й методології дослідження злочинів»*, а також науково-дослідну роботу щодо *«всебічного вивчення особи праволомців задля виявлення тих загальних моментів, що спричинили правополамання й встановлення заходів вправлення праволомців»*. Для забезпечення зв'язку й обміну досвідом між інститутами їхнім співробітникам наказано друкувати свої наукові твори у наукових журналах (зокрема, у журналі «Архів кримінології та судової медицини», що його видавав НКЮ *«як постійний науковий орган друку інститутів НСЄ»*, одним із засновників якого був М. С. Бокаріус. Дещо пізніше цей журнал було заборонено, а 2020 р. відновлено під назвою «Архів кримінології та судових наук» [6]).

У Постанові Колегії Наркомюсту «Про стан та діяльність Харківського Інституту Науково-Судової Експертизи» (1930) зазначено [7], що *«не маючи в своєму штаті аспірантів, практикантів та стажерів, інститут не може висовувати нових робітників на роботу»*. Це спричинило ситуацію, що інститут, на думку Наркомюсту, до того моменту не використав усіх можливостей для підвищення якості своєї діяльності та зовсім не брав участі *«в виробленні та розробленні питань матеріалізації слідства й техніки розсліду»*. До того ж було зазначено, що установа недостатньо узагальнює досвід своєї роботи й не обмінюється результатами науково-дослідної роботи з інститутами науково-судової експертизи та іншими науковими закладами.

Першу безпосередню згадку про лабораторію теоретичних досліджень ми знаходимо у звіті Інституту за 2006 рік: у складі лабораторії судових комп'ютерно-технічних, фonoскопичних експертиз і аналітичних досліджень утворено відповідний сектор — теоретичних досліджень, першим керівником якого став В. Хоша [8]. Практично одразу сектор почав активну діяльність, підготувавши й надрукувавши пам'ятки із призначення та підготовки матеріалів для проведення окремих видів експертиз. Від того часу наукові співробітники інституту за сприяння сектору теоретичних досліджень брали участь у науково-комунікативних заходах національного та міжнародного рівнів, проводили розгалужену консультаційну роботу та ін.

Окремим підрозділом лабораторія теоретичних, аналітичних досліджень, науково-методичного та інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності стала лише 2016 року. Сьогодні вона має назву лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності. Від початку заснування підрозділом керували кандидати наук В. Хоша, В. Грохольський, В. Фесюнін, доктори юридичних наук І. Петрова, Г. Спіцина, А. Полянський.

Основні завдання та функції діяльності лабораторії: провадження наукової, науково-технічної або науково-організаційної діяльності; здійснення інформаційного забезпечення, оброблення персональних даних, складання статистичної звітності, забезпечення режиму доступу до інформації; здійснення наукової та науково-технічної діяльності в галузі судової експертизи; здійснення й апробація наукових досліджень, отримання наукових результатів і створення конкурентоспроможних наукових розробок; оприлюднення результатів наукових досліджень (крім випадків, пов'язаних із дотриманням умов конфіденційності) на конференціях, семінарах і в наукових виданнях; запровадження результатів наукових досліджень у виробництво та навчальний процес; розвинення кадрового, матеріально-технічного, правового й інформаційного потенціалу установи; відповідно до чинного законодавства використання коштів для проведення наукових розроблень, розвитку своєї матеріально-технічної бази, придбання й видання наукової та спеціальної літератури; надання наукових, консультаційних, експертних та інших видів послуг, напрям яких відповідає науковим напрямам діяльності лабораторії; організація наукових форумів, конференцій, міжвідомчих семінарів, екскурсій; висвітлення досягнень і новин установи в засобах масової інформації; участь у підготовці фахових видань, методик, іміджевої продукції тощо; виконання завдань у межах повноважень з обміну інформацією з іншими науково-дослідними установами України й іноземних держав; участь у рецензуванні та наданні рекомендацій для оприлюднення завершених наукових досліджень; участь у межах повноважень в організації апробації та впровадження в експертну практику результатів науково-дослідних робіт судово-експертних установ; попередній розгляд дисертацій для подання їх до захисту до спеціалізованої вченої ради та щорічне атестування здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії (*PhD*) і доктора наук зі спеціальності 081 «Право»; здійснення підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії (*PhD*) і доктора наук зі спеціальності 081 «Право»; участь у підготовці матеріалів, рекомендованих до впровадження, із метою їх внесення до Реєстру методик проведення судових експертиз; участь у підготовці матеріалів до засідань Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, за потреби — безпосередня участь у роботі відповідних секцій НКМР; організація та участь у семінарах, круглих столах, форумах, інших заходах (як вітчизняних, так і іноземних); надання науково-методичної допомоги співробітникам у підготовці матеріалів для фахових видань; здійснення інформаційної та видавничої діяльності; підготовка до друку збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», наукового журналу «Архів кримінології та судових наук», тематичних збірників наукових праць, методичних матеріалів (методичних посібників, методик і методичних рекомендацій), науково-інформаційних, довідкових та інших матеріалів із питань судової експертизи і криміналістики; організаційно-управлінське й науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності, зокрема, розроблення методик проведення судових експертиз, стандартів, технічних регламентів, державних класифікаторів, методичних рекомендацій, довідкових посібників, програмних продуктів; ведення електронного каталогу фахових і періодичних міжнародних та вітчизняних видань судово-експертного й криміналістичного профілю, зокрема наповнення бази даних *IRBIS* і репозиторія; підготовка тематичних каталогів видань із різних видів експертиз для наукових працівників щодо виконуваних ними науково-дослідних робіт і судових експертиз, здійснюваних у Центрі; опікування «Кабінетом-музеєм Заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса» і «Науково-прикладним музеєм Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»»; забезпечення зберігання, обліку й порядку використання архівних документів та експонатів та ін. [9].

Такий величезний обсяг діяльності потребував залучення науковців вищої кваліфікації, тому ними стали (у різний час) доктори юридичних наук, професори О. Снігерьев, Є. Попович, О. Угровецький, А. Русецький, О. Андреев, С. Євдокименко,

Н. Філіпенко; доктор філологічних наук, професор О. Міхельов, кандидати юридичних наук О. Агапова, І. Шинкаренко, І. Попович, В. Фесюнін, А. Мельниченко, а також професіонали найвищої кваліфікації — наукові співробітники Т. Кіпушева, А. Бубликов, Т. Дрощенко, Д. Духненко, Н. Жила, С. Карпова, Д. Чекин, К. Силенок та ін.

Співробітники лабораторії до того ж мають кваліфікації судового експерта за спеціальностями: І. Петрова — 8.1 «Дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів», А. Тяпкін — 4.6 «Дактилоскопічні дослідження», Д. Чекин — 4.6 «Дактилоскопічні дослідження», А. Бубликов — 1.2 «Лінгвістичне дослідження писемного мовлення», К. Силенок — 2.1 «Дослідження реквізитів документів», А. Полянський — 4.4 «Дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків».

Важливу роль у зростанні показників ефективності науково-дослідної роботи Центру має доступ науковців і судових експертів до повнотекстових ресурсів науково-технічної бібліотеки установи. Для його забезпечення використовують різні джерела поповнення ресурсної бази: від друкування власних видань і отримання друкованих матеріалів від партнерів — до придбання нової спеціальної літератури.

Науково-технічна бібліотека ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса» — це пересередок науково-методичної бази, у якій сконцентровано: спеціальну літературу з проведення судових експертиз, наукові дослідження з питань судово-експертної діяльності, методика проведення експертних досліджень, дисертації та ін. До того ж у бібліотеці є книги, які можна назвати історичною спадщиною наукової думки різних галузей знань.

Фонд науково-технічної бібліотеки нараховує понад 41 000 примірників. Найбільша цінність бібліотечного фонду — рідкісні та раритетні видання, що вийшли друком наприкінці XIX — на початку XX ст. (у науковій бібліотеці зберігається майже 1000 таких видань). Упродовж 2021 р. у науково-технічній бібліотеці проведено роботу зі складання електронного каталога видань із використанням системи *IRBIS*. Кількість абонентів бібліотеки на разі складає 328 осіб. На платформі «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України та в Національному депозитарії академічних текстів розміщено електронні копії збірників наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» і журналів «Архів кримінології та судових наук».

Співробітники сектору міжнародного співробітництва та роботи з іноземцями на разі є організаторами та співорганізаторами таких заходів: у межах реалізації науково-дослідного проекту «Відкритий освітній ресурс: судова експертиза» за ініціативи Центру та Ризького університету імені Пауля Страдіня — першого міжвідомчого українсько-латвійського семінару «Відкритий освітній ресурс: судова експертиза. Крок до модернізації методів підготовки судових експертів»; Міжнародної науково-практичної конференції-полілогу «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (15—16 квітня 2021 р.); щорічні збори Європейської мережі судово-експертних установ (*ENFSI*) (1—2 червня 2023 р.), засідання робочої групи Європейської мережі інститутів судових експертиз (*ENFSI*) з дослідження наркотиків (*DWG*); VII засідання Української робочої групи з дослідження психоактивних речовин у межах проекту «ДІЯ — ЄС: Заходи ЄС з питань протидії наркотикам та організованих злочинності»; лекції для наукових співробітників і судових експертів поліції Ізраїлю від провідного спеціаліста лабораторії криміналістичних досліджень Б. Геллера. Завдяки зусиллям лабораторії 6 співробітників Центру пройшли конкурсний відбір та вперше взяли участь у програмі обміну *CEPOL Exchange programme 2021* і з робочим візитом відвідали Експертно-криміналістичний департамент МВС Грузії та Державне некомерційне підприємство «Національне Бюро Експертиз» НАН Республіки Вірменія. Із метою успішного проходження конкурсного відбору забезпечено супровід обов'язкової участі через мультиплатформенний освітній ресурс *LEEDs* як для перегляду освітніх матеріалів, так і для проходження тестів для надання фідбеку, офіційне листування з кураторами цієї програми обміну в Україні — директором Департаменту персоналу

Міністерства внутрішніх справ України та стороною, яка приймає; співпраця з національним координатором програми обміну *CEPOL 2021* І. Йовенко, яка координувала нашу діяльність як на території України, так і за кордоном. Сектор реалізує українсько-латвійський проєкт «Відкритий освітній ресурс: судова експертиза». Проведено роботу з підготовки та узгодження договору з МОН про виконання (передачу) науково-дослідних робіт і низку науково-освітніх заходів. Організовано підписання договору про співробітництво з Інститутом судових експертиз імені Яна Сехна [10].

Маючи благодатні витоки, ґрунтовні здобутки й сміливі перспективи, співробітники лабораторії теоретичних досліджень із оптимізмом дивляться у майбутнє.

Перелік джерел посилання

1. Положення про кабінети науково-судової експертизи : постанова ВУЦВК і РНК 10.07.1923 р. Арт. 384. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1923. Ч. 26. Відділ 1-й. С. 815—816.
2. Інструкція Краєвим Кабінетам Науково-Судової Експертизи : затв. Народнім Комісаром Юстиції від 30.11.1923 р. *Бюлетень Народного Комісаріату Юстиції*. 1923. Ч. 47—48.
3. Про кабінети науково-судової експертизи : постанова РНК від 25.04.1925 р. Арт. 169. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1925. Ч. 23. Відділ 1-й. С. 329—332.
4. Положення про судоустрій УСРР : постанова ВУЦВК від 23.10.1925 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1925. Ч. 92—93. Відділ 1-й.
5. Наказ інститутам науково-судової експертизи : постанова Народнього Комісаріату Юстиції УСРР від 03.05.1927 р. № 97. *Бюлетень Народнього Комісаріату Юстиції УСРР*. 1927. № 25—26.
6. Сайт наукового журналу «Архів кримінології та судових наук». URL: <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/index> (дата звернення: 31.08.2023).
7. Про стан та діяльність Харківського Інституту Науково-Судової Експертизи : постанова Колегії Нарком'юсту. *Бюлетень Народнього Комісаріату юстиції та найвищого суду УСРР*. 1930. № 9. С. 139—140.
8. Звіт Харківського науково-дослідного інституту судової експертизи за 2006 р. С. 72.
9. Положення про лабораторію теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України : затв. наказом директора ННЦ від 01.09. 2021 р.

Напрями впровадження зарубіжної практики інновацій в кадрове забезпечення судово-експертних установ України

Олег Угровецький,

д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків,
Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8993-6558>, e-mail: oleg0023@i.ua

Узагальнено практику впровадження інновацій щодо кадрового забезпечення установ за кордоном та визначено напрями його можливої реалізації в судово-експертних установах України.

Ключові слова: інновації; кадрове забезпечення; судово-експертні установи; персонал; адаптація; планування.

Implementation Directions for Overseas Innovation Practices in Human Resource Management of Ukrainian Forensic Science Institutions

Oleh Uhrovetskyi

This research comprehensively reviews adopting practices of the innovative HR approaches in foreign institutions and identifies its potential application directions within Ukrainian forensic science institutions.

Keywords: innovation; human resource management; forensic science institutions; staff; adaptation; planning.

Науково-технічний прогрес, який спонукає стрімке оновлення технологій та обладнання, на перше місце в управлінні установою виводить раціональне використання знань і вмінь працівників. Постає необхідність систематичного запровадження інновацій у кадрове забезпечення, що є особливо важливим у сфері судово-експертної діяльності.

Методологічні засади щодо управління та мотивації персоналу закладено в наукових працях як іноземних, так і вітчизняних учених. У наукових працях констатовано, що спостерігається надзвичайна швидкість соціальних змін, більшість із яких мають радикальний характер, оскільки впливають на всі сфери суспільного та особистого життя; збагачують їх новими формами людського досвіду, стають однією із соціокультурних передумов розвитку суспільної практики [1, с. 7]. На переконання науковців, значущість сучасних технологій і соціальних інновацій, спрямованих на вдосконалення системи й методів управління людським капіталом, постійно підвищується. Вони пояснюють це тим, що саме людина з її здібностями та вміннями стає основним чинником конкурентоспроможності будь-якої установи [2, с. 55]. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених особливостям управління персоналом не тільки за кордоном, але й в Україні, ця проблема залишається актуальною і сьогодні та потребує подальшого розроблення.

У практиці управління персоналом останнім часом чітко простежується переплетення різних його моделей, основні з яких — американська та західноєвропейська. Незважаючи на відмінності, які існують між цими моделями, їх об'єднують спільні риси, що заслуговують на вивчення та адаптацію під час удосконалення моделі кадрового забезпечення, що використовують в судово-експертних установах України. З-поміж основних позитивних напрацювань, застосованих в іноземних моделях, слід зазначити такі:

- соціальні інновації не менш важливі, ніж технологічні;
- вкладання капіталу проводиться не тільки в обладнання, але й у кадри;
- координація роботи працівників відбувається через засоби комунікації.

Зазначимо, що вітчизняні установи мають чимало нерозв'язаних проблем ефективного використання людського капіталу, що супроводжується втратою ними конкурентоспроможності не тільки на державному, але й на місцевому рівнях. Це пов'язано з незначним упровадженням світових інновацій у сферу формування та використання людського капіталу. Стосовно удосконалення системи управління кадровим забезпеченням судово-експертних установ, доцільним є аналізувати західні інновації в цій сфері порівняно з напрямами роботи відділу кадрів: планування, пошук, добір

і наймання працівників; адаптація працівників; навчання та розвиток працівників; розрахунок заробітної плати; мотивація та формування сприятливого організаційного клімату для подальшого розвитку працівників; оцінювання та атестація працівників.

Проаналізуємо особливості інновацій американської моделі управління персоналом, яка впроваджується з метою підвищення ефективності її функціонування. Будь-які інноваційні зміни в управлінні людським капіталом не можуть відбуватися без реорганізації та визнання ролі кадрових служб у забезпеченні роботи установи. Їх діяльність в американських компаніях стає ключовою у впровадженні інновацій. Для забезпечення установ людським капіталом необхідної кількості та якості використовують інноваційні методи планування персоналу. У розв'язанні різних питань доволі часто допомагає співпраця установ із закладами вищої освіти. В американських компаніях використовують інноваційні інструменти адаптації працівників, зокрема, такі, як наставництво і коучинг. На відміну від менторства, коучинг сфокусований на досягненні чітко визначеної мети замість загального розвитку [3].

Американські фахівці також акцентують увагу на необхідності адаптації — взаємному пристосуванню працівника та установи, що відбувається в процесі поступового входження співробітника в нове професійне, соціальне та організаційно-економічне середовище. У США давно усвідомили значення адаптації, оскільки вона скорочує час на засвоєння новим працівником посадових обов'язків і сприяє роботі з максимальною віддачею. І, як наголошують науковці, система адаптації вигідна не тільки новому співробітнику, але й керівництву компанії [2, с. 54—60]. До того ж виокремлюють такі складові адаптації: психофізіологічна, соціально-психологічна, професійна, організаційна, що є важливим для молодих працівників судово-експертних установ.

У США приділяється велика увага плануванню кар'єри. Вона безпосередньо пов'язана з реалізацією цілої низки потреб працівника та вивчення з цією метою трудових і статусних мотивів персоналу компанії. Такий підхід, на наше переконання, доцільно використовувати в судово-експертних установах України.

Зауважимо, що управління кадрами у країнах Західної Європи значною мірою формувалося під впливом американської системи управління. Однак подібна система в західноєвропейських установах характеризується низкою прикметних особливостей, що зумовлені реаліями економічної ситуації в цих країнах. Так, на підприємствах Німеччини спостерігається збільшення частки фахівців з кадрів у загальній чисельності управлінських працівників організації. Їх основними завданнями є вдосконалення системи оплати праці, підготовка та підвищення кваліфікації працівників, що є доцільним і для судово-експертних установ України [4, с. 211—212].

Досвід західноєвропейських країн свідчить, що головною метою системи управління персоналом — це забезпечення кадрами, їх ефективне використання, професійний та соціальний розвиток. Наприклад, планування кадрового складу будь-якої установи залежить від ситуації, що склалась на ринку. Визначено типові завдання під час планування розвитку персоналу в закордонних установах. Із таким підходом і завданнями слід погодитись і зазначити, що вони можуть бути використані у процесі планування розвитку кадрового забезпечення судово-експертних установ України.

Окремо зазначимо, що європейські системи оплати праці заслуговують особливої уваги. Майже усі вони складаються із двох частин: базової (незмінної) та додаткової (змінної, яка залежить від різних чинників), що виконує функцію стимулювання працівників. Практично в усіх країнах Європи поширено тарифну оплату праці працівників на основі тарифних сіток із порозрядною тарифікацією заробітної плати. У деяких країнах застосовують єдині тарифні сітки:

- на державному рівні (Білорусь, Польща, Угорщина);
- на галузевому рівні (Франція, Італія, Іспанія);
- на рівні підприємств (Казахстан, Україна).

Особливістю організації тарифної оплати праці комерційних і технічних службовців і майстрів у Німеччині є те, що ставки оплати праці на основі прийнятої

кваліфікаційної класифікації (групи з оплати) установлюють на кожен рік у галузевих угодах з урахуванням регіональних особливостей (у землях) [5, с. 68—69]. Подібні напрацювання після адаптації до вимог вітчизняного законодавства може бути реалізовано в діяльності судово-експертних установ України.

Слід зауважити, що, крім тарифної системи оплати праці, посилюється тенденція до індивідуалізації заробітної плати з огляду на результати оцінювання конкретного працівника. Науковцями доведено, що працівники установи, які мають однакову кваліфікацію, займають однакову посаду або виконують таку саму роботу, завдяки своїм природним здібностям, ініціативі, досвіду тощо можуть досягати різних результатів у роботі. Ця різниця має відображатись також у рівні заробітної плати. У процесі роботи з персоналом в установах Західної Європи значна увага приділяється формуванню системи мотивації та стимулювання персоналу.

Упровадження інновацій у сфері управління персоналом в Україні відбувається переважно в установах, де домінує іноземний капітал і разом з інвестиціями проникають інновації не тільки у виробничі технології, а й у сферу управління установою. До того ж отримали поширення не тільки окремі складові, але й загалом модель управління персоналом європейського типу. Переконані, що для розробки системи мотивації продуктивної праці в судово-експертних установах із використанням закордонного досвіду слід урахувати, перш за все, особливості та національні традиції, а також менталітет працівників. Орієнтиром буде залишатись позитивний досвід європейських країн, а також можливості його впровадження у вітчизняну практику. Також акцентуємо на тому, що судово-експертні установи України часто не використовують сучасні методи адаптації працівників. Це може бути пов'язано із тим, що їхні керівники не бажають витратити ані часу, ані коштів, що є вкрай необхідним для розвитку системи адаптації на інноваційних засадах.

Перелік джерел посилання

1. Людський розвиток в Україні : інноваційний вимір : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ, 2008. 328 с.
2. Лисак В. Ю. Інновації в управлінні персоналом: зарубіжна та вітчизняна практика. *Агросвіт*. 2013. № 9. С. 54—60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2013_9_14 (дата звернення: 28.08.2023).
3. Renton J. *Coaching and Mentoring : What They Are and How to Make the Most of Them*. New York, 2009.
4. Родченко В. В. *Международный менеджмент: учеб. пособ.* Киев, 2002. 240 с. URL: <https://studentbooks.com.ua/content/view/1008/42/> (дата звернення: 28.08.2023).
5. *Зарубіжний та міжнародний досвід регулювання соціально-трудових відносин та соціального захисту населення* / за ред. канд. економ. наук С. В. Мельника. Луганськ, 2005. 180 с.

Актуальні питання судової експертизи і криміналістики

Дмитро Ус,

Дніпропетровський НДІСЕ, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8542-2876>,
e-mail: expertus@i.ua

Визначено поняття криміналістики, криміналістичної експертизи, а також значення судової експертизи під час проведення процесуальних дій слідчими органами й органами досудового розслідування. Наведено класифікацію судових експертиз.

Ключові слова: криміналістика; криміналістична експертиза; предмет криміналістики; судова експертиза; види судових експертиз.

Relevant Topics in Forensic Sciences and Criminalistics

Dmitry Us

This research defines the terms “criminalistics”, “forensic sciences”, “crime lab examination” during conducting offence proceedings by crime and pre-trial investigation authorities. Forensic examinations classifying is provided.

Keywords: *criminalistics; crime lab examination; subject of criminalistics; forensic examination; types of forensic examinations.*

Криміналістика — це наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення у джерелах інформації, які є основою для розроблення засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки й використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів.

Предмет криміналістики є багатограним і складним. У юридичній літературі багато різних визначень предмета криміналістики: як науки про розслідування злочинів, як науки про розкриття злочинів або науки про сукупність технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій. Останнім часом криміналістику визначають як науку про технології та засоби практичного слідознавства у кримінальному судочинстві. Однак усі ці визначення звужують реальний предмет криміналістики та закономірності, що вивчає ця наука.

За своєю природою криміналістика — це юридична наука. Така думка сформувалася в 1952—1955 рр. і згодом стала панівною у правознавстві.

Криміналістична експертиза — вид судової експертизи, яка досліджує сліди — докази, що їх залишають люди й речі, для розв'язання ідентифікаційних, діагностичних або ситуаційних завдань. Криміналістичні експертизи проводять фахівці у судово-експертних установах.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судову експертизу — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надати висновок із питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Судово-експертну діяльність здійснюють на принципах законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження.

Під час проведення експертизи, на відміну від інших процесуальних дій, суттєві для справи факти можна встановлювати за відсутності слідчого (або суду). Ця особливість дає змогу пояснити, чому законодавець обумовив систему додаткових процесуальних гарантій, дотримання яких покликано сприяти достовірному, повному й об'єктивному встановленню фактів експертом і всебічній перевірці його висновків слідчим та судом. Експертизу слід призначати тільки тоді, коли у цьому насправді є потреба, коли без відповіді експерта на певні питання неможливо з'ясувати істину у справі. Неприпустимо призначати експертизу для розв'язання питань, що потребують таких спеціальних знань, які не виходять за межі професійної підготовки слідчого, прокурора або судді, тобто на розв'язання експерта не ставлять питань правового характеру.

Судові експертизи класифікують за різними підставами. За своєрідністю предмета спеціальних пізнань їх поділяють на кілька класів: криміналістичні, судово-медичні, судово-психіатричні, судово-психологічні, судово-фармацевтичні та фармакологічні, фізико-технічні, хімічні, товарознавчі, екологічні й деякі інші. Зі свого боку кожний названий клас поділяється на роди, види й підвиди. Так, усі криміналістичні експертизи поділяються на традиційні та нетрадиційні. Традиційні охоплюють такі види експертиз, як дактилоскопічна, судово-почеркознавча, авторознавча, судово-балістична, техніко-криміналістична експертиза документів та ін. Нетрадиційні — це експертиза матеріалів, речовин та виробів (нафтопродуктів, паливно-мастильних, лакофарбових матеріалів і покриття тощо), фоноскопична та фонетична експертизи та ін.

Найпоширенішим видом судової експертизи є криміналістична. Криміналістична експертиза — це лабораторне дослідження об'єктів з метою встановлення їхнього фактичного стану; можливості проведення певних дій; обставин, за яких проведені дії; невидимих слідів зашифрованого змісту; групової належності об'єктів або їх тождності [2]. Така експертиза потребує застосування спеціальних криміналістичних знань. Її об'єктами можуть бути: тексти документів та підписи на них; відбитки печаток і штампів; сліди рук, ніг, знарядь злочину й інструментів, транспортних засобів; зброя, боєприпаси тощо. Залежно від об'єктів дослідження криміналістичні експертизи поділяють на почеркознавчу, техніко-криміналістичну експертизу документів, трасологічну, судово-балістичну та ін.

Криміналістичну експертизу будь-якого роду або виду завжди супроводжує дія, передбачена законодавством: складання висновку експерта. Висновок експерта як один із самостійних видів доказів фігурує в суді, у ньому описують перебіг проведеного дослідження, його результати; висновок експерта — це спеціальний процесуальний документ, без якого неможлива сама процедура встановлення всіх обставин, що мають значення для кримінального або цивільного процесу. Незалежно від об'єкта та предмета дослідження, для кожного висновку експерта характерні певні спільні ознаки: у ньому відображено спеціальні пізнання експерта в будь-якій галузі знань науки, техніки, мистецтва або ремесла. До цього переліку не належать лише правові, юридичні знання, оскільки було б неправомірно посадовим особам, які апріорі мають такі знання (слідчим, суддям), призначати таку експертизу, визнаючи тим самим власну професійну некомпетентність.

Основні вимоги закону до висновку експерта доволі повно та чітко регламентовано й окреслено здебільшого формальними підставами призначення та проведення самої експертизи.

Аналіз експертної, слідчої та судової роботи свідчить, що питання застосування нових і нетрадиційних методів дослідження як самим суб'єктом розслідування, так і запрошуваними ним фахівцями-криміналістами актуальні до сьогодні. Керівних роз'яснень та інструкцій у підзаконних нормативних актах (за умов дефіциту правового регулювання навіть на рівні закону) нині явно бракує.

Комплексний, усебічний підхід до вивчення проблеми методів дослідження, застосовуваних під час розслідування злочинів, дасть змогу зіставити законодавчу, кримінально-процесуальну конструкцію складів кримінально-процесуальних норм, проаналізувати практику застосування цих норм і виробити низку рекомендацій щодо правового регулювання використання методів дослідження.

Метою цього дослідження є аналіз наукових праць із цієї тематики та практики їх застосування у слідчій діяльності під час використання технічних, тактичних і методичних досягнень у криміналістичних дослідженнях.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підручник / за ред В. Ю. Шепітька. 4-те вид., перероб. і доп. Харків, 2008. 464 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> (дата звернення: 10.08.2023).

Використання аналітичних методів для забезпечення повноти дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів

Тетяна Федорченко,

Сумський НДЕКЦ МВС України, м. Суми, Україна, e-mail: tatti.loo.tatti@gmail.com

Висвітлено особливості проведення судових експертиз наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Сформульовано рекомендації зі складання аналітичних схем дослідження цих речовин.

Ключові слова: *судова експертиза; аналітична схема дослідження; категорія.*

Utilizing Analytical Methods to Ensure Comprehensive Examination of Narcotic Substances, Psychotropic Substances, and Precursors

Tetiana Fedorchenko

This article sheds light on the peculiarities of conducting forensic examinations of narcotic substances, psychotropic substances, and precursors. It formulates recommendations for developing analytical examination frameworks for these substances.

Keywords: *forensic examination; analytical examination frameworks; category.*

За останні п'ятдесят років людство зробило величезний крок уперед у науці, техніці, технологіях та інших галузях діяльності. Судова експертиза, яка є необхідним і дієвим інструментом у боротьбі зі злочинністю, не є винятком із правил.

Провідною фігурою в експертній діяльності є судовий експерт, який повинен мати спеціальні знання та якому (відповідно до Закону України «Про судову експертизу») доручено провести дослідження об'єктів явищ і процесів, що можуть містити відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення [1]. Варто наголосити, що судовий експерт зобов'язаний особисто провести повне дослідження із застосуванням усіх наявних методів і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання. Такий документ в експертній практиці має назву «висновок експерта» і належить до процесуальних джерел доказів, незгоду з яким потрібно мотивувати у відповідному процесуальному документі [2].

Науково-технічний апарат судової експертизи постійно розвивається, створюються нові методи дослідження й удосконалюються наявні, що дає змогу точніше та швидше досліджувати об'єкти, явища і процеси, а це своєю чергою допомагає ефективніше розслідувати й розкривати кримінальні правопорушення.

Експертиза матеріалів, речовин і виробів (далі — експертиза МРВ) містить дослідження матеріальних об'єктів, які є носіями криміналістично значущої інформації, оскільки їхні властивості та відношення до інших об'єктів перебувають у певному зв'язку з фактами, які необхідно встановити [3].

Об'єктами експертизи матеріалів, речовин і виробів можуть бути речовини невідомої природи в будь-якому агрегатному стані, лакофарбові матеріали та покриття, пластмаси, клеї, нафтопродукти, метали та сплави, лікарські речовини, спиртовмісні рідини, продукти пострілу, піротехнічні суміші, ґрунти тощо. Також до експертизи МРВ належить дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які є складними речовинами за своєю природою, а тому потребують комплексного застосування хімічних та фізико-хімічних методів дослідження, які розширюють коло можливостей аналітика й дають змогу максимально зберегти об'єкт дослідження, а подеколи взагалі не є руйнівними.

Експертизу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів ускладнено значним різноманіттям речовин, які на законодавчому рівні класифіковано 2000 року в Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Згадані вище речовини вміщено у відповідні таблиці та списків відповідно до їхньої природи й небезпечності [4].

Для того щоб з високою точністю з'ясувати, який саме наркотичний засіб, психотропну речовину або прекурсор експерт бачить перед собою, і визначити кількість

цільової сполуки в об'єкті дослідження, необхідно застосувати цілу низку хімічних, фізико-хімічних та аналітичних методів дослідження. Так, група науковців *SWGDRUG* створила орієнтовну систему застосування методів під час дослідження наркотиків (із метою запобігти помилкам у визначенні природи речовин) [5]. Згадана група — це науковці з усього світу, які працюють над підвищенням якості судової експертизи наркотичних засобів і психотропних речовин, а також над забезпеченням дотримання одного з наріжних принципів судово-експертної діяльності — принципу повноти дослідження [1].

Наукова група *SWGDRUG* у своїх рекомендаціях послуговується поняттям «аналітична схема дослідження», що означає таку комбінацію вибраних методів, яка ефективно виконуватиме основні завдання судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, тобто допоможе судовому експертові провести повне дослідження й дати обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені перед ним ініціатором проведення експертизи.

Тож основні аналітичні методи дослідження умовно можна поділити на три великі категорії:

- 1) *категорія А* — ці методи забезпечують селективність завдяки структурній інформації речовини. До цієї категорії належать методи інфрачервоної спектроскопії, мас-спектроскопії, спектроскопії ядерного магнітного резонансу, раман-спектроскопії та рентгеноструктурного аналізу;
 - 2) *категорія В* — ці методи забезпечують селективність завдяки фізичним і хімічним характеристикам речовини. До цієї категорії належать методи капілярного електрофорезу, газової хроматографії, спектрометрії рухливості іонів, рідинної хроматографії, надкритичної рідинної хроматографії, тонкошарової хроматографії, ультрафіолетової / видимої спектроскопії, мікрокристалічні тести й мікроскопічні дослідження;
 - 3) *категорія С* — ці методи забезпечують селективність завдяки загальній або класовій інформації, тобто допоможуть визначити клас / групу речовини. До цієї категорії належать кольорові тести, флуоресцентна спектроскопія, імунологічний аналіз, визначення точки плавлення речовини та фармацевтичні ідентифікатори.
- Наведені три категорії групи методів рекомендовано використовувати у поєднанні за чітко визначеною схемою:

- застосовуючи метод, який належить до категорії *А*, його необхідно підтвердити будь-яким методом із категорії *А*, *В* або *С*;
- якщо немає змоги використати метод категорії *А*, тоді застосовують мінімум два методи категорії *В* для основного дослідження і ще один метод категорії *В* або *С* для підтвердження результату [5].

Водночас маємо зауважити, що наведені схеми — це тільки мінімальний набір методів, якими аналітик послуговується для досягнення позитивного результату. Хімік має право використовувати всі наявні методи та має впевнитись в отриманому результаті дослідження.

Отже, дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів — це складний процес аналізу речовин, який потребує потужної інструментальної бази та ґрунтовних знань аналітика. Кожний застосований метод дослідження потрібно підтвердити методом з іншої категорії та надати максимально повну інформацію про об'єкт. Аналітичні схеми дослідження визначає експерт, який проводить експертизу, але мінімального набору методів необхідно дотримувати для унеможливлення неправильного визначення якісного й кількісного складу досліджуваного об'єкта.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 05.09.2023).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
3. Давидова О. О. Криміналістичні дослідження матеріалів, речовин та виробів : курс лекц. Київ, 2008. 340 с.
4. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : затв. постановою КМУ від 06.05.2000 р. № 770 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
5. Scientific working group for the analysis of seized drugs (swgdrug) Recommendations, 2022. P. 73. URL: https://www.swgdrug.org/Documents/SWGDRUG%20Recommendations%20Version%208.1_FINAL_ForPosting_Rev%201-23-23.pdf (дата звернення: 05.09.2023).

Міжнародний досвід протидії організованій злочинності у сфері сексуального насильства та експлуатації дітей

Наталія Філіпенко,

д-ка юрид. наук, проф., Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «ХАІ»,
м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>, e-mail: n.filipenko@khai.edu

Наталія Язан,

Ужгородське районне управління поліції Головного управління Національної поліції
в Закарпатській області, м. Ужгород, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-00021-7621-9506>,
e-mail: yazannatasha@ukr.net

Розглянуто концептуальні питання міжнародного досвіду протидії організованій злочинності у сфері сексуального насильства й експлуатації дітей. Наголошено, що насильство щодо дітей має глибокі наслідки для здоров'я та благополуччя дітей, сімей, спільнот і країн. Згідно з висновками вчених, основні наслідки сексуального насильства для дитини є такими: 1) смерть; 2) тяжкі травми; 3) порушення розвитку мозку й нервової системи; 4) негативне реагування на стрес і поведінку, що становить ризик для здоров'я (діти, які зазнають насильства та впливу інших несприятливих чинників, із набагато більшою ймовірністю курять, зловживають алкоголем, уживають наркотики й мають сексуальні стосунки високого ризику; серед них також відзначено вищі показники тривожних розладів, депресій, інших проблем психічного здоров'я та самогубств); 5) незаплановані вагітності, штучні аборти, гінекологічні проблеми й інфекцій, що передаються статевим шляхом, зокрема ВІЛ; 6) шкода розвитку особистості, зумовлена руйнацією або деформацією базових умов розвитку (відчуття довіри, негативне ставлення до себе, недовіра до власного сприймання та власних оцінок; порушення формування комунікативних компетенцій, соціалізації; переживання інтенсивної психічної травми та її наслідків; регрес когнітивного, емоційно-вольового розвитку тощо). Саме тому сексуальне насильство й експлуатація дітей — це порушення прав людини, що має серйозні наслідки для розвитку світової спільноти.

Ключові слова: сексуальне насильство; експлуатація дітей; міжнародний досвід; протидія організованій злочинності.

International experience of combating organized crime in the field of sexual violence and exploitation of children

Nataliia Filipenko, Nataliia Yazan

The paper describes conceptual issues of the international experience of combating organized crime in the field of sexual violence and exploitation of children. It emphasizes that violence against children has profound consequences for the health and well-being of children, families, communities and countries. According to scientists' conclusion, the main consequences of sexual violence for a child are as follows: 1) death; 2) severe injuries; 3) neurodevelopmental disorders; 4) negative reaction to stress and health risk behavior (children, exposed to violence and impact of other adverse factors, are much more likely to

smoke, abuse alcohol, take drugs and have high-risk sexual relationships; they also have higher rates of anxiety disorders, depressions, other mental health problems and suicides); 5) unplanned pregnancies, induced abortions, gynecological problems and sexually transmitted infections, including HIV; 6) damage to self-development caused by the destruction or deformation of basic conditions for development (lack of trust, negative attitude towards oneself, distrust to one's own perception and own assessments; impaired formation of communication competences, порушення socialization; experience of intense mental trauma and its consequences; regression of cognitive, emotional and volitional development, etc.). Consequently, the sexual violation and exploitation of children are a violation of human rights that has serious consequences for the development of the global community.

Keywords: sexual violence; exploitation of children; international experience; combating organized crimes.

У широкому розумінні сексуальне насильство — це використання дитини дорослою особою або більш старшою дитиною для задоволення власних сексуальних потреб із застосуванням насилля або без нього, спираючись на довіру дитини або власні можливості. За дослідженнями закордонних фахівців, наприклад німецьких, жертвами сексуального насильства стають доволі малі діти (до 5 років) і діти більш старшого віку. Так, у 42 % випадків сексуальні зазіхання починаються із 6—7 років, але можуть мати місце навіть щодо немовлят. Основна частина сексуального насильства й експлуатації дітей припадає на вік від 7 до 13 років (75 %) [1, с. 6].

Сексуальне насильство щодо дітей та їх експлуатація, скоєні організованими злочинними групами, є особливо небезпечними, адже тягнуть за собою особливо тяжкі наслідки, завдають серйозної шкоди життю та здоров'ю малолітньої особи. Як зазначають фахівці, особа, яка постраждала від насильства в дитячі роки, у своєму подальшому житті, інколи навіть підсвідомо, прагне екстраполювати свій дитячий «життєвий досвід» на доросле життя. Найпоширенішими зафіксованими статистикою наслідками для таких осіб стають алкоголізм, наркоманія, застосування домашнього насильства, яке пов'язане з жорстоким поведінням із членами сім'ї, а в деяких — самогубство [2, с. 5]. Тобто адаптація таких дітей до нормального життя стає дуже складною, тривалою і не завжди успішною для цілої низки фахівців — правників, співробітників ювенальної превенції, медиків, психологів, психіатрів тощо.

Як зазначено в документах Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі — ВООЗ), насильство щодо дітей містить усі форми насильства щодо людей віком до 18 років, скоєні батьками або іншими вихователями, однолітками, романтичними партнерами або незнайомими людьми [3].

Огляд досліджень [4] свідчить, що кожна восьма дитина у світі (12,7 %) зазнала сексуального насильства до досягнення 18-річного віку.

За оцінками ЮНІСЕФ, кожна 20-ту дівчинку віком від 15 до 19 років (приблизно 13 мільйонів) примушували до сексу протягом її життя [5]. Сексуальне насильство щодо дітей має гендерний характер: майже 90 % злочинців — чоловіки, а рівень віктимізації серед дівчаток у 2—3 рази вищий, аніж серед хлопчиків (віктимізація хлопчиків вища, аніж у дівчаток, у деяких контекстах та організаційних умовах) [6, с. 5].

За даними фахівців, у глобальних масштабах до 1 мільярда дітей віком 2—17 років зазнавали фізичного, сексуального або емоційного насильства чи були залишені поза увагою [7]. Більшість випадків насильства щодо дітей належить до одного із шести основних типів міжособистісного насильства, що стається на різних етапах розвитку дитини.

На жаль, факти сексуального насильства й експлуатації дітей мають транснаціональний характер і є дуже поширеними. За висновками окремих міжнародних організацій, отримані транснаціональними злочинними формуваннями від сексуального насильства й експлуатації дітей кошти обчислюються сотнями мільйонів доларів. Цей злочинний бізнес посідає третє місце, поступаючись тільки торгівлі зброєю та наркотичними речовинами.

Міжнародна спільнота докладляє чимало зусиль для протидії сексуальному насильству й експлуатації дітей, зокрема: укладено Міжнародну угоду з метою запобігання насильству щодо дітей до 2030 року; триває розроблення міжвідомчого пакета із семи науково обґрунтованих стратегій профілактики, відомої як *INSPIRE* [8], а також завершується створення Глобального партнерства щодо припинення насильства щодо дітей. Для розв'язання проблеми неправомірного використання інформаційних і комунікаційних технологій для сексуальної експлуатації дітей сформовано Глобальний альянс *WePROTECT*: цивілізовані країни керуються його Моделлю національного реагування [6, с. 2]. Усе частіше зусилля із запобігання насильству щодо жінок і дітей стають взаємопов'язаними та підкріплюють одне одного, як зазначено у структурі *RESPECT3*. Фонд *Oak Foundation* нещодавно профінансував важливу роботу із запобігання сексуальному насильству щодо дітей [9], розроблено новий важливий індекс для виміру повноти національних заходів у відповідь [10].

В Україні за останні два роки проблема сексуального насильства й експлуатації дітей набула особливого загострення, оскільки наша країна мужньо протистоїть збройній агресії з боку РФ. Як свідчать данні кримінальних проваджень, саме діти стають найбільш вразливою категорією потерпілих від насильства, зокрема сексуального, із боку загарбників. У Міністерстві юстиції України задокументовано випадки сексуального насильства, скоєних від початку війни російськими військовими на окупованих територіях. За даними Генпрокурора України, сьогодні офіційно відомо про 175 таких фактів. Серед постраждалих — не лише жінки, а й чоловіки та діти (40 випадків — злочини щодо чоловіків, 13 — щодо — дітей віком від 4 до 17 років: 12 дівчат і 1 хлопчик). Утім, це — лише офіційна статистика [11].

Підбиваючи підсумки розгляду питання міжнародного досвіду протидії організований злочинності у сфері сексуального насильства й експлуатації дітей, можна стверджувати викладене далі.

1. Це дуже складна проблема, що потребує поглибленої співпраці співробітників правоохоронних органів, юристів, правників, медиків, представників державних установ і громадських організацій, а також імплементації в українське законодавство досвіду іноземних країн (зокрема, у частині реагування на такі злочини, адже вони мають дуже високу суспільну небезпеку не тільки через заподіяння шкоди іншим суспільним відносинам, соціальним і моральним цінностям, а й через порушення нормального фізичного та психологічного розвитку, руйнування соціальних зв'язків, складної та довгої адаптації після моральних і фізичних травм, виникнення небезпечних посттравматичних психічних розладів у жертв таких злочинів тощо).
2. Злочини, пов'язані із сексуальним насильством та експлуатацією дітей, долають кордони, якщо злочинець проживає в одній країні, а жертва — в іншій. У випадках сексуальної експлуатації дітей постачальник послуг часто є резидентом іншої держави. Отже, уряди країн світу мають координувати й узгоджувати між собою правові підходи до запобігання та протидії сексуальному насильству й експлуатації дітей, аби завадити особам, які скоюють злочини сексуального характеру проти дітей, спрямувати свої зусилля на ті країни, діти яких більш вразливі, що добре відомо таким особам.

Перелік джерел посилання

1. Keine Gewalt gegen Kinder. Bonn: Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 1998. 24 p.
2. Джу́жа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканності дитини : монографія. Київ, 2013. 193 с.
3. Посібник *INSPIRE*. Дії для впровадження семи стратегій задля припинення насильства стосовно дітей. Одеса, 2019. 304 с. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272996/9789241514095-ukr.pdf> (дата звернення: 18.08.2023).

4. Stoltenborgh M., van Ijzendoorn M. H., Euser E. M. & Bakermans-Kranenburg M. J. A Global Perspective on Child Sexual Abuse: Meta-analysis of prevalence around the world. *Child Maltreatment*. 2011 May. Vol. 16. Is. 2. Pp. 79—101. DOI: 10.1177/1077559511403920 (дата звернення: 18.08.2023).
5. A new era for girls: Taking stock of 25 years of progress / UNICEF. March 4, 2020. URL: <https://data.unicef.org/resources/a-new-era-for-girls-taking-stock-of-25-years-of-progress/> (дата звернення: 18.08.2023).
6. Меры по прекращению сексуального насилия и эксплуатации детей. UNICEF ; End Violence Against Children, 2020. 45 с. URL: <https://www.unicef.org/media/96276/file/CSAE-Summary-Ru.pdf> (дата звернення: 18.08.2023).
7. Hillis S., Mercy J., Amobi A., Kress H. Global Prevalence of Past-year Violence Against Children: A Systematic Review and Minimum Estimates. *Pediatrics*. March 2016. Vol. 137, Is. 3. URL: <https://publications.aap.org/pediatrics/article-abstract/137/3/e20154079/81439/Global-Prevalence-of-Past-year-Violence-Against?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення: 18.08.2023).
8. INSPIRE Handbook: action for implementing the seven strategies for ending violence against children / World Health Organisation. 11 July 2018. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/inspire-handbook-action-for-implementing-the-seven-strategies-for-ending-violence-against-children> (дата звернення: 18.08.2023).
9. Ligiero D., Hart C., Fulu E., Thomas A., & Radford L. What works to prevent sexual violence against children / Together for Girls. 2019. URL: www.togetherforgirls.org/svsolutions (дата звернення: 18.08.2023).
10. Out of the shadows: Shining light on the response to child sexual abuse and exploitation: A 40 country benchmarking index. A report from The Economist Intelligence Unit, 2018. URL: <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/Out%20of%20the%20Shadows%20Whitepaper.pdf> (дата звернення: 18.08.2023).
11. Коломієць В. Сексуальне насильство під час війни — це військовий злочин, який не має строку давності / Мін'юст України : офіц. сайт. 16.05.2023. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/valeriya-kolomiets-seksualne-nasilstvo-pid-chas-viyni-tse-voenni-y-zlochyn-yakiy-ne-mae-stroku-davnosti> (дата звернення: 18.08.2023).

Застосування сучасного програмного забезпечення під час дослідження зіткнень транспортних засобів

Андрій Фролов,

д-р філос., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3868-4511>, e-mail: frolov.andrey.5120@gmail.com

Віталій Варлахов,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6446-4400>, e-mail: 19varlahov84@gmail.com

Владислав Федорченко,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3990-0703>, e-mail: fedorchenko94@ukr.net

В довідково-нормативній літературі з питань теорії та практики судової транспортно-траєкторічної експертизи відсутня будь-яка інформація стосовно дослідження зіткнень транспортних засобів із застосуванням сучасного програмного забезпечення, які дають змогу моделювати 3D об'єкти.

Ключові слова: зіткнення; кут зіткнення; сканування; 3D сканер; 3D моделювання; програмне забезпечення.

The Matters of Modern Software Usage During Vehicle Crash Examinations *Andrii Frolov, Vitalii Varlahov, Vladislav Fedorchenko*

Theory and practice reference literature for the vehicle trace examination is lacking data regarding vehicle crash analysis using modern 3D modeling software.

Keywords: *crashes; crash angle; scanning; 3D scanner; 3D modeling; software.*

Механізм зіткнення транспортних засобів — це комплекс пов'язаних об'єктивними закономірностями обставин, що визначають процес зближення транспортних засобів перед зіткненням, їх взаємодію у момент удару і подальший рух до зупинки. Теорія удару ґрунтується на ідеальних умовах, які значно спрощують уявлення про взаємодію тіл під час удару. Зокрема, контакт тіл, які вдаряються, відбувається в одній точці, через яку проходить сила взаємодії. Поверхні тіл, які вдаряються, абсолютно рівні, тертя та зачеплення між ними немає, тому сила удару перпендикулярна до площини, дотичної до поверхні тіл, які вдаряються, у точці їхнього дотику. Насамперед взаємодія транспортних засобів під час зіткнення значно складніша, ніж це описано. У процесі зіткнення транспортних засобів контакт між ними виникає на значних ділянках, до того ж у нього вступають різні частини транспортних засобів, унаслідок чого сили взаємодії з'являються у різних місцях.

Дослідження зіткнень транспортних засобів, а саме, встановлення кута зіткнення транспортних засобів, потребує нових методів і знань із застосуванням сучасного програмного забезпечення, що, своєю чергою, дасть змогу більш детально та якісно провести транспортно-трасологічні дослідження. На сьогодні експерти лабораторії інженерно-транспортних та дорожньо-технічних досліджень ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» успішно застосовують 3D сканер *Artec Leo*.

Artec Leo — перший 3D сканер із вбудованою технологією автоматичної обробки даних, який робить процес сканування настільки інтуїтивно зрозумілим, що тепер знімати 3D об'єкт не складніше, ніж робити відео. Під час сканування можна безпосередньо спостерігати за скануванням і створенням 3D моделі в реальному часі на екрані сканера *Artec Leo*, який має сенсорне керування. Завдяки швидкості 3D реконструкції до 80 кадрів в секунду, *Artec Leo* — найшвидший на сьогодні портативний 3D сканер. Незалежно від освітлення навколишнього середовища, здатність сканера *Artec Leo* однаково добре знімати великі ділянки території та найдрібніші деталі поверхні дає змогу використовувати його для сканування різних об'єктів — від дрібних запчастин до тіла людини, автомобілів, катерів або місць злочину. Як і в інших 3D сканерів *Artec*, діапазон його застосування величезний, включно з промисловим виробництвом і контролем якості, охороною здоров'я, судовою експертизою тощо. Навіть більше: бездротовий адаптер і вбудований процесор сканера *Artec Leo* дають змогу підключати до нього різні пристрої, що, своєю чергою, істотно розширює можливості незалежно від сфери діяльності.

Технологія тривимірного сканування, розроблена компанією *Artec 3D*, дає змогу із високою точністю і швидкістю отримувати інформацію про поверхні об'єктів (глибину), використовуючи принцип структурованого підсвічування, а вбудована у сканер фотокамера фіксує текстуру об'єкту. Завдяки такому технічному рішення, 3D сканер *Artec* дає змогу отримувати високоточні повнокольорові комп'ютерні моделі складних об'єктів. Дані утворюють шляхом проектування на об'єкти сцени спеціальної решітки під параллаксом кутом. Спотворення проєкції решітки, створені геометрією об'єктів, дають змогу точно розрахувати розташування кожної її точки в тривимірному просторі. Отримані точки триангулюють, утворюючи полігональну поверхню, яка може бути представлена в будь-якому із поширених форматів.

Широкий кут захоплення зображення дає змогу точно й швидко сканувати й обробляти дані об'єктів, наприклад, таких, як кузов транспортного засобу. До того ж, після сканування кожного транспортного засобу окремо можна провести зіставлення транспортних засобів із урахуванням їх пошкоджень, що, своєю чергою, дає змогу

встановити кут зіткнення транспортних засобів без фактичного співставлення їх, оскільки в деяких випадках транспортні засоби зберігають в різних місцях далеко одне від одного. Це, своєю чергою, діє змогу швидше, а головне, точніше встановити кут зіткнення транспортних засобів, до того ж, побудовані 3D моделі транспортних засобів, отримані в результаті сканування можуть бути передані (додані) в різні CAD / CAM програми для редагування, масштабування або доопрацювання, а далі використовуватися для відтворення об'єкту сканування в матеріалі, швидкого й економічного тиражування тощо.

Перелік джерел посилання

1. Сучасні засоби вимірювальної техніки. 3D сканер нового покоління Artec Leo. URL: <http://www.koda.ua/ukr/products/desc.html?id=1156> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Професійний 3D сканер Artec Leo. URL: <https://www.artec3d.com> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Шевцов С. О., Дубонос К. В. Розслідування обставин дорожньо-транспортних пригод. Харків, 2003. 191 с.
4. Шевцов С. А. Возможности использования специальных знаний при расследовании дорожно-транспортных происшествий. Харьков, 2005. 308 с.

Актуальні питання удосконалення процесуального порядку призначення експертизи

Оксана Хомин,

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна,
e-mail: pikula2313@gmail.com

Проаналізовано процесуальний порядок призначення судової експертизи за кримінальним провадженням, чинне законодавство, експертна й судова практика, кримінальне процесуальне законодавство Республіки Азербайджан, Республіки Казахстан, Латвійської Республіки, Республіки Молдова та запропоновано вдосконалити процесуальний порядок призначення експертизи у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Ключові слова: спеціальні знання; судова експертиза; висновок експерта; клопотання сторони; кримінально-процесуальне законодавство; удосконалення.

Relevant Issues in Enhancing the Procedure of Forensic Examinations' Appointment

Oksana Khomyn

The paper delves into the forensic examination appointment procedures in criminal proceedings, actual legal framework, forensic and judicial practices, as well as criminal procedural legislation in the Republic of Azerbaijan, the Republic of Kazakhstan, the Republic of Latvia, and the Republic of Moldova. It proposes improvements to the forensic examination's appointment within the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Keywords: specialized knowledge; forensic examination; forensic report; party's motion; criminal procedural legislation; enhancement.

Питання використання спеціальних знань є предметом наукових досліджень і викладено в наукових працях Л. Ю. Ароцкера, В. П. Бахіна, І. В. Гори, В. П. Колмакова, В. П. Корж, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченка, Г. М. Нагорного, Б. В. Романюка, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, Е. Б. Сімакової-Єфремян, О. П. Снігирьова, Г. О. Спіциної, М. М. Цимбалюка, М. Г. Щербаковського, О. О. Юхна та ін. Окремі аспекти використання спеціальних знань у судовому розгляді кримінальних проваджень потребують подальшого дослідження.

У юридичній літературі та чинному законодавстві існують різні підходи до визначення спеціальних знань.

Так, Н. І. Клименко вважає, що під спеціальними знаннями слід розуміти знання, які є основою конкретних спеціальностей і спеціалізацій [1, с. 25]. Б. В. Романюк розглядає спеціальні знання як сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, які мають особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних

галузях науки, техніки, мистецтва й ремесла [2, с. 17]. М. Г. Щербаковський зазначає, що призначення судом експертизи є обов'язковим тоді, коли отримання доказів у кримінальному провадженні будь-якими засобами доказування, окрім використання спеціальних знань у формі судової експертизи, є неможливим. Він вважає, що такий підхід дасть змогу всебічно й повно дослідити обставини вчиненого кримінального правопорушення і є підставою винесення об'єктивного судового рішення [3, с. 155].

На законодавчому рівні використання спеціальних знань визначено у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», у якій судова експертиза — дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Водночас відсутнє визначення поняття «спеціальні знання» [4]. Водночас у ст. 243 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) передбачено, що експерта залучають у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження [5]. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, зокрема обов'язкової. Експерта може залучити слідчий суддя за клопотанням сторони захисту в разі та в порядку, передбачених ст. 244 цього Кодексу, а саме: 1) для розв'язання питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для розв'язання залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів або з інших об'єктивних причин [5]. Процесуальний порядок призначення експертизи судом визначено у ст. 332 КПК України, відповідно до ч. 1—2 якої під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 цього Кодексу, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експертові або експертам [5]. Суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експертові або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо: 1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності; 2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 цього Кодексу; 3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності [5].

Отже, процесуальний порядок призначення експертизи на досудовому слідстві вирішують слідчий і прокурор, а в суді — суддя одноособово, слідчий суддя та суд.

У разі відсутності захисника у підозрюваного, обвинуваченого, підсудного (відмови від захисту), він повинен мати процесуальне право особисто або через законного представника заявляти клопотання про призначення експертизи (за наявності достатніх підстав). Водночас інші учасники процесу (цивільний позивач, цивільний відповідач, законні представники потерпілого, обвинуваченого та ін.) також повинні мати право заявляти (у досудовому слідстві — перед слідчим, прокурором, а в суді — перед судом) клопотання про призначення експертизи, для розв'язання питань, що мають істотне доказове значення. Зазначену пропозицію слід унормувати.

Аналіз процесуального законодавства інших держав дає змогу дійти висновку про доцільність удосконалення порядку й умов призначення судових експертиз.

Так, у ст. 270 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Казахстан зазначено, що експертизу призначають у разі, коли інформацію про обставини, що мають значення для справи, можна отримати в результаті дослідження матеріалів, яке

здійснює експерт на основі спеціальних наукових знань. Наявність таких знань в інших осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, не звільняє особу, яка веде кримінальний процес, від необхідності у відповідних ситуаціях призначити експертизу [6].

Заслуговує на увагу унормування в ч. 5 ст. 272 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Казахстан призначення експертизи за ініціативою інших учасників процесу, які захищають свої права й інтереси: відповідно до неї експертизу можуть призначити за ініціативою учасників процесу, які захищають свої права й інтереси. Учасники процесу, що захищають свої права та інтереси, письмово подають органу, який веде кримінальний процес, питання, за якими, на їхню думку, має бути дано висновок експерта, зазначають об'єкти дослідження, а також називають особу, яку можна запросити як експерта. Орган, який веде кримінальний процес, не має права відмовити у призначенні експертизи, за винятком випадків, коли питання, подані на її розв'язання, не належать до кримінальної справи або предмета судової експертизи. Про відмову у задоволенні клопотання особа, яка здійснює досудове розслідування, вносить мотивовану постанову протягом трьох діб із моменту надходження клопотання [6].

Відповідно до ст. 194 Кримінально-процесуального кодексу Латвійської Республіки, експертизу призначають за дорученням керівника кримінального процесу, якщо для з'ясування питань, що мають значення для кримінального процесу, необхідно провести дослідження, у якому використовують спеціальні знання в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла [7].

Згідно зі ст. 264 Кримінально-процесуального кодексу Азербайджанської Республіки, експертизу призначають із метою встановити обставини, що мають значення для кримінального переслідування, якщо потрібні спеціальні знання в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла. Наявність спеціальних знань у дізнавача, слідчого, прокурора, що здійснює процесуальне керівництво попереднім розслідуванням, спеціаліста й інших учасників кримінального процесу не звільняє орган кримінального переслідування від необхідності призначити експертизу у відповідних випадках. Експертизу проводять за постановою слідчого або, якщо кримінальне переслідування здійснюють у порядку приватного обвинувачення, — за письмовим зверненням сторони захисту. Постанова про призначення експертизи є обов'язковою для осіб, яких вона стосується [8].

Заслужують на увагу окремі норми Кримінально-процесуального кодексу Республіки Молдова, де зазначено випадки призначення експертизи: 1) для встановлення, з'ясування або оцінки обставин, які можуть мати доказове значення для кримінальної справи; 2) необхідність використання спеціалізованих знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесел або інших галузях [9]. Експертизу призначає орган кримінального переслідування або судової інстанції за клопотанням сторін, а також орган кримінального переслідування за своєю ініціативи. Сторони мають право заявити клопотання про провадження експертизи за своєю ініціативою та власним коштом для встановлення обставин, які, на їхню думку, можна використати для захисту їхніх інтересів.

Отже, у процесуальному законодавстві названих вище держав правильно зауважено, що призначити експертизу необхідно за умови використання спеціальних знань як за клопотанням сторін, ініціативою суду, так і за клопотанням потерпілого або цивільного позивача.

Аналіз процесуального законодавства, судової, слідчої та експертної практики в Україні свідчить, що чинний процесуальний порядок призначення експертизи на досудовому слідстві та в суді потребує вдосконалення: зокрема, доцільно внести зміни до ст. 243 КПК України, де окреслити умови призначення судової експертизи — аргументовану потребу у використанні спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла й інших сферах для встановлення або спростування події злочину

чи інших обставин, які є предметом доказування. На досудовому слідстві експертизу призначають слідчий, прокурор, слідчий суддя за клопотанням сторони захисту або підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого (за відсутності захисника) та інших учасників кримінального процесу. У судовому розгляді суддя одноособово або за клопотанням сторони захисту, сторони обвинувачення, ініціативи потерпілого й інших учасників судового провадження призначає експертизу в разі необхідності використання спеціальних знань у галузі науки мистецтва, техніки, ремесла й інших сферах, необхідних для прийняття правосудного рішення.

Перелік джерел посилання

1. Клименко Н. І. Європейська мережа судово-експертних установ. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 1 (100). С. 24—26.
2. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань на досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 222 с.
3. Щербаковський М. Г. Обов'язкове призначення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 148—157.
4. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
6. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г. № 231-V ЗРК (с изм. и доп.). URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата звернення: 10.08.2023).
7. Уголовно-процесуальний кодекс Литовской Республики от 14.03.2002 г. № IX-785 (с изм. и доп.). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/legislation/details/8195> (дата звернення: 10.08.2023).
8. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ (с изм. и доп.). URL: <https://www.migration.gov.az/content/pdf/f5875139b52568b64830edb7a3d5855d.pdf> (дата звернення: 10.08.2023).
9. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122-XV (с изм. и доп.). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?lang=ru&doc_id=17324 (дата звернення: 10.08.2023).

**Аналіз змін у вимогах Правил дорожнього руху України
стосовно класифікацій категорій транспортних засобів,
зокрема мікромобільних засобів переміщення**

Павло Хоробрих,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6454-7847>, e-mail: horobrihpn@gmail.com

Проаналізовано дії учасників дорожнього руху, які керують мікромобільними засобами пересування (моноколом, електросамокатом та ін.), із метою виробити нові нормативні підходи до процесу виконання експертних досліджень і надання висновку експерта за дорожньо-транспортною пригодою, у якій брала участь особа, що керувала таким засобом. Окреслено проблему відсутності нормативної бази щодо експлуатації на дорогах загального користування таких засобів пересування, як моноколом, а також проблему, пов'язану із використанням моноколів на територіях загального користування (у парках, на дитячих майданчиках, тротуарах та ін.).

Ключові слова: мікромобільний засіб пересування; моноколом; двоколісний транспортний засіб (електросамокат); учасник дорожнього руху; Правила дорожнього руху; дорожньо-транспортна пригода; судовий експерт; автотехнічна експертиза.

Analyzing Amended Requirements of the Road Traffic Rules of Ukraine Regarding the Vehicle Categories Classification, Particularly Personal Mobility Devices

Pavlo Khorobrykh

This article examines the road users' actions who operate personal mobility devices (electric unicycles, electric scooters, etc.) aiming to develop new regulatory approaches for the appropriate forensic examinations and road accident analysis report to the cases when individuals operating such devices. It highlights lacking regulatory framework for operating personal mobility devices on public roads and areas (parks, playgrounds, sidewalks, etc.).

Keywords: personal mobility device; electric unicycle; two-wheeled vehicle (electric scooter); road user; road traffic rules; road traffic accident; forensic examiner; vehicle engineering examination.

Нині на дорогах загального користування нашої держави (особливо це стосується великих міст України — Харкова, Києва, Дніпра, Одеси та ін.) у потоці транспорту часто можна побачити осіб, які пересуваються на доволі великій швидкості проїзною частиною на електросамокаті або одноколісному пристрої — моноколесі (зокрема й тих, хто не досяг повноліття — дітей). Подібні засоби пересування надзвичайно мобільні, навіть порівняно з мотоциклом, не кажучи про звичайний автомобіль. Електросамокат або моноколесо здатне швидко прискорюватися й маневрувати без подання попереджувальних знаків / жестів. Такі дії осіб провокують небезпечні ситуації на автошляхах, здатні навіть спричинити тілесні ушкодження учасникам дорожнього руху, а іноді, на жаль, і летальні випадки. Станом на сьогодні відсутнє нормативно-правове регулювання щодо пересування осіб на вказаних засобах. Також відсутній механізм притягнення таких осіб до відповідальності (адміністративної, кримінальної) у разі їх причетності до дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП).

24 лютого 2023 року набув чинності Закон України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів» (далі — *профільний Закон*) [1], згідно з яким електросамокати та моноколеса — транспортні засоби. Визначено дві категорії електричних транспортних засобів:

- легкий персональний електричний транспортний засіб: має від одного колеса, електродвигун потужністю до 1000 Вт і розвиває максимальну швидкість до 25 км/год. До цієї категорії належать усі прокатні самокати;
- низькошвидкісний легкий електричний транспортний засіб: має від двох коліс та може їхати зі швидкістю 10—50 км/год. Транспортні засоби, які їдуть зі швидкістю понад 50 км/год не належать до цієї категорії (це мотоцикли).

Після докладного вивчення наведеного закону було встановлено, що в ньому відсутні норми щодо обов'язків власників електросамокатів та моноколес їх реєструвати чи отримувати номерний знак. Також не вимагається отримувати посвідчення водія для керування таким транспортом.

На думку автора, украй важливо визначити мінімальний вік, який дає право керувати моноколесом, — 16 років та визначити на законодавчому рівні необхідність щодо екіпування під час пересування на моноколесі захисним шоломом, рукавичками, налокітниками і наколінниками, а у темний час доби і/або в умовах недостатньої видимості (для своєчасного виявлення іншими учасниками дорожнього руху) — світлоповертальними елементами (стрічками, наліпками, жилетом тощо) або одягом, оснащеним світлоповертальними елементами. Такими вимогами необхідно доповнити п. 2.3 Правил дорожнього руху (далі — ПДР).

До того ж керувальник моноколесом повинен здобути відповідну підготовку з правил пересування проїзною частиною загального користування, підтверджену посвідченням на право керування транспортним засобом відповідної категорії, а не просто мати на увазі наявність вимог ПДР. Для цього в п. 2.13 ПДР таких учасників дорожнього руху необхідно додати до категорії А1.

Своєчасному виявленню мікромобільного транспорту на проїзній частині іншими учасниками дорожнього руху сприятиме обмеження швидкості руху на моноколісах до 30 км/год, що потребує доповнення п. 12.9 ПДР відповідною нормою.

Із метою впорядкування пересування осіб, які керують мікромобільними транспортними засобами, зокрема моноколесом, необхідно додати таких учасників дорожнього руху до категорії А1 або прирівняти до них.

Станом на сьогодні запропоновані нами норми відсутні як у ПДР, так і в профільному Законі, що провокує неоднозначні підходи до технічної та юридичної оцінки дій особи, яка на момент виникнення ДТП керувала мікромобільним транспортним засобом: в одному випадку цю особу кваліфікують як пішохода, в іншому — як водія. Якщо вважати керувальника моноколесом пішоходом, то під час ДТП із наїздом моноколеса на іншого пішохода і травмуванням останнього неможливо класифікувати цю подію як ДТП, адже подібний технічний аналіз суперечить терміну «дорожньо-транспортна пригода — подія, яка сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки» [2], наведеному в п. 1.10 ПДР.

Аналогічні проблеми виникають у слідчих під час розслідування кримінальних проваджень за участю такого мікромобільного транспортного засобу, як електросамокат.

Також існує нагальна потреба з'ясувати технічні характеристики наявних в Україні мікромобільних транспортних засобів пересування, визначити експериментальним шляхом згадані вище параметри, а також розробити експертні методики дослідження подібних ДТП.

Оскільки кількість мікромобільних засобів пересування (наприклад, моноколіс, електросамокатів і гіробордів) на території нашої держави день у день збільшуватиметься, їх безпечне використання потребує унормування в чинному законодавстві України (зокрема, у ПДР і профільному Законі).

Зважаючи на викладене вище, пропонуємо:

- 1) ч. 2 ст. 14 «Учасники дорожнього руху» профільного Закону викласти в такій редакції: «До учасників дорожнього руху належать водії та пасажирів транспортних засобів, пішоходи, особи, які рухаються в кріслах колісних, на моноколесах, електросамокатах, гіробордах та інших мікромобільних засобах пересування, велосипедисти, погоничі тварин»;
- 2) абз. 25 п. 1.10 ПДР викласти в такій редакції: «водій — особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії, або особа, яка керує моноколесом, електросамокатом, гіробордом, іншим мікромобільним засобом пересування. Водієм також є особа, яка навчає керування транспортним засобом, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі»;
- 3) доповнити п. 1.10 ПДР визначенням термінів: «мікромобільний транспортний засіб — розрахований на одну особу електричний або такий, що самобалансує, чи механічний транспортний засіб»;
«моноколесо — електричний мікромобільний транспортний засіб, уніцикл (моноцикл), що самобалансує, з одним колесом і розташованими по обидва боки від колеса підніжками, призначений для пересування однієї людини».
- 4) обумовити мінімальний вік, із якого настає право керувати моноколесом, — 16 років;
- 5) доповнити п. 2.3 ПДР такими обов'язковими вимогами до керувальника будь-яким мікромобільним транспортним засобом: під час пересування він бути вдягнений у захисний шолом, захисні рукавички, налокітники й наколінники; а темного часу доби та в умовах недостатньої видимості (для своєчасного його виявлення іншими учасниками дорожнього руху) використовувати світлоповертальні елементи

(стрічку, наліпку, жилет тощо) або бути в одязі, який має світлоповертальні елементи;

- б) додати керувальників будь-якими мікромобільними транспортними засобами до категорії А1 учасників дорожнього руху (п. 2.13 ПДР) із відповідними правами й обов'язками;
- 7) додати до п. 12.9 ПДР вимоги щодо обмеження швидкості руху на мікромобільному транспортному засобі до 30 км/год.

Перелік джерел посилання

1. Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів : Закон України від 24.02.2023 № 2956-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2956-20#Text> (дата звернення: 02.09.2023).
2. Правила дорожнього руху : затв. постановою Кабміну України від 10.10.2001. № 1306 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.09.2023).

Доказове значення несудових експертиз у судочинстві

Вадим Хоша,

канд. юрид. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0467-9826>, e-mail: khosha@hniise.gov.ua

Розглянуто процесуальний статус висновків судової та несудових (відомчих) експертиз як одного із доказів у різних видах судочинства.

Ключові слова: висновок експерта; доказ; експерт; експертиза; судочинство.

The Non-Forensic Examination Evidentiary Value in Judicial Proceedings

Vadym Khosha

This research explores the procedural status of forensic and non-forensic (departmental) reports as one of the pieces of evidence in various judicial proceedings.

Keywords: forensic report; evidence; examiner; examination; judicial proceedings.

На сьогодні в державі, окрім Закону України «Про судову експертизу» та процесуального законодавства, прийнято низку законодавчих актів, у яких наведено визначення понять різних несудових (відомчих) експертиз: антидискримінаційної, ветеринарно-санітарної, гендерно-правової, медико-соціальної, наукової та науково-технічної, санітарно-епідеміологічної тощо.

Під несудовою (відомчою) експертизою слід розуміти дослідження уповноваженою особою на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання обґрунтованих висновків для прийняття суб'єктом призначення (замовником) компетентних рішень щодо таких об'єктів, явищ і процесів.

Оскільки результатом несудового (відомчого) дослідження є висновок експерта, розглянемо його доказове значення та процесуальний статус у судочинстві.

Доказування є багатоаспектним та багаторівневим поняттям у процесуальній науці. Під предметом доказування слід розуміти ідеальне утворення, яке відображає на абстрактному та конкретному рівнях коло реальних обставин (фактів), що підлягають установленню за окремою справою. Кримінально-процесуальне доказування є пізнанням подій минулого, що здійснюють за відображенням подій скоєного суспільно-небезпечного протиправного діяння, яке залишило слід на матеріальних об'єктах, у явищах, процесах та у свідомості людей. Правильно встановлене суб'єктом доказування коло обставин, що має значення у кримінальному провадженні, дає змогу визначити необхідну кількість перетворень у докази значимої інформації,

необхідної для встановлення істини у справі та винесення справедливого вироку або іншого підсумкового процесуального акту. Так, у п. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) [1] зазначено, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази та висновки експертів.

У цивільному, господарському та адміністративному судочинстві доказами є будь-які дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для розв'язання справи. Указані дані встановлюють такими засобами, як письмові, речові й електронні докази, показання свідків, а також висновки експерта (ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України (далі — *ЦПК України*) [2], ст. 73 Господарського процесуального кодексу України (далі — *ГПК України*) [3] та ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — *КАС України*) [4]).

Доказами у справах про адміністративні правопорушення є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) установлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винуватість даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного розв'язання справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, зокрема тими, що використовує особа, притягнута до адміністративної відповідальності, а також такими, що працюють в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки (відеозапису), які використовують при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, безпеки на автомобільному транспорті та паркування транспортних засобів, актом огляду та тимчасового затримання транспортного засобу, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами (ст. 251 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — *КУпАП*)) [5]. Слід звернути увагу на той факт, що в КУпАП одним із доказів зазначено висновок експерта. Одночасно інші (перелічені вище) докази є потенційними об'єктами експертного дослідження.

З огляду на наведене, одним із головних засобів доказування при всебічному, повному й об'єктивному дослідженні обставин справ, а також винесенню законних та обґрунтованих судових рішень є докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені в результаті них висновки.

У ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» [6] зазначено, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться винятково державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим законом.

У процесуальному законодавстві України зазначено, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст. 69 КПК України) [1]. У цивільному, господарському

та адміністративному судочинстві експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Під час розгляду справи про адміністративне правопорушення експерта призначає орган (посадова особа), у провадженні якого перебуває справа, у разі, коли виникає потреба в спеціальних знаннях, зокрема, для визначення розміру майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, а також суми грошей, одержаних унаслідок учинення адміністративного правопорушення, які підлягають конфіскації (ст. 273 КУпАП) [5].

Незалежно від виду судочинства та підстави проведення експертизи, судовий експерт зобов'язаний:

- провести повне дослідження й дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;
- на вимоги особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку;
- заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі [6].

Судовий експерт є самостійним учасником судочинства та наділений принципом самостійності, який виражено у незалежності від органу або особи, яка призначила експертизу, сторін та інших осіб, зацікавлених у результаті справи.

У кримінальному провадженні експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 «Розгляд слідчим суддею клопотання про проведення експертизи» КПК України [1], якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (п. 1 ст. 242 КПК України [1]), а висновок експерта визначено як докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатом висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (п. 1. ст. 101 КПК України [1]).

Слід зазначити, що висновок експерта не має наперед установленої сили, оскільки слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ за належністю, допустимістю, достовірністю, а сукупність зібраних доказів — за достатністю та взаємозв'язком для прийняття відповідного процесуального рішення (ст. 94 КПК України [1]). Висновок експерта спирається на докази, на зібрані за допомогою слідчих дій у справі. Доказове значення у висновку експерта мають конкретні факти, установлені під час дослідження.

У цивільному, господарському та адміністративному судочинстві висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені внаслідок них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені перед експертом, складений у порядку, визначеному законодавством. У КУпАП відсутнє окреме визначення поняття «висновок експерта».

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [7], акти чи інші документи, зокрема відомчі, де зазначено обставини, установлені із застосуванням спеціальних знань (наприклад, про причини аварії, вартість ремонту, розмір нестачі матеріальних цінностей), не можна розглядати як висновок експерта та вважати підставою для відмови в призначенні судової експертизи, навіть якщо вони одержані на запит суду, органу дізнання, слідчого або адвоката. Також у Постанові Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» [8] зазначено, що не можна розглядати як висновок експерта і вважати підставою для відмови

у призначенні експертизи акти ревізії, калькуляції, інші висновки спеціалістів, навіть якщо вони надані на запит суду, адвоката, сторони. За необхідності з'ясування зазначених у таких документах обставин судом може бути призначена експертиза, яка буде вважатись первинною.

З огляду на процесуально визначені положення щодо експерта та його висновку, слід зазначити, що особи, які проводять несудові (відомчі) експертизи, мають спеціальні знання, необхідні для надання обґрунтованих висновків із досліджуваних питань, проте вони не відповідають вимогам ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» [6], ст. 69 КПК України [1], ст. 72 ЦПК України [2], ст. 69 ГПК України [3] та ст. 68 КАС України [4], а надані ними докладні описи проведених досліджень не відповідають вимогам ст. 101 КПК України [1], ст. 102 ЦПК України [2], ст. 98 ГПК України [3] та ст. 101 КАС України [4].

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що несудові (відомчі) висновки експертів не є тотожними висновку експерта як одного із процесуальних джерел доказів (у кримінальному провадженні) та засоба доказування (у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві).

Відмінність судової експертизи від несудових (відомчих) експертиз як непроцесуальної форми використання спеціальних знань полягає в тому, що їх проводять для потреб самого відомства й вони не пов'язані із судочинством.

Висновки несудових (відомчих) експертиз можуть слугувати лише підставою для направлення заяви або повідомлення до судово-слідчих органів з метою розв'язання питання щодо відкриття кримінального провадження, а під час розгляду цивільних, господарських та адміністративних справ — документами (письмовими доказами), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного розв'язання спору.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 11798-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8037-X (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
6. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
7. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 05.09.2023).
8. Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 р. № 4 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-12#Text> (дата звернення: 05.09.2023).

Алекситимія: психологічний зміст «маски нормальності»

Катерина Царьова,

Дніпропетровський НДІСЕ, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0898-8773>,
e-mail: tsareva.katrina@gmail.com

Алекситимія є доволі поширеним явищем у сучасному світі. Кожна особа, у якої сформовані ознаки алекситимії, «придушує» свою індивідуальність, власне бачення, поведінку й узагалі існує у світі, де навколишнє середовище та саме життя не викликають у неї нічого, окрім нудьги.

Ключові слова: алекситимія; «маска нормальності»; «лоскутна особистість»; «постільна залежність»; «гедоністична здібність»; «людина мінімаркету».

Alexithymia: The Psychological Essence of the «Normalcy Mask»

Kateryna Tsarova

Alexithymia is a quite widespread phenomenon in the modern world. Individuals displaying signs of alexithymia tend to «suppress» their individuality, their unique perspective, behavior, and, in general, exist in a world where the environment and life itself evoke nothing but apathy.

Keywords: alexithymia; «normalcy mask»; «fragmented personality»; «bedroom dependency»; «hedonistic inclination»; «The Convenience Store Woman».

Уперше тему алекситимії порушив японський психіатр Сайто Сатору, що має власну психіатричну практику в Токіо: його досвід ґрунтується на прикладі героїв повісті Мурата Саяки «Людина мінімаркету», яка здобула премію Акутагави за 2016 рік, і на прикладі власної практики клієнтів, що страждають на цей розлад.

Алекситимією називають психологічний стан особистості, за якого людина, утративши здатність до визначення та виявлення власних емоцій, змушена намагатися виглядати нормальною в очах інших, що своєю чергою потребує багато психічної енергії.

У психіатрії існує термін «алекситимія» (грец. негативний префікс *ἀ* та дві основи *λέξις* (слово) і *θυμός* (почуття, емоції)). Цей термін визначає психологічний стан, коли особистість не здатна оцінювати й описувати власні емоції. Під час підвищеного напруження та стресу (обумовлених воєнним станом), щоб мати цілісне уявлення про своє життя й навколишню реальність, яка постійно змінюється, індивід повинен усвідомлювати та розрізняти, що він відчуває. Однак слід ураховувати, що існують люди, не здатні до цього. Вони не розуміють, у яких ситуаціях у них виникає певна емоція. Особливості алекситимії виявляються у таких людей у ті моменти, коли їх охоплює гнів, смуток або будь-яке інше сильне почуття, яке вони не в змозі визначити й висловити. Саме тому на запитання «Які Ви зараз відчуваєте емоції?» людина, яка страждає на алекситимію, відповідь: «Не знаю. Жодних». Вона дасть таку відповідь, тому що не може ідентифікувати емоції, а не тому, що не відчуває жодних емоцій.

Слід зауважити, що в разі страждання на алекситимію розвиваються не тільки негативні емоції, а й позитивні: людина не здатна відчувати такі почуття, як радість або наснага, вона втрачає здатність отримувати задоволення від життя, що спричиняє втрату мотивації до діяльності, від якої раніше людина отримувала задоволення.

Гедоністичну здібність людини визначено як рису характеру — здатність отримувати насолоду практично від усього, життєрадісність, яка акумулює людину на самовідновлення. У алекситиміків навпаки — не вдається виробити навіть прагнення до задоволення, що стає підґрунтям почуття депресії від систематичних невдач породжувати задоволення, а людина продовжує носити «маску нормальності», приховуючи свої психологічні особливості від оточуючих і, власне, від себе.

Для того щоб іще глибше зрозуміти природу алекситимії, повернімося до жінки Кокура Кейко, про яку йдеться у повісті «Людина мінімаркету». Героїня працювала в тому самому мінімаркеті (комбіні) продавчиною 18 років, мала за життєве правило жодній людині не виказувати своїх почуттів і суджень, зрештою створила «лоскутну

особистість». Зазначена особистість склалася із копіювання поведінки, звичок і манер жінок, які складали оточення героїні, яких Кокура вважала правильними та які викликали в неї захоплення. Розпочинаючи зміну, Кейко не просто перевдягається в робочу уніформу: вона перетворюється у функцію, у «людину мінімаркету». На перший погляд, ця зручна стратегія дає їй змогу адаптуватися, пристосуватися до власного оточення (референтної групи). Приховавши свою індивідуальність в уніформу, яка містить гіркий і травматичний досвід минулого (пресинг з боку вчителів, нарікання невдоволених нею батьків), вона вдячна тому, що за допомогою запозичених від інших навичок виконує запропоновані обов'язки.

Неможливість «переробити» за допомогою сублімації власний травматичний досвід і не перебувати в емоційному стані жалоби заважають опрацювати психічний досвід та інтегрувати його у структуру особистості. Саме тому доступність до афекту дорослого типу (перероблення будь-яких складних емоцій) відсутня в алекситиміків, що й викликає та підтримує емоційний вакуум.

Зіткнення із власним емоційним вакуумом або, наприклад, негативними виявами з боку оточення можуть акумулювати реакцію сильного занепокоєння, що своєю чергою спричиняє спроби змінити власне життя та налагодити ті його сфери, які раніше залишалися поза увагою. Саме ці спроби додати яскравих фарб у життя можуть порушити й без того тендітний душевний баланс особистості, яка страждає на алекситимію, через що може виникнути «постільна залежність».

«Постільна залежність» — це стан регресії до своєрідного «первинного сну» — сноподібного стану, властивого немовлятам. Доросла людина або підліток, які відмовляються відчувати будь-які емоції або будь-що, згодом просто втрачають цю здатність і, як наслідок, впадають у стан алекситимії.

Цей стан регресії має тенденцію затягувати, немов трясовина, засмоктувати життя людини та її буденність щоразу дужче, чим спричиняє значні проблеми й перешкоди; витягнути із неї — нелегке завдання, а без залучення досвідченого спеціаліста — практично неможливе.

Утікати від власної історії життя та «операційно мислити» характерно для алекситимії, це також допомагає відрізнити її від депресії та депресивних станів: настільки сильне бажання людини бути або принаймні здаватися нормальною.

Резюмуючи викладене вище, можна дійти висновку, що людина, яка страждає на алекситимію, «придушує» свою індивідуальність і існує у світі, де навколишнє середовище та саме життя не викликає в неї нічого, окрім нудьги.

Значний розлад в афективному й символічному функціонуванні (а саме так психоаналітики називають алекситимію), нездатність до рефлексивного самоусвідомлення (яка дає змогу індивіду визначити випробовуване ним почуття як доречний відгук на його самооцінку) спонукає судових експертів до пошуку способів доречного й більш глибокого дослідження індивідуально-психологічних особливостей підекспертної особи.

Уважаємо за доцільне нагадати, що цей феномен може мати придбаний характер (як наслідок психологічних захистів особистості під час травматичного досвіду); на практиці його можна ідентифікувати, починаючи з підліткового віку.

Перелік джерел посилання

1. Сатору С. Алекситимия: эмоциональный разрыв, скрывающийся под маской нормальности / Nippon.com: веб-сайт. URL: <https://www.nippon.com/ru/column/g00391/> (дата звернення: 15.07.2023).
2. Кристал Г. Интеграция и самоисцеление. Аффект, травма и алекситимия. Москва, 2006. 800 с.

Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів

Дмитро Цехан,

д-р юрид. наук, проф., Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса,
Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6503-6985>, e-mail: criminalistic@onua.edu.ua

Антоніна Черемнова,

канд. юрид. наук, доц., Одеський НДІСЕ, м. Одеса, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0221-6337>, e-mail: naukaondise@gmail.com

Досліджено питання використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, виявлених під час транспортування.

Ключові слова: спеціальні знання; наркотичні засоби; психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори.

Specialized Knowledge Application in the Investigation of Drug Crimes (Circulation of Narcotic Substances, Psychotropic Agents, their Equivalents, and Precursors)

Dmytro Tsekhan, Antonina Cheremnova

This research scrutinizes the specialized knowledge application in investigating crimes associated with the illicit circulation of narcotic substances, psychotropic agents, their equivalents, and precursors, which are seized during transportation.

Keywords: specialized knowledge; narcotic substances; psychotropic agents; their equivalents and precursors.

Злочинна діяльність, пов'язана з незаконним виготовленням, зберіганням, переміщенням, збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, є доволі поширеним явищем на території не лише нашої країни, а й багатьох інших держав, оскільки вживання такого роду речовин викликає залежність та постійне, майже непереборне, бажання отримати нову «дозу». Особливого загострення це питання отримало в умовах постійної емоційної напруженості та стресових ситуацій, викликаних повномасштабним вторгненням країни-агресора до України, отже, доволі велика кількість людей задля поборення відчуття страху, емоційної втоми та зменшення апатичного стану почали вживати такі речовини, що й призводить до збільшення попиту й відповідно — до збільшення «місць виробництва» та погіршення «якості» продукту, тому почастишали випадки отруєння.

Пропонуємо зупинити увагу саме на етапі транспортування наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та діях слідчого, працівників оперативних підрозділів задля виявлення незаконного перевезення заборонених речовин, зокрема, залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями в цій галузі. Варто підкреслити, що через введення на території України воєнного стану та певного спрощення процедури проходження державного контролю безпосередньо на кордоні, у зловмисників з'явилася можливість більш «безпечно» провозити заборонені речовини для подальшого експорту та ввезення до України.

Насамперед варто зазначити, що будь-який перевізник, який займається транспортуванням законодавчо заборонених речовин, не буде їх перевозити у відкритому вигляді, для цього транспортні засоби обладнують спеціальними «схованками», вони можуть бути як у салоні автомобіля, так і поза його межами, наприклад, у зовнішній обшивці транспортного засобу. У цьому контексті слушно звернути увагу на той факт, що трапляються випадки, коли як «кур'єрів» використовують осіб, які перевозять певну кількість заборонених речовин безпосередньо у власному тілі (наприклад, ковтаючи), проте даний вид транспортування є доволі небезпечним як для самого «кур'єра», так і для «продавця» та «покупця» в подальшому, оскільки є ризик

потрапити на ретельну перевірку під час здійснення міжнародних рейсів і отруїтися, якщо пакування розірветься всередині тіла.

Повертаючись до питання транспортування наркотичних засобів, зазначимо, що у даному випадку важлива наявність правильно сформованої агентурної мережі, оскільки професійно обладнану «схованку» в автомобілі не часто виявляють працівники митного контролю та/або правоохоронних органів, якщо йдеться про перевезення в межах території країни.

Розглянемо найбільш поширені речовини, які можуть перевозити:

- наркотичні засоби опіатного типу (широкий спектр наркотиків штучного та рослинного походження: героїн, метадон, дезоморфін, макова соломка. Їх виробляють з опійного маку, вони мають заспокійливий і снодійний ефект (залежно від дози). Після вживання наркоман відчуває умиротворення та ейфорію, а вже після 1—3 прийомів розвивається стійка залежність організму. Особливу небезпеку становлять синтетичні різновиди опіатів, що викликають миттєве звикання);
- наркотичні засоби психотропного типу (мають психотропні властивості, що дають наркоману змогу «розширювати рамки своєї свідомості». Багато залежних мають хибне уявлення про те, що вживання даного типу наркотиків не викликає залежності і є нешкідливим. За вживання наркотичних засобів цього типу чітко простежується активна деградація особистості до розвитку шизофренії. Психотропними наркотиками є амфетамін, ЛСД, МДМА, ДОБ);
- марихуана (так звана «травка») [1].

Не зупиняючись на особливостях впливу зазначених речовин на організм людини, розглянемо питання залучення до процесу виявлення під час перевезення та подальшого дослідження осіб, що володіють спеціальними знаннями.

Розглянемо дві ситуації, що можуть виникнути під час транспортування окреслених вище речовин.

Ситуація 1. Речовина перевозиться у транспортному засобі. Дієвим способом виявлення наркотичних засобів є пошук із навченими собаками. Проте навіть у випадку такої «знахідки» не можна повною мірою стверджувати про приналежність знайденої речовини до конкретного виду наркотичних засобів. Для цього її вилучають та направляють для подальшого експертного дослідження. Вилучену речовину треба правильно запакувати для подальшого транспортування до експертної установи, щоб збереглися всі її властивості й задля недопущення випадкового отруєння сторонніх осіб через пошкодження первинної оболонки.

Ситуація 2. Речовина транспортується «кур'єром». У випадку виявлення незаконних речовин на тілі або підозри, що вони наявні всередині тіла, працівниками правоохоронних органів мають безпечно вилучити речовину. Обов'язково треба залучити особу, яка володіє спеціальними знаннями та медичних працівників.

Отже, можна зробити висновок, що спеціальні знання під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, виявлених під час їхнього транспортування, можна розподілити за такими напрямками:

- виявлення речовин;
- безпечне вилучення речовини;
- попередній огляд виявленої речовини та цілісності її первинного пакування;
- пакування та транспортування речовини до експертних установ для проведення експертизи, правильне визначення її маси;
- проведення експертного дослідження виявленої речовини.

Під час проведення експертизи ставлять такі завдання:

- установлення належності речовини до наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів;

- виявлення на предметі-носії слідів наркотичних засобів (психотропних речовин, прекурсорів);
- установлення можливості застосування наданих на дослідження речовин для виготовлення наркотичних засобів (психотропних речовин);
- установлення спільного джерела походження наданих на дослідження наркотичних засобів (психотропних речовин, прекурсорів);
- установлення можливого виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин згідно опису або виявлених рецептур [2].

Перелік джерел посилання

1. Види наркотиків. Офіційний вебсайт реабілітаційного центру Rehab. URL : <https://rehab.net.ua/uk/likuvannya-narkomaniyi/vydu-narkotyktiv/> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. URL: https://ndekc-zakarpatya.org/photo/pages/files/8_6%20Дослідження%20наркотичних%20засобів,%20психотропних%20речовин%20іх%20аналогів%20та%20прекурсорів.pdf (дата звернення: 01.09.2023).

Особливості застосування технічного приладу *Rapid DNA «ANDE»* у правоохоронній практиці

Костянтин Чаплинський,

д-р юрид. наук, проф., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9922-3743>, e-mail: chaplinskii@ukr.net

Розглянуто характеристики технічного приладу Rapid DNA «ANDE», призначеного для створення ДНК-ідентифікатора та швидкої ідентифікації людини. Зосереджено увагу на можливості використання цього приладу під час розслідування воєнних злочинів. Окреслено також перспективи його використання у правоохоронній сфері, в освітньому процесі й у науково-дослідній діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Ключові слова: розслідування; ДНК-ідентифікатор; прилад Rapid DNA «ANDE»; молекулярно-генетична експертиза; експерт.

Features of Using the ANDE RAPID DNA Technical Device in Law Enforcement Practice Konstantin Chaplinskyi

This article examines the characteristics of the Rapid DNA technical device «ANDE», designed for creating a DNA identifier and rapid human identification. It emphasized this device's potential usage while investigating war crimes. Additionally, the paper outlines this device's application outlooks in law enforcement, education, and scientific research in police academies.

Keywords: investigation; DNA identifier; Rapid DNA device «ANDE»; molecular DNA examination; forensic examiner.

В умовах військової агресії з боку РФ керівництво держави намагається пришвидшити процеси інтегрування України до ЄС і НАТО. У зв'язку із цим спостерігається активізація раніше започаткованих реформ у соціальній, економічній та політичній сферах. Особливу увагу у цій діяльності приділено реформуванню правоохоронної сфери, адже на порядку денному перебувають питання протидії корупції й організованій злочинності.

Загалом криміногенна ситуація в Україні дедалі ускладнюється. Злочинність суттєво змінює свої форми та методи діяльності. Зважаючи на це, одним із основних завдань правоохоронних органів є повне та швидке розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, коли слідчий повинен ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення злочинної події й усіх осіб, винних у вчиненні протиправних дій. Розв'язання цих завдань неможливе без застосування слідчими певних спеціальних знань, умінь і навичок, здобутих під час професійної підготовки та практичної діяльності [1].

Сьогодні Збройні сили України продовжують активні контрнаступальні дії, звільняючи окуповані рф території України, особливо у східних і південних її областях. На деокупованих територіях працівники правоохоронних органів, насамперед підрозділів Національної поліції, здійснюють стабілізаційні заходи, фіксуючи воєнні злочини.

Під час проведення стабілізаційних заходів правоохоронці виявляють і фіксують місця масових поховань або одиничних захоронень, місця розстрілів цивільного населення, катівень, об'єкти інфраструктури, які піддалися ракетному або артилерійському обстрілу та ін. Безумовно, у цій діяльності особливого значення набуває використання суб'єктами розслідування спеціальних знань у будь-якій формі [2, с. 348] (зокрема, проведення певних досліджень із визначення профілів ДНК). Станом на сьогодні розроблено й запроваджено низку технічних пристроїв, які дають змогу у найстисліші строки ідентифікувати особу.

Так, технічний прилад *Rapid DNA «ANDE»* («швидка ДНК») призначено для створення ДНК-ідентифікатора з метою швидкої ідентифікації людини. Прилад є повністю автоматизованим для отримання профілю ДНК зі зразка біологічного матеріалу. Процес «мазок на вході — профіль на виході» містить такі етапи: автоматизоване вилучення, ампліфікація, поділ, виявлення й визначення алелів без втручання людини. Технічний прилад призначено для ідентифікації особи протягом двох годин [3].

За вказаними напрямками роботи технічний прилад *Rapid DNA «ANDE»* можна використати в роботі правоохоронних органів, насамперед слідчих підрозділів Національної поліції, для отримання довідкової інформації для ідентифікації:

- загиблих військовослужбовців та учасників бойових дій під час збройних конфліктів і військових дій, які перебувають в активній фазі;
- потерпілих (жертв злочинів) — під час розслідування воєнних злочинів, зокрема виявлених внаслідок масованих ракетних або артилерійських обстрілів у місцях масових захоронень або одиничних поховань тощо;
- осіб, підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів, — під час розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи (умисних убивств, катувань) і статевої свободи та статевої недоторканості особи (зґвалтувань, сексуального насильства);
- жертв стихійних лих і техногенних катастроф (внаслідок руйнування дамб, гідротехнічних споруд) та ін.

Ураховуючи технічні можливості *Rapid DNA «ANDE»*, цей технічний пристрій можна використовувати як у лабораторних, так і в польових умовах. Важливе значення має застосування технічного приладу в польових умовах, що дає змогу за стислий проміжок часу визначити профіль ДНК значної кількості осіб. Окрім того, це значно зменшить час очікування близькими, рідними й іншими зацікавленими особами довідкових відомостей про розпізнавання особи невідомої трупів. Такий підхід є доволі ефективним, оскільки дає змогу швидко акумулювати сили й засоби підрозділів Національної поліції з мінімальним витрачанням часу.

Зважаючи на те, що Запорізька, Дніпропетровська та Харківська області є прифронтовими і знаходяться на лінії розмежування, правоохоронні органи готуються до ускладнення оперативної обстановки в умовах воєнного стану за умови збільшення надходжень матеріалів для дослідження. Стаціонарне обладнання підрозділів ГУНП у цих областях технічними приладами *Rapid DNA «ANDE»* значно посилить спроможність проведення певних досліджень щодо визначення профілів ДНК значної кількості осіб.

Окрім ідентифікації людини, ідентифікатори *Rapid DNA «ANDE»* здатні виконувати ще дві важливі функції:

- а) визначення статі людини. Це досягається шляхом визначення того, має людина тільки X-хромосоми (жінки) або X- і Y-хромосоми (чоловіки);
- б) визначення батьківства та близьких біологічних родичів. ДНК передається від батька до дитини, і кожна дитина успадковує половину своєї ДНК від кожного

з батьків. Це означає, що, порівнюючи ДНК-ідентифікатори, по суті, завжди можна визначити, чи є дві людини батьками та дітьми, часто можна визначити, чи можуть дві людини бути братами та сестрами тощо.

Для роботи приладу необхідні витратні матеріали *A-Chip*, хімічний склад *FlexPlex™* (у вигляді спеціальних касет). Прилад здатний автоматично обробляти дані за допомогою вбудованого програмного забезпечення *Expert System* (бази даних) [3].

На думку Р. Л. Степанюка та С. І. Перліна, сьогодні в Україні необхідно визначитись із місцем ДНК-аналізу в системі прикладних судових наук. Чітко простежуються два напрями — судово-медичний і криміналістичний, що пов'язано з розвитком практичної діяльності відповідних експертних установ. Так, в окремих бюро судово-медичної експертизи проводять молекулярно-генетичні дослідження. Розроблено теоретичні засади використання методів ДНК-аналізу в судовій медицині. Водночас найбільш широку мережу лабораторій судової генетики мають установи Експертної служби МВС України, яка виконує також функції з ведення автоматизованих криміналістичних обліків генетичних ознак людини. Отже, криміналістичний напрям ДНК-аналізу на практиці розвивається значно активніше й потенційно може мати більш широку сферу застосування, не обмежуючись винятково судово-експертною діяльністю [4].

Оскільки підготовку майбутніх правоохоронців, насамперед працівників слідчих підрозділів Національної поліції, здійснюють на базі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, то технічні прилади *Rapid DNA «ANDE»* необхідно використовувати також в освітньому процесі під час підготовки майбутніх правоохоронців.

Отже, прилад *Rapid DNA «ANDE»* можна ефективно застосовувати як у правоохоронній практиці (слідчими та працівниками оперативних підрозділів ГУНП в областях, співробітниками ДБР і НАБУ), так і освітньому процесі та науково-дослідній діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

На підставі наведеного вище, можна виокремити наведені далі загальні напрями застосування технічного приладу *Rapid DNA «ANDE»*.

1. У правоохоронній сфері.

1.1. У діяльності працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, зокрема: під час документування воєнних злочинів (ідентифікації загиблих військовослужбовців та учасників бойових дій; жертв, виявлених у місцях масових поховань або одиничних захоронень); під час розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи для ідентифікації правопорушників за їхніми біологічними слідами, установлення невпізнаних трупів тощо; забезпечення з'ясування істини під час досудового розслідування (у кримінальному провадженні) та ін.

1.2. У діяльності працівників оперативних підрозділів Національної поліції України, зокрема підрозділів кримінального аналізу: установлення осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, їх розшук і затримання; розшук осіб, причетних до вчинення тяжких злочинів (зокрема, тих, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді та суду); використання технологій розпізнавання обличчя та фенотипування ДНК в умовах воєнного стану; розшук безвісти зниклих осіб; розшук дітей, які загубилися; забезпечення з'ясування істини під час оперативно-розшукової діяльності та ін.

1.3. У діяльності Державної служби з надзвичайних ситуацій України — для визначення кількості й ідентифікації жертв під час стихійних лих, аварій і техногенних катастроф.

1.4. Для розв'язання цивільних спорів, зокрема: визначення родинних зв'язків (наприклад, у справах щодо встановлення спадщини, або батьківства — для розв'язання сімейних спорів).

2. В освітньому процесі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

2.1. Запровадження в освітній процес методики застосування приладу *Rapid DNA «ANDE»* для навчання курсантів і студентів із навчальних дисциплін

- «Криміналістика» та «Судова медицина», а також спецкурсів «Документування воєнних злочинів», «Судова експертологія», «Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень» та ін. Формування у курсантів необхідних умінь і практичних навичок щодо використання технічного приладу *Rapid DNA «ANDE»*.
- 2.2. Демонстрування методики використання приладу *Rapid DNA «ANDE»* на курсах підвищення кваліфікації дізнавачів, слідчих, спеціалістів-криміналістів, працівників оперативних підрозділів Національної поліції України.
 - 2.3. Залучення фахівців із використання приладу *Rapid DNA «ANDE»* до проведення практичних занять у курсантів і студентів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.
 - 2.4. Створення резервних лабораторій *Rapid DNA «ANDE»* для навчання й підготовки курантів, поліцейських та інших правоохоронців.
 - 2.5. Вивчення можливостей проведення досліджень та експериментальних розробок у сфері біотехнологій (КВЕД-2010: Клас 72.11).
3. У науково-дослідній діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.
- 3.1. Створення на базі таких вишів наукових шкіл, де досліджуватимуть питання використання приладу *Rapid DNA «ANDE»* для проведення ідентифікаційних досліджень.
 - 3.2. Розроблення методики застосування приладу *Rapid DNA «ANDE»* для документування воєнних злочинів, а також працівниками слідчих і оперативних підрозділів у розкритті та розслідування кримінальних правопорушень.
 - 3.3. Підготовка дисертаційних досліджень зі спеціальності 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» та іншими спеціальностями, пов'язаними із проведенням судово-медичних і біологічних досліджень.
 - 3.4. Розроблення методичних рекомендацій і підготовка монографічних досліджень із питань використання приладу *Rapid DNA «ANDE»* для вдосконалення правоохоронної практики.

Перелік джерел посилання

1. Чаплинський К. О., Ковбаса В. М. Тактичне забезпечення використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2011. № 5. С. 186—190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_5_39 (дата звернення: 04.09.2023).
2. Пиріг І. В. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). С. 348—353.
3. Системи ідентифікації особи. Система *Rapid DNA «ANDE»* / *BioLabTech* : офіц. веб-сайт. URL: https://www.biolabtech.com.ua/en/brand_products/33 (дата звернення: 04.09.2023).
4. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Дослідження ДНК як галузь криміналістичної техніки: проблеми формування та напрямки розвитку. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 93—99. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/05025677-1de4-4d58-8be0-7526f35cabed> (дата звернення: 04.09.2023).

Застосування цифрових технологій у виявленні на комп'ютерах і мобільних пристроях слідів незаконного обігу наркотиків

Денис Чекін,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9893-1588>, chekin.hniise@gmail.com

Кількість зловживань наркотиками постійно зростає, активність в інтернеті робить тему застосування новітніх технологій у розслідуванні злочинів надзвичайно актуальною. Пропонується огляд сучасних методів та інструментів цифрової форензики, які використовують для аналізу цифрових слідів наркотиків, а також досліджують їх вплив на виявлення і припинення зловживання наркотиками.

Ключові слова: незаконний обіг наркотиків; цифрова форензика; цифрові технології; виявлення слідів.

Digital Technologies Application in Detecting Illegal Drug Trafficking Traces on Computers and Mobile Devices

Denys Chekin

The prevalence of drug abuse is continually increasing, and online activity has made cutting-edge technologies application in crime investigation highly relevant. This research paper overviews modern methods and forensic digital analyzing tools in revealing illegal drug activities, as well as explores their impact on detecting and preventing drug abuse.

Keywords: illegal drug trafficking; digital forensics; digital technologies; trace detection.

Проблема незаконного обігу наркотиків є надзвичайно актуальною в сучасному світі. Усе більше й більше людей долучаються до зловживання наркотичними речовинами, створюючи серйозну загрозу для громадського здоров'я та суспільної безпеки. Завдяки постійному розвитку технологій правоохоронні органи мають можливість використовувати цифрові методи та інструменти для ефективного виявлення на комп'ютерах і мобільних пристроях слідів незаконного обігу наркотиків. Розглянемо методи та інструменти цифрового виявлення слідів наркотиків, їх використання та переваги, зосереджуючись на сучасних дослідженнях і відомих практиках.

Методи та інструменти виявлення слідів наркотиків на комп'ютерах і мобільних пристроях

Цифрова форензика

Цифрова форензика — це спеціалізована галузь, яка використовує методи та інструменти аналізу цифрових даних для виявлення, ідентифікації і використання електронних доказів. Вона містить ретельний аналіз комп'ютерів та мобільних пристроїв із метою виявлення слідів незаконного обігу наркотиків. Сучасні цифрові форензичні інструменти дають змогу дослідникам аналізувати текстові повідомлення, електронні листи, фотографії, відеозаписи, історію перегляду та інші цифрові докази [1].

Соціальні мережі й веб-сайти

Інтернет є платформою для обміну інформацією та взаємодії. Соціальні мережі й веб-сайти стали місцями, де можна знайти інформацію про зловживання наркотиками. Дослідники можуть використовувати ці ресурси для виявлення публікацій, у яких обговорюється обіг наркотиків [2].

Мобільні додатки

Мобільні додатки сьогодні здатні зберігати різноманітну інформацію, пов'язану з використанням наркотиків. Це можуть бути дані про транзакції, контакти, фотографії та інші деталі, що свідчать про зловживання наркотиками. Дослідники можуть використовувати цю інформацію для виявлення слідів [3].

Аналіз та використання цифрових слідів у справах про наркотичні речовини

Після збору цифрових слідів, їх аналізу та ідентифікації можна використовувати їх для встановлення фактів порушення закону. Текстові повідомлення, електронні

листи, фотографії та інші дані можуть стати важливими доказами в судових справах. Загалом, цифрові технології дають змогу правоохоронним органам ефективніше боротися з незаконним обігом наркотиків та притягати винних до відповідальності.

Переваги цифрового виявлення слідів наркотиків

Швидкість та ефективність: цифрові методи дають змогу швидко здійснювати пошук та аналіз великої кількості даних.

Збереження доказів: цифрові дані можуть бути надійно збережені та використані в судових справах.

Відкритість і доступність: багато інструментів цифрової форензики доступно для використання.

Виклики цифрового виявлення слідів наркотиків

Приватність і етичність: важливо дотримуватися принципів приватності та етики при використанні цифрових методів виявлення слідів.

Технічні обмеження: деякі зловмисники можуть застосовувати захист, щоб ускладнити виявлення слідів наркотиків.

Отже, застосування цифрових технологій у виявленні слідів незаконного обігу наркотиків на комп'ютерах і мобільних пристроях є необхідним інструментом для боротьби із цією серйозною проблемою. Цифрова форензика та аналіз цифрових доказів дають змогу правоохоронним органам ефективно реагувати на цю загрозу та притягувати тих, хто зловживає наркотиками, до відповідальності.

Перелік джерел посилання

1. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. Academic Press. 2011. URL: <http://www.elsevierdirect.com/product.jsp?isbn=9780123742674> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Holt T. J., Bossler A. M. Examining the Applicability of Lifestyle-Routine Activities Theory for Cybercrime victimization. *Deviant Behavior*. 2009. № 30(1). Pp. 1–25. DOI:10.1080/01639620701876577 (дата звернення: 01.09.2023).
3. Soska K., Christin N. Automatically Detecting Vulnerable Websites Before They Turn Malicious. *Proceedings of the 23rd ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security*. (San Diego, CA August 20–22, 2014). San Diego, 2014. URL: <https://www.usenix.org/conference/usenixsecurity14/technical-sessions/presentation/soska> (дата звернення: 01.09.2023).

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»: головні віхи столітнього розвитку

Сергій Чернявський,

д-р юрид. наук, проф., заслуж. діяч науки і техніки України, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>,

e-mail: 0677443745s@gmail.com

Володимир Юсупов,

д-р юрид. наук, проф., Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5216-4144>, e-mail: yusupov1vv@gmail.com

Розглянуто головні віхи розвитку Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» з часу його утворення і донині. Досліджено етапи становлення та розвитку інституту з урахуванням сучасних реалій війни в Україні. Розкрито роль Центру в експертному забезпеченні правосуддя в Україні.

Ключові слова: криміналістика; судова експертиза; Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»; судово-експертна діяльність.

**National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute»:
Century-Long Development Highlights
Serhii Cherniavskiy, Volodymyr Yusupov**

This article examines the principal stages in the development of the National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» from its inception to the present day. It delves into the Center's formation and evolution, considering the contemporary backdrop of Ukraine's wartime challenges. The article also elucidates the Center's pivotal role in providing forensic science services for the justice authorities in Ukraine.

Keywords: *criminalistics; forensic science; National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», forensic practice.*

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *Центр*) є однією з найстаріших і провідних судово-експертних установ системи юстиції України. Його очолювали: М. С. Бокаріус (1923—1931), М. М. Бокаріус (1931—1946), В. П. Колмаков (1946—1967), М. В. Скорик (1967—1997), М. Л. Цимбал (1997—2010), А. І. Лозовий (2010—2016), О. М. Ключев (2016—2023), а з 31 серпня посаду директора Центру обіймає С. А. Тюленев.

Центр має тривалу столітню історію створення і розвитку. Його було започатковано відповідно до «Положення про кабінети науково-судової експертизи», затвердженого Радою Народних Комісарів (далі — *РНК*) 10 липня 1923 р. У Положенні зазначалося, що з метою проведення різних науково-технічних досліджень із судових справ засновуються в містах Харків, Київ та Одеса крайові кабінети науково-судової експертизи у складі таких секцій: 1) хімічних і фізико-хімічних досліджень; 2) судово-медичних, макро- і мікроскопічних досліджень; 3) судово-фотографічних досліджень; 4) ідентифікації особи (дактилоскопія, пороскопія, антропометрія та ін.). Ініціатором, організатором і першим керівником Харківського кабінету став завідувач кафедри судової медицини медичного факультету Харківського державного університету, відомий учений, судовий медик і криміналіст М. С. Бокаріус. З початку свого створення кабінет експертно обслуговував Харківщину, Полтавщину, Донеччину.

Завдяки значному досвіду М. С. Бокаріуса щодо проведення судово-медичних експертиз Харківський кабінет виокремлювався серед інших експертних установ. Зокрема, в Інструкції крайовим кабінетам науково-судової експертизи, затвердженій 30 листопада 1923 р. Народним комісаріатом юстиції, з-поміж завдань зі здійснення науково-технічних досліджень лише Харківському кабінету науково-судової експертизи дано змогу проводити судово-медичні дослідження, пов'язані з розтином трупів.

У грудні 1931 р., після смерті заслуженого професора М. С. Бокаріуса, уряд України, ураховуючи його заслуги у створенні й організації Харківського кабінету науково-судової експертизи, присвоїв закладу ім'я вченого.

До початку Другої світової війни на території України вітчизняні судово-експертні установи системи юстиції, зокрема Харківський кабінет, змінили статус на «інститути науково-судової експертизи», зазнали структурних реорганізацій, пов'язаних зі створенням нових секцій (дослідження тіла людини, особи злочинця) та ліквідацією деяких, уведенням «наукових» посад, запровадженням підготовки аспірантів та ін.

Роботу Харківського НДІСЕ на початку війни було призупинено. Чимало працівників інституту пішли на фронт. Після звільнення м. Харкова з'ясувалося, що знищено майно інституту, будівлю зруйновано. 4 листопада 1943 р. РНК видала постанову про поновлення роботи Харківського інституту науково-судової експертизи. В інститут почали повертатися із фронту або тилу працівники. Інститут фактично почав свою діяльність з 1944 р. [1, с. 43]

Для повоєнного періоду в історії Харківського НДІСЕ характерні розширення обсягів науково-дослідної, науково-експертної, методичної і профілактичної роботи, підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації.

Важливі для судово-експертної діяльності нормативно-правові акти прийнято в Україні 1960 р., а саме: Кримінальний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс і Закон «Про судову експертизу». Уперше отримав регламентацію інститут спеціалістів у кримінальному процесі. Окрема глава Кримінально-процесуального кодексу передбачала проведення експертизи. Нове законодавство істотно розширювало коло питань, для розв'язання яких стало можливим застосовувати спеціальні знання. Це сприяло активізації роботи з удосконалення науково-технічних засобів, методик проведення судових експертиз, призвело до оновлення відомчих нормативних документів щодо діяльності судово-експертних установ системи юстиції. Зокрема, у березні 1962 р. набрало чинності нове Положення про науково-дослідні установи судової експертизи Міністерства юстиції, відповідно до якого запроваджено нову структуру інститутів, а саме: 5 відділів — криміналістичної ідентифікації особи, судово-фізичних і трасологічних досліджень, судово-хімічних досліджень, судово-біологічних досліджень, судово-технічних досліджень; фотолабораторія, бібліотека, науково-методичний кабінет та господарча частина.

1973 р. створено Донецьке відділення Харківського НДІСЕ, що було зумовлено необхідністю оптимізації експертного забезпечення процесу розкриття та розслідування злочинів на Донбасі. Відділення функціонувало до 1995 р., коли створено Донецький НДІСЕ.

Працівники Харківського НДІСЕ готували дисертаційні дослідження, зокрема докторські дисертації успішно захистили: В. П. Колмаков, «Криминалистические методы расследования и предупреждения преступлений против жизни» (1962); Л. Ю. Ароцкер, «Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел» (1965); Г. Л. Грановський, «Теоретические основы и методы трасологической идентификации личности» (1968); З. М. Соколовський, «Проблема использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний при установлении причинной связи явлений (криминалистическое и процессуальное исследование)» (1968); М. В. Салтевський, «Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые проблемы)» (1969). Фахівці-криміналісти — доктори та кандидати наук — зробили вагомий внесок у розвиток наукових основ судової експертології, упровадження в експертну практику нових методів дослідження речових доказів, формування молодого покоління судових експертів.

1990 р. організовано Кримське відділення Харківського НДІСЕ.

Після здобуття Україною незалежності було розпочато оновлення нормативно-правової бази щодо здійснення судово-експертної діяльності. 25 лютого 1994 р. прийнято Закон України «Про судову експертизу». Реалізуючи Закон України «Про судову експертизу», прийнято низку підзаконних документів, що унормовують ведення державного реєстру атестованих судових експертів, взаємодію з органами досудового розслідування, установлюють кваліфікаційні класи судових експертів та ін. Зокрема, відповідно до ст. 9 та 16 Закону України «Про судову експертизу», наказами Міністерства юстиції затверджено Положення про державний реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур і громадян, Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестації судових експертів, Положення про кваліфікаційні класи судових експертів, тощо. [2, с. 162–163]

Отже, з 1995 р. діяльність експертних установ України набула чіткої нормативної регламентації на законодавчому та відомчому рівнях.

1999 р. створено Севастопольське відділення Харківського НДІСЕ.

Поступово в судово-експертну діяльність запроваджували електронно-обчислювальні машини, які давали змогу автоматизувати процеси експертних досліджень, формувати висновки експертиз, опрацьовувати статистичні дані. Так, у Харківському НДІСЕ для підвищення рівня достовірності висновку експерта розроблено методи математичного опрацювання результатів за допомогою комп'ютерної техніки: програму «Мінерал» використовували під час вивчення мінералогічного

складу та домішок ґрунту, для підрахунків даних статистичного аналізу — програму «Статистик».

Уперше в Україні 2000 р. працівники інституту розробили теоретичні та методичні засади експертизи стану доріг, дорожніх умов на місці дорожньо-транспортної пригоди, які впроваджено в експертну практику. Визначено відповідність техніко-експлуатаційних показників доріг нормативним параметрам, геометричні показники доріг та їхніх елементів [3, с. 93].

Значну роль у поширенні криміналістичних знань відіграли періодичні видання, започатковані Харківським НДІСЕ, а саме: «Експертная практика», «Практика криміналістической експертизы Харьковского НИИСЭ», «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», «Архів кримінології та судових наук».

Докторські дисертації захистили працівники Харківського НДІСЕ І. А. Петрова, С. В. Євдокіменко, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. М. Васильєв, А. А. Русицький, А. О. Полянський, Г. А. Спіцина.

Із 2018 р. Центр є членом міжнародної організації *ENFSI* (Європейська мережа судово-експертних установ).

За поданням Міністерства юстиції України та пропозицією Кабінету Міністрів України, 28 серпня 2020 р. Президент України видав Указ № 366/2020 «Про надання Харківському науково-дослідному інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України статусу національного наукового центру».

Нині Центр проводить експертизи з понад 70-ти видів експертних спеціальностей, серед яких є унікальні, тобто такі, що виконуються лише в цій установі. Це дослідження технічної експлуатації електроустаткування, дорожньо-технічні дослідження тощо. Більшість експертиз, проведених співробітниками Центру, носить новаторський характер, базується на новітніх досягненнях науки й техніки, зокрема й на авторських розробках.

Сьогодні колектив Центру — це творче співтовариство професійних експертів і науковців (12 докторів наук, 36 кандидатів наук, 10 професорів, 17 доцентів і старших наукових співробітників) [4]. Центр має ліцензію на освітню діяльність із підготовки докторів філософії в галузі права за судово-експертним профілем. Він активно працює в умовах реформування кримінального процесуального законодавства, органів кримінальної юстиції, нововведень щодо порядку призначення судових експертиз тощо. Згуртований колектив Центру виконує поставлені завдання на високому рівні, забезпечуючи правосуддя України у складний воєнний час незалежними, кваліфікованими та об'єктивними експертизами, орієнтованими на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Перелік джерел посилання

1. Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України : 95 років сумлінного служіння істині / авт.-укл. : О. М. Ключев, О. П. Угровецький, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. / за ред. О. М. Ключева. Харків, 2018. 192 с.
2. Столітній шлях судової експертизи в Україні (1918—2018 рр.) : монографія / авт.-укл. : О. М. Ключев, О. П. Угровецький, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. / за ред. О. М. Ключева. Харків, 2018. 336 с.
3. Цимбал М. Експертне забезпечення правосуддя в Україні — важливий аспект розвитку правової держави. *Право України*. 2001. № 6. С. 93–96. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.15 (дата звернення: 04.09.2023).
4. Сучасність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». URL: <https://www.hniise.gov.ua/14691-suchasnst.html> (дата звернення: 04.09.2023).

Судово-експертна етика: досвід ЄС

Юрій Чечіль,

д-р філос. у галузі права, ІСТЕ СБУ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4117-6737>, e-mail: nauka_ictе@ssu.gov.ua

Вікторія Біла,

д-ка юрид. наук, доц., ІСТЕ СБУ, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8201-219X>,
e-mail: nauka_ictе@ssu.gov.ua

Актуалізовано потребу вивчення питань змісту і форми правил професійної етики судового експерта в Україні. Наголошено на доцільності вивчення досвіду як Європейської мережі судово-експертних установ, так і окремих країн — членів ЄС у цій сфері. Звернено увагу на практики Французької Республіки, що має 45-річний досвід визначення та практичного застосування правил професійної етики судового експерта.

Ключові слова: судово-експертна етика; правила професійної етики судового експерта; деонтологія.

Professional Ethics in Forensic Practice: EU Experience

Yurii Chechil, Viktoriia Bila

There is a growing demand to investigate the substance and structure of professional ethics guidelines for forensic examiners in Ukraine. This underscores the importance to examine the experiences of both the European Network of Forensic Science Institutes and select EU member states in this domain. Furthermore, the research paper sheds light on the practices of the French Republic, which boasts a 45-year track record in establishing and implementing professional ethics standards for forensic examiners.

Keywords: forensic practice ethics; professional ethics guidelines for forensic examiners; deontology.

Питання судово-експертної етики постійно перебувають у фокусі уваги науковців, що пов'язане як з увагою всіх учасників судочинства до результатів професійної діяльності судового експерта, так і з інтеграцією у сферу судочинства України нових науково-технічних засобів і методів, розширенням можливостей судової експертизи [1, с. 114]. Очевидною є потреба формалізувати вироблені експертною практикою правила й норми, стандарти й вимоги до поведінки судового експерта. Зазначене найчастіше пропонують здійснити за допомогою прийняття кодексу поведінки (етики) судового експерта [2; 3; 4].

Зважаючи на те, що судові експерти не мають органу професійного самоврядування (на відміну від аудиторів, адвокатів тощо), виникає питання як змісту майбутнього зведення етичних правил і вимог, так і його правової форми.

У законопроекті про судово-експертну діяльність передбачено, що правила професійної етики судового експерта затверджує Міністерство юстиції України [5]. Дотримання правил професійної етики належить до обов'язків судового експерта, а їх порушення визнано дисциплінарним проступком. Контролюють дотримання правил професійної етики (відповідно до законодавства) державні органи, до сфери управління яких належать державні судово-експертні установи, а щодо приватних судових експертів — їх самоврядні організації.

Однак розробити правила судово-експертної етики має, очевидно, спільнота судових експертів. Як приклад можна згадати Кодекс поведінки (англ. *Code of conduct*) [6] судових експертів Європейської мережі судово-експертних установи (англ. *ENFSI*).

Кодекс поведінки визначає не права й обов'язки судового експерта, а ті деонтологічні норми та принципи, крізь призму яких судовий експерт повинен здійснювати свою професійну діяльність. Кодекс поведінки доволі лаконічний і описує ці правила за такими розділами: поведінка, компетенція, виконання експертизи, звітність (підготовка висновку), професійний розвиток.

Розділ «Поведінка» описує правила добросовісності й вимагає від судового експерта діяти чесно, порядно й об'єктивно, не припускати дискримінації через расу,

переконання, стать, мову, сексуальну орієнтацію, соціальний статус, вік, спосіб життя або політичні переконання, уникати конфлікту інтересів (уявного й реального) [6].

Щодо компетенції судового експерта, то Кодекс зобов'язує діяти лише в межах своєї компетентності та не надавати висновків, коли такої компетентності недостатньо для виконання експертного завдання або відсутній доступ до необхідних засобів чи обладнання.

Під час виконання судової експертизи судовий експерт повинен ужити всіх розумних заходів, щоби забезпечити наявність інформації, документів, матеріалів, необхідних для виконання експертного завдання; забезпечити збереження об'єктів дослідження (за винятком випадків застосування руйнівних методів дослідження — у порядку, передбаченому законодавством); використовувати лише перевірені (підтверджені) методи дослідження; виконувати дослідження у безпечний спосіб, щоби забезпечити життя та здоров'я експерта, його колег і громадськості [6].

Варто зауважити, що станом на сьогодні згадані принципи впроваджені як у процесуальне законодавство України, так і в Закон України «Про судову експертизу» [7].

Кодексом поведінки на судового експерта також покладено обов'язок, наскільки це можливо, перевірити допустимість (у розумінні допустимості доказів) об'єктів, наданих на дослідження [6]. Щодо висновку судового експерта, то Кодекс поведінки містить більшою мірою настанови, аніж зобов'язання щодо: готовності переглянути та змінити висновки або думку у світлі нової інформації чи нових розробок у відповідній сфері; доцільності ініціативного інформування замовника й роботодавця про будь-які такі зміни; ужиття заходів із запобігання судовій помилці [6].

Окремо звернено увагу на збереження конфіденційності інформації, яку потрібно забезпечити, за винятком випадків, коли: наявне пряме уповноваження від замовника розкривати таку інформацію; або такий обов'язок обумовлено законом; або наявні рішення (ухвала) суду про розкриття такої інформації [6].

Як бачимо, окремі з наведених етичних вимог до поведінки судового експерта вже передбачено в чинному законодавстві України.

Цікавим є також досвід Французької Республіки (далі — *ФР*) щодо встановлення правил судово-експертної етики. Зазначимо, що у *ФР* відсутній державний регулятор судово-експертної діяльності, тому таку діяльність не здійснюють на професійній основі (окрім судових експертів правоохоронних органів). Водночас існує Національна рада судово-експертних компаній (далі — *CNCEJ*), утворена як громадське об'єднання 1931 року з метою розвитку й підтримання експертного забезпечення правосуддя на високому рівні, представництва, навчання та забезпечення дотримання етики судовими експертами [8]. *CNCEJ* розробила Правила етики судового експерта (фр. *Les règles de déontologie de l'expert de justice*) — зведення принципів і правил, що відображають не лише усталені вимоги до діяльності судового експерта (уперше подібний кодекс у *ФР* розробили ще 1978 року), а й ураховують прецедентне право Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу. Ці Правила є обов'язковими для всіх судових експертів, які є членами регіональних і галузевих асоціацій судових експертів, що належать до *CNCEJ*. Розділи цих Правил містять приписи щодо: власної поведінки судового експерта (відповідають закріплені у Кодексі поведінки судового експерта *ENFSI*); взаємодії судового експерта із судом, адвокатами та сторонами у справі; взаємин із іншими судовими експертами (наприклад, у разі виникнення спорів і суперечностей, оцінки висновку іншого судового експерта); обов'язків судового експерта під час проведення експертних досліджень на замовлення однієї зі сторін у справі; а також загальні положення про відповідальність за порушення цих Правил [8].

Загалом докладне вивчення цих Правил може становити науковий інтерес під час розроблення національних правил професійної етики судового експерта, а структуру та підхід до формування деонтологічних принципів професійної діяльності судового експерта можуть стати підґрунтям їхньої структури. Під час формування правил професійної етики судового експерта України необхідно обов'язково обумовити вимоги до доброчесності та збереження конфіденційності інформації.

Перелік джерел посилання

1. Петрова І. А., Спіцина Г. О. До питання формування кодексу поведінки судового експерта. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 114—119. DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-114-119 (дата звернення: 05.08.2023).
2. Рувін О. Г., Голікова Т. Д., Полтавський А. О. та ін. Кодекс поведінки судових експертів в Україні як одна із умов членства в ENFSI. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 32—43.
3. Недосека О. М. Актуальні питання становлення поняття «професійна етика судового експерта». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 193—200. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.14 (дата звернення: 05.08.2023).
4. Сплавська О. В., Панькевич В. М. Правова регламентація професійної етики судового експерта. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 30 (2). С. 7—14. DOI: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-7 (дата звернення: 05.08.2023).
5. Проект закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 05.08.2023).
6. Code of conduct : statutory document of ENFSI BRD-GEN-003 on 16 June 2005 / ENFSI. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/code_of_conduct.pdf (дата звернення: 05.08.2023).
7. Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» щодо удосконалення організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності : Закон України від 03.11.2022 р. № 2716-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2716-20#n5> (дата звернення: 05.08.2023).
8. Statuts Conseil national des compagnies d'experts de justice : approuvés par l'Assemblée Générale Extraordinaire du 24 janvier 2008 / C. N. C. E. J. URL: https://www.cncej.org/uploads/document/file/1/statuts_2008.pdf (дата звернення: 05.08.2023).

Дослідження автентичності цифрових зображень з використанням методів штучного інтелекту з попередньою обробкою інформації методами фільтрації

Сергій Чорний,

канд. техн. наук, доц., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0445-2886>, e-mail: svch1mail@yahoo.com

Ольга Брендель,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1723-0203>, e-mail: olgabrenda@ukr.net

Роман Соломаха,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0725-966X>, e-mail: roman110273@gmail.com

Досліджено ефективність структур семантичних класифікаторів на основі штучних нейронних мереж із узагальненням результатів попередньої обробки за кількома методами фільтрації у задачах оцінки автентичності зображень. Оцінки ефективності розпізнавання за критерієм Дайсе надано на прикладі виявлення зон редагування зображень, створених редактором цифрового живопису.

Ключові слова: автентифікація; цифрові зображення; штучний інтелект; семантична класифікація; ELA; PCA; Inpainting.

Investigating Digital Image Authenticity Using Artificial Intelligence Methods with Pre-processing via Filtering Techniques Sergiy Chorny, Olga Brendel, Roman Solomakha

This research evaluates the effectiveness of semantic classifier structures employing artificial neural networks by generalizing pre-processing outcomes through multiple filtering methods in tasks related to assessing image authenticity. Recognition performance evaluations based on the Dice criterion are provided, exemplified by the detection of image editing areas created by a digital painting editor.

Keywords: authentication; digital images; artificial intelligence; semantic classification; ELA; PCA; Inpainting.

У сучасній вітчизняній та міжнародній досудовій практиці та судових провадженнях використовують речові докази у вигляді зображень та відеозаписів у різних цифрових форматах, які можуть бути об'єктами редагування. Науково-технічний прогрес у галузі фотозйомки та відеозапису, способів та засобів програмного редагування цифрових зображень створює широкі можливості маніпулювання змістом цифрових зображень та актуалізує проблему їх автентифікації, зокрема під час війни Росії проти України. Для редагування цифрових зображень та відеозаписів широко застосовують інтелектуальні редактори з використанням методів штучного інтелекту (далі — ШІ) [1]. Подібні редактори дають змогу створювати реалістичні фотографії, які важко піддаються автентифікації традиційними методами. Зважаючи на це, перспективним напрямом розв'язання проблеми автентифікації цифрових зображень, на думку авторів, є також використання технологій ШІ, зокрема, моделей штучних нейронних мереж (далі — ШНМ) [2].

Основну увагу в межах даної роботи приділено підлаштуванню алгоритмів штучного інтелекту під автономні обчислювальні можливості, а також використання для створення тренувальних баз зображень автономних редакторів на прикладі технології малювання (*Inpainting*) [1]. Дослідження алгоритмів побудови автоматизованих програмних продуктів для автентифікації зображень у даній роботі також спрямовано на поєднання традиційних методів виявлення ознак редагування (методів фільтрації) та новітніх інформаційних технологій для узагальнення результатів дослідження автентичності зображень, отриманих різними методами під час порівняльних досліджень. Необхідність використання кількох методів оцінки автентичності зображень виникає у зв'язку з відсутністю одного універсального [3].

У межах даного дослідження для попередньої обробки зображень та виявлення ознак редагування використано три відомі методи фільтрації: аналіз рівня помилок (*Error Level Analysis*, далі — *ELA*) [4]; аналіз принципів компонент (*Principal Component Analysis*, далі — *PCA*) [5]; аналіз рівня шумів (*Noise Analysis*, далі — *NOISE*) [6].

За обробкою зображення, що підлягає дослідженню, указаними методами формують тришарове зображення ознак, яке в подальшому аналізують за допомогою моделі ШНМ, що реалізує в даному випадку семантичний класифікатор.

За запропонованим підходом до використання семантичних класифікаторів з попередньою обробкою зображень методами фільтрації (зокрема *ELA*, *PCA* та *NOISE*), аналізу архітектури семантичних класифікаторів та їх функціональних складових (кодерів), аналізу програмного забезпечення, що існує, для подальших досліджень обрано програмне середовище *Python*, *Jupyter Notebook* та одну з найбільш функціональних бібліотек моделювання штучних нейронних мереж — бібліотеку *Segmentation Models (SM)* [7]. Дослідження проведено на комп'ютері *ASUS* з процесором *11th Gen Intel(R) Core(TM) i7-11370H* (частота *3.30 GHz*), оперативна пам'ять *16.0 GB*, графічна карта *RTX3070 (8Gb)*, операційна система *Windows 10* × *64*.

Найбільш суттєвими обмеженнями наявних обчислювальних ресурсів під час досліджень виявилися обсяг оперативної пам'яті та обсяг пам'яті графічної карти. Тому для тестування обрано лише ті конфігурації ШНМ, які задовольняють відповідним

вимогам до цих ресурсів. Моделі ШНМ обирали зі стандартних або підлаштовували в такий спосіб, щоб використовувати максимальний наявний обсяг пам'яті. Крім того, ураховуючи вплив розмірів зображень на використання пам'яті, зображення на етапі попередньої обробки зменшували шляхом простого видалення (обрізання) їх із країв без стискання або іншої обробки з 512×512 до 320×480 пікселів.

Дослідження проведено за такими етапами:

- тестування найбільших за обсягом вимог ШНМ у стандартній конфігурації з працездатним рівнем вимог до пам'яті;
- тестування найбільших за обсягом вимог ШНМ непрацездатних у стандартній конфігурації з трансформуванням мережі у напрямку її зменшення до працездатного рівня;
- тестування найменших за обсягом вимог ШНМ у конфігурації з максимальним трансформуванням мережі у напрямку її збільшення;
- тестування варіантів вхідної обробки зображень ELA+PCA та ELA+PCA+NOISE.

Оцінка ефективності автентифікації здійснювали за критерієм Дайсе [8].

Загалом проведено детальні дослідження та надано оцінки працездатності досліджених штучних нейронних семантичних класифікаторів за критерієм Дайсе для 22 ШНМ у стандартних конфігураціях та 60 ШНМ із варіаціями структур та параметрів.

Найкращим із досліджених класифікаторів за результатами тестування ШНМ у стандартних конфігураціях виявився класифікатор із архітектурою *Unet++* та класифікатором ознак (кодером) типу *timm-resnest200e* із середнім критерієм Дайсе правильної сегментації зон редагування для використаної бази зображень 0.9876. Показано, що оптимізація структури та параметрів ШНМ дає змогу отримати коефіцієнт Дайсе 0.99379 для нестандартної конфігурації архітектури *Unet++* та кодера *timm-resnest269e*. Узагальнення за допомогою ШНМ результатів комплексного використання кількох методів попередньої обробки зображення за критерієм Дайсе (0.9937) дає кращі результати, ніж використання результатів окремих методів (0.9929).

Перелік джерел посилання

1. Image Inpainting. URL: <https://www.nvidia.com/research/inpainting/> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Artificial neural network. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Artificial_neural_network (дата звернення: 01.09.2023).
3. Методика дослідження ознак монтажу цифрових зображень на основі аналізу ентропії шумів (код 7.1.15) / Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/page/45> (дата звернення: 01.09.2023).
4. Error level analysis. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Error_level_analysis (дата звернення: 01.09.2023).
5. Principal component analysis. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Principal_component_analysis (дата звернення: 01.09.2023).
6. Wagner J. Forensically. URL: <https://29a.ch/photo-forensics/> (дата звернення: 01.09.2023).
7. Segmentation Models. URL: <https://smp.readthedocs.io/en/latest/> (дата звернення: 01.09.2023).
8. Sørensen–Dice coefficient . URL: https://en.wikipedia.org/wiki/S%C3%B8rensen%E2%80%93Dice_coefficient (дата звернення: 01.09.2023).

Актуальні питання організації проведення судових експертиз у кримінальному провадженні

Юлія Черноус,

д-ка юрид. наук, проф., Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>, e-mail: chornous@ukr.net

Тетяна Лелюк,

д-ка філософії, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6085-1638>, e-mail: tetianasinoverska2209@gmail.com

Досліджено питання, які стосуються нагальних питань організації проведення судових експертиз у кримінальному провадженні. Із урахуванням правових і соціально-політичних змін в Україні, а також сучасних тенденцій розвитку науки й техніки виокремлено актуальні напрями організації проведення судово-експертних досліджень.

Ключові слова: *судова експертиза; організація розслідування; законодавство; воєнний стан.*

Current management issues of forensic examinations in criminal proceedings

Yulia Chornous, Tetiana Leliuk

Issues related to the urgent issues of management of forensic examinations in criminal proceedings have been studied. Taking into account legal and socio-political changes in Ukraine, as well as modern trends in development of science and technology, current directions of management of forensic researches are highlighted.

Keywords: *forensic science; investigation management; legislation; martial law.*

Діяльність із розслідування кримінальних правопорушень за сучасних умов, за стрімкого розвитку науки й техніки потребує використання спеціальних знань у різних формах, до основної з яких належить проведення судових експертиз. Важливою умовою ефективного розслідування кримінальних правопорушень є його криміналістичне забезпечення, яке виражається, зокрема, і під час проведення судових експертиз у кримінальному провадженні.

Підвищення ефективності проведення судових експертиз у кримінальному провадженні залежить від стану її організації, відповідності сучасним потребам практики боротьби зі злочинністю та науково-технічним досягненням, покликаним задовольнити ці потреби. Організація є одним із ключових елементів процесу розслідування кримінальних правопорушень, сутність якої полягає у сукупності організаційно-розпорядчих дій суб'єкта досудового розслідування (слідчого, дізнавача, детектива, прокурора) із метою забезпечити досягнення завдань кримінального провадження. Систему такої організації у її конкретному виразі регламентовано законодавством і відомчими нормативними актами.

Розглядаючи основи організації проведення судових експертиз у кримінальному провадженні, слід констатувати, що їх можна розподілити на три етапи, для кожного з яких характерні свої специфічні особливості:

- 1) підготовчий (характеризується процесом прийняття рішення про необхідність призначення та проведення судової експертизи);
- 2) робочий (попередній аналіз матеріалів, поданих для експертного дослідження, і безпосереднє проведення експертизи);
- 3) завершальний (винесення висновку експерта, оцінка результатів проведеної експертизи слідчим).

Окремі науковці виокремлюють напрями використання висновків експерта, метою яких є:

- у доказуванні — отримання нових доказів, перевірка інших доказів, формування комплексів доказів;
- у тактичному плані — висунення й перевірка версій, моделювання механізму кримінального правопорушення, подолання протидії розслідуванню;

- в організаційному плані — обґрунтування рішень, які приймає слідчий у розслідуваному кримінальному провадженні;
- у профілактиці злочинів — установлення обставин, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень [1].

Не менш важливим аспектом в організації проведення судових експертиз є налагодження взаємодії між слідчим та експертною установою або окремим експертом задля отримання належної консультації з окремих питань, що стосуються визначення предмета експертного дослідження, формулювання завдань експертизи, відбору матеріалів, тощо.

Відсутність належної організації взаємодії між органами досудового розслідування й експертними установами або окремими експертами може спричинити проблеми, пов'язані із:

- неналежним або низьким рівнем підготовки об'єктів експертного дослідження (наприклад, вилучення непридатних слідів тощо);
- помилками у процесі складання процесуальних документів;
- постановкою питань, що не стосуються предмета дослідження (приміром, некоректні або неточні формулювання).

Саме тому важливо налагодити ефективну взаємодію між органами досудового розслідування й експертними установами, аби запобігти проблемам, які виникають на різних етапах призначення та проведення експертних досліджень у кримінальному провадженні. Із цією метою важливого значення набуває необхідність належного правового забезпечення цієї діяльності: зокрема, розроблення окремої інструкції про організацію взаємодії підрозділів Національної поліції України із Експертною службою Міністерства внутрішніх справ та її структурними підрозділами. Такий нормативно-правовий акт міститиме основні завдання, принципи, а також організаційні основи взаємодії підрозділів Національної поліції України з підрозділами Експертної служби Міністерства внутрішніх справ на різних її етапах.

Окрім того, в умовах активного розвитку інформаційних технологій Україна поступово переходить до впровадження електронного судочинства, активно поширюється електронний документообіг. Із цією метою вважаємо за доцільне передбачити можливість його викладу та зберігання в електронній формі — задля забезпечення збереження матеріалів досудового розслідування (зокрема, висновку експерта), запобігання їхній утраті або знищенню внаслідок ведення активних бойових дій на території нашої держави, окупації та деокупації території.

На підтримання викладеної вище пропозиції варто зауважити, що Законом України від 01.06.2021 р. № 1498-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» [2] внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України): його доповнено ст. 106-1, положеннями якої визначено правові та процесуальні основи використання інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування в діяльності учасників кримінального провадження. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 106-1 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд, а також захисник (за його згодою) використовують, а інші учасники кримінального провадження можуть використовувати інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування під час реалізації своїх повноважень, прав та інтересів [3].

До того ж, унаслідок широкомасштабного вторгнення на територію нашої держави та численну кількість воєнних злочинів російської федерації проти України, яка продовжує збільшуватися, усе більшої актуальності набуває необхідність розширення міжнародної співпраці для проведення судових експертиз як один із актуальних напрямів організації проведення судових експертиз у кримінальному провадженні.

Отже, важливість належної організації проведення судових експертиз пояснюється тим фактом, що сьогодні вона залишається одним із провідних та ефективних засобів доказування. Призначення та проведення судових експертиз є основною

складовою досудового розслідування. Відомості, здобуті завдяки проведенню судової експертизи, дають змогу надалі максимально об'єктивізувати процес доказування, а результати судової експертизи є одними з основних доказів під час розслідування кримінальних правопорушень.

Серед актуальних напрямів організації проведення судових експертиз у кримінальному провадженні ми виокремлюємо:

- налагодження ефективного механізму взаємодії між підрозділами Національної поліції України й Експертною службою Міністерства внутрішніх справ та її структурними підрозділами (шляхом прийняття єдиного нормативно-правового акта);
- запровадження нових технологій (зокрема, у сфері інформаційно-телекомунікаційних мереж);
- розширення міжнародної співпраці (для залучення широкого кола іноземних експертів для проведення експертиз як в Україні, так і за її межами).

Таку саму пропозицію (із метою підвищення ефективності проведення судових експертиз у кримінальному провадженні) слушно висловити щодо організації взаємодії з іншими державними спеціалізованими установами: зокрема, науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України й іншими суб'єктами, визначеними у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-XII [4].

Перелік джерел посилання

1. Ортинський В. Сутність та цілі використання судових експертиз під час досудового розслідування кримінальних проваджень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2021. Вип. 8. № 1 (29). DOI: 10.23939/law2021.29.001 (дата звернення: 10.08.2023).
2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування : Закон України від 01.06.2021 р. № 1498-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
4. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

Застосування безпілотних повітряних суден під час проведення військових досліджень

Володимир Чупрун,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5879-0250>; e-mail : chvt5676@gmail.com

Олександр Гур'єв,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8811-7627>, e-mail : alvg473@gmail.com

Максим Шипілов,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7633-7425>; e-mail : shmaxim75@gmail.com

Зазначено напрями проведення судових військових експертиз в умовах дії правового режиму воєнного стану. Визначено доцільність використання судовими експертами під час проведення огляду об'єктів дослідження безпілотних повітряних суден гелікоптерного типу.

Ключові слова: *судова військова експертиза; військові дослідження; безпілотне повітряне судно; безпілотне повітряне судно гелікоптерного типу.*

Utilizing Unmanned Aerial Vehicles in Forensic Military Examinations Volodimir Chuprun, Oleksandr Huriev, Maxim Shipilov

This research addresses the forensic military examinations application within the martial law. It highlights the practicality of employing helicopter-type unmanned aerial vehicles during analyzing research objects by forensic examiners.

Keywords: forensic military examinations; military research; unmanned aerial vehicle; helicopter-type unmanned aerial vehicle.

Судово-експертна діяльність лабораторії інженерно-технічних та військових досліджень ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» пов'язана, зокрема, із виконанням судових військових експертиз за дорученнями Генеральної прокуратури, СБУ, ДБР, Національної поліції для подальшого їх використання як джерел доказів, зокрема, у Міжнародному кримінальному суді [1, 2].

У сучасних умовах (дії правового режиму воєнного стану) проведення судових військових експертиз пов'язано:

- із фото-, відеозйомкою та відтворенням під час подальшого дослідження панорами об'єктів критичної інфраструктури, прилеглих до них територій, земельних ділянок, нерухомого майна, які постраждали внаслідок бойових дій, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації, зокрема, і в недоступних або небезпечних для перебування людей місцях з метою визначення: 1) місць влучання боєприпасів, виявлення їхніх осколків (уламків) та відпрацьованих частин, зокрема, у важкодоступних місцях; 2) напрямку, з якого було здійснено обстріл, для подальшого встановлення місця розташування вогневих засобів противника; 3) масштабів руйнувань; 4) шкоди, завданої об'єктам нерухомого майна та інфраструктури; 5) площі засмічених й забруднених земельних ділянок та їх характеру;
- із установами місця розташування об'єкту дослідження відносно сторін світу, його координат, розмірів та інших характеристик;
- із обстеженням об'єктів інфраструктури, постраждалих унаслідок збройної агресії російської федерації, стихійних лих, аварій, пожеж, установами масштабів, епіцентру та напрямку поширення, можливості їх відновлення.

Розвиток технологій за останні роки спричинив величезні зміни у світогляді та суттєво розширив технічні можливості суспільства. Серед іншого набули стрімкого вдосконалення засоби технічної розвідки, що, своєю чергою, потребує нового ставлення до підготовки людей, які їх експлуатуватимуть.

Значне місце в широкій номенклатурі засобів технічної розвідки посіли безпілотні повітряні судна (далі — БПС).

Законодавство України надає такі визначення безпілотного повітряного судна та безпілотного авіаційної системи (комплексу): «...безпілотне повітряне судно — будь-яке повітряне судно, що експлуатується або розроблене для експлуатації автономно, чи яке літується дистанційно без пілота на борту», «...безпілотна авіаційна система — безпілотне повітряне судно та обладнання для дистанційного керування ним» [3].

Докладніше цей термін роз'яснює Міністерство оборони України: «...безпілотне повітряне судно (безпілотний літальний апарат) — повітряне судно, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються дистанційно за допомогою пункту дистанційного пілотування, що розташований поза повітряним судном, або повітряне судно, що здійснює політ автономно за відповідною програмою», «...безпілотний авіаційний комплекс (безпілотна авіаційна система) — безпілотне повітряне судно, пов'язані з ним пункти дистанційного пілотування (станції наземного керування), необхідні лінії керування і контролю та інші елементи, вказані в затвердженому проекті типу цього комплексу. Цей комплекс може охоплювати декілька безпілотних літальних апаратів» [4].

Концептуальні напрями розвитку безпілотних засобів в інтересах розв'язання завдань національної безпеки та в інших сферах визначаються, з одного боку, співвідношенням між важливістю й обсягами завдань, які необхідно й можна ефективно розв'язувати з допомогою повітряних платформ без людини на борту, з іншого боку — вартістю розроблення, виробництва та експлуатації безпілотних засобів, а головне — ефективністю їх застосування.

Початок збройної агресії РФ проти нашої країни 2014 року став поштовхом до прискореного розвитку цієї галузі в Україні, яка здавна посідає чільне місце в десятці світових авіабудівних держав.

Розробники справедливо наголошують на тому, що одним типом БПС неможливо розв'язати всі завдання. Універсальних та одночасно ефективних відповідей не існує. Тому важливо серед широкого переліку доступних сьогодні пристроїв обирати ті, які відповідають специфіці виконуваних завдань. До того ж зазначено, що сучасна класифікація і термінологія, на жаль, уже не відображають дійсний стан речей на ринку БПС і вносять деяку плутанину в поняттях. Тому низка країн вводить власну термінологію і класифікацію в цій галузі.

Останнім часом в Україні розробленню класифікації БПС була присвячена значна кількість наукових робіт, а стосовно авіаційної техніки військового призначення розроблено відповідний Державний стандарт [5, с. 10].

Відповідно до розробленої класифікації за технічними ознаками, а саме за аеродинамічною схемою, існує два типи БПС — літакового та гелікоптерного типу.

На сьогодні дедалі більшого поширення набувають БПС гелікоптерного типу, або так звані багатороторні системи (коптери). Їх ще називають мультикоптерами, квадрокоптерами, гексакоптерами, октокоптерами тощо залежно від кількості несучих гвинтів. Характерна особливість їх — багатомоторна система, принцип польоту — подібний до гелікоптерного.

Основні переваги даної платформи — відсутність вимог до майданчика для зльоту та посадки, здатність зависати на одному місці, простота в керуванні.

Водночас для них характерні й певні недоліки, які обмежують їх застосування: невеликий радіус дії, залежність від погодних умов, велика чутливість до обмерзання, необхідність установалення більших акумуляторів, ніж у літакових системах.

Працюють багатороторні системи зазвичай на відстані до 10 км (більшість коптерів — до 4 км), у тиху спокійну погоду. Робочі висоти варіюються в межах 250—800 м залежно від установаленого устаткування для спостереження. Надзвичайно ефективні в умовах міської забудови, дають змогу зазирнути за рельєф місцевості або будівлю. Швидкісний діапазон роботи зазвичай — до 10 м/с. Проте невеликі «коптери» в ручному режимі керування здатні розігнатися до 20 м/с.

Одним із найскладніших етапів під час проведення судово-експертного дослідження є огляд місця події, що проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей відносно обставин її настання із залученням судових експертів, який в умовах воєнного стану пов'язаний із наявністю певних потенційних ризиків: наявність боеприпасів, що не вибухнули, аварійний стан споруд та ін. За таких умов огляди повинні проводитися із суворим дотриманням заходів безпеки.

У даній ситуації вважають доцільним під час проведення оглядів місць подій використовувати саме БПС гелікоптерного типу з можливістю здійснення аеро-, відео- та фотозйомки. З-поміж усіх доступних на сьогодні технічних засобів розвідки аеророзвідка є найефективнішою. Аерофотографування ведеться з допомогою цифрових аерофото та відеокамер у широкому діапазоні висот і швидкостей польоту БПС та дає змогу отримувати документальні дані про об'єкт дослідження.

Отже, використання судовими експертами БПС під час проведення огляду об'єктів дослідження дає великі перспективи для підвищення якості, повноти та об'єктивності проведення досліджень.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4038-12> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мініюсту України 08.10.1998 № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3393-17> (дата звернення: 01.09.2023).
4. Правила виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України : затв. наказом Мініоборони України від 08.12.2016 № 661. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-17#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
5. Безпілотні повітряні засоби ураження сил вторгнення російської федерації : практ. порад. / Червяков О. І., Євтушенко І. В., Букреєв О. І., Білоус В. В. Харків, 2023.

**Оцінка відповідності засобів вимірювальної техніки,
які застосовують в судово-експертній діяльності**

Олена Шарапова,

канд. техн. наук, доц., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3638-155X>, e-mail: elena.sharapova@hniise.gov.ua

Тетяна Чирва,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7518-4972>, e-mail: tatyana.chirva@hniise.gov.ua

Олена Джалова-Фісун,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6544-1364>, e-mail: elena_df@ukr.net

Обґрунтовано необхідність періодичних перевірок характеристик обладнання лабораторії з метою отримання достовірного результату під час проведення досліджень. Зазначено, що в процесі розроблення та користування методикою головним є забезпечення відповідності обладнання встановленим до нього вимогам.

Ключові слова: перевірка обладнання; калібрування; повірка; метрологічні характеристики; оцінка відповідності; вимірювальна техніка; технічні характеристики.

Compliance Assessment of Forensic Measuring Hardware

Olena Sharapova, Tetiana Chyrva, Olena Dzhalova-Fisun

This article proves the necessity of a laboratory hardware characteristics' periodic inspections to ensure reliable results during forensic examinations. It is emphasized that the primary focus in the development and use of methodologies is to ensure the hardware's compliance with established requirements.

Keywords: hardware inspection; calibration; verification; metrological characteristics; compliance assessment; measuring hardware; technical specifications.

Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [1] впроваджує європейські засади моделі технічного регулювання. Згідно з цим законом, технічне регулювання — правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик обладнання.

У міжнародній практиці передбачено оцінку відповідності директивам ЄС (в Україні — технічним регламентам, які містять обов'язкові вимоги до продукції) та добровільну оцінку відповідності, яку не вимагають директиви (технічні регламенти).

Оцінку відповідності вимогам технічних регламентів здійснюють шляхом застосування процедур оцінки відповідності, визначених в технічних регламентах.

За позитивними результатами оцінки відповідності вимогам технічних регламентів застосовують знак відповідності. Маркування продукції цим знаком здійснює орган із сертифікації, що видав сертифікат відповідності, або підприємство-виробник, якщо воно має на це ліцензію, видану органом із сертифікації. Форму, опис, правила та умови його нанесення затверджено постановою Кабміну України [2].

Засоби виміральної техніки підлягають оцінці відповідності згідно зі ст. 16 Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність», згідно з яким оцінка відповідності законодавчо регульованих засобів виміральної техніки вимогам технічних регламентів проводять у разі, коли це передбачено відповідними технічними регламентами.

Для забезпечення відповідності обладнання визначеним у методиках досліджень вимогам важливо правильно встановити періодичність їх перевірки, а для засобів виміральної техніки — повірки або калібрування (далі — *перевірка*). Періодичність перевірки має бути така, щоб за цей час значення технічних (або метрологічних для засобів виміральної техніки) характеристик не виходило за межі нормованих значень.

Слід зазначити, що початковий вибір міжкалібрувального інтервалу зазвичай базується на рекомендації виробника вимірального обладнання. Однак після встановлення первинних інтервалів калібрування лабораторія має можливість коригування міжкалібрувального інтервалу для оптимізації балансу ризиків і вартості.

Стандарт ДСТУ ILAC-G24/OIML D10:2013 пропонує 5 методів коригування міжкалібрувального інтервалу, але питання їх практичного застосування в лабораторній діяльності не розкрито. Також у стандарті дано порівняння запропонованих методів і зроблено висновок, що «ніякий метод не є ідеальним для всього можливого вимірального обладнання, що застосовують лабораторії» [3].

Залежно від методів, які застосовують для розв'язання експертних завдань, що розв'язують за допомогою методики дослідження, в структурі експертної методики містяться засоби виміральної техніки та інше дослідницьке (випробувальне) і допоміжне обладнання. Обладнання, визначене у методиці досліджень, необхідне для розв'язання експертного завдання. Для забезпечення достовірності результатів експертних досліджень необхідно правильно встановити в методиках досліджень вимоги до обладнання. Під час реалізації методики досліджень в лабораторії визначають конкретне обладнання, яке будуть застосовувати під час проведення досліджень, тому вимоги до обладнання в методиці мають бути встановлені чітко та однозначно за правилами визначення вимог до обладнання залежно від його призначення.

Для забезпечення достовірного результату обладнання лабораторії мають піддавати періодичним перевіркам його характеристик з установленням придатності до застосування. Перед початком проведення дослідження застосовуване обладнання перевіряють на предмет нормального функціонування; у разі необхідності проводять його регулювання відповідно до задокументованих процедур, експлуатаційних документів тощо. В акредитованих лабораторіях забезпечують виконання вимог до обладнання ДСТУ EN ISO/IEC 17025.

Перелік джерел посилання

1. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15.01.2015 р. № 124-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text> (дата звернення: 07.08.2023).
2. Про затвердження форми, опису знака відповідності технічним регламентам, правил та умов його нанесення : пост. Кабміну України від 30.12.2015 р. № 1184 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1184-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.08.2023).
3. ДСТУ ILAC-G24/OIML D10:2013 (ILAC-G 24/OIML D 10:2007, IDT). Настанови щодо визначення міжкалібрувальних інтервалів засобів виміральної техніки. URL: http://www.ksv.biz.ua/GOST/DSTY_ALL/DSTU4/dstu_ilac_g_24-oiml_d_10-2013.pdf (дата звернення: 01.08.2023).

Окремі аспекти реалізації компетенції слідчого судді під час вирішення питання про відібрання зразків для експертизи

Світлана Шаренко,

д-ка юрид. наук, доц., Київський районний суд м. Харкова, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2623-1013>, e-mail: sharenko_sl@ukr.net

Розглянуто питання, пов'язані із проблемами реалізації компетенції слідчого судді під час відібрання зразків для судової експертизи. Зокрема, наголошено на тому, що тенденція до розширення сфери судового контролю на стадії досудового розслідування подеколи викликає сумніви щодо доцільності та виправданості певних новацій. Висловлено критичні зауваження щодо проблем нормативного регулювання питань призначення судових експертиз на стадії досудового розслідування, із якими стикаються слідчі судді у своїй судовій практиці. Наголошено на відсутності в КПК чітко регламентованого процесуального порядку відбирання біологічних зразків для проведення експертизи. На підставі аналізу норм КПК, слідчої та судової практики визначено порядок отримання біологічних зразків в особи. Розглянуто особливості примусового відбирання біологічних зразків.

Ключові слова: слідчий суддя; отримання зразків; біологічні зразки; процесуальний порядок; відбирання біологічних зразків в особи; примусове відбирання.

Specific Aspects of Implementing the Investigating Judge's Competence in Selecting Samples for Forensic Examination

Svitlana Sharenko

This paper examines issues related to the challenges in implementing the investigating judge's competence during the samples' selection for forensic examination. Specifically, it emphasizes that the trend toward expanding the scope of judicial control at the pre-trial stage sometimes raises doubts about the expediency and justification of certain innovations. Critical remarks are expressed regarding the problems of regulatory framework concerning the appointment of forensic examinations at the pre-trial stage, which investigating judges encounter in their judicial practice. It highlights the absence of a clearly regulated procedural order for the biological samples collection for forensic examination in the Criminal Procedure Code (CPC). Based on the analysis of CPC provisions and investigative and judicial practices, a procedure for obtaining biological samples from individuals is determined. The paper also discusses the specifics of compulsory collection of biological samples.

Keywords: investigating judge; sample collection; biological samples; procedural order; collection of biological samples from individuals; compulsory collection.

Інститут слідчого судді дає змогу переконатися в ефективності такої форми організації судово-контрольної діяльності та здійснити перевірку на предмет досконалості його нормативної регламентації. Водночас від моменту появи цього суб'єкта кримінального провадження й до сьогодні правове регулювання діяльності слідчого судді зазнало певних трансформацій. Так, тенденція до розширення сфери судового контролю на стадії досудового розслідування в окремих виявах викликає сумніви щодо доцільності та виправданості певних новацій. Як приклад варто згадати внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК), відповідно до яких із 16.03.2018 р. призначення будь-якої експертизи на стадії досудового розслідування із компетенції слідчого та прокурора перейшло до виняткової компетенції слідчого судді [1]. Орієнтиром для розмежування компетенції слідчого судді, прокурора та слідчого є стандарт істотного правообмеження, тобто слідчий суддя не має бути завантажений питаннями, які не пов'язані із конституційними правами та свободами особи. У межах повноважень із призначення всіх видів експертиз слідчий суддя був наділений також правом ревізії запитань, які сторона пропонує ставити експертові. Слід зазначити, що формування запитань для експертного дослідження потребує доволі ретельного ознайомлення із матеріалами кримінального провадження, знання індивідуальних особливостей ситуації тощо. Такий рівень поінформованості мають слідчий і прокурор, які здійснюють досудове розслідування, але не

слідчий суддя. Тому доволі схвально слід поставитися до законодавчих змін 2019 р., які повернули межі компетенції слідчого судді у цьому питанні слідчому та прокурору. Тож основні нормотворчі зусилля слід спрямувати не на розширення предмета відання слідчого судді у кримінальному провадженні, а на підвищення ефективності вже створених процесуальних механізмів судово-контрольної діяльності шляхом удосконалення нормативного забезпечення останньої.

Під час здійснення доказування в кримінальному провадженні одним із законних засобів збирання, перевірки й оцінки доказів є проведення експертизи. Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів, а фактичні дані, які містяться у ньому та мають значення для кримінального провадження, — доказами. Докази, які містить висновок експерта, оцінюють як допустимі, якщо їх отримано відповідно до порядку, передбаченого КПК. Тобто докази, отримані в результаті проведення експертизи, суд може визнати недопустимими, якщо порушено процедуру отримання зразків для експертизи або якщо зразки для експертизи отримано внаслідок істотного порушення прав і свобод людини (катування, жорсткого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження). Процесуальний порядок отримання зразків для експертизи залежить від того, які саме зразки необхідно отримати. На підставі аналізу положень ст. 245 КПК, можна дійти висновку, що законодавець усі зразки для проведення експертизи поділив на три групи: 1) зразки з речей; 2) зразки з документів; 3) біологічні зразки особи [1]. Відповідно до ч. 2 та 3 ст. 245 КПК відбирання біологічних зразків особи в добровільному порядку потрібно здійснювати на підставі постанови прокурора, а відбирання зразків з речей і документів та біологічних зразків у примусовому порядку — на підставі ухвали слідчого судді [1]. Водночас нагальними для розв'язання питаннями під час застосування ст. 245 КПК є: невизначеність у чинних нормативно-правових актах, які саме зразки особи слід вважати біологічними; неоднозначність практики вважати відмову добровільно надати біологічні зразки для проведення експертизи реалізацією права не свідчити проти себе; відсутність у КПК чітко регламентованого процесуального порядку відбирання біологічних зразків для експертизи [1]. Невизначеність у чинних нормативно-правових актах щодо того, які саме зразки особи слід вважати біологічними, також впливає на процесуальний порядок їх отримання, оскільки окремі слідчі не вважають деякі зразки біологічними (наприклад, відбитки пальців рук, зразки голосу, зразки почерку) і відбирають їх без звернення до прокурора або до слідчого судді, оформлюючи свої дії лише протоколом. Найчастіше правники під біологічними зразками особи розуміють усі зразки, пов'язані із життєдіяльністю особи як біологічної істоти: зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення й голосу особи, зразки відбитків зубів, відбитків будь-яких поверхонь тіла людини (губ, ліктів, стоп тощо), запахів слідів людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо), а їх відбирання необхідно здійснювати згідно із ч. 3 ст. 245 КПК [1]. Цей висновок також узгоджується із рішеннями Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) щодо справи *P. G. and J. H. v. the United Kingdom*, де зразки голосу розглянуто як щось подібне до проб крові, волосся або інших фізичних чи об'єктивних проб, і рішенням *Saunders v. the United Kingdom*, де пробами біологічного матеріалу суд вважає зразки крові, волосся або іншої тканини, і матеріали, які виробляються в процесі природної життєдіяльності організму (як, наприклад, зразки видихуваного повітря, сечі) [2, 3].

Аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що окремі правники розцінюють відмову особи добровільно надати біологічні зразки для проведення експертизи як реалізацію нею свого права не свідчити проти себе, що передбачено ст. 18 КПК [1]. Системний аналіз положень КПК та окремих рішень ЄСПЛ дає змогу дійти висновку про те, що фізичну недоторканість особи охоплено поняттям «приватне життя», яке охороняється ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини, далі — ЄКПЛ) [4] і стосується найбільш

інтимних аспектів приватного життя, а обов'язкове медичне втручання, навіть незначне, є втручанням у це право (рішення ЄСПЛ у справі *X and Y v. The Netherlands* [5]), проте такі втручання зазвичай є виправданими (відповідно до п. 2 ст. 8 ЄКПЛ [4]) як необхідні для запобігання кримінальному правопорушенню. Біологічні зразки ЄСПЛ розглядає як фізичні або об'єктивні проби, які використовують у криміналістичному аналізі й до яких не застосовують права не свідчити проти себе (рішення ЄСПЛ у справі *P. G. and J. H. v. the United Kingdom* [2]), проте такі процедури не мають сягати навіть мінімального рівня жорстокості, за якого вони становили б порушення ст. 3 ЄКПЛ [4]. Для того щоб одержати такі матеріали, підозрюваного зазвичай просять пасивно витримати незначне порушення його фізичної цілісності або отримують матеріал, який його організм виробляє в процесі природної життєдіяльності (рішення ЄСПЛ у справі *Saunders v. the United Kingdom* [3]), без завдання ризику для здоров'я (рішення ЄСПЛ у справі *Jalloh v. Germany* [6]). В останньому рішенні Суд зазначив, що застосоване до заявника насильство з метою змусити його вжити препарат перебувало з брутальністю. Заявник чинив фізичний і психічний опір перед очікуваною процедурою. Процедура полягала у проштовхуванні трубки через ніс і доведенні її до шлунка для введення ліків. Із метою забезпечити безперешкодні дії лікаря, заявника утримували чотири поліцейських. Така операція, мабуть, заподіяла п. Яллогу неабиякого болю та неспокою. Далі заявникові зробили ін'єкцію іншого препарату і знову всупереч його волі. Суд також зазначив, що слід взяти до уваги ті психічні страждання, яких заявник, імовірно, зазнав, коли очікував початку дії блювотного засобу. Особливо з огляду на те, що в цей часовий проміжок його продовжували утримувати, а лікар проводив своє спостереження. Вочевидь, такі обставини мали завдати заявникові значно більшого приниження, ніж якби наркотики вийшли з його організму природним шляхом. Аналізуючи стандарт медичного нагляду, Суд зауважив, що хоча процедуру і проводив лікар, однак цього не було достатньо: адже лікар не міг отримати від заявника достатньо повної інформації про стан його здоров'я, передусім через те, що п. Яллог розмовляв не німецькою, а лише ламаною англійською. Зрештою обставини ситуації схиляють до припущення про те, що заявник у будь-якому разі або не міг, або не хотів відповідати на питання лікаря [6].

Системний аналіз КПК, слідчої та судової практики дає змогу визначити наступний процесуальний порядок отримання біологічних зразків в особи: винесення постанови прокурора про таке відбирання; пред'явлення особі, біологічні зразки якої відбирають, постанови прокурора; пропозиція особі добровільно надати необхідні біологічні зразки. Згоду або відмову особи добровільно надати біологічні зразки потрібно фіксувати у протоколі, оскільки відсутність зафіксованої відмови добровільно надати біологічні зразки особі слідчі судді правомірно розцінюють як відсутність обставин, якими обґрунтовано доводи клопотання про примусове відбирання біологічних зразків для експертизи. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий за погодженням із прокурором, прокурор або представники сторони захисту звертаються до слідчого судді із клопотанням про примусове відбирання біологічних зразків в особи для проведення експертизи.

Відбирання біологічних зразків здійснює слідчий або прокурор, а за потреби — за участю судово-медичного експерта або лікаря. Під час відбирання біологічних зразків для експертизи в обов'язковому порядку повинні бути присутні не менше двох понять, проте їхню участь можна замінити застосуванням безперервного відеозапису перебігу проведення слідчої (розшукової) дії.

Оскільки примусове відбирання біологічних зразків здійснюють за правилами проведення огляду, то слідчий, прокурор, детектив зобов'язані пред'явити особі, у якої планується здійснити примусове відбирання зразків для експертизи, оригінал відповідної ухвали та вручити їй копію. Убачаємо, що примусове відбирання біологічних зразків слід здійснювати за аналогією ст. 143 КПК, яка регламентує виконання ухвали про здійснення приводу, а саме: у разі невиконання особою, що підлягає

примусовому відбиранню біологічних зразків, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення примусового відбирання біологічних зразків, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу [1]. Застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування. У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу, вони не мають перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення примусового відбирання біологічних зразків, і мають обмежитися мінімальним впливом на особу. Про відбирання біологічних зразків потрібно скласти протокол. Надання копії відповідного протоколу особі, у якої здійснювали відбирання біологічних зразків, передбачено лише в разі, якщо такі дії проводили примусово.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
2. Case of P. G. and J. H. v. the United Kingdom. Application no. 44787/98 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-5519> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Case of Saunders v. the United Kingdom. Application no. 19187/91 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58009> (дата звернення: 04.09.2023).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : затв. Радою Європи від 04.11.1950 р.; ратифік. Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР; чинна для України з 11.09.1997 р. (зі змін та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 04.09.2023).
5. Case of X and Y v. The Netherlands Application no. 8978/80 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57603> (дата звернення: 04.09.2023).
6. Case of Jalloh v. Germany. Application no. 54810/00 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-76307> (дата звернення: 04.09.2023).

**Зміна пріоритетів завдань криміналістики в сучасних умовах
воєнних загроз та трансформації злочинності**

Віктор Шевчук,

д-р юрид. наук, проф., заслуж. юрист України, Національний юридичний університету імені
Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8058-3071>,
e-mail: Shevchuk_viktor@ukr.net

Досліджено сучасні проблеми криміналістики та вплив воєнної агресії РФ на територію України на зміну пріоритетів криміналістики та особливості формування криміналістичних знань в умовах війни. Обґрунтовано, що сьогодні постало питання актуалізації розроблення проблем криміналістичної стратегії, спрямованої на розв'язання стратегічних завдань криміналістики. Зазначено, що актуальним сьогодні є формування нового напрямку в криміналістиці, зокрема воєнної криміналістики, а застосування цифрових технологій у сучасній злочинній діяльності визначає важливість використання інструментів цифрової криміналістики. Особливу увагу приділено особливостям виявлення, фіксування та розслідування воєнних злочинів в Україні. Визначено перспективні напрями криміналістичних досліджень цієї проблематики.

Ключові слова: завдання криміналістики; воєнна криміналістика; цифрова криміналістика; воєнні злочини в Україні; нові галузі криміналістики; збирання доказів; оптимізація розслідування.

Reorienting Criminalistics Priorities Under Contemporary Military Threats and Crime Transformation

Viktor Shevchuk

This research probes into contemporary challenges within criminalistics, exploring the impact of Russia's military aggression on Ukraine's territory in reshaping criminological priorities and the distinct evolution of forensic knowledge amid wartime circumstances. It contends that the current imperative calls for a renewed focus on the development of a criminalistics strategy geared toward addressing criminology's strategic goals. The research highlights the pressing need for the establishment of a new forensic sub-discipline, particularly military forensics, and underscores the significance of leveraging digital forensic technologies in modern criminal activities, thereby underscoring the importance of digital criminalistics. Specialized attention is directed towards the intricacies of identifying, documenting, and investigating war crimes in Ukraine. The research identifies prospective avenues for criminalistics research in this field.

Keywords: criminalistics objectives; military forensics; digital forensics; war crimes in Ukraine; emerging forensic disciplines; evidence collection; investigation enhancement.

В умовах сьогодення серед нових викликів і загроз безпрецедентним та шокуючим стало повномасштабне вторгнення російських окупаційних військ на територію України 24 лютого 2022 року. Постає необхідність запровадження воєнного стану в Україні. Це суттєво вплинуло на всі сфери нашого життя. Російські військові вчиняють на території України масові вбивства мирних людей, знищення об'єктів інфраструктури і помешкань громадян, гвалтування жінок і дітей, мародерство. Злочини, скоєні військовими РФ на території України, є надзвичайно масштабними, а їх фіксування, документування та розслідування передбачає дослідження значного обсягу подій, ретельне збирання великої кількості доказової інформації [3, с. 314] та проведення величезної кількості судово-експертних досліджень та судових експертиз [4].

Окрім цього, в сучасних реаліях процеси цифровізації є важливим стратегічним напрямом перспективного розвитку передових держав світу, зокрема, України, яка обрала європейський вектор розвитку. Сьогодні відбувається перехід традиційної системи до нової реальності — цифрової, у якій цифрова інформація є невід'ємним атрибутом як в роботі органів кримінальної юстиції, з одного боку, й сучасної злочинної діяльності — з іншого [9, с. 99]. Очевидно, що цифрова реальність сьогодення нині тісно пов'язана із появою нових форм злочинності — кіберзлочинів, інформаційного шахрайства, кібертероризму, великою кількістю кібератак на підприємства та державні бази даних [2, с. 390—404].

Безумовно, такі загрози потребують розроблення новітніх підходів протидії злочинності, оновлення системи органів кримінальної юстиції. Це зумовлює активізацію застосування та поширення криміналістичних інновацій, новітніх цифрових технологій у практику слідчої, судової та експертної діяльності. Це своєю чергою визначає сучасні тенденції та перспективи розвитку криміналістики, яка перебуває на передньому краї боротьби із злочинністю. Важливо враховувати, що в Україні криміналістика обрала європейський напрям розвитку, тому європейські підходи виявляються у різних напрямках криміналістики, зокрема, у застосуванні стандартів доказування під час кримінального провадження.

За таких умов виклики та загрози сьогодення обумовлюють необхідність формування та запровадження інноваційних підходів у криміналістичному забезпеченні протидії воєнним злочинам в Україні із урахуванням процесів цифровізації та європізації [7, с. 199]. Звичайно, такі виклики визначають сучасні тенденції розвитку криміналістики та зміну пріоритетів її завдань, що суттєво впливає на формування сучасних криміналістичних знань та появу нових напрямів криміналістики — цифрової, ядерної, воєнної та ін.

Криміналістика як прикладна наука, інтегруючи сучасні досягнення науки й техніки, нині спрямовує свій науковий потенціал на створення ефективної системи криміналістичних засобів, прийомів та технологій, застосування яких направлено на

розв'язання складних практичних завдань, серед яких особливого значення набувають можливості застосування криміналістичних знань в умовах війни. Тому перед криміналістикою постають завдання, пов'язані із забезпеченням діяльності органів правопорядку ефективними криміналістичними рекомендаціями в боротьбі із злочинністю в умовах воєнного стану, зокрема, у виявленні, документуванні та розслідуванні злочинів, пов'язаних з військовою агресією РФ проти України.

Сьогодні завдання криміналістики залежно від теоретико-пізнавальних і практичних проблем можна розділити на два рівні:

- а) завдання, спрямовані на вдосконалення теорії криміналістики;
- б) завдання, спрямовані на вдосконалення правозастосовної практики.

Тобто йдеться як про науково-практичні розроблення для розвитку теорії криміналістики, так і про розв'язання завдань для практики правозастосування [10, с. 4—9]. Водночас простежується зміна пріоритетів завдань криміналістики у сучасних умовах воєнних загроз, активних процесів цифровізації, що викликає трансформацію сучасної злочинності та необхідність нових, дієвих криміналістичних засобів протидії.

Ці та інші важливі завдання можуть бути розв'язані комплексно й системно, зокрема, шляхом удосконалення кримінального, кримінального процесуального законодавства та розроблення теоретико-методологічних основ і науково-практичних рекомендацій розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. В умовах війни та реалізації прагнень України стати повноправним членом Європейського Союзу відбуваються певні зміни, модернізація і, повною мірою, своєрідне перезавантаження криміналістики. Змінення парадигми криміналістики впливає на систему знань, зокрема на особливості формування та застосування криміналістичних знань.

Отже, в умовах війни відбувається перезавантаження криміналістики, пов'язане передусім із необхідністю розв'язання нових завдань, які постають нині перед криміналістикою. Такими завдання можуть бути:

- а) стратегічні;
- б) тактичні.

Зокрема, стратегічні завдання пов'язані із розвитком криміналістичної стратегії та формуванням стратегічних наукових напрямів у криміналістиці (цифрова, воєнна, ядерна криміналістика), а тактичні спрямовані на розв'язання завдань у криміналістичній техніці, тактиці, методиці розслідування та формуванні інноваційних підходів щодо удосконалення слідчої, дектеktivної, судової діяльності в умовах воєнних загроз та цифрових технологій.

Сьогодні в умовах воєнного стану перед системою органів досудового розслідування постають нові виклики, пов'язані із необхідністю швидкого, всебічного та якісного документування, збирання доказів масових кримінальних порушень міжнародного гуманітарного права, що вчиняються російськими окупаційними військами. Фактично можна констатувати: саме сьогодні формується новий науковий криміналістичний напрям — воєнна криміналістика [8, с. 188]. Оскільки воєнна криміналістика має комплексний характер, то вона має охоплювати теоретико-методологічний, техніко-, тактико- і методико-криміналістичний напрями досліджень.

Зважаючи на воєнну агресію російських військ та вчинення ними масових вбивств, гвалтувань, мародерства, сьогодні гостро постає проблема збирання доказів цих злочинів. Це потребує активізації та поширення застосування цифрових технологій при виявленні, документуванні та розслідуванні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. За таких обставини зараз можна говорити про активізацію тенденцій формування та застосування нового наукового напрямку — цифрової криміналістики (*Digital Criminalistics*) [5, с. 31—37].

Величезний обсяг різноманітної криміналістично значущої інформації, зокрема цифрової, потребує постійного пошуку та формування новітніх підходів до виявлення та збирання доказів воєнних злочинів. Серед них особливого значення набуває

застосування технологій штучного інтелекту [6, с. 12—46], інструментів цифрової криміналістики. З початку 1990-х років обсяг цифрової інформації настільки зріс, що у 2020 році ООН підготувала спеціальний практичний посібник «Протокол Берклі щодо ефективного використання даних з відкритих джерел цифрової інформації при розслідуванні порушень міжнародного кримінального права, прав людини та МГП» (*Berkeley Protocol*, 2020) [1], який містить стандарти і методологічні підходи до збирання, збереження та аналізування інформації у відкритому доступі, яка може бути представлена як доказ у кримінальних процесах.

Отже, трансформація злочинності в Україні під час війни значно вплинула на зміну пріоритетів завдань криміналістики, особливості формування й застосування криміналістичних знань. В таких умовах гостро постає питання про підвищення ролі криміналістики у формуванні доказової бази розслідування воєнних злочинів, учинених російськими військовими в Україні. У реаліях сьогодення вбачається, що практика застосування криміналістичних знань для збирання доказової інформації під час війни є досить актуальною та важливою. Сьогодні в умовах воєнного стану особливої значимості набуває тенденція посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок, інноваційних продуктів, їх прагматична орієнтація на розв'язання практичних завдань.

Перелік джерел посилання

1. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations a Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law. (2020). United Nations. Retrieved from <https://humanrights.berkeley.edu/programs-projects/tech-human-rights-program/berkeleyprotocol-digital-open-source-investigations> (дата звернення: 05.09.2023).
2. Zhuravel V. A. Crime mechanism as a category of criminalistics. *Yearbook of Ukrainian law* : Coll. of scientific papers / responsible for the issue O.V. Petryshyn. Kharkiv, 2021. No 13. Pp. 390—404.
3. Zhuravel, V. A., & Kovalenko A. V. Examination of evidence in criminal proceedings as a component of the proof process. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2022. Vol 29(2). Pp. 313—328.
4. Konovalova V.O., Shevchuk V.M. Application of digital technologies in criminalistics in the conditions of war. *Digital transformation of criminal proceedings under martial law* : materials of the All-Ukrainian round table (Kharkiv, December 16, 2022). Kharkiv, 2022. Pp. 49—53.
5. Latysh K. Digital criminalistics in the period of war in Ukraine: possibilities of using special knowledge in the field of information technologies. *Kriminalistika ir teismo ekspertologija : mokslas, studijos, praktika*. 2022. Vol 18. Pp. 31—37.
6. Matulienė, S., Shevchuk, V., & Baltrūnienė, J. Artificial Intelligence in Law Enforcement and Justice Bodies: Domestic and European Experience. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2023. Vol 29(4). Pp. 12—46.
7. Shevchuk V.M. Development trends in criminalistics in the era of digitalization. *Modern knowledge: research and discoveries* : I International Scientific Conference (May 19—20, 2023; Vancouver) 2023. Pp. 198—219.
8. Shevchuk V. The role of criminalistics in improving the efficiency of the investigation of war crimes committed by the military of the RF in Ukraine. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. Vol. 122. Pp. 187—195.
9. Shevchuk V.M., Konovalova V.O., Sokolenko M.O. Digital criminalistics: formation and role in the fight against crime in wartime conditions in Ukraine. *The use of digital information in the investigation of criminal offenses* : materials of the international science and practice round table. (Kharkiv, December 12, 2021). Kharkiv, 2021. Pp. 97—102.
10. Shepitko V. Criminalistics as a system of scientific knowledge in the conditions of global threats and transformation of crime. *Theory and practice of forensic examination and criminalistics*. 2018. Vol 18. Pp. 4—9.

Судові експертизи на початковому етапі розслідування масових заворушень

Валерія Шульга,

Навчально-науковий інститут фінансів, економіки, управління та права
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава,
Україна, e-mail: lemon.leka@gmail.com

Статтю присвячено актуальним проблемам, пов'язаним із судовими експертизами на початковому етапі розслідування масових заворушень. Розглянуто проблеми, пов'язані із призначенням та проведенням судових експертиз. Запропоновано шляхи розв'язання цих проблем.

Ключові слова: судові експертизи; досудове розслідування; масові заворушення; судово-медична експертиза; судово-балістична експертиза; судово-біологічна експертиза.

Forensic Examinations at the Initial Stage of Investigating Mass Disturbances

Valeriia Shulha

This article addresses the pressing issues related to forensic examinations conducted at the initial stage of investigating mass disturbances. It discusses the challenges associated with the appointment and conduct of forensic examinations and proposes solutions to these problems.

Keywords: forensic examinations; pre-trial investigation; mass disturbances; forensic medical examination; forensic ballistic examination; forensic biological examination.

У процесі досудового розслідування масових заворушень у межах кримінального провадження можуть виникати питання, які потребують наукового підходу. Для їх розв'язання слідчий, прокурор і сторона захисту залучають експертів із різних наукових і технічних галузей. Судові експертизи допомагають дослідити сліди й інші фізичні докази, установити механізм утворення конкретних слідів і зміни, що відбулися в навколишньому середовищі. Вони також дають змогу відповісти на різні питання шляхом аналізу й дослідження фактичних даних, пов'язаних із подією масових заворушень і особами, які брали активну участь у її організації та вчиненні.

У цьому контексті слушною вважаємо думку О. Кузьменка, який також наголошував на важливості першого етапу підготовки до проведення кримінальної експертизи під час розслідування масових заворушень, а саме на збиранні необхідних об'єктів для дослідження. Ці об'єкти є матеріальними джерелами доказів і надходять до експерта в межах кримінального провадження або з боку суду. Вони стають базою для отримання доказів (завдяки спеціальним знанням експерта). Серед таких об'єктів можуть бути речові докази, трупи або живі особи та ін. Ці об'єкти фахівці зазвичай збирають під час розслідування, включно з оглядом місця події, обшуками, тимчасовим доступом або тимчасовим вилученням матеріалів. У деяких ситуаціях, відповідно до ст. 245 Кримінального процесуального кодексу України, може бути вилучено зразки, необхідні для проведення експертного дослідження (наприклад, порівняльні матеріали) [1, с. 114].

Щодо підготовчого етапу для проведення експертизи, уповноважена особа повинна визначити, які спеціальні знання їй потрібні для розв'язання завдань експертизи. Предмет експертизи обумовлено переліком питань, відповіді на які має дати експерт. Окрім того, слід зауважити, що «предмет експертизи визначається рівнем розвитку конкретної галузі знань та наявністю вже розроблених методик для встановлення певних фактів. З одного боку, цей предмет повинен мати практичне засвідчення у експертній діяльності та бути підтверджений відповідними методиками. З іншого боку, він повинен мати імпортантне значення для розслідування конкретної справи. Розгляд обох цих критеріїв одночасно дозволяє чітко визначити конкретний предмет експертизи та, відповідно, коло питань, які експерт повинен розглянути» [2, с. 260—261].

Поміж найбільш важливих і поширених видів експертиз у досліджуваній категорії кримінальних проваджень такі: судово-медична, судово-балістична та судово-біологічна.

Судово-медична експертиза грає провідну роль у розслідуванні масових заворушень, особливо якщо на їхньому тлі відбуваються погроми й конфлікти зі значною кількістю постраждалих і загиблих. Ця експертиза є важливою складовою процесу встановлення причин та обставин подій. Перед проведенням судово-медичної експертизи слідчий повинен надати експертам усю доступну інформацію, включно з копіями протоколів огляду місця події й історією хвороби потерпілих, якщо це стосується випадків, коли потерпілі померли в лікарні. Потреба у наданні показань осіб, які надавали медичну допомогу або виконували операцію, також може виникнути.

Слідчий може бути присутнім під час судово-медичного дослідження трупа, що дає йому змогу поставити додаткові питання експертові й отримати оперативну інформацію про причини смерті. Це допомагає розкрити ситуацію більш докладно. На ранніх стадіях розслідування можуть також бути піддані судово-медичному дослідженню трупи невпізнаних осіб. У цьому разі експерти мають завдання ідентифікувати загиблого. Їхня робота полягає в докладному описі одягу, фізичних особливостей, тілесних ушкоджень і зубної структури, а також збиранні зразків для подальших досліджень, також труп фотографують із різних кутів для документування.

Усе це сприяє об'єктивному й докладному проведенню судово-медичної експертизи, що своєю чергою допомагає слідству встановити причини та обставини подій під час масових заворушень, а також ідентифікувати потерпілих, що є важливим для розслідування та правосуддя [3, с. 110].

У справах про масові заворушення судово-балістична експертиза розв'язує важливі завдання, пов'язані із засобами скоєння злочинів і правопорушень.

Судово-балістична експертиза дає змогу встановити такі основні параметри зброї: належність предмета до зброї загалом, до вогнепальної або холодної зокрема; вид, систему, модель; діаметр ствола та можливий калібр; спосіб її виготовлення, її конструкцію й особливості. Під час огляду предмета з урахуванням можливості збереження слідів, експертиза дає змогу виявити сліди на ній (наприклад, відбитки пальців, часточки волокон одягу, плями крові тощо).

Зазначена інформація є важливою для розслідування кримінальних справ, а також для забезпечення справедливого й обґрунтованого судового процесу. У разі якщо на предметі знаходяться інші сліди, для більш детального розгляду справи й надання об'єктивних результатів призначають комплексну експертизу (яка може поєднувати балістичну, холодної зброї, дактилоскопічну, мікрооб'єктів, біологічну експертизи та ін.).

Завдяки цим експертизам можна долучити до справи важливі докази й докладно визначити призначення предметів, вилучених на місцях правопорушень [4, с. 184].

Окрім цього, в Україні під час розслідування масових заворушень може виникнути ситуація, коли у слідчого або прокурора виникає потреба отримати біологічні зразки від осіб, які мають важливе значення для розкриття злочину. Процедура відбору біологічних зразків урегульовано ст. 241 Кримінального процесуального кодексу України [5].

Згідно із цією статтею відбирання біологічних зразків в осіб можна здійснювати лише на підставі постанови прокурора, у разі необхідності й за участю судово-медичного експерта або лікаря. Якщо у процесі збирання біологічних зразків потрібно оголити особу, це можуть зробити лише особи тієї самої статі, за винятком випадків, коли це здійснює лікар за згодою самої особи, яку піддають оголенню. Важливо зауважити, що слідчий або прокурор не мають права бути присутніми під час відбирання біологічних зразків в особи іншої статі, якщо це пов'язано з оголенням особи. Подібне обмеження запроваджено для забезпечення прав і гідності особи, яка проходить процедуру відбору зразків.

Особі, якій пред'являють постанову прокурора та пропонують добровільно надати біологічні зразки, надають змогу віддати їх добровільно. Однак, у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки, слідчий, суддя або суд (за клопотанням

сторін у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України) може дозволити слідчому або прокуророві (або зобов'язати їх, якщо клопотання подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово. Така процедура гарантує баланс між потребою в розслідуванні злочинів і захистом прав та гідності осіб, які стають об'єктом цього розслідування.

Отже, ми розглянули три види судової експертизи, які мають провідне значення для розслідування кримінальних проваджень (зокрема, за масовими заворушеннями та подіями зі значною кількістю постраждалих і загиблих). Важливо зазначити, що ці види експертиз — судово-медична, судово-балістична й судово-біологічна — спільно сприяють об'єктивному та докладному розкриттю подій і встановленню причин їх виникнення. Залучення експертів і виконання процедур із дотриманням приписів закону є важливими для забезпечення справедливості та захисту прав учасників розслідування.

Перелік джерел посилання

1. Кузьменко О. Використання спеціальних знань в ході розслідування масових заворушень: окремі проблемні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Спец. вип. Т. 3. Ч. 2. С. 112—116.
2. Тіщенко С. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування масових заворушень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 258—263. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-1-258-263 (дата звернення: 10.08.2023).
3. Кузьменко О. Початковий етап розслідування масових заворушень : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. С. 225.
4. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергєєвої. Київ, 2015. 536 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

Використання спеціальних знань під час розслідування проваджень за фактами розкрадання гуманітарної допомоги

Ассоль Шульженко

д-р філос., Сумський національний аграрний університет, м. Суми, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1272-9638>, e-mail: assol.shulzhenko@ukr.net

Розкрито проблематику використання спеціальних знань під час розслідування незаконного заволодіння гуманітарною допомогою, що пов'язано з різними проявами об'єктивної сторони та різними суб'єктами.

Ключові слова: волонтер; гуманітарна допомога; досудове розслідування; спеціальні знання; судова експертиза.

Specific expertise use in investigation of proceedings on facts of embezzlement of humanitarian aid

Assol Shulzhenko

Issue of specific expertise use in illegal misappropriation of humanitarian aid associated with various manifestations of objective side and different subjects, is revealed.

Keywords: volunteer; humanitarian aid; pre-trial investigation; specific expertise; forensic examination.

Період воєнного стану, через який зараз проходить населення нашої країни, є не тільки небезпечним для життя і здоров'я для громадян України, а ще і породжує низку соціальних проблем, які намагається вирішити світове співтовариство. Проблеми воєнного стану пов'язані із браком продуктів харчування, засобів гігієни, ліків, одягу, засобів медичної допомоги, одягу, води. Особливо це стосується ВПО, осіб,

постраждалих від воєнної агресії, які залишилися без домівки, без роботи і без засобів існування. До категорій, для яких передбачено отримання гуманітарної допомоги, належать постраждалі від війни, внутрішньо переміщені особи, особи з інвалідністю, самотні батьки, пенсіонери, багатодітні, малозабезпечені.

Гуманітарна допомога направляє за цільовим не конкретним (безособовим призначенням) до військових адміністрацій і розподіляється між тими, хто її потребує.

У зв'язку з тим, що українське законодавство не регулює руху й цільового контролю гуманітарної допомоги, тобто норми соціального забезпечення виключають гуманітарну допомогу з-поміж контрольованих, дедалі частіше у пресі з'являються повідомлення про порушення, пов'язані з рухом гуманітарної допомоги, поставленої із-за кордону в Україну. Це пов'язано з розпродажем «гуманітарки» (продуктів харчування і ліків) у перші місяці війни та пізніше на деокупованих територіях. Сьогодні часто з'являються дописи про зникнення гуманітарної допомоги на кордоні з Україною, виявлення підпільних складів із такої допомогою із зіпсованими продуктами харчування або одягом. Ці випадки свідчать про присвоєння цієї допомоги окремими суб'єктами з метою подальшої реалізації і обернення прибутку на свою користь. Реалізація може відбуватися через сайти продажу товарів: аптечних сайтах, оптових складах, магазинах інтернет-торгівлі та ін. При цьому продавець може виходити на контакт з волонтерами або іншими особами, які розпоряджаються ресурсами для закупівлі товарів військовими, або для допомоги малозабезпеченим чи ВПО.

Ще однією причиною кримінальних правопорушень, об'єктом яких є гуманітарна допомога, є відсутність відповідних конкретизованих норм у кримінальному законодавстві.

Якщо аналізувати складові кримінальних правопорушень цієї категорії, об'єктивною стороною можуть бути приховування, викрадення, розтрата, привласнення, заволодіння обманним шляхом, зловживання довірою, підробка документів, підписів, бланків та ін. А. А. Васильєв доповнив цей перелік незаконним використанням і незаконним розпорядженням [1, с. 41]. О. В. Охман виділяє три групи дій: продаж, незаконне використання, укладання інших правочинів [2, с. 89].

Виходячи із різного характеру дій, які можуть бути направлені на заволодіння гуманітарною допомогою, можна виділити декілька напрямів під час розслідування таких фактів — судові експертизи, спеціальні знання, засоби криміналістичної техніки.

Особливого значення під час оцінювання злочинів, спричинених розкраданням, присвоєнням або незаконною реалізацією гуманітарної допомоги, набуває товарознавча експертиза, що визначає вартість продукції, із якої можна зробити висновки про спричинені збитки тій категорії населення, для кого була призначена ця допомога. Також за її допомогою можна визначити злочин через дослідження пакування (заміна, пошкодження, переклеювання пакування може свідчити не тільки про наявність прямого, заздалегідь спланованого умислу, а й причетність до цього інших осіб). Установлення способу виробництва можливе за умови залучення іноземного виробника продукції, виявленої в якості прихованої або викраденої гуманітарної допомоги.

Значно простіша ситуація з виявленою фармакологічною продукцією, тому що на ліках здебільшого замінити етикетки без пошкодження упаковки неможливо. У цьому випадку для ідентифікації партії та серії ліків доцільно призначити фармакологічну або фармацевтичну експертизу.

Укладання договорів пов'язано з відповідним оформленням, підписуванням, узгодженням, тому в таких випадках варто проводити почеркознавчу експертизу з метою ідентифікації особи, яка залишила підпис на документі, що свідчить про оплатну передачу гуманітарної допомоги іншій особі.

Цікавий випадок пов'язано з передачею Японією військових аптечок у межах проекту «Гуманітарна медична допомога Україні», які були виявлені не тільки в продажу в аптеках Києва, а й на сайті *OLX*. Вартість такої аптечки складає 2100 грн. Також

відсутня інформація про закупівлю Україною таких аптечок для передачі військовим, що дає змогу зробити висновок про їх нецільове спрямування.

Розслідуючи факти розкрадань гуманітарної допомоги, доцільно також досліджувати документи бухгалтерського та податкового обліку й звітності, документів про економічну діяльність, тому що розкрадання у значних розмірах неможливо приховати як подальший отриманий прибуток.

Під час провадження цієї категорії застосовують криміналістичні, економічні, фармакологічні, хімічні, товарознавчі спеціальні знання, тобто задіяно спеціалістів з тієї категорії, яка найбільш актуальна для проведення досліджень. Але визначаючи суми збитків, спричинених на корисливому підґрунті, на жаль, неможливо визначитися із ціною життя людини, у якій було викрадено останній шанс на життя: такі збитки ніхто не підраховує, тому що оцінити їх у причиново-наслідковому зв'язку дуже важко.

Перелік джерел посилання

1. Васильєв А. А. До питання про криміналізацію розкрадання гуманітарної допомоги. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : мат-ли наук.-теор. конф. (Київ, 26.05.2022). Київ, 2022. С. 39—42.
2. Охман В. В. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. *Актуальні проблеми кримінального права* : мат-ли VIII всеукр. наук. теор. конф. (Київ, 30.11.2022). Київ, 2022. С. 88—90.

Установлення достовірності висновку експерта під час його оцінки

Олександр Юнацький,

канд. юрид. наук, доц., Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, Україна, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7045-2614>; e-mail: yunatskiy_a@ukr.net

Розглянуто проблеми оцінки висновку експерта під час установлення компетенції експерта, достовірності застосування експертної методики. Визначено обставини, на які необхідно зважати під час оцінки експертного дослідження.

Ключові слова: *судова експертиза; експертна методика; компетенція судового експерта.*

Establishing the Credibility of a Forensic Report during Assessment

Oleksandr Yunatskiy

This paper examines the challenges involved in assessing the credibility of a forensic report when determining the forensic examiner's competence and the reliability of their forensic methodology application. It identifies the circumstances that need to be considered during the evaluation of forensic examinations.

Keywords: *forensic examination; forensic examinations methodology; forensic examiner's competence.*

Судова експертиза є ефективним засобом з'ясування обставин, що підлягають доказуванню. Її проводять на науковій, методичній і практичній основі, у межах відповідної спеціальності, усебічно й у повному обсязі.

У теорії судової експертизи загально визнано, що процес проведення судових експертиз здійснюють на основі спеціально розроблених методик, які застосовують для розв'язання конкретних завдань із урахуванням специфіки досліджуваних об'єктів або матеріалів.

Експертна методика — це докладно регламентована програма розв'язання експертного завдання (експертних завдань), яка містить послідовні практичні та розумові операції, що спрямовані на пізнання властивостей і зв'язків досліджуваних об'єктів (матеріальних об'єктів, явищ, подій) та передбачають застосування системи методів і засобів, а також правил проведення експертного дослідження [1, с. 7].

У зв'язку із цим експертна методика має бути результативною та спрямованою на розв'язання конкретного експертного завдання, оскільки саме від завдання залежить процес дослідження. Їх заведено поділяти на такі види: загальна (родова, видова), окрема (типова), конкретна.

Під загальною методикою розуміють систему правил, загальних положень, що стосуються способів (програм) розв'язання завдань, методів та окремих методик дослідження, які застосовують як у певній галузі експертизи, так і в її окремих родах і видах. Тобто загальна методика кожної галузі судової експертизи має різні рівні (клас, рід, вид і різновид судової експертизи). Окрім того, вона містить правила-приписи методів окремих криміналістичних теорій (ідентифікації, діагностики, ситуалогії) і положення міжгалузевих методик, які стосуються процедури розв'язання відповідного класу завдань.

Окремі експертні методики (ще їх називають типовими) — це схеми, програми розв'язання експертних завдань певного типу залежно від характеру досліджуваних об'єктів і поставлених питань. Їх створюють у межах кожного роду (виду, різновиду) експертиз, вони ґрунтуються на загальних методиках.

Конкретна методика є практичним використанням наявних теоретичних і методичних положень для розв'язання певного завдання під час проведення кожного конкретного дослідження. Іншими словами, конкретна методика — це спосіб розв'язання певної (конкретної, нетипової) експертної ситуації, яка містить мету дослідження (тобто відповідь на питання) та умови, у яких її можна досягти.

Оскільки будь-яке експертне завдання містить елемент невизначеності (особливо в евристичних завданнях), конкретна методика потребує від експерта певної самостійності, творчого підходу. Водночас жодні дії експерта не повинні протирічити обов'язковим положенням (алгоритмам) загальних та окремих експертних методик, які він застосовує для розв'язання конкретного експертного завдання [1, с. 8—9].

В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень передбачено, що під час проведення експертиз (експертних досліджень) із метою виконання певного експертного завдання експерти застосовують відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз. Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, методів дослідження) належить до компетенції експерта [2].

Тому, оцінюючи достовірність висновку експерта, важливо визначити компетентність експерта, а також установити всі методики проведення судових експертиз, застосовані експертом.

Зазначимо, що в теорії судової експертизи розрізняють об'єктивну компетенцію, тобто обсяг знань, які повинен мати експерт, і суб'єктивну компетенцію — рівень цих знань у конкретного експерта.

Компетенція експерта — це коло його повноважень, наданих експертові процесуальним законом, і обсяг спеціальних знань і навичок, який він повинен мати [3, с. 21].

Тобто компетенцію експерта можна розглядати у двох аспектах: спеціальному та процесуальному. Коли йдеться про наукову компетенцію експерта, мають на увазі саме спеціальний аспект — спеціалізацію експерта в межах наявних експертних профілів. Компетенція експерта в процесуальному значенні передбачає окреслений законом комплекс прав експерта, який він реалізує у процесі здійснення своєї процесуальної діяльності. Саме цей аспект обумовлює межі застосування експертом спеціальних знань, не допускаючи перевищення своїх повноважень і вихід їх за межі процесуальної компетенції.

Слід також зазначити, що процес оформлення висновку експерта регламентовано процесуальними кодексами, інструкціями, методиками, іншими нормативними актами міністерств, центральних органів виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють експертне забезпечення правосуддя.

Тому експерт у своєму висновку наводить докладний опис проведених досліджень (зокрема, застосованих у дослідженні методів та отриманих результатів), надає їм експертну оцінку.

Наразі питання стандартизації та сертифікації методів, засобів і методик судової експертизи врегульовано ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» [4], постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. № 595 «Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз» [5]. Методики проведення судових експертиз (окрім судово-медичних і судово-психіатричних), які пройшли атестацію та державну реєстрацію, складають Реєстр методик проведення судових експертиз, ведення якого покладено на Міністерство юстиції України [6].

Більшість судово-експертних методик розробляють у державних експертних установах, вони проходять офіційну процедуру апробації й затвердження, а їхня надійність є доволі високою.

Також окремі експертні методики різних видів судових експертиз вільно публікують у наукових фахових виданнях, із якими можна ознайомитись.

Водночас, самостійного ознайомлення з Реєстром методик проведення судових експертиз явно недостатньо для отримання вичерпної інформації для оцінки застосування методики, оскільки він фактично обмежений лише переліком літературних джерел. Для того щоб з'ясувати правильність застосування експертом сучасних інструментальних методів, необхідно глибоко поринути в аналіз зазначених літературних джерел, що без фахових консультацій здійснити дуже проблематично [7].

На нашу думку, із метою розв'язання проблеми «спеціальної оцінки» експертних методик необхідно залучати спеціалістів відповідної галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла з метою надання консультацій, пояснень, довідок і висновків щодо проведеного експертного дослідження.

У юридичній літературі такий підхід знайшов позитивну оцінку: він є непроцесуальною формою використання спеціальних знань.

Отже, вважаємо за необхідне запропонувати у слідчій і судовій практиці для оцінки висновку експерта щодо достовірності застосування експертної методики визначити такі обставини: чи зареєстровано обрану експертом методика в Реєстрі методик проведення судових експертиз і чи апробовано цю методику експертною практикою; чи правильно обрано експертну методику щодо конкретного експертного завдання; чи не було підстав для застосування іншої (інших) експертних методик разом із обраною експертом методикою; якщо разом із обраною експертом методикою використано кілька інших експертних методик, чи не мають вони протиріч між собою; чи відповідає обраній методиці виконане експертом дослідження.

Перелік джерел посилання

1. Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні) : метод. рек. / за заг. ред. О. Г. Рувіна, С. Г. Кримчука, А. В. Свінцицького. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ, 2021. 102 с.
2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
3. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. Київ, 2007. 528 с.
4. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
5. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : постанова КМУ від 02.07.2008 р. № 595 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

6. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : наказ Мін'юсту України від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
7. Ярослав Ю. Ю. Оцінка висновку експерта за допомогою спеціальних знань. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці*. 2019. № 3 (19). URL: <https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya/1064-yaroslav-yu-yu-otsinka-visnovku-eksperta-za-dopomogoyu-spetsialnikh-znan> (дата звернення: 10.09.2023).

Особливості огляду місця події за фактами виявлення трупів у водоймах

Микола Янковий,

канд. юрид. наук, доц., Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5178-084X>, e-mail: m-802@ukr.net

Розглянуто особливості тактики огляду місця події за фактами виявлення трупів у водоймах. Основну увагу зосереджено на підготовці до огляду місця події за такими фактами, зокрема щодо добору необхідних науково-технічних засобів, які сприятимуть успішному проведенню слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: слідчий огляд; речові докази; побудова версій; криміналістична тактика; водойми.

Features of the Crime Scene Investigation with Discovered Corpses in Water Reservoirs

Mykola Yankovyi

This paper discusses the features of crime scene investigation tactics when corpses in water reservoirs are discovered. There is emphasized the initial stage actions for such a crime scene, including choosing necessary scientific and technical tools that contribute to the successful conduct of investigative (search) actions.

Keywords: investigative examination; physical evidence; hypothesis formulation; forensic tactics; water reservoirs.

У криміналістичній літературі цілком справедливо слідчому огляду приділено багато уваги. Зазвичай криміналісти огляд місця події розглядають як невідкладну слідчу (розшукову) дію, спрямовану на встановлення, фіксування й дослідження обстановки місця події, слідів кримінального правопорушення та злочинця, а також інших фактичних даних, які дають змогу сукупно з іншими доказами дійти висновку щодо механізму вчинення кримінального правопорушення й інших обставин розслідуваної події [1, с. 273—274]. Не зважаючи на кількість робіт, присвячених огляду, усі вони, за незначним винятком, не враховують особливостей огляду водної поверхні та дна водоймища, у зв'язку із чим підрозділи Національної поліції стикаються з певними труднощами проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Необхідно підкреслити, що слідчі (розшукові) дії, пов'язані з водоймами, потребують підвищеної уваги до пошуку, виявлення, фіксування, документального оформлення, вилучення й пакування речових доказів, а тому відрізняються від інших слідчих (розшукових) дій, мають свої особливості й потребують розроблення спеціальної тактики їх проведення.

На жаль, почасти слідчі та співробітники оперативних підрозділів недооцінюють значення огляду місця події, а тому такий огляд проводять формально, з описом у протоколі лише загальних деталей. Однак огляд є унікальною слідчою (розшуковою) дією, яка дає змогу доволі об'єктивно відтворити перебіг подій, зібрати докази, ще до початку кримінального провадження побудувати версії про деякі елементи криміналістичної характеристики вчиненого.

На думку більшості криміналістів, під місцем кримінального правопорушення розуміють місце, де вчинено злочин, або знаходяться його сліди [2, с. 214]. У разі

виявлення трупів у водоймах, місцем учинення кримінального правопорушення, на нашу думку, можуть бути: а) місце безпосереднього вчинення злочину; б) місце виявлення трупа; в) місце занурення тіла у воду. Як уже зазначено вище, тактика огляду місця виявлення трупа у водоймі має свої особливості. Так, під час підготовки до огляду місця події слід належно поставитись до добору необхідних науково-технічних засобів, які сприятимуть успішному проведенню слідчої (розшукової) дії. Ми вважаємо, що комплекс технічних засобів, необхідних для огляду місця події в разі виявлення трупа у водоймі, повинен містити: слідчу та криміналістичну валізи, фото- та відеокамери, пакувальний матеріал, чисті скляні банки та пробірки. У необхідних випадках слід підготувати засоби для діставання трупа із води, наприклад, «кішку», багор, мотузку тощо. Користуватися зазначеними засобами слід обережно, щоб не залишити пошкоджень на трупі.

Доволі важливе тактичне значення під час огляду місця виявлення трупа у водоймах має визначення методу, який застосовують під час такого огляду. Перевагу, на нашу думку, слід віддати ексцентричному (від центра — до периферії) методу. Також необхідно зафіксувати у протоколі точне місце розташування трупа щодо обраних орієнтирів, адже доволі часто труп, виявлений у водоймі, доправляють до берега або місця, де зручніше проводити огляд, і фактичне місце виявлення трупа не співпадає з протокольним (тобто місцем складання протоколу), що іноді сягає десятків кілометрів. У протоколі огляду місця події про це не зазначають, і огляд місця події перетворюється на огляд трупа. Подібні випадки призводять до втрати можливості проведення спеціальних гідрологічних досліджень із метою встановити місце занурення тіла у воду.

Зважаючи на обмежену кількість спеціальної криміналістичної літератури щодо тактики проведення слідчих дій, пов'язаних із водоймами, дозволимо собі відзначити і «зворотні» щодо наведених можливості гідрологічної експертизи — за часом і місцем занурення трупа у воду встановити ймовірне місце його знаходження у водоймі.

Під час огляду трупа на місці події слід звернути увагу на глибину занурення й позу трупа; на частини тіла, які перебувають у воді й над поверхнею води; на відповідність одягу порі року; плив труп або був нерухомим тощо. Важливе значення має опис у протоколі огляду місця події нашарувань піску, намулу, мазуту, водоростей. На основі даних про певні нашарування можна стверджувати про місце й час потрапляння трупа у воду, оскільки дно водоймищ на різних ділянках і за певної пори року має різний тип ґрунту, рослинності й донних відкладень. Для великих водоймищ такі дані (із метою порівняння) можна отримати у відповідних гідрометеорологічних служб, оскільки останні сезонно їх фіксують, тож доцільно вилучати зразки зазначених нашарувань. Під час огляду одягу трупа слід звернути увагу на наявність у кишенях каміння й інших важких предметів і, за можливості, визначити їхню вагу. Якщо до трупа прив'язаний вантаж, то необхідно описати його характер, вагу, місце розташування й особливості вузлів. Ураховуючи час перебування трупа у воді, особливості середовища втоплення й обставини події, може стати в пригоді відібрання проб води з поверхневих і придонних шарів водойми для подальших лабораторних досліджень.

Місце виявлення трупа може співпадати з безпосереднім місцем учинення кримінального правопорушення, тому (залежно від характеру тілесних ушкоджень) під час огляду трупа необхідно організувати пошук знарядь злочину, слідів крові, слідів боротьби тощо (відповідно до загальної тактики огляду місця події).

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що огляд місця події є слідчою (розшуковою) дією, яка має важливе доказове значення. Своєчасний і тактично правильно організований огляд місця події за фактами виявлення трупів у водоймах дає слідчому змогу скласти найповніше уявлення про обстановку й обставини розслідуваної події, знайти, зафіксувати, вилучити й оцінити сліди злочину, зібрати матеріал для подальших гідрологічних та інших досліджень із метою встановити час і місце втоплення, систематизувати вихідну інформацію для висування й перевірки версій.

Не претендуючи на вичерпність досліджуваних нами особливостей тактики огляду місця події за фактами виявлення трупів у водоймах, уважаємо що існує потреба в дискусії фахівців на запропоновану тему, що, безумовно, принесе певну користь, адже зіставлення різних поглядів і позицій дасть змогу вдосконалити наявні науково-теоретичні положення, сприятиме поліпшенню викладання курсу криміналістики та спецкурсів криміналістичної спрямованості.

Перелік джерел посилання

1. Волобуєв А. Ф. та ін. Криміналістика : підручник : у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018. Т. 1. 312 с.
2. Криміналістика : підручник : у 2 т. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2019. Т. 1. 456 с.

До питання державного регулювання судової експертизи в Україні

Юрій Ярослав,

канд. юрид. наук, доц., Національний транспортний університет, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4720-7186>, e-mail: jaroslavexpert@gmail.com

Олег Голубенко,

Україно-німецьке підприємство «ДЕКРА ЕКСПЕРТ Україна», м. Київ, Україна,
e-mail: vakula.ua@gmail.com

Проаналізовано засади державного регулювання судової експертизи в Україні та за кордоном стосовно їх реформування. Висвітлено основні проблеми та шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: *судова експертиза; державне регулювання судової експертизи.*

Forensic Examination Public Regulation in Ukraine

Yuriy Yaroslav, Oleg Golubenko

This paper examines public regulatory basics of reforming forensic examinations in Ukraine and abroad. The key challenges and addressing them are analyzed.

Keywords: *forensic examination; public regulation of forensic examination.*

В Україні існує дві групи судових експертів: державні та недержавні (приватні). Компетенція державних експертів і деяких недержавних підтверджується атестацією їх згідно з визначеним порядком, компетентність решти недержавних експертів, фахівців широкого спектру спеціальних знань, базується винятково на їх професіоналізмі в цих галузях. Розвиток недержавної експертизи має розв'язати проблему недостатності експертних кадрів, заощадити державне фінансування експертизи, але головне, підняти планку наукової конкуренції спеціальних експертних знань, що сприятиме встановленню істини в судових процесах. Реалізація принципу незалежності судової експертизи наштовхується на монопольну систему їх регулювання з боку органів державного управління.

В радянські часи в Україні організаційно-правові питання експертизи регулювались процесуальними кодексами. Загальнодержавний регулятор експертизи визначений не був, регулювання проводилось у межах відомств на підставі підзаконних актів. Із набуттям незалежності України Верховна Рада прийняла «Концепцію судово-правової реформи в Україні» [1], у п. 1 розд. V якої було поставлено задачу «створити судову експертизу, як важливу і самостійну інституцію, незалежну від органів попереднього розслідування, діяльність якої повинна регулюватись процесуальним законодавством». Суперечності у відомствах не дали змоги її виконати і донині. Пізніше організаційно-правова концепція судової експертизи була закріплена у спеціальному Законі України «Про судову експертизу» [2]. Цей закон вперше легалізував статус професійних судових експертів, які набувають освіту у вищих навчальних закладах, після чого спеціалізуються та підвищують кваліфікацію на курсах та в інститутах удосконалення відповідних міністерств та відомств, «фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і мають на меті здійснювати експертну діяльність, проходять навчання з відповідної експертної спеціальності в державних

спеціалізованих установах Міністерства юстиції України з урахуванням обмежень, передбачених законом» [2], атестуються експертно-кваліфікаційними комісіями із присвоєнням кваліфікації судового експерта, отримують свідоцтво на право проведення експертиз за окремою спеціальністю, їх персональні дані подаються до Реєстру атестованих судових експертів [3], який ведеться Міністерством юстиції України (далі — *Мін'юст України*). Замовник може обирати судового експерта або з цього реєстру, або іншого фахівця відповідної галузі знань. За ст. 8 Закону [2] підтверджувалась чинна практика відомств щодо самостійної організації науково-методичних, організаційно-управлінських засад та контролю за дотриманням законодавства підвідомчими судово-експертними установами, але був передбачений і координатор. Ця функція через Координаційну раду з проблем судової експертизи покладалась на Мін'юст України. Він є загально-державним регулятором діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих експертних установ, в питаннях навчання, атестації, науково-методичного забезпечення, контролю та дисциплінарного їх покарання.

Далі регуляторна роль держави розвивалась за Проектом закону про судово-експертну діяльність [4]. Було підсилено роль цього відомства не тільки як загальнодержавного регулятора приватної експертизи, але й реалізатора мети забезпечення комплексного розвитку судової експертизи — «формування загальних засад державної політики у сфері судово-експертної діяльності, яке полягає в забезпеченні нормативно-правового регулювання суспільних відносин у цій сфері, які стосуються загальних питань діяльності всіх суб'єктів судово-експертної діяльності та визначення пріоритетних напрямів розвитку судової експертизи, а також нормативно-правового регулювання діяльності приватних судових експертів» [4, п. 1 ст. 10]. Залежність приватних судових експертів від загальнодержавного регулятора закладалась із перших кроків створення Асоціації приватних судових експертів України (АПСЕУ): передбачено її утворення не ініціативно, а під контролем Мін'юсту України.

Світова практика надає різні форми впливу держави на судову експертизу. Судова експертиза зосереджена там переважно в поліції, юстиції, обороні, ці установи й виступають її регуляторами, загальнодержавного регулятора приватної експертизи не визначено, бо ці функції передано до сфери повноважень професійних громадських об'єднань із різним рівнем саморегулювання. У деяких країнах до компетенції установи належать окремі функції керування приватною судовою експертизою. Так, наприклад, перелік експертів Литовської Республіки складається та ведеться в порядку, установленому Міністром юстиції Литовської Республіки (п. 1 ст. 10 Закону Литовської Республіки «Про судову експертизу»), ним же затверджується Програма з правових знань щодо підготовки осіб, які бажають стати судовим експертом (п. 3 ст. 6 цього Закону), та здійснюється приведення експерта до присяги (п. 4 ст. 10 цього Закону). Скарги на приватних експертів щодо порушення Кодексу професійної етики розглядаються Координаційною Радою судових експертів, яка діє на громадських засадах (п. 1 ст. 19 цього Закону), її склад і Положення затверджуються Міністром юстиції, за її рішеннями надаються пропозиції Міністру юстиції до змін у списку експертів. Координаційна Рада не розглядає скарги на процесуальні дії судових експертів (п. 2 ст. 5 цього Закону). Відомство тут звільнено і від функції підготовки судових експертів, тому що кваліфікація судового експерта надається та підтверджується кваліфікаційними комісіями, утвореними керівником закладу судової експертизи, які діють за Порядком, визначеним Урядом Литовської Республіки або уповноваженою ним установою (п. 1, 2 ст. 8 цього Закону). Слід зазначити, що елементи державного регулювання діяльності приватних судових експертів залишились саме в тих країнах, які колись були частиною або СРСР (Литва, Латвія, Естонія), або соціалістичного табору (Сербія, Чехія). У країнах класичної демократії вплив держави на приватну експертну діяльність обмежується лише регулюванням питання складання присяги та, у деяких країнах, веденням реєстру експертів, який є переважно прерогативою судової, а не виконавчої гілки влади.

За принципом незалежності судових експертів і європейською практикою, з метою запобігання конфлікту інтересів було б доречно обмежити керування приватною судовою експертизою з боку Мін'юсту України або зовсім скасувати. Для цього перенести ці функцію, а саме: підготовку, атестацію, підвищення кваліфікації, контроль, методичну підтримку та дисциплінарний вплив на приватних експертів — до громадських організацій експертів певної професії, що передбачено проектом закону [4]. В Україні є близько десяти громадських організацій судових експертів, але рівень їх саморегулювання і субординації з регулятором (Мін'юстом України) досі не визначено, що свідчить про невиконання стосовно судової експертизи указу Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» [5] щодо «створення системи самоврядування судових експертів». За Мін'юстом України можна залишити ведення державного Реєстру атестованих судових експертів із унесенням до нього даних приватних експертів громадських організацій, розроблення за участю цих організацій нормативів судово-експертної діяльності, налаштування роботи науково-консультативних та методичних рад різних напрямів та Координаційної Ради з проблем судової експертизи, у яких передбачити паритетне представництво зазначених експертних організацій, міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи, і, зрозуміло, регулювання діяльності підзвітних йому установ судової експертизи.

Перелік джерел посилання

1. Концепція судово-правової реформи в Україні : затв. постановою Верховної Ради України 28.04.1992 р. № 2296-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2296-12> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4038-12> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Реєстр атестованих судових експертів : Офіційний портал Мін'юсту України. URL: <https://rase.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 01.09.2023).
4. Проект закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 01.09.2023).
5. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : указ Президента України від 08.11.2019 р. № 837/22019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389> (дата звернення: 01.09.2023).

Можливості судової експертизи у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку із виробництвом та обігом харчових продуктів, що не відповідають вимогам нормативних документів

Іван Яценко,

д-р вет. наук, проф., акад. ГО «Національна Академія наук вищої освіти України», Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>,
e-mail: yacenko-1971@ukr.net

Нінель Козакова,

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6617-3228>, e-mail: dgany30@gmail.com

Проаналізовано можливості судової експертизи у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку із виробництвом та обігом харчових продуктів, що не відповідають вимогам нормативних документів. Запропоновано перелік питань, які можуть бути поставлені на вирішення СЕХП, а також загальний алгоритм її проведення.

Ключові слова: харчові продукти; судово експертиза; дослідження; фальсифікація; якість; безпечність; теорія; методологія; праксеологія; судочинство.

Forensic Examination Opportunities in Criminal Investigations Related to the Production and Circulation of Unsafe and Harmful Food Products

Ivan Yatsenko, Ninel Kozakova

This paper examines the possibilities of forensic examination in criminal investigations related to the production and circulation of food products that do not meet regulatory requirements. A list of questions that can be addressed through the forensic food safety examination is proposed, along with a general algorithm for its conduct.

Keywords: food products; forensic examination; investigation; falsification; quality; safety; theory; methodology; praxeology; legal proceeding.

Харчові продукти (далі — ХП) є частим об'єктом різних правопорушень: наприклад, здешевлення їх виробниками шляхом додавання малоцінної сировини й непередбачених Національними стандартами, технічними умовами та рецептурою інгредієнтів. У такий спосіб не лише знижується якість ХП, а й завдається моральна та фізіологічна шкода споживачеві, ХП стають небезпечними та можуть нести загрозу для здоров'я та життя людей [1].

Повне, всебічне та об'єктивне з'ясування обставин справи (провадження), а також правильна кваліфікація правопорушень, пов'язаних із виробництвом та обігом ХП, стає можливим під час використання такого науково-обґрунтованого засобу доказування в судочинстві, як судова експертиза харчових продуктів (далі — СЕХП). СЕХП — комплексна наука та галузь практичної експертної діяльності, яка вивчає методи дослідження безпечності та якості об'єктів, засоби і способи їх ідентифікації, методи виявлення фальсифікації та дефектності ХП. Вона знайшла свій розвиток у спеціалізованих судово-експертних установах України, у т. ч. й ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» [2, с. 200]. Об'єктами СЕХП є неякісні, небезпечні, фальсифіковані та дефектні ХП [2, с. 200—201].

Суб'єктом проведення СЕХП є фахівець, який має кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 8.12 «Дослідження харчових продуктів» [2, с. 200].

Необхідність в СЕХП виникає у разі виробництва, транспортування, зберігання та реалізації ХП з ознаками дефектів, відхилення від регламентованих показників безпечності та якості; зміненням складом інгредієнтів, що не відповідають чинним нормативно-правовим актам та нормативним документам України. У такій ситуації відкривають кримінальне провадження за ознаками ст. 327 (заготівля, переробка, або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції), ст. 238 (приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення), ст. 2671 (порушення вимог режиму радіаційної безпеки) Кримінального кодексу України.

Розв'язанню багатьох питань СЕХП, що стосуються її призначення та проведення, приділено увагу вченими Харківської наукової школи судово-ветеринарних експертів [3]. ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» вже є напрацювання щодо проведення СЕХП.

Наголошуємо, що об'єкти дослідження відбирають у подвійній кількості: один комплект надсилають в акредитовану лабораторію або спеціалізовану судово-експертну установу для дослідження, а інший зберігається в запечатаному і опломбованому вигляді за встановлених температурно-вологісних режимів зберігання.

Пропонуємо загальний алгоритм СЕХП.

1. Надання суб'єктом призначення СЕХП ухвали слідчого судді про призначення СЕХП; матеріалів кримінального провадження, що стосуються предмета конкретної СЕХП; об'єктів дослідження в опечатаному вигляді.
2. Дослідження судовим експертом процесуального документа про призначення СЕХП.
3. Дослідження судовим експертом відповідності наданих об'єктів і матеріалів, зазначених у процесуальному документі про призначення СЕХП.
4. Окреслення нормативно-правових актів і нормативних документів, які регламентують показники безпечності та якості харчових продуктів та їх обіг.
5. Дослідження елементів маркування ХП.
6. Лабораторні дослідження продукту.
7. Аналіз результатів дослідження харчового продукту.

8. Установлення санітарної оцінки дослідженого ХП та можливостей його використання для харчових цілей.
9. Формулювання висновків за результатами проведених досліджень та укладання висновку експерта.

Висновок експерта за результатами проведеної судової експертизи харчових продуктів оцінює суб'єкт призначення цієї експертизи та долучає до матеріалів кримінального провадження.

Прокурори або слідчі у постанові обмежуються дорученням судовому експерту розв'язати питання, які стосуються винятково відповідності чи не відповідності дослідженого ХП вимогам нормативних документів. Проте, виходячи із власної судово-експертної практики, для дотримання принципів судово-експертної діяльності, розв'язання судовим експертом лише вище зазначеного питання є недостатнім. Це зумовлене тим, що в процесі проведення СЕХП судовому експертові доцільно відповісти й на інші питання для повного з'ясування відповідності нормативним документам та виявлення розбіжностей щодо його маркування, декларації виробника, за показниками безпечності, а також визначення санітарної оцінки та можливості використання для споживання; спільне джерело походження тощо.

У випадку, коли судово-експертні дослідження об'єктів СЕХП проводяться у спеціалізованій судово-експертній установі, за необхідності може бути призначена комплексна судова експертиза із використанням спеціальних знань у галузі СЕХП, судового товарознавства, ветеринарної медицини, біології, хімії, токсикології, мікробіології, дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин тощо. Це гарантує отримання об'єктивного й обґрунтованого висновку експерта, який буде одним із доказів у судочинстві, у т. ч. й для визначення економічних збитків.

Додатково зауважемо, що у процесуальному документі про призначення СЕХП у разі розслідування факту виробництва й обігу неякісних та небезпечних ХП, можуть бути поставлені питання, перелік яких запропоновано авторами цього повідомлення, а саме:

- 1) Чи містить упакована суміш, надана на дослідження, інгредієнти, не передбачені рецептурою для даного харчового продукту? Якщо ні, то до якої категорії речовин можна віднести досліджений об'єкт?
- 2) Чи відповідає харчовий продукт, наданий на дослідження, змісту маркування, яке є на упаковці цього продукту? Якщо ні, то в чому невідповідність?
- 3) Чи відповідає харчовий продукт, наданий на дослідження, змісту декларації виробника? Якщо ні, то в чому невідповідність?
- 4) Чи відповідає харчовий продукт, наданий на дослідження, за показниками безпечності, вимогам нормативно-правовим актам та нормативним документам? Якщо ні, то в чому невідповідність?
- 5) Чи дозволено використання для споживання харчового продукту, наданого на дослідження? Якщо ні, то яким може бути його подальше використання?
- 6) Які наслідки може спричинити харчовий продукт, наданий на дослідження, у разі його споживання людиною?
- 7) Чи мають єдине джерело походження зразки харчового продукту, надані на дослідження?
- 8) Чи належать зразки харчового продукту до однієї партії?

Наведений перелік не є вичерпним. Перед судовим експертом можуть бути поставлені й інші питання в межах предмета експертного дослідження.

Якщо СЕХП призначено за матеріалами кримінального провадження чи справи, то в кожному питанні, яке ставить слідчий на розв'язання судового експерта з дослідження харчових продуктів, він має зазначити посилання на документ, який і є, власне, матеріалізованим об'єктом дослідження судового експерта.

Отже, використання спеціальних знань під час розслідування факту виробництва й обігу неякісних та небезпечних ХП розширює пізнавальні можливості органів розслідування та суду, створює умови для надання обґрунтованого й об'єктивного висновку експерта як засобу доказування у судочинстві, у т. ч. для забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, завданої виробництвом та обігом небезпечних та неякісних ХП.

Перелік джерел посилання

1. Montgomery H., Haughey S. A., Elliott C. T. Recent food safety and fraud issues within the dairy supply chain (2015-2019). *Glob Food. Sec.* 2020. Vol. 26. Art. 100447. DOI: 10.1016/j.gfs.2020.100447 (дата звернення: 05.09.2023).
2. Яценко І. В. Новітні досягнення у судовій експертизі харчових продуктів в Україні. *Сучасні підходи гарантування безпечності та якості продуктів тваринництва* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. НПП та молодих науковців (Одеса, 06—07.12.2022). Одеса, 2022. С. 199—203.
3. Яценко І. В., Богатко Н. М., Парилівський О. І., Коломоєць Д. К. Виявлення фальсифікації м'ясних фаршів крохмалем у судовій експертизі харчових продуктів. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 1st International scientific and practical conference.* Barca Academy Publishing. Barcelona, 2020. Pp. 25—31.
4. Порядок відбору зразків продукції тваринного, рослинного і біотехнологічного походження для проведення досліджень : пост. Кабміну України від 14.06.2002 р. № 833. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.09.2023).

Наукові розробки в судово-ветеринарній експертизі та їх вплив на перспективи удосконалення кримінального законодавства України щодо жорстокого поводження з тваринами

Іван Яценко,

д-р вет. наук, проф., акад. ГО «Національна Академія наук вищої освіти України», Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: yacenko-1971@ukr.net

Елла Сімакова-Єфремян,

д-ка юрид. наук, проф., засл. діячка науки і техніки України, ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

Проаналізовано вплив наукових розробок Харківської школи судово-ветеринарних експертів на перспективи удосконалення кримінального законодавства України щодо жорстокого поводження з тваринами. Запропоновано в ст. 299 Кримінального кодексу України виокремити 10 частин.

Ключові слова: судово-ветеринарна експертиза; тварини; жорстоке поводження.

Scientific Developments in Forensic Veterinary Examination and Their Impact on Prospects for Improving Ukrainian Criminal Legislation Regarding Animal Abuses

Ivan Yatsenko, Ella Simakova-Yefremian

This research analyzed scientific developments contributed by the Kharkiv forensic veterinary professionals and their impact on outlook for advancing the Ukrainian criminal legislation regarding animal abuses. A proposal to delineate 10 sections in Article 299 of the Ukrainian Criminal Code is put forward.

Keywords: forensic veterinary examination; animals; cruel treatment.

Демократія кожної розвиненої країни світу приділяє значну увагу захисту тварин від насильства, жорстокого поводження, каліцтва й необгрунтованого винищення [1]. Світова спільнота підтвердила своє бажання захищати тварин від протиправних посягань людини, реалізувавши ці наміри в низці нормативно-правових актів: Європейських конвенціях, регламентах, деклараціях тощо. Це обумовлено здатністю хребетних тварин відчувати фізичні й психічні страждання, тому будь-яке їх використання не повинне супроводжуватися спричиненням болю, страху, пригніченням стану чи іншим дискомфортом.

Нині у багатьох країнах світу створено інституції захисту тварин, удосконалюють механізми їх реалізації, прийнято нові нормативно-правові акти. 2006 року в Україні ухвалено Закон «Про захист тварин від жорстокого поводження» [2], а 2017 року суттєво посилено адміністративну й кримінальну відповідальність за жорстоке поводження

з тваринами [3]. 2021 року внесено доповнення до ст. 299 Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) [4, 5]. Проте випадки таких правопорушень і нині залишаються численними, і кількість їх збільшується.

Отже, аналіз цієї інформації в черговий раз підтверджує необхідність законодавчого посилення відповідальності за жорстоке поводження із тваринами з метою здійснення справедливого правосуддя та загальної і спеціальної превенції.

Проблемні аспекти кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами виявляються під час аналізу ст. 299 КК України. Наведемо основні тези щодо цього.

1) Відповідно до ч. 1 ст. 299 КК України підставою для кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами є, зокрема, порушення правил транспортування тварин. Незрозуміло, чому лише порушення цих правил є кримінально караним діянням за відсутності порушень гігієнічних правил утримання та експлуатації тварин?

2) Згідно з диспозицією ч. 1 ст. 299 КК України, кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами настає, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень. Проте тілесні ушкодження бувають різними за характером, наприклад, садно — порушення цілісності лише поверхневого шару шкіри (епідермісу); рана, яка не проникає у порожнину тіла; рана, яка проникає у порожнини тіла; забита рана голови зі струсом головного мозку, відкритий перелом кісток, у т. ч. хребта, тощо.

Вважаємо, що під час призначення покарання за ушкодження, заподіяні тварині, санкція має бути адекватною ступеню тяжкості цих ушкоджень. Зосередившись на дослідженнях щодо тяжкості шкоди, умисно заподіяної здоров'ю тварини, вважаємо за доцільне взяти за вимір ступінь. Зважаючи на це, слід виокремити три ступені шкоди здоров'ю тварини: тяжкий, середньої тяжкості та легкий [6] (за аналогією зі ступенями тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних людині).

Для цього в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі — *ННЦ ІСЕ*) розроблено методичні рекомендації «Правила визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини» [7], у яких наведено ознаки і критерії розподілення будь-яких ушкоджень за ступенями тяжкості, а також передбачено процедуру визначення ступеня тяжкості цих ушкоджень.

Чинна трактовка ст. 299 КК України не дає такої диференціації ушкоджень. Тобто суд за заподіяні садна і за поранення із проникненням в черевну порожнину має призначити однакову міру покарання. Порушено принцип кримінальної відповідальності: покарання має відповідати ступеню заподіяної шкоди, що відіграє важливу роль у превенції злочинності.

3) Згідно з диспозицією ч. 1 ст. 299 КК України кримінальна відповідальність за жорстоке поводження із тваринами настає за заподіяння тварині каліцтва.

В останній редакції Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» подано визначення дефініції «каліцтво»: «каліцтво тварини — тілесне ушкодження, що призвело до втрати будь-якого органа або частини тіла тварини та/або до втрати фізіологічної функції органа тварини [2]. На нашу думку, таке визначення є неповним, а тому й непридатним для застосування. Тобто втрата вухної раковини, хвоста, пальця, зуба (кожний зуб — це окремий орган!), частини волосся (кожна волосина є окремим органом!) — це також каліцтво? Не можемо із цим погодитись.

Отже, не завжди втрата будь-якого органа або частини тіла тварини та/або втрата фізіологічної функції органа тварини є каліцтвом. Тим більше, що така втрата може бути тимчасовою. Не зрозуміло, чому в дефініції поняття каліцтво передбачена «втрата фізіологічної функції органа тварини», а якщо спостерігається втрата фізіологічної функції частини тіла тварини, наприклад, параліч кінцівки (кінцівка — це не орган, а частина тіла) через травму? Останнє не згадується в чинному визначенні поняття «каліцтво». Узв'язку із цим нами сформульовано власну дефініцію поняття «каліцтво»: «стійкі розлади здоров'я тварини внаслідок тілесного ушкодження чи його наслідків, вроджених вад розвитку, захворювань, нещасного випадку, що призвело до повної або часткової втрати будь-якого органа чи частини тіла тварини або до повної чи часткової втрати їх функцій, та при взаємодії тварини із зовнішнім середовищем призводить до стійкої втрати або значного обмеження можливості забезпечувати фізіологічні прояви життєдіяльності на

рівні з іншими тваринами цього ж виду, а також спотворює зовнішній вигляд тварини. До того ж під чинниками забезпечення життєдіяльності ми розуміємо харчування, розмноження, орієнтацію та переміщення в просторі, координацію рухів, ведення природного способу життя, контакту з іншими тваринами, самозахист, здатність виконувати корисну роботу тощо» [8]. Більш детально про це наведено в Методиці судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва [9].

Окрім того, підставою для кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, відповідно до ч. 1 ст. 299 КК України, є смерть тварини. Для регламентації процедур судово-ветеринарного дослідження трупів тварин в ННЦ ІСЕ вперше розроблено Методику судово-ветеринарної експертизи трупів тварин [10], а також методичні рекомендації «Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [11].

4) У ч. 1 ст. 299 КК України тілесні ушкодження, каліцтво, загибель тварини, нацькування тварин одна на одну, пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій зведені до однакових санкцій. На нашу думку, потрібно диференціювати активні умисні дії над твариною, що мають ознаки жорстокого поводження, та покарання за них: тілесні ушкодження, каліцтво, загибель тварини, нацькування треба відмежувати від поширення матеріалів, пропаганди, публічних закликів, які не є активними діями стосовно тварини, та, відповідно, визначити різні покарання за наведені діяння. Інакше порушено принцип кримінальної відповідальності: покарання має відповідати ступеню заподіяної шкоди, тобто відповідальність за шкоду, заподіяну здоров'ю тварини у вигляді тілесних ушкоджень, каліцтва, загибелі тварини, нацькування має бути більш суворою, ніж покарання за поширення матеріалів, пропаганду, публічні заклики.

5) Покарання, передбачені у ч. 4 ст. 299 КК України (за дії, перелік яких наведений у ч. 1, 2 або 3 ст. 299 КК України: вчинені з метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції або збут чи поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами) у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років із конфіскацією тварини, на нашу думку, не виправдано суворо.

Вважаємо, що не обґрунтовано і не виправдано передбачати покарання позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років із конфіскацією тварини за дії, вчинені з особливою жорстокістю або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом, або насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті (ч. 3 ст. 299 КК України) [4] і за дії, вчинені з метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, або збут чи поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами (ч. 4 ст. 299 КК України) [4]. Адже за своєю сутністю це різні діяння щодо моральності, суспільної безпеки і жорстокості за фізичними характеристиками.

У межах нашого дослідження важливою є позиція, згідно з якою необхідно деталізувати діяння правопорушника, а, відповідно, і конкретизувати санкції за відповідні діяння. Це обґрунтовано тим, що не можна в одній частині КК України передбачати покарання за легкі тілесні ушкодження і смерть тварини (ч. 1 ст. 299 КК України) [4], адже це різні діяння за ступенем суспільної небезпечності й за наслідками: у першому випадку тварина залишається живою, хоч і травмованою, а в іншому — гине.

Для розв'язання окреслених вище проблем авторами запропоновано диференціювати за різними частинами ст. 299 КК України такі діяння:

- публічні заклики до вчинення діянь, які мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, що належать до хребетних, зокрема безпритульними, або публічна демонстрація жорстокого поводження з тваринами, зокрема в засобах масової інформації або інформаційно-телекомунікаційних мережах, включно з мережею «Інтернет», або поширення матеріалів, які пропагують жорстоке поводження з тваринами, зокрема в засобах масової інформації або інформаційно-телекомунікаційних мережах, включно з мережею «Інтернет» із закликами до вчинення таких діянь (ч. 1);

- нацьковування тварин, що належать до хребетних, зокрема й безпритульних, одна на одну чи на інших тварин (ч. 2);
- жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, зокрема безпритульними, що вчинено умисно та спричинило шкоду здоров'ю легкого (ч. 3), середнього (ч. 4); тяжкого ступеня тяжкості (ч. 5);
- жорстоке поводження з тваринами, що виявляється насильницькими діями стосовно тварин, спрямовані на задоволення статевої пристрасті (ч. 6);
- жорстоке поводження з тваринами, що призвело до каліцтва тварини (ч. 7);
- жорстоке поводження з тваринами, що призвело до смерті тварини (ч. 8);
- жорстоке поводження з тваринами у присутності малолітньої чи неповнолітньої особи (ч. 9);
- жорстоке поводження з тваринами, учинене групою осіб, або групою осіб за попередньою змовою, або організованою групою, або щодо двох і більше тварин, або повторно, або вчинене особливо жорстоким активним способом.

Резюмуючи, слід зазначити, що запропоновані зміни до ст. 299 КК України деталізують види суспільно-небезпечних діянь, які є жорстоким поводженням з тваринами, та конкретизують відповідальність за них.

Перелік джерел посилання

1. Bartelink E. J., Clinkinbeard S., Spessard C., Kilmartin A., Spangler W. L. Documenting non-accidental injury patterns in a dog abuse investigation: A collaborative approach between forensic anthropology and veterinary pathology. *J. Forensic Sci.* 2022. Vol. 67. Is. 2. Pp. 756—765. DOI: 10.1111/1556-4029.14948 (дата звернення: 01.09.2023).
2. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3447-15> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин : Закон України від 22.06.2017 № 2120-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-19#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив ЄС у сфері охорони тваринного та рослинного світу : Закон України від 15.07.2021 № 1684-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-20#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
6. Яценко І. В. Теоретико-гносеологічна конструкція феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини в судово-ветеринарній експертизі. *Форум права.* 2023. Вип. 75. № 2. С. 65—88. DOI: 10.5281/zenodo.7699531 (дата звернення: 01.09.2023).
7. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини : метод. рекомендації / І. В. Яценко, О. І. Парилівський. Харків, 2022. 47 с.
8. Яценко І. В., Парилівський О. І. Каліцтво тварин як предмет судово-ветеринарної експертизи. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral.* 2022. Iss. 102—103. Pp. 71—86. DOI: 10.37000/abbsl.2022.102.13 (дата звернення: 01.09.2023).
9. Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва / І. В. Яценко. Харків, 2021. 50 с.
10. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин / І. В. Яценко, О. І. Парилівський, Р. Г. Казанцев. Харків, 2022. 336 с.
11. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин : метод. рекомендації / І. В. Яценко, Р. Г. Казанцев. Харків, 2022. 29 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник матеріалів
міжнародної науково-практичної конференції з нагоди
100-річчя Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(Харків, 10.11.2023)

Відповідальна за випуск О. В. Агапова
Редактори: І. В. Копитіна, Т. В. Кіпушева, І. В. Лущик
Верстальник І. В. Лущик
Перекладачі: Д. О. Духненко, Т. Ю. Дрощенко, А. В. Бубліков
Дизайнер обкладинки А. С. Тяпкін
Підписано до друку 28.09.2023. Формат 60 × 84/8. Папір офсет.
Гарнітура Cambria. Друк офсет. Ум. друк. арк. 51,74. Зам. №
Наклад 200 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80А, м. Харків, 61002, Україна.

Тел./факс: (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

e-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

e-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011.

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»

Тел.: (057) 717-28-80.

Україна, 61177 м. Харків, вул. Золочівська, 8-А.

Тел. (057) 372-12-20. E-mail: hniise@hniise.gov.ua